

Teoman Duralı

Din ve Felsefe-bilim Açısından

**DOĞU ve BATI
MEDENİYETLERİ**

DİN ve
FELSEFE-BİLİM AÇISINDAN
DOĞU ve BATI MEDENİYETLERİ

DİN ve
FELSEFE-BİLİM AÇISINDAN
DOĞU ve BATI MEDENİYETLERİ

Teoman Duralı

Editör: Aynur Erdoğan Coşkun

Zeytinburnu Belediyesi Kùltür Yayınları
Kitap No: 78
ZKS Kitaplığı: 8

**Din ve Felsefe-bilim Açısından
Doğu ve Batı Medeniyetleri**
Teoman Durah

Yayın Koordinasyon
Sertaç Güleç
Nurullah Yıldız

Editör
Aynur Erdoğan Coşkun

Son okuma
Yusuf Turan Günaydın

Kitap Tasarım
Abdüselam Ferşatoğlu

ISBN 978-605-7664-92-1

TC Kùltür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 20640

1. Baskı, İstanbul, Kasım 2022

Baskı, **Seçil Ofset**
100. Yıl Mah. Massit Matbaacılar Sitesi
4. Cadde No: 77 Bağcılar İstanbul
Sertifika No: 12068

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Editörden	9
Ş. Teoman Duralı	12

KONUŞMALAR 2015

Canlılığın Ortaya Çıkması ve Ayakta Kalması	17
İnsan Bir Kültür Varlığıdır	39
Doğu ve Batı Medeniyetleri Ayrımı	63
Eski Çağ Yunan Medeniyeti	91
Orta Çağ Hıristiyan Avrupa Medeniyetinin Kökleri	111

KONUŞMALAR 2016

Tarihte Kavimler ve Kavimler Göçü	139
Eski Çağ Ege Medeniyetinde Siyasi ve İktisadi Yapılanma	155
Eski Çağ Ege Medeniyetinde Toplumsal Hayat	181
Felsefe-bilimin Doğuşu	209
Orta Çağ Hıristiyan Avrupa Medeniyetini Oluşturan Faktörler	235
Diller ve Medeniyetler	251
Gökdemir İhsan ile Felsefe-bilim Üzerine	267
Medeniyetlerin Karşılılaşması	299

KONUŞMALAR 2017

Avrupalı Kavim, Din ve Dillerin Kökleri	323
Avrupa'nın Romalı Kökleri ve Feodal Yapılanma	345
Feodal Dönemde Dini Teşkilat	363
Kavimler Göçü ve Batı Roma'nın Yıkılışı	383
Yeni Çağ Din Dışı Avrupa Medeniyetinin Doğuşu	399
Doğu Medeniyetleri Camiası	429
Kültürden Medeniyete Geçiş	449

KONUŞMALAR 2018

Bilgeliklerden Dinlere Medeniyetlerin Temelleri	469
Medeniyetlerin Coğrafi Sınırları	493
İslam Öncesi Türk Kültürü	513
Türk Kültürü ve İslam Medeniyeti	527

Dizin	549
-------	-----

Kıymetli okurlarımız,

Teoman Duralı Hocamız, Zeytinburnu Kültür Sanat'ta 2015 yılından 2018 yılına kadar kesintilerle de olsa üç yıl boyunca ders verdi. İstanbul Üniversitesi'nin "efsane hocası", Türkiye'nin sistemli bir felsefe geliştiren nadir filozoflarından Prof. Dr. Teoman Duralı'nın derslerini dinleyenler ne kadar şanslı olduklarının hep farkındaydılar. Onun kıvrak zekasına, en derin konuları büyük bir sadelikle anlatışındaki ustalığa, muhataplarına ve onların sorularına / sözlerine verdiği kıymete şahit olanlar için aksi zaten söz konusu olamazdı.

Zeytinburnu Kültür Sanat'ta verdiği derslerden birinde; bir dinleyicimizin "Soruma cevap aldım fakat bir sürü yeni soru oluştu" demesi üzerine tam olarak şöyle demişti Hocamız: "Benim de sorularım bitmiyor hiç, birçoğunu ahirete bıraktım. Orada çok soracağım adamlar var." Bu anekdot, naçizane benim ve sanırım pek çok öğrencisinin zihninde, Teoman Duralı imgesine eksiksiz bir şekilde denk düşüyor. O, soruları hiç bitmeyen, filozof kelimesinin meşhur ve bildik anlamıyla "hikmet sevgisiyle" dolu, daima hakikatin peşinde bir düşünce adamıydı.

Elinizdeki kitabın oluşmasına vesile olan "Medeniyet Tarihi" başlıklı dersler, onun seyahat gözlemlerine ve bilimsel incelemelerine dayanan kültür ve medeniyet tasavvurlarını; kültür, medeniyet, Doğu, Batı gibi temel kavramları yeniden ve doğru şekilde tanımlayarak çıkardığı zihin açıcı sonuçları ve çok daha fazlasını içeriyor. Son tahlilde, konuşmalarının kayıtları olan bu derslerin sohbet sıcaklığı taşımasıyla anlatılan meselelere vakıf olmak isteyenler için bir kaynak kitap olacağını düşünüyorum. Bu vesileyle Teoman Duralı Hocamızın derslerinin yazılı olarak da kayıt altına alınarak kalıcı hâle getirilmesini bir iftihar sebebi sayıyor; kitapta emeği geçen bütün arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Ömer Arısoy

Zeytinburnu Belediye Başkanı

Editörden ■

Şaban Teoman Duralı çağımızın en önemli filozoflarından biri. Postmodern belirsizliklerin tahtını salladığı pozitif bilimsel yöntemden zerre taviz vermeyen bir *akıl*, pozitif bilimin hayatın dışına ittiği duygu ve inanç dünyasının çok boyutlu tasavvuruyla zenginleşmiş bir *gönül* ve büyük bir tevazuyla basitten karmaşığa tüm bilgi dağarcığını önünden geçen binlerce öğrencisine cömertçe aktaran bir *hoca*...

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin öğrencisi olarak 1997 yılında ilk girdiğim ders, Ş. Teoman Duralı hocamın Amfi 5'te verdiği Eski Çağ Felsefesi dersi olmuştur. Derse beş dakika geç kalmıştım ve amfiye girdiğimde hoca da derse giriş yapıyordu. Kapıya yakın bir yere hemen oturarak daha önce görmediğim, sadece ismini ders programından öğrendiğim Hocayı dinlemeye başlamıştım ki, tahtaya hamur yapıştırıcılarla tutturulmuş -sonraki bütün derslerinde de aynı şekilde tahtaya iliştiirdiği- büyük boy dünya haritasını fark ettim. Acaba yanlışlıkla Coğrafya ya da Tarih bölümünün derslerinden birine mi girmiştim? Yanımda oturan öğrenciyle dersin ismini ve doğru derste olduğumu teyit ettikten sonra, hocanın evrenin var oluşundan başlayarak Amfi 5'teki var olma anımıza kadar olan süreci bilimsel düşünme ve felsefi tasavvur etme serüvenine teslim oldum. Çünkü sistem kurabilen tüm filozoflar gibi Teoman Hoca kendisini ve dinleyeni (ona göre, konuştuğu kişiyi) bütüncül bir anlam çerçevesinin parçası kılıyordu.

Dünyanın dört bir yanına seyahat etti; ABD'den Güney Amerika'ya, Malezya'dan Viyana'ya, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Balkan ülkelerine, Pakistan'dan Avrupa ülkelerine, Moğol-

listan'dan Küba'ya... Türkiye'nin şehirlerini ise sadece gezmedi, adımladı ve deneyimledi. Amaçsız turistik seyahatler değildi bunlar; bilakis tam da peşine düştüğü anlam çerçevesinin yapı taşlarını diziyordu gezip gördüğü ve öğrendikleriyle. Farklı coğrafyaların, bölgelerin kültürel çeşitliliğinin arkasındaki anlam bütünlüğünü tespit etti. Farklı medeniyetleri meydana getiren kültürleri tasvir ederken yapmaya çalıştığı, son yılların modası hâline gelen *dünya tarihçiliği* değildi. Farklı kültür ve medeniyetleri tanıyarak bu çeşitliliği idrak ederek içinde yetiştiği kültüre ve İslam Medeniyetine ayaklarını sabitlemişti. Kendini ait gördüğü kültür ve medeniyetin faziletlerini ortaya koyarken, ne diğer medeniyetlerin faziletlerini görmekten vazgeçti ne de kendi medeniyet dairesinin sorunlarını yermekten geri durdu.

Elinizde tuttuğunuz çalışma onun seyahat gözlemlerine ve bilimsel incelemelerine dayanan kültür ve medeniyet tasavvurlarını içeriyor. Her ne kadar inşa ettiği felsefi sisteminin yansımalarını içerse de bu metin, bir seminer dizisinin ses kayıtlarından oluştuğu ve söyleşi mantığıyla ortaya konulduğu için, Teoman Hocanın kendisinin kaleme aldığı diğer metinlerdeki sistematik inşadan yoksun. Diğer taraftan bu metnin söyleşiye dayanıyor oluşu, bilimsel metinlerin taşımadığı sohbet sıcaklığını içeriyor. Buna rağmen "dinleme"den farklı olarak "okuma"nın aktif bir eylem olduğundan hareketle ve aynı zamanda okuyucunun konuşmacının mimikleri, ses tonlaması, beden hareketlerinden yoksun bir şekilde salt metinle karşı karşıya olmasının getirdiği farklılaşmayı göz önünde tutarak konuşma metninde bazı düzenlemeler yaptık. Editör tarafından müellifin konuşmasına/metnine müdahale anlamına gelen bu düzenlemelerin metnin özgünlüğünün değerlendirilme aşamasında bilinmesi gerektiğini düşünerek açıklamamız gerektiğini düşünüyoruz. Okuyucu dilerse bu metne kaynaklık eden video-ses kayıtlarını Zeytinburnu Kültür Sanat'ın sosyal medya hesabının açık erişimli içeriğinde bulup dinleyebilir.

Öncelikle konuşma dilinde ses tonlamasıyla anlam kazanan ve fakat yazıya döküldüğünde vurgusunu kaybeden cümle ya-

pıları, mümkün olduğunca genel anlamından uzaklaşmayacak biçimde düzenlendi. Böylece konuşmacının oluşturduğu cezbedici ortamdan mahrum olan okuyucunun metni bir nebze de olsa daha kolay ve akıcı takip etmesi için çaba sarf edildi. Belirtmemiz gereken diğer bir nokta, konuşmalarda yer alan bazı tekrarların metinde kısaltma yoluna gidilmiş olmasıdır. Metne kaynaklık eden ses kayıtları dört yıl (2015-2018) süren seminer dizisine ait olduğu için, konuşmacının karşısındaki dinleyiciler yıllar ve belki aylar içinde değiştiği için ve yine konuşmacı bu uzun süre içinde anlattıklarını sistematik biçimde aklında tutamadığı için bazı konular tekrar tekrar anlatılmış. Bu tekrarların çoğuna metinde yer verilmezken bazı tekrarlar farklı bir bağlama sahip olduğu için ya da içinde ilk kez ifade edilen bilgileri içerdiği için olduğu gibi bırakılmıştır. Açıklanması gereken diğer bir müdahale ise salondaki dinleyicilerden gelen sorularla ilgili. Bazı katılımcılar mikrofonun kendisine verilmesini beklemeden sorusunu sorduğu için sesleri kaydedilmemiş ve dolayısıyla metinde de yer almıyor. Ancak soru olmadığı için metnin akışının bozulduğu birkaç yerde sorunun cevabından hareketle soru cümlesi oluşturularak yazıldı. Bazı sorular ise konuşmacının yeni bir şey söylemesini gerektirmediği için ve metin Teoman Hocanın fikirlerine odaklandığı için metne yansımada. Bunun yanı sıra bazı sorular da çıkarıldığında metnin bütünlüğü bozulmadığı için yer almadı. Diğer taraftan konuşmacının yeni içerik vermesini sağlayan sorular, bu içeriğin bağlamının da anlaşılması için korundu. Bu üç hususun dışında metinde konuşmaya sadık kalınarak mümkün olduğunca özgünlüğü korunmaya çalışıldı.

Bu kitap, Teoman Hocanın düşüncesinin anlaşılmasına ve düşüncesinin yeni düşünürlerce geliştirilmesine katkıda bulunursa mutlu olacağız. Hocamızı sevgi, saygı, minnet ve duayla anıyoruz.

Aynur Erdoğan Coşkun

Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

Prof. Dr. Ş. Teoman Duralı

7 Şubat 1947 yılında Zonguldak-Kozlu'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Zonguldak ve Ankara'da tamamladı. Ardından yüksek öğrenimine İstanbul Üniversitesinde devam ederek Felsefe ve Biyoloji okudu. 1973 yılında mezun olduğu İÜ Felsefe bölümünde 1975 yılında asistan olarak göreve başladı. Akademik çalışmalarına lisans eğitimini aldığı iki alanı kaynaştırarak devam etti ve "Biyoloji felsefesi" üzerine yoğunlaştı. Bu konuda yazdığı ve Mayıs 1977 yılında tamamladığı doktora tezi Türkiye'de alanında bir ilk oldu. Prof. Dr. Nermi Uygur'un yönetmiş olduğu bu doktora çalışması, *Canlılar Sorununa Giriş* başlığıyla 1987 yılında Remzi Kitabevince yayımlandı. Biyoloji felsefesi alanında derinleşerek yazdığı tezle 1982 yılında Doçent unvanını kazandı, 1988 yılındaysa profesörlüğe yükseldi.

1985'te Penn State Üniversitesi'nde (ABD) "Kant'ın A Priori Bilgi İstidâdı" konulu bir konferans verdi. 1992-1993 yıllarında misafir öğretim üyesi olarak ISTAC Kuala Lumpur/Malezya'da; 1994 yılındaysa Viyana Üniversitesi, Bilim Felsefesi bölümünde dersler verdi. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonunun mâlî desteğiyle Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde araştırma gezisi gerçekleştirdi.

Yurt içinde de çeşitli üniversitelere misafir oldu; biyoloji, felsefe ve bilime ilişkin farklı sahalarda dersler okutup konuşmalar yaptı. Yoğun akademik çalışmalarının ve öğretim hayatının yanında Küba'dan Afganistan'a dünyanın dört bir yanında araştırma gezilerinde bulundu.

Uzun yıllar İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı başkanlığını yürüttü; 2009 yılında Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesinin kurucu dekanı oldu. 2017 yılından itibaren vefat tarihi olan 6 Aralık 2021'e kadar İbn Haldun Üniversitesi Felsefe Bölümünde ders vermeye devam etti. 2016 yılında Bülent Ecevit Üniversitesi senatosunun kararıyla Prof. Duralı'ya fahrî doktorluk pâyesi takdim edildi.

Felsefe ile bilimin ayrılmaz bir şekilde birbirine bağılı olduğuna her fırsatta işaret eden Prof. Duralı, *Felsefe-bilim Nedir* (Dergâh 2006), *Felsefe-bilime Giriş* (Çantay 1998), *Felsefe-bilimin Doğuşu* (Dergâh 2011) adlı eserlerinde de bu fikri farklı açılardan işledi.

A New System of Philosophy-Science from the Biological Standpoint (Peter Lang, 1996) ile *Hayatın Anatomisi* (Dergâh, 2018) adlı eserleri, ana çalışma alanı olan biyoloji felsefesi konusunda birer başucu kitabı oldu.

2010 yılında yayımlanan *Akıl Anatomisi* başlıklı eserindeyse, felsefe tarihinin en önemli isimlerinden Immanuel Kant'ın *Salt Akıl Eleştirisi*'ni enine boyuna irdeler.

Prof. Duralı'nın üzerine eğildiği bir diğer önemli mesele ise medeniyettir. *Çağdaş Küresel Medeniyet* başlığı altında sunduğu çalışması, aynı zamanda çağdaş medeniyete yöneltmiş ciddi bir eleştiri niteliğindedir.

İçeriği doğrudan temel metinlerden hareketle yazılan, ansiklopedik bir felsefe-bilim sözlüğünü Türkçeye kazandırma çabasının ürünü olan ve ilk cildi 2013'te yayımlanan *Kutadgubilig: Türkçenin Felsefe-bilim Sözlüğü* adlı eseri Duralı'nın çalışmaları içinde özel bir yerdedir.

Teoman Duralı'nın felsefe-bilim camiasına sunduğu bir diğer katkı ise, 2000'li yıllardan bu yana kesintisiz yayın hayatını sürdüren *Kutadgubilig* adlı dergidir. Duralı, söz konusu akademik derginin kurucusu ve baş editörüdür.

KONUŞMALAR 2015 ■

Canlılığın Ortaya Çıkması ve Ayakta Kalması

TEOMAN DURALI- Efendim, saygılarla, sevgilerle selamlıyorum. Zeytinburnu Belediyesi'nin kültür etkinlikleri çerçevesinde, 1992'den beri kör değneğini beller misali anlatılagelen, başımızı ağrıtan medeniyet ve medeniyet tarihi konusuna biraz değişik açıdan girmeyi deneyeceğim. Şimdiye kadar medeniyetleri zaman sırasıyla ele alıyordum, bu yıl sizinle medeniyetin dayandığı, içinden çıktığı kültüre bakalım diyorum. Bir kültür çözümlemesi yapalım ve kültürü meydana getiren belli başlı unsurları tek tek ele alalım. Vakit kalırsa gene medeniyetlerin sıralanışlarından, gelişmelerinden bahsedebiliriz ama bu kültürü oluşturan unsurlar epey vaktimizi alacağına benzer.

İnsan demek kültür demektir. Kültürle insanı ayrı bahisler olarak ortaya koyamayız. Nerede insan varsa orada bir toplum ve aynı zamanda kültür var demektir. Toplumdan tecrit olmuş, toplumun dışında insanı düşünmek mümkün değil. Temelde insan bir canlı, esası canlı ama canlıdan köklü bir biçimde ayrılmaktadır. Çünkü her canlı bağlı bulunduğu türün evladıdır. O türün içine doğar. Buna karşılık insan toplum içinde, toplumun bir parçası olarak dünyaya gelir. İnsan türünün bir mensubu olarak değil, toplumunun mensubu olarak dünyaya gelmektedir ve her toplum yahut topluluk bir kültür demektir. Toplumun kültürden farklı bir yapısı yoktur. Başka bir deyişle, topluluk kültürle yoğrulmuştur. Tarihin herhangi bir döneminde, yeryüzünün herhangi bir bölge-

sinde bir toplulukla karşılaştığınızda mutlaka orada kültür dediğimiz olguyla da karşılaşıyorsunuz. Kültürsüz, kültürden yoksun topluluk düşünülemez. O hâlde şu üç kavram örtüşür ve çakışır: İnsan, topluluk ve kültür. Bunları birbirinden ayırmamız mümkün değildir. Kültür niye bu derece hayatımıza baskındır? Çünkü insan doğal hâliyle var olamaz, yaşayamaz, ayakta kalamaz, sağ kalamaz. Kültürden bağımsız olarak doğallığıyla insanın ayakta kalması mümkün değildir.

Dünyaya birey olarak geliyoruz; birey olarak dünyaya geldikten hemen sonra topluluğun bir parçasıyız. Birey olarak varlığımızı sürdürüremeyiz. Mutlak surette başka bir insana muhtacız. Bu muhtaç olduğumuz ilk insan da annemizdir veya onun yerini tutan bir kişidir. Annesiz, anne himayesinden mahrum yaşamaya imkân yoktur. Her zaman tekrarladığım, artık slogan hâline getirdiğim bir cümleyi burada size de söylemek zorundayım: Yeni doğmuş bir çocuğu ortada bıraktığınızda iklim şartlarına göre birkaç dakika ya da birkaç saat yaşama imkânı vardır, sonra ölür gider. Herhâlde cennete en benzeyen yerler olarak, armut piş ağzıma düş misali Karayipler gibi okyanus adalarında yeni dünyaya gelmiş bir çocuğu bıraktığınız vakit bir ağacın gölgesinde birkaç saat, belki de bir gün yaşayabilir ama Kuzeyde bir yerde bırakıldığında herhâlde birkaç dakika ancak yaşar. Çıplak konulursa belki birkaç saniyede donar ölür. O hâlde insanın mutlak surette topluma, himaye edici insana ve insanlara ihtiyacı vardır ve insanın himaye görme zorunluluğu çok uzun sürer. Bir insanın tam anlamıyla yaşamaya yatkın bir hâlde dünyaya gelmesi için bir kadının büyük ihtimalle beş yıl onu taşıması gerekir. Beş yıl olmasa da tam teşekküllü olarak dünyaya gelebilmesi için üç yahut dört yıl "hamile kalması" gerekir ama yine de en azından 10 yaşına kadar himayeye ihtiyaç duymaktadır. İnsan hariç bütün canlılar dünyaya geldikleri andan itibaren karşılaştıkları tehditlere cevap verecek durumdadırlar. İnsan evladı 5-6 yaşında bile tehdit algısından yoksundur. Bunu çocuk yetiştiren herkes görür, bilir. Merdivenden indirip çıkarırken, yüksek bir yere geldiğinizde çocuğu çekmek zorunda kalmanızdan bunu bilirsiniz. Artık kalmadı ama eskiden sobalar vardı. En büyük tehlikeyi de

onlar teşkil ederdi. 5-6 yaşına kadar küçük çocuğun bir tarafını yakması tehlikesi devam ederdi. Neredeyse sonsuzdur tehditler, kaynayan sudan tutun da bir yükseltiye varıncaya kadar, her durumda çocuk tehdidi algılamakta güçlük çeker, hatta o tehlikeye cevap vermesi imkânsızdır.

Canlılığın en önemli belirtilerinden, tezahüründen bir tanesi tehditlere kaçma yoluyla cevap vermesidir. Bitkiler çiçeklerini kapatarak tehdidi savuşturmaya çalışırlar, hayvanlar yer değiştirme imkânına sahip olduklarından kaçarlar. Canlıların gelişme, dönüşme süreçlerini ele alan biyoloji koluna evrim diyoruz. Basitten karmaşık türlere doğru bir sıralanma vardır. Evrim bilimcilerine göre bu bir değer taşımaz. Bana sorarsanız taşır. Çünkü eski bir açıdan bakıyorum. Eski açıda, özellikle İslam Felsefe-biliminde evrime tekâmül deniliyordu. Tekâmül adından da anlaşılacağı üzere olgunlaşma süreci, kemale erme anlamını taşır. Bu kemalin en üst noktasını insan teşkil etmektedir. İslam Felsefe-bilimine göre, bitki seviyesinden insan seviyesine geçişlilik, basamaklaşma vardır. 19. yüzyıldan sonra karşılaştığımız bugünkü evrim bilimi böyle bir değerlendirmeyi kabul etmez. Bugünkü evrim görüşünde başarı veya başarısızlık sadece o türün ayakta kalmasıyla mümkündür değerlendirmesi yapılır. Bir tür için insana benzemesi bir şey ifade etmez, türler basitten karmaşığa doğru sıralanırlar. En basit türler bakterilerdir. Basit türlerde çoğalma genellikle bölünme yoluyla, zaman zaman da yelle yahut da su ortamıyla tohumların taşınması gibi çeşitli yollarla gerçekleşir. Ancak belli bir tür aşamasından sonra cinsî ikilik, erkek-dişi karşıtlığı söz konusu olur ki, bu omurgalı canlılarda ve özellikle memelilerde zirve yapar. İnsanın canlı olan kesimine beşer diyoruz ve bu insanın beşer kesimi de bu memeliler sınıfına dahildir. Yani cinsiyetle ürer. Memelilerin en karmaşık kesiminde basit türlerde gördüğümüz her şeyin biyolojik ayarı azalır. Bütün yaşamının biyolojik ayarlı oluşuna içgüdü diyoruz. İçgüdü seviyesi ve açısı üst türlerde, atlarda, köpeklerde, kedilerde, aslanlarda, kartallarda, yunuslarda, yani denizde yaşayan memelilerde gittikçe azalır, kapanır. Genetiğin belirlediği davranış modelleri nispeten azalmaya başlar. Bunun kapanması başka bir şeye, öğrenmeye

yol açar. Öğrenmenin bulunduğu noktada yeni bir olay olarak zekâyla karşılaşırız. Bütün canlılar duyarlılıkla donanmışlardır. En basit canlıda amipten başlayarak en karmaşık yapı, işlevli türlere varıncaya değin duyarlılık vardır. Duyarlılığın ayarı biraz önce söylediğim gibi o türe içkindir. O türün kendisinde vardır ve ebeveyninden yavruya devredilir. Buna kalıtım diyoruz. Kalıtımı bize tanıtan biyolojik kolunaysa genetikdir. Gerek bitkiler gerekse hayvanlar ve tabii ki virüsler, bakteriler vb. öbür canlılar genetikleri tarafından idare edilirler. Az önce söylemeye çalıştığım bu genetik idaredir ve yönlendirir. Genetiğin nispeten zayıflaması bizi yeni bir olaya götürür. O yepyeni olay, zekânın gündeme gelmesidir ve zekânın gündeme geldiği yerde öğrenme başlar. Hayvanların en üst türlerinde bile bu dediğim zekâ ve öğrenme süreci çok kısıtlıdır. Bu günümüzde çok mübalağa edilir ama yanlıştır. Kısıtlıdır, o hâlde o türlerde de hâlâ geçer akçe olan kalıtımla getirilen doğuştan kabiliyetlerdir, yetilerdir, bunlarla o canlı yolunu çizer, onunla yaşar.

Ortada son derece müthiş ve ilgi çekici iki olay var: Birincisi yeryüzüdür, ikincisi bu yeryüzünde hiç görülmedik bir olayın baş göstermesidir ki, o da canlılıktır. Bildiğimiz kadarıyla -şu anki bilgilerimiz çerçevesinde- evrende canlılığın ortaya çıktığı, görüldüğü tek mekân yeryüzüdür. Yarın değişebilir, başka yıldızlara ait gezegenlerde veya onların uydusunda canlılık ortaya çıkarılabilir ama şu anki bilgilerimize göre, bir tek yeryüzünde bu olay baş göstermiştir. Canlılığın baş göstermesi için yeryüzünün son derece kendine mahsus bir konumunun olması icap etmektedir. Evrendeki her gezegen belirli bir enerji merkezinin çevresinde bulunur. Bu enerji merkezine yıldız diyoruz. Bizim yıldızımızın özel adı güneştir. Güneş o hâlde bize mahsus bir yıldızdır. Yıldızların neredeyse sayısı belli değil, evrende ne kadar yıldız olduğunu bilmiyoruz. Yıldızları ve her şeyi sınıflayarak anlamak imkânına sahibiz, aklımız o şekilde kuruludur, sınıflamak zorundayız. Yıldızları yıldız adaları içerisinde düşünüyoruz. Yıldız adaları galaksinin Türkçesidir.

Bir yıldız ada büyük yıldız adanın bir parçasıdır. Süper galaksi budur. Bizim yıldız adamız Samanyolu'dur. Yıldız adamızın, galaksimizin açısından baktığımızda güneşimiz mini minnacık bir noktadır, haritada ancak büyüteçle görürsünüz. Yeryüzü gözüküyor. Hep burnu Kaf dağında olan insanları gördükçe aklıma feza gelmektedir ve fezaya bakıldığında ne kadar minnacık olduğumuzu düşünüyoruz. Yeryüzü bile belli değildir orada, nerede kalmış bizler ve sorunlarımız; bizi mahveden sorunlarımız fezadan baktığınızda yok mesabesinde. O hâlde bir yıldız, o yıldızın çevresinde dönen gezegenler ve birçok gezegenin -her gezegen olmayabilir- çevresinde dönen uydular vardır.

Yeryüzü, canlılığın ortaya çıktığı çok özel bir konumdadır. Neye karşı? Yıldızıyla ilişkisinde bu mesafe öyle olmalı ki güneşin yakıcı sıcağı kavurmasın. Mesela, bizim önümüzde Merkür ve Venüs var. Türkçede Venüs'e Çolpan adı verilir. Bunlar güneşten aşırı derecede etkilenirler ve buralarda canlılık ortaya çıkmıyor. Yeryüzünden sonra gelen ilk gezegen Merih yahut Mars, bu ise topraklı gezegendir. Bunlardan sonra gaz kaplı, gazlı gezegenler baş gösterir. Jüpiter, Neptün gibi gazla kaplı gezegenler olağanüstü derecede büyüktürler.

Samanyolunda beyaz noktalardan bir tanesi zavallı güneşimiz, biz yokuz. Görüyorsunuz kibirli olmak ne kadar anlamsız bir şey. Milyonlarca yıldız adadan bir tanesi Samanyolumuz. Çağımızın ve belki de bütün çağların en büyük filozof bilim adamlarından Albert Einstein relativite teorilerini ortaya koyuyor ve evrenin yarıçapını hesaplıyor; bu kadar muazzam bir adam. *"Beni şaşırtan evrenin sonsuzluğu değil"* diyor. Sınırsızlıktan bahsedemeyiz, sınırını çiziyoruz da sonsuzluğuna tabiyiz. Yani sonsuzluktan bahsedebiliriz. *"Evrenin sonsuzluğu beni o kadar şaşırtmıyor. Beni şaşırtan, hayran bırakan, hayrete beni gark eden onu kavrayan insan aklı, bu yapıyı çözen, bu yapıyı çözümleyen insan aklı beni mahvediyor, buna akıl erdiremiyorum"* diyor Einstein çok haklı olarak.

Gezegenle yıldızı arasındaki mesafe olağanüstü derecede önemlidir. Bu mesafe sıcaklığın derecesini ayarlar. Burada çok

ufak oynamalar bile canlılığı ortadan kaldırabilir. Bunun yanında başka bir olay daha var: Yeryüzünden 2 milyar yıl önce -öyle tahmin ediliyor- kopmuş bir parça fezaya fırlıyor ve yeryüzünün etrafında dönmeye başlıyor; bu bizim ayımızdır, uydumuzdur. O ay yine canlılığın ayakta kalmasını sağlayan başta gelen etkenlerdendir. Ay yeryüzündeki denizlerin seviyesini ayarlamaktadır ve bu seviyeye dayanarak yeryüzünde karada yaşayanlar bu hayatı, canlılığı mümkün kılmaktadır. Canlılık suda oluşmuştur ve daha sonra karaya intikal etmiştir ama karada canlılığın devamı ayın çekim gücü sayesinde. Güneşten aldığımız ısıdan ayrı olarak ayla yeryüzü arasındaki bağıntı bulunduğumuz yerde yaşamamızı mümkün kılmaktadır. Bunun yanında yeryüzünün bir eksenidir. O eksenin derecesi de canlılık için hayati önem taşımaktadır. Gördüğünüz gibi canlılığın ortaya çıkması ve ayakta kalması bıçak sırtındadır. Olağanüstü derecede zor ve incelmış şartlarda canlılık mümkün olmaktadır. Yeryüzündeki kimyasal yapı, doku da önemli bir etkidir. Mucize kabilinden meydana gelen bu olayın içinden bir başka mucize daha ortaya çıkıyor: O da insanoğludur. Diyelim ki başka gezegenlerde yaşamın emaresiyle karşılaşıldı. Bu, oralarda akıl sahibi insan veya insana benzer bir varlığın ortaya çıkmasının henüz garantisi değildir. Canlılığın ortaya çıktığı yerde insanvari bir varlığın da belireceğini söyleyemeyiz. Bilmem anlatabiliyor muyum derdimi? Buraya kadar anlattıklarımın soracağınız, takıldığınız, ekleyeceğiniz-çıkaracağınız bir şey var mı?

SALONDAN- Hocam, teşekkür ederim. Benim sorum şu: Ortadaki beyaz nedir acaba? Güneş değil dediniz ama...

TEOMAN DURALI- O galaksinin, yıldız adamızın merkezidir, merkez yıldız kümesidir. Onun verdiği, saçtığı bir ışık var. Oraya -yanlış hatırlamıyorsam- 2.5 milyar ışık yılı mesafesindeyiz. Evrenin ömrü, yani ortaya çıkışı -son yirmi yıldaki hesaplara göre- 13 milyar yıldır. Bunlar kesin hesap değil, değişiyorlar.

SALONDAN- Hocam, bu fotoğraflar nasıl çekiliyor?

TEOMAN DURALI- Bunları gök dürbünleriyle, teleskoplarla çekiyorlar.

SALONDAN- Yani şunu sormak istiyorum: Bu bizim Samanyolu galaksimiz ve biz güneş sistemi olarak bu galaksinin çok küçük bir noktasındayız. Yani bu fotoğrafı çekebilmek için galaksiden dışarı çıkıp...

TEOMAN DURALI- Yok, yeryüzünden çekiyoruz, hatta yeryüzünden fırlattığımız uydular çekiyorlar. Yani dışarıdan çekilmiyor, tabii mümkün değil, çıkamayız. Çok spekülasyon var. İşte, başka paralel evrenler var, kara delikler yoluyla geçiliyor... Bunlar tamamıyla masal, henüz bunları bilmiyoruz. Ama sorunuzun cevabı, yeryüzünden veya yakını bir mevkiden uydularla çekilen resimlerdir. Bunların içinden güneşimizin yerini tayin edebiliyoruz. Dışına çıkmamıza hacet yok. Güneşin bu merkeze olan uzaklığı da bizim canlı olarak varlığımızın bir nedenidir. Yani şuralarda olmak veya buralarda olmak imkânı ortadan kaldırıyor. Çünkü gördüğünüz gibi orada muazzam bir enerji kaynağı var, güneş orta halli bir yerde, her şeyin hep dengesini görmek, muhafaza etmek lazım. Nasıl ki yeryüzü çok yakınında veya çok uzağında değil de ortalama bir yerdeyse güneşimiz de galaksi merkezimize göre aynı şekilde bir orta mevki işgal etmektedir.

Dedik ki, Merih'ten sonra gelen gezegenler gaz kütleleridir. Fakat etraflarında yer alan uydular yine toprak ve taştır. Jüpiter'in çevresinde Avrupa ve yanlış hatırlamıyorsam Atlantis adlı uydu var. Yaşamaya nispeten uygun görülmektedirler ama bunların da ortalama sıcaklığı eksi 200 derecedir. Buna karşılık Venüs'ün ortalama sıcaklığı gündüz 280 derece, gece -tam hatırlamıyorum- eksi 100 derece civarındadır. Yeryüzünün sıcaklığını ayarlayan en önemli etken çevresini saran atmosfer dediğimiz buhar küyledir. Bu buhar kütle, canlılığı mahvedici ışınlarla karşı koruduğu gibi sıcaklığı da ayarlamaktadır ve atmosferin çeşitli tabakaları vardır. En üst tabakası stratosferdir ve -çok güncel bir konu- delindiği vakit ozon denilen bir tabaka ortaya çıkmaktadır ki bu canlılık için son derece zararlıdır. O hâlde saydığım bütün etkenler yaşamının devamı için feda edilemeyecek durumdadırlar. Bunlara hiçbir şekilde boş veremeyiz, son derece önem arz etmektedirler.

Evrenin 13 milyar yaşında olduğunu söyledik. Ben ders vermeye başladığım Seksenli yılların başlarında bilgiler evrenin 22 milyar yaşında olduğunu söylüyordu. O zamanki talebelerim belki 22 milyar olarak hatırlayacaklar. Daha sonraki hesaplar evrenin yaşını 13 milyara çekmiştir. Yeryüzünün yaşysa 4 küsur milyar yıldır ve bu 4 milyar yılın ilk 1.5 milyarı tümüyle cansızdır, canlı olmayan bir ortamdır. Her şeyin bir başlangıcı ve sonu vardır. Aynı şekilde yıldızların da doğdukları bir an, öldükleri ve ortadan kalktıkları bir an vardır. Güneşimiz genç bir yıldızdır, kendisinden önce var olan yıldızın cesedinden ortaya çıkmıştır. Parçalanmıştır o yıldız ve o yıldızın arta bıraktığı tozlardan, topraktan, parçalardan, unsurlardan oluşmaktadır güneşimiz. Bu oluşumda merkez çekim gücüne kapılan, başıboş dolaşan unsurlar topaklaşmaktadırlar. Bu yasayı Newton'a borçluyuz. Çekim yasasını keşfeden İngiliz filozof bilim adamı Isaac Newton "*nerede var olanlar varsa bunların fizik ilişkisi çekime dayanıyor*" diyor. Çekime dayanan fizik ilişkilere etkileşme yahut etkileşim diyoruz. Fizik maddelerin birbiriyle bağlantısı, birbiriyle ilintisi çekim yasasına göre cereyan etmektedir. Frenkçesiyle "gravitasyon" kuvvetli kütlesi olanın kendisinden daha az kuvvetli olanı kendisine çekmesi demektir. Aslında bu çok eskiden beri bilinen bir olaydır ama Felsefe-biliminin dili insandan uzaklaştığı ölçüde belirginlik kazanır. İslam âleminin en önemli filozof bilim adamlarından İbn Sina bunu sevgi olarak belirler. "*Aşk unsurları birbirine çeker, nefret onları ayrıştırır*" diyor. Newton bu çok insani olan terimleri bertaraf ediyor ve tamamıyla insan dışı, nötr terimlerle açıklıyor. Buna da çekim yasası, yeryüzündeki yerçekimi diyor. Biz şu anda yerçekimi yasasına tabiyiz. Yani bizim burada durmamız yerçekimi sayesinde. Nitekim yukarılara, fezaya çıktığımız vakit havada uçuşacağız. Ben de onu çok isterdim, severdim. En azından sürekli olarak bir şey düşünmekten kurtulurdum. Bıraktığınız vakit asılı kalıyor... Eğil al oradan... Bu zahmetlerden kurtuluyorsun, bitiyor.

SALONDAN- Newton'un fiziğe uyarladığı, İbn Sina'nın daha insani ve sevgi olarak ifade ettiği şeyde fiziki bir tanımlama var mı, yoksa sadece insani bir aşktan, sevgiden mi bahsediyor?

TEOMAN DURALI- Eşyayı, maddeyi de kapsıyor. Bütün unsurlar için birbirini çekenler sevişirler, itenlerse nefret ederler birbirlerinden; bu şekilde koyuyor kuralı. Zıt unsurlar Newton'a göre birbirini çeker, benzer unsurlar birbirini iter. Böyle bir fizik yasası koyuyor Isaac Newton, bu yasa bütün evren için geçerlidir. Buradan bir şey daha görüyoruz arkadaşlar, akıl genellettirmeden yol alır. Biz her şeyi deneyemiyoruz, sınamıyoruz. Newton'un ortaya koyduğu yasa aslında bir spekülasyondur. Çünkü kalkıp da evrenin öbür ucunda da bu yasa geçerli midir, değil midir sınamamız mümkün değil. Öyle olduğunu kabul ediyoruz, buna inanıyoruz. Burada yaptığımız deneyin orası için de geçerli olacağını düşünüyoruz. Çok önemli bir nokta bu, nerede madde varsa orada unsur vardır. Nerede unsurlar varsa orada çekim yasası görülmektedir. Anlaşıyor mu burası, açık mı? Evren duyulanabilir, ölçülür, biçilir unsurlarla dolu olan mekândır. Evrenin tanımı budur. Ölçülür, biçilir, ölçülmeye, biçilmeye yatkın, uygun unsurların doldurduğu bir mekândır. Evren fiziğin işlediği bir alandır, fiziğin ve onun kolu olan kimyanın söz konusu olduğu saha evrendir. Evrenle âlemi karıştırmamak lazım, evrenin klasik dilimizdeki karşılığı kâinattır. Kâinatla evren aynı şeydir. Kâinat yaratmaktan ortaya çıkıyor, oradan türetilmiştir. Allah'ın ol emriyle "olmak"tan gelmektedir. Evren Türkçede evirmek, değiştirmek fiilinden geliyor. Evrim de oradan geliyor. Yani değişimin hüküm sürdüğü saha evrendir, evren olmaktadır. Âleme gelince, âlem dini-manevi bir terimdir. Dine göre varlık evrenden ibaret değildir. Evreni de içine alan, evreni de kapsayan daha geniş bir bütünlük söz konusudur; o da âlemdir. Dine göre, İslam'a göre görünen, duyulanan, ölçülüp biçilebilen, var olanların aslı ruhtur. Bunlar evrenin ötesindedirler. Oradan geliyoruz evrene ve burada belirli bir süreyi doldurup tekrar oraya gidiyoruz. Yaşadığımız evren dine göre dünya, yaşadıkten sonra intikal ettiğimiz mıntika ahiret olmaktadır. Fizik ahireti, âlemi bu anlamda göz önüne almıyor. Göz önüne aldığı, dikkate aldığı, odaklandığı tek nokta evrendir. O hâlde evrenin bilimi fizik, fiziğin uygulama alanı evrendir. Açık mu burası? Buyurun.

SALONDAN- Hocam, sizce Newton fiziğinin insanlığa en büyük yararı ve en büyük zararı ne oldu? Einstein'ın ortaya koyduğu ya da daha sonra modern fizik diye tanımlanan Kuantum fiziğinin en büyük yararı ve en büyük zararı hakkında ne söylersiniz, bir cümleyle?

TEOMAN DURALI- Çok güzel bir soru. Tarihte, yani insanlığın serüveninde -bu bizim konumuzun tamamen dışında, şimdi sorunuzun cevabı olarak aklıma geliyor- beş büyük kırılma noktası var. Daha sonra uzun boylu anlatacağım: Ateşin yakılmasının bulunması: Oldum olası ateş yakmayı bilmezdi insanlar, bunun yaklaşık 70.000 yıl önce Afrika'da meydana geldiği sanılıyor. Elde çok zayıf kanıtlar var. Daha önce ne yapıyordu insanlar? Ateşi hazır kullanıyorlardı. Yani nerede bir yangın varsa oradan ateşi devşirip onu canlı tutmaya bakıyorlardı. Bu uzun bir hikâye, oraya geleceğiz. İkincisi, MÖ 3300'de Sümer'de yazının icadı, üçüncüsü bu muntıkada yani Batı Asya'da Hz. İbrahim'le ve özellikle de Musa'yla birlikte Tek Tanrılı vahiy dininin ortaya çıkması, dördüncüsü MÖ 4. yüzyıl Atina'sında Felsefe-biliminin meydana gelmesi, beşincisi 1730'larda sanayinin İngiltere'de doğuşudur. Bu beş olağanüstü eylem, tektonik devrim insanlığın en önemli dönüm noktaları. İnsanın bütün etkinlikleri yarara, yarar elde etmeye, ihtiyaçları gidermeye yönelik iken MÖ 4. yüzyılda Aristoteles tarafından kurulan Felsefe-bilim, tarihte ilk defa bundan uzak durmuştur. Yarara yönelik değildir. Felsefede bana bu ne sağlar, bize bu ne getirir sorusu yoktur. Ya ne yapar? Merakını giderir. Bize bir yarar sağlar mı? Hayır, hiçbir şey getirmez. Şimdiye kadar size anlattıklarım "bize bir yarar getirecek midir", "kazancınızı arttırır mı", "eve daha fazla, daha iyi nitelikte yiyecek götürmenizi sağlar mı" sorularına yöneliktir. Beni her danışma toplantısına çağırdıklarında bakanlar, başbakanlar sorarlar ve derim ki, üniversite kurmaya lüzum yok, üniversite bir şey getirmez. Meslek yüksek okulu açın, gençlere sanat öğretin. Üniversite temel fikrine bağlıysanız bu hiçbir yarar getirmez. Bilgi sağlar. Bilgiyi belirli bir ihtiyacı karşılama noktasında kullanmadığın takdirde yararı yoktur. Yıldız adamızın merkezine mesafemizi bilsem ne olur, bilmesem ne olur?

SALONDAN- Ne tür bilgilerin insanlığın yararına olduğunu söyleyebilirsiniz?

TEOMAN DURALI- İhtiyaç bilgileri... Mesela patlıcanı nasıl ekmeli? Elma, kiraz ağacı yılın hangi mevsiminde, hangi ayında nasıl budanmalıdır? Bir bebeğin altı nasıl değiştirilir? Gülüyor-sunuz biliyorum ama ben çocuğum o durumdayken ve bana kalmışken elim ayağım birbirine dolandı. Bas bas bağıırıyordu, yurt dışındaydım ve en ne yapacağımı bilemediğimden her zaman başvurduğum zora başvurdum. Kıçına bir şaplak attım. Bulduğumuz yer bir Akdeniz ülkesi olduğundan insanlar hemen her işe karışır, oradan bir kadın bağııra bağııra üstüme geldi, parmak kadar çocuğa sen nasıl tokat atarsın diye. Kuzeyli bir ülkede olsaydı herhâlde hiç kimse karışmazdı. Susturamıyorum dedim. *"Tabii ki susturamazsın, çünkü susamış o"* dedi kadın, biberonla su verdim ve sustu. Buyurun size yarar sağlayan ve son derece can alıcı bir bilgi.

SALONDAN- Hocam, bu günümüz "bilgi toplumu olmak" teranesine baktığımızda...

TEOMAN DURALI- Teranedir tabii. Çoğunlukla yarar sağlamayan bilgilerin, dedikoduların peşinde, bilgisayarlarda, televizyonlarda o kimin nesiymiş, şu kiminle çıkmış... Bu bilgi benim ne işime yarar? Yarar sağlayıcı bilginin eksikliğini özellikle tıpta görüyoruz. Gençliğimde çok uzun zaman Londra'da yaşamış, orada okumuş, İngilizleşmiş bir arkadaşımla yürüyoruz. Bir araba geldi, biraz ötemizde kadını ezdi. Hâlâ gözümün önündedir, kadına vurdu, kadın sıçradı ve yere düştü. Ben hemen fırladım, arkadaşım yakaladı, "Dağdan gelmiş eşek seni, nereye?!" dedi. "Görmüyor musun bak, kadın ölüyor" dedim. "Sen ne yapacaksın" dedi. "Ne demek, ne yapacağım, ya insanlık..." "Bırak şimdi insanlığı, hayvanlığı, dur bir, burada geçmez o, burası Türkiye, İstanbul filan falan değil, burası koskocaman Londra" dedi. Biz böyle kavga ederken bir baktık cankurtaran geldi. İçinden böyle ak mintanlı hanımlar, beyler fırladılar ellerinde sedyeyle, kadının altına sürdüler onu, ondan sonra tekerlekler çıktı, kalktı o sedye, hop aldılar, arabaya koydular ve geldiği gibi gitti araba. "Gördün

mü, sen ne yapacaksın?” dedi. “Büyük ihtimalle bütün ayılığınla kadını bir kucaklayacaktın. Ölmeyeceği varsa beyin sarsıntısından vs. ölür orada.”

Bilgi topluluğu uzmanlığa saygı duyma ve burnunu her işe sokmamadır. Ben yemek pişirmesini bilmiyorsam en zor yemek olan pilavı pişirmeye tevessül etmem. Çünkü rezil ederim, tencerenin dibini yakarım, yapacağım budur. Hastabakıcı değilim, hekim değilim, hatta hekimliğin özel uzmanlığına da sahip değilim. Ne yapabilirim? Ancak öldürürüm o kişiyi. Bu endişeyle hareket etmiyorum felsefe. Newton keşfettiği yerçekimi yasasını bir yarar getirsin diye ortaya koymuyor. Merakına, sorusuna cevap arıyor. Yıllar yılı adam gökyüzünü gözlemliyor ve bu düzen nasıl kurulmuş, gök cisimleri nasıl bu kadar muntazam bir ilişki içerisinde diye soruyor. Düşünüyor taşınıyor, bir türlü cevabını bulamıyor. Meşhur elma hikâyesine gelince, bir gün yataarken kırdan küt diye yanı başına daldan elma düşüyor. Orada kütlesi daha geniş olan yeryüzünün kütlesi daha az olan bir elmayı kendine çektiğini anlıyor, kavıyor. Bu keşfini tüm evrene teşmil ediyor. Ne sağladı bu? Çok merak ettiği bir sorunun cevabını getiriyor, başka hiçbir şey getirmiyor. Dağa çıkıyorum, ne oldu? Zirveye çıktım. Ne yaptım? İşte zirvenin nasıl olduğunu gördüm ve oradan etrafı seyrettim. Ne sağladı bu bana? Hiçbir şey sağlamadı. Sonra daha yüksek bir dağ görüyorum, acaba orada ne var diyorum. İçini kemirmeye başlıyor, bir de oraya çıkayım diyorsun. Bunların hiçbir getirisi yok, hiçbir şey sağlamıyor. Spor niyetine, bedenime, sağlığıma iyi gelir... Hayır, koşar gelirim, bu da spor olur, dağa çıkmamın, o kadar zorluğa, o kadar müthiş bir sıkıntıya, soruna katlanmanın manası yok ki bu bir çeşit kumar hastalığı gibidir. 3 kuruş kazanıyorsun, acaba 5 kuruş da kazanabilir miyim diyorsun. Tekrar oturuyorsun, kaybediyorsun, gelecek sefer kazanabilir miyim? Hayatını, bütün sermayeni, her şeyini buna veriyorsun. Şimdi tabii merakı kumarla mukayese edin demiyorum, merak çok kutsal ve insani bir şeydir. O ne kadar yüceyse kumar da o kadar aşağılık bir şeydir ama ihtiras ve tutku manasında söylüyorum. Merak müthiş bir tutkudur. Merakın ucunda ve kaynağında hayranlık vardır. Hayran olan tek varlık insandır. İnsanın

dışında hiçbir canlının hayranlık duyma yetisi yoktur. Hayranlık hayretle karışık şaşma demektir. Hayranlık duyduğun olayı çözmeye yönelik bir girişimde bulunuyorsun. İşte merak da budur, seni o girişime iten itkidir, iten güdüdür, onu durduramıyorsun ve onu duymayan insana da bunu anlatamıyorsun. Bu sadece fizikte, keşifte vs. değil, mesela sanatta, müzikte, şiirde vardır. Değişik veçheleri vardır hayranlığın ve değişik cevap edinme yolları vardır. Bunlardan bir tanesi de felsefe-bilimdir. Size bunun hikâyesini anlatmaya geldim buraya. Demin o soruyu soran arkadaşımıza cevaben yararı ve zararı sonradan belli olur diyorum. O anda o adamın aklına bu gelmez. Einstein rölativite teorileri bize ne sağlar derdiyle girmemiştir. Bazen beklemediği sonuçlar ortaya çıkar ve bunlara son derece sinirlenebilir. Rölativite teorisinden kuantum mekânîği ortaya çıkmıştır. Kuantum mekânîği tamamıyla tesadüflere yer verir. Einstein tesadüften nefret eden bir adamdır ve meşhur bir lafı var, işitmişsinizdir belki: *“Tanrı kumarbaz mı zar atsın?”* der. Dinin en önemli can alıcı noktası zorunluluktur. Bir insanın yürekten mütedeyyin olup olmaması zorunluluğa inanması veya inanmamasıyla ilgilidir. Zorunluluğu kabul eden kişi söylese de söylemese de dindardır. Çünkü zorunluluğun fizik gerekçesi yoktur; ancak ve ancak manevi bir kaynağı vardır. İnanmayan kişi için tesadüf, inanan içinse kaderdir. Bilgi teorisi bakımından ikisi de aynı noktadadır. Birkaç santim öteme koskoca bir taş düşer, bu taşın beni öldürmemesi inancıma göre bir tesadüf veya kaderdir.

Beyoğlu'nun trafiğe açık olduğu zamanlarda Galatasaray Lisesi karşısında otobüs bekliyordum. Güm diye bir ses... Bomba, kurşun vs. değil, çok sıradan bir örnek, bir baktım, koskoca bir taş binanın tepesinden birkaç santim öteme düşmüş. O kadar kısa bir mesafe ki denk gelse öldürmüştü. Bunu neye bağlayacaksın? Dediğim gibi ya bir zorunluluğa bağlayarak ecelim gelmemiş diyorsun ya da tamamen bir boşlukta anlamlandırarak tesadüf diyorsun.

Einstein ihtimallere, zorunsuzluğa prim vermeyen bir kişiydi, bundan nefret eden bir adamdı. Açıkça dindarlığını ilan edip

etmediğini ben işitmedim ve bu bana yetiyor. Şimdi, bu bakımdan sorunuzu yarar ve zarar açısından değerlendirmem mümkün değil, çünkü bilim zarara-yarara yönelik iş görmemektedir. Bilimin yapıldığı, tedris edildiği yer üniversitedir ve üniversite yararlı iş görülmenin öğretildiği bir yer değildir. Bugün bu yapılmıyor. Çünkü üniversite bizde meslek yüksek okulu olarak algılanıyor. Peki, benim niye istemediğimi sorarsanız, çünkü yazık, çok para dökülüyor. Meslek yüksek okulu çok daha ucuza gelecek bir yerdir. Bir kere hoca açısından bu kadar uzun boylu adam yetiştirmeye hacet yok. Öyle zorlu bir iş ki üniversiteye adam yetiştirmek, lisansüstü, doktora çalışması yaptırıyorsun. Ondan sonra doçentlik aşaması geliyor vs. Ne lüzum var buna? Size dört dörtlük saatçi, cep telefonlarını tamir eden adam getireyim. Şöyle bir bakıyor, hemen teşhisini koyuyor. Bunu öğretsin, ne lüzum var bu kadar uzun boylu yollara sapmaya? Lisansüstüler, doktoralar... Zaten adam bildiğini unuttur o arada.

Şu hâlde yeryüzü güneşle birlikte 4 küsur milyar yıl önce ortaya çıkıyor ve bunun 1.5 milyarı canlı olmayan bir ortamda geçiyor ve ilk beliren canlılar *archaea bacteria* adı verilen kadim bakterilerdir. Bunun üzerinde fazla durmayacağım, çünkü biyolojiden geldiğim için kendimi tutamam, gereğinden fazla girebilirim o konuya, onun için bununla yetinelim. Şu kadarını söyleyeyim, bütün hücrelerin çekirdeği vardır, bakterilerin hücre çekirdeği yoktur. Onların genetik malzemesi eksiktir, RNA'dan ibarettir. Asıl önemli olan genetik malzeme DNA'dır. Arkeobakterilerde, kadim bakterilerde DNA yoktur. DNA'lar aslında RNA'ları üretirler. Peki, nasıl olmuş da daha ileriki dönemlerde hücre çekirdeklerinde DNA'lar ortaya çıkmıştır? Bunu açık seçik bir biçimde henüz bilmiyoruz. Çeşitli varsayımlar vardır ama bu varsayımların hiçbirisi henüz inandırıcı bir teoriye dönüşmemiştir. O sebeple size ancak bu kadarını söyleyebilirim. Bu RNA'ya sahip olan bakteriler ilk canlılardır ve bu fakirlerden hepimiz ortaya çıkmışızdır. Nitekim bu çok ilgi çekici bir şey, Kur'an'da da son derece yoksul bir kaynaktan geldiğimiz söyleniyor. Yani hiç kendinizi beğenmeyin, kendinize fazla bir değer atfetmeyin, işte bir parçacık kan pıhtısından, pis sudan oluşuyorsunuz. İşte o

“pis su” bu arkeobakterilerin oluştuğu ilk sulardır. Deniz de değil henüz, büyük ölçüde kurşunla karışık sıvılardır bunlar. Yeryüzü henüz çok sıcaktır o dönemde ve zamanla gitgide soğuyor, soğudukça suların bu kurşun miktarı azalmaktadır ve başka tek hücreli ve oradan da çok hücreli deniz yaratıkları, deniz hayvanları, bitkileri belirmeye başlıyorlar. Aşağı yukarı 800 milyon yıl önce -1 milyar yıl diyebiliriz- denizlerden, sulardan karalara canlılık taşınmaya başlıyor. Bundan itibaren karalar gitgide canlıların hakimiyetine geçiyor.

Gelecek ay pazartesi gününde canlıların bu gelişmesini artık bir tarafa bırakıp insana ve insanın oluşumuna geleceğiz. Oradan itibaren asıl konumuz olan kültürün ortaya çıkışını ele alacağız ve bunu yaparken de kara-deniz bağlantılarına bakarak yeryüzünü ve iklim kuşaklarını inceleyeceğiz. İnşallah sizi çokça sıkmadım. Sıkıldım muhakkak ama fazla olmamıştır inşallah. Zamanı epey geçirdik, yine de sorularınız varsa buyurun.

SALONDAN- Arş nasıl tanımlanır?

TEOMAN DURALI- Arş gök demek ama o nasıl bir gök? Dini anlamda bir gök “arş-ı âlâ”dır. Dilin incelikleri var efendim ve özellikle manevi ve fizik ayrımına dikkat etmek lazım. Fizikte aşktan bahsedemezsiniz, dine mahsus bir şeydir. Dini olduğundan ötürü de gösterimi, yeri yoktur. Mesela, eski inançların etkisiyle biz Allah’tan bahsettiğimizde göğü gösteriyoruz. Çok saçma bir şey, çünkü “Gök Tanrı” orada otururdu vakti zamanında, aşk da öyledir. Fizikte aradığımız iki temel unsur maneviyatta yoktur: Zaman ve mekân. Fizik zaman ve mekân üzerine kuruludur. Mesela ahiret hayatı tamamıyla zamanla mekândan münezzehtir. Bu dünyada sadece uykuda, rüyada zaman-mekân yoktur. Felsefe-bilim bahusus zamanla mekân üzerinde odaklaşmıştır. Zamanla mekânı esas almayan, onu aşan bir insan etkinliği var mı? Tasavvuf zaman ve mekândan kurtulmuştur, bu sebeple tasavvulla felsefe birbirine zıttırlar. Felsefe bilgeliğin evladı, bilgelik de tasavvulla iç içe olduğundan, felsefe hep tasavvufla, mistiklikle karıştırılır. Hiç alakası yoktur. İbn Arabî ve Pythagoras gibi hem mutasavvıf hem filozof olabilirsiniz.

İslam felsefesi tasavvuf ve din değildir, İslam medeniyetinin içinde ortaya çıkmış olan felsefe demektir. İbn Miskeveyh gibi dinle ilgisi olmayan adamlar da yer alır orada. Belki son derece dindardı ama felsefesi hiç bunu yansıtmıyordu. İslam felsefesi demek İslam dinine bağlı olma manasına gelmez, İslam medeniyeti çerçevesinde yer almış olan bir felsefe ve bilim sistemidir. Filozof dine bağlı olabilir ya da olmayabilir ama hiçbir filozof doğrudan doğruya dinin bildirdiklerinin emrinde ve din doğrultusunda yürüyor değildir. Mesela İslami çerçevede sayabileceğimiz filozoflardan Farabî, yine de din doğrultusunda gitmiyor. Her şeyden önce Farabî'nin belki dindar insanların gözünde şu günahı olabilir: Filozofu peygamberle aynı seviyede görüyor. Peygamber Allah'tan vahiy alan kişidir, ancak bunu sistemleştiren, bunu işleyen ve nirengi noktalarının arasını gergef gibi ören filozoftur. Ona benim fazla bir diyeceğim yok, bilmiyorum ama dediğim gibi İslam felsefesi dini anlamda İslamidir diyemeyiz. İslam medeniyeti içinde çıkmış bazı İslam filozofları Müslüman değildir. Mesela İbn Meymûn Yahudidir ama İslam felsefesi çerçevesinde düşünülür. Arapça yazmıştır ve İslam medeniyetinin sorunlarını gündeme taşımıştır.

SALONDAN- Hocam, çok teşekkür ederim. Güneşin güneşten evvel ölen başka bir yıldızdan oluştuğunu söylemişsiniz. Bugünlerde de altıncı yok oluştayız diye bir söylem var. Birkaç defa yok olan bir evren, daha doğrusu âlem mi söz konusu?

TEOMAN DURALI- Evren değil hayır, evren bir kere ortaya çıkmıştır bildiğimiz kadarıyla. Dini açıdan değil, bilim anlamında, yoktan ortaya çıktı. Yok ne demek olduğunu bilmiyoruz zaten, yokluğu düşünemeyiz. Hiçliği düşünemeyiz ama bugünkü bilgilerimizin ışığında evren öncesi yok.

SALONDAN- Güneş sistemi desek o zaman...

TEOMAN DURALI- Güneş sistemi başka bir yıldızdan ortaya çıkmıştır. Yani yıldızlar doğuyorlar, yaşıyorlar, ölüyorlar ve onların ölüsünden yine yıldızlar ortaya çıkıyor.

SALONDAN- Ceset güneş de bir zamanlar belki bir güneş sistemiydi diyebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Tabii, parçalanan yıldızın kalıntıları. Onun uzun bir hikâyesi var. Enerjisini tümüyle tükettikten sonra küçülüyor, küçülüyor ve parçalanırken, patlarken önce çok şişiyor... Nitekim hesaplara göre güneşimizin 5 milyarlık ömrü var. 4. milyarda müthiş şişmanlayacak ve bu arada yeryüzü dâhil bütün yakın gezegenleri yutacak, eritecek. Helyum maddesini ihtiva eden güneş çekirdeği hidrojene dönüşüyor. Sürekli olarak bir dönüşme söz konusudur ve buradan ortaya çıkan enerjiyi saçıyor. Sonunda helyumu kalmıyor ve hidrojenler güneşin içine çöküyor. Çok büyük güneşler, yıldızlar bu çöküntünün sonunda müthiş bir çekim alanı yaratırlar ve ne var ne yoksa içlerine çekerler. Buna kara delik denir. O kadar büyük bir yıldız olmadığı için bizim güneşimizin bu tür bir ihtimali yok. O ve bütün gezegenleri dağılacaklar ve bunların dağılmasından ortaya çıkan unsurlar yine çekim yasası uyarınca topaklaşarak yeni bir yıldız sistemini oluşturacaklar. Biz de öldüğümüzde öyle oluyoruz. Bizim bütün unsurlarımız ortadan kalkmıyor. Öyle birtakım unsurlarımız kalıyor ki, toprakta başka canlıları ve özellikler bitkileri besliyorlar. O bitkileri sonra hayvanlar yiyorlar ve onlar semiriyor, onlar da ölüyorlar ve onların da parçaları da toprakta besin hâline geliyor. Yani topyekûn bir ortadan kalkma yok, hep bir dönüşme söz konusudur.

SALONDAN- Teşekkür ederim Hocam. Şu an bilimin kabul ettiği büyük patlama, o varoluş aslında bilimin ve bu bağlamda düşüncelerin sınırı mıdır? Çünkü hiçlikten var olmak...

TEOMAN DURALI- Evet. Çok güzel söylediniz. Bilimin, fiziğin sınırıdır. Fiziğin öncesi yok, ne olduğunu bilmiyoruz. Başka bir evren olabilir-olmayabilir ama elimizde deneysel hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Dolayısıyla konuşamıyoruz. Bilimde elimizde genel bir kanıt yoksa bu hususta konuşmanız boşunadır, beyhudedir.

SALONDAN- Felsefe-biliminin temel saikinin merak olduğunu söylediniz, bu bir gelenekle beraber bugüne kadar da gelen bir şey. Ama bugün en fazla faydanın gözetildiği bir dönemdeyiz belki de. Toplumsal bir süreç olarak kırılma nerede ve nasıl yaşanıyor ki meraktan faydaya hızlı bir dönüşüm oluşuyor?

TEOMAN DURALI- Gene uzun bir hikâye, şu kadarını söyleyeyim: Yeni Çağ'da felsefeden özel öğretiler türetilmiştir. Bu özel öğretilere ideoloji diyoruz. Bütün hayatımızı belirleyen, yönlendiren, yöneten öğretilerdir bunlar. İlk ideoloji 19. yüzyılın ortalarında oluşturuluyor: Kapitalizm, sermayecilik. Sermayeciliğin ortaya çıkmasıyla birlikte tek gaye yarar olmuştur. Yararın da ucunda kâr unsuru vardır. Sonuçta kâr ettirmeyen her etkinlik beyhudedir, lüzumsuzdur. Bugün felsefe zaten yaşamıyor, aşağı yukarı Yetmişlerde bitmiştir. Artık felsefeye, salt meraka yönelik atılım, lüzum görülüyor.

SALONDAN- Maliyetin de yüksek olmasından belki, mesela bir Cern deneyinin çok yüksek bir maliyeti var.

TEOMAN DURALI- Felsefeyle birlikte bilim de sona ermiştir. Bugün bilim dediğimiz aslında fendir, teknolojidir. Çok ender, seyrek, yok mesabesinde bilim araştırmaları yapılıyor. Onlar da daha ziyade astrofizikte vs. Mesela Cern'de yapılan pahalı çalışmalar da bilimden ziyade...

SALONDAN- Patentler...

TEOMAN DURALI- Tabii. Iphone'lar, bilgisayarlar vs. dediğimiz türdeki araştırmaların sonuçlarıdır ve bu maksatla destekleniyorlar, finanse ediliyorlar. Yoksa salt merakı giderme bakımından kimse artık bir şey yapmıyor. Bu bize ne getirir diye soruyorlar.

İslam'ın yasakladığı iki aşırı nokta var: Biri sefalet, öbürü sefahat. Sefahatın Latincesi *luxus*'tur. Fransızcaya *luxe* diye geçmiştir. *Luxe*, lüzumundan fazla aşırı ışık demektir. Şuraya bir ışıldak dikiyorsunuz ve oradan bilmem kaç voltluk ışık çıkar. Işık neye yarar? Görmeye yarar. Gösterir mi o aşırı ışık? Hayır, göstermez, gözünüzü alır. Bütün mesele dengeyi yakalamaktır ki, bu

da bahsettiğiniz hayati ihtiyaçlardır. Buna karşılık aşağı yukarı 200 yıla yakın zamandır tutulan yol doğal ihtiyaçların karşılanması değil, ihtiyaç yaratmaya yöneliktir. Üretim aslında ihtiyacı karşılamaya yarayan imalattır. Bugün üretim tüketimi kamçılama üzere yürütülen bir olaydır. Buna önyak olan teknolojidir, fendir. İcat edildiği yer İslam medeniyetidir. Müslümanlar İslam medeniyetinde 10. yüzyılda ortaya çıkıyor fenni kullanmasını bilmiyorlar. Bunun kullanılması ancak sermayeciliğin ortaya çıkmasıyla mümkün olmuştur ve 1730'lardan itibaren İngiltere'de ortaya çıkan sermaye ideolojisi fenni kullanarak sanayiye yaratmıştır, sanayi devrimi yapılmıştır. Sanayi devrimi yaşamımızı tüketime odaklamaktadır, tüketim üzerine bina ediyor. Bugün ihtiyaç maddesi diye kullandıklarımızın çok büyük kısmı, yüzde 90'ı lüzumsuzdur, *luxustur*.

Şimdi, ihtiyaçlar o kadar hızlı yaratılıyor ki bunları karşılayamıyorsunuz. Son zamanlarda uçak kazaları büyük ölçüde artmıştır. Son dokuz ayda galiba dört uçak kazası var ki daha önce uçak kazası hemen hemen rastlanmayan bir olaydır. Hatta uçakların çok daha ilkel olduğu dönemlerde uçak kazası olmuyordu. Neden? Tabirimi bağışlayın, artık neredeyse kenefe uçakla gidilir olmuştur. Olacak iş değil ki, İstanbul'dan Bursa'ya, Balıkesir'e, Edremit'e uçakla gidiliyor. Şimdi bir de deniz uçakları icat ettiler. Haliç'ten kalkıyor, bilmem nereye gidiyor. Bunları kullanacak evsafıta insan yok. Bu son uçak sistemleri olağanüstü karmaşık şeyler. Çok karmaşık bir meslek nedir? Hekimlik. O yüzden tahsili çok uzun, altı yıl sürüyor. IŞİD şimdi üç yıla indiriyor, bilmem haberiniz var mı? üç yılda hekim yetiştiriyor. Niye? Devletleşiyor, sağlık hizmetlerini giderecek elinde bunun için gerekli adama sahip değil. Şimdiye kadar kime ihtiyacı vardı? Savaşçıya vardı. Bunların yanı sıra devletin hayatını yürütecek adamlara ihtiyacı çıktı. Bunu hızlandırıyor. Vaktiyle Mao Çin'inde vardı bu, yalınayak hekimler deniliyordu. Bir-iki yılda yetiştirilen hekimleri köylere yolladılar ve onlar can kurtarmadılar, can aldılar. Benzeri olayları her alanda görmeye başladık. Bugün büyük ihtimalle insan hatalarından ortaya çıkan kazalar bunlar. En son Endonezya'yla Singapur arasında seyreden uçağın fırtına karşısında birdenbire diklendiğini söylüyorlar. Gün-

görmüş pilotlardan aldığım bilgilere göre kesinlikle yapılmaması gereken bir şey, uçağa birdenbire irtifa kazandırmak. Hava meydanından kalkarken bile tedricen kalkıyor, birdenbire burnunu dikmiyor, değil mi? Ama adamın tecrübesi, bilgisi yok, birdenbire en gelişmiş, karmaşık mekânizmanın ortasına oturtuyorsunuz, hadi kullan götür diyorsunuz. Hemen hemen bütün konularda böyle. Bugün üniversite hocası büyüteçle aranıyor, yok. 176 üniversite açmışız, nerede yetiştireceksiniz bu insanları? Kabak, patlıcan bile belli bir süre istiyor olgunlaşınca ya da değin, o hâlde tüketimi sürekli kamçulamak üzere hata üstü hata yapılıyor. Kâr mesafesini kısan bütün girişimler, mesela doğayı kurtarmak, çevreyi yaşanır hâle sokmak üzere bütün girişimler akim kalmaktadır. Çünkü bunlar hep kârı düşüren unsurlardır.

SALONDAN- Merhabalar, öncelikle hoş geldiniz. Bilgi toplumundan bahsettik. *Ahlâk-ı Alâî*'de Kınalızade bilgi toplumu ve hikmet toplumu diye ikiye ayırıyor. Bilgi toplumu daha çok sizin de bahsettiğiniz gibi uzmanlığa, her işe burnunu sokmamaya yönelik ve Kınalızade bilgi toplumunun bizi mutluluğa götürmeyeceğinden ve bizi ancak hikmet toplumunun, yani erdemli bir hayatın mutluluğa götüreceğinden bahsediyor ve bu erdemi de şu şekilde tanımlıyor: Bilgiyi eylemle uyuşturmak ama bu uyuşma durumunu da adaletle gerçekleştirmek olarak söylüyor. Bu anlamda benim aklıma şöyle bir soru geldi: Yani hikmet daha çok bir kavrayışla bağlantılı, genel bütüncül bir kavrayış; bu anlamda merak sadece bilgiyle bağlantılı olunca bilgiyi tatmin etmek bizi ne kadar hikmete götürür? Yani hikmetle bilginin bağlantısını nasıl kurabiliriz?

TEOMAN DURALI- Bilgi öncelikle iki olayın izdivacıdır, evliliğidir: Duyumlama, bunun da başında görme gelir ve duyumladığını düşünmek, aklını kullanmak. İkisinden biri eksik kaldığında o bilgi kötürümleşir. Denklemden hangisi daha ağırlıklı olmalı, görme mi, akıl mı sorusunun cevabı olaydan olaya fark taşır. Bazı olaylarda aklın ağırlığı görmeden fazladır. Bu çeşit bilgiler teoriktirler, aklın ağır bastığı, görmenin daha hafif kaldığı çerçevelerde teorik bilgiden bahsediyoruz. Görmenin, duyumlamanın akla ağır bastığı

noktalarsa pratik bilgidir. Her ikisi de -gerek akıl gerek pratik yahut da duyumlama- buyrukçudur. Bunların buyruğuna karşı gelemezsiniz, dengeyi ayarlamak size düşer. Yani nasıl buyrukçudur? Bu kaleme ben kuş diyemem, kendini kalem olarak kabul ettiriyor bana, bu bir buyruktur. O dengeyi sağlatan kimdir? Gene akıldır. İşte orada hikmet gündeme geliyor. Bu dengeyi kurma meselesinde hikmet sadece sandığımız gibi çok ötelere bir şey değildir. Çocuğa diyorsunuz ki "Evladım paltonu giy, öyle çık, dışarısoğuk". "Bırak anne, sen anlamazsın, sen moruğun tekisin, sen üşürsün, benim kanım kaynıyor, bana bir şey olmaz" diyor. Çıkıyor ve en azından bir nezle kapıp geliyor. Neden? Çünkü onun görgüsü eksiktir, tecrübesi azdır. O bir şekilde akıl yürütüyor. Ben gencim, benim kanım kaynıyor, o yüzden ben üşümem. Halbuki soğuk algınlığı üşümekten ibaret değildir. Üşümeden de soğuk alabilirsiniz, hastalanabilirsiniz ama bunu onun annesi olarak siz bilirsiniz, neden? Çünkü sizin tecrübeniz var. O tecrübe sizin aklınızın besinidir, gıdasıdır. Bu sebeple tecrübenin değerli sayıldığı eski dönemlerde gençler ihtiyarları sayarlardı. Burada söz konusu olan hikmettir. Günümüzde günün 12 saatini bilgisayarın karşısında geçiriyor. Yaşamıyor ki hayatı öğretesiniz. Öğrenmenin ortaya çıkması için hayatın olması gerekir, hayatın olması için de doğanın olması gerekir. Bunların hepsi birbirine bağlıdırlar. Neden dağ çıkacaksın, sen deli misin? Bilgisayarda dağları göstereyim, açıklayayım ben sana; yaşanarak elde edilenle sadece görülen apayrı olaylardır. O kapalı ortamda hayatın en önemli olayı yaşanmıyor. Bu da korkudur. Korkmadıkça, korkutulmadıkça adam olmayız. Hikmet korkmayla başlar. *Kitâb-ı Mukaddes'in Ahd-i Atik'inde* ve aynı zamanda hadislerden birinde der ki: "*En üstün hikmet Allah korkusudur.*" Sevgi değil korku bizim sınırlarımızı belirler, müthiş bir belirlemedir o. Başıma geleceklerden korktuğumdan ötürü ... canlı olarak hayatımızı bu belirler. Demin söyledim gibi, hayvanların yahut da canlıların ilk tepkisi kaçmak, korunmaktır. Kendini, dolayısıyla da türünü koruyor. Çünkü maksat türün yaşamasını sağlamaktır. İnsanda da maksat toplumunu yaşatmaktır. Çocuklar, gençler hep sorarlar: Niye varım? Başka insanları yaşatmak için varım. Galiba bugünlük bu kadar, ne dersiniz?

İnsan Bir Kültür Varlığıdır

TEOMAN DURALI- Kültürün ne olduğundan bahsederek devam edeceğiz. Daha önce canlı ve canlı olmayanların ayırımından ve bildiğimiz kadarıyla evrende şu anda bir tek yeryüzünde canlılığın olduğundan söz ettik.

Canlılık nasıl bir istisnaysa evrende düşünen canlı anlamında insan katmerli bir istisna oluyor. Olaya neresinden bakarsanız bakın insanın yapısı itibariyle açıklanamaz, izah edilemez bir tuhaflığı var; nedir bu tuhaflık? Yapacağı, gerçekleştireceği işler üzerinde odaklaşabiliyor. Bilerek, isteyerek bir işe giriyor. Buna irade diyoruz. Bu olağanüstü bir olaydır. İnsanın iç mekânizması, genleri ve onların ortaya çıkardığı sonuçlar öteki canlılarda gördüğümüz üzere insanı belli bir yöne yöneltmiyor.

Doktoramı yazdığım sırada Çapa'da bağışıklık sistemi üzerinde çalışan laboratuvarda deney yapan arkadaşlarıma katılmıştım. Değişik cinsten peynirler koyduk. Fareleri de dizdik ve sonra bunları bıraktık. Fareler belli bir cins peynire gitti. Öbür peynirlere dokunmadılar. İnek ya da keçi sütünden yapılmış olanlara değil, hepsi koyun sütünden elde edilmiş peynire gitti. Bu bizi çok şaşırttı, bu fareler niye belirli bir türe gittiler? Arkadaşların yaptığı çalışmalardan anlaşıldı ki, peynirin üzerinde fareleri cezbeden kimyevi birtakım çekici unsurlar var. Gittikleri peynirin kimya yapısı öbür peynirlerdekinden farklı ve farelerin o kimya yapısına bir eğilimi var. Buradan da farelerde bireysel bir karar olayının söz konusu olmadığı, varsa bile bunun çok düşük olduğunu tespit ettik. Aynı şekilde başka bir deney yapıldı o vakit, kızışma mevsiminde -unuttum sayısını, diyelim ki- üç dişi ve beş-altı tane de erkek kedi var. Niye bu erkek kediler belirli bir veya iki kedinin peşine takılıyorlar? Ortada üç yahut dört dişi dururken belli bir kedinin arkasına takılıyorlar? O bir veya iki dişi

kediyile çiftleşme imkânını bulamayanlar öbürüne gidiyor.

Yine son derece ilgi çekici bir olay: Çok ince eleyip sık donarak bulunan bir sonuçta çiftleşmede taraflar türlerinin her bakımdan sağlıklı olan bir mensubunu seçiyorlar. Bu tümüyle evrimsel bir olaydır. Soyun devamını sağlayacak sağlığa ağırlık veriyor bireyler, bunu bilerek yapmıyorlar. Muayene etmiyor, orada bir koku, bizim göremediğimiz birtakım işaretler hangi hayvana gideceğini gösteriyor. Dişi peşine takılan, asılan erkek kedilerden de her birine hemen cevap vermiyor. Aynı şekilde bir evrim tercihi söz konusudur. Yine kediler üzerinde başka bir gözlemim söz konusuydu. Çok küçüklüğümden beri canlılara olan merakımdan dolayı hemen hemen yetiştirmedğim hayvan yoktur: Kuş, balık, karga, köpek, kedi, kurbağa, balık, tavşan... Erkek sevmediğimden herhâlde köpeklerde olsun, kedilerde olsun dişiye rağbet etmişimdir. Dişi yavruladığından, yavrusuna baktığından, onu koruyup kolladığından ötürü erkeğe oranla daha ilgi çekici. Doğum olağanüstü ilgi çekici, dehşet eğitici bir olaydır. Keşke bütün çocuklar hayvanların üremesine tanık olabilse, bunun nasıl bir mucize, muazzam bir olay olduğunu görebilse. Kedi annesi yangından yavrusunu kendini feda edercesine kurtarıyor. Yangına bir intizam atılıyor ve yavrusunu yangın ortamından çekip çıkarıyor, alkışlıyorsunuz, aman ne muazzam fedakârlık örneği. Anne kedi sakat doğmuş yavrusunu kılıyla, kuyruğuyla yiyip bitiriyor. Burada yeniden evrimin ne kadar önemli olduğunu ve sağ kalma ilkesinin nice önemli olduğunu, ağırlık taşıdığını görüyoruz. İnsan bu ve benzeri temel biyolojik kurallarını çiğneyip geçmektedir. İnsanda böyle bir güdü yok. Hayvanın, canlının genetiği onu buraya itmektir. Bu sebeple hayvana cesur, korkak, nankör, vefakâr denmesi saçmalaktır. Köpek vefakârdır, at sadıktır, kedi nankördür; bunlar çok saçma benzetmelerdir. Neden? Çünkü o bireyler o davranışları seçmiyorlar. Kaçayım mı, kalayım mı seçeneklerini yaşamıyor. Onu o harekete sevk eden belirli bir zorunluluk, zorunlu bir itki vardır. Onu yapmak mecburiyetindedir. İnsanın temel farkı budur. Böyle bir itkisi yoktur. Bizdeki itki, güdücü etken biyotiğin dışındaki bir olaydır, canlılığımızdan gelmemektedir. İnsanın zorluğu buradadır efendim, ben bunu yap-

yım veya yapmayayım kararını kendimiz veriyoruz. Bize bu karar içimizden bir mekânizma tarafından verdirilmiyor. Bir otomatige bağlanmış değiliz. İşte bu noktada bu kararı almamızı sağlayan gördüğümüz eğitimidir, terbiyedir. Eğitilerek yetişen, büyüyen, hayata atılan insan bir kültür varlığıdır ve bu çeşit kararların alınmasını sağlayan bilim dışı bir olay olan ahlaktır. Ahlâk bilimin dışındadır. Bilimle kastettiğimiz salt iç işleyişler, iç mekânizmalardır. Genlerimizle atalarımızdan tevarüs ettiğimiz, aldığımız özellikler bizi bir otomatige bağlar. İşte bu otomatik insanda son derece düşük bir noktadadır. Yaşama düzenini sağlayan tümüyle insan yapısı, insan verisi bir olay olarak ahlaktır. Bizi yönlendiren ve yöneten odur. Bu ahlâk kurallara bağlandığı ölçüde yaptırım çerçevesinde örgütlenmektedir. Yaptırımlaşan ahlaka hukuk diyoruz. Bunlar bir anda insanlığın ortaya çıkışıyla birlikte karşımıza çıkmıyor. Canlılarda bir oluşma düzeni vardır ve o oluşma düzeni canlının kendisine bağlı değil, onun dışındaki bir yetki merkezi tarafından yönetilir. Tanrı veya doğa diyebilirsiniz. Ne dersiniz deyin ama canlıya bağlı değil, o yetki merkezi canlıların tür ve birey olarak gelişimlerini ayarlamaktadır.

Tür olarak canlıların gelişmelerinin sıralanışlarının adına evrim diyoruz. İnsanın kendisine bağlı, kendinden hareketle ortaya koyduğu gelişme çizgisiyse tarihtir. Tarihi belirleyen insanların bireysel istekleridir. Bu bireysel isteğe yönelmeye irade diyoruz. İradeyi ateşleyen, iradeye yön veren içimizdeki istek biyolojik, bilimsel değildir. Nedir bilmiyoruz. İnanıyorsanız, müminseniz Allah'ın talimatıdır dersiniz, agnostik dediğimiz felsefede bilinmezci iseniz temelinde ne olduğunu bilmiyoruz dersiniz. Bazı biyoloji filozofları bu isteğe ve iradeyi yönlendiren güce evrim açısından bakmaktadırlar. Bunların biyolojik bir temeli vardır iddiasını güderler. Onun dışında kalanlar, biraz önce söylediğim gibi "bilmiyoruz, izah edemiyoruz" diyorlar. Biyolojimden, dirimimden kaynaklanmayan ve irademe yön veren iç gücüne niyet diyoruz. Niyetimize yön veren unsurlar toplumdan kazanılır. Toplumdan kazandığımız bu unsurları mutlak surette yürütmek, gerçekleştirmek mecburiyetinde değiliz. Biyolojik olandan, fizik olandan farkı da budur. Niyetimizi inşa eden unsurlara inanç di-

yoruz. İnançlarımızı toplumdan almaktayız. Dünyaya boş bir levha olarak, ak, üstü yazılmamış bir kâğıt gibi geliyoruz ve ondan sonra toplumdan bu unsurları kazanıyoruz. Bunlar bütün hayatımızı A'dan Z'ye belirleyen unsurlardır. Yürüme, ayağa kalkma, yemek, içmek, konuşmak, küçük-büyük abdest, barışmak, kavga etmek, saygısızlık ve saygı gösterme, vs. yaşamamızla ilgili aklınıza ne geliyorsa inanç çerçevesi içinde yer almaktadır. Bu inanç çerçevesi olmazsa yaşayamayız. İnsanın inanç çerçevesi içinde yaşamasına hayat diyoruz. Hayat yalnızca insana mahsustur. Koyunun, keçinin, atın, sümbülün, bülbülün, amibin, kırkayağın, hamam böceğinin, köpeğin, kedinin, kartalın, karganın hayatı yoktur, yaşamaları vardır. Biz yaşıyoruz ama o yaşama, başka bir çeşit yaşamaya altlık, zemin teşkil etmektedir. Bu birinci olanın üstünde inşa edilen yaşamaya hayat diyoruz. Bizi esas belirleyen temeldeki yaşama değil, onun üstüne kurulan yaşamadır, yani hayattır. O hayatı sürerken, biraz önce söylediğimi tekrarlıyorum, asıl yönlendirici niyet ve iradedir.

Niyet zorunlu değildir, fare ve kedi örneğinde olduğu gibi bir zorunluluk yoktur ve özü itibariyle insan hürdür. İnsan olarak kaldığı her anında insan hürdür. İnsanın insan olarak her anına bilinçlilik diyoruz. Hayvanda bilinç yoktur, kedinin kuyruğunu çektiğimizde bağırır, bireyliğinin farkına varır. Nasıl varır? Duyguyla varır, acı duygusuna kapılır. Kuyruğu çekildiğinde canı acır. Bitki de dâhil her canlının tehdit altında ilk tepkisi kaçmaktır. Zihin seviyesi ölçüsünde kaçmanın dışında tepki gösterebilir. Mantarlar gibi bazı bitkiler yapraklarını kapatırlar ve tehdit eden unsuru hapsederek zehirlerler. Hayvanlarda imkânlar daha fazladır. Çünkü hayvan bitkiye oranla farklı bir hareket tarzı vardır ki o yer değiştirir. Bitkide yer değiştirme hareketi yoktur. Bütün canlıların en temel özelliklerinden biri hareket ediyor olmalarıdır ama hayvanların bir hareket fazlası var, o da yer değiştirir ve buna bağlı olarak hayvanın bitkiden değişik tepki gösterme imkânı vardır. Bu imkânın başında kaçmadan sonra saldırma ihtimali ortaya çıkar. Saldıran hayvanın saldırmayan hayvana oranla zihin seviyesi daha yüksektir. Ne demek zihin seviyesi daha yüksektir? Zekâsı daha işler durumdadır. İşlek zekâyâ Türkçede

zeyreklik diyoruz, evrim basamaklarında yukarı çıktığımız ölçüde zeyrekliğin ortaya çıktığını görüyoruz. Akla benzer, yakın, akli andıran bir zekâ kıvraklığıyla karşılaşıyoruz ama akıl gene yok. Çünkü aklın biricik ürünü vardır, o da düşüncedir ve o da insana mahsustur. İnsan düşünen bir varlıktır, düşünerek -duyarak değil- yolunu çizmesi ve bu yolunda ısrar etmesi bir bilinç göstergesidir. O bilincin temelinde, tekrar ediyorum, bir seçme imkânı vardır ve o da hür olduğunu göstermektedir. İnsan bilinçli kaldığı sürece, bitkisel hayata girmedikçe, komaya girmedikçe hürdür. Ne yaparsanız yapın, hapse atın, zincire vurun insan hür olmaya devam etmektedir. Bir tek kurtulamadığı mahkumiyet hür olmaktır. Hür olmaktan kurtulamıyoruz. Hareket kabiliyetimizi kaybedebiliriz. Türkçedeki böyle bir zengin ifade imkânı var: Serbestlikle hür olmak aynı şey değildir. Ağır hasta olabiliriz, kapımızdan bacamızdan uzak olsun, felç de olabilir insan, hareket edemez, hapsolür hareket edemez. Burada serbestlik ortadan kalkıyor ama hür olma durumu devam ediyor. Onu ortadan kaldıramıyoruz. Hür olan insan tercihinin hesabını her şeyden önce kendine vermektedir, ondan sonra da topluma vermeye başlıyor. Burada hukukun zemini hazırlanıyor, tesviye ediliyor. Hukukun zemininde, altyapısında hak ve ödev dengesini görüyoruz. Bu hak ve ödev dengesinin bir gelişme süreci vardır. En boğuk ve müphem dönemi insanların kandaş yaşadıkları dönemdir. Kandaş yaşama dönemi insanlığın ilk ortaya çıkma zamanıdır. Daha önce söylediğim gibi kadın-erkek cinsi ilişkisinin sonucunda insanın toplum yapısı ortaya çıkmaktadır ve buna aile diyoruz. Aile anne-baba ve çocuktan oluşan bir üçgen şeklindedir. Bu sebeple insanın düşünmesinde en fazla rastladığımız üçlülüktür. Felsefenin de temelinde bu yatar. Diyalektik felsefenin yöntemidir ve üçlülükten ortaya çıkar. Sav, karşı sav ve nihayet onların uzlaşması, birleşmesi anlamına gelmektedir. Dinlerde bunu görüyoruz. Hıristiyanlıkta: Ata, oğul ve Rûhulkudüs. Bizde ne kadar bir üçlü teslis yoksa da bize de sirayet etmiştir. *"Allah'ın hakkı üçtür"* lafı Hıristiyanlıktan mı alınmıştır, yoksa İslam'ın özünde mi vardır bilmiyorum ama böyle bir anlayış vardır. Bütün düşünmelerimizin temelinde karşıtlarla yürüyoruz. Karşıtı olmadığı takdirde

bir şeyi düşünmemiz imkânsızdır. Gece olmasa gündüzü düşünemezdik, gündüz olmasa geceyi düşünemezdik. Gece-gündüz karşıtlığının sonucu olarak “gün” gerçeklikte var olmayan bir soyutlamadır. Somut bir gerçeklik değildir. Tez-antitezden doğan sentezler çoğunlukla böyledir. Bir tek canlılıkta bunun yine somut sonucunu görüyoruz. Anne-babadan çıkan yavru yahut insan için söz konusu olduğunda evlat somut bir varlıktır. Elle tutulan, gözle görülen bir varlıktır. Bu kandaş ilişki genişleyerek yürür ve genişlediği ölçüde toplumlar büyürler. Çekirdek aileden akrabalığa geçiyoruz, akrabalıktan akrabayı taallukata geçiyoruz. Akrabayı taallukattan oymağa, Arapçasıyla kabileye, oymaktan daha da geniş bir bütünlüğe, boya, aşirete intikal ediyoruz. Aşiretle boy kandaş ilişkisinin en geniş çerçeveli topluluğudur. Bu çerçeve ancak şu şekilde “kavim” soyutlamasıyla aşılıyor. Aynı kandan, aynı candan gelen insanlar milleti oluşturuyor ama bu gerçeklikte varit değildir. Bu bir arzudur, dilektir. Kavim diyebileceğimiz toplumlar yoktur. Bu bir ham hayaldir. Yunancasıyla *ethnicos*, Fransızcada *etnisite* dedikleri şey aslında yok, varmış gibi kabul ediyoruz. Aynı kandan gelen insanların teşkil ettiği en geniş çerçeveli topluluk, boy yahut Arapçasıyla aşirettir. On anlamına geldiğine göre on kabileden, oymaktan oluşan bir topluluk demek olabilir.

İnsanlar binlerce, on binlerce, hatta yüz binlerce yıl kabile hayatını yaşamışlardır, kandaş hayatını sürmüşlerdir. Bu kandaş kabile hayatında kurallar yaptırımlı değildir, henüz hukuk yoktur. Çünkü kabile hayatında daha sonra karşılaşacağınız çok temel bir özellikten, özel mülkiyetten yoksunuz.

Aranızda konar göçer boylarda yaşamış insanlar varsa daha yakından bilirler. Ben bir süre bunu yakından izleme fırsatını buldum. Yörüklerde ve Doğu Anadolu Beritan aşiretinde doğrudan belirlenmiş özel mülkiyet yoktu. Orta Asya’da da elbisesi, donu, gömleği gibi ufak tefek şeyler kişinin kendisine ait ama bunun dışında ne var ne yoksa topluluğun malı durumundadır. Kaldıkları çadırlarla, hayvanlarla ilgili görev bölümü var. Topluluğun belirlenmiş bir yönetici sınıfı da yoktur. Çok önemli anlarda,

bunalım zamanında yahut karar aşamalarında bir araya gelen ve aralarında danıştıkları Bir ihtiyarlar, kocamışlar meclisi vardır. Bu, bütün oymak ve boylarda gördüğümüz evrensel bir özelliktir. İhtiyar; hür olan, karar verme aşamasındaki insan demektir. Hürle aynı kökten gelmektedir. Niye bazı insanlara ihtiyar denmiş? Yaşamış ve yaşarken tecrübe sahibi olmuştur. Her yaşayan tecrübe sahibi olur mu? Olur ama o tecrübelerden sonuç çıkaramaz. Bu çok önemli bir noktadır. İnsanlar arasında fark vardır, insanlar eşit değildirler. Her an söylendiği gibi eşitlik yoktur. Akıllısı, akılsızı, zekisi, geri zekâlısı vardır. Akıllı insanın öncelikli özelliği yaşadıklarından sonuç çıkarmasıdır, derleyip toparlayıp bundan bir sonuca varmaktadır. Yaşadıklarımızdan derleyip toparlayarak sonuç çıkarmamıza hüküm, yargı diyoruz. Hüküm çıkaran, hüküm verebilen kişi hakîmdir. Bugün bilge diyoruz buna ama bütün sonradan görme tabirler gibi bu da zayıf bir kavramdır. Bilge, bilmekten geliyor. Bilmek herkese mahsustur. Yaşamak için bilmek zorundasınız. Bilmiyorsanız ayakta kalamazsınız, yaşayamazsınız. Bilerek, bilgini sınavarak, yoklayarak, bilginin üstüne katlanarak bir ifadeye bulunmak hükümdür. İşte bu tür kişiler hakîmdirler, hüküm verme kabiliyetine sahip kişilerdir. Hakîm hüküm verme kabiliyetine sahip olan kişidir. Yargı da yarmaktan geliyor. Bir bütün olarak görünenin yarılarak yapısının ortaya çıkarılmasıdır, yargıda bir çeşit analiz, çözümleme var.

Hakîm iki olaya müdahale eder: Sağlık sorunlarına cevap götürebilir. Bu durumda bu hekimdir. Bireyler arası ilişkilerde sorunları çözmeye yönelik hükümler verir, bu durumda da hâkimdir, yargıçtır. Kandaş topluluklarda bu birbirinden farklı işlemler tek bir kişiye dayanır. Tek kişi öyle muazzam görünüyor ki olağanüstü birtakım yetiler atfediliyor ve bundan dolayı bu kişiler görmediğimiz güçlerle, ruhlarla bağlantılı kabul ediliyorlardı ve bunlara büyücü, rahip, şaman deniliyordu. Bu kişilerin toplumlarda hayat-memat üzerinde karar yetkileri vardı. Nereden biliyoruz? Çok yakın bir geçmişe değin bu topluluklar yaşamışlardır. Ben Himalaya'nın güneyinde, Borneo'da ve Yeni Gine'de bu çeşit toplulukların içinde yaşadım. Son otuz yılda onlar silindi gitti. Bir ihtimal belki Amazonlarda veya Sibirya'nın çok uzak köşele-

rinde hâlâ yaşıyor olabilir. Çubuklar üzerinde inşa edilmiş kulübelerde yaşıyorlar. Bunlara İngilizcede geniş, uzun ev anlamına gelen *longhouse* diyorlar. Bambu çubuklarının üzerinde yer alan evlerin alt tarafı çok sulu bir zemindir, zaman zaman bataklık da olabilir. Samandan örülü duvarlar ve belli yerlerde delikler var. İçeride yemek pişirilirken duman çıkıyor ve meskenin içinde de bir hava akımı var. Harikulade bir zanaat... Zanaat meselesine de geleceğiz. Benim misafir edildiğim mesken gibi bir sürü ev var, bunların hepsi bir oba oluyor. Oymak da diyebilirsiniz. Her evde akrabayı taallukat yaşıyor. Anneler-babalar, amcalar, dayılar, teyzeler, büyük anneler, büyük babalar, torunlar, hatta daha da uzak akrabalar bulunuyor ve her uzun evin bir reisi var. Bu aynı zamanda dini bir reistir. İnsanın topluluk dışında yaşaması da mümkün değildir. Nerede topluluk oluşmuşsa orada din oluşur. Fetişistlik, totemcilik, şamanlık vs. Nerede insan varsa orada din vardır. Dinle kültür, kültürle ahlâk iç içe geçmiş olaylardır. Birbirinden ayırt edilemez. Ayrı ayrı kurumlar değildir, iç içedirler. Din topluluğunun başındaki kişi topluluğun bütün ihtiyaçlarına cevap vermek mecburiyetindedir. Topluluğun hakîmidir, yani aynı zamanda hekimi ve hâkimi durumundadır. Kavga gürültü çıktığında o ayırır, o bir çözüm bulur ki kavga gürültü de hemen hemen hiçbir zaman çıkmaz. Yetişkin insanlar arasında bu akrabayı taallukat topluluklarında kavganın çıktığına hemen hemen tanık olunmamıştır. Son derece yerleşmiş gelenek-görenek durumları var. Şerif Mardin bir zamanlar "mahalle baskısı" demişti. Şerif Mardin benden herhâlde yirmi yaş büyüktür, yetiştiği günlerde şehirlerde mahalleler vardı, benim yetiştiğim de vardı mahalleler ve bu mahalle kültürü şimdi size anlattığı kabile, aşiret, akrabayı taallukat kültürüne büyük bir yakınlığı vardır. Bir kalıntısıdır, uzantısıdır ve orada da hakîm kişiler, ihtiyarlar vardır. Onlara dayı, kabadayı derler. Mahallenin kabadayıları ve kahveler o mahallenin merkezi durumundaydı. Kabadayılar kahveye gelir, orada sigarasını tellendirir. O zamanlar daha sigara yasağı çılgınlığı yoktu, her tarafta içiliyordu. Kahvelerini hüpürtede hüpürtede içerlerdi. Herkes dayının önünden huşu içinde, korkarak geçirdi. Dayının kavga ettiğini görmedik ama hep efsanesi dola-

şırdı. Ben iki adamın efsanesiyle büyümüşümdür. Hz. Ali'nin ve mahalle kabadayılarının efsanesi; Hz. Ali'ye zaten tanık olmamıza imkân yoktu da onların kavgalarını da doğrudan çok çok az görmüşümdür, etmeyecek ki saygınlığı olsun. Tıpkı Orta Çağ İspanya'sında Germen savaşçılarının mavi kan taşıdıklarına inanılması gibidir. Kanadıklarını kimse görmemiş, herkes gibi onların da kanı al tabii. Ama ak tenli, kuzeyli insanın derisi çok incedir, damarları ve kanları mavi gibi gözükür. Esmerleştiğiniz ölçüde o saydamlık kaybolur. Buna dayanarak bu soyluların, asilzadelerin, İspanya'yı fethetmiş Germen kökenli hâkimlerin kanlarının mavi olduğuna inanılmıştır. Böyle bir söylenti, efsane çıkmıştır. Kimse de adamların kanını görmemiş, çünkü yaralandıklarında hemen adamları etraflarını çevirirler ve halkın gözünden bunları kaçırdıklarıdır. Kabadayılarımız da böyleydi, gözümüzde müthiş güçlü, olağanüstü, doğaüstü güçlerle bezenmiş kişilerdi. Bunların dayak yediğine veya kavga ettiğine hiç tanık olmadık.

Mahallede kurallar çok sıkıydı. Bu kuralları koyan belirli bir merci yoktu. Meclis, hükümet, devlet vs. yok ama bir kurallar dizisi vardı. Nasıl oturulur, nasıl kalkılır... Büyüğüne karşılaştığında elini öpeceksin, şöyle selam vereceksin, kavga ettiğinde nelere dikkat edeceksin, kaçan, yere yıkılan adama tekme atmayacaksın... Bunlar size bahsettiğim kadim dönemlerin kavga usulleridir. Homeros'un *İlyada*'sında bir tabir geçer. Paris Akhilleus düşmanına "*İnsan dediğin sevişirken de savaşırken de göz göze gelir*" diyor. Göz göze gelinmedikçe bu iki temel insani fiil yerine getirilmez. Yaparsan ne olursun? Kalleş, kahpe olursun. Bu çok büyük bir suçlama, müthiş bir hakarettir. Akhilleus'un dile getirdiği hususu ben çocukluğumda mahalle ahlakında gördüm. Bize hep bu söylenirdi. Kavgada göz göze geleceksiniz, arkadan vurmak yahut da bir yere sığınarak, sütre gerisine sinip de oradan rakibinizin, hasmınızın haberi olmadan ona silah çekmek çok büyük bir suçtur. "Delikli demir çıktı erkeklik öldü" lafından çok önce "ok çıktı erkeklik öldü" denmiştir. Çünkü ok aynen tüfek gibi uzaktan atılan bir nesnedir ve seni görmez hasmın, halbuki mert kavgada hasımlar birbirlerini görmeli, birbirleriyle karşı karşıya gelmelidirler. Birbirlerine hile yapmaları yasaktır. Bunlar

görünmez yasaklardır, bunlar belirli bir güç merkezinin koyduğu yasaklamalar değildir. Bütün topluma yaygındır ve herkes bunu uygulamakla yükümlüdür. Uygulamadın mı ne olur bilmiyoruz, böyle bir şey görülmedi. İdam mı edilir, tükürülür mü yüzüne, dayak mı yer bilmiyoruz. Yapılmaz, yok böyle bir şey. O topluluğun mensupları birbirleriyle kan bağıyla ilintilidirler ve kan bağı olan insanların birbirine sırt çevirmesi düşünülemez. Çok önemli bir noktadır. O topluluğun dışından gelen, o topluluğa mensup olmayan insandan sayılmaz. Biz burada bir topluluğuz, kan bağıyla birbirimize bağlıyız. Ben çok özendim, bu arkadaşımın gözlüğü bir yerlerde duruyor, iç ediyorum. Olmaz ama bu dışarıdan geliyor, bizim topluluğumuzdan değil, akrabamız değil, kan bağımız yok. O takdirde o gözlüğünü iç etmem bana görevdir, en basiti iç etmek zorundayım, onun dışında kafasını kesmek zorundayım. Çünkü insan değil, anlaşılıyor mu burası? Bütün kadim toplulukların adı aynı zamanda *insan*dır. Bilmiyorum, size geçen ay söylemiş miydim, Afrika'da en yaygın boy Bantulardır. Orta Afrika'dan Güney Afrika'ya kadar yayılırlar. *Bantu* insan demektir. Kuzey kutup dairesinde yaşayanlar kendilerine *İnuit* derler. Güneylerinde yaşayan Kızılderililer din olarak Eskimo'dur. Çiğ et yemek hakaret değil. Urfa'nın çiğ köftesi dışında kimsenin çiğ et yediği yok. İnuit, İnuit dilinde insan demektir. En son moda Çingenelerin kendilerine *Roman* diyor olmalarıdır. Biz de artık Roman demeye başladık. Her nedense Çingene ayıp kaçmaya başladı. Roman Çingene dilinde insan demektir. Almanlar kendilerine *Deutsch* derler. *Deutsch* kadim Germen dilinde insan demektir, daha sonra halk anlamına gelmeye başladı. Bugün kelimenin o anlamı uçtu gitti. Bu gibi örnekleri çoğaltabiliriz. Nasıl ki hayvanları kesip yiyorsak, mübahsa bizden olmayan insanları kesip yememiz de mübahtır. Yamyamlığı çok garip karşılıyoruz, Borneo'da gördük, kulübelerde kafatasları asılıdır. O gördüğüm, tanıştığım, ziyaret ettiğim insanların dedeleri kırk-elli yıl önce insan avına çıkıyorlar, kestikleri kafatasları özel bir muameleyle küçültüyorlar ve asıyor. Tekniğini de anlattılar ama unuttum şimdi, öyle öğrendim ki pek de dinlemedim. Neye benziyor? Savaşta kazandığımız nişanlara, madalyaya benziyor. Barışta adam

öldürdüğünde katilsin, asılırsın, hapse gidersin. Savaşta adam öldürdüğünde kahramansın. Hatta İkinci Dünya Savaşında düşürdüğü uçak kadar uçaklara çentik koyarlardı ve onlar büyük yiğitlerdi. Düşman uçaklarını düşürdü. Düşman uçağı dediğinin içinde kim vardı? İnsan vardı. Adamın evladı, oğlu vardı. Bu da böyle, kafataslarını şimdi kulübelere asmışlar, eskiden bellerine bağlayarak dolaşırlarmış, aynen askerlerin nişanlarını göğüslerine takmalarına benzer. Bize çok aykırı geliyor bugün. Çevremizdeki katliamlar, diri diri adam yakmalar vs. aslında ne kadar bize aykırı gelse de çok olağandı. Benim topluluğumdan olmayanı insan yerine koymuyorum, koyun, tavuk gibi kesiyorum. Bundan haklıdır dediğimi sanmayın, size ne kadar korkunç geliyorsa bana da o kadar korkunç geliyor ama biz artık o tarih çizgisinin dışına çıkmışız. Kandaş ilişkiler kültürünün dışındayız. Tamamıyla mı dışındayız? Ona da gene şüpheyile yaklaşalım. Gene yakınımızı, kardeşimizi, akrabamızı kayırmıyor muyuz? Kayırıyoruz. Kardeşimiz, akrabamız geldiğinde iş istediğinde buna layık mıdır, değil midir diye pek sormuyoruz, sorgulamıyoruz. İster istemez onu bir yere yerleştiriyoruz. Hatta bu kandaş ilişkileri onlarmış gibi kabul ettiğimiz başka çerçevelerde değerlendirmeye başladık. Tarikat, mezhep, okul vs. Ağabeyim Galatasaray çıkışlıydı, ömrü boyunca Galatasaray'dan gelenlere başka türlü davranırdı. Şaşardık. Sormazdı yahu sen buna layık mısın, değil misin diye. Günahı boynuna, kolunu tutar, nereye istiyorsa gücünün yettiği yere koyardı. Nedir? Çünkü Galatasaray Lisesi çıkışlıdır. Robert Kolej'de olsaydı herhâlde onu kayırırdı, Kuleli çıkışlı olsaydı belki onu kayırırdı. Bu kandaş ilişki dokusu bu tür okul, mezhep, tarikat dayanışması şeklinde hâlâ görülebiliyor. Buyurun efendim.

SALONDAN- İbn Haldun'un "asabiye"si...

TEOMAN DURALI- Asabiye, evet. İnsanlığı baş aşağı çeviren olay devletin kurulmasıdır. Devletin kurulmasıyla insanlığın bu durumu tam olmasa da neredeyse ortadan kalktı. Devlet tarihin çok geç bir döneminde ortaya çıkmıştır ve çıktıktan sonra da hemen bütün dünyada yaygın hâle gelmemiştir. Pek az yerde ayrık otu gibi belirmiştir. Devletleşme tarihte ilk defa

18. yüzyılda Avrasya'da, Asya ve Avrupa'nın belli kesimlerinde yaygınlaşmıştır. Mesela, hiçbir zaman devletin ortaya çıkmadığı yöreler var. Avustralya, Okyanusya, Afrika'nın çok büyük bir bölümü, Amerika'nın çok önemli bir yöresinde devlet hiç olmamıştır. Bu kıta bütünlüğünde de devletlerin artması, yoğunlaşması ancak Doğu Asya, Güney Asya ve Avrupa'dadır. Şu çok geniş alan Asya olmakla birlikte devlet dediğimiz yapılanmaya hiçbir zaman girmemiştir, hep bunun dışında kalmıştır. O bakımdan devletleşmemişlik kültürü günümüze değin büyük bir blok hâlinde üstümüze geliyor. Günümüzde devletleşme ve devletleşmeme çekişmesi son muharebesini vermektedir ve bütün bu vahşetler, kan dökücülükler devletleşmeye karşı bir tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletleşmekten kastımız medeniyettir. Medeniyeti devletleşme olarak almak zorundayız. Zaten kelime kökü olarak medeniyet "medine"den gelmektedir ve medine devlet demektir. Yunancada "polis", Latince "civis" kökünden Fransızca "civilisation" olarak ortaya çıkan bir kelimedir. Fransızca Latince artığı bir dil olmasından ötürü Latince sözleri işleyerek iş görmüştür. *Civis* Fransızca *cite* olmuştur ve ondan *civilisation* türetilmiştir. Bizde de, demin dediğim gibi, Medine'den medeniyet sözü türetilmiştir. Çok yeni bir olay olması sindirilmemesinin başlıca sebebidir. İnsanlığın büyük bir bölümü bunu henüz sindirmiş değil ve günümüzün en önemli sorunudur. En önemli çalışma alanı nedir diye sorarsanız kültür ve medeniyet tarihidir derim. Bu, bizi insan olarak açıklamakla, izah etmekle yükümlü olan bir araştırma alanıdır ve bunu bilmiyorsak, bununla bağlantı kurmuyorsak insanlığımızı eksik görüyoruz demektir. Bunun içine insanlığın en önemli unsurları da girmektedir. Şimdiye kadar anlattıklarımın dışında medeniyet tarihi aynı zamanda savaşma tarihini de bize vermektedir. Savaş değil, özellikle savaşma diyorum. Savaşma bir sanattır, tekniktir. Bunu da medeniyet tarihinin içinde bulmaktayız.

Kültürde üç temel unsur vardır. Bunlar olmadan kültürü anlamak ve anlatmak imkânsızdır. Zanaat, din ve dil. Zanaattan, teknikten yoksun, dini olmayan, dilsiz toplum, kültür düşünülemez. İnsan matematik bir kesinlikle dünyaya geldikten sonra

tek başına varlığını sürdüremez. Kurdun emzirdiği yalan ve efanedir, insan mutlaka bir topluluğun içinde dünyaya gelmek zorundadır. Onu ilk karşılayan rahminde taşıyan annedir, sonra da onun mürebbiyeliğinden faydalandıracaktır. Anne ya da onun yerini tutan biri olması lazım ama mutlaka bir insan olacak, bir toplumun içine girecek ve toplumun içinde büyüyecek. Belli bir yaşa, mesela otuzunuza gelmişsiniz, geminiz batmış, adaya çıkmışsınız, Robinson Crusoe gibi yaşarsınız. Siz zaten toplumun içinde büyümüşsünüz, eğitim görmüşsünüz. Gördüğünüz eğitime uygun olarak orada bir yaşama ortamı inşa edersiniz. O ayrı bir konu ama dünyaya gelirken şart olan toplumun içinde bulunmaktır. Oradan nemanızı alıyorsunuz, büyüme, yaşama imkânını elde ediyorsunuz. Yaşarken hayatınızı sürdürmek üzere birtakım işlemlere girişiyorsunuz. İşlemlerinizin hammaddesini doğadan alıyorsunuz ve onu ihtiyaçlarınızın taleplerine göre tercüme ediyorsunuz. Buna teknik, zanaat diyoruz. Doğadan aldığınız maddeler tekniğinizin, zanaatınızın hammaddesidir, malzemesidir. Bunları ihtiyaçlarınıza cevap verecek şekilde biçimlendiriyorsunuz. Bunu yapmak zorundasınız, başka türlü hayatta kalamazsınız. Yemeğinizi pişireceksiniz mutlaka, onun için ateşe ihtiyaç var.

Çok uzun süre insan ateş yakmasını bilemedi. Hazır ateşleri kullandı. Bu bakımdan ateş, Türkçe dâhil bütün kadim dillerde çok önemli bir yer işgal eder. Ateşi biz Farsçadan aldık, Türkçesi "od"dur ve od Türkçedeki birçok kelimenin kökünü teşkil eder. Orta, oda, ordu, otağ... Etimoloji çok zor bir bilimdir. Ordu, oda "od"dan nasıl çıkar diye sormayın, çok alengirli bir tekniği vardır ama çıktığı ortadadır, biliyoruz. Toplumun etrafında birleştiği bir odak olduğu için od "orta" anlamını taşır. Odak da oddan (ateşten) gelmektedir. Bir başka olağanüstü önemli söz Türkçede *ocaktır*. Ateşin yakıldığı, hem de barınılan yer anlamına gelir. Topluluk mensuplarının birbirleriyle bağ kurdukları, birlikte yaşadıkları kutsal bir yerdir. Çok önemli hayati önem taşıyan olaylar ve yerler kutsallık kazanmıştır. İşte ocak da kutsaldır. Kutsal olan bir başka nesne *ağaçtır*. Göğe doğru gittiğinden ve gökte yücelik kavrayışının temelini teşkil ettiğinden ötürü ağaç yükselmek

anlamındadır. Ağaç "ağmak" fiilinden gelir; ruh ağar ve yukarı çıkar. İnsanlar ruhu duman olarak düşünürler, duman göğe doğru yükselir. Ağaç ve duman iç içe kabul edilen kutsal varlıklardır. O yükselen dumanı tekrar yeryüzüne indiren ve ilişkileri dumanın yönergeleri, talimatları çerçevesinde ayarlayan olağanüstü hakîm Moğolcada "şaman", Türkçede "kam"dır. Olağanüstü bir güce sahiptir. Ne yapar? Görünmez güçlerle, kudretlerle bağlantı kurup onlardan talimat alır. Kamın sonraki adı peygamberdir. Talimat, vahiy alıyor.

Dil üstünde fazla bir şey söylememe lüzum yok, kendinden belli olan bir şeydir. Çünkü bütün işlemlerimizi dille yürütmekteyiz ve dille yürütmek zorundayız. Bütün iletişimimizi onunla uyguluyoruz ve dil çok belirgin bir biçimde evrim sonucu değildir. Hayvanların bağırtısı, çağırması, anırması yahut böğürmesi, kişnemesi dilin aslını teşkil etmemektedir. Dilin nereden nasıl çıkmış olabileceği konusunu önümüzdeki derste konuşalım. Sorularınız varsa buyurun.

SALONDAN- Hocam, günümüzde dünya üzerinde devletleşmemiş coğrafyalar var mı?

TEOMAN DURALI- Yok.

SALONDAN- Peki, günümüzde dökülen kanların, yapılan savaşların devletleşme ve devletleşmeme üzerinden olduğunu söylemiştiniz...

TEOMAN DURALI- Evet.

SALONDAN- Mesela, direkt Orta Doğu aklıma geliyor benim, bağdaştırabilir miyim, yoksa Orta Doğu'da olan olaylar çok farklı siyasi içerikli şeyler mi?

TEOMAN DURALI- İlgi çekici bir şey, az bir zaman önce Pakistan'daydım. Orada bana bu soru soruldu. İslamabad'da "Savaşlar ne zaman biter?" denildi, "Büyük ihtimalle devletler ortadan kalktığında." dedim. Aslında ben dehamı konuşmuş değilim, Karl Marx'ın sözünü aktardım. Karl Marx, vahiy olarak söylemiş değil, çok mantıklı bir şey söylüyor: "*Devlet ortada olduğu sürece, yani yeryüzü tek bir devlet olmadıkça savaş sürecektir.*"

Savaş devletler arasındaki kavgaya denir. Kavga ortadan kalkar mı? Kalkmaz, kavgalar devam eder. Hiç olmazsa mahalle kavgaları olur, zenginlerle fakirler arasında kavga olur ama savaş çok belirgin bir kavga türüdür, devletler arasında olur ve savaşın ucu felsefeye dayanır. Savaş ve savaşma sanatı felsefeyle birlikte başlamıştır. Felsefeden önce ise kavga vardı. Arapçada *sevkül-ceyş* denilen *strategeia* savaş sanatıdır. Bu oldum olası var olan bir şey değildir, çok belirgin bir dönemde başlamıştır. Aristoteles, İskender'i yetiştirmek üzere Makedonya'ya gittiğinde Mieza denilen bir şehirde ilk defa harp akademisini kurar ve orada sadece İskender'i değil Makedon ordusunun kurmaylarını yetiştirir. Onların daha sonra tatbik ettiği yöntem savaşı getirmiştir. Bu anlamdaki ilk savaş Makedonya'yla Persler arasında cereyan etmiştir. Persler çok daha kalabalık olmalarına rağmen Kuzeybatı Anadolu'da yenilmişlerdir. İskender mucizevi devletini kurar. Bu kadar geniş topraklara sahip ilk devlettir ve bu savaşma sanatı sonra Romalılara miras kalır. Şu hâlde sorunuzun cevabı devlete yapışkıdır, devletler var oldukça savaş devam edecektir. Savaş ortadan kaldırmak için de zaten Avrupa Birliğini kurmuşlardır. Öteden beri Avrupa devletleri birbirleriyle çekişme hâlinindedir. Bunu ortadan kaldırmaya yönelik olarak bu birlik kurulmuştur. Tutar mı tutmaz mı tabii o belli değil.

SALONDAN- İsmail Kara Hocamız da geçen hafta buradaydı. Sizin de, onun da temel iddiası aslında Yeni Çağ din dışı Batı Avrupa medeniyetine alternatif olabilecek tek medeniyetin kuvve hâlinde olan İslam medeniyeti olduğu.

TEOMAN DURALI- Evet.

SALONDAN- Balkanlar'ı ve Endülüs'ü hariçte bırakırsak Anadolu, Mısır, Suudi Arabistan, Lübnan, şu andaki siyasi ortamıyla bizim memleketimiz dâhil olmak üzere, İslam'ın Medine'den, Mekke'den çıkararak yayıldığı coğrafyalardaki Müslüman devletlerin vaziyetine göz atarsak bir gün uyanacağını iddia ettiğimiz kuvve hâlindeki medeniyetin herhangi bir kıvıltısını, canlanmaya yüz tutan bir damarını görüyor musunuz? Yani sizce bu topraklardan yeniden bir İslam medeniyetinin ortaya çıkabileceği bir ateş, bir

kıvılcım var mı? Bu birinci sorumdu, ikincisi de, siz sürekli tekrar ediyorsunuz ve zikrediyorsunuz, İslam medeniyetinin sermayedense emekten yana olduğunu...

TEOMAN DURALI- Medeniyet değil sadece, din olarak İslam emek esaslıdır, temellidir. Emeği çekip attığında o dinin lüzumu kalmıyor.

SALONDAN- Evet, "İnsana kendi emeğinden başkası yoktur."

TEOMAN DURALI- Evet, aynen bu.

SALONDAN- Ama çok enteresandır ki ve çok trajiktir ki emeği belki sistematize eden, emek üzerinden bir teori inşa eden sosyalizm ve komünizm -ki düstur olarak maddeci ve mekânîkçidir- İslam'a ontolojik olarak terstir. Fakat kapitalizm de bir o kadar terstir. Çünkü o da maddeci ve mekânîktir. Fakat İslam coğrafyasındaki hemen hemen bütün devletler ve umumiyetle insanlar niyeyse kapitalizme ve sermayeye daha yakın vaziyetler. Ahlâk meselesine geldiğimiz zaman çok enteresandır ki yine kadının üzerinde, yani kadının kılığı kıyafeti üzerinde bir odaklanma söz konusudur. Fakat en temel mesele olduğunu söylediğiniz emek meselesi üzerinde hiçbir kımıldanma yahut bir hareketlenme yoktur. Siz bunu nasıl yorumluyorsunuz? Teşekkür ederim.

TEOMAN DURALI- Rica ederim. Çağdaş medeniyet kolaycıdır, kolaya kaçır. Zor olan emeğe saygıdır. Emeğe saygı gösterdin mi sömürüyü durdurmak zorundasın ki bu dünyada herhâlde bundan daha zor bir iş yoktur. Sömürüyü ortadan kaldırmak, durdurmak insanın kendisiyle başlar. İhtiyaç duymadığım emtiyaya el atmamam, göz çevirmemem gerekir. Buna İslam haram demektedir. Harama el ve göz atmamak kadar zor hiçbir şey ben tanımadım. Siz tanıdıysanız söyleyin bana, hayatımda buna yönelmeme konusunda ben kendi hesabıma müthiş bir zorluk çekmişimdir. Babamdan dayak yediğimden ötürü evden kaçtığımda on iki yaşındaydım. Bütün bir gece dışarıda kaldım. Soğuk bir Aralık gecesi Ankara'da Güvenpark'ta saklana saklana geçirdim geceyi korkuyla. Sabah ağabeyimin bulunabileceği, gelebileceği

bir yere doğru gidiyorum, beni görsün de çağırırsın yanına diye. Benden çok büyük rahmetli ağabeyim... Bir bakkalın önünden geçiyordum ve o zamanlar Türkiye’de şişe süt yeni yeni sadece Atatürk Orman Çiftliği’nden geliyordu. Böyle kasalar hâlinde yılmışlar bakkalın önüne şişeleri, adam çıkıyor, kasayı alıp içeri götürüyor. O şişenin müthiş bir cazibesi vardı. Dün gece soğukta aç biilaç dolaşmışım. Durdurulamayacak bir şekilde elim uzandı şişeye, gören kimse yok, şişeyi aldım, yürümeye başladım. Sonra durdum, döndüm, adam yine geliyor. İşte o kasaları kaldırıp içeri götürüyor. Biraz saklandım, adam gene içeri girip de beni göremeyeceği bir durumda şişeyi yerine koydum. Hırsızlık senin olmayan bir şeyi almandır. Nedir? Haramdır. Beni ona icbar eden, o şişeyi yeniden yerine koymaya mecbur eden herhangi bir dış kuvvet yoktu. Tam tersine onu oradan alıp lıkr lıkr içmek, benim fizyolojik ihtiyacımı gidermeye yönelik. Alınan bir terbiye var. İsterseniz Şerif Mardin gibi “mahalle baskısı” deyin. Fizyolojik ihtiyacım o aldığım terbiyeyi bastıramadı. Bu terbiyenin esası nedir? Bunun üzerine çok tartışmışızdır. Bildim bileli bunun kavgasını vermişimdir. Ben bunun kökünü, kökenini dinde buldum. Dindar olmayan, alenen dinsiz olduğunu tebliğ eden adamlar tanıdım. Hiç işitmemişsinizdir, yeraltı Komünist Partisi mensupları eski tüfekler vardır. Arkadaşımın babası mesela öyleydi, hayatımda tanıdığım en ahlaklı adamlardan biridir. Ömrünce gözünü harama çevirmemiş, elini harama atmamış bir adamdır ama komünistti, tanrıtanımadı, alenen dinle ilgisi yoktu. Nerede yetişti bu adam ve o adamlar? Mesela, bir başkasını bilmem işittiniz mi? Doktor Hikmet Kıvılcımlı ahlaklı, efendi, dürüst, müstesna bir adamdı. Bana kendini yüksekte at desin, ideolojisine inanmasam da atlarım. Onunla da, Cemil Meriç’le de ahlâkın kökeni ile ilgili tartışmışım. Cemil Meriç de fazla sıkı bir ahlâka sahip, müthiş tutarlı bir adamdı. O yüzden siyasete hiç el vermedi. O kadar tutarlıydı ki esnekliği yok adamın, siyaset yapmanız için biraz, hatta bayağı esnek olacaksınız. Beni bir tarihte müsteşar tayin ettiler. İki hafta kalabildim, ikinci haftanın sonunda istifa ettim. Çünkü müthiş bir kavga çıktı. Bakan duruyor orada, elini öpmek için bilmem kaç metre kuyruk var ve

ben bunu seyrediyordum. Midem bulandı, dinin temel ilkesine aykırı kulun kula kulluk etmesi, olacak iş değil. Şimdi bu neye tercüme edildi? İnsan insana köle olamaz, hizmet edemez. Temelinde ne var? Kulun kula kulluk etmemesi. Kimin kölesidir her insan? Allah'ın. Nerede bu Allah? Elini şakağına dayamış elinde asasıyla duran bir varlık mıdır? Yok. Sömürmesi mümkün mü? Mümkün değil. Sömürme için somut bir varlığa ihtiyacımız var; dini böyle almak lazım. Mutlak dindar olmak kadar korkunç bir felaket düşünemiyorum. Düşünebiliyorsanız söyleyin, beni her an gözetiyor, bana şahdamarımdan yakın, hissetmediklerimi, hisseder gibi olduklarımı biliyor. İşte, o işeyi aldım, içeyim, kimse görmüyor. Bunu Hikmet Kıvılcımlı'ya ve arkadaşımın babası Hamdi Bey'e söyledim. Bu ortamda, burada yetiştiniz, istediğiniz kadar inkâr edin, hiçbir şey yazmaz. Bunun yoğun etkisini hissetmişsin, bununla büyümüşsün. Bu etkiyi aldığın vakit üstünden çıkması mümkün değil. İnsanın canı çıkar huyu çıkmaz. Onların çocukları da o ahlâk düzeninde yetişmişler. Torunları farklı olabilir. Bugünkü ortam torunların ortamıdır, anlatabiliyor muyum? Gittikçe yaygınlaşıyor. Ben mesela, ömrüm boyunca babadan aldığım bir terbiyeden dolayı gösteriştense nefret ederim, tiksindiririm. Sabah 11:00'de yola çıkıyorsun, ortalık birbirinden lüks arabalardan geçilmiyor. Geçende bir araba galerisinin önünden geçiyordum, Jaguar vardı. Laf olsun torba dolsun diye adama fiyatını sordum. "Alacak mısınız?" dedi. "Bakalım, belki alırım" dedim. Böyle süzdü, bir milyon şu kadar yüz bin dedi. "Ama o 2014 model, ben 2015'ini arıyorum." dedim. "Daha gelmedi, gelecek sene için ısmarla." dedi. Kim alıyor bunları, nasıl alıyorlar, nereden geliyor bu zenginlik? Türkiye ne üretiyor, dünya çapında hangi markan var ki, böyle bir servet edinebilesin? Anlatabiliyor muyum? Bütün bunları sorduğunuz sorunun cevabındaki doku tutarsızlıkları açısından anlatıyorum. Peygamber'in harikulade bir sözü var. İşte her şeyin cevabı aslında o: "*Utanmadıktan sonra ne yaparsan yap.*" İnsan olmanın temel nirengi noktası utanmaktır. Bu utanmayı biz eğitimle alıyoruz. O eğitimi eken medeniyet tarzıdır. Medeniyet tarzının temelinde de ya din ya da ideoloji vardır. Yeni Çağ'da, yani 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren di-

nin yerini alan ideolojidir. İlk ideoloji de sermayeciliktir, kapitalizmdir. İnsan elinden çıkmadır. Dine inanmayabilirsin, bu da bir sosyolojik olaydır dersin ama önemli değil, dinin temel iddiası insan elinden çıkmış olmamaktır. Bütün dinler için bu böyledir. Fetişist, totemci, şaman, Budacı, Şinto ol, bilakaydüşart dinlerin hiçbiri insan elinden çıkmamıştır. Hepsinin temel iddiası insanüstü güçler veya bir güçtür. Budacılık gibi din tanrısız olabilir, önemli olan insana bir yaptırımını uygulayabilmesi için manevi bir tarafının olmasıdır. Bütün dinler maneviyatçıdırlar. Dinin manası, görünenlerin ötesinde, görünenleri idare eden bir kudretin varlığıdır. O tek bir kudret ya da dağınık, belirsiz, müphem olabilir. Ama bütün var olanları, görünenleri yönlendiren ve yöneten manasında bir kudret ya da kudretler vardır. Dinlerin temel işi, adaleti sağlamaktır. Bunda en belirgin iddiayla gelen de İslam'dır. Zaten böyle bir temel iddiası olmasa gelmezdi, gelmesine lüzum yoktu. Öbürlerindeki adalet zaafını, eksikliğini kapatmaya, yok etmeye geliyor. Adaletin sakatlandığı en önemli nokta, arabanın tekerini kıran çukur sömürüdür. Bu iktisatta da, kadın-erkek ilişkilerinde de böyledir. Eşitlikten bahsetmiyorum size, eşitliğin olduğu yerde adalet olmaz zaten, adaletin olduğu yerde de eşitlik yoktur. Eşitlik bir matematikte, bir de hukukta vardır. Yani bütün gün esrar çekip yan gelip yatanla bir Einstein'ı aynı kefeye koyamazsınız. Ama o esrar çeken, bütün gün yan gelip yatan adamı da yaşatmak mecburiyetindedir. Esrar çekiyor diye adama iğne vurup tahtalıköye gönderme hakkına sahip değiliz. Onun insanca yaşamasını ve mümkünse o iptiladan kurtulması için birtakım şeylerin yapılması lazım ama tekrar ediyorum, ikisini aynı kefeye koyduğun takdirde, işte orada zulüm başlar. Birisinin olağanüstü yararı var, öbürünün hiçbir yararı yok ama o yararı olmayan da öbürü kadar olmasa bile insanca yaşama hakkına sahiptir. İnsanlığa, topluma olan yararı göz önünde tutmak mecburiyetindeyiz. Aldatma, kandırma, kazıklama, kaba güç kullanma oranını değil, insanlığa ne verebiliyor, onun hesabını çıkarmak lazım. İşte orada adalet karşımıza çıkmaktadır.

SALONDAN- Medeniyet tarihi bakımından, mesela hapse atılma cezası ilk nerede uygulanmıştır?

TEOMAN DURALI- İdam da hapse atma olayı da hukuk ortaya çıktıktan sonra, yani devlet kurulduktan sonra ortaya çıkıyor. Devlet öncesi hukuk olmadığına cezalar keyfi olarak verilmektedir. Hukukla beraber bir kurallar çizelgesi çıkmıştır ve o kurallara uyanlar sevaptadır, uymayanlar günahlıdır. Günahların da cezası vardır. İşte ilk kanun çıkaran kişi olarak Hammurabî'nin "Kanunname"sini biliyoruz. Belki de ilk değildir ama bugün hâlâ elimizde olan *Kanunname*'den dolayı ilk olarak onu anıyoruz. Medeniyet olarak bu kuvveden fiile geçer mi? Bunu bilmiyorum, müneccim değilim. Bu bir deprem gibi bir anda bir bakarsın müthiş bir altüst hadisesiyle ortaya çıkabilir. Benim *Çağdaş İngiliz Yahudi Medeniyeti* diye adlandırdığım günümüzün dünya çapındaki medeniyetine karşı bir memnuniyetsizlik bütün dünyada var ama onu alt etme imkânına sahip değiliz. Çünkü insanları çok güçlü ve en çok zaafplarının olduğu bir noktadan, göbük-bel altından yakalamış. Orayı besliyor, oraya hitap ediyor, orayı okşuyor.

1996 yılında Türkmenistan'da bir arabaya binmişim, seksen yaşlarında bir ihtiyarla gidiyoruz Aşkabad'da, dedim ki: "Siz bütün Sovyet dönemlerini, Stalin, Kruşçev, Brejnev ve Gorbaçov dönemlerini yaşadınız. Bunlar içinde hangisi en iyisidir?" Hiç tereddütsüz "Stalin" dedi. Nasıl olur, niye? "*Stalin devrinde günün her saatinde sokağa çıkabiliyorduk, kimse bize dokunamıyordu. Ailece karımla, çocuklarımla gece-gündüz, yediğimiz önümüzde yemediğimiz arkamızda* -o biraz mübalağalı ya neyse, yedikleri var, aç değiller ama yedikleri önünde yemedikleri arkada olması mümkün değil- *çocuklarımız okulda, hastalandığımızda hastanemiz var*" dedi. "Peki, hürriyet" dedim. "*O entelijansiyanın çöreğidir*" dedi. Yani aydınların ekmeği, çörek Türkmenistan'da ekme olarak geçiyor. Çok ilgi çekici bir laf, "*Hürriyet aydınların ekmeği*" dedi. Yani benim ne alakam var, ben ailemi geçindirmekle meşgulüm, yiyoruz, içiyoruz, sağlığımız, okulumuz, vs. Bu kapitalizm ve onun dayandığı maddiyatçılıkla ilgilidir. Maddecilikle maddiyatçılık ayrı şeylerdir, karıştırılmaması lazım. Maddecilik felsefi bir terimdir ve maddeci olup da pekâlâ idealist olabilirsin. Bu bakımdan komünizm idealisttir, hiç olmazsa başlangıç safhasındaki adamlar idealisttiler. Türkçeye tercüme edersek biraz

yanlış anlamalara götürür ama buna “ülkücü” diyoruz, bir ülkeye bağlıydı bu insanlar, koşa koşa ölüme gidiyorlardı. Bir insanlık ideali vardı. Benimseriz benimsemeyiz, severiz sevmeyiz ama bir idealdir bu. Maddiyat ise tamamıyla insanın beşeri, hayvani taraflarını doyurmaya, karşılamaya yöneliktir. Gayet tabii, onları doyurmakla başlıyoruz. Nefis bir ibare vardır İncil’de: “*İnsan sadece ekmekle yaşayamaz.*” Hz. İsa’ya atfedilen bir başka ibare, müthiş bir beddua daha vardır İncil’de: “*Alın teriyle sulanmamış hamurdan pişmiş ekmek boğazına düğümlensin.*” İşte dinin manası budur. Alın teriyle sulanmamış hamurdan pişmiş ekmek boğazında kalsın. Aman Allah’ım, kapitalizm nasıl oradan çıkmıştır anlayamıyorum. Avrupa’da Hıristiyan kalarak zaten kapitalizmi çıkaramazlardı, dikkatinizi çekerim. Hıristiyanlığı yıktılar, Protestanlığı inşa ettiler. Başka bir ibarede: “*Zenginlerin cennete girmesi devenin iğne deliğinden geçmesinden zordur*” diyor.

Şimdi tekrar sorunuza geleceğim. Bilmiyorum, çıkarsa nerede çıkar? Benim tahminim, belki de dilek çapında tahminime göre, Türkiye’den çıkabilir. Türkiye’nin başına örülen bütün çoraplar bu yüzdendir. Bir türlü başımızı çıkarmamızı istemiyorlar. Bu Osmanlı Devleti’nin yıkılma merhalesinden günümüze değin sürmüş bir süreçtir. Hiçbir vakit yekinmemize, silkinmemize imkân tanımıyorlar. Çünkü, dile kolay, son 1000 yıllık sürede iyi veya kötü İslam âlemini, medeniyetini sürdürmüş bir tarihe sahiptir Türkler ve bunu hiçbir zaman milliyetçiliğe sığınarak yapmamışlardır. Burada çok önemli bir nokta var, çünkü milliyetçiliğe sığındığınız yahut girdiğiniz anda her şeyi bölersiniz, yıkarınız. Çok ince bir siyaset uygulanmıştır. Selçuklu da bunu yapmıştır ama özellikle Osmanlı bunu böyle götürmüştür.

SALONDAN- Kuvveden fiile çıkar mı diye sormadım, gaybı yalnızca Allah bilir. Sizden bir kehanet beklemedim. Sadece sizden almak istediğim cevap şu: Siz hâlihazırda kuvveden fiile çıkabileceğine dair bir belirti görüyor musunuz? Türkiye’den çıkabileceğini söylediniz, hâlihazırda bir belirti görüyor musunuz? Yani yaşadığınız dönem itibarıyla baktığınız zaman bir gelişme mi var, tam tersi bir vaziyet mi var?

TEOMAN DURALI- Bir gelişme var, çok zor bir doğum var. Anne bas bas bağıyor, kıvrır kıvrır kıvrıyor ve belki buna bir sezaryen gerekir ama sezaryeni uygulayacak kişi yok, bir önder yok, bir kadro yok. Bugün coğrafyamızda, çevremizde, ülkemizde ve çevremizde cereyan eden olaylar bir doğumun habercisi ama doğacak mı, doğmayacak mı bilmiyorum. Yani düşük yapma ihtimali doğurmaktan daha fazla, öyle gözüküyor bana ama o sancı var. Hem de çok belirgin bir biçimde yeri göğü birbirine katıyor. Bugün bütün sermaye dünyasını sarmış olan İslam düşmanlığının arkasında bu çekince ve endişe var. Böyle bir doğum olabilir endişesi, bu yeni de değil, onu da söylüyorum. Aşağı yukarı 100 yıldır çekilen bir sancıdır. Araya başka sancılar girdi, örttü. Yani en önemli sancı olarak nasyonal sosyalizm çıkmıştır. Komünizmi ben hesaba katmıyorum, sermaye dünyasına ve çağdaş medeniyete en önemli meydan okuma nasyonal sosyalizmden gelmiştir. O arada İslam biraz üstü örtülmüş, o endişe geri plana itilmiş, nasyonal sosyalizm çökertildikten sonra, topyekûn götürüldükten sonra yeniden bu tehlikeye işaret edilmeye başlanmıştır, yeniden buraya yönelinmiştir. Benim gençliğimde, çocukluğumda, Ellili, Altmışlı yıllarda İslam tehlikesi öyle belirgin bir biçimde yoktu ortallıklarda, ortaya çıkışı Seksenlerin başlarına geri gider. Daha bu tehlike kendini somut bir biçimde kendini göstermeden sürekli böyle bir dikkat ve endişe vardır. Bu hortlar mı? Zaten o zamanlar İslam demeye kimse cesaret edemiyordu, İslam'ın adı irticaaydı. Hep irtica üzerinden götürülüyordu. Kelimeler yerlerini başkalarına bırakabilirler zaman zaman üstünü örtme babında, şimdi hat safhaya çıktı bu endişe, bu korku. Buradan yeni bir yere gelinir mi, gelinmez mi? Doğum olabilir, hilkat garibesi çıkar. İslam adına İslam'la ilgisi olmayan bir yaratık ortaya çıkabilir. Çıkma emaresini gösteriyor. Adam yakıyor mesela, bu İslam'da olmayacak bir şey, böyle bir şey yok. Bütün dikkatini en olmayacak bir nokta üzerinde, kadın üstünde teksif ediyor. Niye? Çok acayip bir şey bu, bütün oraya yığılıyor bütün işlemler. O beni çok işkillendiriyor, bu dışarıdan mı yönlendiriyor, yönetiliyor endişesi var bende, yani kendinden çıkmıyor da başka kanallar açalım da yolundan, mecrasından akmasın...

Bu tahminimin çok da yanlış olmayacağı kanaatindeyim. Her ne kadar istihbaratçı filan değilsem de felsefeci olduğunuz takdirde istihbarat ihtiyacınız yok, gerçekliği aklınızla kavriyorsunuz. Böyle bir ukalalığı vardır felsefenin, buyurun hanımefendi.

SALONDAN- Ben de teşekkür ediyorum, çok istifade ettik Hocam. Kendi iç disiplinimi oluştururken veya çocuklarıma bir iç disiplin kazandırmaya çalışırken yaratıcının Basir, Semi, Halim sıfatlarından yararlandım şahsen ve bu esnada mahalle baskısının da yemekteki tuz miktarı kadar faydasını gördüm gerek kendimde, gerek çocuklarımda. Fakat şu anda mahalle baskısı denilen şey, mahalle kalmadı. Metropoldeyiz, o bitti gibi bir şey. Şahsen ben düşünüyorum, hani torunlarım adına bu yemekteki tuz mesabesinde olmasına inandığım baskı ortadan kalkacak, çocuklar nasıl tamamlayacaklar birtakım boşlukları? Artı bir de şunu merak ediyorum aslında, mahalle baskısının kalkmasında insanların kendisini hür değil de serbest hissetmesinin bir katkısı var mıdır? Ayırdınız hürriyet ve serbestliği farklı şeyler diye. Teşekkür ederim.

TEOMAN DURALI- Rica ederim. Var, sondan başlayayım. Tabii şimdi mahalle, köy, yani yakın ilişkiler yumağı öylesine karar verici bir mercidir ki hayatımızda, çünkü biz ailemiz tarafından veya ailenin yerini tutan topluluk tarafından eğitiliyoruz. Çok yanlış bir anlamı var, okul eğitim vermez, öğretim verir. Öğretim vardır okulda, eğitimi biz aileden, anne-baba ocağından alırız. Mahalle ortadan kalktığı gibi aileler de ortadan kalkıyor. Ben talebelerimde görüyorum, parçalanmış aile fevkalade çoktur son yıllarda, böyle olunca eğitim alamıyorsunuz, eğitilemiyorsunuz, terbiye görmüyor insanlar. Burada artık kişilere bir şey düşüyor. Yani merkezi otorite ortadan kalktığına göre kendini dindar, Müslüman gören insanların bu boşluğu bir iltizam olarak doldurmaları lazım. Günümüzde aile varlığını sürdürmek çok zor bir iş, bir fedakârlık gerektirmektedir ve en önemli yönümüz fedakârlığa girmemektir, fedakârlıktan kaçmaktır. Bu kolayımıza geliyor. Başta söylediğim gibi, dinin en önemli yanı sömürüyü ortadan kaldırmak, adaleti sağlamak ve bunun gerektirdiği fedakârlıktır.

Bunlar yapılmadan ben dindarım, Şu dindenim, bu dindenim demek boş laflardır. O bakımdan sosyolojik bir olay olarak mahalle dağılıyor, ailenin dağılması gibi mahalle kalmadı. Ne yapıyor insanlar? Belli inanç grupları bir araya geliyorlar. Yahudilerin oluşturduğu getto benzeri Şeyler meydana getiriliyor. Günümüzde o var, bu çok kötölenen, suçlanan bir Şey. Bence hiç de öyle kötü bir Şey değil, başka çaremiz yok. Benzer inanıŐta, benzer kanaatteki insanların bir arada yaşaması durumu vardır. Bunun zararları var mı? Var tabii, öbür kesim işte bugünlerde çok moda olan bir kavramla söyleyeyim, ötekileŐtirme hadisesi karşımıza çıkıyor ama her tedbirin zararları da olacak. Çaresiz ilaç alıyoruz, yan etkileri var. Bunun gibi bir olay bu da, o bakımdan sorunuzun cevabı, bir araya gelmenin kaçınılmaz olduğu kanısıdır. Aksi takdirde tecrit ediyorsunuz kendinizi, ne kadar çaba harcasanız da o kanaati paylaşmayan öbür insanlarla bu bağı kuramıyorsunuz ve bütün kanaatleri paylaşmak mümkün değildir. Buna hoŐgörö, tolerans deniliyor ama tolerans o kanaatteki insanların varlığının kabulödür. Onlar da var olsunlar, onlar da yaŐasınlar ama bu benim kendi kanaatimden, inancımdan çıkma manasına gelmez ve ben kendi kanaatimi taşıyan insanlarla bir topluluk kurma hakkını da her zaman için elde tutuyorum. Bu toleransa, hoŐgöröye aykırı bir Şey değil kanaatimce. Bu sorunuzun cevabı olarak başka bir çıkış göremiyorum burada.

Galiba bu kadar, ne dersiniz? Haftaya da bir Şeyler bırakalım, yoksa ayaza kalırız. Çok sağ olun.

Doğu ve Batı Medeniyetleri Ayrımı

TEOMAN DURALI- Efendim, iyi akşamlar diliyorum. Nerede kaldığımızı tam bilmiyorum, kestiremiyorum ama galiba yanlış hatırlamıyorsam medeniyetlerin ayrımında kalmıştık, değil mi efendim? Doğu medeniyetleri camiası ve batı... Çin medeniyetinin beşiği Çin'in doğusundaki yerleşim yeridir. MÖ 4. yüzyılda Sarı Irmak'ın denize döküldüğü mıntıka ve Hint medeniyetinin beşiği Mohenjo-daro, İndus Irmağının denize döküldüğü yere yakın bir mıntıka ve nihayet sömürü medeniyeti Batı medeniyetleri camiasının beşiği olarak bir ayırım yapmıştım. Medeniyetlerin beşikleri ve uyduları vardır. Bu saydığım üç önemli merkez beşiktir ve buralardan medeniyet zamanla yayılmaya başlar. Doğudan batıya doğru giderek Çin'le başlayalım. 2900'de ilk defa Yangtze ile Sarı Irmak arasında şu görülen ovada yerleşme vuku buluyor ve burada yerleşen topluluğun, kabilenin yahut da aşiretin reisi Fû Hi doğaya bakarak, doğadaki şartları dikkate alarak bir ikiliğin sürekli olarak hâkim olduğundan bahseder. *"Bir ikilik vardır"* der. Bu çok ilgi çekici bir olay, birbirinden kopuk, birbiriyle bağlantısız topluluklar aynı fikri, aynı düşünceyi ortaya koymuşlardır. Zıtlıklardan düşünceye varabiliyoruz. Zıt düşünceler bizi yargılara taşımaktadırlar. Zıtlıkların başında gece-gündüz, yaz-kış ama daha da önemlisi bütün insanlara şamil olan dişi-erkek zıtlığıdır. Doğayla ilgili söylediklerim her coğrafyada karşımıza çıkmıyor. Çünkü yazın, kışın bulunmadığı coğrafyalar da vardır ve zıtlıklardan biri olmadığında onun karşı tarafını tespit edemiyorsunuz. Malezya'ya ders vermeye gittiğimde, 92'de Malay dilini öğreten derslere girmiştim. Hoca soruyor: Tatilde nereye gideceksiniz, ne yapacaksınız? Herkes bir şey anlatıyor. Bir Amerikalı hanım da kalktı dedi ki: *"Malaycada yaza ne derler?"* Yaz tatilinde gezmeye gidecek, denize girecek. Adam gülümse-

yerek “*Malaycada yaz sözü yok*” dedi. Nasıl olur? Yok, çünkü yaz yok Malaylarda, bütün yıl yazdır. Kış olmalı ki yazı anlayasın, kışın hiç yaşanmadığı bir yerde yaza da yaz diyemezsin. Bu çok manidar bir olaydı. Zıttı olmadığı takdirde belki benzerini kutuplarda yaşayan İnuitlerde bulabiliriz. Gerçi orada yaz oluyor, fazla sıcak olmasa bile belki yazın sıcaklık 1-2 dereceye çıkıyordur ama tropik bir bölgede, ekvator kuşağında kış kesinlikle olmuyor. Yağmur mevsiminde, yükseklerde, dağ tepelerinde en düşük sıcaklık 17 derece, onun altını inmiyor. O dehşet sıcağa alıştığınız takdirde 17 derecede titriyorsunuz, buz gibi geliyor size, battaniyeye filan sarılma ihtiyacını duyuyorsunuz. Neyse, medeniyetlerin ortaya çıktığı coğrafyalar ılıman iklimlerdir. Bunu da göz önünde tutmak lazım. Gerek Çin, gerek Hint, gerekse Sümer medeniyeti aşırı iklim kuşaklarında değiller, yani aşırı soğuk ve aşırı sıcak kuşaklarda değiller, ılık, daha çok sıcağa yatkın ama yine de yazla kışın ayırt edilebileceği, geceyle gündüzün yaşandığı... Mesela, kutup bölgesinde olağan şartlarda geceyle gündüzü yaşayamazsınız. Aylarca gündüzdür, aylarca gecedir. Altı ay derler, tam öyle değil. Bilmiyorum, süreler dönencelere göre değişiyor. Mesela, şuraya gittiğiniz vakit gündüz diyelim üç ayı pek geçmiyor, gene gece başlıyor. Güneye indiğiniz ölçüde uzuyor. Bu zıtlıklar öncelikle dişi-erkek unsuru üzerinde bina edilmiştir. İnsanları en çok ilgilendiren, dikkatlerini çeken bu olmuştur ve bu kadın-erkek cinsiyet zıtlığı ve aradaki cinsi münasebet olayının ne anlama geldiği, yani çocuğun buradan dünyaya geldiği geç bir tarihte keşfedilmiştir. Bu da çok önemli bir noktadır. Çok uzun süre kadın mucizevi bir varlık olarak görülmüştür. Tek bir insan, bir bakıyorsunuz kendi kendine çoğalıyor. İçinden bir şeyler çıkıyor. Hani Rus bebekleri vardır böyle açıldıkça içinden bir şeyler çıkar, onun gibi bir şeyler çıkıyor. O ilişkinin sonucu olduğunu kesin bilmiyoruz ama en azından son 30-40 bin yıllık bir olay. İnsanlığın geçmişini 300 bine tarihlersek, son 30-40 bin yılda, çok geç bir tarihte ortaya çıkmış olması lazım. Bu sebeple de hep kadın yüce bir varlık olarak görülmüş ve en eski tanrılar tanrıçaydılar. Bize naklolunan belgelerde Mezopotamya’dan, Anadolu’dan tanrıçalar hep kadın biçiminde tasavvur edilmişler-

dir. Tanrı daha sonra kendini göstermiştir. Topluluklar kalabalıklaştıkça ve kalabalıklaşan topluluklar birbirleriyle daha sık karşılaştıkça... Şöyle düşünün, yeryüzü insandan boştu, insan yoktu. 1000 yılda bir topluluklar karşılaşılabiliyorlardı. Bu arttıkça çatışmalar, sürtüşmeler artıyor. En eski ilk topluluklar leş yiyorlardı. Yırtıcı hayvanların parçalayıp bıraktığı leşleri, kalıntıları insanlar topluyorlar, pişiriyorlar. Çünkü çiğ yiyemiyorlar. Daha sonra yaklaşık 150-200 bin civarında toplayıcı olmaya başladılar. Civarlarında buldukları yemişleri, otları, vesaire toplamaya başladılar, onlarla karınlarını doyuruyorlar, et ihtiyaçlarını, proteini biraz önce söylediğim gibi leşle gideriyorlar. Yırtıcı hayvanın bıraktığı kalıntılarla gideriyorlar. Avcılık geç bir tarihte ortaya çıkıyor. Çünkü avlanmak son derece zor ve tezgâh kurma, oyun kurma ihtiyacını göstermektedir. Bunu insanlar yalın kat dehalarıyla bulmuyorlar. Ya ne yapıyorlar? Uzun süre yırtıcı hayvan sürülerini izleyerek kendileri aynı yöntemle avlanmaya başlıyorlar. Bunların başında da eski Türkçede *börü*, daha sonra da kurt denilen hayvana bakarak yapmışlardır. Özellikle yukarı dönencelerde topluluklar bu yola geçmişlerdir, buralarda daha çok kurtla karşılaşma imkânları vardır ve buralardaki topluluklar kurdu çok önceki çağlardan, eski devirlerden başlayarak kutsal bir varlık olarak görmüşlerdir. Kurdu ata sayma sandığımız gibi Türklere mahsus değildir. Bütün kuzey topluluklarında, Germenlerde de bu vardır. Mesela, Ugorlarda, yani Finlilerin atalarında biraz önce söylediğim bütün kuzey toplulukları kurdu kutsal saymışlardır. Ona tapmışlar, sığınmışlardır. Ne zamana değin? Yerleşinceye değin, yerleştikten sonra kurt can düşmanı kesilmiştir, kurdun pabucu dama atılmıştır ve zararlı görülmeye başlanmıştır. Ehlileştirilen, evcilleştirilen, sevilen kurda Türkçede -şimdi ayıp olarak kabul ediyoruz, niye bilmiyorum- it denilmiştir. Türkçe karşılığı ittir, köpek olarak yanlış kullanıyoruz. Köpek itin erkeğidir, kancık dişisidir. Böyle çok saçmalıklar vardır Türkçede, nezaket icabı bazı şeyler söyleniyor. Niye çözemedim ben bu sorunu, başka kelimeler de vardır böyle, gene hep nezaketten ötürü yanlış kullanılırlar. Burada da böyledir, itin erkeği olan köpek itin yerini almıştır. Bütün doğu Türkçelerinde, Azerbaycan'dan baş-

layarak doğuya gittiğiniz ölçüde hep it kullanılır. Kurt dayak yiye yiye evcilleşmiyor, kendisi istiyor, kendi iradesiyle geliyor bu hayvan, insanla birlikte yaşıyor. Biyolojide buna yaşam ortaklığı, *symbiyozis* denilir. İki tür de birbirinden nemalanır, yararlanır, fayda umar. Kurt insanı koruyor, insana yoldaşlık ediyor, insan da onu besliyor. Av peşinde gitme derdinden kurtuluyor. Kurdun çok çeşitli kabiliyetleri var. Bu kabiliyetler odaklaştırılıyorlar zamanla, buradan av köpeği, bekçi köpeği, vs. çıkıyor. Bunların hepsi zaten o hayvanın özünde bulunan istidatlardır. Bazı özellikler zamanla tecrit ediliyor. Avcılık yahut da kurdun bir özelliğini öne çıkartıyor, o özelliği üzerinde yürüyor, ona vurgu yapıyor. Bekçiler, askerler, savaşçılar da onun koruyucu özelliği üzerinde duruyorlar. Bu şekilde böyle bir ayrışma, işbölümü ortaya çıkmaya başlıyor. Yerleşen, köylüleşen topluluklar nefret ettiklerinden, onu küçümsemek babında dışladıklarından, çok aşağılık bir yaratıktan kalkarak kurt diyorlar. Kurt biliyorsunuz solucan gibi bir nesne, yani o nefis börünün zıddıdır. O çok güzel bir hayvandır, at, kurt, vesaire bunlar insana çok yarayan ve insanla birlikte yaşayan hayvanlardı ama düşmanlık girince insanlar özellikle eski dönemlerde -bu günümüze kadar gelmiştir- sevmediklerini küçümsemek için aşağılamışlardır. Korktuklarında aşağılıyorlar veya sırtını sıvazlıyor. Mesela eski Yunanlılar azgın ve fırtınalı bir deniz olduğu için Karadeniz'den çok korkarlardı. Ne diyor? "Pontus Euxinus", yani cici deniz, hoş deniz. Şimdi artık kalmadı ama eskiden soba yakılırdı. Babam beni kömürlüğe bahçeye gönderirdi, diz boyu kar, kapkaranlık ortalık. On bir-on iki yaşında iken bir fenerle iner kovayı doldururdum, avazım çıktığı kadar şarkı söylerdim yahut da ıslık çalardım. Ortaya çıkacak hayaletler, hortlaklar vs. hoş tutmak için bağıra bağıra şarkı söylüyorum yahut ıslık çalıyorum. Neredeyse altıma edinceye kadar hızla kömürleri doldurup, ondan sonra hızla eve gidiyordum. O çocuksu tavır eski insanlarda yaygındı. Buna beşer bilimde, antropolojide canlılık deniliyor, animizm, her şeyde can var diye düşünöyorsunuz. Gene çocukken mesela, çarpıyorsun bir yere yahut bir şey sana çarpıyor, onun üstüne tükürürdük yahut da vururduk namussuz, sen bana niye bunu yaptın gibilerden. Bu masa, iskem-

le, duvar olabilir, hatta ağaca çok çarpardım mesela yürürken, bu sefer ağaca vururdum, tükürürdüm, bir şeyler yapardım sanki kabahatli o ağaçmış gibi; bu cancı bir tavidir. Bu anlamda kurdun bundan haberi varmış gibi insanlar onu aşağılıyorlar. Yani sen kurt kadar, solucan kadar değersiz, aşağılık ufak bir nesnesin. Halbuki korkularından neredeyse kirletecek hâldeydiler kurdun gördüklerinde, hâlâ da öyledir, kurtla, ayıyla karşılaşmak dehşet verici bir şeydir dağda, bayırda. Her neyse, doğadan çekiliyorsunuz medeniyete geçtikçe yerleşim baş gösteriyor ve kendinizi eve hapsediyorsunuz. Tuhaf çağrışımlar uyanır bende, hep siyasilere yerleşime geçmiş insanlara benzetiyorum. Önce halk içinde dolaşırlar, reklam, propaganda yaparlar, bir kere seçildikten sonra da çekilirler köşelerine ve olup bitenlerden haberleri olmaz. Medenileşen insanın doğayla ilişkisinde de bu özellik vardır, artık doğayla arasına duvar örmeye başlar. Yine doğayla en fazla ilişki içinde olan medeniyet insanı rençperdir. Eken biçen, hayvancılıkla uğraşan... ama o bile uzaklaşıyor. Konağöçer doğrudan doğruya doğada barınıyor, mağarada, ağaç kavuğunda oturuyor, en gelişmiş de keçi kılından çadır kuruyor ve o çadır her an sökülmeğe hazır bekliyor. Halbuki yerleşen insan sabit konutlar inşa etmeye başlıyor, sökülemeyecek şekilde konut inşa ediyor. O yerleştiği, konutunu inşa ettiği toprak parçasına yurt diyor. Yerleşmemiş insanın yurdu yoktur. Çok uzun süre yerleşik hayata geçmemiş Türk bunun en güzel örneğini sunmuştur. Bunun da en veciz ifadesine hiç dikkat ettiniz mi, İstiklal Savaşının başlarında Mustafa Kemal *"Hatt-ı müdafaa yok, sath-ı müdafaa var, o sath da vatandır"* demiştir. Müthiş psikososyal yahut sosyopsişik bir tespittir. Çünkü aşağı yukarı 5-6 bin yıl hep hareket hâlinde yaşayan bir toplum, bir kavim için yurt diye bir şey yoktur ortada, çok yakın bir tarihe değin nerelisin diye sorduğunuz vakit Türkiyeliyim, Türküm cevabı gelmezdi. Memleketim bilmem neresi der, anlatabiliyor muyum size? Yerleşik kavimlerin cevabında hep bir ülke adı geçer. Nerelisin? İngilizim, İngiltere'denim. Nerelisin? Çinliyim, Farsım, İranlıyım. Bunlar nedir? Çok eski yerleşik toplumlardır, hiç yerinden kıpırdamamıştır. Hintli, İranlı, Rus, İtalyan... Moğol, bir defa çıkmış zaten,

dünyayı ağlatmış ve dönmüş gerisin geriye. Böyle değil bizimki-si. Dünyanın en geniş gezisine ta şuradan çıkıyor ve buralara da geliyor tabii. Diyorlar ki efendim, biz Avrupalıyız. Niye Avrupalıyız? Avrupa'da savaştık. Her yerde savaşmışsın sen kardeşim, savaşmadığın bir yer yok. O zaman Hintli de olabilirsin, Afrikalı da olman lazım. Yani bu bir ölçü değil ki. Neyse, şimdi bunlar siyasete giren başka konular, biz gelelim yine yerleşim meselesine.

Ortaya koyduğumuz kanıtlamaların mantıkça bir temellendirilmesi gerekir. Geçmişimizi iyi bilmediğimizden ve onunla ilgili açık bir fikrimiz bulunmadığından saçma sapan şeyler öne sürebiliyoruz. Dünyanın çeşitli yerlerinde çıktığımız önemli sahnelerde yersiz birtakım şeyler öne sürüyoruz ve ondan sonra onlar çürütüldüğü vakit kızıyoruz.

Yerleşim yerini insanlar yurt kırlarlar. Orası onların yurdu olur ve aynı yurttta yaşayan insanlar artık ille de aynı kandan olmaları gerekmiyor. Daha önce dediğim gibi, kabileler, aşiretler hâlinde yaşayan insanlar kandaştılar, aynı kökten geliyorlar. Bu sefer karışmaya başlıyorlar. Farklı asıllı insanlar o yerleşim yerine gelmeye ve orada yaşamaya başlıyorlar. Orada yaşayan insanların ihtiyacı var buna, çünkü işler artıyor. Konargöçer bir toplulukta hep aynı işler görülmektedir. Hayvanlar sağılıyor, kesiliyor, derileri temizleniyor, kullanılıyor. Çadır kuruluyor sökülüyor. Burada şimdi yerleşimle birlikte bir kere inşaatçılık ortaya çıkıyor, konut inşa edilmeye başlanıyor. Tarım dediğimiz olay baş gösteriyor. Çok önemli bir olay, ekip biçiliyor ve ekip biçmek için alete ihtiyacımız var. O aletlerin imali söz konusudur. Alet imal eden adamlar var, ekip biçenler var ve ondan sonra inşaatta çalışanlar var. Bunlar hep ayrı ayrı ve nihayet yerleşimle birlikte hayat rahatlıyor. Hareket çok rahatsız edici bir şeydir, son derece tehlikelidir, hareket hâlindeki topluluklar dış tehditlere savunmasızdırlar. Erkeğin doğan çocuktaki rolü değil, aynı zamanda koruyuculuk açısından önemi ortaya çıkmaya başlıyor. Kadın korunamıyor, niye korunamıyor? Hem yapısı itibariyle, hem de hamile kaldığında ve doğurduğunda tümüyle dışarıdan gelebilecek doğal ve beşeri tehlikelere açıktır. Onu korumak zorunda olan erkektir. Hay-

vanlarda bu böyle değildir. Doğuran dişi hayvan erkekten farklı değildir. Aslanlara, köpeklere, kedilere, kartallara bakın, bir de memelilere bakın. Zaten öbürlerinde hiç öyle bir sorun yok. Eşit derecede güçlüdürler, aradaki fark çok azdır erkek hayvanla dişi hayvan arasında, insanda bu tamamıyla farklılaşmıştır. Ben son konargöçer topluluklara tanık oldum. Çok ilgi çekici bir gidişleri vardır. Toroslar'da yaşayan Doğu Anadolu'daki Yörükler ortaya kadınları alıyorlar, çevreye erkekler diziliyor. Ya atlı ya da yaya gidiyor. Ağırlıkları tabii hayvanlara yüklüyorlar, yüklü kadınlar da hayvan üstüne yahut arabaya konuluyor, öbürleri yürüyorlar ama hep ortadan gidiyor, hep çevresinde erkek yer almaktadır korumak babında, bu yerleşime geçtikten sonra da böyle sürüyor. Sürekli olarak dış tehditlere, gelen düşmana karşı erkek gönderilmektedir. Neden? Sadece daha güçlü olduğundan değil, kadın soyun sürdürülmesi bakımından paha biçilmez bir değere sahip. Bu korumacılık bir yerden sonra kadını rahatsız etmeye başlıyor. Kapanma, tecrit olma hadisesi burayla bağlantılıdır. Bütün mesele kadını kaybetmemek. Bir bakıma erkek ikinci derecedeki bir varlıktır, asıl ve esas olan kadındır ve her şey onun üstünde, onun etrafında dönmektedir. Bunu konargöçer topluluklarda daha açık bir biçimde görüyoruz. Erkeğin rolünü yükseltmek için soy onunla yürütülmeye başlanmıştır. Yoksa esasta, aslında hep kadın üstünden yürümüştür soy, çünkü doğuran o, o belli, öbürü belli değil. Belli olduğu çağlardan itibaren de hep bir şüphe olmuştur. Çok eski kavimlerde mesela, İbranilerde soy tamamıyla anneye dayalıdır ve çok ilgi çekici. Müslümanlıkta da hâlâ oluyor mu bilmiyorum, ben pek dikkat etmiyorum ama eskiden gençliğimde, çocukluğumda cenazelerde ölen kişi Fatma oğlu Ahmet, Fatma kızı Ayşe diye babasının adı ile değil annesinin adı ile anılırdı. Bugün hâlâ öyle mi?

SALONDAN- Defin sırasında...

TEOMAN DURALI- Defin sırasında anne adı anılır, bildirilirdi. Dediğim gibi şu sıralar ne oluyor bilmiyorum tam olarak. Her neyse, çok sık ve yoğun savaştan topluluklarda baba soyu ortaya konmuştur. Çünkü bu topluluklarda erkek büyük ölçüde kırılıyor. Sadece çatışmalarda değil, avlanma sırasında da gidi-

yor. Erken çağda yerleşik hâle gelen topluluklarda erkeğin önemi azalıyor. Erkeğin önemi azaldığı ölçüde bu erkekte bir kompleks yaratıyor. Bu kompleksi gidermek üzere çok eski yerleşik toplumlar hep erkeğe vurgu yapmışlardır. Bunun en güzel örneği Çinlilerdedir. En eski yerleşik topluluklardan biridir. Aynı şekilde Farslarda da vardır. Çinlilerde ve Farslarda aşırı derecede kadının hor görülmesi olayı vardır. Çünkü dediğim gibi erkek çok gerilemektedir. Önemi, yeri, işleyişi geriliyor ve onu tatmin etmek üzere mübalağa ediliyor. Mesela, Çinlide ruh atadan oğula geçmektedir. Bu sebeple Çinliler hep erkek evlat isterler, kız evlatlarını ya atmışlardır ya da öldürmüşlerdir. Bu bugün hâlâ da sürüyor Çin'de, dikkatinizi çekerim. Bir çocuk siyaseti sürdürülüyor Çin'de. Mao'nun ölümünden sonra -1976'da galiba- çıktı bu tek çocuk siyaseti ve Çin'de büyük bir kız çocuğu katliamı baş göstermiştir. 93'te Malezya'dan Pekin'e geçtiğimde, bana Çin'de 77 milyon evlenme çağında erkek fazlası olduğundan bahsetmişlerdi. Sonra Malezya'ya döndüğümde "Hapı yuttunuz, yandınız, 77 milyon yola çıkarsa kaçacak delik arayın." dedim. O zaman Malezya'nın nüfusu 18 milyon filandı ve 3-4 milyon kadın fazlası var Malezya'da evlenme çağında, denklem çok korkunçtu. Şimdi, son zamanlarda tek çocuk siyasetini kaldırdılar Çin'de. Niye bu isteniyor? Dediğim gibi erkek evlat çıkmadığında ruh yürümüyor. Bunun yansımalarını Malezya'da görmüştüm. Malezya'da 19. yüzyılda Çinliler kız çocuğu dünyaya geldiğinde sokağa atıyorlar. Müslüman Malaylar bunları toplayıp yetiştiriyorlar. Çünkü hadislerden birinde diyor ki Peygamber: *"Bir kız çocuğu yetiştirene cennet kapısı aralanır, üç kız çocuğu yetiştirene ardına kadar açılır."* Bundan dolayı sevap edinmek üzere Malaylar kız çocuklarını toplayıp yetiştirmişlerdir. Müslüman olarak yetiştiriyor bu kız çocukları, Malay erkeklerle evlendiriliyorlar. Ancak Çinlinin öylesine baskın bir kültürü var ki, Müslüman olarak yetiştirilen hanımların bir yerde gene Çinlilikleri patlak veriyor. Mesela öğreniyor bir yerlerden Müslüman usulüne uygun Çin yemeği pişiriyor. Malaylar özde Araplardan aldıkları bir gelenek olarak elle yerler ama Çinliler biliyorsunuz çubukla yiyorlar. Bu hanımlar da çubuk kullanıyor. Kim, nasıl göstermiş, nereden edinmiş belli

değil. Maraka'da özellikle bir Çinli nüfusu var. Nona ve baba kültürü ortaya çıkıyor Çinli kadınlarda, sonra evlenince kocalarına da geçiyor. Çünkü erkekler hep hanım köylüsü olurlar. Kocaları her ne kadar Çinli değilse de... Bu çok önemli bir noktadır, çok güçlü kültürlerin kadınları kültürlerini taşırlar ve daha güçsüz bir kültürden bir adamla evlendiğinde kocası karısının kültürünü üstlenir. Bunu bizde de görmek mümkündür. Bunu fazla uzatmanın âlemi yok ama olay böyledir. Özellikle de dillerini benimsetirler. Çocuklar kaçınılmazcasına üstün kültürlü bir diyardan gelen kadının, yani annenin dilini kullanmaya başlarlar. Bunu Rus dünyasında görürsünüz. Rus kadını nereye giderse dilini de götürür. Arap, Fars kadınında da görebilirsiniz. Fars kadını nereye giderse gitsin, kiminle evlenirse evlensin çocuğu Farsça konuşur. Burada da Çince öğrenirler. Bu kadınlar nereden öğrenmiştir bu bir sırdır, dediğim gibi Malay Müslümanların arasında yetişiyor ama Çincesini unutmuyor, bir yerden alıyor bunu ve çocuklarına bunu benimsetiyor. Çince de çok baskın bir dildir. Çinli her ortamda, her durumda dilini hâkim kılmaktadır.

SALONDAN- Hocam, Çinliler acaba kız çocuklarını belli bir yaşa getirdikten sonra mı sokağa atıyorlar?

TEOMAN DURALI- Bebekken, yeni doğmuşken atıyorlar. Bir Çinli Çinlilikten ne kadar nefret ederse etsin Çinlidir, Çinlilikten vazgeçemez. O kadar baskındır.

SALONDAN- Malezya'da din anlayışı nasıl Hocam?

TEOMAN DURALI- Müslümandır, onda hiç şüphe yok, son derece sağlam bir Müslümanlığı vardır. Ondan hiç şaşmaz, ona göre giyinir. Mesela, bunun en belirgin örneği ben oradayken eğitim bakanlığı, başbakanlık yapmış, daha sonra muhalefete geçmiş Enver İbrahim'in hanımı Çinlidir, tesettürü yerindedir. İşte bütün davranışları, tavırları Müslüman kadın gibidir ama Çince bilir. Enver İbrahim'e de, yani kocasına da Çince öğretmiştir, çocukları da Çince konuşur. Yakından tanıdığım, gördüğüm bir olaydı bu, o noktada hiç taviz yoktur ama demin dediğim gibi sektirmeden Müslümandır. Zaten Çin'de 20 milyon Müslüman Çin var. Uygur Türklerinden ayrı olarak Huiler denir bunlara.

Müslümandırlar ve İslam'ın bütün şartlarını harfiyen uygularlar ama mesela camilerini pagodadan ayırt edemezsiniz, o kadar benzer. Pagodaya giriyorum diye camiye yahut camiye giriyorum diye pagodaya girebilirsiniz. İç tezyinatı tamamıyla farklı olsa da mimari olarak çok benzerdir.

Karşıtlıktan yeni bir olay ortaya çıkıyor. Geceyle gündüz somuttur ama ortaya çıkan gün soyuttur. Soğuk ve sıcak somuttur, ısı soyuttur. Nedir bu? İki zıddın sentezi, birleşimi olarak karşımıza çıkıyor. Tabii diyeceksiniz ki kadınla erkeğin ürünü olan çocuk somuttur. Evet ama burada da bir aşkınlık, *transcendence* var. Çocuk dediğiniz A ile B'den gelme C artık ne A'dır, ne B'dir. Başka bir yaratıktır, farklı bir insandır. Genlerden ne kadar aldığı ayrı bir şey, şimdi onlar bilimsel ukalalıklar, somut olarak önümüzde duran, her birimizin annemizden-babamızdan farklı, değişik olduğu. Yani bana bakarak annemi-babamı tayin edemezsiniz, sizlere bakarak annenizi-babanızı tayin edemem. Anlaşıyor mu burası, açık mı? Burada bir zıplama, sıçrama var ve insan yavrusunu doğal ve biyotik anlamda, bilimsel anlamda tanımaz. Hayvan tanıyor. Neresinden? Kokusundan tanıyor. İnsanda böyle bir özellik yoktur. Diyelim ki evladınız bir yaşındayken alıp götürülüyor, bambaşka bir yerde yetiştiriliyor, görmüyorsunuz. On-yirmi yıl sonra karşınıza çıkıyor, tanıyamazsınız, mümkün değil. Hayvan kokusundan tanır, unutmaz. Tabii sadece yavrusunu değil, sahibiyse, efendisiyse yıllarca sizi görme-se sonunda karşılaştığınızda gene sizi de tanıyacaktır. Yunanlıların *Odysseia Destanı* vardır, on yıl evinden uzak kalır ve nihayet yuvasına döner destanın kahramanı, çok hoş bir hikâyedir. Ne çocuklar babalarını ne hanım kocasını tanır. Bir tek köpeği tanır, geldiğini fark eder ve köpek yoluyla bütün aile babalarının, kocanın geldiğini anlarlar. İnsan biyotik yönlerini yitirmiştir. Yeni bir çerçeveye yaşamaktadır. Kültür dediğimiz bir dünyada yaşıyor ve bu kültürü koyulaştıran, baskın hâle getiren medeniyettir. Biraz önce söylediğim gibi, medeniyetle birlikte işbölümü ortaya çıkıyor. Birbirinden farklı iş öbekleri beliriyor ve bu iş öbekleri arasında Marx'ın deyişiyle sınıflar beliriyor, bunların yönetimi, idaresi gerekiyor. Birisi o kesişmeyi idare etmek zorunda. Top-

lumun en akıllısı, en iş çıkarabileni kimdir? Yargılayabilendir. Yargılama insanın en önde gelen özelliğidir. Çünkü yargı akıldan ortaya çıkar ve insanı öteki bütün canlılardan ayırt eden akıl varlığı oluşur. Beşerlikten insana geçiş akılladır ve aklın düzayak ifadesi yargıyla olmaktadır. Üstün yargı gücüne sahip olan kişi toplumu idare etmeye başlar. Buna Arapçada hakîm denilir. "Hakeme" yargılamaktır. Hâkim yargılayan kişidir. Hakîm iki şeyi yapar: Her birimizin kişisel, bireysel sağlığıyla uğraşır, bu durumda hekimdir. Bizim kişisel sağlık sorunumuza çözüm getiren hakîm hekimlik yapmaktadır, hekim olmaktadır. Bir de aramızdaki ilişkileri düzene sokma yönünde müdahalede bulunur. Çünkü artık mülkiyet ortaya çıkıyor. Benim masam, benim iskemlem, benim evim, benim ışığım, benim toprağım, benim kazmam, küreğim, sapanım, keçim, koyunum, senin keçin, koyunun, senin evin, vs. bunların arasında anlaşmazlıklar, sürtüşmeler belirmeye başlıyor. Bu sürtüşmelerin hâl yoluna konmasına hukuk diyoruz. Öncesinde hukuk yoktur. Burada ihtiyaçların uzun vadeli giderilmesi işi vardır. Bu çeşitli yollardan gideriliyor. Tarımla, zanaatla ve toplumun korunmasıyla ilgili olarak değişik sanatlar ortaya çıkıyor. Bunların arasındaki bağlantıları, ilişkileri ayarlamak için hukuk denilen bir kurum ortaya çıkıyor. Orada da hakîm, hâkim oluyor. Yani hukuki hükümlerde bulunuyor. Medeniyetle birlikte efendim, üç temel kurum beliriyor: Siyaset, iktisat ve hukuk. Bunların hepsinin demetlendiği kişi olan hakîme bugün bilge diyoruz. İyi ifade etmiyor bilge, yani bilmekle bitmiyor iş, hüküm vermek lazım. Tabii hüküm vermeniz için bilmeniz gerekir ama bilmek yetmiyor hüküm vermek için, hüküm vermek için çok akıllı olmak lazım. Hani bugünlerde moda bir laf var: Akil adamlar. Böyle boru değil akil olmak, her ortaya çıkan akil oluyor. Bu akil adamlar toplumu yöneten insanlardır. İşte Fû Hi bunun en görünen örneğidir ve ortaya bir görüş koyuyor. O görüş daha sonra, çok sonraları işlene, işlene öğretiye dönüşmüştür. Öğreti bir toplumun idare şeklidir. Medeniyetleşmekle birlikte insan öbekleri topluluktan topluma geçmişlerdir. *Comunitas* topluluk, Fransızcasıyla *société* toplumdur. Topluluktan topluma geçiyoruz, buradan itibaren toplum oluyoruz. Toplum kurumlar

üzerinde belirir, kurumlar üzerinde inşa olur. Toplulukta kurum yoktur, gelenekler, görenekler vardır. Bunlar çok kaygan şeylerdir. Yaptırım gücü yoktur. Toplumla birlikte hukuk ortaya çıktı ve hukuku oluşturan yapılar kanunlardır. Kanunlar yaptırım gücü olan kurallardır. Yerine getirmedeğin takdirde cezalandırılırsın ve ne, ne zaman, nerede yerine getirilmiyorsa, ona göre bir ceza veriliyor sana, her yapılanın mükafat ve ceza olarak karşılığı vardır. Bunun en güzel ifadesi edebiyatta büyük dev romancı Fyodor Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* romanıdır. Müthiş bir hukuk felsefesi işlenir o romanda. Bulabilirseniz eski tercümeleri, Türkçenin henüz yaşadığı dönemin tercümelerini bulun, bugün yapılıyorsa felakettir, faciadır. Ama Yirmili, Otuzlu yıllarda yapılmış tercüme-yi bulabilirseniz hararetle tavsiye ediyorum.

Şimdi dedik ki iktisat ortaya çıkıyor ve tabii o hakîm hâkim, hekim ve aynı zamanda siyasetçidir. Siyasi bir dokuyu işler. On-dan önce konargöçer toplulukta siyaset, hukuk, iktisat yoktur. İhtiyaçlar anlık giderilmektedir. Her an ortaya çıkan ihtiyaç o anda gideriliyor, yarına dönük uzun vadeli bir tasarı yoktur. Uzun süre konargöçer kalmış topluluklarda bunun yansımalarını görüyoruz. Uzun vadeli, akli düşünmeye dayalı plan ve proje, felsefe yaratmış toplumlarda ortaya çıkar. Felsefe yaratmış toplumlar erken çağlarda yerleşik olmuşlardır. Çok uzun süre, yakın bir geçmişe değin konargöçer kalmış topluluklarda felsefe ortaya çıkmamıştır. Orada uzun vadeli tasarlama kabiliyeti de gelişmemiştir. Anlık çareler aranır. Bunlar çok önemli noktalardır. Belki olağan bir medeniyet tarihi dersinde yer alması gerekir gerekmez bilmiyorum, kestiremiyorum ama bunların yaşanan hayatı açıklama bakımından da önemli bir yere sahip olduklarını sanıyorum. Tabii ki yargı, değerlendirme size düşer.

Çin bizim açımızdan çok önemlidir. Çünkü kadim Türkler Çin medeniyetine mensupturlar. Moğollar, Kore, Japonya ve kısmen Güneydoğu Asya bu medeniyetin uydularıydı. Kısmen diyorum, çünkü Güneydoğu Asya aynı zamanda Hint medeniyetinin de etkisinde kalmıştır. Afganistan (Belucistan), Fas ve Hint medeniyetinin buluşma noktasıdır. Tektonik tabakaların sürtüşmesi gibi medeniyet tabakaları da sürtüşürler ve bu sürtüşmeler tarihi bu-

nalım alanlarını, bir türlü dinmeyen çatışmaları yaratırlar. Yüzeyden baktığınız vakit “emperyalistler karıştırıyor, Müslümanlar, Hıristiyanlar çıkarıyor,” vs. değil, derininde unutulmuş bilinçaltında kalan medeniyet dürtüleri vardır. Müslüman olmuş Hintliler hâlâ Hindu zihniyetinin unsurlarını taşırlar. Kast sistemi vardır. Müslümanlık tabii reddeder bunu, istediği kadar reddetsin, bu senin artık derine, kemiğine işliyor. Müslümanlarla Hindu lar birbirlerini kesiyorlar ama Pakistan’ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah ile Hindistan’ın kurucusu Nehru çok yakın dosttular. Çünkü onlar Brahman kastına mensuptular. Zülfikar Ali Butto adını hiç işittiniz mi?

SALONDAN- Benazir’in babası.

TEOMAN DURALI- Brahman bir aileden, soydan geliyor. Müslümanlıkta yasak, soyunla sopunla övünemezsin. Öyle kolay değil.

SALONDAN- Gandhi nasıl Hocam?

TEOMAN DURALI- Gandhi aşağı bir kasttan, o ayak takımından.

SALONDAN- Orada seyitlik ya da şeriflik denilen bir şey var.

TEOMAN DURALI- Bu seyitlik, şeriflik oraya transfer edilmiştir. Yoksa hiç bir önemi yoktur. Yani Hz. Peygamber’in soyundan gelmekle bir yere varılmıyor, onu kim şişiriyor? Özellikle Farslar şişiriyor. Çünkü Farslarda Zerdüştlükten gelen yine bir sınıf mefhumu var. Unutmamak lazım, Hz. Hüseyin’in Farsların indindeki yüce yeri karısının Fars olmasındandır. Sasanî Şahının kızıyla evlidir Hz. Hüseyin.

SALONDAN- O soyun masumiyeti oradan geliyor. Çünkü Sasanîler masumdur.

TEOMAN DURALI- Ben bunu bir Ayetullah’a söyledim bir gün, hiçbir şey söylemedi, gülümsedi. Sizin itikadınız herhâlde daha ziyade Zerdüştlükten geliyor dedim. Gülümsedi... Bu çok doğal bir şey, çünkü çok büyük bir medeniyet merkezi, herhangi bir kültür değil. Bir günden öbürüne unutmaz o adamlar, onun maşeri bilinç dediğimiz kolektif bilincine sinmiştir. Özellikle kadınları çok ilgi çekicidir, yüz vermezler. Bu bir ahlaki tavır değildir, gururdan ileri

geliyor. Baktığınız vakit gerisin geriye bakmıyor. Ben bunu İngilizde, Çinlide ve Farsta gördüm. Mesela Doğu Asya'da, Kore'de, Japonya'da belki insanlar daha ahlaklıdırlar... ama bu gurur âdeta doğal hâle gelmiş bir gururdur. Bu sinmiş o insanlara, refleksler çok eski bir medeniyet kültürüne dayalı olarak kendisini gösteriyor ve ortadan kalkmıyor. Bu Arapta da var ve bunun çatışmasını bugün Irak'ta görüyoruz. Herhangi bir çatışma değil bu, iki büyük medeniyetin çarpışmasıdır. İslami yorum falan filan, bunlar lafûgüzaf. Yani bugün İŞİD'in tavırları bir reflekstir, bir tepkidir. Kime? İranlaşmaya karşı Arabın gösterdiği bir karşı çıkıştır. Tepki olarak çıkıyor, sen kim oluyorsun kardeşim, ben buranın efendisiyim, ben buraların hakimiyim diyor. Aynı şey İran için söz konusu, siz kim oluyorsunuz da kafama vura vura bir şey kabul ettirmeye kalkıyorsunuz? Bunlar belki düşünülüyor, bilinçli olarak tasarlanmıyor ama bir çeşit içgüdü gibi kendini dışarı vuruyor. Sindiremediğiniz birtakım şeyler yiyorsunuz ve mideniz bulanıyor, sindirim organları ters işlemeye başlıyor. Bunun gibi görmek lazım bu toplumlardaki tepkileri, dışa vurmaları. Avrupa için de bu böyleydi. Almanlar, Fransız ve İngilizlerin kendileri karşısında hakimiyet kurmasına dayanamamışlardır. Birinci Dünya Savaşını haksız yere kaybettiklerini düşünerek İkinci Dünya Savaşının felaketini yaratmışlardır, bunlar hep bu açıdan görülmesi gereken olaylardır. Basit birtakım toprak anlaşmazlıkları değil mesele. Bunlar, bahane olarak ortaya sürülür, evet ama arka planda çok derinlerde başka sebepler vardır. Büyük savaşlardan, kargaşalardan bahsediyorum, ufak tefek şeyler değil.

Çinliler toplum, hukuk, siyaset ve tabii ki zanaat bakımından çok önemli işler görmüşlerdir. Hintlilerde önemli ölçüde dini, mistik bir kültür gelişmiştir ve yayılmıştır. Hintliler, Hinduluk ve Budacılık olmak üzere iki büyük dinin kurucusudur ve Budacılığı bütün Asya'ya yaymışlardır. Daha sonra da bu gösterdiğim bölgelerin birçoğuna Müslümanlık gelmiştir ama yine de alttan alta Budacılık kendini belli etmektedir. Nihayet batıya geliyoruz ve burada Sümer medeniyeti var. Sümerliler, Zagros Dağları'yla Basra Körfezi arasındaki düzlükte yerleşen nereden geldiğini bilmediğimiz bir halk ve tarihin en büyük mucitleri, dahi bir millet.

Aklın havsalanın alamayacağı bir şey... Her şeyden önce yazıyı icat ediyorlar ve benim en sevmediğim şeyi kuruyorlar: Okulu. Bunların nesi büyük değil acaba? Tekerleği, yelkeni icat ediyorlar ve tekerlekle birlikte araba gündeme geliyor. Bütün Avraya'yı belirleyen temel medeniyet girdileri bunlar: Yazı, okul ve tekerlekle yelken. Olağanüstü bir hareketlilik getiriyor, bütün bu bloktaki medeniyetlerin alışverişini mümkün kılıyor, birbirlerini etkiliyorlar. Bunun yanında Sümerlerde şimdi burada saymakla bitiremeyeceğim daha bir sürü yenilikler ortaya çıkıyor ve etkileri kuzeye yayılıyor. Kuzeylerinde Sami toplumlar var. Akadlar, Asurlular, Babilliler, daha batıda Fenikeliler var ve nihayet İlk Çağ'ın en büyük medeniyetlerinden Mısır; bütün bu saha yazıyla donanıyor. Bütün şu sahada muazzam bir şekilde kısa sayılabilecek bir sürede yazıp okumak yaygınlaşıyor. Doğu medeniyetleri camiasında bilgelik, -çok ilgi çekici bir nokta bu- dine dönüşmüştür. Bilgeliklerden dinler ortaya çıkmıştır. Batı'da, Yunan'da -ona daha gelemedik- bilgelikten felsefe ortaya çıkmıştır. Din bilgeliği taşır, bilgeliğin sırtına binmiştir. Felsefeyse annesine tümüyle yabancısıdır. Artık bilgelikle ilişkisi olabilir. Bir filozof aynı zamanda bilge olabilir ama bahçıvan da, saatçi de olabilir, makina da imal edebilir. Organik bir bağı kalmamıştır felsefeyle bilgeliğin, çünkü bilgelik önemli ölçüde duyguya dayanır. Din tümüyle bir duygu işidir. Oysa felsefe duyguyu tümüyle dışlamıştır, duyguyla arasındaki bütün bağları kesmiştir. Salt akıl ürünü düşünceye dayalıdır. O düşünceye duyguyu sızdırmaz. Felsefenin işi budur. Tamamıyla duyguyla düşünce ayırt edilmiştir, araya çelik bir duvar örülmüştür. Aklın işleyişini belirleyen kurallar, ilkeler ve yöntemler bize mantığı verir. Felsefenin esası mantıktır. Hayatta mantığın doğrudan bir yeri yoktur. Mantık sunidir, yapmacıktır. Din yaşatan bir olaydır, hayattır. Bu anlamda dinde mantık yoktur. Felsefeyle din düşman denilir, hiç alakası yoktur. Elmayla armudu topluyorsunuz, hiç birbirine müdahalesi yoktur. Arada bir tek köprü vazifesini görebilecek olan alan ahlaktır ama felsefe ahlakı da akıl üzerine kurar. Yani ahlakta mantık esastır, bu bakımdan insanlar ahlaktan ziyade dinin getirdiği edeple iş görürler. Dinin de zaten bütün işi gücü edeptir. Mevlânâ, "Kur'an'ı bir

baştan bir başa okudum, edepten başka bir şey bulamadım” der. Şunu kastediyor: Doğanın yargılanmasına yer vermiyor Kur’an. Niye vermiyor? Çünkü zaten onu görüyorsun, önünde duruyor. Onu görüp de sen aklınla yorumlayıp yargılıyorsun doğayı, edebi görmüyorsun. Edebin unsurları yok karşımızda, yanımızda, tamamıyla soyut da değil, idealdirler. İyi, kötü, cesur, korkak, faziletli, namuslu, namussuz, şerefli, şerefsiz, vb. ideal kavramlardır. İşte, şeref, iyi budur diye armut ağacını, göğü, taşı gösterdiğimiz gibi gösteremeyiz. Bu taştır, zümrüttür, yakuttur, kömürdür, vb. gösterebiliyoruz, işaret ediyoruz. Bunu işaret ettiğimiz gibi biraz önce saydıklarımızı işaret edemiyoruz, gösteremiyoruz. İdeal olan başka bir alan daha vardır. O da matematiktir. Ahlâk gibi, edep gibi matematik de idealdir. Tamamıyla insanın icat ettiği bir şeydir. Batı medeniyetleri camiasının yazının, tekerin, yelkenin yanındaki en önemli icadı Yunan’da Felsefe-biliminin ortaya çıkmasıdır. Felsefe-bilimle insan yeni ve apayrı bir aşamaya gelmiştir. Tarihin çığır açıcı en büyük dört icadı: 1. Ateşin yakılması, 2. Yazının icadı, 3. Felsefe-bilimin ortaya çıkışı, 4. Sanayi Devrimi. Birincisinin nerede vuku bulduğunu bilmiyoruz, ateş nerede ilkin yakıldı bilmiyoruz. Hazır ateşi kullanmışlardır. Yaklaşık 70. bin yıllarında ateşin yakılması icat edilmiştir. Yazı Sümer’de 3400’lerde icat ediliyor, felsefe-bilim kurum olarak MÖ 4. yüzyıl Atina’sında ortaya çıkıyor, sanayi İngiltere’de 1730’larda kendini göstermeye başlıyor.

SALONDAN- Bilim tam olarak...

TEOMAN DURALI- Felsefe-bilim birlikte ortaya çıkıyor, ayrı değil. Şimdi çok uzun bir bahis olur... Bir bina, iki ayrı bölüm... Bir karı-koca... Hangisi karı hangisi koca bilmiyorum, bunlar birlikte mütalaa edilir. Yani bilim olmadan felsefe yapamazsınız, felsefe olmadan da bilim olmaz. Bugün tabii felsefesiz bilimle kastedilen aslında teknolojidir. Günümüzde ne felsefe ne de bilim vardır, sadece teknolojiden bahsedebiliyoruz. O bakımdan günümüzden bir örnek getiremiyoruz size ikisi konusunda, yani bu dediğim aşağı yukarı Yetmişlerden bu yana hüküm süren bir durumdur. Yunan’da dört büyük icat vardır. Bir mucizedir Yunan. Mezopotamya’dan, Mısır’dan almıştır, gayet tabii, bir yerden ala-

caksınız. Yani malzemesiz meydana getirme Allah'a mahsustur. Malzemeniz olacak ki yemek pişiresiniz ama o malzemeye nasıl biçim veriyorsunuz? Deha oradadır. Yunan'da siyasi bir sistem olarak halk idaresi, yani demokrasi icat edilmiştir. Biraz önce söylediğim gibi felsefe-bilim ve bununla birlikte Sümer'de meydana getirilen okulun üst kesimi, üniversite dediğimiz olay çıkmıştır ve ilk üniversite de felsefe-bilimin kurucu babası Eflatun'a aittir; Akademia'dır. Daha sonra esas felsefe-bilimi inşa eden Aristoteles Lykeion'u kuruyor. Bugün lise yanlı olarak ortaöğretim kurumudur, Lykeion bir üniversite statüsündedir. Akademia, Lykeion geleneği İslam'da medrese, Avrupa'daysa 1200'lerden, yani 13. yüzyıldan itibaren üniversite olarak karşımıza çıkıyor. Bunu bir gazeteye beyanat olarak söylediğimde daha sonra başıma kavuk geçirdiler. "Medreseye döndürmek isteyen dekan" dediler. Hay Allah'ım ya Rabbim, ben uçak kullanmasını bilmiyorum, kalkıp ben uçak kullanıyorum, gelin benim uçağıma binin desem biner misiniz? Kalp ameliyatı yapmasını bilmiyorum. Allah saklasın, birinin kalp sektesi olsa ben seni ameliyat edeyim, bypass yapayım desem yaptırır mısın? Yaptırmazsın. Yani her şeye herkesin burnunu sokması son derece zararlı, kötü bir alışkanlık ve bizim gibi toplumlarda bu kendini gösteriyor. Neyse, bunu bir tarafa bırakalım.

Felsefe-bilim gibi bir başka icat olarak nihayet tiyatro ve spor icat edilmiştir. Başka yerlerde tiyatro olmuş mudur? Dini temsiller, ibadet şekilleri olarak tiyatro benzeri olaylarla karşılaşırız. Hatta bunların çok soyutlanmış, son derece geliştirilmiş örneklerini Hint'te ve Çin'de buluyoruz ama Yunan'da tiyatro başlı başınadır, bağımsızdır ve dinle bir ilgisi yoktur. Felsefe-bilim de aynı şekilde tarihte ilk defa dinden ayrılmış, dine dayanmayan, dinden nemalanmayan bir kurum olarak karşımıza çıkıyor. Dine karşı, düşman değil, dinle iç içe, onu kullanan bir gelenek de değil ama din dışı bir kurum olarak bağımsızdır. İşte tiyatro da, spor da aynı şekilde buna benziyor. Asker talimi değil burada, savaşa yahut ava hazırlanmak üzere yürütülen bir eğitim şekli değildir, başlı başınadır. Kendi başına amaçlar taşıyan bir olaydır. Bundan sonraki konuşmayı Yunan medeniyetine ayıralım

ve son konuşmamızda çağdaş medeniyete girelim. Arada kısa bir geçişle İslam medeniyetinden bahsederiz. İslam medeniyeti buna değmez değil, vaktimizin darlığından, konuların artık çok kalabalıklaşmasından ötürü ister istemez böyle bir girdaba giriyoruz. Bir parça da imkân ve vakit kalırsa İslam medeniyetini ve ondan sonraki konuşmayı da İslam medeniyetinden hareketle çağdaşa getirelim diyorum. Soru sorma gücünü bulunduranlarınız varsa buyurun efendim.

SALONDAN- Hocam, Yunan'dan ve orada felsefeden söz ettik. Diğer taraflarda çıkmadı da niye orada çıktı? Bir de özellikle Sümerlerden, Fenikelilerden, Mısır'dan bahsettiniz. Oradan neler aldılar da onları birleştirerek öyle bir ortama çıkardılar?

TEOMAN DURALI- Şimdi birincisi, insan olaylarında tespit ettiklerimizin fizikte olduğu gibi birebir sebeplerini bulamıyoruz. Yağmur niye yağar? Şu sebeplerden, şu unsurların oluşmasından ötürü yağar. Cereyan nasıl meydana gelir? Buna benzer bir biçimde insan olaylarını, tarihi açıklayamıyoruz. Yunanistan'ın kendine mahsus bir huyu mu var bilmiyorum. Şimdi bakın, sizin sorunuz bende bir şey çağırıyordu. 94'te Viyana'da ders veriyorum. 12 Mart Darbesi sonrasında buradan kaçmış eski bir komünist talebem beni buldu, çok hasret giderdik, sohbet ettik. Onun askeri okuldan atılmış, eski komünist bir arkadaşıyla birlikte biz her cumartesi yahut pazar ormanda geziye çıkıyoruz, Viyana etrafındaki ormanlarda geziyoruz. Ormanda gezerken yağmur başladı. Tipik Marxçı bir çıkarımla *"Hocam, şu hâle bak, şu iklim bak Allah aşkına, burada medeniyet olmaz da ne olur? Verimli toprak, yağmur, yağış, tükürsen tükürük ağacı bitecek neredeyse, bu kadar verimli bir arazi"* dedi. Peki dedim, "Bu iklimin tıpkı basımı Amerika'da da var. Kızılderililer binlerce yıl, başı kabak yalın ayak konargöçer bir hayat sürmüşler. Bütün Kızılderilileri kastetmiyorum. Küçümseme babından söylemiyorum, bu bir tasvir, konargöçer yaşamışlar. İşte Kızılderili filmlerinden bilirsiniz, *tipi* denilen çadırlar kuruyorlar, göçüyorlar, bufalo kovalıyorlar. Silah bile geliştirememişler, yani ok bile yok, en yaygın ve ilkel alet mızrak, bıçak var. Kılıç yok, kalkan yok, ok yok. Bunu nasıl izah

ediyorsun?” Burada da orman var, güzel toprak var, yağmur var, iklimi çok müsait, son derece tatlı güzel bir iklim ama buradaki medeniyet orada yok. Daha da kötüsü buranın iklimi berbat, çöl ama burada muazzam bir medeniyet ortaya çıkmıştır, İslam’dan önce Arapların büyük bir medeniyeti var. Yani biz küçümsüyoruz çeşitli nedenlerle, Müslümanlığa düşman olanlar acısını Araftan çıkarırlar. Arap düşmanlığı Müslüman düşmanlığından ileri gelir. Müslümanlığa taş atmaya korkanlar Arapa yüklenir. Bu büyük bir kültürdür, muazzam bir şeydir. Düşünün, daha MÖ 3. yüzyılda Süveys’le Çin’in güneyindeki kanton arasında mekik dokuyor Arap denizcileri, Bin Bir Gece Masalları buradan geliyor. Bunu nasıl izah edeceğiz, bu nasıl bir şey? O bakımdan Yunan medeniyeti A, B, Ç, D, E, F, G vs. sebeplerden ortaya çıkmıştır demeye imkân yok. Yani buradaki iklim şartları, buradaki coğrafi şartlar birçok başka yerde vardır. İkinci, üçüncü derecedeki birtakım unsurları sayabiliriz. İyonyalılar yer şekillerinden ötürü tarıma fazla ağırlık verememiştir, denize açılmak zorunda kalmışlardır. Denize açılan kavimler akıllanırlar, zekâları artar, tarımla uğraşanlara oranla çok daha zeyrek olmak zorundadırlar. Şartlar onları buna zorlar ama gerçek sadece bu mudur? Japonlar da denize açılmak zorunda kalmışlardır ama böyle bir şey göstermemişlerdir. Malaylar da denize açılmak zorunda kalmışlardır, yok böyle bir olay. Burada ortaya çıktı. Bu muazzam medeniyeti, mesela, iklim şartları, yer şekilleri benzer olan İtalya’da görmüyoruz. Çok önemli bir kültür merkezidir ama... Müstesnadır burası, istisnai bir durum vardır. Unsurları Mısır’dan, Mezopotamya’dan almışlardır. Özellikle de felsefenin en önemli dikişi, nakışı matematiktir. Matematiğin unsurlarını büyük ölçüde Mısır’dan ve Mezopotamya’dan almışlardır. Aritmetiği Mezopotamya’dan, geometriyi, trigonometriyi Mısır’dan almışlardır. Cebir yoktu daha o zamanlar, cebir İslam medeniyetinde ortaya çıkan Hint’ten alınmıştır. Dedğim gibi bunun size kesin bir cevabını veremiyorum, kesin bir kaynak gösteremiyorum.

SALONDAN- Eflatun oralarda eğitim almış bir kişi mi?

TEOMAN DURALI- Almıştır tabii, Mısır’a gider. Eflatun kalburüstü derecede dindar bir adamdır. Pagan deşil, tam tersine Efla-

tun'da hangi taşı kaldırırsanız altından Tanrı çıkar. Ben hayatımda iki adamda böyle bir şey gördüm. Bir onda, bir de Gazzâlî'de hastalık derecesinde... Nerden almış bunu? Demin belirttiniz, bana kalırsa Mısır'dan almıştır, Yahudilerden görmüştür. Çünkü ilk Tek Tanrılı dini getiren onlardır. İbraniler ve Mısır'da önemli bir İbrani azınlık vardı. Hiçbir kaydımız yok. Hiçbir yerde Eflatun Yahudiden bahsetmez. Yunanlılarda dehşet bir Yahudi düşmanlığı vardı, oradan mı kaynaklanıyor bilmiyorum. Ama onlarla karşılaşmamış olması mümkün değil ve özellikle *Timeos* ve *Kanunlar* adlı eserlerinde öylesine Tek Tanrı fikri işliyor ki, bunu bir adam oturup düşünerek bulamaz, mümkün değil. Çünkü göğe bakıyorsunuz, bir düzen var... Tevrat'ın ve Kur'an'ın işlediği Tanrı fikrini düşünerek bulmaya imkân yok. İstihareye yatarak, göğe bakarak bunu bulgulama imkânsızdır. Benim kanaatim, bunu Mısır'da karşılaştığı, gördüğü, konuştuğu Yahudilerden almış olması lazım.

SALONDAN- Hocam, teşekkür ederiz. Şimdi ilk bölümü kaçırdım, anlattıysanız özür diliyorum. İnsanların ilkel döneminde leş yediğini, daha sonra bazı aşamalardan geçtiğini söylediniz. Fakat Kur'an'dan yola çıkarsak Adem ve Havva'ya bilgiler verildi. Habil'le Kabil'e leşi gömmeleri öğretildi. Araya ne girdi de sonra tekrar insan bunları bilmez hâle geldi?

TEOMAN DURALI- Hz. Adem ilk peygamberdir, ilk insandır, malumualiniz, yani ilk beşer değil. Çünkü yine Kur'an'da Adem'den önce insanımsı yaratıklardan bahseder. Ayetleri bilmiyorum, teker teker sayamam size ama var bunlar. Adem insan bilincini yaşayan, insan olduğunu bilen ilk varlık olarak, ilk yaratık olarak, Peygamber olarak tanıtılıyor. Peygamberlerin tebliğleri var, Adem'in de tebliği var sonra gelen peygamberlerde olduğu gibi. Allah'ın tebliğleri iki yoldan yürümektedir: Elçileri vasıtasıyla bütün insanlara bildirdikleri ve buna paralel olarak her birimizin içine konuşmaktadır, hitap etmektedir; buna vicdan diyoruz. Bizim esas monolog olarak gördüğümüz bir diyalogdur içimizde, sürekli konuşuyoruz kendi kendimizle.

SALONDAN- Daha önceki beşerde yok mu Hocam bu vicdan?

TEOMAN DURALI- Bilmiyoruz. Beşerin salt hâlini tanımıyoruz.

SALONDAN- Homo sapiensler...

TEOMAN DURALI- Homo sapiens, neanderthalensis, homo erectus, homo habilis, bunlarda neyin nasıl olduğuna ilişkin bir bilgimiz yok. Çünkü insanı ancak kültür verisiyle tanıyoruz. En eski insanların -kromanyon adamlar- kalıntıları, mesela mağaralara çizdikleri resimler var. Bunların bir dile sahip olduğunu bıraktıkları eserlerden anlıyoruz ama neanderthalensis yahut da ondan daha önce homo erectus, homo habilis, vs. dili nasıldı, var mıydı, yok muydu, bunların kalıntılarına sahip değiliz. Sadece vücut parçalarını buluyoruz. Oradan da bir şey çıkarmaya imkân yok. Yani kalıntıdan hareketle kültür üzerinde yorumda bulunuyoruz ve tabii en sağlam belgeler yazıyla birlikte ortaya çıkıyor, o yüzden tarihi orada başlatıyoruz. Bir diyalog var içimizde, din bunu iki tarafın birbiriyle konuşması olarak bize bildiriyor. Bir yanda nefis, öbür tarafta Allah'ın sesi, vicdan dediğimiz şey ama o vicdanda bize bildirilenler aslında tebliğlerle bildirilenlerin paralelindedir. Yani peygamberler yoluyla umuma, kamuya gelen tebliğ olmasa vicdan dediğimiz, yani kendi içimizde işittiğimiz o sesin ne anlama geldiğini bilemeyecektik. Yani o tebliğ olmadan bunu anlamaya imkân yok. Bu ancak o tebliğ sayesinde anlaşılabilirlik kazanmaktadır. Böyle ikili bir hitap var ve bu ille çok üstün ahlaki konularla ilgili değil, her an devam ediyor. Çocukken yaramazlık ediyorduk yahut ediyordum, sizler etmiyordunuz belki, ağaca çıkıyorum. İşte in oradan aşağı, seni yakalarlarsa kafanı kırarlar, düşersin, kafanı kırarsın. Okul çıkışı önlüğünü çıkar, kavgaya edersen delinir, annen döver gibi çok basit uyarılar çocuğa yapılır. Her yaşın kendine göre bir uyarması var. Tarihte de bu böyle, en eski gelen tebliğler daha sonra gelenlere oranla daha basittir. Efsaneler çeşitli, her kavmin kendi efsanesi var. Çünkü her kavme bir elçi gönderdik diyor. İlk defa bütün insanlığa hitap etmek üzere gelen Hz. Musa'dır. İnsanlık fikri zaten orada "On Emir"le ortaya çıkıyor. Çünkü bu hanımefendi benim ailemden, kabilemden, ben onun cep telefonunu aşırımam. Çünkü o benim kabilem ama siz eğer benim kabilemden değilseniz sizin

cep telefonunuzu aşırıyorum. Bu bir yasak değil, mubahtır. Çok eski cahiliye devrinin kalıntılarını biz hâlâ kavmiyetçilikte buluyoruz. Sadece benim kavmim, kabilem, aşiretim önemlidir, gerisi insan değildir. Bundan galiba size bahsettim daha önce. İlk defa bütün insanlığa hitap, daha doğrusu insanlık fikri Musa'yla ortaya çıkıyor. Gidiyor Firavun'a, diyor ki: *"Allah var, kabul etmen lazım."* O da diyor ki: *"Git oradan, Tanrı benim, ne oluyor sana"* ve kovuyor. Hikâyesi uzun. Hz. İsa ve nihayet Hz. Muhammed'de yaygınlaştırılan, geliştirilen fikir, bütün insanlığa yayma olayı. Bugün insan hakları dediğimiz, insanın vazgeçilmez hakları ve ödevleri olma fikri ilk defa dinle ortaya çıkıyor. Bunları ilkin Tevrat'ta görüyoruz, ondan sonra devam ediyor. Nasıl canlılıkta bir evrim görüyorsak, kültürün de bir tekâmülü var ve inanan insanlara göre bu tekâmül dine dayalıdır. İnanmayan kimseler için de sosyoekonomik bir olaydır. Yani kendi kendine mekânîk olarak gelişen bir olaydır tıpkı doğanın mekânîk olarak genişlemesi gibi. Yani herhangi bir müellifi yok amacı da yok, kendi kendine olan bir olaydır. Dindar olan, inanan kişi için bir müellif, yapıcı, mimar var, bir de yöneldiği bir amaç var, bir gayeye yönelik yürümektedir.

SALONDAN- Hocam, insanımsıya Kur'an'da işaret vardır, aklıma gelmiyor dediniz, ben şu olabilir mi diyorum? İnsanı yaratıp da meleklerle sunduğu zaman melekler diyor ki: *"Kan ve fesat çıkaracak bir varlık mı yaratıyorsun?"*, buradan yola çıkarak müfessirlere göre insandan önce bir başka varlık vardı ki melekler böyle diyor.

TEOMAN DURALI- O dediğiniz doğru, o mantık yerinde ama ondan başka benim hatırladığım kadarıyla insanı birtakım varlıklardan da bahsediliyor ama dediğim gibi şimdi çok açık ve ayık bir biçimde yerini yahut sözlerini hatırlayamıyorum, bakmak lazım ama dediğiniz o şey de çok mantıklı bir çıkarım ama başka daha belirgin bir biçimde bundan söz edildiğini hatırlıyorum. Özellikle Hintli bir büyük Kur'an müfessiri bunun çok önemle altını çiziyor. Çok yaygın bir Kur'an tercümesi ve tefsiridir İngilizce.

SALONDAN- Yusuf Ali.

TEOMAN DURALI- Yusuf Ali, teşekkür ederim. Yusuf Ali tef-

sirinde de bu çok öne çıkarılan bir hadisedir. Kur'an'daki bütün ifadeler ahlaka yöneliktir, edebe yöneliktir. Mesel diyoruz, şimdi bunu bana çok sormuşlardı. Mesela, İlahiyat Fakültesinde bir konuşmamda demin size söylediğimi söylemiştim. Bunlar edep- le ilgilidir demiştim. Bir zatımuhterem kalktı dedi ki: *"Yok, öyle olmaz"* Kur'an'da bir ayette tuzlu ile tatlı suyun karışmayacağı açıklanmıştır. Kaptan Cousteau da tespit etmiş, Amazon Atlas Okyanusu'na dökülüyor ve 300 km açığa kadar tuzluyla tatlı su karışmıyor. Şimdi dedi ki bu tümüyle Kur'an'ın inkârı demektir. Yani din kesin kabule dayanır. Buna iman diyoruz. İman hiçbir şekilde inancınıza yabancı bir unsuru dâhil etmemektir, zerrece şüpheyeye mahal bırakmamaktır. Bir iddiaya dayanak arıyorsan o takdirde şüpheyeye düşmüş olursun. Bak gördün mü, Amazon'un suları karışmıyor deniz suyuna, öyleyse ayet doğru; bitti. Tabi-atta her şey değişir. Yarın hidrosfer şartları bu ısınmayla birlikte mutlaka değişecek, ya o vakit bu tuzluyla tatlı su karışırsa ayet yalanlanmış olur, anlatabiliyor muyum? Yani bu geçicidir. Din ebedi hakikat üzerinde konuşur, bilimde her şey geçicidir. Üç günlük geçerliliği vardır. Görüyorsunuz her gün değişiyor, dün kahve kötüydü diyorlardı, sakın içmeyin, bugün çok iyidir diyor, ömrü uzatır. Bekliyorum yarın sigara da çok iyidir denilsin, bugün canavar ilan edilen sigara, tütün... -ben sigara içmiyorum o başka bir şey- araştırmalarınıza göre sürekli değişiyor. İlimde açı önemlidir. Masayı ben burada görüyorum, siz o tarafa geçtiniz, öbür tarafını görüyorsunuz. Ben şimdi size şurayı tasvir edebiliyorum, siz yarın öbür tarafı tasvir edeceksiniz. Hepsi masaya ilişkin bir şey, hatta yanlış da tasvir edebiliriz. Miyop olurum, ben bambaşka bir şey söylerim, hipermetrop olurum ayrı bir şey söylerim, vesaire. O bakımdan dinin doğayla bir ilgisi yok. Sen yine de şüphey ediyorsan bak şu düzene, bu da mı seni inandırmıyor ama gerçek halis dindar etrafına bakmaya zaten lüzum görmez. Onlar dini bozan olaylardır. Dinin en önemli yanı ölüm sonrası içindir. Kesin bir şey bilmediğimiz bir alandır ve hiçbir zaman da bilemeyeceğiz. Yani gidip gelen olmadığından hiçbir şey bilmiyoruz. Birtakım adamların ölünce insan şunu görüyor demesi uydurmadır. Din kitabı, Kur'an yahut da herhangi baş-

ka bir din kitabı ne diyorsa onunla yetinmek zorundayız. Görgü tanığı olmamıza imkân yok. Halbuki bilim görgü üzerinde durur, deney yapmak zorundadır. O anlamda hiçbir vakit ikisini çakıştırıramazsınız. Her şeyden önce biraz önce söylediğim felsefe mantığa dayalıdır ve mantığın ilk üç ilkesi ana ilkelerdir. Özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü hâlin olmazlığı. Allah bana, sana, ona şahdamarından yakın, 7 milyar insanda bu böyle. Bu yerle bir ediyor özdeşlik ilkesini, bağdaştırmaya imkân yok. Benim her an her yaptığımı tespit ediyor, kaydediyor. O imkân var, seninki, onunkisi herkesinkisi... Allah'ı düşünmek dini yerle bir etmek demektir. Düşünmüyoruz sadece, yaşadığımız ortamda da imanla yürüyoruz, imanla yaşıyoruz. Şuradan sağ çıkacağıma iman etmişim. O arada neler olur? Ağzımdan yel alsın, deprem olur, gökten taş düşebilir, kalp sektesinden gidebilirim, vs. Ben bütün bunlara kapılsam yaşayamam, adım atamam. Hepimiz için bu böyle, iman üzerine yaşıyoruz. Mesela, uçağa biniyoruz, bir mucize uçak. İstedığın kadar uçak mühendisi ol, bilmem kaç bin ton havada hareket etmektedir ve bu bir yere kazasız belasız varacak diyorsun, nerede elinde kanıt var? Olağan dışı olan felsefedir, felsefi şüphedir. Akla dayalıdır, akılla götürüyoruz biz o işi, duygu hayatındaki şüpheye kuşku diyoruz ve o hastalığa götürür insanı, hasta eder. O yüzden karıştırmamak lazım ikisini. Filozoflar fittırır filan diyorlar ya, bu karıştırmadan ortaya çıkan bir şeydir. Bu ayrımı yaptın mı harikulade götürürsün.

SALONDAN- Hocam, bu eski medeniyetlerden bahsettiniz. Çin, Hint, bir de...

TEOMAN DURALI- Fars, İran, Sümer...

SALONDAN- Sümer'den bahsederken nereden geldiği belli olmayan dediniz, yanlış anlamadıysam, diğerlerinin nereden geldiği belli mi acaba?

TEOMAN DURALI- Dillerinden biliyoruz. Sümercenin hangi dil ailesine ait olduğunu bilmiyoruz. Sondan eklemeli bir dil olduğundan ötürü milliyetçilerimiz Türkçeyle akraba ilan ederler. Öyle bir durum yoktur, bütün sondan eklemeli diller Türkçeyle akraba değildirler. Sondan ek alma, aglütinasyon çok yaygındır.

Amerika'daki diller, Afrika'daki Bantu dilleri öyledir. Bunların Türkçeyle hiçbir ilişkisi yoktur. Sümerce de böyledir. Sondan eklemeli bir dildir. Nerede kiminle akrabadır, nereden gelmiştir, neyin nesi kimin fesi olduğuna ilişkin elimizde hiç inandırıcı bir belge yok. Kuzeyden, denizden gelmiş olması muhakkak ama kuzey de o kadar geniş bir coğrafyadır ki bilmiyoruz. Öbürlerini biliyoruz, Farsça Hint-Avrupa dillerinden, Çince Sino-Tibet dillerinden, Hint'in klasik Sanskritçesi Avrupa dillerinden. Dillerden hareketle bu akrabalıkları kuruyoruz.

SALONDAN- Dinlerin basitten komplekse olduğuna dair bir şey söylemişsiniz.

TEOMAN DURALI- Hayır, öyle bir şey demedim. Basitten komplekse değil de çocuksudan daha olguna çıkan bir şeyi vardır. Yani siz çocukken, küçükken dinle ilgili sorularınız vardır ve size verilen cevaplar bir çocuğa verilecek cevaplardır. Tanrı'nın ideal yapısı bir çocuğa anlatılamaz, anlamaz bunu, çocuğa uygun cevaplar verilir. Dinler de öyle, insanlığın çocukluk çağına uygun tebliğler gelmiştir ve bunlar zamanla daha olgunlaşmıştır. Olgunlaşma soyutlama anlamındadır, soyutlama kabiliyeti yükseldikçe tebliğlerde buna vurgu yapılmıştır, o anlamda söyledim.

SALONDAN- Hocam, öğrencilerinize anlattığınız bir anekdot vardı. Malezya'da yaşadığınız bir şey olması lazım, Muhammed Abbas demiştiniz herhâlde orada bir...

TEOMAN DURALI- Rektörümüzdü, evet.

SALONDAN- O şöyle bir soru sormuş size, ben de cevabını merak ettiğim için tekrar soruyorum: Mevlânâ mı acaba senden daha zekidir, sen mi Mevlânâ'dan?

TEOMAN DURALI- Mevlânâ mı senden daha çok biliyor, sen mi Mevlânâ'dan çok biliyorsun? Teknolojik açıdan tabii ki ben daha çok biliyorum ama bu bir olgunluk mertebesi midir? Değildir. Olgunluk mertebesi ve hakikat bilgisi bakımından o benden daha fazla şey biliyordu. Tabii ki Mevlânâ ne uçağı görmüştür, ne cep telefonu denilen belayı, ne bilgisayarı, ne onu, ne bunu, o bakımdan bu ikisini ayırmak lazım. Ben de Abbas'a bu iki şeyi

söylediydim, bu şimdi verdiğim cevabı verdim. Abbas'ın hoşuna gitmedi. Çünkü Abbas'ın gündeminde bilgelik, manevi ağırlık söz konusudur ama Türkçede bir laf vardır: Affınıza sığınırım, aç ayı oynamaz. Yani teknoloji gelişmeye sırtımızı dönerek da yaşayamıyoruz. Ben uzun süre bilgisayara karşı direndim. Sonra Selanik'ten bir davet geldi, dediler ki falanca konuda makale yollayın Selanik Üniversitesine, ben de gönderdim. Yazı makinesiyle yazmışım, zarfa koyup gönderdim her zaman yaptığım gibi, bana geri geldi. Böyle olmaz, internetten göndereceksin dediler. İlk defa o şekilde internete girdim ve girmek mecburiyetinde hissettim. 2000'lerin başları filandı, yani o zamana kadar direndik, tabii bu şekilde ayırmamız gerekir kanaatimce.

SALONDAN- Hocam, az önce Tanrı'ya inanırız, düşünmeyiz dediniz... Düşünmez misiniz? Din bizi dolaylı olan felsefeye teşvik etmiyor mu aslında?

TEOMAN DURALI- Hayır, etmiyor. Kuşku tohumları olursa içinde... çünkü kuşku çok rahatsız edici bir şeydir. Bilmem siz hiç kuşkuya kapıldınız mı? Aman kapılmayın, Allah sizi kuşkudan korusun. Sadece dini anlamda değil, sevgilinizden, karınızdan, kocanızdan, yavuklunuzdan, çoluğunuzdan çocuğunuzdan kuşku baş gösterdi mi hayat dediğimiz bina çöker, yıkılır. Bu bakımdan insanın kuşkuya kapılmasını önleme bakımından son çare budur. Şu düzene bak, yani o düzene bakarak beni keşfedeceğin değil de farklı bir duyguya kapılırsın. Çünkü dinin başta gelen duygusu felsefe-bilimde de bu böyledir, hayranlıktır. Bu olağanüstü yapının karşısındaki hayranlıktır. O olağanüstü yapıyı kavrayan insan dimağına duyulan bir hayranlıktır. Einstein bunu söylüyor ki beni evrenin sonsuzluğu değil, onu kavrayan insan dimağı hayran bırakıyor, şaşıttım budur diyor. Hayranlığında, hayretinde kuşkuya kapıldığında, acaba böyle mi yahu demeye yöneldiğinde, bunlar seni ikna etmiyor.

SALONDAN- Kant'ta da var Hocam hayranlık.

TEOMAN DURALI- Zaten Kant büyük ölçüde dini aşılardan bir adamdır ve dini aşılardan bir başka adam daha size söyleyeyim, o da Karl Marx'tır. Âdeta Tanrı'sız bir din kitabı gibidir. Bir adamın

dindarlığını yahut maneviyata verdiği değeri her şeyden önce şüpheden, kuşkudan uzaklığıyla ölçebiliyorsun. Marx'ın doğa felsefesinde kuşkuya hiç yer yok. Ben bir kere galiba arkadaşlarıma iki kitabı açtım. Okuyun şu sayfayı ve bu sayfayı, kime ait dedim. Biri Gazzâlî'nin *Filozoflara Cevap*'ı öbürü de Lenin'in *Empirio Criticism*'i. *Empirio Criticism*'de Lenin, Ernst Mach adındaki fizik temelli filozofu yerden yere vurur. Çünkü bu filozof tümüyle kesinliği reddeder, her şeyi yalın kılıç şüpheye bağlar. Gazzâlî'nin de Meşşailere yüklenmesi hep bu şüphe meselesindedir. Boylarından büyük işlere girerler. Yani kanıtlanması imkânsız konuları kanıtlanıyormuş gibi ortaya sürerler. Âlemin başı var mıdır, yok mudur? Kimisi var diyor, kimisi yok diyor. Nereden biliyorsun kardeşim, nasıl anlatacak, nasıl kanıtlayacaksın? İnanmanın dışında hangi yol var? Biz âlemin oluşumunun başına geri gidebilir miyiz? İmkânsız bir şey, dolayısıyla bütün bunlar hava oyunlarıdır. Şimdi iki kitabı yan yana koyduğunuz vakit, Gazzâlî'den Tanrı'nın adının geçmediği bir sayfa seçin, Lenin'in de kitabını getirin, yanına koyun, hangisi kimindir bilemezsiniz. İkisi şüphe düşmanlığı bakımından o derece birbirine benzer. Şüpheye karşı bir, ikincisi toplum adaletini göklere çıkarır Marx ve dinin de getirdiği budur. Gerisi adalete talimdir, yani ibadet adaletin tahakkuku için, gerçekleştirilmesi için yapılan işlemlerdir. Çünkü dünyanın en zor, belalı işi ahlaklı olmaktır. Sıratımüstakimde yürümek ve muhlis bir insan olmak kadar zor bir şey yoktur. Buna alıştırmak için ibadet ettiriyor, talim ediyor. Nasıl ki asker ölmek ve öldürmek için talim ediyorsa, mümin ve dindar insan da ahlaklı olmak için talim yapıyor.

SALONDAN- Hocam, ahlâk insanların bulduğu bir şey midir, yoksa Tanrı'nın gönderdiği bir şey mi?

TEOMAN DURALI- Biraz önce hanımefendiye cevap verirken dedim ki, dindar insanla inanmayan insan arasındaki ayrıma dayalı olarak cevaplandırabiliriz. Tekrar aynı şeyi söylüyorum, bu paçayı kurtarmak için yaptığım bir işlem değil, başka bir yolu yok bunun. Dindar olmayan kişilerde ahlakın var olduğunu, din dışı Tanrı'nın koymadığı bir ahlakın var olduğunu öne sürüyorlar. Zaten din bizzat ahlakı getirmiyor. O da yanlış bir şeydir. Ahlakın temellerini,

ana unsurlarını getiriyor. Bunu Farabî'den öğreniyoruz. Filozof bu unsurlar, ilkeler arasında bağları kurarak ahlaki tesis ediyor. Yani ahlâk yahut da Yunancasıyla söylersek *êthike* felsefenin inşa ettiği bir sistemdir. Tekrar ediyorum, din ana kilometre taşlarını koyuyor, senin için bütün yolu düzenlemiyor. Düzenlemez, çünkü o zaman hayvan olurduk, içgüdülerimizle hareket ederdik. Bize cevizi veriyor din, kırmayı bize bırakıyor. İnsan olmamızın farkı olarak akıl var bu işin içinde. Niye akıl var? Hür irademiz var da ondan. Bir külli irade, bir de insanda cüzi irade vardır ve buranın başını akıl çekmektedir. Dinden gelen tebliğleri belirleyen, bize açık kılan, bizi ona yönlendiren aklımızdır. Aklımızla iş görüyoruz. İçimizde, aklımızda işittiğimiz ses vicdandır. Ahlâk kendisini orada göstermektedir. Vicdanı çiğneyebilirsin, ona uymak zorunda değilsin. Köpek saldırdığında çökersin, kuduz değilse saldırmaz, durur. İçgüdüdür. İnsan saldırırken hiçbir şey yapamazsın. Önemli olan onun saldırıya geçmemesidir. O da kendisinden kaynaklanır. İşte buna hür olmak diyoruz, karar verici bir merciyiz. İyiyle kötü arasında, olması gerekenin yerine getirilmesi ve getirilmemesi insana bağlıdır. Bu akşam yorgunum, keyfim yok, gitmeyeyim deseysenizi burada ayaza bırakırdım, gelmem benim kararım. Beni zorlayan nedir? Ödev duygusudur. Sizi buraya getirmeye zorlayan nedir? Yine ödev duygusudur. Bu zevkli bir iş midir? Değil, ne zevki var? Burada iki saattir lak lak dinliyorsunuz. Ödev olarak görüyoruz biz bunu, öğrenmek zorundayım, ben insanım, bilgilenmek mecburiyetindeyim diyorsun. Okula gidiyoruz, ödev sonucu, yoksa bir tadı tuzu yok ki bunun, hele benim için hiçbir zaman olmadı ve herhâlde altmış yıldır okuldayım. Yani Stalin'in çalışma kampları gibi bir şey oldu. Dinin en önemli yönü bu, sorumluluk ve ödev, gerisi hepsi ikinci, üçüncü, onuncu derecede olaylardır. İstersen dinin yerine başka bir şey koy ama yürümüyor, sakat kalıyor, gevşek kalıyor. İdeolojilere geleceğiz iki hafta sonra, ideolojilerden bahsedeceğiz; dinin yerine felsefenin ikame edilmesi Yeni Çağda, çağdaş dünyada.

SALONDAN- Hocam, ağzınıza sağlık, sizi de yorduk, teşekkür ederiz. İki buçuk saate yakın bir performans oldu.

TEOMAN DURALI- Sağ olun, eksik olmayın.

Eski Çağ Yunan Medeniyeti

TEOMAN DURALI- Hepiniz hoş geldiniz. Yanlış hatırlamıyorsa bu oturumda Eski Çağ Yunan medeniyetini ele alacaktık. Hatam varsa düzeltin. Ondan sonra uzun bir konu, fırsat kalırsa Orta Çağ'a da geçeceğiz.

Efendim, bu İlk Çağ, Eski Çağ sınıflamasının nereden geldiğinden bahsettim mi, hatırlamıyorum. 19. yüzyılda Avrupalı tarih filozofları kendi açılarından tarihlerini devirlere ayırmışlardır. Yazının icadıyla birlikte -ki Sümerlerde 3300'lerde icat edildiğinden bahsetmiştim- tarih başlıyor. Daha öncesine tarih öncesi -prehistoria- deniliyor. Tarihi devirlerin en eskisi, ilki İlk Çağ olarak adlandırılıyor. Yazının icadından Yunan medeniyetine değin o çok geniş aralığına İlk Çağ adını vermişlerdir. İlk Çağ'da özellikle kast olunan batıdaki medeniyetlerin menşeyini teşkil eden Mezopotamya, Mısır, Anadolu'dur. Yunanla birlikte aşağı yukarı MÖ 9. yüzyıldan itibaren Eski Çağ'a geçiliyor. Eski Çağ Batı Roma'nın yıkıldığı MS 5. yüzyıla değin uzanıyor. Yaklaşık 1000 yıllık bir süreyi kapsıyor. Eski Çağ Yunan ve Ege de denilebilir ve ondan sonra Orta Çağ başlıyor. Bu dediğim hep Avrupa'nın gözünden tarihin değerlendirilmesidir ve nihayet Orta Çağ da İstanbul'un fethiyle yahut Amerika'nın keşfiyle biter. Ya 1453'te ya da 1492'de tamamlanır ve ondan sonra Yeni Çağ başlar. Yeni Çağ çok farklı, apayrı bir dönemdir. Tarihte ilk defa bir kültür medeniyet ve din esasına göre inşa edilmez. Yeni Çağ Avrupa medeniyeti tümüyle din dışıdır. Dinsizdir, Tanrı'yı inkâr eder şeklinde anlaşılması gerekir ama resmen kurum olarak kendisini dine dayamıyor. Önceki medeniyetler çoğunlukla adlarına varıncaya dek bütün yapılanmalarını dinden almışlardır. Hint medeniyeti Hindu dininden, İran medeniyeti Zerdüştlükten geliyor, yani Zerdüşst dinine dayanmaktadır. Mısır medeniyetinin

ad olarak dini tarafı yok ama her medeniyet gibi o da din esaslıdır ve nihayet hepimizin bildiği İslam medeniyeti İslam dininden geliyor. Orta Çağ Hıristiyan medeniyeti Hıristiyanlıktan teşekkül ediyor. Resmen bilerek bilinçli olarak kendini dine geri götürmeyen, dinde odaklamayan Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetidir. Din dışı sözünü ben uydurdum. Din dışını seküler karşılığı kullanıyoruz. Laik değil, laik başka bir şeydir. Biz çoğu kere yahut da her zaman laiki bu anlamda kullanıyoruz. Yeni Çağ demek ki ilk defa din dışı bir zemine oturmaktadır.

Gelelim Yunan'a, nedir, ne değildir? Efendim, Yunan'a gelmeden önce önemli bir olaydan bahsedeceğim size, daha önce de birkaç kere bahsettik, büyük göçler oluyor. Bunlara tarihte kavimler göçü adı verilir. Bunlardan sonuncusu ve en önemlilerinden biri MÖ 3000'de cereyan eder. İki eksen üzerinden yürümüştür. Bugünkü Rusya'nın güneyindeki geniş ovoidan hareket eden kavimler topluluğudur ki, bunlara tarihte Hint-Avrupa yahut Arî denilmiştir. Bu mntkadan hareket ederek doğuya, güneydoğuya, batıya, kuzeybatıya yönelmişlerdir. Doğuda, şu gördüğünüz saha Batı Avrupa'dan Doğu Asya'ya uzanan bir bütünlüktür, düzlüktür. Burada Ural Dağları'nın en yüksek noktası 1000-1200 olabilir. Çoğu yerlerde 200-300 metreyi geçmiyor. Buraları geçerek doğuya doğru akan ve Kuzeydoğu Asya'dan kopup gelenlere Çinliler Hiung-nu diyor, bazı tarihçiler bu Hiung-nuların Hun olduğunu söylüyor, kesin bilmiyoruz. Bunların yazısı çizisi yoktur, bütün bildiklerimiz çok geç bir çağa, MÖ 3. yüzyıla dayanan Çinlilerin kayıtlarından oluşuyor. Çinlilerin Hiung-nu dedikleri bu adamlar bugünkü Moğolistan coğrafyasını kaplamışlardır. Kuzeydoğu Asya'da ve buranın biraz batısında Hint-Avrupalılarla, Arîlerle karşılaşılıyorlar. Büyük iki blok... Bunlar büyük ihtimalle Moğoli ırktandırlar. En önemli ırk öbeklerinden biri Moğoliler, Fransızcada antropolojide Mongoloid diye geçer, yine ben Türkçeye Moğoli diye tercüme ediyorum. Ne kadar doğrudur yanlıştır, sizin takdirlerinize bırakıyorum. Öbürleri Hint-Avrupa ırkından gelen insanlar Arî. Bugün Arî sözü kullanılmıyor, yasak. Ben iznimize sığınarak kullanıyorum, çünkü Arî sözünü nasyonal sosyalistler berbat etmişlerdir, çok kullanmışlardır. Irkçılığın

temelini teşkil etmiştir bu Arî sözü. Bu yüzden bugün siyasi bir hata olarak kabul ediliyor. Bazı kelimeler tu kaka olmuşlardır. Mesela, Amerika'da adama zenci dediğiniz vakit içeri atarlar sizi yahut da döverler. Afro-Amerikan diyeceksiniz, Kızılderili'ye de Kızılderili diyemezsiniz, o da yasak. Onlara da Amerikan yerlisi diyeceksiniz. Bizde de mesela şimdi Çingene demek yasak, artık Roman demek gerekiyor. Çünkü onların dilinde Roman kendilerine verdikleri ad ve aynı zamanda insan demek, galiba bundan bahsettik daha önce, geçtiğini sanıyorum. O kadar çok yerde konuşunca yalana uğruyorsunuz ve kime ne anlattığınızı karıştırıyorsunuz. Roman Çingene dilinde Çingene demektir ve insan anlamına gelmektedir. Yani o boyun dışından gelenler insan olarak kabul edilmiyorlardı. Bu bir ırkçılık değil, bu doğal bir kabile anlayışıdır. Bütün kabilelerde bu böyleydi çok eskiden. Her neyse, biz gene gelelim bu Hiung-nularla Arîlerin karşılaşmasına, bu karşılaşmanın sonucunda bir sevişme ortaya çıkıyor. Sevişmenin ortaya çıkmasının sebebi Hiung-nular dıştan kadın almaya zorundaydılar. Dini sebeplerle iki tür evlilik mümkündür. Ya topluluğun içinden evlenmek zorundasınız ya da topluluğunuzun, kabilenizin yahut aşiretinizin dışından. Yani Türkçesiyle söylersek oymak içinden evlenme yasağı vardı. Çünkü kendileri bir dişi bürüden, kurttan geldiklerine inanıyorlar ve kendi içlerinde evlenmenin bir çeşit sapıklık olduğu, yani ensest olduğu kanısındaydılar. Bu sebeple dışarıdan kadın alma gereği vardı. Bu çok eski oturmuş, kökleşmiş bir Türk geleneğidir ve dilimize de pelesenk olmuştur. Evlenen kadına ne diyorlar? Gelin. Dışarıdan gelen. İlk gençlik yıllarıma değin süren bir gelenektir kız kaçırma, doğru düzgün evlenecekler ama evlenme âdetinde törenin bir parçası güveyin kızı kaçırmasıdır. Birkaç saatliğine dahi olsa bir dağa kaldıracaktır. Bu âdetin bir parçasıydı, şimdi kalmadı. Gördüğüm, gezdiğim Türkmen boylarında, Toroslar'da filan bu bir gelenektir, bunu yapmak zorundaydılar. Evlenmenin bir parçasıydı. Müslümanlık da değiştirmiyor bu âdeti, zaten o boylar Orta Asya'dan gelirken yanlarında o eski âdetlerini beraberinde getirmişlerdir, Müslümanlığa katmışlardır. Heterodoks bir hava ortaya çıkmıştır. Bunu ben de devam ettiririm, mesela nazar boncuğu her tarafa taka-

rım. Çünkü annem müthiş bâtil itikadı olan bir kadındı, burama Kur'an takardı, burama da bir nazar boncuğu. Ondan sonra mesela, sıkıştınız, helaya gideceksiniz. Onu sök, bunu sök, bir dertti bu. Kırk bir kere maşallah... Maşallahı Müslümanca ama kırk bir keresinin Müslümanlıkla alakası yok, tamamıyla çok eski dinlerden kalan bir şeydir. Doğum yapmış kadının kırkinci gününü doldurmadan sokağa çıkmaması, kırkayaklar, vs. bir totem anlamı var bütün bu lafların. Mesela, kırkayağa Almanlar bin ayak diyorlar. Demek ki onlarda çokluk görüşü binlerle ifade ediliyor. Hitler'in 1000 yıllık imparatorluğu da vardır, bilmem işittiniz mi? Binlerle gider. Hıristiyanlıkta kıyametten önce Deccal gelir, sonra Hz. İsa gelecektir, Deccal'ı yenecektir ve ilahi bir hükümdarlık kuracaktır, 1000 yıl sürecektir. Hıristiyan Avrupa'nın gözünde bir çeşit idol durumunda duran Roma 1000 yıl sürmüştür. Büyük ihtimalle oradan geliyor bu bin yıl meselesi, böyle sayılarla ilgili ifadelerle tılsım hep düşünülmüş, duyulmuştur.

Seviştiler ve buradan bir kırma boy ortaya çıkıyor. Hint-Avrupalı Arîlerle Moğoli ırktan gelen insanların sevişmesinden kırma bir soy çıkıyor. Kimi beşer bilimcilere, antropologlara göre Türkler işte bu kırma soydan gelmektedirler. Çin kayıtlarından biliyoruz. Çünkü Çinliler T'u-cüeh/Türk dediklerinin ortalamasının üstünde bir boya sahip olduklarını, buğday tenli olduklarını, badem gözlü olduklarını söylüyorlar. Çekik değil, badem gözlü olduklarını ve açık renk saçlı, açık renk gözlü olduklarından bahsediyorlar. Çin kayıtları gerek Göktürklerden gerek eski Kırgızlardan bu şekilde bahsediyor. Daha sonra bu adamlar gene Moğol-larla, Çinlilerle, Tunguzlarla, karışmak suretiyle yeniden Moğoli tipi almışlardır. Bugün aşağı yukarı bütün İç Asya, Kazak olsun, Kırgız olsun, Özbekler olsun Moğoli tiptedir, bir tek Türkmenler biraz daha farklıdır. Onların daha Arî ırka yatkın bir görünüşleri vardır. Buradakilerden, bizimkilerden hiç bahsetmiyorum, o apayrı bir fasıl. Bunlar en doğuya doğru sarkmış, uzanmış olan Hint-Avrupalılardı ve onların kurduğu devletler arasında Soğdıklar önemli bir yer tutar. Bir kısım Hint-Avrupalı güneye sapar. Şu gösterdiğim sahadan, çok yüksek dağların çevrelediği yüksek İran yaylasına inerler, yüksek İran yaylasına inerler. Burada iki

büyük kavim temayüz eder. Bir, Avrupalı Medlerle Persler. Önce Medler vardı, sonra onların devletine yaklaşık MÖ 6. yüzyılda Persler son verir ve Persler büyük bir medeniyet ve devlet kurarlar. Tarihin ilk en önemli imparator devletlerinden biridir.

Devletin ne olduğundan medeniyet konusunda daha önceki derslerde bahsettim size fakat bahsetmediğim bir nokta var. Devletler ikiye ayrılırlar: Küçük çaplı ve kent dediğimiz şehir devleti: Yunancada polis, Latince *civis* yahut *civitas*, Arapçada *medine*. Bir şehir, merkezi yerleşim, etrafında irili ufaklı yerleşim yerleri vardır ve görülebilir cinsten, yani çıplak gözle bile takip edebileceğimiz tarımın yapıldığı bir toprak parçası vardır. Bu bir şehir devletidir. Daha sonra büyük devletler gelmiştir. Çeşitli boyların, kavimlerin birlikte yaşadığı, artık soyun sopun hiç mi hiç sözü konusu olmadığı siyasi toplumsal, sosyopolitik devletler ortaya çıkıyor. Büyük topraklar, nüfusu bol olan yerleşim yerleri ve çok incelmış bir siyasi, hukuki, iktisadi hayat ve zanaat hayatı ortaya çıkar. Onlara imparatorluk diyoruz. İmparatorluklar emperyalist değildir efendim, emperyalizm *imperium*'dan gelir. Doğru Latince imparatorluk gibi, ancak emperyalizm ideolojisinin ortaya çıkması için onun dayandığı sermayecilik, kapitalizm olması lazım. Bu çok yeni, 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış bir düşünce sistemidir. O yüzden hiçbir vakit imparatorlukla emperyalizmi karıştırmayalım. Bunu özellikle söylüyorum, çünkü bulaşıcı hastalıklar çok çabuk yayılıyor bizde, taklitçi olduğumuzdan, hiçbir şeyin bize özgün olmamasından ötürü ağızdan kulağa hop orman yangını gibi gider. "Osmanlı İmparatorluğu demek günah, imparatorluk değil, çünkü emperyalist olmamıştır" der bazı zevat, yanlışdır efendim. Tabii emperyalist değil, çünkü kapitalist değildi ama imparatorlukta Roma, Asur Persler, Çin, Japon gibi düpedüz imparatorlukta Osmanlı Devleti. Tekrar ediyorum, emperyalist değildi, olamaz, yani emperyalizmi sevmiyoruz, Osmanlımıza konduramıyoruz diye değil, tabiatı gereği değildi, olamazdı. Çünkü kapitalist değildi. Kapitalizme geçseydi zaten bugün yaşıyor olurdu.

Persler imparatorluk kuruyorlar. Tarihte Asurlulardan sonra

gördüğümüz ikinci imparatorluktur. Büyük bir toprak parçasına yayılmışlar ve bu muazzam saha Pers İmparatorluğudur. MÖ 6. yüzyıldan MÖ 4. yüzyılda İskender'in fethine değin sürmüş bir imparatorluk devletiyle karşı karşıyayız. Çok önemli bir yer tutar ve başlı başına bir medeniyettir. Çin ve Hint gibi Doğu medeniyetleri camiasında yer alan medeniyetlerden biridir.

Bir başka Hint-Avrupa kolu Kafkaslar'ı aşarak Anadolu'ya giriyor. Bunlar 2. binin başlarında Hititler, Frigler, Lidya-Lidler ve birkaç tane daha var şimdi aklıma gelmeyen, Anadolu'da devletler kuruluyor. 2. binin sonlarında yine Kafkaslar'dan Anadolu'ya gelen ama devlet kurmayan, çok sonra devletleşen Ermeniler de vardır. Bazılarına göre Urartular Ermenilerin atasıdır. Bilmiyoruz kesin olarak ama bu kavmin Kafkasya'yla Doğu Anadolu arasına bir yerlere yerleştiğine ve o gün geçer akçe olan devletlerin uhdesinde yaşadığını biliyoruz. Yani önce Hititler, daha sonra da Persler.

Bir başka kol Balkanlar üzerinden Yunan Yarımadası'na, Yunanistan'a ve Mora'ya inerler. Bunlar tarihi Yunan boylarıdır. Bunların başında Mikenler gelir. Mikenler Girit adasına kadar inerler ve Girit'te ilk büyük medeniyeti inşa ederler. MÖ 2. Binlerde Girit'te Mikenler büyük bir medeniyet inşa ederler. 2. Binin sonlarında büyük bir deprem ve yanardağ faaliyeti sonucunda Mikenler, Girit medeniyeti çöker. Santorini Adası diye bir yer ortaya çıkar. Muazzam bir yeryüzü değişimi ortaya çıkıyor ve bu o medeniyetin topraklarını etkiler, insanlar ölür, yanar yıkılır. Mikenlerden sonra müthiş bir savaşçı boy, bir Yunan boyu, yunanca konuşan bir boy Dorlar önlerine geleni yakar yıkarlar. Savaşçıdır bunlar tıpkı kim gibi? Daha önce bahsettiğim Hiung-nular gibi savaşçı bir boydur ve bu Dorların ahfadı, evladı tarihte savaşçılığıyla ün yapmış Spartalılardır. Sparta Mora Yarımadası'nın ortalarında bir şehir devletidir. Nihayet en önemli tarih yazan boy İyonlardır. Bu İyonlar Attika Yarımadası'na gelirler, burada Atina'yı kurarlar. Ege adalarından Batı-Güneybatı Anadolu'ya geçerler ve tarihi İyonya'yı inşa ederler. En önemli merkezleri İzmir'in güneyinde Milet'tir. Yunancasıyla Miletos, son derece

bozuk bir arazidir. Deniz kara içlerine doğru nüfuz eder, körfezler, koylar ve koyların içinde daha ufak koylar vardır ve dağlıktır. Daha benim çocukluğumda Güneybatı Anadolu, özellikle Bodrum bir sürgün yeri idi. Ağır mahkumlar buraya götürülür, sürgün edilirler, kaleye kapatılırlar. Çünkü buradan kaçamazsınız, yol yoktur buraya, Bodrum'un ilk defa bu makus tarihini yenen Halikarnas Balıkçısı Cevat Şakir Bey, Hocam Sina Kabağağaç'ın babası oraya mahkûm olarak gider ve orayı tanıtır, orayı imar eder. Daha sonra da oranın kabak çekirdeği gibi açılmasını sağlayan Zeki Müren olmuştur. Orada kaşane inşa ettirir ve kendisi gider gelir. En kalkınmamış bölgeydi, ancak gemiyle ulaşıldı. Buraya yerleşen İyonlar tarımla uğraşamadılar. Bütün eski toplumlar tarımla uğraşırlardı fakat tarım yapacak arazi bulamadıklarından denize açılmışlardır. Bu büyük bir devrimdir. Tarımcı toplumlar muhafazakâr olurlar, mecburdurlar. Atadan gelen bilgiler değişmeden nesilden nesle aktarılır. Önemli yer şekli ve iklim değişikliği husule gelmedikçe, baş göstermedikçe usulünüzü, yaşamınızı değiştirmeye hacet yoktur. Deniz öyle değildir, deniz felaket kaprisli, şımarık, rezil bir yaratıktır. Günlük güneşlikken çıkarsınız, deniz dümdüzdür, üç saat sonra ortalık hallaç pamuğuna döner. Neye uğradığınızı şaşırırsınız. Böyle acayip bir mekândır deniz, ben aslında kaptan olmak istiyordum ve bu sebeple de çok genç yaşta liseyi bitirir bitirmez gemide çalıştım. Çalıştığım gemide bir Rum lostra vardı. Uzun boylu bir adam, bana çok yaşlı geliyordu. Çünkü o yaşta ellisini deviren adam mezarın kenarında duruyor gibi geliyor insana, burada da genç insanlar için bu böyledir mutlaka, adam olsa olsa bilmiyorum artık altmış küsur yaşlarında filandı ama dediğim gibi bana doksan gibi gelirdi. Dişleri de dökülmüş, burada bir-iki tane diş kalmıştı. Gazoz, bira gibi şeyleri o dişleriyle şişt diye açardı. Hiç unutmam o manzarayı. Ondan sonra, Apostol Efendi Ayvalık taraflarında adam daha yürümeye başlamadan denize çıkmış. Babası da balıkçı, uzun boylular yaşlanınca biraz kamburları çıkar, öne doğru eğilirdi. Beni görünce Pasam, Pasam derdi. Rumcada ş olmadığından hep s diye telaffuz ederdi. Pasam, pasam, kıyamet kopuyor, kıyamet kopuyor. Deniz dümdüz, gökte güneş var, hiç-

bir şey yok ortalıkta, tutturmuş diyordum ilk işittiğimde, hakikaten iki-üç saat sonra kıyamet kopuyor. Yer gök inliyor. İsteddiğiniz kadar inanmayın, işte orada başlıyorsunuz duaya, tutunacak dalınız yok. İki şey oluyor: Bir dua ediyorsunuz, bir de bağırsaklar çalışmaya başlıyor, insanı korku bastırıyor. Deniz insanı hesaplamaya götürüyor. Birincisi, yol bulmak için hesaplıyorsunuz. Gök cisimlerine bakarak hesabınızı çıkarıyorsunuz. İki, mesafe ölçmek zorundasınız ve buradan zamanla geometrinin ana hatlarını yakalıyorsunuz. İlk Yunan'da ortaya çıkan matematik kolu geometri ve aritmetiktir. Aritmetik denizden dolayı ortaya çıkmıyor, denize açılan bu insanlar başka denizci insanlarla karşılaşılır. Özellikle Fenikelilerle, oturup bunlarla alışveriş yaparlar. Ticaret başlıyor ve ticaret hesap üzerinden yürür. Takas, değiş tokuş olayı ortaya çıkıyor. Bir süre sonra değiş tokuş standartlaştırmak gerekiyor. Paradan önce belli birtakım madenleri, özellikle altın ve gümüşü değiş tokuş işleminde hakem olarak kullanırlar ve nihayet MÖ 770'te Lidya'da para ortaya çıkıyor. Para dediğimiz hadise kendini gösteriyor. Bu adamlar beslenecek maddeleri üretemiyorlar. Bir tarafta dağ, öbür tarafta deniz, denize çıkan insan bütün bunları yapıyor, aynı zamanda müthiş zanaatkârdır. Teknike çok ilerlemek zorundadır. Gemi inşa ediyorsunuz. Açık denizlere mukabil gemi inşa ediyorsunuz ve ona direk dikip yelken takıyorsunuz. O ne müthiş bir denge hesabıdır. O gemiyi teçhiz etmek, donatmak zorundasınız. Kaç zaman karaya çıkma-yaçağınızı bilmiyorsunuz. Ona göre yiyeceğiniz, içeceğiniz, ilacınız ıvırınız zıvırınız olacak. Beş, on, on beş kişilik bir mürettebat ve bunların beslenmesini sağlayacak erzak lazım gemilere, bütün bunlar bir öngörme işidir. Gemide emir-komuta zinciri olağanüstüdür. Ben askerlikte bile böyle bir şey görmedim. Çalıştığım gemideki emir-komuta zinciri hiç hasılsız işlerdi. Geminin başında bulunan adama süvari derler. Üç tane de zabıt vardır. Süvari hiçbir vakit alt kademedeki adamlara doğrudan emir vermez, emir tekrarı gider. Az ötede durur orada tayfa, ona seslenip "Halatı at" demez. Yanındaki zabıt kimse, güverte zabiti birinci, ikinci, beşinci neyse ona söyler, o bir başkasına söyler ve bu böyle gider zincirleme, nihayet o tayfaya kadar uzanır bu emir, deh-

şet bir otorite vardır ama müthiş de bir adalet. Bu kadar seviye farkı olmasına rağmen bütün gemi aynı mutfaktan yer. Süvari ne yiyorsa lostra da, tayfa da, silici de onu yiyor, sadece kaptan kaptanın sofrasında örtü vardır. Yanında kolalanmış peçetesi durur, porselen tabağı vardır. Öbürü madeni bir tabaktan yer ama yemek aynı yemektir, hiç fark etmez, aynı aşçının elinden çıkmış yemektir. Burada bunu sağlamadığınız takdirde o adama güvenemezsiniz. Halbuki güven olağanüstü önemlidir. Çünkü bir an sonra neyin nasıl olacağını kestiremiyorsunuz. Koskoca süvari birkaç saat sonra o tayfaya muhtaç olabilir. Tayfa onu sudan çekip çıkarabilir, ona bir yardım simidi atabilir, bir şekilde arka çıkabilir. En azından bugün değil tabii ama o günlerde aylarca çıkılan yolculukta isyan etmez. En büyük tehlike de budur. Bu neyi getiriyor hanımefendiler, beyefendiler? Bu şunu getiriyor: Çok ince elenmiş sık dokunmuş bir inanç düzeyini ve çokluktan tekliğe doğru giden bir inanç düzenini getirir. İnanç düzenini parçalayamıyorsun, parçaladıkça o inanç zayıflıyor. Bir, vahdete gitmek zorunda pekişmesi için; iki, bireysel teşebbüs gücü çok artıyor. Herkes bunalım anında kendi başına karar vermek zorundadır. Bunu genellikle denizci milletlerde bulabilirsiniz. Eski Yunan'da bu böyleydi, daha yakın çağlarda bir başka denizci millet olan İngilizde de onu görüyoruz. Herkes kendi başına ne yapacağını biliyor, kestirebiliyor ve o zihniyeti almış insanlar bu yöneme başvurmaktadırlar. 1967'de İsrail-Arap savaşı olur. Altı gün sürer ve Arapların feci yenilgisiyle sonuçlanır. Bunu büyük bir gönül kırıklığı içinde söylüyorum. Çünkü ben çok gençtim ve onu çok büyük bir acıyla yaşamıştık. Cemal Abdünnasır (Allah rahmet eylesin) yenilgiyi Kahire Radyosundan bildirmişti ve bir felaketti, Mısırlı Arap arkadaşlarla, aynı yerdeydik, radyodan dinliyorduk. O zamanlar televizyon yok. Arkasından ben bir yıl sonra, gece bekçisi olarak İstanbul Sultanahmet'te bir otelde çalışıyordum ve oraya iki genç İsraili gelmişti. Önce aramız soğuktu ama bir şekilde tanıştık, sohbe daldık. Bunlar o savaşta benden büyüktüler, zaten herkes benden büyüktü de ne kerametse sonra göz açıp kapattık, birdenbire herkes küçük kaldı. Bunlar o savaşa orduda bilfiil katılmışlar, bir tanesi dedi ki: *"Biz bakardık dürbün-*

le, omzunda rütbesi olan adamı kestirirdik. Ona nişan alırdık ve adamı vururduk. O vurulduğunda Mısır birliği biter, dağılır." dedi. Benzeri bir şeyi çok daha önce bir İngiliz bana anlattı. Savaşta manda ya da Tümen, ne kadar küçük veya büyük olursa olsun, Alman birliğinin başındaki kumandanını vurdun mu Alman birliği dağılırdı. İngiliz birliği, İsrail birliği, Amerikan birliği, bunlar hepsi aynı çatının altında toplanırlar, herkes kendi ne yapacağını bilir. Eminim bizde de öyledir. Tepedeki adamı vurdun mu o topluluk, o birlik dağılır. Bu bir bireyliliğin gelişmesi, bireyliliğin kendini ortaya koyması hadisesidir. O İsraili genç adam "Biz tek başımıza kaldığımızda ne yapacağımızı biliriz ve ona göre hazırlanırız. Yanımızda yiyeceğimiz vardır, ilacımız vardır, sargı bezimiz, vs. vardır. Yaralanırsın, ağır değilse kendi kendini tedavi edersin" dedi. Ben bir türlü ömrümde bunu becerememişimdir. Bir yerim kesilse mutlaka özellikle kadın cinsinden birinin bunu sarıp sarmalamasını beklerim. O kanar gider, pislik kapar, mikrop kapar, beceremem bir türlü, çünkü böyle bir eğitim almadım. Sizi bilmem ama ben öyle bir eğitim almadım. Daha küçüklüğümüzde sus, büyüklerin yanında konuşma, hatta ortalıklarda dolanma, git o taraflara, burada büyükler oturuyor, yiyorlar içiyorlar, vesaire. Sürekli bir otorite ve nasıl bir otorite? Baba otoritesi. Nereden ileri geliyor? Büyük ihtimalle dayandığımız tarım toplumundan. Hatta denize açık bölgelerdeki insanların zihniyeti mesela, Karadenizliyle doğu yahut orta Anadolu'yu karşılaştırın, ne kadar farklı olduğunu görürsünüz. Onlar çok hamsi yerler de fosforlanırlar, değildir. Yani onun da belki etkisi var ama esas yetişme hadisesi, denizin insanı terbiye etme durumu vardır. Buradan İyonya'nın yepyeni bir siyasi düzene, demokrasiye geçtiğini görüyoruz. MÖ 6. yüzyıldan başlayan Miletos'un halk iradesine dayalı bir siyasi düzene geçtiğini görüyoruz. Miletos'un soydaşı, dildaşı olan Atina'ya geçiyor. Felsefenin temelinde olan, annesi durumunda bulunan bilgeliğin önemli simalarından biri Somon, sanırım 500'lerde Atina'ya gelir ve bir Anayasa kaleme alır. Bu Anayasada seçme ve seçilme hürriyeti vardır. Artık tek kişi istibdadı ortadan kalkar. Bugün anladığımız anlamda mı? Değil, çünkü toplum sınıflara ayrılmıştır. Bu cinsiyete, iktisat durumuna,

soya dayalı bir sınıflamadır ama vatandaş tarifine uyan herkesin seçme ve seçilme hakkı vardır. Çok dikkate değer bir şey söyleyeceğim, hak değil, ödevdir. Beni dövseler, sövseler, ne bileyim ne yaparlarsa yapsınlar siyasete girmem, sevmiyorum çünkü, sevmediğim bir saha ama Atina'da ben siyasetten hoşlanmıyorum, girmeyeceğim diyemezsin. Ekklesia'ya, yani Meclise girmeyeceğim diyemezsin. Tıpkı bizde askerlik nasıl bir ödevse, askere gitmemek mümkün değilse asker kaçacağı sayılırsan, orada da ömründe en az bir kere Meclise gideceksin. Ömründe bir kere en azından hukuka seçileceksin. Ne iş yaparsan yap, Atina, Korint, Miletos vatandaşsın mutlaka hakimler ve savcılar grubunda o işi üstlenmek zorundasın. Bütün Yunanistan'da mı? Hayır. Benim gençliğimde, hatta orta yaşlarımda yeryüzü ikiye bölünmüştü: Rusya ve Amerika. Bir taraf Rus taraf tarihte ideolojisi komünistti, öbür taraf da hür dünya diye böyle güzellemeleri vardı. Orası Amerika, peşinden giden ülkeler bunlar... Orası hür dünya, sermayeci cennet, öbür taraf cehennem, böyle bir resim çıkarılmıştı önümüze çocukluğumuzda, gençliğimizde. Benzer bir durum Yunanistan'da vardı: Spartacılarla Atinacılar. Yüzyıllar boyu bu ikisi birbirlerine düşman kesilmişlerdi. Pers tehdidi karşısında birleştiler. Tıpkı İkinci Dünya Savaşında İngiltere ve Amerika'nın Rusya'yla Alman tehlikesi karşısında birleşmesi gibi. Savaş bitti, dostluk öldü. Öküz öldü ortaklık bozuldu gibi ondan sonra gene ayrıldılar. Atina Yunan medeniyetinin merkez kültürü durumundadır. Bahsettim mi gene hatırlamıyorum, her medeniyette bir merkez kültürü vardır. Belli bir merkezden ortaya çıkar, tecessüm eder. Yunan medeniyetinin de merkez kültürü MÖ 5. yüzyıl Atina'sıdır. Çin medeniyetinin merkez kültürü MÖ 6. yüzyıl Çin kültürüdür. İslam medeniyetinin merkez kültürü MS 7. yüzyıl Hicaz'ıdır. Bahusus özellikle de Mekke'sidir. Daha sonra İslam medeniyetine başka unsurlar karışır, doğu ve batı diye ayrılır. İran sahneye çıkar, onun çok büyük ağırlığı var ama İslam'ın bilim olarak değil medeniyet olarak, MS 6-7. yüzyıl Mekke'sidir, Hicaz'ıdır. Yeni Çağ Avrupa medeniyetinin merkez kültürü 17. yüzyıl Paris kültürüdür. Çağdaş İngiliz Yahudi medeniyetinin merkez kültürü 20. yüzyıl başlarının İngiliz kültürüdür. Ameri-

ka'yı da İngiltere'ye katabilirsiniz, pek bir farkı yok. Bugün farklılaşıyor tabii ama asıl zihniyet, din, anlayış bu dediğim kültür merkezlerinde geçerli olan hadisedir.

Atina'da 7. yüzyıldan itibaren, yani 600'lerden itibaren olan nedir? Bir bireylilik vardır. Birey evrenin merkezindedir. Birey girişimcidir. Öncelikle ticari anlamda girişimcidir. Birey siyasi- dir, siyaset Yunan medeniyetinin ana devindiricisidir, dinamosu- dur. Bugün siyaseti parti kavgaları vs. dolayı küçümsüyoruz, hor görüyoruz, o gün de öyleydi ama siyasetle uğraşmak mecburiye- tindeydiniz. Ben siyaset dışı kalacağım diyemezsiniz. Rençper, köylü, şehirli, zanaatkâr, tüccar, filozof olun ne olursanız olun siyaseti görüyorsunuz. Çünkü her birey toplumun kaderinde yer almak zorundadır, mecburdur. Aşırı derecede siyasileşmiş bir kültürle karşı karşıyayız. Bunun yanında biraz önce söylediğim gibi ticaret çok önemli bir yer tutuyor ve bireyler arası ilişki Ati- na'da rekabete, yarışa dayanıyor. Her konuda yarışıyorlar. Bu ya- rışın en önemli göstergesi savaş ve savaşa hazırlık mahiyetinde beden eğitimi. Beden eğitimi, idman zamanla asıl anlamından, savaştan kopuyor, uzaklaşıyor. Spor kendi başına bir etkinlik süreci hâline geliyor. Üç yerde bu rekabeti görüyoruz: Savaşta, ticaretle ve idmanda her şey bir yarış hâlinindedir ve başarı en üst ödülle taçlandırılır. Ödüller genellikle maddi değeri az olan bir şeydir. Mesela, büyük başarı kazanan bir sporcunun başına defne tacı geçiriyorlar. Hiçbir değeri yok ama bunu bir kere ka- zandınız mı bütün Yunan'da bir tanesiniz. Her şehir devletin kendi spor müsabakaları var. Bunlara bütün devlet idmanı deni- liyor. Panathenaic oyunları var. Atina'da herkesin katılabildiği bir müsabakadır. Her devletin var, bu yetmiyormuş gibi 7 yılda bir tekrarlanan olimpiyatlar var. Geçmiş 8. yüzyıla değin giden ve yaklaşık MS 1-2. yüzyıla kadar süren bütün Yunan devletlerinin iştirak ettiği bir olaydır. Tıpkı hac döneminde bütün kavgalıların kavgalarını bırakıp hacca gitmesi gibi Yunan'da bütün savaşlar, çatışmalar durur, herkes olimpiyata, oyunlara odaklanır ve orada başarıyla öne çıkan olağanüstü derecede itibar kazanır. Orada düşmanlıktan kaynaklanan taraf tutma yoktur. Ben hakemsem can düşmanım da olsa Sparta'nın hakkını vermek zorundayım.

Burada İngilizlere mal ettiğimiz spor hakkaniyeti ortaya çıkar. İngilizcede *fair play* dedikleri olay ortaya çıkar, hakkaniyet. Kimin hakkı neyse, onu almak zorundadır ve bu spor hakkaniyeti gitgide kendisini adalete kabul ettirir, hukuk sistemine girer. Mükemmel bir hukuk sistemi karşımıza çıkar. Bu hukuk sisteminde gelenek çok önemli bir yer tutar. Yazılı kanunlardan daha önce kararların karşılaştırılması ve bunlara dayanarak hüküm çıkarma olayıyla karşılaşıyoruz. Bu da üstün bir akılcılığın topluma hâkim olmasını getiriyor beraberinde, kıyas hukuku sürekli bir akıl yürütme işini beraberinde getiriyor. İşte MÖ 4. yüzyılda aklın zirvesini, doruğunu teşkil eden ve temsil eden felsefe-bilimine hazırlık mahiyetindedir. Toplum ticarete ve siyasette daha yüksek yerlere ulaşabilmek için eğitime büyük önem verir. Temel eğitim herkese açıktır, herkes temel eğitimden yararlanıyor. Parası olanlar çocuklarını yüksek öğretime gönderiyor. Üniversite yok, hoca tutuyorlar. Sofistes denilen -Türkçeye safsatacı olarak geçen- birtakım hocalar tutuluyor. Bu hocalar her şeyden önce dili güzel kullanma sanatını öğretiyorlar; retorika, Türkçesiyle belagat. Çünkü dil medeniyetin üstün insan yaşayışının bel kemiğidir. Kültürde ilerlemeyen, düşük kalan toplumların dilleri de düşüktür ve dillerine bakım göstermezler. Örnek biziz, yeryüzünde bizim kadar diline sahip çıkmayan, dilini saymayan, dilinle ilgilenmeyen ikinci bir toplum bana gösteremezsiniz.

Geçenlerde Polonya'daydım. Baktım, Polonya'da müthiş bir dilbilimci var. Haberim yoktu, şimdiye kadar Polonya'yla alışverişim olmadı. Hayretler içinde kaldım, ne kadar dillerine önem veriyorlar. Çılgınlık, sapıklık derecesinde dillerine önem veren toplumlar var. Arap, Fransız, Rus, Latin, Yunan, Çin gibi. Fransız ne iş görürse görsün, mühendistir, matematikçidir, park bekçisidir, banka memurudur ama o dile geldi mi bütün yelkenler suya iner. Dilini nasıl güzel kullandığını göstermek için olağanüstü cambazlıklara girersin gerek yazıda -ki lanet bir yazısı vardır- gerekse konuşmada. Bu sofistler her şeyden önce talebelerine, genç öğrencilerine güzel Yunanca, antika Yunancası öğretme çabasındadırlar. Bunun yanında mantık ve matematik dersleri önem arz etmektedir. Çünkü matematik insanı akıllı olmaya zorlar, düzgün

bir biçimde düşünmeye sevk eder. Ama aynı zamanda olağanüstü bir edebiyat başarısı söz konusudur. İcat edilen demokrasi, sporun yanında müthiş bir yeni icat vardır. Dini törenlerden bağımsız kılınan sanat. Artık dinin ibadet yönünü bir tarafa bırakmışlar, yalnızca sanat yanına ağırlık veriyorlar: sahne sanatı. Sahne sanatı, tarihi üç sanata kaynaklık edecektir: Musiki, tiyatro ve roman. Görseelliği ortadan kalkmış anlatım sanatı demek olan romana kaynaklık edecektir. Roman tiyatrodur aslında, sadece görsel değildir. Görseldir ama nerede görseldir? Hayalimizdedir. Hayalimize hitap eder. Bugün unuttuğumuz bir şeydir roman, uyuşturucu madde bizi bitirmiştir, mahvetmiştir. Yere batasıca televizyon, sinema bitirmiştir. Hasta bir roman okuyucusu idiy-seniz okuduğunuz romanların filme tahvil edilmiş şeklini bir görün, ne kadar haklı olduğumu görürsünüz. Mesela çok büyük bir romancı olan Boris Pasternak'ın *Doktor Jivago*'sunu fi tarihinde okumuştum, sonra yine fi tarihinde bir vesileyle sinemaya götürdüler beni ve onu seyrettim. Benim hayalim ne güzelmiş dedim. Bir kere Doktor Jivago'yu Ömer Şerif oynuyor, ne alakası var Mısırlı Yahudinin bir Rus'la? Rus depresif bir insandır, melankoliktir, kara sevdalıdır, Mısırlı güneşli günlerin çocuğudur, hareket hâindedir. Rus'la Mısırlı hiç uymuyor birbirine, ne yüz ifadesi, ne hareketleri, hiçbir şey. *Doktor Jivago*'da zihnimde canlandırdığım tiple o adamın arasında köprü filan kurmaya imkân yoktu. Roman çok önemli ölçüde -romancık diyebileceğimiz hikâye de öyle- zihnimizin, hayalimizin gelişmesinde olağanüstü bir yer tutar ve edebiyat insan tekini ele alır, ortaya koyar. Başka hiçbir sanat, bilim bunu yapamaz. Neden? Tiyatrodan biraz sonra icat edilen felsefe-bilim gene Yunan'da senteze gitmek zorundadır, genelleme yapmak zorundadır. Başka türlü anlatamazsınız. Bilim genellemesiz mümkün değildir. Tekten kalkar, genele gider. Sürtünmelerden enerji doğar mesela, bu bütün tekler için geçerli olan bir bütüncül açıklamadır, genellemedir. İnsan için genelleme yapamazsınız. Yaptınız mı günümüzde bilim kisvesine girmiş birtakım zibidiliklerin saçmalıklarına düşersiniz. Adlarını anmaya lüzum yok. İnsanı ele veren, insanı ortaya koyan, tek insandan hareket edip tek insanla yürüyen edebiyattır. Özellikle de tiyatro

ve onun kardeşi durumundaki romandır.

Son olarak Yunan'da çağların en önemli kırılma noktasını teşkil eden felsefe-bilim ortaya çıkmıştır. Felsefe-bilim batı medeniyetlerini öteki bütün medeniyetlerin önüne ve üstüne çıkarmıştır. Bugün Avrupa'nın, Avrupa'daki kültürlerin, toplumların, milletlerin bütün ötekilere üstün olmasının tek sebebi Yunan'dan çıkıp gelmiş felsefe-bilim geleneğini üstlenmeleridir. İslam medeniyeti de bunu üstlenmiştir ama İslam medeniyeti felsefe-bilime biricik önceliği vermemiştir, dine bağlı kalmıştır. Avrupa'daki kültürler, toplumlar Felsefe-bilim uğruna dine sırt çevirmişlerdir. Tekrar ediyorum, Avrupa'da istemediğiniz kadar dindar insan var, mütedeyyin insan var ama toplumun, devletin dayandığı temel kurum 16. yüzyıldan itibaren din olmamıştır. Din neye engeldir? Sermayeciliğin baş tacı ettiği kâr güdüsüne engeldir. Bu sebeple de zaten sermayecilik geliştiği ölçüde Avrupa dinden, yani Katoliklikten çıkmıştır. Katoliklik bir dindir. Bunun yerine ikame edilen Protestanlık -Protestan varsa affına sığınırım ama bu şimdi bir gerçek olduğuna göre- bir din değildir. Sürekli olarak Alman filozofu Weber örnek getirilir. Ona göre, özellikle Protestanlık kalkınmaya zemini hazırlar. Hayır efendim, sermayeciliğe yarar bir din oluşturma işidir Protestanlık, çünkü Protestanlık evrensel değildir. Her milletin, her toplumun kendine mahsus bir Protestanlığı vardır. Alman Protestanlığı Lüterciliktir, İngiliz Protestanlığı Anglikanizmdir, İskoç Protestanlığı Presbiteryenliktir, Hollanda Protestanlığı reforme edilmiş Protestanlık Kilisesidir, vs. Hepsi kendilerine mahsustur. Oysa ümmet fikri bütün dinlerde vardır. *Katholikos* Yunancada evrensel, tümü kucaklama demektir. Bütün Tek Tanrılı vahiy dinleri artık kabile dini olmaktan çıkmışlar, evrensel olma, bütün insanlığı kucaklama iddiasıyla karşımıza çıkmaktadırlar. Yani ümmet fikri Hıristiyanlıkta, Katoliklikte de vardır. Adı üstünde *Katholikos* bir anlamda ümmet demektir.

SALONDAN- Hocam, Yunancası *oikoumenikós* mu?

TEOMAN DURALI- Oikoumenikós da evrensel demek, *oikou* ev demek, bütün dünya evimizdir. Tüm dünyayı kapsama iddi-

asındadır. Millileşmeye, mevzileşmeye kökten karşıdır. Mesela milli kiliseler Yunan Kilisesi, Rus Kilisesi, Bulgar Kilisesi Fener Patrikhanesini tanımazlar, kendi merkezleri vardır. Nedir peki Fener Patrikhanesi? Boşa dönen bir çark durumundadır. Her neyse, felsefe-bilim, tiyatro, idman yahut spor, demokrasi ortaya çıkıyor ve bu Yunan medeniyetini öteki bütün medeniyetlerden farklı kılıyor. Evet, mucizevi bir şey efendim. Mezopotamya'ya, Mısır'a bağlanmışlar... gayet tabii, malzemesiz meydana getirmeye yaratma diyoruz. Bu da Allah'a mahsustur. Herkes her şeyi malzemeyle oluşturuyor. Bunlar da malzemeleri bir yerlerden aldılar. O malzemeyle neyi, nasıl imal ettiğin önemlidir. Hayatımda yediğim en güzel künefe Antakya'nın Harbiye'sindeydi. Bir daha hiçbir yerde böyle bir şey yemedim ve sümme hâşâ da yemeyeceğim. Nereden geldi onların malzemesi? Herhâlde gökten inmedi, gene bu dünyadan temin ettiler malzemelerini herkes gibi ama bambaşka imal ediyorlar. Bunun gibi bir şey, tabii ki Thales Mısır'dan öğrendiği teknikle geometriyi inşa etmiştir ama geometri Mısır'da yok. Pythagoras yine Mısır'dan edindiği malzemelerle trigonometriyi inşa etmiştir. Mısır'da o yok, başka bir şey var. O bir teknik, o bir zanaat, burada bir bilim inşa ediliyor. Anlatı sanatı her yerde var ama tarih dediğimiz olayı bilim olarak inşa eden Herodotos'tur. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. O hâlde Yunan sonraki çağlardaki Batı medeniyetlerini keskin bir biçimde belirlemiştir. O kadar ki Hıristiyanlığı da Yunanlaştırdılar. Yani Hıristiyanlık esasta bir Yahudi diniyken, Hz. İsa bir Yahudi peygamberiyken bizim bildiğimiz anlamdaki Hıristiyanlığı inşa eden iki adam, Aziz Pavlus'la Aziz Petrus bu dini Yunanileştirmiş ve kısmen de tabii Latinleştirmiştir.

SALONDAN- Hıristiyanlığı paganlaştırmış olabilirler mi?

TEOMAN DURALI- Bu hakaretimiz olur ama Yunan medeniyetinin kültür değerleriyle bezemişlerdir. Artık ne dersiniz deyin o size ait bir şeydir, benim öyle bir şey söylemeye yetkim ve hakkım yok. Paganlaştırmış veya değil bilmiyorum onu ama büyük ölçüde dediğim gibi o temel Yahudi inanç düzeninden çekip çıkarmışlardır, başka bir şeye sürmüşlerdir. O kadar ağır basan bir

medeniyettir.

Önümüzdeki ders Orta Çağ'dan, Hıristiyanlıktan, Müslümanlıktan ve Yeni Çağ'dan çok hızlı bahsetmek zorundayım. Aslında Yeni Çağ'ı bir ölçüde Yunan medeniyetiyle de anlatmak fırsatını elde ettim. Çünkü Yeni Çağ'ı, çağdaşlığı belirleyecek sermayeciliğin ön dayanaklarını Yunan'da görüyoruz. Hatta buna ön sermayecilik, protokapitalizm de denildiğini söyleyebiliriz. Efendim, teşekkür ediyorum dinlediğiniz için, sağ olun, var olun. Varsa sorularınız buyurun.

SALONDAN- Şimdi Hocam, siz çok güzel bir şekilde izah ettiniz. Yani Yunan medeniyetinin oluşmasını, bunu denizciliğe de bağladınız, İyonya'ya, aynı zamanda İtalya'ya gelsek Venedikler, Cenovalılar da Rönesans'ın sebebi olmuşlar. Fakat benim burada en çok dikkat ettiğim şey, Fenikeliler. Fenikeliler bildiğim kadarıyla aynı zamanda Arap ya da İbrani bir dil de kullanan yakın medeniyet, niye onlar onu sağlayamadılar? Bu konu çok geniş bir konu ama birkaç kelimeyle...

TEOMAN DURALI- Biraz önce söylediğim size insan konusunda genelleme yapamıyoruz. Burada birtakım etkenlerden bahsettim. Bunları bütün insanlara yaymaya imkân yok. Dediğiniz doğru ama bunu bütün insanlara teşmil edemiyorsunuz. En başta anlattığım bir şey vardı size, insan salt genetiğiyle belirlenmiyor. Hayvandan farkımız o, hayvanda genelleme yapabiliyorsun. Çevre şartları hayvanın yaşaması üzerinde çok etkili oluyor, insanda olmuyor. Çocuklarınızı bilmiyorum ama torunlarınız başka bir gezegende yaşayacaklar. Allah'ın emri, hangi gezegen bilmiyorum, tabii o ay olabilir, Merih olabilir, bir yerler olacak. Oraların şartları bambaşkadır. Yerçekimi, hava kütlesi, hava yok ki zaten, işte neyse, çevreleyen o şartlar bambaşkadır. Orada yaşayacağız, yaşacaksınız daha doğrusu, ben çok şükür o günlere erişmeyeceğim ama çocuklarınız, torunlarınız oralarda yaşayacaklar. Bu insanın kendini yeni ortamlara uydurma kabiliyetini, kendini değiştirme imkânını gösteriyor. Çevresiyle birlikte kendini değiştiriyor. Marx'ın en önemli keşiflerinden biridir bu, sadece kendi çevresini

değiştirmiyor, çevreyle birlikte kendini değiştiriyor. O sebeple bu genellemeyi yapmamıza cevaz yok. Evet, Fenikelilerde de, Japonlarda da o var ama Japonya'da böyle bir medeniyet görmüyoruz. Çok denize açılan topluluk var, açık denize çıkamamışlardır. Bütün Güney Amerika'da, Karayipler'de yaşayan yerliler denizle besleniyorlardı ama kıyıdan 20-30 km öteye gidemiyorlar. Bunlar muazzam adamlar, 5000-7000 km kat etmişlerdir Polinezyalılar, Hawaii'den çıkıyor adam, MS 8. yüzyılda *katamaran* denilen o teknelerle Yeni Zelanda'ya geliyor ama böyle bir medeniyet çıkmıyor. Buyurun, hanımların biliyorsunuz önceliği vardır.

SALONDAN- Hocam, ben şunu sormak isterim: Bu anlattığınız tarih ya da medeniyet okumasına dayanarak Yeni Çağdaki sekülerleşmenin, dünyevileştirmenin esintilerini ya da kaynaklarını Yunan'da görebiliyor muyuz?

TEOMAN DURALI- Tabii.

SALONDAN- Ama dünyevileştirmek İslam medeniyetindeki Abbasi dönemindeki çevre hareketinde, Memluk döneminde bir etkide bulunmuyor?

TEOMAN DURALI- şimdi her şey her yerde bir biçimde ortaya çıkabilir. Mesela, MÖ 2100'lerde Babil'de elektriği keşfettiklerini görüyoruz. Hararet meydana getiriliyor ve bu bir madeni kabloyla naklediliyor. Babil'de elektrik var diyebilir miyiz? Kurumsallaşması lazım. Mısır'da gene o tarihlerde, 2000'lerin sonlarında planör imal ediyorlar. Mısır'da uçak vardı diyebilir miyiz? Milliyetçilerimizden ben bunu işittim. "*Denizaltıyı biz icat ettik*" diyorlar. Lale Devrinde III. Ahmed'di değil mi padişah? Onun şehzadelerinin sünnet düğününde Haliç'in dibinden bir tekne çıkar ve teknenin güvertesine cambazlar çıkıp oynarlar, Haliç sırtlarında dizilmiş olan çocuklar bunları seyrederler, eğlenirler. Bir olay gelenekleşip kurumlaşması lazımdır ki o olaydan bahsedelim. Mesela, felsefeden bahsettiğimizde tabii ki Hint'te, Çin'de felsefeye giden epey bir yol görüyoruz ama henüz felsefe çıkmamıştır. Bir kurum olarak yok. Felsefenin kurum olması için öncelikle okullaşması lazım ve tarihteki ilk yüksek okul Ef-

latun dedemizin Akademia'sıdır ve sonra Aristoteles'in kurduğu lykeion'dur.

SALONDAN- Çok kısa bir sorum olacaktı. Anlattıklarınızdan yola çıkarak Batı medeniyetinin kültür dayanağı olarak Yunanlıları gördüğünü söyleyebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Tabii ve biz oradan gelmediğimiz için Avrupalı değiliz ve olamayız.

SALONDAN- Tarihinde var, kültüründe yokuz derler, doğru mu?

TEOMAN DURALI- Tarihinde de kültüründe de yokuz. Ne zaman tarihinde olduk, öyle bir tarihi paylaşmadık.

SALONDAN- Hocam, peki Avrupa merkezli olarak gelişen sekülerleşme şu an Türkiye coğrafyasında, bizim coğrafyamızda da görülüyor mu?

TEOMAN DURALI- Görülüyor. Kriz olduğu da muhakkak, çünkü hazır bir elbise giyiyoruz. Kendimiz dikmedik, kendi vücudumuza göre bir elbise imal etmedik. Taklit son derece sorunlu bir iştir ve biz baştan ayağı topyekûn taklitte yaşıyoruz. Başka ne yapabiliriz? Belki treni kaçırdık, özgür olma imkânını kaçırdık gibi geliyor bana, o sebeple biz daha bu sorunları, bunalımları yaşayacağız. Nereye kadar bilmiyorum, ben tabii münecim değilim ama görülebilir bir gelecekte de bunalım devam edecektir.

SALONDAN- Peki, çağdaş felsefenin bu yeni okuma şekli acaba bu bunalımı Avrupa'da, Amerika'da ya da Türkiye'de çözebilecek mi?

TEOMAN DURALI- Hayır, çünkü felsefe bizim malımız değildi. Biz Türkiye olarak felsefeyi yaklaşık 300 yıl önce bıraktık. 1890'larla 1920'ler arasında yeniden bir felsefe kurma imkânı ve çabası görüldü ama daha sonra gelen olaylar bu çabanın yarıda kesilmesine sebep oldular. Bu saatten sonra felsefe, kendimize mahsus, özgün bir felsefe kurulabilir mi? Kesin bir şey söyleyemem tabii ama ben kendi hesabıma çok şüpheliyim. Batı'da, Avrupa'da da kesilmiştir felsefe, Avrupa'da da artık felsefe yok.

SALONDAN- Peki, bu durumda felsefe gereğini yerine getirmemiştir diyebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Tabii.

SALONDAN- Yapması gerekeni yapsaydı bu krizden kurtulmuş olurduk.

TEOMAN DURALI- Kurtulurduk elbette, onda hiç şüphe yok. Burada bizim bireyciliğimiz, bencilliğimiz çok rol oynamaktadır. Hocalarımdan üç nesil öncesine kadar takip edebiliyorum, en yaşlı hocam 1906 doğumluydu, sonraki hocalarım 1925 ve 1927 doğumluydular. Her biri bir gelenek kurma iddiasıyla ortaya çıkmıştır, kimse kimseyi tanımamıştır. Geleneklerde boyun eğme gereği vardır. Aristoteles Platon'u ne kadar eleştirirse eleştirsin, hatta hocasının gazabına uğramıştır. *"Taylar annelerini çifteliyor"* demiştir Platon ama Aristoteles hocasının kurduğu kurumu üstlenmiş, götürmüştür. Gelenek böyle gider felsefede, eleştiri mutlaka var, olmak zorundadır, amentüsüdür felsefenin ama bencilliğin yeri yoktur. Eleştiriyle bencillik bağdaşan olaylar değildir. Onun kurduğu yapıyı üstleniyorsun, bozuk olan noktaları tamir ediyorsun.

SALONDAN- Moğoli gelenekten gelen dıştan evliliğin bizde devam ettiğini söylemişsiniz.

TEOMAN DURALI- Hayır, Moğoli ırkla ilgili bir şey değil, o sadece Türklere mahsus bir olaydır. Ama bugün yok.

SALONDAN- Bugün geçti ama elli yıl öncesine baktığımızda aşiretlerin kendi içinde evlenme isteği olduğunu söyleyemez miyiz?

TEOMAN DURALI- Hayır, belli dini gruplarda, inanç gruplarında görüyoruz, genelleyemeyiz. İncancımıza bağlı kalalım kaygısıyla... Bana kalırsa Yahudilikten alınan bir esinti var burada. Onların dışında geneliyle Türk toplumu hiçbir zaman kendi içine kapanmamıştır, hep dışarıdan evlenmiştir ve bunun en bariz örneği Osmanlı hanedanıdır. Çok ilgi çekici bir hanedanıdır, özellikle incelemenizi salık veririm. Efendim, tekrar teşekkür ediyorum.

Orta Çağ Hıristiyan Avrupa Medeniyetinin Kökleri

TEOMAN DURALI- Saygılarla selamlıyorum. Bu oturumumuzda Orta Çağ Hıristiyan Avrupa medeniyetine kısaca bakacağız, oradan da Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetine geleceğiz. Yeni Çağ, İstanbul'un fethi 1453 ya da Amerika'nın keşfi 1492'den başlayarak 1600'lere kadar olan dönem, Çağdaş da 1600'lerden 1800'e ve 1800'den itibaren günümüzü kapsıyor.

Erken, klasik, geç olmak üzere Orta Çağ da üç kısma ayrılmıştır. Bu Orta Çağ'da Hıristiyan Avrupa medeniyetinin yanı sıra Avrasya'da İslam medeniyeti, Çin medeniyeti, Hint medeniyeti var, Amerika'da Astek, Toltek, Maya ve İnka medeniyetleri var, ayrıca Afrika'da Mali medeniyeti, Güneydoğu Afrika'da Zimbabwe medeniyeti var. Kuzey Afrika ayrı bir dünya, Sahra Çölü Afrika'yı ikiye bölüyor: Kuzeyinde ak tenli insanlar, güneyinde zenciler var. Sahra boş değil ama tenha, belki işittiniz, son zamanlarda adı sık sık geçer, Tuaregler yaşıyor Sahra'da ve bu Tuaregler Berberi bir kavimdir. Berberiler ak tenlidirler, Hami dillerini konuşurlar, Hami dilleri Sami dillerine akrabadır ve Tuaregler kara Afrika'yla, zencilerle Kuzey Afrika arasında MÖ 4. yüzyıldan itibaren bağlantı sağlamışlardır. Daha sonra onların bu bağlantı sağlama işine Araplar da katılmışlardır. Müslüman olan Araplar, yani İslam'ın ortaya çıktığı 6. yüzyıldan itibaren Araplar kuzeye ve kuzeybatıya doğru akmışlardır. Kuzeybatıya akan Araplar ilkin çok eski bir medeniyet merkezi olan Mısır'a ve daha sonra daha batıya doğru yönelmişler, intikal etmişler ve nihayet 700'lerin başlarında Atlas Okyanusu kıyısına gelmişlerdir. Buradan da ünlü Tarık b. Ziyad kumandasında İspanya'yı ele geçirmişlerdir. Bu yarımadanın tamamını kırk yıl gibi kısa bir sürede ele geçirirler ve nihayet Fransa'nın güneyine kadar uzanır ve Şarlken kumandasındaki Fransız

ordusuna yenilerek Pireneler'in güneyine çekilirler ve İspanya 1000 yıl Müslüman toprağı olarak kalır. Müslümanlar yavaş yavaş çekilmeye başlar; ilkinde, 1120'lerde Portekiz ve İspanya'nın kuzey kısmı İslam hakimiyetinden çıkar. Sadece güneyde Endülüs kesimi Müslümanların elinde kalır. İlkin burası Emevilerindir, daha sonra Berberi kavimler buraya çıkar, Emevileri yener ve daha ziyade Emevi hanedanları hakimiyetinde kalır. Nihayet 1492'de ne yazık ki Endülüs de elden çıkar ve topyekûn İspanya'da İslam dönemi kapanır. Bu İslam'ın batı kesimidir, Mağrip adı verilir. İslam tarihte iki büyü medeniyet bölgesine ayrılmıştır: Sina Yarımadası'nı merkez alırsak doğusunda kalan kesim Maşrıktır, batısıysa Mağrip olarak adlandırılır. Mısır bir istisnadır, ne Mağrip'ten sayabilirsiniz ne de Maşrıktan, gerçi Sina'yı ben merkeze aldım, galiba yanlış yaptım. Mısır'ı merkez almak daha doğru olur, Mısır'ın batısı mağrip olarak düşünülür, tarif edilir, doğusu Maşrik, şarktan geliyor, doğu anlamına geliyor. Batısında Arap kültürünün damgası çok belirgindir, İspanya'yı da içine almak üzere maşrika geldiğimizde Arap damgası gitgide azalır. Çünkü doğuda iki çok büyük medeniyet dünyası vardır. Biri, Fars medeniyetidir, Arap istilasından sonra Pers çöker, Fars adını alır. Çünkü Arapçada P harfi yoktur, F'ye dönüştürmüşlerdir ve bu ad değişikliği aynı zamanda büyük bir kültür değişimine de delalet eder. Pers medeniyetinin yanı sıra doğuda Hint medeniyeti söz konusudur, Persler -bu çok önemli bir nokta- kendi damgalarını vurmaya çalışmışlardır İslam'a ve Pers damgası kendini Şiilikte gösterir. Şiilik bir dini itikattan ziyade bir medeniyet ifadesidir. Fars medeniyetinin, daha sonra medeniyeti silip de kültür olarak kabul ettiğimizde Fars kültürünün çok açık bir ifadesi olarak görülür. İran demiyorum, İran çünkü genel bir addır. İmparatorluk devletleri milli, kavmi adlarla anılmazlar. İmparatorluk devletlerinin belli belirsiz adları vardır, bizdeki Osmanlı gibi belirli bir kavmi işaret etmez. Çünkü o imparatorluk coğrafyasında değişik kavimler yaşar. O bakımdan birini öne çıkarmak o devletin temelinde dinamit yerleştirmek gibidir. Kavim adları ancak ve ancak çok sonra milli devletlerle, ulus devletlerle ortaya çıkmıştır. İmparatorluk devletleri tekrar ediyorum, hep kavimler üstü bir adla

anılmıştır. Burada da İran belli bir kavme işaret etmez. Rus İmparatorluğu Sovyetler Birliği'ydi. İngiliz İmparatorluğu Britanya'dır yahut Birleşik Krallık'tır. Ne menem bir şey olduğu belli değil, Türkçede "ne attır ne ittir" derler. Belli değil bunun ne olduğu, halbuki temelde İngilizdir ve ben hep İngiliz derim, hiçbir zaman Britanya demem, çünkü yalandır ama resmi adı Britanya'dır. Çünkü orada İskoçu, İrlandalı, Gallisi, vs. vardır ama onların hepsi İngilizleşmişlerdir.

Gelelim tekrar İran'a, Türkler büyük ölçüde Şiiliği sokmuşlardır. Daha önce yok muydu? Vardı ama azdı. Türkler 15. yüzyılda, 1400'lerde Şiiliği getirinceye değin Fars nüfusunun büyük bir kısmı Sünni'ydi ve daha sonra dediğim gibi Şiileşmiştir. Şiiliği Fars kültürünün yayılma aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Ben bunu Rusların komünizmi kullanmalarına benzetirim. Komünizm Rus yayılmacılığının bir aleti hâline getirilmişti. Nitekim eskilerde Rusya 89-90'da çökünceye değin eskiler, benim babamın nesli komünizmden bir ideoloji olarak tırsmazlardı, çünkü bilmezlerdi, bizde ideoloji bilinmez. Bizde felsefe olmadığından kapalı devre felsefe sistemi demek olan ideoloji de tanınmaz. Bizde ne komünist ne faşist ne nasyonal sosyalist vardı, özentileri vardı sadece, yoksa bunların aslı yoktur. Tanımıyoruz, bilmiyoruz. Komünist dendiği vakit o nesilde akla gelen, Rusya yayılmacılığıydı. Rusya'dan korkarlardı. Bizim bütün eski nesillerde dehşet bir Rusya korkusu vardı. Bu coğrafyaya gelmeden daha Orta Asya'larda dolanırlarken bizimkiler Çin korkusuyla yaşarlardı. Çin korkusu vardı ve Müslümanlığı kabul etmemizin birinci derecedeki sebebi Müslümanlığı anladığımızdan, aman efendim, Allah'a daha yakın olalım, müminlikte üst kata geçelim, filan derdi değil, Çin'den kaçarken Müslüman olmuşlardır. Çünkü Talas ovasında Araplarla karşılaşırlar, Arapların kucaklarına atılmışlardır, aman bizi Çin'den kurtar demişlerdir. Günde yaklaşık 1000-2000 Türk Müslüman olmuştur. Arap kumandan da şaşar, hayretler içinde kalır, "Türk iman" diye bağırır adam. *Turkoman* Türk imandan, Türk imanının Farslılaşmış halidir, oradan da Türkmen gelir. Türkmen diye bir kavim yok ortalıklarda. Müslümanlığa ilk geçen Türkler Oğuzlardır ve bunların Müslüman

olanlarına Araplar Türk iman, öbürlerine de Türk koman demişti. Araplar Türkleri kese kese Müslüman yaptı derler, hayır, öyle bir şey olmamıştır. Tersine Müslüman olan Türkler Müslüman olmayanları kesmişlerdir. Hadise bugünkü Kırgızistan'da cereyan ediyor ve daha sonra Türkler İslam'ı doğuya ve kuzeye yaymaya başlar. Araplar İran'a doğru çekilir gider, Müslüman olan Türkler öbür Müslüman olmamış olanları döve döve yahut kese kese Müslümanlığa sevk ederler. O bakımdan Arapların burada herhangi bir canılığı yoktur, yalandır, Araplara çamur atmak için uydurulan yalanlardır bunlar, çünkü bizde Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğrudan doğruya İslam'a küfredilemiyor. Ne yapacaklar? Cumhuriyet'in ilk nesilleri Araplara vuruyorlar, bütün hınçlarını onlardan almaya çalışıyorlar.

Avrupa'ya Müslümanlık ilkin batıdan, mağripten girmeye başlıyor ve İspanya, Sicilya üzerinden İtalya'ya geliyor. Daha sonra çok önemli tanışma, Haçlı seferleri sırasında Filistin'de. Arapçada Cezire dedikleri Yunancadaki Mezopotamya'dır. Şu coğrafyada savaşıyor ve arkasından tanışılıyor. Avrupa tarihinin en önemli mihenk taşlarından Tapınakçılar, İslam medeniyetiyle Orta Çağ Hıristiyan Avrupa medeniyeti arasında çok önemli bir köprü vazifesini görüyorlar. Bu sebeple kimi tarihçiler İslam medeniyetini yanlışlıkla Orta Çağ'a yerleştirirler. Yanlıştır, Orta Çağ Avrupa'ya mahsustur. Orta Çağ İslam medeniyeti, Orta Çağ Çin medeniyeti, Orta Çağ Hint medeniyeti yoktur. Sadece Avrupa için yapılan tarihi bir sınıflamayı ifade eder. Orta Çağ Avrupa medeniyetinin menşei Hıristiyan dinidir. Hıristiyanlık miladi takvimle 1-2'lerde başlar. Yani Hz. İsa'nın doğumu temel alınır. Bu tabii yanlıştır, bu sadece bir tariftir. Hz. İsa'nın MÖ 1'de doğması söz konusu değildir. Büyük bir ihtimalle MÖ dünyaya gelmiştir ama MS 30-35'lerde vefat etmiştir. Hıristiyanlığın kurucusu Hz. İsa olduğu da bir tevatürdür. Hz. İsa'yı Hıristiyanlar esas alırlar, biz de öyle yaparız ama bizden farklıdır. Çok karışık ve karmaşık bir inanç düzeni vardır. Hz. İsa herhangi bir insan değildir, Tanrı'nın bir çeşit devamı, görüntüsü gibidir. Yeryüzüne kendinden bir zat olmamakla birlikte bir görüntüsünü göndermiş olduğuna inanılır ve yarattığı en üstün eseri insanın ne hâlde olduğunu

bizzat görmeye, gözlemlemeye gayret etmektir. Bu ne demektir? İnsan çeken bir varlıktır, çilekeş bir varlıktır. Tanrı insanın çilesini bilmiyor mu? Biliyor. Bilmekle duymak, hissetmek ayrı şeylerdir. İnsan muhtardır, özerktir. Her ne kadar Tanrı yoktan, hiçten var etmişse de mademki ona özerklik tanımıştır, o hâlde o özerk varlık belli bir duygu dünyası içindedir ve o dünyayı, duyguyu insanın nasıl yüklendiğini Tanrı görmek istiyor. Bunu Tevrat'ın başlangıcında Adem'in cennetten kovulma hikâyesinde bize anlatıyor. Orada -ki Kur'an'da da benzeri bir hikâye var. Adem cennetten sürülürken niye sürüldüğünün hesabı vardır. Özü itibariyle Adem hürdür. Tanrı bildiğimiz kadarıyla ilk defa yaratığına hürlük bahşetmektedir. Aslında bahşetme midir, ceza mıdır, o da tartışma konusudur. Hıristiyanlık bu olağanüstü, bu son derece dehşet verici teatral felsefi malzemeyi nereden almaktadır? İslam'ın peygamber kabul ettiği Hz. İsa'dan değil, Hıristiyanlığın kurucusu İsa değildir, Pavlus ve Petrus'tur. Bu iki Havari Hz. İsa'yı bizzat tanımıyorlar, yanında bulunmuyorlar, 12 Havariden değiller. Hatta Pavlus memleketi Tarsus'tan İsa'yı öldürmeye giderken Antakya'da mola verir ve rüyasında İsa'nın hizmetkarı olma duyumunu alır ve ondan sonra onun çok yakın, son derece sadık bir takipçisi, hizmetkarı olur ve Petrus'la birlikte Hıristiyanlığı inşa eden mimardır. Başlangıçtan itibaren Hıristiyanlık iki büyük kültürün ve bir medeniyetin çerçevesi içinde biçimlenmiştir. Eski Çağ Ege medeniyeti, Yunan kültürü ve Latin, Roma kültürü çerçevesinde biçimlenir Hıristiyanlık. Pavlus Hıristiyanlığa Yunan damgasını vuran kişidir ve büyük ihtimalle Doğu Hıristiyanlığı, Ortodoksluk Pavlus damgasını taşır. Batı Hıristiyanlığı yani Katoliklik Latin Roma dünyasında şekillenir ve Petrus'un damgasını taşır. Ancak Latin Roma da zaten Yunan'ın bir takipçisidir. Bu bakımdan aralarında büyük bir kültür ve zihniyet farkı bulunmaz. Yunan'ın başta gelen özelliği tiyatrodur, yani insan tekinin, bireyin kaderinin resmedilmesi hadisesidir -ki buna dram denilir. Bir ikincisi aklı merkeze alan, aklı başat kılan felsefe; bu iki hadise drama ve felsefe Hıristiyanlığın çerçevesini çizmişlerdir. Akıl Hıristiyanlığın sistemini oluşturmuştur. Bu sistemin açık ifadesini Katolik Kilisesinde buluyoruz. Tarihte vücut

bulmuş en mükemmel sistem Katolik Kilisesinin sunduğu, yani Vatikan'ın sunduğu yapıdır. Müthiş bir sistemdir ve Hıristiyanlık vücuda getirildikten sonra meydana getirilen bütün siyasi ve toplum sistemleri bu sistemi takip etmişlerdir. Gerek Masonluk gerek onun atası sayılan Tapınakçılar gerekse çok sonraları vücuda getirilen Komünist Partisi sistem olarak Katolikliği izlemiştir. Hep aynı yapılanmanın görüntüsüne sahibiz, çok farklı binalarda benzeri bir görünüm vardır. Katolik Kilisesi sistemi bize yansıtılır.

Aklın sesi bu sistematikte çok açık. Hıristiyanlık Müslümanlıktan çok farklı olarak bir defa vahiy sonucu değildir. Müslümanlık Kur'an ve sahih hadis esasına dayanır. Onun dışında Müslümanlığın bir esası yoktur. Hıristiyanlıkta Kitab-ı Mukaddes ikiye ayrılır: Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit. İsa'dan önce gelen peygamberlere gelen vahiyler Ahd-i Atik, Hz. İsa'ya gelirse Ahd-i Cedit'tir ama Ahd-i Cedit de doğrudan doğruya Hz. İsa değil Havarileri tarafından naklediliyor. Havarilerden de sadece dördünün naklettiği, Kilise tarafından esas kabul edilmiş. Bu dediğim kaynağın yanında çok önemli ve sürekli yenilenen vahiy kaynağı, Papa ve Papanın etrafını saran heyettir. Bu heyet de vahiy yenilemektedir, buna Latince concilium, Fransızca *conseil* deniliyor. *Concilium* zaman zaman Papanın etrafında toplanır ve orada Hıristiyanlık inancı şartlara göre yeniden tayin olunur, imanı tazelenir diyelim. Neden? Çünkü biraz önce belirttim, İsa Tanrı'nın bir uzantısıdır. Üçlülük, teslis var. Esas olan babadır. Oğul ve aradaki köprüyü teşkil eden Rûhulkudüs, bunlar birdir ama üç ayrı görünümü vardır. Çok felsefileştirilmiş bir inanç düzenidir. Buna da "kristoloji" denilmiştir. Bu sistemleştirilmeye, felsefileştirilmiş Hıristiyanlık inancına kristoloji adını vermişlerdir. En başta 12 Havari olmak üzere İsa'nın elinin değdiği şahıslar ilahi kişilerdir. Hatta 13'tür, bir tanesi, Yahuda hain çıkar, o bir tarafa bırakılır. 12 Havariden Pavlus ve Petrus doğrudan İsa'dan el almışlardır. Senin, benim gibi bir insan değil, ilahi kişilerdir. Ayrı bir yaratılmanın sonucu diyebiliriz. Bu Petrus Roma'ya gidiyor ve Roma'da Hıristiyanlığı ilan ediyor. Petrus kaya demek Latince, üstünde durduğu kayadan kendisine bu ad veriliyor,

asıl adını bilmiyoruz. Oraya Hıristiyanlığın merkez kilisesi, Aziz Petrus Katedrali inşa ediliyor. Biz Fransız kaşıkla yediğimiz için hep o terimlerle konuşuyoruz, Türkçede St. Pierre Kilisesi diye geçer, yanlışır tabii, Aziz Petrus olması lazım gelir. Bu kiliseden neşet eden, Petrus'tan el almış zevat, rahip sınıfını -Türkçede ruhban diyoruz- teşkil eder. Ruhban rahibin çoğuludur. Arapça "ruhb"tan geliyor, "an" takısı Farsça çoğul ifade etse de Arapça da da sınırlı ölçüde kullanılır. Yani rahipler, *ruhban* zümresi teşkil olunmuştur. Ruhbanın tepesinde doğrudan doğruya İsa'nın halefi, temsilcisi, dünyadaki ifadesi Papa vardır. Katoliklere göre Papa'ya tokat attığınızda Tanrı'ya atmış gibi oluyorsunuz. Katolikliğe ağırlık veriyorum, çünkü Doğu Hıristiyanlığı, Ortodoksluk, Ortodoks milletleri çok büyük ölçüde Türk hakimiyetinde kalmışlardır. Tek istisna Ruslardır. Büyük ölçüde Türk hakimiyetinde kaldıklarından sesleri işitilmemiştir. Hıristiyanlığın bayraktarlığını yapanlar Katolikler olmuştur. Müslümanlık gibi Hıristiyanlık da bütün insanlığa hitap etme iddiasındadır, ümmetçidir. Belli bir kavme, kabileye, aşirete mahsus değildir, insanlığa gelmiştir. *Katholikos* Yunanca bir kelimedir ve evrensel demektir. Aynı iddiayı Ortodoksluk da taşır. Ortodoks Yunancada *sıratümüstakim* demektir. Doğru yol, Tanrı'nın öngördüğü, istediği, talep ettiği yol manasına gelir ve onun ilkin başında yine Papa vardır. Daha sonra kavga ediyorlar, MS binli yıllarda ayrılıyorlar. Ortodoksluğun merkezi Doğu Roma'nın merkezi Konstantinopolis, İstanbul oluyor ve başına patrik geliyor. Ama patriğin papa ayarında bir kutsallığı var mı? Öyle bir ilahi yapısı yok. Patrikle Papa birbirlerini karşılıklı aforoz ediyorlar ve ayrılıyorlar, iki kilise keskin bir biçimde ayrılıyorlar. İstanbul merkezli Ortodoks Kilisesi Rum, Bulgar, Sırp, Rus kiliselerini deruhte etmektedir. Bunun dışında kalan bağımsız çeşitli Ortodoks kiliseleri var, Ermeni, Süryani kilisesi, Mısır'da Kıptî kilise, Habeş Kilisesi var, vs. Batı'da bir bütünlük söz konusudur, bütün kiliseler Vatikan'a bağlıdırlar ve Katoliktirler.

Avrupa'da temelde iki zümre var: Ruhban ilahi kişilerden oluşan bir zümredir, Latincesi *clericus* ve bunun dışında kalan, ruhban olmayanlara ise Latince *laicus* denir. Fransızcası laik,

bizim meşhur laik lafı Fransızcadaki laikten geliyor. Ruhban olmayan demektir. Bunu neye benzetebiliriz? Ordunuz var, orduda kimler var? Askerler var. Orduda olmayan kimseler nedir? Sivil dir. İşte ruhban bir çeşit dini asker, ruhban olmayansa sivil kesim olarak görülebilir. Bu ruhbanın tekrarlayarak söylüyorum, üstün nitelikleri vardır. Yani insan üstü ilahi yönleri vardır. Bu bir silsile-i meratibe bağlıdır. İslam'da da Tanrı böyledir, Allah bir ışık merkezidir. Nur diyoruz bu ışığın manevi çeşidine. O yüzden nur içinde yatsın denilir ölenlere, bugünlerde ışıklar içinde yatsın diyenler var. Ben öldüğümde böyle bir duada bulunursanız benim için büyük bir beddua olur. Çünkü ışığın nebzesi, zerresi beni mahveder, uyandırır. Onun için aman ha, ışıklar içinde yatsın demeyin ne olur. Ruh ilahi bir ışıktır ve o ışığın merkezinde Tanrı o ışığı saçar. O ışığı en güçlü alan en üst kısımdaki insandır, bu da papadır. Güneşin denize nüfuz etmesi gibi düşünün, bir-iki metre dalarsınız, hâlâ etrafınızda ışık vardır, daha derinlere gidersiniz, gittikçe kararır ortalık, herhâlde yirmi-otuz metreye geldiğinizde kapkara olur ortalık, artık o ışık nüfuz etmez. Yunan felsefesine göre madde karanlıktır. Maddeye yaklaştığın ölçüde kararır. En karanlık olan, maddeye en yakın hayvanlardır. Börtü, böcek ve onun üstünde yılanlar vardır. Zaten yılanlar Havva'yı aldatmıştır. Havva da Adem'i kandırmıştır, böyle bir günah anlayışı vardır. O yüzden de yılan cezalandırılmıştır. Yılanın eli ayağı yoktur, sürünür, sürüngendir. Adem nerede aldanmıştır? Yemesi yasak olan bilgi meyvesinde, yemişinde aldanmıştır. Bilgi yemişinden yiyerek Adem başka hiçbir yaratıkta bulunmayan bir özellik kazanmıştır, kendini bilmiştir, bilinç kazanmıştır. Bilincin ilk ifadesi edeptir. Ahd-i Atikte müthiş bir Yunan dramıyla bize bu ifade edilir. Tanrı yürüyor cennette, Adem Tanrı'nın ayak seslerini işitiyor. Tevrat'ta tak tak Tanrı yürüyor şeklinde... Adem çalı çırpının arkasında gizleniyor. Tanrı soruyor: "*Ey Adem -ve bu ünlem, bu nida tarihte Avrupa edebiyatlarının en önemli konusu hâline gelecektir- neredesin*" diye sesleniyor oradan, Adem kısık bir sesle: "*Ya Rab, sen her şeyi bilen değil misin, benim nerede olduğumu nasıl bilmezsin*" diyor. Tanrı cevap verir: "*Soru sormak bana aittir, sen bana soramazsın.*" "*Tekrar ediyorum, neredesin*"

der. Tanrı aslında bilgi edinmek, bilgilenmek için sormuyor, sınamak için soruyor, sınıyor ve Tek Tanrılı vahiy diniyle birlikte başlayan süreçte insan hep sınanır. İnsan sınanan varlıktır. Sınanmak ne demek? Denetlenmek demektir. "Niye saklanıyorsun" diye soruyor Tanrı, cevap olağanüstü bir şey: "Utaniyorum da ondan saklanıyorum" diyor. "Niye utaniyorsun" diye soruyor Tanrı, "Çıplağım" diyor. Çıplaklığının farkına varıyor, işte o bilinçtir. İnsanın kendini denetlemesi ve kendi eksiğini tespit etmesi bilinçtir yahut buna öz bilinç de diyebilirsiniz. Bu ilahi din yahut da Tek Tanrılı vahiy diniyle Yunan dramının bir sentezidir bu görüntü ve ifade; burada insanın çıkmazına işaret ediliyor. İnsan hür bırakılıyor, kendi kendini yönetmeye başlıyor. Hürlük budur. Türkçede harikulade, muazzam bir ayırım vardır. Hürlük ve serbestlik... Pek az dilde olan bir şeydir bu, İngilizcede *freedom* ve *liberty* diye ayrılır. Birçok başka büyük dilde bu ayırım yoktur. Sonra saçma sapan bir kompleksle, bir rezillikle bu özgürlük çıkarıldı. Yani öz neresi bilmiyorum, ayağım mı oluyor, göğsüm mü, başım mı nerenin özüm olduğunu bilmiyorum. *Gür* bir bitki-bilim, botanik terimdir. Otun, ağacın bol olduğu yere *gür* denilir. Bu sonra benzetme olarak insana da teşmil edilmiştir. Kılırları çok olan mesela, kılı *gür*, saç *gür* denir. Özgür dediğiniz vakit benim gözümün önüne böyle kıllı göğüslü bir adam geliyor. Türkçede yok mu? Var hür, neden alınmamış Allah bilir, bilmiyorum. Erkinlik bugün hâlâ doğu Türkçelerinde kullanılan bir sözdür. Erkten gelir, kudret anlamına gelir. Her neyse, insan her daim hürdür. Bilinci yerinde kaldığı sürece hürdür. Felç olur, hapsolür, köle kılınabilir, vs. fark etmez, gene hürdür, serbestliği ortadan kalkar, hareket kabiliyetini kaybettiğinde serbest değildir artık, hapisten salınan bir adam serbesttir. Kölelikten kurtulan azat olmuştur, serbesttir ama gerek kölelikte, gerek hapisanede, gerek felçken... bitkisel hayata, komaya girmedikçe hürlüğü devam eder. Hür olan her an, her durumda hayırla şer arasında karar vermek durumundadır. Bu kararında kendi başınadır, kimse karışamaz.

Şu anlattıklarım sadece Hıristiyanlığa değil, Müslümanlığa da aittir, fark etmiyor. Her an karar durumundayız, aşamasındayız ve karar safhasının kapısında bulunma durumuna Hıristiyanlıkta da,

Müslümanlıkta da *niyet* denilmiştir. Niyet sadece bir *mercie* açıktır, o da Allah'tır. Başka kimse o niyeti tanımaz, bilmez ve bilemez. İnsan teolojik bir varlık olduğu kadar sosyolojik de bir varlıktır, toplum varlığıdır. Toplum varlığı olarak niyetin önemi yoktur. Toplumda bizi yargılamaya hukuk diyoruz. Hukuk niyeti esas almaz. Hukukta eski deyişle *amel*, eylem esastır. İlahiyatta *niyet* denilir. Tanrı'nın, Allah'ın dikkate aldığı eylemin değil, niyetidir. Bu husus gerek İslam, gerek Hıristiyan dünyasındaki felsefelerden çıkan ahlâk sistemlerinin esasını oluşturmuştur. Gazzâlî'nin ahlâk felsefesiyle Kant'ın ahlâk felsefesini karşılaştırdığımızda çok benzer noktalara ulaşıyorsunuz. Gazzâlî İslam'ın en büyük filozofudur, baş filozofudur, İslam felsefesinin hükümdarıdır, melikidir. Öbür tarafta da baş filozof Kant'tır. İkisinde de ahlakın temeli niyettir. Niyetten doğan ahlâk sisteminin merkezi meşruiyettir. Eylemi esas alan ahlâk felsefesinden çıkan hukuktur ve bunun içinde yer alan kanunlardır. Her kanuni tavır aynı zamanda meşru olmayabilir. Her meşruluk kanuni değildir. Hz. Peygamberin -mealen- "*Zalime uyan zalimden beterdir*" sözü bu söylediğimin çok açık ifadesidir. 1960-61'de Arjantin'den kaçırılan eski SS albayı Adolf Eichmann ya Telaviv ya da Kudüs'te yargılanır. Eichmann der ki: "*Ben bir kabahat işlemedim, bana verilen buyrukları uyguladım*", yani yaptığın kanunu uyguluyorum. Çocuktum, büyüklerin sofrasında, biri demişti ki: "*Eichmann'ın dediği doğrudur kanuni açıdan ama vicdani ve meşruluk açısından topyekûn yanlıştır.*" O kişi ardından Peygamber'in bu sözünü söylemişti. Yeni yetmeyim o sıralar ve bu bana çakılı kalan bir ifadedir. Çocukken çivi gibi çakılan birtakım ifadeler ömür boyu kalıyor. Dün bana söyleneni yahut da yediğimi hatırlamıyorum ama bundan elli-elli beş yıl önce dinlediklerimi bugün gibi hatırlıyorum. Bu da onlardan biridir ve bütün felsefe tahsilim boyunca hep bana yol göstermiştir. Peygamber'in hadisi: *Zalime uyan zalimden beterdir*. O hâlde dışarıdan aldığın buyruk değil, vicdanının buyruğu senin için önemlidir. Çünkü her ikisinde de Hıristiyanlıkta da, Müslümanlıkta da, özellikle de Müslümanlıkta Allah'ın hitabı ikidir: 1. Elçileri vasıtasıyla Adem'den Hz. Peygamber'e kadar gelen buyruklar silsilesi vardır ki vahiy deniliyor bunlara, 2. Her birimize teker teker hitabı vardır. Buna da vicdan

diyoruz. Allah'ın sesini işitmektir vicdan. Vahiy olmasa vicdanın anlaşılabilirliği eksiktir, zayıftır. Vicdanımdam işittiğim sözleri vahiy çerçevesinde değerlendiriyorum. Hıristiyanlıkta bu vahye ilave olarak biraz önce bahsettiğim *concilium*ların da katkısı vardır.

Şimdi Avrupa'da iki temel zümrenin peydahlandığını söyledik: Ruhban *clericus* ve ruhban olmayan *laicus*. Avrupa tarihinin başlangıcı Batı Roma Devletinin çöküşüyledir. MS 4. yüzyılda Romalıların ezeli ebedi düşmanı Germanler Latin topraklarına hücum ederler. Roma'nın çöküşüyle birlikte bütün Avrupa'yı ve hatta Kuzey Afrika'yı istila ederler. Tarihte iki konargöçer savaşçı kavimler topluluğu hep medeniyet merkezlerini rahatsız etmişlerdir. Ulu atalarımız Rumları ve onlardan gelen Türkler Çinlileri müthiş rahatsız etmişler. Bu sebeple de Çin Seddi yapılmıştır. Çin Seddi bizim tarafımızdan övünülecek bir şey değil. Bu insanların ürettiklerine sürekli hücum ediliyor, hazıra konuluyor, onlar çalınıyor, kadınlar da dâhil el konulup götürülüyor... Çekiliyorlar, tekrar hücum ediyorlar... En sonunda canlarına tak ediyor. Perişan ediyorlar atalarımızı, onlar da 8. yüzyılda Talas Ovasında İslam Arap ordusuna iltihak ediyorlar.

Çin'den sonra en çok Farsları rahatsız ediyorlar. MS aşağı yukarı 8. yüzyılda hep Çinlilerin itmesiyle batıya kayıyorlar ve aslında İran yahut da Fars toprağı olan Horasan'ı ele geçiriyorlar ve burası tarihi Türkistan oluyor. Türklerin yerleştiğı topraklara Türkler değil ama başkaları Türkiye demiştir. Bir ara Avrupa, mesela Mısır'a da Türkiye diyordu. Göktürkler ve Türkiye Cumhuriyeti hariç, Türkler hiçbir zaman kendilerini Türk olarak nitelememişlerdir. Öbür tarafta da Germanler bunu yapıyorlar. Almanların ataları Germanler sürekli medeniyet merkezine, Roma'ya nüfuz etmeye çalışıyorlar ve Roma'yı yıkıyorlar. Roma'yı yıkan Odoacer'in komutasındaki bir German birliğidir ve onun arkasından German boyları Vizigotlar, Ostrogotlar, Vandallar, Franklar, Burguntlar bütün Avrupa'yı ve Kuzey Afrika'yı istila ediyorlar. İstila ettikleri topraklarda küçük küçük devletler, beylikler oluşturdular, bu da çok önemli bir husustur. Bunlara derebeyi deniliyor. Derebeylikleri belirli bir toprağına sahip oluyor.

Bu toprağa sahip olduğunun ruhsatını, tapusunu çıkarıyor ve burada kendisine bir yerleşim birimi inşa ediyor. Derebeylerinin sarayına şato deniliyor.

Feodal bugün Almandada mal, davar anlamına gelen fiilin atasıdır. Mal sahibi kişidir. Burada kendine bir saray inşa ediyor ve sarayın kendi duvarları, surları var. Bu şatoda derebeyin ailesi yaşar. Akrabayı taallukatının yerleştiği toprağında, çevresine gene bir duvar örer. Müstahkem mevki kale, burktur. Dışarıda kalan köyler ve orada yaşayan köylüler bunların soyundan gelmez. Bunlar Germen soyudur, öbürleri yerlilerdir. Köylülerin bütün ihtiyaçlarını giderir, yedirir, içirir, evlendirir. Tabii afetlerde kaybettikleri ürünlerini telafi eder. Savaş olur, soyulurlar, mallarına el konur; derebeyi her defasında zararını köylülerden kapatır, köylü derebeyine borçlanır. Borçlanır, borçlanır ve sonunda köle olur. Borcunu ödeyemez, toprak kölesi olur; bunlara serf denilir. Çok kötü bir örnek vereceğim. Son 200 yılda fuhuş aynı yöntemi izlemiştir. Çeşitli vaatlerle kandırılan kadına önce uyuşturucu dayatılır, onun müptelası olur, ödeyemez. Ödeyemedikçe de o alçağa, hırta mahkûm olur. Aynen derebeyinin, feodalın izlediği yöntem sürdürülür bu dediğim çerçevede. Önce de yok muydu? Yoktu. Başka şeyler vardı önceleri, fuhuş başka türlü yürütülürdü fakat son 19-20. yüzyılda bu yönteme başvurulmuştur. Neyse, o ayrı bir fasıl, demek ki bu topraklar kime ait? Feodal beye, derebeyine ait oluyor ve bu insanlar onun eline bakıyorlar.

Savaşlar, kıtlıklar baş gösterip de bu insanlardan kimisi kapağı burka atıyor ve orada iş görmeye başlıyorlar. Ne iş görüyorlar? Toprağı bırakıyorlar, zanaatla meşgul oluyorlar. Tekerlek yapıyor, alet imal ediyor, vs. Bir başka zümre daha var. Bu da çok önemli, sebeplerine girmeyeceğim. Romalıların Filistin'den kovduğu Yahudiler iki yoldan Avrupa'ya çıkmışlardır: Kuzey Afrika, İspanya üzerinden ve Filistin, Anadolu üzerinden gelmişlerdir Avrupa'ya. İki kere büyük Yahudi sürgünü olmuştur. Buna Yunancada *egzodus* deniliyor. MÖ 6. yüzyılda Asurlular Yahudileri Kudüs'ten alıp Babil'e getirdiler. Daha sonra bu Yahudileri Persler kurtarıyorlar, tekrar Kudüs'e geri götürüyorlar. Asurlular Kudüs'teki Süleyman Tapınağını yıkıyorlar, Yahudiler Perslerin

yardımla tekrar tapınaklarını inşa ediyorlar.

Bu arada konudan konuya atlıyorum ama birleştirdiğimi sanıyorum. Yahudi aslında bir kavim değil, din adıdır. Hıristiyan, Müslüman, Budacı, Hindu gibi bir din adıdır ve ilk bildiğimiz kurumsallaşmış Tek Tanrılı vahiy dinidir. Yahudilik, tıpkı Müslümanlık gibi bütün insanlığa gelir, ancak Hz. Musa bunu Firavun'a, dolayısıyla da Mısırlılara kabul ettiremez. Mısır, Firavun kendisini kovar. *"Ben burada dururken başka tanrıya yer yoktur"* cevabıyla kovar. Hz. Musa da çarnaçar kendi kavmine, Benî İsrail'e, İbranilere döner ve ilk bu dini kabul edenler, Yahudiliği kabul edenler İbranilerdir. Evet, kendileri bir müşrikler denizinin içinde küçük bir adadır. Bütün dünya, bütün insanlık müşrikken tek Allah dinine bağlanan, ona tutunan bu kavimdir. Dolayısıyla kendilerini çok üstün görmeye başlarlar, ilahi bir kavim olarak kendilerini telakki ederler ve soylarının bozulmamasına dikkat ederler. Bozulursa bu ilahi din de dağılır, bozulur kanısıyla, endişesiyle dini millileştirirler, kavmileştirirler. Bu sebeple zamanla İbranilikle Yahudilik örtüşmeye başlamıştır. Burada da böyle bir durum var.

Avrupa'ya gelen, ikinci egzodus -Türkçesi menfa- MS 70'lerde olur. Romalılar çıkarır Yahudileri Filistin'den ve bu Yahudiler Kuzey Afrika ve Anadolu üzerinden Avrupa'ya geliyorlar. Afrika'ya da, Habeşistan'a göçerler. Tabii karışmışlar, zencileşmişlerdir onlar, yani İbrani özelliklerini kaybetmişlerdir. O sebeple de zaten İsrail onları kabul etmek istemedi. Bir de şunu hemen ilave edeyim: Çok ilgi çekici bir kavimdir bu Türkler, tarihte İbranilerin dışında Yahudi olan biricik kavim de Türklerdir. Hazar Türkleri Yahudiliği kabul etmişlerdir ve onların ahfadı Karainlerdir. Bugün yeryüzünde herhâlde 5-6 Bin civarında bunlar, Kırım'daydılar. Daha sonra Rusya'nın batısına, Baltık kıyılarına, yani bugün Letonya, Estonya taraflarına kaymışlardır. Oralarda var mı hâlâ bilmiyorum ama Kırım'da küçük bir topluluk olarak varlıklarından bahsedilir.

Her neyse, Hıristiyanlar Yahudilere her türlü işi yasaklamışlardır. Toprak işlemek, zanaatkârlık, bütün şeyler yasaklanır

bunlara ve kendileriyle birlikte yaşamaları da yasaktır. Yahudiler *getto* adı verilen ayrı yerleşim bölgelerindedirler. Germenler savaşıydırlar dedim, savaşçının gözünde en düşük olay ticarettir. Parayla uğraşmak çok aşağılayıcı bir şey olarak kabul edilir. Bizde de öyle, onun son temsilcisi babamın da gözünde tüccarlık... Ya memur olacaksın ya da rençper, ticaret çok hor görülen bir şeydi ve bu yüzden Yahudilere tek kapı kalıyor: Ticaret. Özellikle de ticaretin en düşük olanı mal-mal değiş tokuşu ve daha sonra mal-para değiş tokuşu, takası ortaya çıkıyor. Malın malla takasına merkantilizm diyoruz. Derebeyliğin iktisat ayağı da merkantilisttir. *Merkato* İtalyanca da mal demektir. Malın malla değiş tokuşu, takası söz konusudur. Derebeyin üretim fazlasını Yahudi derebeyliğin dışındaki bir toprağa taşır. Buraya pazar diyorlar. Karşı tarafın da malı oraya gelir ve Yahudiler kendi aralarında bunu takas ederler ve takasın sonucunu derebeyliğine geri götürürler. Bundan da bir kısmını kendi kesesine atar. Bu merkantilizmin Avrupa'da iki önemli merkezi vardır: Kuzeyde Felemenk, güneyde İtalya. Arada Fransa kalıyor, Fransa'dan geçiyorlar. Avrupa'nın Roma'nın çöküşünden sonra ilk birlikli devleti Fransa'dır. Parçalanmayan üniter devlet 700'lerde kurulur ve bu sebeple de Fransa Avrupa üzerinde hak sahibi olma iddiası güder. Roma'nın varisi benim der. Devlet olmak iki şeyi beraberinde getiriyor: Siyaset ve hukuk. Siyasetle hukukta öne geçen Fransa, Vatikan'ın dini/ilahi tahakkümüne başkaldırır. Laik, ruhban olmayan hareketin ateşleyicisi, güdücüsü Fransa ve Fransız kültürüdür. Bu kendini dilde de gösterir. Avrupa tarihinde iki klasik dille karşılaşıyoruz: Ruhbanın, dini kesiminin dili Latince, ruhban olmayanın dili Fransızcadır ve bu Haçlı Seferleriyle birlikte Batı Asya'ya yayılır. Batı Asya'da Müslümanları da içine alan bir girdap olarak görebiliriz. Fransızca klasik dil hâline gelmiştir. Lübnan, Filistin ve Mısır'ın kıyı şeridindeki okumuş yazmış aydın denilen kesim Fransızca konuşur. Bugün hâlâ böyledir. İngilizceyle tabii büyük bir darbe yer ama yine de Lübnan'ın ve Suriye'nin önde gelen, Müslümanları da içine alan laik kesimi Fransızca'yı kullanır, Fransız okulu geçer akçedir.

Bu *laic-cleric*, ruhban-ruhban olmayan çatışmasında gitgide

Fransa ve dolayısıyla laik kesim üste geçmeye başlar. Laik kesim dört ana sınıfa ayrılır: Soylular, askerler, rençperler ve Yahudiler. Soylular ikiye ayrılırlar: Toprak zadedânı, derebeyleri ve devlet kuran soylu asilzadeler. Yani kral ve kral soyu asilzade olur. Bu dört sınıf laik kesimi oluşturmaktadır. Bu güç kazandıkça öbür taraf gerilemeye başlıyor. Güç çatışmasının en belirgin örneklerinden birini öğretimde görüyoruz. Önce öğretim, dini bir kisvedeydi, manastırlarda yürütülürdü ve aydın sınıf keşişler ve papazlardı. 1200'lerin ortalarından itibaren ilk defa Orta İtalya'da, Padova'da üniversite kurulur. Laik kesimin merkezidir, öğretim merkezi *universitas* Latince evrensellik demektir. Bu hareket laiklerin *clericlere* (ruhbana) karşı olan hareketleri, nihayet 16. yüzyılda, 1500'lerde tepe noktasına çıkar. Dini kesime tepki milli bir renk almaya başlar. Avrupa'da dini Roma, Latin kesimi idare ediyor. Kendisini baskı altında hisseden Almanlar, Germen dünyası Fransa'dan aldıkları laik etkiyle başkaldırıyorlar. Buradan Protestanlık, Luther hareketi çıkar ve Germen dünyası git gide Protestanlaşır. Yeni Çağ Avrupa medeniyetinin esasları, temelleri atılır. 1600'lerde artık para vardır, para-mal değiş tokuşu başlar ve ucuza mal etme hırsı baş gösterir. Bu Avrupa'nın içinden temin edilemeyen hammaddenin dışarıdan getirilmesi gereğini doğurur. Avrupa'daki sömürme sınırlanır. Bunu aşmanın yolu dışarı açılmaktır. Bütün dışarı açılanlar sömürü maksadıyla gitmezler. Çok merak eden insanlar vardır. Avrupa milletlerinin başat özelliği bu meraktır. Özellikle İtalyanlarda, Portekizlilerde, İspanyollarda, Almanlarda, İngilizlerde, Felemenklerde gördüğümüz böyle bir şey vardır. Daha önce bunu Araplarda, Yunanlarda görüyoruz. Bunlar meraklı insanlar, neden, niye bilmiyorum. Bazı milletler içinde merak saikiyle ortaya çıkan bireyler vardır. Gezgin, kaşif, mucit adamlar çıkıyor bunlardan, tek başınıza mucit olmanız, kaşif olmanız o yola girmenize yetmiyor. Sizi destekleyenler, mali bakımdan arkanızda olması gerekenlere ihtiyacınız var. İşte bunlar sömürüye ihtiyaç duyan resmi kesimlerdir. Kristof Kolomb para kazanmak için değil, merak ettiği için Atlas Okyanusu'na açılmak istiyor. Bu ufkun ötesinde ne var, nasıl bir şey yer etmektedir, bunu görmek istiyor ama bunun için paraya

ihtiyacı var ki gemi alabilsin. Portekiz Kralına gidiyor, kovuyor. Kendisi İtalyan, İtalya parçalanmış, küçük küçük devletler ortaya çıkmış. En büyük devlet İspanya, İspanya Kralına başvuruyor. O yıl da İspanyollar Müslümanları yenmiş, İspanya'nın birliğini sağlamışlar. Oradan parayı alıyor, gemileri satın alıyor ve Hindistan'a, Çin'e gidiyorum diye yelken açıyor. Amerika'nın keşfi tarihin çığır açıcı olaylarından. Hem ufuk çok genişliyor hem de ihtiyaç duyulan hammadde belirmeye başlıyor. İspanya geri bir memleket, İspanya anlamıyor bunu ve oradan gelen hammaddeyi kullanamıyor. Atılım yapamıyor. Büyük bir şevkle bu yeni olayın üstüne atılan İngilizlerdir. İspanyolların Amerika'dan taşıdığı altınları, gümüşleri İngiliz korsanları müsadere ediyorlar. Çünkü İspanyolların yastık altlarına gidecek bu, İngilizler alıp bunu işlemeye başlıyorlar. Neyle işliyorlar? İspanya'dan kaçan ve İngiltere'ye sığınan Yahudilerin parasıyla, ikisi arasında iki çeşit izdivaç vardır, evlilik vardır. Bir akıl evliliği vardır. Fransızcada *mariage d'intérêt* dedikleri yahut menfaat evliliği de diyebilirsiniz buna, öbürü de işte bildiğimiz aşk meşk evliliği. Yahudilerle İngilizler arasındaki tarihi ittifak bir menfaat izdivacıdır. Bu 1600'lerin ikinci yarısında başlar ve nihayet 1700'lerin başlarında tepe noktasına varır. İngiliz girişimciliği ile Yahudi malî bilgisi... Çünkü Yahudiler üstün bilgilerle donanmış olarak geliyorlar. Toprağı işlemeleri, rençperlik, vs. yasak olduğundan mali ve teorik bilgilere yönelirler, bunları elde ederler. Hekim, mühendis, filozof, vs. olurlar ve bu bilgi ve paralarıyla İngiliz girişimciliğini destekliyorlar. Bu evliliğin ilk çocuğu ABD'dir. ABD'yi ele geçirenler önce Hollandalıydı. 1500'lerin ortalarında Felemenkler gelir, 1601'de İngilizler gelerek Hollandalıların elinden alırlar. Zaten bu sömürgecilik tarihinin çok ilgi çekici bir silsilesi vardır. Özellikle Asya tarafında önce Portekizliler ele geçirirler, sonra Hollandalılar gelir, Portekizlilerin elinden alırlar. Ondan sonra İngilizler gelir, Hollandalıların ellerinden buraları alırlar. Burada İngiliz-Yahudi işbirliği ilk meyvesini verir. Sonraki bütün yerleşim yerleri Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika benzeri bir kaderi paylaşır. Yeni Çağa din dışı Avrupa medeniyeti artık din temeli üzerinde inşa edilmez, din bertaraf edilir. Katolikliğin

bertarafı, Protestanlığın ortaya çıkışıyla birlikte dinin cenderesini kırarlar. Çünkü din bir cenderedir, din sınırlar sizi, alabildiğine sömürmeye hiçbir din izin vermez. Sonuçta Hıristiyanlık da buna cevaz vermez. Düşünün ki Hz. İsa'nın sözleridir bunlar: *"Alın teriyle sulanmamış hamurdan pişmiş ekmek boğazında düğümlensin"* der. Bundan daha korkunç bir beddua olabilir mi? *"Zengin adamın cennete girmesi devenin iğne deliğinden geçmesinden zordur"* Buyur cenaze namazına, şimdi bu cendereyi atmak zorundadırlar. Protestanlıkla birlikte Yahudiliğin İbranileştirilmesi gibi din millileştirilir, tıpkı Anglikan Kilisesi, Presbiteryen Kilisesi, İslah edilmiş Hollanda Kilisesi vs.

Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetini 1800'lerin başlarından itibaren çağdaş medeniyet izler. Şimdi tekrar geriye dönüp Yeni Çağ medeniyetine bakarsak, Yeni Çağ medeniyeti Orta Çağ Hıristiyan'ın devamı değildir. Ondandır türememiştir. Tersine ona bir isyandır, onu yıkmıştır, onun yerine geçmiştir. Bunu görmek bize şunu getirecek: Cumhuriyet'in kuruluşu nasıl Osmanlı'ya karşıysa Yeni Çağ Avrupa medeniyeti de Orta Çağdan gelmiyor. Yani bizinkisi onu taklit ederek kuruyor dünyasını, yapısını; anlatmak istediğim buydu.

Bir zaman Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti Orta Çağ Hıristiyanlığının devamıym, halefiyim niyeti ve iddiasıyla vücut bulmuyor. Onu yıkıyor, tarumar ediyor ve bunun son noktası Fransız İhtilalidir. Fransız İhtilali Avrupa'nın bütün tarihi müketesebatını yok etme hareketidir. O kadar ki asiller ve ruhban sınıfı sadece katledilmekle kalmıyor, mezarları açılıyor, cesetleri yakılıyor. Fransız İhtilalinin benzerini pek görmüyoruz tarihte. Belki işittiniz işitmediniz bilmiyorum, Kamboçya'da Pol Pot diye bir deli, zırdeli, canavar çıkar. Öğrenim görmüş entelektüelleri gözlüklüleri diye öldürüyor. 1.5-2 milyon insanı katlediyor. Onun dışında Fransız İhtilalinin benzerini göremiyorum. Yani Bolşevik İhtilali bile ondan daha hafif kalmıştır. Fransız ihtilalinde o kadar aşırıya kaçılıyor ki Fransızcada Latince'den gelme ay adları dini bir çeşni taşıdıklarından lağvediliyorlar. Gün adları değiştiriliyor. Takvim değiştiriliyor, milat kaldırılıyor ortadan, Fransız İhtilali-

nin vuku bulduğu tarih temel alınıyor. Fransız İhtilalinden önce ve sonra olmak üzere ayrılıyor tarih. Bu gördüğümüz en ilk ve en kökten devrimdir. Bütün devrimler Fransız Devriminin iyi veya kötü taklididir. En önemlisi de 1917 Bolşevik İhtilalidir. Her neyse, çağdaş medeniyetin 1800’de kendini gösterdiğini söyledik. 1800-1880’ler arası *erken çağdaşlık* dönemidir. Ondan sonra klasik devir başlar. Biz henüz klasik devri idrak ediyoruz. Öyle aptal şapşal postmodern filan diye bir şey yok. Yani çağdaşlık sonrası, olması için yeni bir medeniyete geçmemiz lazım, öyle bir şey yok, ufukta gözüküyor. Biz şu anda çağdaş medeniyetin zirve noktalarını idrak etmekle meşgulüz.

Sizi çok sıktım, çok geç bir vakte mahkûm ettim, affola, hâliniz kaldıysa, sabrınız varsa buyurun.

SALONDAN- Allah’ın insanlara vahiy ve vicdan olmak üzere iki şekilde hitap ettiğini söylediniz. Sokrates bunun farkına nasıl varmış?

TEOMAN DURALI- Bazı Müslümanlar Sokrates’i ve Eflatun’u peygamber olarak görürler. Bunların arasında Farabî de vardır. Bilmiyorum, tabii öyle bir ad Kur’an’da geçmiyor. Anmadığımız adlar var diyor Kur’an, bunlar da onlardan biri olduğunu sanmıyorum. Eflatun *Timeos* adlı eserinde çok açık bir biçimde Tek Tanrı’dan bahseder, sadece öyle de değil, bu Tanrı’nın şefkat dolu, yani Rahim olduğunu, öğretici olduğunu, Rab olduğunu bildirir ve sonra son eseri olan *Kanunlar*’da âdeta fıkıh yazar. Orada tartışırlar, bir tanesi der ki: “*Tanrıyı inkâr edene ne yapmalı?*” Öbürü de der ki: “*İdam etmeli*” Bu sefer sorar: “*Kaç kere idam etmeli?*” İdamın kaç kere tekrarlanması gerektiği üzerinde bir tartışma gider. Bu derece sert ve kesindir Eflatun’un Tanrı görüşü ama tekrar *Timeos*’a dönersek, orada söyleşinin sonunda der ki: “*Burada konuştuğlarımızı asla ve asla yaymayın, halk işitmesin.*” Buradan da şunu anlıyoruz: Eflatun kendini peygamber olarak kabul etmiyor, görmüyor, ona böyle bir buyruk gelmemiş. Sokrates de aynı şekilde kendisinden hiçbir şekilde kutsi bir kişi olarak bahsetmiyor. Çok ilgi çekici bir hususu sonuç olarak söyleyeyim: Doğu bilgeliklerinde, Budacılıkta Gautama Siddhartha, Konfüçyüs ya

da Lao Tzu peygamber değil, bilgedir. Bu bilgelikler dine dönüşmüştür, din hâline gelmişlerdir ve bu kişiler Tanrı mesabesine çıkarılmışlardır. Gautama Siddhartha'nın Tanrısı yoktu, Tanrı'dan bahsetmez ama zamanla kendisi Tanrı mesabesine çıkarılmıştır. Batı'daki, yani Yunan'daki bilgelik dine dönüşmez, felsefe hâline gelir. Sami dünyasında din bağımsız olarak ortaya çıkar, Yahudilerin ve Arapların elinde din bir bilgelik olarak temayüz etmez. Başlı başına bir kurum olarak çıkar ve insan elinden çıkmamıştır, iddiası budur. Din hiçbir vakit sosyolojik bir hadise olarak kendini tarif etmemiştir Batı'da, teolojiktir, iddiası budur. Ben söylemiyorum, kendi iddiası budur ve peygamberleri İsa'nın yorumu ayrı, onu bir tarafa koyuyorum, bütün peygamberleri insandılar. Hz. Musa da, Hz. İbrahim de, Hz. Peygamber de öyledir, hepsi kendini insan olarak tarif ederler. Büyük ihtimalle İsa da öyle tarif etmiştir. Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye son derece zihin açıcı bir sözü vardır: *"Ya Ali, sen İsa'nın kaderini paylaşıyorsun. Senden ölesiye nefret edenler ve seni ölesiye sevenler var. O ölesiye sevenler de seni Tanrı mesabesine çıkaracaklar."* Çok enteresan bir şeydir, İsa'ya benzetir. İsa'dan ölesiye nefret edenler Yahudilerdir ve Tanrı mesabesine çıkarılanlar da biraz önce bahsettik. O hâlde batı dünyasında -ki İslam da bunun içinde yer alır- din başka bir şeyle karıştırılmaz. Hep yapılır ya felsefe-din zıtlığı, hayır hiçbir şeyiyle zıt değildir, başlı başına ortaya çıkmıştır. O yüzden de doğuda felsefe yoktur. Çünkü oradaki felsefesi görüşler dinle iç içe karışmıştır Hint'te, Çin'de ve benzeri yerlerde.

SALONDAN- Hocam, çok teşekkür ederim. Ben ikinci soruya cevap alırken yeni sorular oluştu.

TEOMAN DURALI- Benim de sorularım bitmiyor hiç, birçoğunu ahirete bıraktım. Orada çok soracağım adamlar var. Evet, buyurun.

SALONDAN- Fars'a Şiiliğin Türklerle gelişinden bahsettiniz. Türklere Şiilik nasıl geldi acaba?

TEOMAN DURALI- Türkler İslam'a girdiklerinde, intisap ettiklerinde eski inançlarını, geleneklerini sürdürmüşlerdir. Bu çok uzun bir hikâye, Araplar Fars topraklarını ele geçirdiklerinde

Fars kültürünü yasaklamışlardır. Birincisi, Farsçayı yasaklamışlardır. 100 yıl kadar Arapça konuşuldu İran'da, Fars coğrafyasında ve mümkün mertebe Farslara Farslılıkları unutturulmaya çalışılmıyor. Bu olmuyor tabii, 100 yıl sonra Firdevsî gibi bir dahi çıkıyor ve yeniden o kültürü canlandırıyor ama artık o kadar Arap etkisi almış ki ve Arap dili öylesine yerleşmiş ki... Bunun benzeri, 1066'da Fransızlar İngiltere'yi istila ettiklerinde, Norman istilasını sonucunda 100 yıl kadar İngilizcenin yasaklanmasıdır. İngiltere'de Fransızca kullanılır. 100 yıl sonra yeniden İngilizce neşvünema bulur. Onların Firdevsî'si de *Chaucer*'dir. Artık İngilizce, Germen köklerini yitirmiştir, Fransızlaşmış, dolayısıyla Finceleşmiştir. Burada da Farsça önemli ölçüde Pers köklerini yitiriyor, Araplıktan çok önemli etkiler alıyor. Bugün hâlâ Farsça kelimelerin herhâlde yüzde 70'i ve hatta gramer kuralları Arap asıllıdır. Bu arada Türkçeden de çok etkilendiğini söyleyebiliriz. Esasen Hint-Avrupa dilidir, tabii o özelliklerini korumuş bir ölçüde ama önemli ölçüde Arap ve Türk dilbilgisinin kurallarını da almıştır. O çok uzun bir hikâyeye, ona girmeyeceğim şimdi, Türklerin böyle bir kaderi olmamıştır. Araplar Farslara yaptıkları gibi Türkleri Araplaştırmamışlardır. Lüzum olmamıştır, çünkü kendiliğinden dine girmişlerdir ama girerken eskisini taşımış, getirmişlerdir. Buna, yani dinin ana metninden, gövdesinden sapmalara ilahiyatta dinde heterodoksluk denilir. Ana metne, ana gövdeye sadık kalma Ortodoksluk, sapmalar heterodoksluktur. Türkler heterodoks olarak geliyorlar. Türklerin Ortodoks İslam'a, Sünniliğe girmeleri çok geç bir tarihtedir ve çok kısımdır. Osmanlı'nın ancak yönetici kesimi Arapların ağzına bal çalma bakımından Sünni yola giriyor. Çünkü halife oluyorsun, Araplara uymak zorundasın. Ama bir kısmı giriyor. Bizim halk kesimimiz, Türkmen kesimi heterodoks kalmıştır. Sonra buna Alevi denmiştir, yeni yetme bir laftır Alevilik, galiba ilk defa Fuad Köprülü, 1919'da basılan *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde kullanıyor bu sözü. Halk dilinde *kızılbaş*, ilahiyat-teolojide heterodoks diye geçerdi. Bugün pek kalmadı ama yakın zamana kadar Yörükler Kızılbaşlılar, heterodokstular. Türkler getiriyorlar İran'a, bir çeşit ilham kaynağı oluyorlar ve Farslar onları görerek

kendi inanç dünyalarını hatırlamaya başlıyorlar. Türkler, bunu zorla sokmaya çalışıyor ama aynı zamanda ilham kaynağı oluyorlar. İslam'da Hz. Peygamber'den sonra en büyük kişilik olan Hz. Ali'yi kendilerine temel alıyorlar. Burada da çok önemli bir nokta var: Hz. Hüseyin'in hanımı son Sasanî Şahının kızıdır. Bu çoğunlukla bilinmez yahut da yanından geçilir ama önemlidir. Şiiliğin üst mertebesinde olan Ayetullahlar o hanım yoluyla soy-larını Hz. Hüseyin'e ve Hz. Ali'ye, Peygambere dayandırmaya çalışırlar. Şunu söylemek istiyorum: İslam dünyasını kan gölüne döndüren bu çatışmalar inançtan çok bu iki büyük bloğun, Arap kültürüyle Fars kültürünün bilek güreşidir. Çünkü efendim, Hz. Ali'nin hakkı yenmiş de... vs. Günümüzde artık 2000 yıl önce cereyan etmiş kabile kavgalarının çetelesini sürmenin bir âlemi yok. Haşimilerle Emeviler arasındaki çatışmalar değil, bütün mesele Fars ve Arap çekişmesidir. Biz de arada kalıyoruz herhâlde, bana öyle gözüküyor.

SALONDAN- Fransa, Ren nehrinin aşağısına geçen Germen soyundan, değil mi? Daha kaba saba yalnız... Frank kelime oradan geliyor.

TEOMAN DURALI- Aynen öyle. Kaba sabalar tabii ve Roma-ılaştıkları ölçüde inceliyorlar, medenileşiyorlar ve dillerini unu-tuyorlar. Latinceyi alıyorlar. Yani bugün Fransızca Germen dili değil, bir Latin dilidir. İçinde pek çok Germen kelime bulunmakla birlikte aslı halk, avam Latincesidir.

SALONDAN- En son cümlelerde postmodern zamanda olmadığımızı ve klasik zamanın doruğunda olduğumuzu söylemişsiniz.

TEOMAN DURALI- Klasik çağdaşlığı yaşıyoruz günümüzde.

SALONDAN- Niçin postmodern olmadığını düşünüyorsunuz? Bu bağlamda da teknolojinin bu kadar insan hayatına entegre olmasıyla ilgili yorumlarınız nelerdir?

TEOMAN DURALI- Onu söylemedim. Tabii söylemediğim yıl-ğınla şey var. Bir kere teknoloji İslam medeniyetinde ortaya çıktı-

yor. Söylemiş miydim?

SALONDAN- Şöyle demiştiniz, “*Teknolojinin ideolojisi yok*” demiştiniz...

TEOMAN DURALI- Hayır, söylemişsem şöyle söylemişimdir: Teknik felsefenin bilim yöntemini uygulamasına yahut da çok kısa olarak felsefe-bilim yöntemini uygulayan tekniğe teknoloji diyoruz. İslam medeniyetinde ortaya çıkıyor ama Müslümanlar bunu kullanmıyorlar. Yani ortaya çıkıp kalıyor. Yeni çağdaşlıkla birlikte önce Felemenkler, daha sonra İngilizler teknolojiyi alabildiğine uygulamaya başlıyorlar. Bunun büyük çapta uygulaması sanayiye beraberinde getiriyor. Sanayi ne demektir? İnsan müdahalesini en aza indiren üretim demektir ve bunun yapıldığı yer fabrikadır. Fabrikalar inşa ediliyor, fabrikalarda istihdam edilen nüfus işçidir. Emekçi değil, işçi, çünkü emek çok yaygındır. Toprakta çalışan insan da emekçidir ve dinlerin temelini emekçi oluşturur. Baktığınız vakit ister Müslümanlık, ister Hıristiyanlık, ister Budacılık olsun hepsinde temel terimler emekten çıkar. El emeği, topraktan elde edilen ürün ve bunun için sarf edilen alın teri... Terimlerin büyük çoğunluğunu Marksçılık Hıristiyanlıktan almıştır. Aynen Freud’un psikanaliz yönteminin Katoliklikten ve özellikle günah çıkarma uygulamasından gelmesi gibi. Sadece kutsallığı yoktur artık.

Gelelim postmoderne; öncelikle *post* Latince *sonra* demektir fakat çağdaş medeniyet ortadan kalkmadı ki sonrası olsun, çağdaş medeniyet günümüzde dünya çapında olduğu gibi devam ediyor, onun için küresel diyoruz. Bu medeniyet de Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti gibi felsefeye dayalıdır. Önü kapatılmış felsefe sistemine ideoloji diyoruz. Çağdaş medeniyetin ideolojisi sermayeciliktir, kapitalizmdir. Gerek kapitalizm, gerekse onun ihtiyaç duyduğu yaygın sömürmeye emperyalizm diyoruz. Emperyalizm tu kaka olduğundan, sevilmediğinden artık onun yerine -nasıl ki mesela eşeğe merkep yahut ite köpek diyorsak- daha incelmış, daha nazikleştirilmiş bir kelime olarak *küreselleşme* diyoruz. Aynı anlama geliyor. Çünkü sömürüyü kaldırdığınızda kapitalizm çöker. Ben burada bir değer yargısında bulunmuyorum.

Yani kapitalizm iyidir-kötüdür demiyorum, sadece size bir tasvir sunuyorum. Bu yaşıyor, devam ediyor. Kapitalizmin üç dayanağı vardır: Teknoloji, sömürme ve kârın yaygınlaştırılması. Çünkü kâr ana hedefdir, ondan vazgeçemezsiniz. Bu kapitalizmin amentüsüdür, kapitalistsek bu amentüye bağlı kalmak mecburiyetindedeyiz. O bakımdan "post"u yoktur onun.

SALONDAN- Evet, mesela global dünya markalarında söylediğiniz o üç unsurda hedef var.

TEOMAN DURALI- Her daim kapitalizm ortaya çıktığı günden itibaren global marka vardır. Kapitalizmin ana aileleri Rothschildler gibi küreseldirler ve bunların Masonluk gibi global teşkilatı vardır. Burada bir değer yargısında bulunmuyorum, sadece açıklama babından söylüyorum. Bunlar küreseldirler ve bu geçmiş değil, bitmiş değil, bitiremezsiniz. Bitirdiğiniz vakit bu ideolojiyi bitirirsiniz, bu ideolojiyi bitirirseniz bu medeniyet biter.

SALONDAN- Asya kıtasındaki medeniyet ilişkisinde Türklerin yerleşik kültürde olan Çinlilerle ilişkilerindeki saldırgan tutumlarının altını çizdiniz. Bunu, Avrupa'da Germen kavminin Roma'ya karşı tutumuna benzetirsek 20. yüzyılda ortaya çıkan Türk-Alman yakınlaşmasında bu kültürel benzerlik etkili midir?

TEOMAN DURALI- Etkisi var, etken olmuştur.

SALONDAN- Bir vurguda daha bulunmak istiyorum o noktada, yalnız 20. yüzyıldaki ilişkisi açısından Almanlar belirleyici, hedefleri gösteren olmuş. Kızılçelma'nın İttihat ve Terakkinin önüne konulması, Orta Asya'nın Alman çıkarları için hedef gösterilmesi...

TEOMAN DURALI- Hayır, Kızılçelma Türk tarihi boyunca hep olmuştur. Sadece Türk tarihinin değil, uzun bir geçmişe sahip büyük diyeceğimiz milletlerde, yani Farslarda, Araplarda, İngilizlerde, bütün büyük milletlerde aynı terim olmasa bile başka başka ifadelerle Kızılçelma kendini göstermiştir. Bu Türklere mahsus bir olay değil, bunu yaygınlaştırabiliriz ve bu Türk tarihi boyunca ta Hunlardan bu yana olan bir hadisedir. Bu Kızılçelma'yı kim

belirler? Çok tartışmalı bir terim olarak, Türkçede Seksenlerden galiba itibaren kullanılan ve Fransızcadan tercüme edilen: Derin devlet. Bu her dönemde bütün büyük devletlerde olandır. Fransızcada *gouvernement invisible*, bu Türkçeye derin devlet diye tercüme edilmiş, kimlerden oluştuğunu sormayın bana, ben derin devletin adamı değilim, bilmiyorum ama bu olayın her dönemde tekrarlandığını söyleyebilirim. Fransızcadaki deyim çok güzeldir, *görünmez devlet* manasına geliyor. Camın önünde oturmayan, camekânın önünde yer almayan bir devlet yönetimi... Benim tahminim bizde bunu ordu teşkil etmiştir, çünkü devletin belkemiğini bizde ordu oluşturmuştur tarih boyunca, bizde sivil-asker ayrımı Cumhuriyet'le birlikte başlar. Daha önce yoktu böyle bir ayrım, o yüzden herkes şaşar niye böyle doğrudan savaşa ilgisi olmayan adam paşa oluyor? Askeri bir ülkedir ve belli bir yerden sonra ister savaşsın ister savaşmasın o unvan verilir. Kısacası Kızılelma'yı koyan, o hedefi gösteren işte o derin devlettir.

SALONDAN- Özür dileyerek, yani Kızılelma ideali zaten var, önceden beri var.

TEOMAN DURALI- Almanlar koymuş değil onu.

SALONDAN- Koymuş değil fakat Orta Asya'ya yönelen hareketimizi belirlerken ideal olarak kullanma anlamında sordum.

TEOMAN DURALI- Türk kültürünün Almanlardan önemli bir farkı var. Kesin olarak kavmiyetçiliği yok. Bunun da sebebinin daha önceki konuşmalarımın birinde evlenme konusundaki tavırlarından ötürü belirttiğimi sanıyorum. Türklüğe çok yakın gördükleri, güvendikleri birtakım kavimler vardır. Mesela Osmanlı döneminde özellikle Arnavutlar ve Çerkesler. Çok yakın bir geçmişe değin, İttihat ve Terakki dönemine değin bunlar ayrılmamıştır. Kim Arnavut idi, kim değildi yahut kim Çerkes idi, kim değildi, sonra sonra anlamaya başladı. Belki de kendi aralarındaki konuşmalarında anlaşıldı. Arnavutça konuşursa Arnavut demiştir ona. Bu kadar olmasa bile bunlara yakın kabul edilen Kürtlerdir. Uzak tuttıkları yakın kavimler vardır: Araplar, Farslar. Müslüman olmuş Hıristiyanlardan da herkesi aynı şekilde yakın

görmemişlerdir. İlk dönemlerde Rumlar katılmışlardır fakat sonraki dönemlerde uzak tutulmuşlardır. Arnavut ve Çerkes derecesinde değil ama Boşnaklar da çok yakın görülmüşlerdir. İskân siyasetinden anlıyoruz. Türk bulunmadığı yerlere Arnavutları ve Çerkesleri koymuştur. Mesela, bugün bakıyorsunuz, Ürdün'de Çerkesler var. Ne işi var Ürdün'de Çerkeslerin? İskân siyaseti olarak Araplara karşı bir denge unsuru olarak görüyorlar. Güneydoğu Anadolu'da hiç akla gelmeyecek birçok yerlerde Çerkes buluyorsunuz. Mehmed Ali Paşa da dâhil olmak üzere Mısır'a Arnavut göndermişlerdir. Onu kendinden ayrı tutmuyor, bu da derin devlet siyasetidir. Başka büyük devletlerde derin devleti filozofları, bizde askerler oluşturmuştur ve derin devletlerden devlet felsefesi ortaya çıkmıştır. Bizdeki muazzam devlet sisteminin nereden çıktığını bilmiyoruz. Hâlâ beni hayrete düşüren Yeniçerilik sisteminin eşi yoktur. Yeniçerilik Eflatun'un *Devlet* diyalogundan âdeta fırlamış gelmiştir, muazzam bir şeydir. Her Hıristiyan alınmamıştır, gene onların başını da Arnavutlar, Boşnaklar çekiyor. Çok az sayıda yeniçeri Sırplardan, Macarlardan, Eflak'dan, Boğdan'dan ve bir de Anadolu'daki Hıristiyan Türklerden alınmıştır. Çünkü Anadolu'da eski Peçeneklerin kalıntısı, Karamanlı bayağı bir Hıristiyan Türk nüfusu vardır. Sonra bu özbeöz Türk doğumlu Ortodoksları 1923'te ağılata ağılata, döve döve Yunanistan'a sürdük.

Galiba burada bitirmek zorundayız. Efendim, teşekkür ediyorum sabrınıza, eyvallah, sağ olun, sağlık, esenlik diliyorum hepinize.

KONUŞMALAR 2016 ■

Tarihte Kavimler ve Kavimler Göçü

TEOMAN DURALI- Hatırladığım kadarıyla Yunan medeniyetine gelmiştik. Bu münasebetle kimdi bu adamlar, nereden çıkmışlardır, nasıl, nereye gelmişlerdir ve bununla ilgili bizde pek az bilinen bir hususa temas etmem gerekecek. Tarihte uzun mesafeli kavimler göçü vardır. Bunlardan en eskisi insanlığın Afrika'dan çıkışıdır. Yaklaşık 100 bin yıl önce cereyan eden bir olaydır ve daha sonra defalarca büyük göçler oluyor. Mesela, 17 bininci yılda İç Asya'dan Amerika'ya Kızılderili dediklerimizin göçü var. Kızılderili diye bir şey yoktur zaten, insanların ten rengi ya akyak ya da karadır, bunun arasında boz, kahverengi var. İklim şartlarına göre kuzeyden güneye indikçe ten kararır ama öbürleri şehir efsaneleridir. Asyalılar için de sarı tenli denilir. Sarılık hastalığına tutulmuşların dışında sarı ten rengi diye bir olay yok. Mesela, halis Çinliler, Han Çinlileri, baktığınız vakit apaktır. Yani bir İsveçli, Alman'ın ten rengi neyse Han Çinlisinin de teni odur ama Çin'de de güneye, mesela Kanton taraflarına indiğiniz vakit tenleri koyulaşır. O güneşle ilgili bir olaydır ama öz ten rengimiz karaydı. Afrika'dan çıktığımız göre, hepimiz özde Zenci olmalıyız. Daha sonra kuzeyin zayıf ışınları yüzünden insanların tenleri açılmış, ak tenli olmuşlardır. Ak tenli olup da çok sıcak yörelerde yaşamak yahut uzun boylu güneşin altına yatmak olağanüstü zararlı bir şeydir. Düşmanım varsa ki yok biliyorum, Allah ona bile kanseri vermesin... Ak tenli olup da güneşin altında uzun süre kaldığınızda deri kanser oluyorsunuz, onun için kapanmak daha akıllıca bir iş.

3. Binde Avrasya kıta bütünlüğünde yeniden büyük bir Kavimler Göçü var. Burası bir kıta bütünlüğüdür, coğrafi olarak bir bütünlüktür. Bunun Avrupa ve Asya diye ayrılması yapma bir iş-

tir, tamamıyla kültüre dayalı bir olaydır. Burada 3. Binde büyük bir göç baş gösteriyor. Bugünkü Rusya'nın güney kesimlerinde yaşayan bir kavim var: Hint-Avrupa dilini kullanan Arîler. Diller sınıflanırken biyolojinin evrim varsayımına dayanılmıştır yahut bu varsayım taklit edilmiştir. Nasıl ki evrimde canlılar türlere sınıflanıyorlarsa dilbilimde de diller böyle sınıflanırlar. Büyük dil aileleri vardır. Bunlar belli bir gerçek dilden neşet etmiş, türemiş akraba dillerdir. Yani bir ebeveyn dili vardır, -yahut anne dili diyelim, baba önemli değil- bir anne dili var, o anne dilden yavruları türemişlerdir. Bu kardeş dillerin en doğal sürecini Latineden türemiş ve bugün büyük kültür dilleri hâline gelmiş Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Portekizce, Romence'de görüyoruz. Ancak bütün kardeş kabul edilen diller bu kadar belirgin bir biçimde izlenemiyorlar.

Hint-Avrupa dillerinin de belli bir atadan, bir anneden çıktıkları varsayılmaktadır. Bunu bize bildiren çok inandırıcı belirgin kıstaslar var, ölçüler var. Bir kere bu dillerde sayılar akrabadır ve çok temel sözler birbirleriyle paraleldir. Mesela İngilizcede *brother*, Farsçada *birâder*, Sanskritçede *brader*, Fransızcada *frèrenin* aynı kökten geldiği tespit edilebiliyor. Bunun gibi çok temel sözlerin ve sayıların benzerliği bizi kimi dillerin akraba oldukları sonucuna götürmektedir. Türk dillerinde ayırım hemen hemen yok gibidir ama bir üste çıktığımızda, Altay dilleri dediğimizde o fark çok büyüktür ve orada şüpheye düşüyoruz. Mesela Moğolcayla Türkçe arasında bağlantıları kuramıyorsunuz. Ne rakamlar birbirini tutuyor ne temel sözler benzeşiyor. Bu bakımdan hâlâ Altay dilleri bir teori değildir, bir varsayımdır. Ama Hint-Avrupa dillerinin ve Arapça, İbranca, Asurca, Süryancayı içeren Sami dillerin benzerlikleri çok belirgindir. Göç eden Hint-Avrupalılar birkaç yöne sapmışlardır. Bir kısmı doğuya gidiyor, doğuya gidenler ikiye ayrılıyorlar. Bir kısmı Orta Asya üzerinden İran yaylasına iniyorlar. Bunlar Perslerle Medlerin -Medler bugün kaybolmuş durumda ama Persler duruyor- atalarıdır. Öbür bir kısmı Hint Yarımadası'na iniyor. Bunlar Hindistan'ın iki esas ahalisinden birini teşkil ediyorlar: Ak tenli Arîler, öbürleri de kara tenli Dravidler. Bir başka kol Kafkas üzerinden Anadolu'nun doğusuna geliyor

ve Ermenilerin atalarını oluşturuyor. Diğer bir kol Balkan dağlarını aşarak Yunan Yarımadası'na ve oradan da güneye Mora'ya (Peloponnesos) iniyor. Öteki kollar Avrupa'ya yöneliyorlar: Keltler, Germenler, Latinler ve Slavlar. Bizim burada ele alacaklarımız Yunanistan'a gelenlerdir.

Hint-Avrupa büyük bir dil ailesi ve temelde bir dilbilim ıstılahı. Buradan hareketle bazı beşer bilimciler, antropologlar bu bir kavim olmalı diyorlar. Temelde bir dil ailesinin adı olmakla birlikte 20. yüzyılın başlarında Hint-Avrupa -o zaman Arî deniliyordu daha çok- bir kavmin adı olarak da geçmeye başlıyor. Çünkü nasıyonel sosyalistler Arî terimini siyasete alet etti, kötüye kullandı ve ırkçılığın temeli hâline getirdi. İnsanlığı ikiye ayırıyorlar: Yüce insan soyu Ari'dir, geri kalan aşağılık börtü böcek mesabesinde kabul ediliyor. Bu sebeple İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Almanya yerlerde sürünmeye başlayınca bu terim ayıp kabul edilmiştir, bir çeşit gayriresmi yasaklanmıştır. Bugün Türkiye'de Arî deseniz kimse bir şey anlamaz ama İngiltere'de, Fransa'da, hele Almanya'da Arî dediğiniz takdirde size ters bakarlar. Hatta ceza bile kesilebilir, bu derece istenmeyen, yasaklanan bir terimdir. Bunu da belirtmiş olayım, aman yanlışlıkla oralarda kullanmayın. Eskiden siz hatırlamazsınız ama benim gençliğimde Türkiye'de komünist demek Rus demek gibi bir günahtı. O kadar ki evi aramaya gelen asker kütüphanede saklamayı unuttuğum sözlüğü sorduğunda *Larousse* dedim. "*Sende Rus'un ne işi var?*" dedi. Rus değil, Fransızca sözlük dedim. "*Hayır, La-Rus dedin*" dedi. "*Evet, adamın adı Larousse, sözlük yazmış, benim kabahatim değil ki ben koymadım adını*" dedim. Bir saat evirdi çevirdi, tabii içinde resim yok, şunu oku diyor, okuyorum, bu ne demek diyor, şu demek diyorum. Ecel terleri döktüm *Larousse*'dan dolayı. Bugün Arî de Avrupa'da buna benzer bir şeydir.

Hint-Avrupa dil ailesinin de altında birtakım başka dallar budaklar var. Başlıcaları doğuda Hint dilleri, İrani dillerdir, Kürtçe de bunun bir üyesidir. Farsça, Tacikçe, Zazaca, Kırmancca, vs. İrani dillerden sayılırlar ve kökü Hint-Avrupa'ya dayanıyor. Diğer bir dal Slav, Germen ve Latin dilleridir. Bu dillerin içerisinde

belli bir dala sokamadığımız üç dil var: Doğuda Ermenice, batıda Yunanca ve Arnavutça. Bunlar belirli bir dalın mensubu değildirler, bağımsızdırlar. Temelde Hint-Avrupa ama belli bir dala girmiyorlar.

2. Binde gelerek Yunan Yarımadası'na doğru iniyorlar. Yunanistan kuzeyden güneye son derece dağlık bir ülke. Batıda dağla deniz arasında fazla geniş olmayan birkaç ova var. Attika Yarımadası ve onun kuzeyinde Neolya böyle bir bölgedir. Onun dışında sürekli dağlar var, dağların arasında da birtakım dar vadiler söz konusudur. Yerleşim çoğunlukla doğudaki ovalarda gerçekleşiyor. Batıda dağlar denize dik indiklerinden koylar daha az ve liman imkânı sık görülüyor. Limanlar daha çok doğuda ve doğuda ana karaya yakın birçok ada var. Burası çok girintili çıkıntılı bir mıntika ve jeoloji açısından çok etkin bir bölge; yanardağlar, depremler hep bu bölgede hüküm sürüyor. Buranın devamı da Batı Anadolu'dur. Hele Güneybatı Anadolu son derece girintili çıkıntılı bir mıntikadır.

Kuzeyden güneye doğru akan kavimler göçünde başı çeken Mikenlerdir. Mikenler bütün bu sahayı kat ederek 2. binin sonlarında Girit adasına ve etrafındaki birtakım adalara yerleşiyorlar. Buralara yerleştikten sonra bir kısmı da karaya geçiyor. Mikenler Mora'ya yerleşiyorlar. Mora, dut demektir, Yunanlılar burayı duta benzetmiş, diğer adı *Peloponnesos'tur*, Türkçede *Pelopones* diyoruz. Mikenler üstün bir medeniyet tesis ediyorlar. Medeniyetin en önemli tarifi olarak şehir kuruyorlar. Fakat bu şehirlerin özelliği birleşmemeleri, özerkliklerini, yani muhtariyetlerini, otomilerini korumalarıdır.

Yunan'a gelen kavimlerin en önemli özelliği hürriyetlerine olağanüstü düşkün olmalarıdır. Bundan kesinlikle taviz vermiyorlar. Bu sebeple birleşme bir türlü gerçekleşmiyor, ayrı ayrı devletçikler hâlinde teşkilatlanıyorlar. Küçük küçük devletler kuruluyor. Her şehir yakın çevresiyle birlikte bir devlet hâline geliyor. Bugün buna Türkçede *kent*, Yunancada *polis*, Arapçada *medine* diyoruz. Araplarda da görüyoruz bunu ama Araplarda şehir devletlerinin yanı sıra imparatorluklar da var. Yunan'da ise

ilk büyük devleti, çok geç bir çağda MÖ 4. yüzyılda İskender'in kurduğu imparatorlukta görüyoruz. Bütün bu uzun dönem boyunca bir türlü bir araya gelemiyorlar. Her ne kerametse bugün hâlâ Yunanlıların soyundan geldiklerini iddia eden Rumlar böyle bir özellik gösterirler. Aralarında bir türlü anlaşamazlar, hep birbirleriyle çekişirler. Ben üstünüze afiyet futbola çok meraklıyım, küçük yaştan beri hep maçlara giderim. Sekiz-dokuz yaşındaydım herhâlde, Ankara'da Bulgarlarla Yunanlıların ordu maçı vardı. Eniştemle gittim, oturuyoruz. Bütün seyirciler Türk, 19 Mayıs.

SALONDAN- Hangi takımı tutuyordunuz, Trabzonspor mu?

TEOMAN DURALI- Tabii mutlaka Trabzonspor'u tutuyorum, başka yolu var mı? Neyse, futbol oynanıyor, seyrediyoruz. Bir ara Bulgarlar gol yediler. Yani Rum Yunanlılar Bulgarlara gol attı ve kavgaya çıktı. Türk seyirciler öyle kaldık, seyrediyoruz. Futbol değil, tekme yumruk maçını seyretmeye başladık ama işin tuhafı kavgayı seyredenler sadece biz değiliz, golü yiyen Bulgarlar da Rumların birbirlerine tekme tokat girişini seyrediyorlar. Ellili yıllarda terör de olmadığından polis, jandarma yok. Ne yapacağımızı şaşırdık. Eniştem de subaydı. Tabii oraya sivil geldi ama bu fırladı yerinden, indi aşağıya, birkaç kişi daha toplandılar, girdiler futbol sahasına ve ayırmaya başladılar. Sonra anlaşıldı ki bunlar golü kim attığı konusunda tartışmışlar, birbirlerine düşmüşler.

Eskiden Yunanistan'da Türkçe çok geçer bir dildi. Çünkü Mübadele'yle 1923'te buradan 1.5 milyonun üzerinde Rum gitti Yunanistan'a. Trabzon'dan, Anadolu'nun çeşitli kıyısından köşesinden gittiler ve bunlar çocuklarına da Türkçe öğretiler. Tabii artık Yunanistan'da Türkçe bilen kalmadı. Milli ordu takımında Türkçe bilenler vardı. Sonra onlar izah ettiler kavganın neden çıktığını ve o olay o gün bugündür hiç hafızamdan silinmedi. Bu ta o zamanlardan gelen bir özellik, başıbozuk adamlar, bir türlü bir araya gelemiyorlar ve biz Türkiye'de bunu iyi değerlendiremiyoruz. Rumlar savaşmıyor, korkaktır sanıyoruz ama son derece babayiğit, civanmert adamlardır ama tek olduklarından başarı elde edemiyorlar, savaşlarda bir araya gelemiyorlar. Gerçi İkinci Dünya Savaşında İtalyanları fena dövdüler.

Mikenler Fenikelilerden yazıyı öğreniyorlar ve kullanıyorlar. 1800'lerde Mikenlerde gelişmiş bir yazıyla karşılaşırız. Yunan yazısının esasını Miken yazısından alırız. Büyük eserler verilmiyor, işlenmiş bir edebiyat yok ama yazıp çiziyorlar. Şehir devletlerinin devlet tutanakları var. Mikenlerin en önemli başarısı görsel sanatlarda, mimaride, heykeltıraşlıkta ortaya çıkıyor. Mikenlerden sonra Dorlar geliyor. Dorlar Mikenlerin zıddı; savaşçı, yıkıcı, kan dökücü bir kavimdir. Dorlar da kuzeyden güneye, özellikle de Peloponnesos'a geliyorlar ve oraya yerleşiyorlar. Dorlar tarihin en askeri, savaşçı kavimlerinden biri olan Spartalıların atasıdır. Vahşi olanlar gözlerini gelişmişlere, müreffehlere dikerler. Bunu biz de yapıyorduk. Nerede bir medeniyet yuvası varsa oraya dandanırdık. En eski atalarımız Hunlar ve ondan sonra gelen Türkler, büyük bir medeniyet olan Çinlilere göz dikmişlerdir. Durmadan oraya saldırır, bir şeyleri cepler, kaçarlar. Çinliler de takip ederler. Sonra bakar ki Çinliler baş edemeyecekler, dünyanın en müthiş harikalarından bir tanesini, Çin Seddini örerler. Çin'le çatışmamız, didişmemiz MS 700'lere değin sürmüştür. Çinliler gene bizi kovalarlarken Müslümanlık yeni çıkmış, Araplar İslam'ı İran'a ve Orta Asya'ya doğru yayıyorlar. Bugün Kırgızistan'da kalan Talas ovasında Çinliler, Türkler ve Araplar karşılaşırız. Türkler can havliyle Arapların kucağına atılıyor ve Müslüman oluyorlar. Araplar Farslara yaptıkları gibi Türklerde zor kullanmadılar.

SALONDAN- Bazı tarihçiler, mesela İlber Ortaylı, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinin farklı bir süreç sonucu olduğunu söylüyor...

TEOMAN DURALI- Benim kaynağım, Yahudi asıllı İranlı tarihçi. Şimdi adı aklımda değil ama kitabımda, *Omurgasızlaştırılmış Türklük*'te ona atfım vardı. Bir defada olmuyorlar gayet tabii, çeşitli vesilelerle geçişler var. Yani Müslümanlığın değerini anlamış da biz ihtida etmek istiyoruz diye girmiyorlar, Çinlilerden kaçıyorlar. Hayatta en çok korktukları Çinli, milattan önceki tarihlerden MS 8. yüzyıla değin sürekli Çinlilerle boğuşuyorlar. Bunlar hep konargöçer toplumlardır. Büyük ölçüde Uygurlar hariç, yerleşik değil göçer devletler kuruyorlar. Daha sonra da Farslarla

bir çekişme başlıyor. Çünkü Fars dünyası da Çin gibi çok eski yerleşik bir medeniyet merkezidir.

Dorlara dönecek olursak, onların inişine paralel olarak muazzam bir deprem oluyor. Bu civarda Santorini diye bir ada bu depremin merkezi. Yanardağ hâlâ vardır muhakkak ve o adanın püskürttüğü taşlar, lavlar, alevler iddiaya göre 100-150 km uzaklıktaki Girit'i yakıyor yıkıyor. Bu biraz mübalağa gibi geliyor ama elimizde çok kesin belgeler yok. Bunu fırsat bilen Dorlar Girit'i istila ediyorlar. Buldukları her şeyi yerle bir ediyorlar. Böylelikle Miken medeniyetinin en parlak, en önemli merkezi tarihe gömülüyor, ortadan kalkıyor. Yunan boylarının bu yarımada göçü ardı arkası kesilmeden devam ediyor. Yarımadanın yerleşme yerleri çok kıt olduğundan, dağlardan dolayı yerleşilen yerler doluyor ve adalara intikal etmeye başlıyorlar. Ege adalarını iskân ediyorlar, en sonunda Güneybatı Anadolu kıyı boyuna yerleşiyorlar. Burası olağanüstü derecede girintili çıkıntılı ve kıyıya dik inen dağlar içeriyle kıyı mantıkasının bağını kesiyor. Dolayısıyla dışarıdan aşağıya kimse gelemiyor. Bunlar burada savaşmayarak ve çok müsait bir iklimde çoğalıyorlar. Çoğaldıklarında ovaları yetmiyor, beslemiyor onları, ister istemez denize açılıyorlar. Önce yakın koylarda, körfezlerde balık tutuyorlar. Bir süre sonra bu da yetmeyince daha fazla açılıyorlar. Benzeri Yunan karasında da oluyor. Tarım alanları çok dar olduğu için maişetlerini, geçimlerini denizden sağlamak zorundalar. Burada çok önemli bir nokta var. Denize açılan insanlar karada yaşayanlardan çok farklı bir düşünce yapısına, zihniyete intikal ediyorlar. Karada yaşıyor ve tarımla uğraşıyorsanız hayat tabiatta büyük değişiklikler olmadıkça nesiller boyu yeknesaktır, tekdüzedir. Mevsimine göre ekiyorsunuz biçiyorsunuz, hasada bırakıyorsunuz. Bütün yaşama bilgileri, hayat tecrübeleri, babadan oğula, anneden kıza aktarılır, değişiklik olmaz. Tarım toplumu bu sebeple değişmez, duraldır. Buna karşılık deniz apayrı bir dünyadır, felaket kaprislidir, hırçındır. Bir anı bir anına benzemez. Bunu yaşamadıkça anlayamazsınız, göremezsiniz denizin ne kadar değişik bir manzara sunduğunu. Denize açılan insan son derece tedarikli ve öngörülü olmak zorundadır. Tedariki ve öngörüü her şeyden önce sağla-

yan akıldır. Denize çıkan insan akla dayanmak mecburiyetindedir. Bunun yanında tekne imali olağanüstü karmaşık hesapları gerektirir. Bu da yetmiyormuş gibi o gemiyi yürütecek bir güç merkezi var. Tarihin belki en büyük deha verisi yelkendir. Yelken kadar büyük bir icadı düşünemiyorum. Muazzam bir şey yelkenin icadı, motor hak getire. Siz hiçbir şey harcamadan, sarfiyatta bulunmadan işinizi görüyorsunuz. Rüzgâr gücüyle çalışan o teknenin hareket maliyeti sıfır. Yelken zaten bıçak üstünde olan teknenin dengesini büsbütün bozuyor. Rüzgârın yönüne göre yelkeni ayarlıyorsunuz. Tekne her an devirmeye hazır bir canavar gibidir. Başka bir deyişle denize açılan insan doğayı evcilleştiriyor, onu zapturapt altına alıyor. Bir avuç adam çok uzun süre aynı mekânda nefes alıp veriyor. Düşünün, okullarda, sınıflarda bile 45 dakika birbirimize zor tahammül ediyoruz. Bir de aylarca şu oda kadar bir sahada kırk-elli kişi bir aradadır. Yine gemi tecrübemden hareketle şunu söyleyebilirim size, gemi hayatında gördüğüm disiplini hiçbir yerde görmedim bir daha, askerlik filan bile hak getire, öyle sert, öyle kesin ve keskin bir disiplin ve sınıf farkı var ki aklınız durur. Geminin kaptanı aşağı takımla doğrudan muhatap olmuyor. Süvarinin çevresinde birinci, ikinci, üçüncü zabıt, güverte zabiti, çarkçı, çarkçının yangıncıları, vs.. Bugün değişti artık, o zaman ufacık, bugünün ölçülerine göre fındık kabuğu kadar kalan bir gemide elli iki kişiydik, şimdi dört kişi koskocaman dev konteynır taşıyan gemileri yahut tankerleri idare edebiliyor. Ama gemi yönetme sanatı yok artık, her şey uydulardan oluyor. O zaman her şey insanın elindeydi, insan yapıyordu. Daracık bir alanda insanlar birbirleriyle hemhâl oluyorlar, bütünleşiyorlar ve aynı zamanda birey kalıyorlar. Çünkü her an kaza olabiliyor, diyelim ki gemi batma durumunda, herkes kendi başının çaresine bakıyor. Aynı zamanda da dayanışma devam ediyor, birbirlerine yardım ediyorlar. Aklın en önemli göstergesi hızlı karar vermektir, karşılaşılan bir soruna anında cevap getirmek. Bunlar denize açılan insanın en önemli özellikleri. Beklenmedik bir olayın karşısında anında karar verebiliyor, yargıda bulunuyor. Bu bir akıl işidir. Bir başka akıl işi geminin yön bulmasıdır. O günlerde ne pusula var ne usturlap var. Geceleri

yıldızlara bakıyorlar ve gök cisimlerinin birbirleriyle olan bağlantısından sonuçlar çıkarıyorlar. Bu matematiktir. Matematiğin boy verdiği yerde pozitif düşünme kendini gösterir.

SALONDAN- Efendim, mitolojiyi nasıl üretiyorlar? Çok enteresan.

TEOMAN DURALI- Mitoloji daha önceden var. Anayurtlarından gelirken ellerinde o efsaneler var. Mitoloji demek din demektir efendim. Bütün kavimlerin geniş kapsamlı efsaneleri var. Çinlilerin, Türklerin, Farsların... Biz Avrupa propagandaları karşısında Yunan efsanelerini daha çok biliyoruz.

SALONDAN- Yunan efsanelerinde özgün laflar var bir de.

TEOMAN DURALI- Öbürlerinde de var. Mesela Mikronezya, Polinezya gibi Büyük okyanus kavimlerinin olağanüstü zengin efsaneleri var. Amerika Kızılderililerin hakeza... Yani tüm efsaneler zengindirler ve efsane kendi başına bir olay değildir, dinin parçasıdır.

SALONDAN- Denizcilikte hayal gücü mü çok geliyor?

TEOMAN DURALI- Tabii, kara insanından farklı olarak hayal gücü çok genişliyor. Ama mitolojilerinin kökü bu değil, mitolojiler anayurtlarından, bugünkü Güney Rusya'dan kalkıp gelirlerken vardı. Daha sonra tarihi dönemlerde Mezopotamya'dan, Mısır'dan, Anadolu'dan etkilenmeler, eklemeler olmuştur ama öz itibarıyla mitoloji ellerinde vardı. Yunanlıları denize açılan, denizcilikle ilgilenen deniz Yunanlıları ve ilgilenmeyen kara Yunanlıları diye ikiye ayırabiliriz. Kara Yunanlıların tarihte en önemli merkezleri Sparta'dır. Deniz Yunanlıları Güneybatı Anadolu'da geliyor ve Güneybatı Anadolu'dan tekrar Yunanistan'a dönüyorlar ve burada Attika Yarımadası'na yerleşerek yaklaşık 900'den itibaren tarihi Atina kültürünü yaratıyorlar. Yunan tarihini sınıflarken dört kısma ayırırlar: Kadim devir, eski devir, klasik devir, geç devir. Kadim devir, Yunanlının bu coğrafyaya gelişleriyle MÖ 2000'den itibaren başlar, MÖ 1000'e kadar sürer. Bu devrin en önemli ürünü Homeros'un daha sonra kayda geçirdiği *İlyada* ile *Odyseia* destanlarıdır. Bize o dönem hakkında geniş çaplı ayrıntılı bilgi veren olağanüstü iki destandır.

SALONDAN- Bunlar yazılı değil aslında, değil mi efendim?

TEOMAN DURALI- Yazısız ağızdan, kulaktan kulağa nakledilmişlerdir. İlk defa kör şair Homeros bunları terennüm eder ve yazıya geçirilir. Bu şiirleri, koşutları etrafında kendilerine okuduğu kişiler mi yazıya geçirmiştir, onu kesin bilmiyorum ama yazıya geçirilir. MÖ 800'lerde bunlar yazıya geçirilirler. Bu kadim devrin sonudur, eski devir başlar. Eski devir şu hâlde 800'le demokrasinin kök saldığı 500 arasındadır. 500'den itibaren İskender dönemidir ve 300'lerin sonuna değin klasik devir olarak kabul edilir. İskender İmparatorluğunun yıkıldığı 322'den itibaren geç devir başlar. O da Romalıların Korinthos'u ellerine geçirdikleri dönemdir. MS 1. yüzyılda geç devir biter ama etkileri devam eder. Yunan medeniyeti birinci derecede bütün Doğu Akdeniz'i etkiler. Bu etki İskender vasıtasıyla İndus Irmağına dek uzanır. İskender olağanüstü ilgi çekici bir kişidir; tarihte gördüğümüz salt muharip, fatih tipinden farklı olarak kâşif tarafı vardır. İskender'i dürtten, onu sevk eden bir keşif duygusu vardır ve bununla yola çıkar ama kendi başına dolaşacağına merak ettiği coğrafyaları ele geçirir ve orada yeni, benzersiz bir medeniyeti kurmaya kalkar. Sadece kültür anlamında değil, soy anlamında yeni bir nesil kurmak ister. Çünkü ele geçirdiği her yerde Yunanlıların, yani kendi askerlerinin, subaylarının ve Makedonyalıların yerli ahaliden kadınlarla evlenmelerini ister ve böylece yeni bir soyun ortaya çıkmasını sağlar.

SALONDAN- Benim en çok dikkatimi çeken, Suriyeliler. Diğer Araplara göre çok farklı, daha açık tenliler, bir kısmı sarışın. Bu, dediğiniz dönemdeki melezleşmenin sonucu mu?

TEOMAN DURALI- Benzeri bir şeyi çok daha öte bir ülkede gördü. Afganistan'ın kuzeydoğusunda bir kavimle karşılaştı. Bu kavme mensup insanları ben oraya gittikten daha sonra *National Geographic*'te bastılar. Mavi gözlü çocuklar...

SALONDAN- Onlar da İskender'in götürdükleri mi?

TEOMAN DURALI- Bilmiyoruz, bir ihtimal... Orada mavi gözlü insanların ortaya çıkmasına hiçbir sebep yok. Koyu tenli

insanların salt çoğunluğu teşkil ettiği bir mntıka ve bir bakıyor-sunuz çok tecrit olmuş, dağların arasında kalmış... Müslüman da değiller, o yüzden Kâfiristan deniliyor, çok zor girilebilen bir yer, istemiyorlar yabancıların gelmesini, korkuyorlar. Ezidiler gibi diyeyim, çünkü orada kapalı kalmış toplum ve bir bakıma Ezidilerle benzer törenleri var. Çok eski bir tarihte Güneydoğu Anadolu'da Mardin civarında Ezidilerin törenlerini görmüştüm, hayatımda yaşadığım en ilgi çekici manzaralardan bir tanesidir. Her neyse, Kâfiristan'ın ahalişi içinde bu insanlar İskender'den kalma denilir ama bu ne derece doğrudur? Çünkü aradan 3000 yıla yakın zaman geçmiştir. Bunlar yerlilerle karışmışlar bir şekilde, nasıl hâlâ mavi gözlerini, kumral saçlarını muhafaza etmişler, hayret edilecek bir şey. Kadınların başları açıktı ve düpedüz kumral olduklarını görüyorsunuz. Erkeklerin kirden, pastan saçının rengini tespit edemiyorsunuz ama nedense kadınlar daha temizdi herhâlde, genç kızlar Arî dediğimiz tipi yansıtıyorlardı. Sizin Suriye'de bahsettiğiniz gibi bu insanlarda da öyle bir Arî tipi vardı. Belki bir DNA araştırılması yapılırsa genetik bir bağ bulunabilir. Bilmiyorum, tabii öyle bir şey yapacak hâlim yoktu. Sadece gördüklerim...

SALONDAN- Hocam, bölgenin ismini bir daha söyleyebilir misiniz?

TEOMAN DURALI- Kâfiristan, Afganların söylediği bu, kendilerine ne ad veriyorlar bilmiyorum. Dillerini bilmediğim için bağlantı kuramıyordum. Sadece çok misafirperverdiler ve benden değil, benimle birlikte gelenlerden korkuyorlardı. İkranda bulundular. Orada bir gece kalıp gittim, fazla kalmadım.

SALONDAN- Türklerin geçiş yollarından birisi olabilir mi orası?

TEOMAN DURALI- Hayır.

SALONDAN- Yanlış mı düşünüyorum, mavi gözlü sarı saçlı Türkler olur mu diye merak ediyorum da...

TEOMAN DURALI- Çin kaynaklarına göre en eski Türkler mavi gözlüydüler, kumraldılar. Ondan bahsetmedim, çünkü konumuz

değil. Sebebi de şu: 3. Binde ilk kavimler göçünde doğuya gidenlerin bir kısmı İran yaylasına, bir kısmı Hindistan'a iniyor. Fakat bahsetmediğim bir başka kol doğuya doğru hareket hâlinde... Türklerin anayurdu Ohotsk denizinin kıyıları ve civarında. Burada avlarının peşinde koşan, konargöçer topluluklardır, İç Asya'ya giriyorlar. Hun olarak anılıyorlar, Hiung-nu diyor Çinliler bunlara ve bu İç Asya kesimlerinde karşılaştıkları Hint-Avrupalılarla sevişiyorlar, evleniyorlar. Bir de eski bir Türk kavmi yahut boyu olan Kırgızlar Çinlilere göre mavi gözlü, badem gözlü ve kumraldılar. Bugün zaten hâlâ karışmamış Türkmenler badem gözlüdürler, çekik de değildirler, elmacık kemikleri fazla da belirgin değildir. Avşarlara ve buna benzer başka kabilelere dikkat edin, badem gözlüdürler. Bu o günlerden kalan bir şeydir. Daha sonra yeniden Asya kavimleriyle karışıyorlar. Hint-Avrupa etkisi kaybolunca özellikle Moğollarla çok karışıyorlar ve çekik gözlü, tipik Asyalı oluyorlar. Buna rağmen yine de Moğollardan farklıdır. Moğolistan'da da bunun ayrımını gördüm. Kazakları hemen ayırabiliyorsunuz Moğollardan tip olarak, Asya'daki ırka Moğoli deniliyor. Türklerin bağlı olduğu ırk Turanidir, farklıdır ama artık mavi gözlü Türk pek kalmamıştır. Ancak daha sonra Avrupalılarla karışanlar yeniden almış olabilirler. Son derece ilgi çekici bir konudur beşeri antropoloji yahut beşer bilim. Galiba çok sözü uzattık, buraya kadar Yunanlıların nasıl geldiklerini, nereden çıktıklarını, yerleşim yerlerinden bahsettim.

SALONDAN- Hocam, bir de İyon medeniyeti mi Yunanlıların kurduğu?

TEOMAN DURALI- Tabii İyonlar, gayet tabii.

SALONDAN- Seferihisar'da dünyanın ilk limanını kurdukları...

TEOMAN DURALI- Onun ilk olup olmadığını bilmiyorum ama bütün Batı Anadolu kıyılarında İyonların kurdukları, inşa ettikleri limanlar var. En başta İzmir'in güneyinde Miletos Antalya'ya kadar uzanır. Antalya ve Alanya o zamanlardan kalan limanlardır. Datça'nın en ucunda Knidos şimdi çok rağbet gören bir yer. Güneybatı Anadolu çocukluğumda ve ilk gençlik yıllarımda Türkiye'nin en geri kalmış yöresiydi, mahkumları oraya gönderirler-

di. Gittiniz mi kaçamazsınız. Mesela, Bodrum Kalesine kapatırlar adamı, gidecek yer yok. Ya denize açılacaksınız ya da orada oturacaksınız. Çünkü karayolu yoktu. Muğla'dan Bodrum'a karayolu sanırım 1966'da açıldı. Ben 1967'de gittiğimde İzmir'den Muğla'ya kadar giden bir yol vardı. Dağların arasından giden bir yol... ama aşağı, kıyıya giden bir yol yoktu. Marmaris, Bodrum, Köyceğiz kıyılarına mübadelede Yunanistan'dan kovulan Müslümanlar yerleşmişlerdi. Dağlarda ise Türkmenler oturuyorlar. *Tahtacılar* tabir edilirler, tahta oymak işleriyle uğraşırlar. Hâlâ da vardırırlar, o zamanlar göçüyorlardı ama şimdi yerleşikler. Şimdi bu Türkmenler kışın aşağı, denize inerler. Ömürlerinde denize ayak parmaklarını sokmuş değiller. Mekruhtu deniz, hiç ağızlarına balık koymamışlardır. Baharda nisanla birlikte pılı pırtılarını toplar, tekrar dağa çıkarlardı. Son derece ilgi çekici, özellikle et yerler, sebzeye pek rağbet etmezler. Halbuki kıyı ahalisi neredeyse zeytinyağından boğulur... Mesela, vakit namazını kılıyor. Yaramaz çocuklar gider, namaz kılanın ayağını gıdıklar. Kıkırdar adam ama çocuğu azarlamak aklına gelmez. Öyle bir neşe içerisinde çok hoş bir hayatları vardı. Ben dağları kıyıya tercih ederdim. Çok daha güzeldi, rahattı, havası nefisti ve aşağısı ıssızdı, mesela Köyceğiz'e kadar hiçbir şey yoktu, boştu. Enfes bir tabiat ama boştu. Hakkını verelim, yol açılmadan önce Bodrum'u Bodrumluktan çıkararak aziz Hocam, rahmetli Hocam Sina Kabağağaçlı'nın babası Halikasnas Balıkçısı Cevat Şakir Kabağağaçlı'dır. Oraya mahkûm olarak gönderildi; onu kaleye hapsedtiler, o ise orayı tanıttı, burası cennet dedi, kitaplar yazdı, milletin merakı gıdıklandı, gıcıklandı. İlk gidenlerden biri Zeki Müren Bodrum'da bir kaşane inşa ettirdi ve Bodrum da ondan sonra gitgide Bodrumluğunu kaybetti. Bugün turizm merkezleri hâline geldiler o şehirler, ipini koparan neredeyse orada, o zamanlar çok ıssızdı. Bir de bulaşıcı hastalıklar, sıtma gırla dolaşırdı. Güneydoğu'dan daha kötü durumdaydı Güneybatı Anadolu, hemen belirterek söyleyeyim.

İyonları siz sordunuz demin, İyonya tabii bu medeniyetin ana sütunlarından birisidir ve İyonya'nın devamı Atina'dır. Atina ahalisi İyonya asıllıdır, Attika Yarımadası'na İyonya'dan gel-

mişlerdir, önümüzdeki derste ben gene civıtmazsam doğrudan doğruya kültür yapısına geçeceğiz. Nedir Yunan medeniyetini bu kadar öne çıkaran, ne olmuştur, ne olmamıştır, buna bakacağız. Belki herhâlde ondan sonra iki yahut üç dersimiz kalıyor, bunu tamamlamaya çalışacağız. Çünkü Yunan medeniyeti anlaşılma- dan bugün secde ettiğimiz Avrupa hiçbir şekilde anlaşılabilir. Avrupa'nın iki anahtarı var: Yunan ve Hıristiyanlık. Hatta benim iddiam, Hıristiyanlığı da açan Yunan'dır. Ben Hıristiyanlığı Hz. İsa'nın değil, Pavlus ve Petrus'un dini olarak görüyorum.

SALONDAN- Göbeklitepe olayını sorabilir miyim?

TEOMAN DURALI- O Yunan değil ama çok ilgi çekici bir şey- dir. İlk yerleşim yeri olduğu kabul edilir. Bundan çok daha önce- ye, 10. bine gidiyor.

SALONDAN- Sonra da şunu tartışıyorlar: Tapınak yapılmış ama yerleşim yeri yokmuş...

TEOMAN DURALI- Genellikle tapınaklar daha kalıcı, daha sağlam malzemelerden inşa edildiği için olabilir. Yunan'da da öyledir. Atina'da insanların oturduğu meskenler yoktur artık ama bütün kamu yapıları ve özellikle Akropolis gibi tapınaklar oldu- ğu gibi ayakta. Meskenler kerpiç oldukları için eriyip gidiyor. Göbeklitepe de öyle olabilir. Bilmiyorum kesin, arkeolog değilim.

SALONDAN- Hocam, son bir şey söylüyordunuz da tamamlamadınız. Avrupa medeniyetini tanımak için Hıristiyanlıktan, Yunan medeniyetinden bahsediyordunuz...

TEOMAN DURALI- Hıristiyanlığı da anlamak için Yunan anahtarını kullanmamız lazım dedim. Çünkü bana kalırsa Hz. İsa Peygamber olsa da Hıristiyanlığın inanç yapısı İsa'dan sonra Petrus ve Pavlus tarafından meydana getirilmiştir. Petrus Latin Hıristiyanlığın banisi, Aziz Pavlus ise Ortodoks doğu Hıristiyanlı- ğın mimarıdır. Hıristiyanlığı bir yapı hâline getirmeye Hz. İsa'nın ömrü vefa etmez. Bizden çok farklıdır. Hz. Muhammed İslam'dan hareketle Müslümanlığı inşa etmiştir, yani İslam'la Müslümanlık bir ve aynı şey değildir. Hz. Muhammed'i es geçtiniz mi Müslü- manlığın ibadetlerini, muamelatını beceremez, bilmezsiniz.

SALONDAN- Yunan medeniyetiyle ilişkisi nedir?

TEOMAN DURALI- Her ne kadar ikisi de Yahudi idiye de öz itibariyle Roma Devletinin vatandaşıydılar ve Yunan medeniyetinin küfelerini taşıyorlardı. Çünkü Roma, Yunan medeniyetinin bir parçasıdır.

SALONDAN- Teslis anlayışı da oradan gelir, değil mi Hocam?

TEOMAN DURALI- Tabii. Hz. İsa'nın teslisle ilgili bir şey söylediğine hiç rastlamıyoruz, sonra çıkan bir hadisedir. Teslis, çok Tanrılıktan dolayı bana Yunanlı ve Romalı insanları Hıristiyanlığa çekmek için getirilmiş bir şey olarak görünüyor. İnsanları başka türlü çekemeyeceğini gördüğü için psikolojik bir operasyon olduğunu söyleyebiliriz.

SALONDAN- Pavlus'un çok Tanrılığı ve baba-oğul anlayışını Yahudi kaynaklarından aldığı söyleniyor.

TEOMAN DURALI- Hayır. Yahudilere ne isnat edersek edelim haklarını verelim. Yahudilik Tek Tanrılı sağlam bir inançtır ve Müslümanlık gibi bu konuda hiç tavizsizdir. Yani vahdet vardır orada, zaten Yahudiler Hıristiyanlığı kesinlikle tanımazlar. Hidet ve şiddetle reddederler.

SALONDAN- Hocam, Germen kavimleri nereden geliyor?

TEOMAN DURALI- Hepsi Hint-Avrupa... hepsi aynı menşe'den çıkma. Gerçi bu varsayım da değişti. Son otuz yılda Anadolu menşe'li olduğunu söyleyenler çıktı ama bugün hâlâ en klasik ve geçerli olarak kabul edilen varsayım Rusya'nın güneyinden olduklarıdır.

SALONDAN- Amerika'ya geçişleri nasıl oluyor?

TEOMAN DURALI- 17. Binde Bering'den. Ama bu geçenler Hint-Avrupalı değil, Asyalı, Moğoli ırka mensupturlar. Bizimkiler kendilerine pay çıkarırlar, Türkler geçti derler. 17. Binde Türklerin olduğu kanaatinde değilim. O zamanlar daha milletler yahut da kavimler teşekkül etmemiştir.

SALONDAN- Felsefe derslerinin ilköğretime kadar indirilmesi...

TEOMAN DURALI- Ben bunun hiç de taraftarı değilim. Çünkü felsefe kavram çalışmasıdır, akıl işidir. Çocukta kavram diye bir şey yok, benim yaşımda bile kavramları zar zor anlıyoruz, nerede kalmış 7, 8, 10 yaşındaki çocuk...

SALONDAN- Sorgulamayı öğretme açısından...

TEOMAN DURALI- Sorgulamayı öğrensin. Felsefe sorgulamaktan ibaret değil tabii, felsefede birçok başka teknikler var. Sorgulama önemli bir yer tutuyor ama felsefede bir de sorgulamanın sonu vardır. Halbuki küçük yaşta insanları böyle bir hastalığa sokarsanız durduramaz kendini ve saçmalığa düşer.

SALONDAN- Zaten bizim kendi doğamızda var sorgulamak.

TEOMAN DURALI- Tabii, insan büyüdükçe artar. Ben çok karşıyım, liselerde bile felsefe okutulur mu, okutulmaz mı, talebelerime iş bulma bakımından okutulmalıdır diyorum ama yoksa pek taraftar değilim.

SALONDAN- Hocam, sizi çok yorduk ama bir şey aklıma takıldı da onu da sormak istiyorum. Bütün Avrupa ülkeleri homojen bir şekilde Hint-Avrupa dillerine mi mensup, farklı olan var mı acaba?

TEOMAN DURALI- Macarca, Fince, Baskça gibi Hint-Avrupa olmayan diller var Avrupa'da. Ben kendimizi Avrupalıdan saymadığım için Türkçeyi bu dillerin arasına katmıyorum. Bir de İskandinavya'nın kuzeyinde Laponya diye bir bölge var, onların Sami dili, Hint-Avrupa değildir. Fince Ugor dillerindedir, Baskçanın ne olduğu belli değildir, bilinmiyor.

Çok teşekkür ediyorum, hepinize iyi akşamlar diliyorum.

Eski Çağ Ege Medeniyetinde Siyasi ve İktisadi Yapılanma

TEOMAN DURALI- Efendim, hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum. Yunan medeniyetinin yahut öbür adıyla Eski Çağ Ege medeniyetinin birçok yönünden, cihetinden bahsettik. Burada önemli ölçüde ayrıntısına gireceğimiz olay siyasi ve iktisadi yönüdür. Öbürleri çok ilgi çekici ama burası belki daha da ilgi çeker. Yunan dünyası ikiye bölünmüş durumdaydı: Şu gördüğünüz sarılar Atina'nın baş düşmanı Spartacılar, yeşillerse Atinacılar. Nitekim Atina Devletini görüyorsunuz burada, Attika ve başşehir Atina, şu mıntıkadan ibaret Atina orta büyüklükte bir devlet, eski Yunan'a göre fazla küçük sayılmaz. En büyük devletler dışarıda kalıyorlar. Yunan dünyasının dışında mesela Makedonya böyle bir devlettir ve tabii Persler kimseyle karşılaştırılmayacak derecede büyük, geniş bir devlet.

Medeniyetler iki büyük camiaya ayrılmaktaydı. Bunlardan Asya'da olanlara doğu medeniyetleri camiası deniliyordu ve bunlar belli başlı üç büyük medeniyetti: Çin, Hint ve İran. Burada Batı medeniyetleri camiasının da öncüsü ve önderi Yunanlılardır. (Yunan bölgesi) bu iki büyük medeniyet camiasının çarpışma alanıydı ve o gün bugündür bu çatışma alanı sürmektedir. Perslerin bir uzantısı ünlü Truva ile Yunan savaşı bu iki büyük medeniyet bloğunun çatışmasının ana örneğini teşkil etmektedir.

Farklar nelerdi? Burada bazılarından bahsetmiştik. Birincisi, doğu medeniyetleri pirinçle beslenen toplumlardır. Türkler Müslüman oluncaya değin Doğu medeniyetleri camiasında Çin medeniyetinin bir parçasıydılar, bu medeniyetin bir uydusu gibiydiler ve pirinçle besleniyorlardı. Müslümanlığa intisap ettikten sonra Batı medeniyetleri camiasının bir üyesi olmuşlardır. Batı medeniyetleri camiasının da parçaları Mezopotamya medeniyet-

leri olarak *Sümerler, Akadlar, Babiller, Asurlular, İbraniler, Araplar, Mısırlılar* ve Anadolu medeniyetleri olarak *Hititler, Yunanlılar* ve onların bir devamı gibi görebileceğimiz, Eski Çağ Ege medeniyetine bağlı büyük bir kültür olarak *Roma*. Medeniyetlerin alt birimleri kültürlerdir ve kültür devam eder. *Orta Çağ Hıristiyan Avrupa medeniyeti, İslam medeniyeti* ve *Yeni Çağ din dışı medeniyet*. Bu sonuncu tarihte ilk defa dini olmayan, dine dayalı olmayan bir medeniyettir. Ve nihayet *çağdaş medeniyet*, benim *İngiliz Yahudi medeniyeti* dediğim bugün içinde yaşadığımız medeniyet. Bunlar hepsi batı medeniyetleri camiasının mensuplarıdır ve bunlar buğdaya dayalı yaşamaktadır. İç Asya ve Orta Asya'da kalan Türkler hâlâ önemli ölçüde pirinçle beslenirler. Geçenlerde bir Özbek tanıdığım la yemek yiyordum. Bulgur pılavı ikram etti ev sahibi, ben hiç sevmem bulguru, pirinci severim. O Özbek tanıdığıma dedim ki "Siz bulguru tanıyor musunuz?" "Hayır." dedi. Çok ilgi çekici bir şey, bulgur malumunuz buğdaydan olur. Bulguru tanımıyorlar, ekmeği de bilmiyorlar. Bu yüzden Özbekler ekmeğe Farsça *nân* derler. Türkmenlerde var, çörek diyorlar ama o da bizim bildiğimiz anlamda ekmek olmayabilir. İki cami arasında beynamaz olma durumu hâlâ devam ediyor. Bu sefer de batı medeniyetleri camiası içinde kime ait olduğumuz belli değil. İslam medeniyetinden miyiz, yoksa günde beş vakit secde ettiğimiz Avrupa medeniyetine mi geçtik, o da belli değil. Ortada bir belirsizlik var. Hayranız, istiyoruz ama değiliz, elbise bize uymuyor. Her neyse, bir tarafta Yunanlılar batı medeniyetleri camiasının, özellikle de onun Avrupa kısmının önderi ve öncüsüdürler. Bu Yunan medeniyetini ne kadar açıklamaya çalışsak önemi itibariyle, şimdi söylediğim sebeple ve anlatacağım nedenlerden ötürü yine de yetersizdir.

Her medeniyet belirli bir kültürün gelişmesi ve ürünüdür. Yunan medeniyeti de MÖ 6. ve 5. yüzyıllar arasında Atina kültürünün ürünü olmuştur. Mesela, İslam medeniyeti de MS 6. yüzyıl Hicaz kültürünün bir verimidir. Doğrudan doğruya oraya bağlıdır demiyorum, birçok başka unsur girmiştir işin içine, özellikle de Fars etkisi son derece önemlidir ama özde 5. ve 6. yüzyıl Hicaz kültürü merkezi bir rol oynamıştır. Yeni Çağ din dışı Avrupa me-

deniyeti 16-17. yüzyılların Paris kültüründen çıkmıştır. Çağdaş medeniyetimizin kökleri, kökeni 18-19. Yüzyılların Londra kültürüdür. Orada neşvünema bulmuştur. Bunlar çok önemli hususlardır. Bunları son derece iyi anlamak lazım.

MÖ 5. yüzyıl Atina'sında gördüğümüz dünya tarihi bağlamında en önemli yenilik, denenmemiş siyasi bir geleneğin başlatılmasıdır. Bunun yanında iktisadi bir oluşum da var. İki si birbiriyle at başı gitmektedir. Birincisi, demokrasi dediğimiz halk iradesi, benzeri başka düzenlerle karıştırılmaması gereken bir olaydır. Mesela, eski Türklere de Toy dedikleri bir danışma meclisi var diyerek bununla karşılaştırırlar. Alakası yoktur. Toy dedikleri olay bütün konargöçer topluluklarda vardır. Oymağın, boyun ileri gelen yaşlıları ihtiyarlar meclisinde bir araya gelir, önemli kararların arifesinde yargılarını ortaya koyarlar. Burada doğrudan doğruya vatandaş kendisini idare edecek, bağlı bulunduğu devleti yönetecek kişileri seçmektedir. Atina'da işler o derece aşırı gitti ki sadece idareciler seçilmiyor, yargıçlar da seçiliyor ve seçilmek isteğinize bağlı bir olay değil. Seçilmek yalnızca hak değil, aynı zamanda ödev, yani her vatandaş sırası geldiğinde idareye veya yargıya seçiliyor. Üç şeyi reddedemiyorsun: Siyasette seçilmek, yargıda seçilmek ve askerlik. Vatandaş askerliği de Atina'da karşımıza çıkıyor. İlk defa askerlik bir görev hâline geliyor. Daha önceki ve sonraki birçok toplumda askerlik ayrı bir meslek. Tüccar, sanatkar, asker olursunuz. Burada ise asker olmak zorundasınız. Askerlik göreviniz var ve savaş çıktığında götürüyorlar. Kumandanlar da böyledir. Kumandanlığa seçiliyor kişiler, bir süre kumandan kalıyor ve savaş bittikten sonra bu işi bırakıyorlar. Daha çok Atina'da ikamet edenler bu görevlere seçiliyor. Atina dışında kırlık alanda yaşayanlar da seçilmekle birlikte onlar biraz daha seyrek bu işe koşuluyorlar. Her şeyden önce rençpere ihtiyaç var. Adamları topraklarından uzak tutmak istemiyorlar, ayrıca tabii mesafe olayı var. Bütün bu üstün ilerlemelere rağmen Atina ve genelde Yunan'da taşımacılık çok ilkel kalmıştır. At ender kullanılan bir hayvan, katırla daha çok taşımacılık yapılıyor. Kadim Yunan'da savaşta at kullanılmıyor, en eski dönemde yüz yüze savaşmayı erkeklik olarak kabul edi-

yorlardı. At üstünde ve sütre gerisinden atış yapmak erkeklığe sığmayan bir şeydi. Truva savaşından önce Akhilleus Hektor'a bağırarak "*Kalenden, müstahkem mevkiinden çık, gel buraya. Sevişme ve savaşma göz göze, yüz yüze olur*" der. Çünkü hayatın iki nirengi noktasıdır. Biri nesli yürütmeye, öbürü de karşısındaki neslini kurutmaya yöneliktir ve her iki olay da Yunan'da çok sıkı ahlâk kurallarına bağlıdır. Sevişme kadar savaşma son derece sıkı kurallara bağlanmıştır. Savaşçı olağanüstü derecede kısıtlı, sınırlı çizgilerle savaşmaya mahkumdur. Akhilleus'un dediği gibi yüz yüze, göz göze gelmesi lazım, insanın karşısındaki gözünün içine bakması lazım. Çünkü ruh gözden yansır. Düşman dahi olsa değil mi ki ruh sahibi bir insandır, düşmanını saymak mecburiyetinde, o sebeple düşmanın öldürülmesi bile bir ritüeldir. Öldürüp bir cesettir diye kenara atamazsın, saygı duymak mecburiyetindesin. At üstünde o yiğitliği gösteremiyorsun, karşı karşıya çıkman lazım. Bütün muharebelerde mutlaka iki ordudan birer yiğit çıkar. Bunlar muharebeden önce kavgaya tutuşurlar. Benzerini Araplarda da görüyoruz. Müslümanların erken çağdaki muharebelerinde de görüyoruz. Ne yazık ki bugün harple muharebe arasındaki farkı kaybettik. Birçok lafımızda olduğu gibi *savaş* lafıyla bir belirginlik kayboluyor. Halbuki ikisi farklı olaydır. Muharebelerde Allah'ın kılıcı olarak kabul edilen Hz. Ali Müslümanların yiğididir. Müthiş bir olay vardır. Bir muharebede karşısındaki boğazını keseceği sırada adam Hz. Ali'nin yüzüne tükürür. O anda Hz. Ali adamı bırakır. O da merak edip sorar: "*Sen boğazımı kesiyordun, niye beni bırakıyorsun şimdi?*" "*Şimdiye değin dava uğruna savaşıyordum ama değil mi ki yüzüme tükürdün, şimdi bu şahsi bir olaya dönüşmüştür. O sebeple seni bırakıyorum*" der.

Bu savaşma biçimi eski dönemden itibaren değişti. Özellikle Farslarla birlikte gelenekleri değiştirdiler. Klasik dönemde atlı askerler, oklar kullanılmaya başlandı. Özellikle de İskender'le birlikte artık kadim devrin ahlâkı, geleneği, göreneği son bulmuştur.

Yeni savaşma yönteminin en önemli örneğini Peloponnesos

Savaşları oluşturuyor. Uzun süren Sparta-Atina çatışması, benim gençlik ve orta yaş dönemimin NATO ve Varşova Paktı şeklinde bölünen dünyasını andırır. Gençlerin bundan haberi yoktur, bir zamanlar yeryüzünde Sovyetler Birliği, komünizm vardı, öbür tarafta da sermayecilik, kapitalizm vardı. Sermayeci dünyanın başını ABD, öbürlerinin de başını Sovyetler Birliği çekerdi. Altmış-yetmiş yıl süren bir bölünme getirdi dünyaya ve rahat ediyorduk, güzel bir dünyaydı. Kimin ne olduğu belliydi, bugünkü gibi karmakarışık değildi. Yunan'da da işte böyle bir durum vardı. Bir tarafı NATO, öbür tarafı da Varşova Paktı gibi düşünebilirsiniz. Atina; İngiltere, ABD gibi demokratik ve sermayeci taraftır. Sermayecilik var mıydı? Vardı. Buna öz sermayecilik, proto-kapitalizm de deniliyor. 5. yüzyıldan itibaren çok ilgi çekici bir olay baş gösteriyor. Sermaye dediğimiz birikim olayı gerçekleşti. Sermayeyi ikiye ayırıyoruz: Anamalcılık ve anaparacılık. Yunan'da önce anamalcılık vardı. Daha önceki dönemlerde dünya çapında sadece ihtiyacı karşılamak üzere üretim yapılıyor. Diyelim ki, biz bir obayız, toplumuz, hatta devletiz. Diyelim ki 10 ton buğdaya ihtiyacımız var. Belli bir süre için bu ürünü meydana getiriyoruz ve tüketiyoruz. Yani üretim tüketim karşılamak üzere yapılıyor, bu açıktır. Burada yepyeni bir olay çıkıyor: Tüketmeyi öngörmeyen bir üretim var. Bu daha sonra 19. yüzyılda Karl Marx'ın *artı değer* diyeceği bir olay olarak karşımıza çıkıyor. İhtiyacı karşılamının dışında mal üretiyorsunuz. O mala ihtiyaç da duymayabilirsiniz. Başkasına satmak, kabul ettirmek için o malı üretiyorsunuz. Karşınızdaki insanlar o malı tanımayabilirler, onu götürüp tanıtıyorsunuz. Sermayeciliğin en önemli yönlerinden biri kültür yayılmacılığıdır. O sebeple sermayeciliği Yeni Çağda icat eden kültür, başta İngiltere olmak üzere sermayeciliğin şampiyonu olan ülkelerdir. İngiltere gittiği her yerde okul açtı ve okullarında İngilizceyi gösterdi ve yaydı. Öğrenci olarak giriyorsun, o kültürle birlikte tüketeceğin malları benimsiyorsun. Bu senin hayatı eksiğin hâline geliyor. İhtiyacın var veya yok, bunu benimsiyorsun. Benzerini Atina ve daha önce de Atina'nın belki de öncüsü olan Miletos yapmaya başlar ama asıl büyük ölçüde, baskın biçimde yapan Atina'dır ve bunun için de yerleşme yerleri açmak

mecburiyetindeydi. Bunlara yerleşim yerleri diyoruz. Bir kısmı sömürgeci ama her yerleşim yeri sömürge değildir. Atina ve müttefikleri bütün şu alanda, yerleşim yerleri kurmuşlardır. Bunların bir kısmı dediğim gibi sömürgeci. Ne demek sömürge? Aklıma hemen Karadeniz'in kuzeyi geliyor. Kölesi var adamın, bu kölesini yerleştiriyor. O köle etraftaki insanlardan efendisinin ihtiyaç duyduğu malzemeleri temin ediyor. Burada en çok da ihtiyaç duyulan kerestedir ve Yunanistan ormanı, yeşilliği az olan bir yerdir veya yoktur. Buradan ve Lübnan'dan kereste temin ediliyor ve işleniyor. Sermayeciliğin ana payandalarından sömürgeciliğin yaygınlaşmasına emperyalizm diyoruz. Bu da çok yanlış kullanılan, anlaşılan bir kelimedir. İmparatorluktan gelir tabii ki ama her imparatorluk emperyalist değildir. Emperyalizm ancak sermayeciliğin ortaya çıktığı bir düzende meydana gelir. Sermayeci olmayan bir devlette emperyalizm de olmaz. Emperyalizmde devlet iki büyük ana kısma ayrılır: Hammaddenin, malzemenin temin edildiği sömürge ve o malzemenin işlendiği, mamul madde hâline dönüştürüldüğü anavatan. O anavatanın adı da Yunanca da *metropolistir*. *Meter* anne, *polis* devlet anlamına gelmektedir. Mamul maddeye ve dönüştürenler patronlar ana devlette, metropoliste ikamet etmektedirler. Oranın vatandaşlarıdır. Sömürgeci vatandaşlar değildirler. Zamanla sömürgeci vatandaşlar yerleştirilen köleler efendilerine gönderdikleri paranın dışında artan paraları kendi ceplerine indiriyorlar. Atina'ya dönüp efendilerine azatlık verip, kendilerini hür kılıyorlar. Böylelikle Atina'nın nüfusu gün geliyor 1 milyona yaklaşıyor. Atina vatandaşı olmak çok zor ve itibarlı, çeşitli şartları var. Atina ecnebilere, dışarıdan gelen kişilere son derece açık; ABD'nin uyguladığı gibi vatandaşlık vermekle birlikte bir nevi yeşil kart veriyor. Hoş görüyor, yerleştiriyor. Bütün imkânlardan yararlanıyorsun. Sadece seçilmiyorsun, seçemiyorsun, onun dışında iş yapıyorsun, zenginleşiyorsun. Bir de tabii mülk edinmiyorsun Atina'da, çok ender durumlarda büyük adamlara mülk edinme izni veriyor. Mesela "Tarihin Babası" sayılan Herodotos, Atinalı vatandaş olmamakla birlikte Güneybatı Anadolu'dan, Bodrum'dan, Halikarnassos'tan gitmiş bir kişizade olarak mülk edinme hakkı alıyor. Olağanüstü bir şeydir, çünkü

bir dahidir. Elitist, seçkin bir memleket Atina, bunu daha sonra uygulayan Roma oluyor ama Roma'nın Atina'dan farkı şu: Atina dar çerçevede kalan bir devlet, genişleyemiyor. Roma dünya tarihinin sayılı imparatorluk devletlerindedir. Yalnız Roma sermayeci değil, Atina'yla birlikte sermayecilik sona eriyor ve 2000 yıla yakın beklemek zorunda, İngiltere yeniden bunu başlatacaktır. Bundan dolayı Roma emperyalist değildir. Roma nerede hâkim gözükmüşse gözüksün dışarıdaki parçalarıyla Roma'nın kendisi arasında ayırım yapılmamaktadır. Vatandaşlığa uygun görüldükten sonra Roma'dan ne kadar uzakta olursanız olun vatandaşsınız. Emperyalist devletten fark budur. Hiçbir vakit sömürge'deki insan metropoldekiyle aynı sayılamaz. Zamanla kapitalist ülkelerde ırkçılığın, kavmiyetçiliğin serpilmesi, yükselmesi de buradan, bu ayırmadan gelir. Atina'da da Yunan kavmiyetçilik fikri kendini göstermektedir. Roma'da bu yok, Roma birçok bakımdan Atina'ya oranla daha az hoşgörülü, daha sert olabilir. Roma o kadar uzun süre tarihte kalıyor ki her şeyi görebiliyorsunuz ama ırkçılığı görmüyorsunuz. Roma kavmiyetçiliği görülmeyen bir şey ama Yunan kavmiyetçiliği çok açıktır. Yunan kavmiyetçiliğinin zıttı yahut da baş düşmanı ne kerametse Yahudilik olmuştur. Türkiye'de herhâlde bilinmeyen bir olgu bu yahut da çok az kişi biliyor ama durum budur. Yani Yahudi düşmanlığı yeni bir olay değildir. Çağdaş dünyanın icadı değil, Yunan'da vardır ve tabii Yahudilik de Yunan'dan nefret ediyor. Roma'da bu da yok. Evet, Yahudileri yurtlarından kovmuşlardır ama orada çok açık bir gerekçesi var, isyan etmişlerdir. Roma bir şeyi bağışlamaz, bu da Roma'nın bölünmesine yol açacaktır. Roma tam bir devletçidir ve toprak kaybına asla tahammülü yoktur. Bunun kavmiyetçilikle bir ilgisi yoktur, düpedüz bir devletçilik ve merkezîyetçilikle ilgilidir. Onun bu merkezîyetçiliği ve devletçilik anlayışı Yeni Çağda Fransa'ya geçmiştir. Fransa kendisini Roma'nın varisi gibi görmeye yönelmiştir ve zaten Avrupa'da Roma'nın çöküşünden sonra ilk devlettir, bir 100 yıl sonra kurulmaya başlıyor.

Tekrar Atina'daki iktisadi olaya dönersek, burada bir sermaye birikimi var. Bu sermaye birikimi önce ana malcılık olarak karşımıza çıkıyor. Para mal mukabilindedir, yani para benim için

mal almaya yarayan bir nesnedir. Gel gör ki 5. yüzyıldan itibaren para kendi başına bir değer olmaya başlıyor. Artık mal karşılığı düşünülüyor. Para başlı başına bir değerdir ve para parayla değiş tokuş yapılıyor. İşte burada anaparacılığa doğru gidiyoruz. Bunun en önemli göstergelerinden birisi bankacılıktır. Çok uzak mesafelerden mal getirebiliyorsunuz, parasını yatırılıyorsunuz. Sizin oraya gitmenize, o malı satın almanıza lüzum yok, araçlar var. O günlerde İspanya kıyılarından, bugünkü Malezya, Barselona mıntıklarından Piraeus'a, Yunanistan'a mal getiriliyor. Adam Atina'ya oturuyor, yerinden kıpırdamıyor, ısmarlıyor, sipariş ediyor ve bu mal teslim ediliyor. Tabii muazzam yolsuzluklar oluyor. Mesela, gemiyi o malı getirenler batırıyorlar. Peloponnesos, Mora Yarımadası'nın güneyinde bir yerde batırıyor, mallara da el koyuyorlar, sonra da fırtınada battı diyorlar. İspat edemiyorsun, o günlerde radar yok ama serbest rekabet olduğundan hangi şirket sipariş edilen malı daha sağlam süratli getiriyorsa, o üste geçiyor. Bu yolsuzluğu, namussuzluğu önlemeye başlayan bir unsurdur. Bu arada tabii sigorta şirketleri ortaya çıkıyor. Mallarınızı sigorta ettiriyorsunuz ve sigorta şirketlerinin de giden gemide komiserleri oluyor. İstenilen mal yüklenmiş mi, o mal sonra yerine teslim edilmiş mi onlar kontrol ediyorlar. Geniş çaplı sermayeciliği andıran, sermayeciliğe bizi götüren bir oluşumla karşı karşıyayız. Bunun karşısında Sparta'da yaprak oynamıyor, onlar sadece askerlikten anlıyorlar, sadece savaşla meşguller ve etraflarındaki devletleri hakimiyetlerine alarak onları kendilerine köle gibi çalıştırıyorlar.

Burada Atina çok öne geçmeye başlıyor ve bunu gören Sparta onu durdurmaya kalkıyor. Peloponnesos Savaşlarının başta gelen sebebi de budur. Durduruyorlar, Atina gitgide savaşma gücünü kaybediyor. Çünkü Atina sermayeci, demokrat ve sivil. Sivilleştiğiniz ölçüde savaşma kudretinizi, kabiliyetinizi kaybedersiniz. Sparta sürekli savaştığından ötürü bu gücünü elde tutuyor. Nedendir bilmiyorum, bazı milletler bireyler gibi daha akıllıdırlar. Nasıl ki aptal, zeki, akıllı ve dahi bireyler varsa milletler de böyle gözüküyorlar. Bu akıllı milletlerden biri İngilizlerdir. Hemen size şunu söyleyeyim, benim İngilizlikle hiçbir alakam

yok. Soyumda sopumda hiç İngiliz yoktur, İngiltere’de de okumadım. İngilizlerle alakası olan varsa aranızda affına sığınırım, sevmiyorum da... Akıllıdırlar, çok uzun vadeli hesap yapıyorlar. Yunan medeniyetini çok yakından incelemişler. En iyi Yunancılar İngilizlerden çıkmıştır. Bunun bir ispatı da en mükemmel Yunanca sözlüğe onlar sahiptir. İtalyanlarda, Almanlarda, Fransızlarda da var ama İngilizler eşsizdir.

Bizim uyuşukluğumuzun en önemli belirtisi hakimiyetimizde olmuş ülkelerin üzerinde araştırmamız yoktur. Habeşistan, Sudan, vs. çalışması göremiyoruz. Resmi devlet kayıtlarında kim ne vergi ödüyor, kim nerede nereye gitmiş, ne yapıyor, siyasi veya mali sebeplerle kayıt düşülmüş. Yoksa merak edip de bu adamlar ne yer ne içer, nasıl yaşarlar, bilimsel anlamda çalışma yoktur. Portekizlilerle Hint denizinde uzun süren çatışmalarımız var, bir tek Türk kaydına rastlamadım. Hint okyanusu neler yapmışız, Portekizlilerde bir sürü kayıt var.

Buyurun efendim.

SALONDAN- İngilizler oryantalizmi icat ederken gerçekten bilimsellik miydi merakları, yoksa daha iyi sömürmek miydi?

TEOMAN DURALI- Şu var hanımefendi, bilimsel çalışanlar da devletlerine tabii ki bilgi verirler. 91’den itibaren Sovyetler’in çöküşüyle birlikte Orta Asya bağımsızlığına kavuştuğunda bizim üniversite beni de arkadaşımın birlikte gidin araştırma yapın diye gönderdi ve Orta ve İç Asya’yı boydan boya gezdik. Döndüğümüzde bizden ne isteyecekler? Nerede yaşarlar, ne yerler... Özel bir casusluk değil, siz de gitseniz sizin de göreceğiniz şeyler. Bunları rapor olarak yazdık, bizi gönderen mercie verdik, sonra onlar bunları verdiler bilmiyorum. Yani ille de her araştırma yapan oryantalist dediğimiz kimseler şarkiyatçı casusluk amacıyla gitmiyor, araştırma yapıyor. İngilizlerin üç çeşit adamı var: Din propagandası yapan Misyonerleri var. Çünkü din kültürü dille birlikte en önemlisi unsurudur. Dediğim gibi, tüketim mallarına alıştırmaya amacı güder. Çocukluğumda Türkiye’de okumuş yazmış aydın kesimde üç çeşit insan vardı: Fransa’da, İngiltere’de

ve Almanya'da okumuşlar. Fransa'da okumuş olan büyüklerimiz Fransız gibi Fransız içkisi içerlerdi, Fransız yemeği yemeye bakarlardı. İngiltere'de okumuşlar İngiliz gibi Fransa'ya yukarıdan bakarlardı, Almanlara çok düşmandılar. Çünkü İngilizlerle Almanlar hiç geçinememişlerdir. Almanya'da okumuşlar da Fransa'yı ve İngilizleri sevmezler, Alman malı kullanırlar, Almanya'yı göklere çıkarırlardı. Bu özellikle Almancılarda İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar sürmüş, İkinci Dünya Savaşında Almanya yerlere serilince onların da burnu kırılmıştır, *Almancılık* yapma imkânını kaybetmişler. Ben tabii daha öncesini bilmem, büyüklerimden işitiyorum. İkinci Dünya Savaşı sonrasını ancak tanıyorum ama bu tam bir hastalıktı. Fransa'da okumuş olanlar veya burada Fransız okuluna gidenler ki bunların içinde devlet okulumuz olan Galatasaray'ımız da vardır. Onlar Fransa'dan başka hiçbir şey tanımazlardı.

SALONDAN- Osmanlılar idare ettikleri ülkelerle ilgili rapor, kayıt tutmamış ve mesela Hint deniz seferleriyle ilgili çok fazla kayıt yokmuş. Ancak Piri Reis'in çalışmaları çok derinlemesine yapılmış raporlar ve modern çağda ancak ispatlanabilen bilgilerdir.

TEOMAN DURALI- Çok yetersizdir hanımefendi. 600 küsur yıl yaşamış ve bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bir devlet için yetersizdir. Çok kayıt var tabii, Osmanlı'da uçan kuşun kaydı tutulmuştur ama demin hanımefendinin belirttiği anlamda bilimsel kayıtlar yok gibi bir şeydir. Piri Reis, Ali Reis'in tuttuğu kayıtlar bile bilimsel olmaktan ziyade askerilikle, asker sanatıyla ilgilidir. Bunun güzel bir örneğini size vereyim. 1500'lü yıllarda Sumatra'nın kuzeyinde Açe diye bir yer var. Gittiğimde kırklı yaşlarımda yaktım, ben tarihe çok meraklı bir adam olma rağmen Açe'yi hiç işitmemiştim. Açe'ye gittiğimde "*Buraya Osmanlılar geldi, bizi Portekiz'den kurtardılar*" dediler. Açe'de şehitlerin defnedildiği Ormanlı mezarlığı var, bu derece ilgisizlik olmaz.

SALONDAN- Hocam, dört tane donanma gönderilmiş, nasıl ilgisizlikle izah edebiliriz?

TEOMAN DURALI- Osmanlı'da bir kaydı yok, Açe'de var. Valisi bana gösterdi Açe dilinde ve Felemenkçe, yaklaşık 100 yıl sonra Felemenkliler gelmiş, Hollandalılar gitmişler. Onlar bunu öğreniyorlar ve kayda geçiriyorlar. Felemenkçe kayıtları var, yani bunun üzerine ne tezler kaleme alınabilirdi. Sonra Malezya tarafında Malakka'ya gittim. Malakka'da da bir cami imamı bana: *"Onlara yardım ettiniz, bizi bıraktınız ve bizi Portekizliler ele geçirdi. Bugüne kadar sömürge kalmaya mahkûm olduk"* dedi. Tarihle yakın ilgisi olan, birçok vesikayı görmüş bir kimse olarak hiç böyle bir şeyle karşılaşmadım. Var mıydı, yok muydu bilmiyorum. Daha sonra o dönemde birlikte olduğumuz Başbakanımıza bahsettim, -o zaman Başbakan değildi, o da orada görevliydi-yayılmaya başladı bu olay, yani benden çıktığını söyleyemiyorum ama işlenmemiş bir malzemeydi. Bu kadar ilgi çekici bir olay.

SALONDAN- Hocam, bu konuyla ilgili kitabı ben yazdım İngiltere'de okurken. *İslam Ansiklopedisi'*nde o faslı da...

TEOMAN DURALI- Son yıllarda bunlar işleniyorlar. Bizde her şey sonradan keşfediliyor, sonradan keşfettikleriniz taklit oluyor. Ne yaparsanız yapın iyi veya kötü sonradan yaptıklarınız orijinal değildir, özgün değildir artık. Gangsterlik ilk çıktığında orijinaldi. Bizde ilk defa Altmışların sonlarında, banka soyan bir adam çıktı ilk defa, Türkiye ayağa kalktı o zaman. Siyasi değil, tamamen gangsterlik meselesi, o vakit Rauf Tamer *Tercüman'*da *"Gangsterliği bile taklit ediyoruz"* demişti. Yani onda bile özgün değiliz.

SALONDAN- Köroğlu'nu nereye koyacağız o zaman?

TEOMAN DURALI- O gangster değil, o haydut, eşkiya, o başka bir şey. O her zaman her yerde var. Şimdi bu iktisat olayı, yani sermayecilik siyasette demokrasiyle paraleldir. Demokrasi olmadan sermayeci olamıyorsunuz. Burada tabii kendimi düzeltmek üzere ufak bir not düşmem lazım. Belki bunun ilk ve tek örneği olarak Çin, demokrasiye geçmeden sermayeci olma becerisini göstermiştir ama Çin Halk Cumhuriyeti'nin dışında bütün sermayecilik teşebbüsleri demokrasiye dayanmıştır. Çünkü sermayecilikte serbest bir rekabet şarttır. Serbest rekabet olmadan neden olmuyor? Biraz önce sigortacıktan bahsettiğim gibi de-

netim mekânizmasını ancak serbest rekabette işletebiliyorsunuz. Hiçbir denetim serbest rekabetteki kadar güçlü olmuyor. Devlet zoruyla yapılan denetimler akim kalmaktadırlar. Bunun en güzel örneğini Sovyetler veriyor. Sovyetler bu denetimi sağlayamamanın sonucunda içten içe çökmüştür. İçeri doğru çökmüştür. Genellikle patlar, patlama olur. Burada tersine oluyor, içine doğru çöküyor. Fransızcada, ekspresyon değil empresyon dedikleri gibi, içeri doğru çökmüştür. Tabii burada sermaye dünyasının, yani ABD'nin, İngiltere'nin rolü olmuştur muhakkak ama doğrudan bir müdahale yok. Tarihte ilk defa bir devletin savaşız çöktüğünü görüyoruz. Hiçbir şakası yoktu Sovyetler, çok sağlam, iyi işleyen bir devletti ama sermayeci dünyanın karşısında duramadı, direnemedi. Çin kabuk değiştirerek varlığını sürdürdü. O çok ilgi çekicidir ve Çin sağlığına kavuştu. Çin Mao devrindeki gibi kalsaydı Sovyetlerin akıbetine uğrayacaktı. Şunu da söyleyeyim, çok akıllı milletlerden birisi de Çinlilerdir. En uzun ömürlü devlet yeryüzünde tarihte Çinlilerdir. 5000 yıla yakın geçmişleri var, hep aynı yerde yaşamışlar. Ondan sonra gelen devlet Farslardır, İran'dır. Bunlar yan konular.

Atina siyaset sisteminde başkanlık yoktur. Bugünlerde çok moda olan bir laf, eş başkan vardır. Atina'da gerek siyaset gerek mahkemeler gerekse askerlik, her konu rekabete dayanmaktadır. Sürekli birbirleriyle rekabet hâlinedirler. Bu rekabet siyasette, iktisatta olduğu kadar başka büyük icatlarda da mevcuttur. Bunlardan biri spordur, beden eğitimidir. Beden eğitiminin, sporun mucididirler. Efendim, bizde de spor vardı... Hayır, yoktu. İdman başka toplumlarda savaşa hazırlıktı, talim terbiyeydi. Güreşti, atçılıktı, mızrak atmak, -Erzurum'da hâlâ vardır- cirit, vs. bunlar savaşa ve avcılığa yönelikti. Tıpkı sahne sanatlarının, tiyatronun dini maksatlı yürütülmesi gibi. Yunan'da bunlar bağımsız hâle gelmişlerdir. Tiyatro Yunan'da dine hizmet etmez, bir sanat olarak karşımıza çıkıyor. Yani tiyatro tiyatro için, spor spor için yapılmaya başlanıyor ve hep bunlar rekabete dayalıdır. Olağanüstü derecede önem kazanıyor. Bu rekabetçilik birleşmeleri önlüyor ama son derece atılımcı olmalarına da yol açıyor. İcat üstüne icat, inanılmaz derecede yenilikler getiriyorlar. Bilmeyen,

tanımayan, “Efendim, bunlar ne yapmışlar?” diyor. Mezopotamya’yı, Mısır’ı taklit etmişler. Hayır efendim, malzemeyi oradan almanız taklitçilik değildir, ortaya koyduğunuz eserin kendisi özgün olup olmadığını göstermektedir. Malzemesiz bir şey meydana getirme imkânı yoktur. Ona yaratma diyoruz, bu da Allah’a mahsus, mutlaka insanın her yapıp ettiği bir hammaddeye, bir malzemeye bağlıdır. Evet, bunu almışlar, Thales geometriyi kurarken Mısır’daki ölçme yöntemlerini görmüş. Pythagoras aynı şeyi yapmıştır trigonometriyi kurarken ama Mısır’da geometri, trigonometri yoktu, teknik vardı. Bilimle teknik ayrı şeylerdir. Teknik zanaat bir işi başarmak için dünyaya yönelmeniz, elde ettiğiniz hammaddeyi işlemeniz demektir. Şu kapıyı açacağız, o kapıya uygun bir anahtar imal ederiz. Bu tekniktir. Kapı denilen nesne nasıl açılır? Anahtarla açılır, bir anahtar modeli çizeriz ve tek tek kapılara ne yapmak gerekir sorusunun cevabını getiririz. Bu bilimdir. Bilim genelcidir, bilim özele, bizi belirli bir olaya, özgün bir sorunu çözmeye götürmez. Bilimden hareketle özgün, spesifik bir sorun çözülür. Bilimin kendisi değil, bilimden hareketle geliştirdiğimiz teknik bizi belirli sorunu çözmeye götürür. Bilimden hareketle belirli bir sorunu çözmeye götürdüğümüz tekniğe bugün teknoloji, fen diyoruz. Bilimden önce de teknik vardı ama teknoloji bilimden sonradır. Yunan’da bilim ortaya çıkmıştır ilk defa ama henüz teknoloji yoktur. Teknoloji geliştirmediler, yani icat edemediler. Teknolojinin, fennin icadı İslam medeniyetindedir. İslam medeniyetinde 10. yüzyıldan itibaren teknoloji geliştirilmiştir ama teknolojide ilerlenememiştir. Teknolojinin ilerlemesi için sermayeciliği icat etmelerini, yani 18. yüzyılın ikinci yarısını beklememiz gerekmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında teknolojiden sanayi doğmuştur ve sanayide teknoloji, fen tavan yapmıştır. Sermayeciliğin gelişmesi, yayılması olağanüstü derecede yararlı olmuştur, sanayi olmasaydı belki sermayecilik gelişmeyecekti. Tıpkı Yunan’da gördüğümüz gibi yerinde sayacaktı ve sonunda çökecekti. Bu bakımdan sermayecilik, kapitalizm sanayiye, sömürgeciliğe, emperyalizme ihtiyaç duyar. Yunan’da sömürgecilik var ve emperyalizm bir ölçüde gelişiyor. Bir ölçüde diyorum, çünkü sanayi olmayınca uzaklara

çıkamıyorlar. Akdeniz'i terk edemiyorlar, Akdeniz'le sınırlı kalıyorlar. Ancak daha sonra, hatta 18. yüzyılın başlarından itibaren çok gelişmiş teknelerle, önce yelkenlilerle ve daha sonra buharlı gemilerle İngilizler dünyaya yayılmışlardır ve dünyanın en geniş imparatorluğunu kurmuşlardır. Güneşin Batmadığı İmparatorluk... 1920'lerde yeryüzünün neresine giderseniz gidin İngiltere var karşınızda. ABD'nin 1770'lerde bağımsızlık ilan etmesine bakmayın. ABD her zaman ve bugün hâlâ İngiltere'nin deniz aşırı yurtdur, Atlas Okyanusu'nun aşırı yurtdur, hâlâ İngiltere'yle içli dışlıdır. İngiltere'nin ne zaman başı sıkışsa ABD annesinin hemen yardımına koşar.

Ön sermayecilik, demokrasi Atina çıkışıdır. İnsanlığı çok etkilemiş olan, yeni bir kapı açmış olan tiyatro öncelikle Atina çıkışıdır. Ben bu alanda çalıştığım için söylemiyorum, neresinden bakarsanız bakın, en önemli kırılma noktası tarihin, felsefe-bilimin ortaya çıkışıdır. Akla dayalı, akıl yoluyla yürütülen doğanın araştırılması, gerçekliğin incelenmesi ve bundan sonuçların üretilmesi felsefe-bilim logosun ürünüdür. İnsanlığın dört ana icadı vardır: Aşağı yukarı 70. Binde baş göstermiş bir olay olan ateş yakmak, 3300'lerde Sümer'de yazının icadı, 6. yüzyıl Herakleitos ve akabinde gelmiş geçmiş en büyük adamlardan biri olan Eflatun ile logosun keşfedilmesi ve sanayinin icadı. Bunlardan logosun icadı yahut da keşfi diyelim Yunan'dadır ve bu logostan türeyen felsefe-bilim dünyanın, insanlığın çehresini değiştirmiştir. Çünkü bu felsefe-bilimden daha sonra biraz önce bahsettiğim gibi İslam medeniyetinde teknoloji ortaya çıkacaktır ve teknoloji-den hareketle sanayiye getirecektir. Önümüzdeki ders ve derslerde siyasi düzeni ve bu arada felsefe-bilimin getirip sunduklarını daha ayrıntılı bir biçimde size sunmaya çalışacağım. Bir de Yunan medeniyetinin en önemli olaylarından İskender'in kurduğu devletten bahsedeceğim. Çünkü İskender'i yetiştiren, İskender'i hükümdarlığa getiren bilgi bakımından Aristoteles felsefe-bilimi kurmanın yanında savaş sanatının da mucididir. Makedonya'da çocukluk arkadaşı hükümdar Philippos'un isteği üzerine ilk askeri okulu meydana getiriyor. Makedonya'da, başşehir Pella'nın 40-50 km batısında Mieza denilen şehirde bir okul kuruyor ve bu

okulda Makedonya ordusunun müstakbel kurmayını yetiştiriyor. İskender de bunların arasında ve bu olayla birlikte savaş sanatı strategia/strateji karşımıza çıkıyor. Ondan önceki olaylar kavgaya, çatışma şeklindeydi. Savaş felsefenin iki ana sütunu gibidir: Theoria ve pratik. Theoria'nın savaş sanatındaki karşılığı strateji, pratiğin karşılığıysa taktiktir. İşte bunları getiriyor Aristoteles Mieza'daki talebelerine ve o olaydan itibaren tarihte gerçek anlamda harp, taktikler muharebelerde uygulanır ama harpler strateji üzerine planlanırlar.

SALONDAN- Hocam, az önce bazı toplumların akıllı olduğunu, başı çektiğini söylediniz. Sorum şu: İmparatorluklar var, Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Osmanlı, bunların hepsini incelediğimizde bu toplumları ileriye götüren liderlerin kişilik özellikleri nelerdir ve o toplumu inşa eden yönetim sistemini neye göre inşa ediyorlar, yöneticilerini neye göre seçiyorlar?

TEOMAN DURALI- Şimdi milletlerin gene kişilerde gördüğümüz gibi belirli özellikleri, huyları var. Mesela, bizim en üstün niteliğimiz öteden beri devlet kuruyor olmamız, bu yönümüzle temayüz etmişiz. Öyle milletler var ki devlet kurmada başarılı olamamışlardır. Mesela İtalyanlar, devlet kurmanın dışında her şeyi başarmışlardır. İtalya'nın yeteneksiz olduğu hiçbir şey yoktur, bir devlet kuramıyor, iki, savaşıyor. Sanatta, felsefe-bilimde olağanüstü bir algı gücü vardır. Herhâlde yeryüzünün en zeki insanlarındandır. Yani leblebiyi anlar. Sokaktaki adam her yerde böndür, ahmaktır ama İtalyan bir tuhaftır. Yüzüne baktığı vakit senin ne istediğini neredeyse anlıyor gibi bir şey, böyle bir insan ama dediğim gibi Roma'nın çöküşünden 19. yüzyılın son çeyreğine değin bir türlü devletleşememişlerdir. Devletleşememenin, birlikte bir devlet kuramamanın büyük sıkıntısını çekmişlerdir. Bakıyorsunuz, bütün büyük kaşifler ta Marco Polo'dan başlayarak Kristof Kolomb dâhil 13. yüzyılda Amerika Vespuçi'ye kadar İtalyan'dır ama bunlar hep başkalarının emrine çalışmışlar. Çünkü İtalya'da devlet yok, İspanyolların, İngilizlerin, vs. emrinde iş görmüşlerdir.

SALONDAN- Hocam, sorumu iyi anlatamadım sanırım, tekrar üzerinden geçeyim isterseniz. Basit bir işyerine personel alımında da CV modeli var. CV veriyor, inceleniyor, özelliklerine bakılıyor, buna göre ilgili yere, bölüme uygun mu diye kontrol ediliyor. Toplumu yöneten liderlerin bu anlamda bunları seçerken hangi özellikleri olmalı ki o toplumu iyi yönetebilsin? İkincisi, o liderlerin toplumu inşa edecek yönetim birimlerinin yöneticilerini ne şekilde seçmelidir, buradaki özellikler de ne olmalıdır?

TEOMAN DURALI- Bu sorunuzun doğrudan cevabını veremem. Çok çetrefil bir şey, siyaset olağanüstü karmaşık ve çeşitli hünelerinin bir araya getirilmesini gerektiren bir sanattır. Her şeyden önce çok iyi yetiştirilmiş olmanız lazım. Bu sadece okulla olmuyor. Ben baştan bir şeyi itiraf edeyim, ben aristokratçıyım, cumhuriyetçi ve demokrat değilim. Affınıza sığınırım, isterseniz taşlayın. Aristokrasilerde çok iyi devlet adamları çıkar. Hani derler ya aman efendim, o Cumhuriyet'i yıkacak, Osmanlı'yı geri getirecek. Yıkamazsınız, Osmanlı'yı geri getiremezsiniz. Çünkü Osmanlı saraydan çıkmadır. Doğar doğmaz o kişiye nasıl devlet adamı olacağı öğretilir. Affınıza sığınırım, lazımlığına ederken bile o bebek ne yapıp ne yapmayacağını öğrenir. Bir cumhuriyette sokaktan bulduğunuz birini alıp sen cumhurbaşkanıydın deyin, olsun. Belki çok basite indirgedim ama üç aşağı beş yukarı böyledir. Devlet adamlığı önce bir edep, adap işidir. Çalacaksınız, yolsuzluk edeceksiniz, bunun da bir adabı var. Bu da bir tenezzül meselesidir. Çok ufak işlere satılamazsınız aristokrat olarak yetiştirildiyseniz, anlatabiliyor muyum? İspanya Kralı Juan Carlos'un galiba kızı... Juan Carlos tahtından feragat etti, bunu yediremedi kendine, her hükümdar bunu yapar mı? İspanya hükümdarı bunu yapar, çünkü çok eski bir hanedanın mensubudur. Meşhurdur, Vahdettin giderken yüzük devlet malıdır diye bırakmış, neden? Çok eski bir hanedanlığın mensubudur. İran Şahı giderken neredeyse eşiğinin semerini de götürmüştür. Çünkü babası hükümdar olmuş bir adamdır, dedesi eşek çobanıydı. Bunlar bir birikim sonucudur. Çok eski hanedanınızdan deli baniler de çıkar ama o bile kalitelidir. Okuyun Deli İbrahim'in hayatını, zirdeliliği varsa

bile onu bile edebiyet yapıyor. Tam anlatamadım. Bunun üstüne tabii iyi yetişmek gerekiyor. Osmanlı'nın gerilemesinin en önemli sebeplerinden biri zamanla hükümdarlarını iyi yetiştirememesidir. Hücreselere hapsetmek... Fatih'in çılgınlığının sonucundadır. Rakip çıkmasını diye kardeş ve evlat katline cevaz veriyor yahut da bunu kanun olarak çıkarıyor. Bunu önlemek için de ondan sonra hücreselere kapatıyorlar. Buna rağmen bu devlet 400 yıl yaşıyor. İlber Ortaylı'nın hakkı var, en uzun dönem çöküş devridir. 19. yüzyıl inanılmaz bir şey, hiçbir devlette göremezsiniz bunu, bu kadar uzun bir ölüm-kalım savaşı vermek, Osmanlı propagandası yapmıyorum, size örnek olarak getiriyorum. Tekrar edeceğim, bugünkü şartlarda iyi bir devlet adamı nasıl çıkar? Çıkıyor, yeryüzünün hiçbir devletinde, hiçbir cumhuriyetinde nitelikli devlet adamıyla karşılaşmıyoruz. Daha önceleri karşılaşıyor muyduk? Karşılaşıyorduk, çünkü onlar aristokrat devletlerden çıkma adamlardı. Bizde de öyledir, Mustafa Kemal de aristokrat bir devletten geliyordu, İsmet Paşa da aristokrat bir devletten geliyordu. Hatta ve hatta Celal Bayar, Adnan Menderes de öyleydiler, o sülardan içmişlerdir. Saraydan çıkmamakla birlikte gene o atmosferde yetişmiş insanlardır. Ben o havada yetişmiş insanları yakından tanıdım çocukluğumda, bambaşkaydılar bugünkülerden, bu bir hasret, bir nostalji ifadesi değil, size bir tasvir sunmak için söylüyorum. Yeryüzünde bugün bir ne Churchill var, ne de Gaulle var, ne Deng Şiaoping var, neden? Çünkü o hava kalmadı, hep cüceler, Tony Blair'ler, Bill Clinton'lar var. Yani hakaretimiz gibi görmeyin bunları, bir örnek olarak size söylüyorum. Bugün yeryüzünde nereye bakarsanız bakın, mesele Afrika'ya, ilk sömürge sonrası devlet adamlarına bakın, ne büyük insanlar var. Kwame Nkrumah, Jomo Kenyatta var mesela, neydi bunlar? Aristokrat devletlerin şemsiyesi altındaki sömürgelerde yetişmiş kişilerdi bunlar. Nasıl oturulur, nasıl kalkılır, nasıl davranılması gerekir, bunu bilen adamlar. Boğaziçi Üniversitesinde bir Osmanlı tarihçimiz, -soyadını şimdi hatırlayamıyorum, Selim Bey- Seksenli yıllarda bana bir resim göstermişti. Berlin Kongresinde Avrupa devletlerinin ileri gelen başbakanları, başkanlar ve yüksek memurları dizilmişler. Bir uçta Japon delegesi

duruyor Avrupalı olmamakla birlikte, niye onu çağırılmışlar bilmiyorum, frak giymiş, aynen bana bir pengueni hatırlatmıştı. Böyle ellerini bağlamış, bakıyor öbürlerine yalvarırcasına. Bizden Âlî Paşa Dışişleri Bakanı, bir kere mesafeli duruyor, kendini ayrı tutuyor, oturuşu, kılığı kıyafeti her zerresiyle, her yönüyle ben büyük bir devletin temsilcisiyim diye bağırıyor. Özal döneminde Savunma Bakanıyla ABD'nin Savunma Bakanının yan yana gelmiş resimleri çekilmiş. Amerika Savunma Bakanının yanında bizimkisi aynı Berlin Kongresindeki Japon delegesi gibi durmuş. Bir aşâğılık duygusu var. Devlet adamı her şeyden önce temsil ettiği, idare ettiği memleketin, milletin şerefine ve haysiyetine inanmış ve bunu her hâliyle yansıtan bir kişidir. Öyle bir devlet yoksa elinizde böyle bir ruh hâletine kapılamazsınız. Çok ümitsiz olmanız mı gerekir? Yok ama ben belki kötümser bir adamım, bilmiyorum, sorunuzun cevabı olarak ne yazık ki Türkiye konusunda size iyimser, ümitvar bir şeyler söyleyemiyorum. Yetiştireceğimiz böyle baba ocaklarımız, Enderun gibi okullarımız yok artık. Bugün nereden yetişiyorsunuz? Siyasal bilimlerden... kıyas kabul etmez. Ben Türkiye'yi çok dolaşmış bir kişiyim. Hemen hemen bütün üniversitelerinde ders verdim ve en çok da Doğu Anadolu'da verdim, Elazığ, Diyarbakır, Van, vesaire. İki tür insanımız var: Yerel şartları iyi bilenler. Elazığ Fırat Üniversitesinin kurucu rektörü aklıma geliyor rahmetli, yani orayı avucunun içi gibi bilen bir adamdı. Orada doğmuş büyümüş, yaşamış ve orasını mükemmel bir biçimde tanıyan bir adam, meraklı olduğumdan seyahate çıkmadığım vakit bu adamın yanına çöreklenirdim. Yaşlıydı da, vakti de vardı. İnsanımız da sohbeti çok seviyor. Bana anlatır durur hikâye şeklinde, halk insanı zaten hikâyeyle sarıp dolayarak bilgilenir. Bir başka insan türümüz var, o sadece dış dünyayı bilir, bizi hiç tanımaz, içerisini bilmez. Bu iki yakayı bir araya getiren kişiyle çok ender tanıştım. Bir tanesi Trabzonlu bir beyefendi idi. 74'te Trabzon'dan Artvin'e gideceğim. Otobüslerin kalktığı yere geldiğimde asıl Artvin otobüsü gitmiş, bir minibus kalmıştı. Minibüste de yer yoktu, magirus, önde böyle motor kapağı var. "Buraya oturacaksın" dedi bana. Trabzonlular da çok nazik olduklarından, yabancıları sevdiklerinden fazla da laf etme-

ye gelmez, döverler adamı, ben de ister istemez o motor kapağına oturdum. Zaten çok da gençtim, kolayca dayak yiyebilecek bir yaştaydık. Çok da iyi oldu, işte kader kısmet, sırtım yola dönük böyle oturuyorum, solumda bir bey oturuyor tek başına, belli ki çok itibarlı bir kişizade, sağımda da şoför yola çıktık. Nasıl oldu bilmiyorum, o beyle lafa tutuştuk. Çok genç olduğunuz vakit size ilgi gösterir bazı insanlar, o da öyleydi. Konuşmaya başladık. Bu bey Fransa'da iletişim mühendisliği okulunu bitirmiş. Çok sonra bu seyahatimden İstanbul'a döndüğümde babama bahsettim bu olaydan, babam dedi ki dünyanın en iyi mühendislik okuludur ki babamın Fransa'yı takdir etmesi, o da tarihi bir olaydır. Hiç sevmezdi. Ondan sonra bu beyefendi Fransa'dan döndükten sonra yüksek bir mevkie getirilmek istenmiş ama adam Trabzon'a o derece aşık, diğer bütün işleri reddetmiş, ben Trabzon'dan ayırlanamam demiş. Çarnaçar PTT Şebeke Müdürlüğüne getirmişler bunu, biz Hemşin'e geldik. Boş ver şimdi, devam etmeyelim, gel Anzer'e çıkalım dedi. PTT'ye gittik, jeep verdiler, Anzer'e çıktık. O güzellik, o manzara, Allah'ım nasıl bir şey! Bana bir tatlı kaşığı bal ikram ettiler. Üstünüze afiyet mi diyeyim bilmiyorum, bende aylık var herhâlde, iki şeyi çok severim, armudu ve balı, o yüzden çok bal yerim ama öyle bir bal hiç yemedim. Hep demişimdir; bir gün makam, mevki sahibi olursam tek yiyeceğim rüşvet Anzer balıdır. O vakit İstanbul Üniversitesinde asistandım, maaşım 1.600 liraydı. Anzer balının kilosu 2.500 ya da 2.600'dü ve Türkiye'de kullanılmıyordu, olduğu gibi Amerika'ya satılıyormuş ilaç olarak, oradan çıktık, beni Çamlıhemşin'e götürdü, hiçbir yerden bulamayacağım, göremeyeceğim bilgilerle donattı. Çamlıhemşin'de bir dil konuşuluyordu. Ben Lazcayı işittim, Lazcaya benzemiyor, Rumca zaten çok işittiğim bir dil, Rumcayla hiçbir alakası yok. O dili konuşanlara sordum, siz nece konuşuyorsunuz? Türkiye o zaman daha böyle açılım saçılım programlarına girmemişti. Çok tehlikeli bir şeydi sormak, başka bir dil konuşulup da sorduğunuz vakit açık açık cevap verilemezdi. "Biz Hemşince konuşuyoruz" dediler. Sonra o bey geldi. İş vardı, bir yere gitti geldi. Dedim ki: "Beyefendi, Hemşince diye bir dil varmış, ben hiç işitmedim" "Yok efendim, o Ermenice" dedi. Nasıl? "Onlar

Müslüman Ermenilerdir” dedi. “Bu hır gür zamanında Müslüman” dedim. “Hayır, alakası yok, bin yıldır, belki daha da fazla Müslüman’dılar Ermeniler” dedi. Bu olayı kırk küsur yıl sonra bir Ermeni tarihçisine sorduğumda “Dur orada bir” dedi. Levon Dabağyan Beyefendi Ermeni ve tarihçi, “Amca” derim. “Levon Amca, böyle böyle bir olay var, ne diyorsun” dedim. “Evet, doğrudur. Çamlıhemşin’de Müslüman Ermeniler vardır, doğru söylemiş. Bunlar çok eski günler” dedi. Düşünün, adam iletişim mühendisi ki o zaman bana iletişim mühendisliği demişti. İletişim kelimesi yoktu herhâlde henüz Türkçede, şimdi ben tercüme ediyorum.

SALONDAN- Bu zeki milletler kategorisinde Türklerin kategorisi nedir? Buyurduğunuz üzere Çin’in uydusu olmaktan bu yana Türkler tarihin parantezine düşmüş medeniyet inşa edemeyen, yaptıklarını bile kayıt altına alamayan...

TEOMAN DURALI- Alamayan demedim. Benim demediklerimi bana dedirtme.

SALONDAN- Tesadüfen hasbelkader dünyayı yönetmiş bir millet midir, medeniyet inşa edemeyen parantez içi bir kültüre mi aittir?

TEOMAN DURALI- Şimdi bakın, bir şey söyleyeyim size, cerrahlar birinci derecedeki yakınları ameliyat etmezler. Annelerini, babalarını, çocuklarını, bir Türk olarak Türklüğün teşrihini size yapamam. Çünkü burada taraf olurum, taraf tutuyorum. Biraz önce söyledim, dedim ki milletler kabiliyetlerine göre değerlendirilirler. Bazı milletlerin çok çeşitli kabiliyetleri vardır, bazıları daha az kabiliyetlidir. Bhutan milletini işittiniz mi? Burada kimse yok Nepal’den bu ortamda, onun için serbest atıştı. Estonya’dan bir şey işittiniz mi? Mesela, Moğolların Cengiz Han dışında devlet kurduklarını işittiniz mi? Yok. Bir o kuruyor devleti, gittikten sonra bitiyor. Evladı, çocukları ve torunları devam ettiremiyorlar. Ele geçirdikleri ülkelerin beldesi hâline geliyor, o ülkelerin parçası oluyor. Biraz önce belirttim, Türkler öteden beri devlet kurmuşlar, ilk kurduğumuz belgeli devlet Hun Devletidir, adaşımın kurduğu devlet 220’lerde kuruluyor. O gün bugündür bu devlet

geleneği sürüyor. Bunun yanında başka özellikleri yok mu? Var. Özellikle Müslümanlığın kabulünden sonra değişen özellikler var, özellikle de Osmanlı'yla birlikte sanatta, mimaride üstün başarılar elde ediliyor. Musikide mesela; benim bildiğim kadarıyla tarihte gelmiş geçmiş en büyük üç musikişinastan birisi Türktür: Buhûrîzâde Mustafa İtrî; öbürleri Beethoven ve Bach'dır. İngilizlerle, Çinlilerle, Farslarla mukayesede ne durumdadırlar? Biraz önce söylediğim gibi bunu size açıkça söylemem mümkün değil, konumum itibariyle söyleyemem ama herhâlde buraya kadar verdiğim izahat yeter de artar. Şunu da göz önünde tutun, bir felsefeci olarak ben olaylara şüpheyile yaklaşmak zorunda olan bir kişiyim. Yani bir şeye düzayak kapılmam mümkün değil, bunu da dikkate almanızı rica ediyorum. Başka sorusu, ekleyeceği, çıkaracağı olan? Buyurun.

SALONDAN- Hocam, İngilizlerde üç çeşit adam vardır, biri misyonerler dediniz, diğer ikisi nedir?

TEOMAN DURALI- Misyonerler, öğretmenler ve askerler. Çok ilgi çekici, sömürgeye önce askerler girmiyorlar. Önce girenler misyonerler, öğretmenler ve onlarla birlikte ticaret şirketleri giriyor. Koca Hindistan'ı 1600'lerin başlarında East India Company (Doğu Hint Şirketi) ele geçiriyor. East India sıkıştığı vakit İngiltere asker gönderiyor. Bizde tersidir; asker girer, tüccar yoktur. Burada ancak ekalliyetten olan tüccar, yani Rumlar, Ermeniler ve özellikle Rumlar, öyle dışa açılan adamlar değil, içeride iş gören kimselerdi. Kısacası bizde asker giriyor ve asker bütün işleri görüyor. Çünkü belki de tarihte tek bulunur çok önemli bir özelliğimiz, asker olmamızdır. Cumhuriyetle birlikte Türklükte iki şey zuhur ediyor: Laiklikle birlikte din toplum hayatından çıkıyor ve askerlik ayrılıyor. Askerin dışında kalan toplum kesimine sivil diyoruz. Bizim geleneksel toplum yapımızda sivil yoktur, herkes askerdir. Dolayısıyla önce asker, sonra memur geliyor demek yanlıştır. Çünkü memur dediğiniz adam da askerdir. Bu, Hunlardan beri devam eden bir gelenektir. Bu aşamaları bütün Türk devletlerinde görüyoruz, bize benzer biraz önce bahsettiğim Sparta'dır. Başka benim aklıma gelmiyor.

SALONDAN- İdarecilikte de çok iyiyiz.

TEOMAN DURALI- İdareci, işte gene asker.

SALONDAN- Lawrence'in meşhur bir sözü var 1927'lerde Musul'u idare konusunda "Osmanlı burayı 10.000 askerle barış içinde idare ediyordu, 124.000 İngiliz askeriyile kan gövdeyi götürüyor" diyor.

TEOMAN DURALI- Asker bizde sadece kan dökmeye, savaşmaya yarayan bir alet değil. Zaten ordu sözü Türkçede millet anlamına geliyor. İngiliz etimolog, büyük kök bilimci Clauson, Türkçenin temel hecesinin "o" olduğundan bahsediyor, ateş anlamına gelen *odun* ve *ordu*, *otağ*, *obanın*, buradan türediğini iddia ediyor. Bu zat Türkçenin en önemli kök bilim sözlüğünü yazan kişidir, Türkçenin 13. yüzyıla değin kök bilim, yani etimoloji sözlüğünü kaleme alıyor. Onun iddiasına göre, *Orta* Türkçede temel bir söz durumundadır. Buradan türüyor temel öteki sözler ve bunların arasında ordu da bulunuyor. Çok zor anlaşılan bir sözlük, açık bir dili yok, kodlanmış bir dille kaleme almış o sözlüğü. Demek ki biraz önce sözünü ettiğim gibi ordu millet anlamına geliyor ve devlet yapıları sabit değil; bütün devletler sabittir, Türklerin devleti oynaktır. Göçer bir devlet, nerede otağ kuruluyorsa, devletin merkezi orası olur.

SALONDAN- Murat Mentesh'in bir yazısı var. Türk toplumunun günümüz IQ seviyesinin 88, yani donuk zekânın bulunduğunu söylüyor. Bu doğru mudur?

TEOMAN DURALI- Yanlıştır tabii, öyle istatistiklerle milletlerin zekâ seviyesini ölçmeye imkân yok. Neyle ölçersiniz? Tarihte meydana getirdikleri eserlere bakarak ölçeceksiniz, yoksa böyle teker teker...

SALONDAN- Latince *ôrdo* Türkçedeki *ordudan* mı gelir?

TEOMAN DURALI- Avrupa dilleri sonradan o *ôrdoyu horde* yaparak sürü anlamını vermişler. İngilizcede, Almancada, vs. bütün Avrupa dillerinde böyle bir anlam vermişler. Golden Horde Rusya'da kurulmuş olan Altın Orda devletidir ve ne yazık ki Timur tarafından yıkılmıştır. Zaten güzel şeyleri yıkan adamdır Timur.

SALONDAN- Hocam, savaşçı milletlere örnek verirken Persleri de Spartalılara dâhil edebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Hayır, Perslerde sivil hayat vardır ve bu sivil hayata dayalı üstün bir medeniyetleri vardır. Persler Müslüman olduktan sonra Arapçada P olmadığından Fars diye nitelenmişlerdir, aynı millettir. Fars olmayan unsurları da kendisinden göstermek için *İran* örtü bir addır. Büyük imparatorluklarda bunu görüyoruz, kavmin adıyla anılmazlar, İngilizler kendilerine Britanya, Ruslar Sovyetler Birliği, Türkler de kendilerine Osmanlı diyor. Bu bir örtüdür, yoksa o milletin nereden geldiğini bilmesi meselesi değildir.

SALONDAN- Amerikan örtü mü?

TEOMAN DURALI- Evet, Amerikan da örtü sayılabilir. Tabii o İngiliz asıllığını, Anglosakson asıllığını örtmeye yarayan bir örtü gibi görülebilir. Bütün imparatorluklarda gördüğümüz ortak paydadır, bir örtü ad verilir. Bölünmeyi, tek tek unsurların kendilerini iddia etmelerini önlemenin yolu olarak görülmüştür. İmparatorluk kurmamış olan milletler buna ihtiyaç duymamışlardır. Mesela, Yunanlıların böyle bir şeye ihtiyacı yoktu. Çünkü İskender'e kadar imparatorlukları olmamıştır.

SALONDAN- Hocam, "insanı tanıyamazsan tarihi tanıyamazsınız veya tarihi tanıyamazsanız da insanı iyi tanıyamazsınız". Bunu biraz açar mısınız birkaç cümleyle? İnsanla tarih iç içe midir?

TEOMAN DURALI- Gayet tabii, her birinizin birey olarak insanlığınız kişisel ve toplumsal tarihtir. Yetiştığım aile, çevre, gittiğim okullar benim kişiliğimi oluşturmuştur. Döne dolaşa bu yetiştirdiğimiz, içinden çıktığımız millete varıncaya kadar devam eder ve o milletin tarihiyle ilgilidir. Bizim bilinçsiz olarak gayriihtiyari tavırlarımızda bile tarihimizin damgası vardır. Bunların başında da dil vardır. Bir insanın en önemli özelliği dilidir. Dil değiştirdiğinizde kişiliğiniz değişiyor. Diyelim ki İsviçre'de doğdunuz, Türk olarak büyüdünüz. Anadiliniz Fransızca olmuş. Türklükten bahsedemeyiz, tamamıyla o çerçevede mütalaa edilmeniz gere-

kir, çünkü öyle davranacaksınız. Bütün tepkileriniz, hâl ve hareketleriniz bilerek ya da bilmeyerek yaptığınız hareketler o dile kitlidir, o dil de o toplumdur. Dilsiz hareketlerimiz; el, kol, yüz, göz hareketlerimiz bile o toplumu bize yansıtır. Fransızlar çok mimikle konuşurlar, ağızlarını, gözlerini oynatırlar. Bizim orada yetişmiş insanlarımızla tanıştım ben, aynen o tavır içindeler. Türkçe bilseler bile Türkçeyi o havada kullanırlar. Türkçe yeknesak bir dildir, oynak, dalgalı bir dil değildir. Ne bileyim ben, işte İtalyanca, Fransızca, İngilizce bunlar dalgalı dillerdir ve bu dilere aşına olanlar Türkçeyi öyle kullanırlar. Bizim mesela ilerici, çok çağdaş radyolarımız vardı, ben onları dinlemeye bayılırdım. Orada adam sürekli olarak bizde bulunmayan ünlemlerle konuşur. Lafların arasına aaaa, uuum, vs. sokar. Halbuki Türkçe tık tık gider, dalgası da yoktur. Belki de hoşla gitmez dalgalanmaması, İtalyanca *stagnate* dedikleri düzayak bir dildir. Bütün Orta Asya dilleri öyledir. Mesela Orta Asya'dan çıkma Japonca da tak tak böyle. Azeriler çok dalgalı bir dil olan Farsçaya uydururlar Türkçeyi, yuvarlaya yuvarlaya getirirler, dişil bir hâl alır, anlatabiliyor muyum? Eril olması iyi bir şey midir bilmiyorum, zevk meselesi ama böyledir. Bizde mesela, el kol hareketleri, yüz ifadeleri de yeknesaktır. Şimdi değişmeye başladı. Ben elimle kolumla konuştuğum vakit babam beni hep uyarırdı, öyle konuşma derdi, düz konuş derdi. ıslık çalıyorum diye tokat yemiştin mesela, erkek ıslık çalmaz. Çünkü müşrikler Kâbe'nin etrafında dönerlermiş, ıslık çalır el çırpırlarmış. Şimdi çok şükür dayak kalktı, yok.

SALONDAN- Demokrasi ve sermayeciliği birlikte mütalaa ediyoruz. Oysa bugün mesela, liberaller sadece demokrasiden, özgürlükten falan bahsederler hep, sosyalistler, Marksistler de devamlı sermayecilikten bahsederler. Yani sizin fikrinize ben de katılıyorum ama bu liberallere ve Marksistlere bakışınızı merak ettim.

TEOMAN DURALI- Liberalleri anladım da Marksçıları anlamadım, Marksçılar demokrasiden mi dem vuruyorlar?

SALONDAN- Sermayecilikten...

TEOMAN DURALI- Sermayeciliği kötölemek için bahsediyorlar.

SALONDAN- Evet, antikapitalist.

TEOMAN DURALI- Evet, o normal, çünkü Marksçılık bunun zıttı.

SALONDAN- Ama liberaller gibi demokrasiden de hiç bahsetmezler...

TEOMAN DURALI- Gayet tabii bahsetmezler, çünkü demokrasiyi sevmezler. Yani siyasi bir rejim olarak demokrasiyi tutmadıkları muhakkak ama propaganda maksatlı devletlerine demokrat adını verirler. Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Kore Demokratik Cumhuriyeti, vs. bu samimi bir şey değildir. Bu sırf göz boyamaya yönelik bir olaydır, yoksa demokrasiyi tutmadıkları ortadadır. Komünistler elitisttir, onların *şura* dediğimiz kurulları vardır ve bu kurulların içinden kişiler seçilir, halka gidilmez, halk oyuyla seçilmez.

Galiba soruları şimdilik tükettik, iyi akşamlar diliyorum.

Eski Çağ Ege Medeniyetinde Toplumsal Hayat

TEOMAN DURALI- Bugün Eski Çağ Ege Medeniyeti ile ilgili üç konuyu işleyelim derim. Birincisi, genel olarak hayat, bunun içerisinde aile hayatı, vatandaşlık, kadınların konumu ve durumu; ikincisi siyasi hayat ki bundan daha önce kısaca bahsetmiştik; üçüncüsü de Yunan'ın en önemli icatlarından tiyatro ve genelde edebiyat -tabii edebiyatı icat etmediler ama tiyatroyu icat ettiler. Daha önce size bahsettim, uzun boylu üstünde durduk. Yunan dünyası Sparta'yla Atina diye ikiye ayrılmaktaydı. Hatta bunu gençliğim ve çocukluğumdaki bir dünyaya benzetmişim. Bir tarafta hür dünya dedikleri bizim de içinde bulunduğumuz Amerika müttefikleri, NATO; öbür tarafta da komünist ülkeler şeklinde dünya ikiye bölünmüştü. Buna benzer bir tarzda o gün Yunan dünyası yüzyıllar boyu Sparta'yla Atina'nın çekişmesine sahne olmuştur. İki taban tabana zıt düzenlerin hakimiyetindeydi. Asıl Yunan medeniyeti yahut Eski Çağ Ege medeniyeti dediğimiz olay Atina kültürüne dayanmaktadır. Sparta bunun zıt kutbunu teşkil etmektedir.

Öncelikle Sparta muhafazakârdır. Hükümdarlık terk edilmedi, devam ediyordu, tuhaf bir hükümdarlık, iki kralı vardı. Sparta'nın asıl ahalisi kendi başına bir iş görmemektedir, üretimde bulunmamaktadır. Şu gördüğümüz alan Sparta'dır ama şu yarımada, Peloponnesos, şehir devletleri hepsi ya Sparta'nın doğrudan hakimiyeti altında ya da Boeotia'de gördüğümüz gibi onun zoraki müttefikleridir. Doğrudan doğruya Sparta'nın hakimiyeti altındaki ülkeler ve o ülkelerin vatandaşları Sparta'nın hizmetinde üretimde bulunurlar. Ürettiklerinin yüzde 80'ini Sparta'ya vermek zorundalar. Her devlet elinde kalan yüzde 20'yle idare etmek zorunda, yağışlar kötü gittiğinde de açlık baş gösterdiğini

görüyoruz. Bu insanlara yarı köle manasına gelen *helot* adını veriyorlardı. Bu helotlar, Sparta'ya hizmet eden kişilerdi.

Spartalılar ne yapıyorlardı? Sparta'nın bütün işi asker olmak, savaşçı yetiştirmekti. Erkek çocuklar dünyaya geldiğinde muayene ediliyor, sağlamsa hayatta bırakılıyor, değilse dağ başına terk ediliyor, ölmezse 7 yaşından itibaren çok sert bir eğitime tabi tutuluyor. Yazma-okuma öğreniyor ve her Yunan devletinde olduğu gibi Sparta'da da çocuklar *Homeros Destanı*'nı ezberlemeye başlıyorlar. Bu kaçınılmaz bir şarttır, her Yunanlı Homeros Destanını bilmek zorundadır. Bunun ardından, biraz önce bahsettiğim gibi yaşıyla mütenasip askeri eğitime tabi tutuluyor. Askeri eğitimin başta gelen şartı dayanıklı olmaktır. Soğuğa, sıcağa, açlığa, susuzluğa dayanacak şekilde yetiştiriliyor. Olağanüstü derecede milliyetçi bir kafa yapısına sahip kılınıyorlar. Eğitimlerine Yunan'da öteki muhafazakâr kesimler hayrandırlar. Onlardan biri büyük filozofumuz Eflatun'dur, Platon'dur. Sparta'nın eğitimine çok sıcak yaklaşıyor ve Atina'da onun uygulanmasını istiyor ama Atina hiçbir zaman bunu uygulamıyor. Yüzyıllar sonra bütün askerci düzenler hep Sparta'ya hayranlıkla bakmışlardır. Bunların başında da nasyonal sosyalist Almanya gelmektedir. Sparta'yı nereye yerleştireceklerini bilemediler, o kadar hayranlar. Alman askeri el kitaplarında hep Sparta'daki gençlerin yetiştirilme yöntemlerinden bahsedilir. Bu askeri eğitimin önemli bir kısmı konuşmamaya ayrılmış. Yani ketum olmak bir atasözü hâline gelmiştir. Spartalı gibi konuşmak, yani konuşmamak, çok az sözle bir şey anlatmak, bu az sözle bir şey anlatırken sır vermemek gerekir. *Ser ver sır verme* ilkesi orada hâkim. Spartalı kadınlar da sert yetiştirilenler arasında, erkeklerin derecesinde olmamakla birlikte onlar da dayanıklı yetiştiriliyorlar ve öteki Yunanlı devletlerden farklı olarak kadın-erkek eşitliği çok dengededir Sparta'da, kadın kendi başına karar verme ve hareket etme serbestliğine sahiptir. Birazdan geleceğimiz Atina'da bunun tam tersini göreceğiz.

Bu sert, sıkı düzen, disiplin çerçevesinde aynı zamanda Spartalı genç kendi başına karar verme istidadını da elde etmektedir.

Çok çelişik bir şeydir, hem çok sıkı bir düzen var ama gerektiği yerde kişi kendi başına karar verebilmektedir, karar vermek zorundadır. Bu dediğim anlayış daha sonraki asker toplumlara bir örnek teşkil etmiştir. Benim en önemli meraklarımdan biri savaş tarihidir. Çok ince eleyip sık dokumuşumdur bu konuyu, çünkü savaş bize öğretilenin tersine bir akıl işidir, öyle yürek işi filan değildir. Böyle göğsümüze vura vura biz şöyle yığıdız, böyle kahramanız filan falan; zaten böyle yiğitlik propagandalarında bulunanlardan şüphe duymak lazım. Başta İngilizler ve onların bir kolu olan Amerikalılar olmak üzere bazı ordularda kumandanın ortadan kalkması bir şeyi değiştirmiyor, askerler karar alıp uyguluyor. İngilizler kumandanların hedef alınması uygulamasını Almanlara karşı uygulamışlar. Almanlarda rütbeli gördükleri şahsı özellikle öldürüyorlar ve ondan sonra Alman Birliği çöküyor. Ruslarda iki ordu var: Resmî Sovyet ordusu ki, klasik hantal eski bir ordudur, bir de partizanlar vardır ki, dehşet adamlardı. Onlarda da rütbe farkı yoktur, herkes ne yapacağını kendi başına biliyor ve İkinci Dünya Savaşında Almanlara kan kusturanlar o partizanlardır. Benzerleri Yugoslavya'da da var. İşin ucu dediğim gibi Sparta'ya kadar geri gidiyor. Bu savaş yöntemini tarihte çete savaşına soyunanlar özellikle uygulamışlardır. Klasik ordularda her zaman için rütbe olağanüstü önem kazanmıştır. Rütbenin çok önemsendiği toplumlar bürokratikler. Onlardan biri de biziz, olağanüstü bir bürokrasi ağırlığı var. Sparta demokrasi olmamakla, mutlakiyetçi bir toplum olmakla birlikte bürokrasisi son derece düşüktür, varla yok arası bir şeydir. Buna karşılık Atina demokrasinin öncüsü, önderidir. MÖ 6. yüzyılda Atina hükümdarlıktan demokrasiye geçer. Birdenbire hükümdarlıktan demokrasiye geçilmez, arada soylular sınıfının kurulları vardır. 6. yüzyılda bu kurullar da iptal olunur ve Atina ve müttefiklerine demokrasi gelir.

Atina belli bir başkanın idaresinde değildir. Öncelikle şunu söyleyeyim, demokrasi doğrudan doğruyadır. Yani temsilcilerle değil, milletvekilleri seçilir, milletvekilleri mecliste toplanır, kanunları çıkarır; öyle değil. Doğrudan doğruya her vatandaş kendini temsil eder, bu bir hak da değil, ödevdir. Yani ben bu hak-

kımı kullanmak istemiyorum diyemezsiniz. Hayır, mecbursunuz. Atina'da herkes askerlik yapmak zorundadır, siyasete katılmak zorundadır, adalet mekânizmasında yer almak mecburiyetindedir. Mutlaka sıranız gelir, ille de millet meclisine girmeyebilirsiniz. Oturduğunuz yer Atina'ya bağlı bir küçük şehirse, mesela Marathon'da yaşıyorsanız oranın meclisine girersiniz, girmek zorundasınız. Atina'nın neresinden olursanız olun mutlaka askerlik yapacaksınız, talim edeceksiniz ve savaş çıktığında gidiyorsunuz. Silah zaten elinizdedir, bunu da tarihte İsviçre taklit etmiştir. Hâlâ her İsviçre vatandaşının elinde savaşa gidecekmiş gibi silahları durur. Bir yerde kapalı, kilitlidir. Tabii topçuysa topunu evinde tutamaz, tankçıysa tankını tutamaz ama piyadeyse tüfeği, bombası, makineli tüfeği, vs. evinde bir yerde durur. O günlerde tabii bu silahlar yok, en çok da piyade sınıfından *hoplitti* çoğu, sadece zenginlerin atları var. Onlar süvari olabiliyorlar. Bu hoplitlerin mızrakları, kalkanları, kılıçları, bıçakları, vs. evlerinde hazır bulunuyor ve savaş çıktığında topluyor silahını, cepheye gidiyor.

Bazı kişiler siyasetçi olarak Atina'ya tayin ediliyorlar. Şunu da ilave edeyim: Atina sadece demokrasi değil, bir federasyon, Atina topraklarında yer alan her şehir özerktir. Kendi idaresi, adaleti, üretimi vardır. Vergi topluyor şehir, merkezî devlet o tek tek şehirlerden vergiyi alıyor. Diyelim ki Adıyamanlısınız, İzmirlisiniz, Uşaklısınız, vs. neredensiniz orası sizden vergi alıyor, ondan sonra da Ankara o vilayetlerden vergiyi topluyor. Yine her şehrin kendi adalet işleyişi, mekânizması var. Hâkim ve savcı olarak görev yapıyorsunuz. Bir de Atina'da yüksek mahkeme, üst mahkeme var. Orada 500 hâkim, ayrıca bir yığın da savcı var. Avukatlık henüz yok, çok gerekli görürseniz ben iyi konuşamıyorum, savunmam kendimi diyorsanız iyi konuşan birini, *ritoras*, hatip denilen bir kişiyi tutarsınız, o sizin adınıza savunmanızı üstlenir ama şart değil, siz kendinizi savunma yetkisine sahipsiniz. En yüksek ve korkunç ceza idam yahut Atina'dan sürülmektir. *Ostrakismos* dedikleri defedilmek, Atina'dan çıkarılmak, olağanüstü utanç verici, aşağılayıcı bir cezadır. En ünlü dava -işitmişsinizdir- Sokrates'in davasıdır ve Sokrates idama mahkûm olur

sonunda ama kendisine bir seçenek olarak *ostrakismos*, yani Atina'dan sürülmek sunulur. Daha önce pek çok Atinalı ve daha sonra da içlerinde çok ünlü kumandanların, siyasetçilerin olduğu Themistokles gibi kişiler takla ata ata Atina'dan sürülmeyi tercih etmişlerdir ama Sokrates bunu büyük bir şerefsizlik olarak gördüğünden "*Ben idamı kabul ediyorum*" demiştir. İdamı da kendi elinizle gerçekleştiriyorsunuz. Size zehir veriyorlar, onu içiyorsunuz. Yani celladı yok idamın, cellat kendinizsiniz.

Davalar uzun sürmüyor, adalet çok hızlı bir şekilde tecelli ettiriliyor ve daha ziyade para cezasına çarptırılıyor insanlar, zaman zaman hapis cezası, biraz önce dediğim gibi çok nadir olarak idam. Nedir idamı gerektiren? Kasten adam öldürmek, ırza geçmek, vatana ihanet ve dinden çıkmak. Sokrates dinden çıkmakla suçlanıyor. Gençlere tanrıları saymamak, tek ve bir Tanrıyı getirme suçlamasıyla karşı karşıyadır. Bunun bir günah olmadığını savunuyor Sokrates, hiçbir zaman hayır, ben bunu yapmadım, ben gençlere tek bir Tanrı fikrini aşılımadım diyor. Zaten bunu bir itiraf gibi görüyor hakimler, "*Sen bunun suç olduğunu biliyor olmalıydın*" diyorlar. Sokrates bunun nedenini sorar. "*Çünkü sen her şeyi biliyorsun*" diyorlar. Bunun üzerine o çok ünlü cevabı veriyor: "*Bildiğim bir şey varsa hiçbir şey bilmediğimdir*" diyor ve demin dediğim gibi bunun sonucunda idama yahut seçerse ülkeden kovulmaya mahkûm ediliyor. O da verilen idam kararını kabul ediyor. Hanımı da hâliyle çok üzgün, bitkin, ağlayıp sızlıyor. Sen hak etmediğin bir cezaya çarptırıldın diye dövünüyor. Sokrates "*Bir de haklı olsalardı acaba ne olurdu*" diyor. Çok hoş cevapları vardır, hanımıyla arasındaki ilişkiler tarihte efsane hâlini almıştır.

Buradan aile hayatına geçebiliriz. Atina'da üç tabaka var: Vatandaş her türlü hukuki, siyasi, toplumsal hakka sahip kişidir ve yetkileri vardır; bunlar Atina'da Atinalı anne-babadan doğma erkeklerdir. Atinalı kadın belli birtakım haklara sahip olmakla birlikte miras hukukundan yararlanamaz. Yani Atinalı kadına ailesinden veya kocasından miras bırakılamaz ama mensup olduğu baba ailesi yahut koca ailesi ona bakmakla yükümlüdür.

Yani kocası öldüğünde ailenin en büyük oğlu anneye bakmakla mükelleftir. Evlenmemişse evleninceye değin babası bakmak zordur. Belki bizde Osmanlı hukukunda bulunan bir etki vardır. Bugün hâlâ devam eder, zaten Osmanlı hukukundan tek bu tarafa kalmış madde herhâlde odur: Kız evlat evleninceye değin babası tarafından geçindirilir. Bilmem biliyor muydunuz? Hatta öyledir ki kocası öldüğünde başka bir geliri yoksa yine babasının maaşını almaya devam eder. Tabii bugün devam ediyor, var.

Tekrar Atina'ya dönersek, kadının hükmî bir şahsiyeti yoktur. Tek başına sokağa çıkamaz, dışarı çıktığında mutlaka ya erkek kölesi ya da kocası olacaktır yanında. Özellikle bu zenginler için geçerli, aşağı tabakalara fazla dikkat edilmiyor. Onların kadınları sık sık çarşıya, pazara tek başlarına gidebiliyorlar. Bu istenmemekle birlikte yapılıyor, kadın alışveriş sırasında kazıklandığını, aldatıldığını hissettiği takdirde kendisini aldatan, kazıklayan diyelim satıcıyı şikâyet eder ve şikâyet ettiği merci "*Yanında kim var?*" diye sorar. Orada tek başına olmaması gerekiyor. Çoğu kere kadınlar bu sebeple kazıklayan taciri şikâyet etmekten çekinmişlerdir yanlarında kimse olmadığı için, köle yahut kocasını şahit olarak göstermek zorunda, zaten kocasıyla birlikteyse, karısı yanındayken koca gidip o mercie şikayette bulunuyor. Atina'da ve Atina'nın müttefiklerinde şehirde asayişini sağlayan kolluk kuvvetleri var. Bunlar savaş sırasında da asker oluyorlar, savaşa gidiyorlar. Oturulan yerler çok mütevazı konutlar, kerpiç evler, tek katlı ve henüz cam konmadığından dışarı açılan herhangi bir dehliz, pencere yok, içerisi karanlık. Yunanistan'ın genelde sıcak bir memleket olmasından ötürü uzun süre kapılar açık tutuluyor ve içeri ışık giriyor ama sokakta yürürken içerisini göremiyorsunuz. Avluya bakıyor kapılar, bizde olduğu gibi evler avluya açılıyor, tek zenginlerin farklı evleri var. Bu zengin evlerinde soyluların veya zengin tüccarların evleri ikiye ayrılmış durumda: Harem, selamlık. Aynen bizim bildiğimiz harem ve selamlık ayrımı hâkim Yunan evlerinde de var. Dediğim gibi bunlar daha hâli vakti yerinde olanlar için söz konusu, fakir fukaranın zaten çoğunlukla bir veya iki odalı evleri oluyor ve Yunanlılar şatafata düşkün insanlar değiller. Çok sade adamlar, erkekler harmaniye sarıyorlar

gövdelerini ve hava sıcakken bu harmaniyle yetinmiyorlar. Kışın yün veya pamuk palto giyiyorlar üstlerine, yani yazın daha ziyade pamuk, kışın yün giyiyorlar. Ayaklarında da açık sandaletler var. Kışın yerine göre, daha içerek yerler soğuk oluyor. İçerlek bölgelerin nüfusu çok az. Kıyılar sıcak oluyor, buralarda sandaletle dolaşıyorlar, bir tek askerlerin, savaşa gidenlerin postalları oluyor. Zaman zaman onlar da sandalet giyiyorlar ama genellikle postal giyme alışkanlıkları var. Bellerine kemer takıyorlar, kadınlar aynı zamanda omuzlarına attıkları bir atkıya iğne takıyorlar. Süs iğneyle iştiriyorlar. Kadın evine bakıyor, çocuğunu yetiştiriyor, erkek hemen her zaman dışarıda, işine göre yakınlarda veya uzaklarda çalışıyor. Atina dışındaysa rençperdir, zanaatkârdır, Atina'da, başşehirde oturuyorsa zanaatla uğraşıyordur, tüccardır, özellikle bankacılık 4. yüzyılda çok yaygınlaşıyor. Daha önce size anlatmıştım, mali sermayecilik, finans kapitalizmi sarıyor Atina'yı ve orada bankacılar var. *Trapézio* dedikleri, masa, Trabzon'dan geliyor. Trabzon'u masa gibi bölmüşler herhâlde, şehir oradan o adı alıyor. Meslek olarak askerlik var ama az sayıda, bunlar askerliğini yapacaklara sanatı öğreten kişilerdir, yani asker öğretmenler daha ziyade. Bir de önemli bir kesim denizci. Yunanistan çok dağlık, sakat bir ülke, inişli çıkışlı dağlar, ormanlarla kaplı, geçit vermiyor. O yüzden çok erken çağda insanlar denize yönelmişlerdir. Bundan da size bahsetmişim, öyle hatırlıyorum. Bu sebeple mevzu miktarda denizci ve balıkçılar açık denize çıkıyorlar, uzak diyarlara gidiyorlar. Böylelikle bir kere Akdeniz'e yayılmış durumdalar. Karadeniz'e çıkıyorlar ve oralarda sömürgeleri, yerleşim birimleri var. Bu yerleşim birimleri zamanla ana devletten kopup kendi başlarına birer siyasi ve iktisadi birim hâline gelmişlerdir. Bu söylediklerimin dışında sanatçı-zanaatkâr değil, sanatçı- sayısı çok, ressam, heykeltıraş, tiyatro oyuncusu, yazar, çizer ve öğretmen, özellikle de yüksek öğretimi veren kişiler çok. Sofistler yüksek öğretimin uzmanları, parası olan sofist tutuyor, çocuğa başta konuşma sanatını, hitabeti öğretiyorlar. Çünkü hitabet siyasette ve ticarete çok önemli bir yer tutuyor. Adam kandırmak çok önemli bir iş; *dimagogia* dedikleri halkı kandırma, yön verme, öğretiyi kafasına sokma, yani indokt-

rine etme işi çok önemli. Sparta'nın tam tersine Atinalı çok konuşan bir adam, geveze, sohbet, muhabbet sever. Hanımefendilerin affına sığınarak söylüyorum, Spartalılar Atinalıları kadınlara benzetirler çok konuştuklarından, yani bunu bir hakaret olarak kabul ediyor Spartalılar, Atinalı denildiği zaman onlar kadındırlar deyip geçiyorlar. Tabii bütün bu anlattıklarım Atina'nın müttefikleri için de geçerlidir, çünkü Atina'yı taklit ediyorlar.

Atina'da ilköğretim yedi yaşında başlıyor. İlkokulda yazma-okuma, hesap ve tabii beden eğitimi müthiş önemsenen bir olay. Bütün Yunan dünyasına yaygın bir zihniyet; güzelliğe tapıyorlar. Güzellik de neden oluşmaktadır? Ne diyorlardı Frenkçede bakışa?

SALONDAN- Simetri.

TEOMAN DURALI- Simetri, çok teşekkür ederim, sağ ol. Zaten Yunanca asıllı bir şeydir, *symmetros* birleşen, benzeşen ölçüler demektir. Bakışına hayrandır, bir de ahenk... Yunan sanatı öteki bütün dünyadaki sanatlardan farklı olarak düz bir sanattır, doğrudandır. İnsanın şeklini olduğu gibi yansıtır. Çinlilerde, Hintlilerde, vs. öbürlerinde hepsinde bir üslupçuluk, stilizasyon vardır. Yunan heykeli, olduğu gibi, insanı en ince ayrıntısına değin tasvir eder. Damarları, kasları, vs. sanki canlıymış gibi karşınızda, o derece gerçeği taklit ederler. Resim de böyledir. Nasılsa kişi, manzara yahut resmin nesnesi, öyle konulur. Eskiden ve gençliğimde, okul yıllarında saçma sapan bir münazara konusu vardı okullarda: "*Sanat sanat içindir, sanat toplum içindir.*" Böyle bir şey, Yunanlıda sanat insan içindir. İnsanın tasvirine odaklanır sanat, bu simetri ve ahenk her sanat dalında görülür. Başta mimari ve biraz önce bahsettiğim heykel sanatında görülebilir.

Dedik ki evleri çok mütevazıdır. Kamu binaları olağanüstü güzeldir. Bireyler için fazla bir şey yapılmıyor ama kamu binası, tapınaklar, devletin binaları muhteşemdir. Yunan şehri daire biçimindedir. Daire kutsal kabul edilir. Bu dairenin ortasında büyük bir meydan vardır. Bu meydana *agora* denilir. Toplum hayatının yüzde sekseni bu agorada cereyan eder. Burada alım-satım işleri vardır, şehrin meseleleri konuşulur, şehrin kanunları görüşülür,

sohbet edilir, muhabbet edilir, dedikodu edilir, her şey orada geçer. Zaten sizi birkaç gün görmedikleri vakit evinize damlarlar, ne oldu, öldün mü, kaldın mı, niye gelmiyorsun derler. Bir bakıma mecbursunuz agoraya gitmeye, kendinizi göstermeye, vaktaki savaş çıktı, sefere gittiniz yahut da görevlendirildiniz, vs. o ayrı. Her şehrin istisnasız agorası vardır ve agorada yollar bütün yön- lere çıkar. Şehrin en yüksek mevkiinde tapınaklar şehri vardır. Buna *akropolis* derler. Her şehrin bir tanrısı vardır. Atina'nın tan- rısı Athena'dır. Bütün Yunan'a şamil tanrılar da var. Bu tanrıların başını çeken baş tanrı, Tanrıların Babası Zeos'tur. Tanrılar Zeos dışında ezeli değildir, dünyaya gelirler. İnsana benzerler, kavga ederler, üzürlüler, sıkılırlar, tuttıkları insanlara yardım ederler, tutmadıklarını afroz ederler, kendi aralarında kavga ederler ama ölümsüzdürler. Bir kere dünyaya geldikten sonra bir daha ölmez- ler. Zeos her zaman vardır. O dünyaya gelmiş değildir. Her tan- rı veya tanrıça belli bir işe memur edilmiştir. Mesela Poseidon, denizlerin tanrısıdır, gemicilere yardım eder. Demeter toprakları idare eder, çiftçilere, rençperlere yardım eder. Ares savaş tanrı- sıdır, askerlere yardım eder, askerlerin koruyucusudur, vs. Her tanrı veya tanrıçanın bir işi vardır, belli bir görevi vardır, onunla yükümlüdür. Mesleğinize göre, işinize göre tanrınıza dua etmek, onu memnun etmek mecburiyetindedir. İbadet ediliyor, ufak ufak tapınaklar var. En büyük tapınaklar akropolistedir. Orada her tanrının kendi mekânı vardır ama kendisi orada oturmuyor. Orası bir çeşit temsil yeridir ve o tapınağa giremezsiniz, sadece rahip oraya girip sizin adınıza dua eder. Bu da çok ilgi çekici bir şey, bütün dinlerde bir ruhban sınıfı görürüz, üstün, tanrısal bir sınıftır, zümredir. Ruhbanı olmayan tek istisna İslam'dır. Ruhban adınıza ibadet eder, dua eder, tanrının karşısında sizi âdeta avu- kat gibi savunur, bu Tek Tanrılı dinlerde de vardır. Yahudilikte de bu böyledir, Hıristiyanlıkta ve özellikle de Katoliklik ve Orto- dokslukta da bu böyledir. Bir tek Protestanlık bundan sapmıştır, farklıdır ama İslam hariç bütün dinlerde bir ruhban sınıfı vardır ve burada anlattığım modele göre çalışır rahipler. Dinden çıkmak biraz önce söylediğim gibi idama götürür adamı. Bu bakımdan cesaret isteyen bir şeydir ama sonra felsefede gördük, bayağı

dinden çıkan kişiler olmuştur, Sokrates hariç başlarına da bir şey gelmemiştir. Sokrates de çok fazla oynamıştır, çok kurcalamıştır ortalığı, teker teker gençleri sokak ortasında durdurup sığaya çeker, onları hakikate götürmeye çalışırdı ve bu da sonunda bazılarının canına tak etti ve büyük bir dram yaşandı.

Sanattan bahsettik, gündelik hayata geçtik ve sonunda dram... Drama insanın birey olarak yaşama gerçekliğini ortaya koymasındır. Dünyaya geldikten itibaren sürekli olarak olaylarla karşılaşılıyor, her karşılaştığımız olayla bir ilişki kuruyoruz. Olay bize etkide bulunuyor, biz de o olaya tepki duyuyoruz. Bu akşam buraya geldim, huzurunuzda, şurada bir olay var. Sizler varsınız, ben varım, ben size bir şeyler anlatıyorum, siz dinliyorsunuz. Benim söylediklerimi aklınızın süzgeçlerinden geçiriyorsunuz ve kendinize göre bir resim imal ediyorsunuz kafanızda, ruhunuzda, zihninizde; bunun hayatınız üzerinde az yahut çok etkisi oluyor. Derecesi vardır. Ağzımdan yel alsın, Allah saklasın, diyelim ki bir bomba patladı. Hepimiz kendimizi yerlere attık. Yaralananlar var, ölenler var. Bu nedir? Derecesi yüksek bir olaydır. Yani üstümüzde etkisi fazla olur. Sulh, sükûn dönemlerinde olayların etkisi daha azdır ama her olayın üstümüzde bir etkisi ve bizim buna gösterdiğimiz bir tepki vardır. İşte bu bir dramdır. Olaylarla kurduğumuz bağlantılar, ilişkiler bireysel anlamda başlı başına bir olayı ifade etmektedir. Burası anlaşılıyor mu? Çok önemlidir bu, buyurun.

SALONDAN- Kişi sayısı kadar drama mı var?

TEOMAN DURALI- Tabii, yani yeryüzünde bugün 7 milyar insan varsa, bir o kadar drama var demektir. Tabii dramayı yaşamak belki de belli bir yaştan itibaren, bilmiyorum ne demeli, bir-iki yaşındaki bir çocuk için drama söz konusu olabilir mi? Olabilir, etkisini daha sonra görür. Hatta annesinin rahminde olan bir çocukta bile etkisini sonra yaşayacağı bir dramının etkisi vardır diyebiliriz.

Tiyatro dramanın temsilidir. Her bireyin yaşadığı olayın açığa çıkarılması sanattır tiyatro. Yunan tiyatrosunda üç sanat bir araya geliyor: Birincisi temsildir; bir kişi sahnede bir dramayı

temsil ediyor. Yüzüyle, gözüyle, hareketleriyle, davranışlarıyla bunu ortaya koyuyor. İkincisi anlatıdır; bir şey anlatıyor. Üçüncüsü arka plandaki musikidir; musiki icra ediliyor. Anlatılar ikiye ayrılıyorlar: Kişiden kişiye muhavere, konuşmalar ve o muhaverenin genel çerçevesini veren anlatı. Birisi çıkıyor diyor ki: “*Şu kişiyle bu kişi arasında şöyle şöyle bir ilişki var.*” Sonra o iki kişi oturuyorlar, ayakta duruyorlar, konuşuyorlar, vs. O konuşmalar olağan gündelik dilde cereyan ediyor ama tanıtıcı, dile getiren üçüncü kişi şiir biçiminde ortaya koyuyor. Daha sonra büyük tiyatrolarda, temsillerde, mesela Shakespeare’de, Goethe’de, vs. hep tiyatro eseri şiir biçiminde olmuştur. Bu anlatı sanatını Yunan tiyatrosu efsanelerden ve destanlardan almıştır. Destanların ve efsanelerin devamı gibidir. Burada yeni olan o muhaveredir. Gündelik konuşmalardan hareketle düzenlenmiştir ve bu tiyatro yoluyla Yunan’ın gündelik hayatı hakkında paha biçilmez ipuçları elde ediyoruz. Hiç başka bir kültürü bu derece inceleyemiyoruz. Tiyatro bize o gündelik hayatın nasıl cereyan ettiğini çok açık bir biçimde söylüyor. Bu tiyatronun anlatı kesimi zamanla Avrupa sanatında roman ve hikâye olacaktır. Tabii o muhavereleri de alıyorlar, romanlarda konuşmalar da var ama asıl anlatı zemini teşkil edecektir.

Tiyatro üç kademeye ayrılıyor: Hayatın olağan akışını veren kesim dramdır. İkincisi, olağanüstü acılarla dokunmuş kesim *tragodía*’dır. Çözümü olmayan sorunlar, umudun kesilmesi *tragodía*’yi teşkil eder. Çok önemli bir noktadır. Vaktinizi alıyorum, yorulduz biliyorum ama burayı anlatmadan geçmeyeyim. Yunan’dan itibaren Avrupa medeniyetlerini belirleyen felsefe-bilimin dışında en önemli husus *tragodía* olmuştur. Fransızca söyleyişle trajedi diyoruz, Yunanca aslı *tragodía*’dır. Büyük acılar, acıklı durumlar, olaylar *tragodía*’yla ilan edilirler. Bir küçük örnek vereyim. Kral Oidipus Tiyatrosunda, Oidipus hiç görmediği bir kadına aşık olur. Kadın evlidir ama Oidipus kraldır. O tanımadığı, görmediği evli kadını kocasından koparır. Doymak bilmeyen hırsıyla fethettiği kadının iş işten geçtikten sonra annesi olduğu ortaya çıkar ve Oidipus bu acıya dayanamaz, parmaklarıyla gözlerini oyar, arkasından intihar eder. Niye gözlerini oyar?

Ölmek yetmiyor, işlediği günahın ağırlığı karşısında en büyük işkenceyi etmek zorunda kendine, o da gözlerini oymak. Ben bunu dokuz-on yaşlarındayken Ankara Operasında babamla seyretmiştim. Bizim çok çok iyi oyuncularımız var. Şimdi bazı dizilerde yer alıyor tiyatro oyuncuları, üstün başarı kazanıyorlar. Tiyatroya gitmiyorsanız bile dizilerde görürsünüz ama o eskilerin yerini tutan pek görmedim. Bunların başında da, Allah rahmet eylesin, Cüneyt Gökçer vardı. Bilmem hiç izlediniz mi? O bir tragodía oyuncusudur. Babamı hayatında iki kere ağlar gördüm. Bir bu oyunun sonunda gözünden yaş geliyordu, bir de Ankara'da bir güz günü Bahçelievler'den şehir merkezine doğru arabasıyla gidiyordu ve radyodan Adnan Menderes'in idam haberi gelmişti. Arabayı bir kenara çekerek başını direksiyonuna dayadı ve ağladı ki, o zamanlar erkeğin ağlaması çok ayıp kaçardı.

Tragodía İslam'da kesin olarak yasaktır. Çünkü İslam'da iki büyük bağışlanmaz günah vardır. Allah her şeyi bağışlar, bunları bağışlamıyor. Birincisi şirk koşmak, yani eş koşmak, ikincisi umutsuzluk, Allah'tan umudunu kesmek. Buna rağmen İran edebiyatında tragodía'yı görüyoruz. Fars edebiyatı dünyanın en büyük edebiyatlarından biridir. İki-üç edebiyat vardır ki bunlar göklere sığmıyor.

Çağımızın büyük filozoflarından Georges Dumézil ne kadar doğru yalan bilmiyorum ama ilgi çekici bir şey söylüyor. Dumézil aynı zamanda büyük bir dil araştırmacısıdır ve ölen bir dilimizi, Çerkes dillerinden Ubihça'yı kayda geçirmiştir, Tefik Esenç son Ubihça bilen kişiydi. Manyas gölü kıyısında oturan bir zattı, hikâyesi uzundur, bir gün anlatırım. Dumézil Yirmili yıllarda İstanbul Üniversitesinde ders veriyor, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Ellili yıllarda da burada bulunur ve Tefik Esenç'i konuşturur. Ubih dilini ses kayıt cihazlarına geçirir. Yıllarca çalışırlar beraber ve Ubihçayı ölmekten kurtarırlar. Bugün onun sayesinde Ubihça, Sorbonne Üniversitesi Çerkes dili bölümü veya kürsüsü içinde yer alan bir konudur. Dumézil der ki: *"Hint-Avrupa toplumlarında olağanüstü bir tiyatro kabiliyeti, temsil gücü vardır ve Hint-Avrupa toplumları üçlücüdürler. Buna karşılık Samiler -Araplar da Sami'dir*

biliyorsunuz- tekçidir, vahdetçidir ve onlar temsil sanatına ağırlık vermezler.” İran’ın, Farsların bu tragodía’ya ağırlık vermelerini Hint-Avrupalılıklarına, Arîliklerine bağlıyor. Ne yapmıştır Farslılar? İslam tarihi içerisinde gerçekten feci bir olay ama mesele Sünnilerde bu öyle mübalağa edilmez. Hz. Hüseyin’in şehit edilmesi hikâyesi Şiilerde olağanüstü bir hadisedir. Şiiliğin mucidi olmasalar da bile esas taşıyıcıları Farslardır. Onlardan aşığı kalmamak için Sünniler de bir şeyler *ah vah* ederler. Tabii ki çok korkunç bir olay muhakkak ama ateşe durmadan benzin dökerler. Bu oradaki tragodía’yı canlı tutmanın bir yoludur. Zaten İran’a gidin, hep bir tiyatrodur. Çok müthiş bir şey, Şiraz’da her akşam güneş batarken ana meydanda şiir okunur. Herkes işini gücünü bırakır, meydana toplanır. Önce Hafız’dan birkaç mısra okunur, sonra da kendine güvenen çıkar, kendi şiirini okumaya başlar. Bu sadece Şiraz’a mahsus değil, Şiraz’da bu tepe noktadadır ama öbür yerlerde de sürekli olarak edebiyat ve temsil sanatı canlı tutulur. Dil de öyledir, olağanüstü önem verirler ve hakikaten herhâlde dillerin en güzellerinden biri Farsça, bu Hint-Avrupa toplumlarında tiyatro, edebiyat ve dil çok önem kazanmıştır. Avrupalı olmamakla birlikte Araplarda da dile çok önem verilmiştir. Sebebi de Kur’an ve hadis araştırmalarıdır ama Arapçayı güzelleştirmekten ziyade fasih, açık, anlaşılır kılma çabası vardır. Buna karşılık Farsça, İtalyanca, Yunanca, Fransızca güzellik peşinde koşarlar. Bilmem anlatabiliyor muyum? Orada gramerin, dilbilgisinin yanında *retorika*, yani belagat önem taşımıştır. Arapçada ağırlık verilen Kur’an ve hadisler daha iyi anlaşılın, daha açık kılınabilsin diye öncelikle dilbilgisidir. Edebiyat Yunan’da bireye odaklıdır, bireyi anlatır. Çünkü hayat birey üzerinde bulunur. Her birey eşsizdir, onun için eşiniz ne yapıyor dendiğinde benim eşim yoktur derim, ben eşsizim, her birey eşsiz. Zevcenin yerine bu saçma sapan deli saçması kelimeyi getirmişlerdir. Her insan biriciktir ve edebiyatın işi onun bu biricikliğini yansıtmaktır. Bundan sonraki oturumumuzda Yunan’ın icat ettiği en önemli konu olan felsefe-bilimden bahsederken orada da genişletmekten, soyutlamaktan bahsedeceğiz. Birey somuttur ve birey üzerinden söylediklerimiz somuta işarettir. O belirli

kişiyi, çevresine, hayatına ilişkindir; felsefe-bilimse soyutlayıcı bir olaydır. Orada kişiyi, teki, bireyi bulamazsınız, soyutladığınız ölçüde anlaşılır kıarsınız. Uzun boylu tuttum sizi, söyleyecekleriniz, çıkaracaklarınız, ekleyecekleriniz yahut soracaklarınız vardır, buyurun.

SALONDAN- Üçüncüsü de vardı...

TEOMAN DURALI- Komedia, onu unuttum. Hayatın gülünçlüklerini, gülünç kesimlerini konu eder. O kadar etkili olmadığı için onu unuttum herhâlde, en etkili burada tragodía'dır ve tragodía Avrupa'yı olağanüstü etkilemiştir. Avrupa'yı Hıristiyanlık üzerinden etkilemiştir, Hıristiyanlık trajik bir olaydır. Bu sebeple de çok resimlidir. İsa'nın çarmıha gerilişini düşünün, o ne müthiş bir resimdir. Sırtında taşır çarmıhını, öyle olup olmadığını bilmiyoruz, bir hikâyedir. Ondan sonra diğerkiler o çarmıhı, bundan önceki o son akşam yemeğini, 13. Havarinin kalleşliğini, kendisini ele vermesi, tragodía'nın zirvesi çarmıhtayken Allah'a sesleniyor: *"Ey baba, beni terk mi ediyorsun?"* Bunun kadar İslam'a aykırı hiçbir şey olamaz.

SALONDAN- Tanrı'yı erkekleştiriyor.

TEOMAN DURALI- Erkek meselesi değil, zaten Hıristiyanlıkta üçlülük var: Rûhulkudüs, ata yahut baba ve oğul. Kendisi oğul olarak dünyaya geliyor, insanlarla hemhâl oluyor. Eskiden padişahların tebdili kıyafetle gezmesi gibi Tanrı da insan kılığına girip insanlar arasına giriyor, onların çektiklerini hissediyor. Her biri başlı başına müthiş bir roman konusudur. İsa geliyor, havarileriyle Kudüs'e yaklaşıyor. Surların dibinde bir kalabalık, kalabalıktan dönüp bakıyorlar, İsa geliyor, *"Ey İsa, bu kadını recmedeceğiz, taşlayacağız. Hangimiz ilk taşı atsın?"* diyorlar. Kadın fuhuştan ötürü hüküm giymiş, taşlanacak. Hangimiz ilk taşı atsın? İsa'nın cevabı: *"En az günah işleyeniniz."* Bütün eller düşüyor yere, kadın Mary Magdalena, İsa'nın en yakın, en önemli yoldaşlarından oluyor. Zaten ölüme giderken iki kadın kendisini takip ediyor. Bu da çok önemli bir olay, demek ki erkekler o kadar sadık değil, ölüme giderken kendisine eşlik eden annesi ve Mary Magdalena. Şom

ağızlılar daha sonra sevgilisi derler. Bilmiyoruz, öyle bir şey geçmedi hiçbir yerde, o sadece birilerinin rüyası, hayali ama Mary Magdalena İsa vefat edinceye değin çarmıhın dibindedir ve fırsatını bulduğu anda da kanayan bacaklarını, ayaklarını siler ve mümkün merteye kendisine ıslak bir bez uzatır. Susuz kalmıştır günlerce orada, gündüz boyu sıcakta, güneşin altında, başında da dikenli tel vardır. Yani işkencenin de bu derecesi olur. Ondan sonra bu umutsuzluk, tragodía büyük bir umuda dönüşür. Mezarından dirilir. Bu bana çok tabii gelmiştir, mademki sen Tanrısın, elbette dirilmen lazım. Yani bunda bir olağanüstülük ben görmedim. Halbuki bu Hıristiyanlığa göre dirilişin sembolüdür. Bu anlattığım Avrupa edebiyatlarının en önemli motifi olmuştur. En büyük Avrupalı yazarlar şaheserler yaratmışlardır. Bunlardan biri Tolstoy'un *Diriliş*'idir. Shakspeare, Goethe, Dostoyevski bu konu üzerinde yürümüştür. Efendim, biz bunlara uzağız ve bunları tanımıyoruz. Böyle kitaplardan okuyarak bir şey elde edemezsiniz, bunun içine doğup, bunun içinde büyümek lazım. Avrupalı olmadığımızı hep öne sürmüşümdür ve hiç de lüzumu olmadığını iddia etmişimdir. Ne kadar Avrupalı olduğumuzu sanırsak sanalım değiliz. Çünkü bunun içine doğmadık, bu olayın, bu zihniyetin, bu çerçevenin içinde büyümeydik, yaşamadık. Dininden anlattırır Avrupalı, daha sonra okumaz, o ayrı bir konu, hiçbir yortumuz Alman'ın Noel'i gibi dramatik, Rus'ununki gibi resim dolu değildir. Hayatımız çok önemli ölçüde resim olarak soğuk geçer. Bunu anlatmam bile fazla bir etkili değildir, çünkü tasavvur edemiyoruz. Çok müthiş bir olaydır ve medeniyetin kırılma noktasıdır. Bunu hissetmediğiniz vakit o medeniyeti anlayamazsınız. Orada doğmuştur, üçüncü nesil çocuğudur. Dışarıda gördüğüm uzun boylu vatandaşlarımızın hiçbirinde bu yok. Beni defalarca orada ders vermenin dışında bizimkilere bhusus ders vermem için Almanya'ya, Hollanda'ya, Belçika'ya çağırılmışlardır, gitmişimdir. Hatta çok güzel şeyler oluyor. Ameliyat günü idama gidecek gibi ameliyathane kapısında bekliyorsunuz, beyaz mintanlı bir hekim yaklaştı. Ağzında maske vardı, "*Hocam, çok sevindim, sizi gördüm*" dedi. Kim bu dedim. "*Ben falancayım, sizin derslerinize gelmiştim*" dedi. 2008'de sanırım Almanya'ya çağırılmışlardı... Şimdi

cerrah olmuş, buraya gelmişti. Böyle vesileler oldu. Her neyse, o insanlar orada doğmuş büyümüşler. Türkçesinden daha iyi Almanca yahut Felemenkçe biliyor ama öyle bir noktaya geliyor ki orada duruyor. O kapıdan geçmiyor, geçemiyor, anlamıyor.

SALONDAN- Hocam, içine doğmak çok önemli bir şey herhâlde, kültür kodlarımızı değiştirmeye de çalışıyoruz.

TEOMAN DURALI- Şöyle bir olaydan bahsedeyim size, Sovyetler Birliği çöktükten sonra, 1995 ya da 96'da eski bir doktora öğrencimle, -şimdi profesör bizim bölümde- ikimizi araştırma yapalım diye yeni oluşmuş Türk Cumhuriyetlerine gönderdiler, 3000 km. yol kat ettik. O zaman tabii nispeten gençtik, daha güçlüydük. Bugün onun yarısı kadar bir yolu kat et deseniz herhâlde ortada kalıveririm. Neyse, Özbekistan'dan, Taşhavuz üzerinden Türkmenistan'a geçtik. Türkmenistan'a geçtikten sonra bir küçük şehre uğradık. Orada o şehrin başında bulunan belediye başkanı mı, valisi mi bilmiyorum tam olarak, sadece aklımda kalan Sovyet zamanında Kolhoz, kolektif çiftlikler müdürüymüş, Türkmen, evine davet etti. Yerde oturduk. Önceleri talebem pek oturamadı, adam da şaşırды, bilmem nereni koy yere diyerek bize çok ayıp kaçan bir söz söyledi. O bunu deyince benim talebe büsbütün bir şaşırды, böyle dondu kaldı. Ben de tekrar koy bilmem neyini yere dedim ve nihayet oturdu yere, laf lafi açtı, adam hatıralarını bize anlattı. İkinci Dünya Savaşının en dramatik, trajik olaylarından biri 1942-1943 tarihli Stalingrad muharebeleridir. Bu adam Kızılordu'nun bir mensubu olarak Stalingrad'dan Berlin'e kadar, 42 sonlarında, aralıkta buz gibi bir gece dedi. O kadar ki yıldızlar böyle çok berraktı. Bütün arazi bembeyaz, koyu bir ayaz ve gece çok açık bir hava var, belki eksi 40-45 derece, bir baktık biz burada duruyoruz siperde, karşı tarafta bizden taş çatlasın 100 metre ileride Almanlar, düşmanlarımız koca bir ateş yakmışlar. Hepsi görünüyor, şöyle doğrulsak tüfeğimize hepsini vuracağız ve koro hâlinde şarkı söylüyorlar. Gittim, biraz ötemizde subaylar var. Tabii subaylar hep Rus, Türkmenlerden, Özbeklerden filan subay olmuyor, sadece er. Yanlarına gittik bir arkadaşımınla birlikte, *"Yahu niye duruyoruz, bu herifler karşımızda dikilmiş duruyorlar,*

ateş edelim, indirelim aşağı” dedik. Subay başını kaldırdı, *“Orada lüks lamba yanıyor”* dedi. Bir baktım, gözünden yaşlar gelmiş. Acaba bu kaç ton votka içti dedim. Baktım sağuma soluma bir şey yok, şişe yok. Bir şey yapamayız demiş, çünkü onların bu Noel gecesiymiş. Bir zihniyet akrabalığı var. Nasıl bir zihniyet akrabalığı? İki tarafta da depresif melankolik duygu hâli, can düşmanlarının ruh hâli çok benzeşiyor. Türkler soydaşımız, onlar hiçbir şey anlamıyor. Benim talebem de bir şey anlamadı. Bu Türkmen’in evinde geceledik, ertesi sabah kalktık, kahvaltı edeceğiz. Yahu dedim, adamın anlattıkları ne kadar ilgi çekiciydi. *“Ne anlattı ki Hocam?”* dedi. Hadi hazırlanalım biz gidelim Aşkabad’a, bunlar ancak çok yakın ilişkileri kurulduktan sonra anlaşılabilen olaylardır. Uzaktan hiçbir zaman tahayyül edemiyorsunuz. Diplomat, gazeteci, vs. olarak gidiyorsunuz... içinde yaşamamız lazım. Belki o bile yetmemiştir, o mesela dostum, arkadaşım şey yapmıyorum. Evet efendim, soracak bir şey varsa buyurun sorun.

SALONDAN- Hocam, bir yerde diyorsunuz ki: felsefi sistemin çarpıtılmasından elde edilmiş ideolojinin verisi içi boş, rengarenk kağıtlarla sarıp sarmalamış, yığınla deyimler ve deyişlerle zihinleri bulandırmış, uyuşturup yozlaştırmış, böylelikle insanın savaşmayla başkaldırma hassasına öldürücü darbe indirilmiştir. Bunu biraz açar mısınız?

TEOMAN DURALI- Sömürü karşısında, haksızlık karşısında insanın her şeyden önce düşünme gücünü bulamamasıdır. Çünkü savaşmak için düşünme lazım, yani tepki duygusal olabilir, o bir işe yaramaz ama düşünüp taşınarak ben nerede haksızlığa uğradım ve bana yapılan nedir, niye yapıldı şeklinde bir düşünme ve buna getirdiğiniz cevaplara dayalı eylem... Eylem zaten düşünmeye dayalı harekettir. Sadece insanda vardır, hayvanın eylemi yoktur. Bu bir ihtimal sermayecilikten bahsediyor.

Propagandalarla bulandırılıyorsunuz, sizi işliyorlar, sürekli olarak işliyorlar. Sadece Hitler’in yöntemi değil, bunu Amerika, İngiltere de yapıyor. Çok masum görünen laflarla uyutuluyorsunuz. Almanya’da bir konuşma yapıyordum. *“Sizde demokrasi yoktur”* dedi bana, *“Peki, bizde yok, güzel, sizde var mı?”* dedim.

“Tabii var” dedi. “Şimdi ben öyle bir şey söylerim ki beni burada Berlin’in en büyük meydanında asarsınız.” dedim. Denilemeyecek şeyler var her ülkede, Almanya’da kalkıp Naziliği yahut Hitler’i överseniz bittiniz, ölümünüze imza attınız demektir. İngiliz tarihçisi “Gerçekten bu kadar Yahudi öldürüldü mü, öldürülmedi mi?” sorusunu soruyor, beş ay hapse giriyor. Benzeri bir şeyi ben de dedim. Kur’an’da bir insanı öldürmek bütün insanlığın kanına girmek demektir. Yani fark etmez ha 6 milyon öldürmüşsün, ha bir kişiyi öldürmüşsün, ne fark eder o kişi masumsa? Vay, kıyamet koptu. Bana hak vermediklerinden değil, korku belası. O bakımdan çok olağan görünen birtakım şeyler beyin yıkamaya kullanılıyor. Sadece bunu komünistlerde, faşistlerde, vs. görmek gerekmiyor Sabah akşam reklamlar karşısındayız. Radyoyu açıyorsun reklam, sağına bakıyorsun reklam... bunlar hep beyin yıkamadır. İşte paranı bilmem nereye yatır, telefon ediyor eve... Ne hakkın var bana bunu yapmaya, beni ikna etmeye? Üç aşağı beş yukarı bunları kastediyor orası. Evet, buyurun efendim.

SALONDAN- Bir de başka yerde İngiliz Yahudi medeniyetinin ahlâkça İslamlaşmasından bahsediyorsunuz. Bunu açar mısınız?

TEOMAN DURALI- Şimdi şu var, bugün de çok söylenen bir şeydir: Müslümanlar Müslümanlığa asla uygun yaşamıyor ve davranmıyor. Bunu her an görüyoruz, yaşıyoruz. Yaşayamazsınız, çünkü biraz önce söylediğim gibi sürekli beyniniz yıkılıyor. Kılık kıyafetle, görünümle belli bir medeniyetin mensubu olunamıyor, içleştiremiyorsunuz. İçleştirmeniz başkaldırmanıza bağlıdır. Bunun için gerekli olan eğitimden yoksunsunuz, eğitilemiyoruz. Bundan seksen-yüz yıl önce üç aşağı beş yukarı bu eğitimden gene geçiyordunuz, bugün bu mümkün değil. Mesela bana bir insanın ahlâklı olması dindarlığıyla iç içe midir diye soruluyor. Ben dinin zerresine uğramamış öyle insanlar tanıyorum ki... Bilmem hiç işittiniz mi eski komünistlere “eski tüfek” denirdi. O eski tüfeklerden insanları tanıdım ben, ben bu kadar dürist adam görmedim. Bir tanesi -ben cani olmayan herkese Allah rahmet eylesin diyorum, karar Allah’ındır tabii- Doktor Hikmet

Kıvılcımlı, onu işitmişsinizdir, o yüzden bahsediyorum. Ömrünce harama ne el atmış ne göz çevirmişti. Tutarlı, davasına ram olmuş bir adamdır. Hepsi öyleydi bunların, bütün öbür tanıdıklarım da öyleydi. Nasıl oluyor bu? Çelişmiyor mu diyorlar bana, hayır, çelişmiyor. Çünkü ahlâklı bir ortamda yetişmişlerdir. Bu terbiyeyi aldıkları ortam kapitalizm öncesi Müslümanlığın yaygın olduğu bir dünyaydı. Benim dediğim mütedeyyin olmayan insanların ahlâktan kopmaları doğru mudur, yanlış mıdır? Bunu sınamak için o eski tüfeklerin torunlarına bakacaksınız, onlara değil. Onlar öyle yetişmiş adamlar, bütün davranışları o kişilerin hep Müslümancaydı. Kur'an'ı reddediyor, inkâr ediyor, Marksçılık iddiasıyla kendini ateist gösteriyor. Önemli değil, ateizm de bir inançtır. Tanrı'ya inanmama inancı, çünkü Tanrı işte şurada oturuyor, Allah buradadır diye gösteremediğimize göre onun varlığına inanma bir inançtır, inanmama da bir inançtır. Kanıtı yok, dolayısıyla onların da belli bir inancı var. Şimdi tümüyle sapıtmış olarak gösterebileceğimiz torunlarıdır. Öyle midir, değil midir onları tanımıyorum, bir şey diyemem. O bakımdan Müslümanım demek, ben öyle yaşıyorum demek bu işin ispatı değildir. Pekâlâ Müslüman olmayan veya din dışı da gördüğümüz insanlarda da o tavır, o ahlâkı bulabiliyoruz bu söylediğim sebepten ötürü.

SALONDAN- Bugünkü İngiliz Yahudi medeniyetinin insanları o Müslüman ahlâkına ulaşabilir mi?

TEOMAN DURALI- Bir ara böyle bir şey umuyordu insanlar, özellikle İkinci Dünya Savaşından hemen sonra böyle bir umuda kapılmışlardı. Gördük ki boşmuş, yani beterin beteri vardır. Nasıyon sosyalizm bundan da beter çıktı ama o yıkıldıktan sonra kapitalizm hiçbir zaman kendini ahlâktan yana ispat edememiştir.

SALONDAN- Hocam, merhabalar. Birinci çağ Avrupa medeniyetinde dinin yerini felsefe-bilimin alması ve felsefe-bilimin yerini ideolojiye bırakması, ideolojinin de Cemil Meriç'in tabiriyle "*insanın zihnine giydirilmiş bir deli gömleği olması*" noktasından hareketle Yusuf Akçura'nın "*Türkçülük İslamcılık ve Batıcılık*", yani 150-200 yıldır hâlâ tartıştığımız ana siyasi partilerin ilkelerini belirleyen düşünce

biçimlerinin bir ideoloji olduğunu düşünüyor musunuz? İkincisi, bu ideolojinin, yani bu deliliğin yerine neyi ikame edebileceğimizi size sormak istiyorum. Akliselim olarak bu ideolojinin yerine ne gelebilir?

TEOMAN DURALI- Dinin yerine felsefeyi ikame etmeye çalıştılar, onu söylüyorum. Çünkü hayatın bütün köşe bucağına teşmil edilmiş, yayılmış bütün insani ve hayati sorularınızın cevabını beklediğimiz felsefeler, ideolojilerdir. Bunlar ilerlemezler, felsefe sürekli ilerler. Bu çok uzun bir hikâye; diyalektik yöntemle her sentez yeni bir tezdur. Halbuki ideolojide ulaştığın sentez son durdur. Buna dogma denilir. Buna itiraz edemezsin. Bir sentezin tez olması için antiteze ihtiyacın var, sorgulamaya ihtiyacın vardır. O sentezi sorgulayamazsın, yasaktır. İcabında kellen gider sorgulamaya kalktığında, anlatabiliyor muyum? Böyle sentezlerden kurulu bir düşünce yapısı bir felsefeye öğreti diyoruz. Öğreti de ideolojiye vücut verir. Yeni Çağda, 19. yüzyılın başlarından itibaren biz bu oluşumu görüyoruz ve ilke sermayeciliktir, kapitalizmdir. Adam Smith'in kurduğu, Karl Marx'ın bize açıkladığı bu ideolojinin adı kapitalizm, ondan sonra sosyalizm, komünizm, nasyonal sosyalizm, faşizm çıkıyor karşımıza. Sosyalizmle komünizm arasındaki farkı ben hiçbir zaman anlayamadım. Nedir, aralarında ne fark var bilmiyorum. Faşizmle nasyonal sosyalizm farklıdır. Karıştırılır çoğunlukla, sebebi de Stalin'dir. Mahsus kafaları karıştırmak için nasyonal sosyalistlere faşist demiştir. Halbuki nasyonal sosyalizm faşizm değildir, faşizm de nasyonal sosyalizm değildir. Ayrı iki ideoloji bunlar. Benzer mi? Benzer, hepsi birbirine benzer. Yani nasyonal sosyalizmin komünizmle benzeyen tarafları da var, faşizmin de komünizmle benzeyen tarafları var. Her neyse, hayatı insanlığın ilk ortaya çıkışından 19. yüzyıla değin idare eden din olmuştur. Din ortadan kaldırılıyor, yerini dediğim gibi önü kapatılmış, tıkanmış felsefeler, ideolojiler alıyor. Dinle ideoloji arasında çok büyük fark var, günümüzde din de ideolojileştirilmektedir. Bunun en önemli örneği İslamcılıktır.

Cılık, cilik "izm" in Türkçe karşılığıdır. İzm ideolojiye getirilen bir takıdır ve her ideoloji insan elinden çıkmadur. Din tarifi gereği, ilkece insanüstü, insan dışı bir varlık veya varlık tabakası

tarafından oluşturulmuştur. Gösterilemez, işaret edilemez, Tanrı veya başka bir şey; mesela Budizm’de Tanrı yoktur ama bir manevi güç vardır. Din insanüstü bir olaydır. Buna karşılık felsefe insandan çıkmadır, müellifi vardır. İşte sen dini ideolojileştirdiğin ölçüde insana yamıyorsun demektir. İnsanın adaletsizlikleri vardır. Dinler ise istisnasız kendilerine adaleti zemin etmiştir. Bazı dinler daha fazla adalete vurgu yapar, bazısı daha az ama mutlaka adalet vardır içinde, bir kere her din insanlar arasındaki eşitsizliği gidermeye yöneliktir.

SALONDAN- Katoliklikte de var mı bu?

TEOMAN DURALI- Tabii, niye Katolikliği kaldırıyorlar ortadan, niye Protestanlık gelmiştir? Kapitalizme engel oluyor diye. Katolikliğin hakkını yemeyelim. Papa engel oluyor, engel teşkil ediyor. Gericidir, Orta Çağdır, karanlıktır, bunlar hep demin dediğim gibi propaganda yüklü şeylerdir. Orta Çağ hiç de öyle karanlık değildir, Orta Çağda çok müthiş fikirler vardır. Mükemmel miydi, harikaydı mıydı? Hayır, hiçbir şey mükemmel değil, harika değil. Unutmayın ki, Marksçılık bile Hıristiyanlıktan geliyor. Hz. İsa İncil’de, *“Alın teriyle sulanmamış hamurdan pişmiş ekmek boğazına düğümlensin”* diyor. Bundan daha feci bir beddua olabilir mi? *“Zengin adamın cennete girmesi devenin iğne deliğinden geçmesinden zordur.”* Bundan daha komünistçe bir laf olur mu? Buyurun efendim.

SALONDAN- Hocam, her din eşitliği sağlamaya çalışıyor. Ama Yahudilerde üstün millet olgusu var. Mesela, kendi inancından olmayan insanlara faiz verebilirsin diye bir yaklaşım.

TEOMAN DURALI- Dinin özü vardır, dinin tarihi seyri vardır. Yahudilik bütün insanlığa gelmiş ilk insancı Tek Tanrılı dindir. Hz. Musa bütün insanlığa sesleniyor. Bunu biz *“On Emir”*de görüyoruz. Belli bir kavme demiyor, bütün insanlara öldürmeyeceksin, çalmayacaksın, vs. emri geliyor. O Tanrı’nın adını tam bilmiyoruz, Yahudilikte Tanrı’nın adını telaffuz etmek yasak, bir ihtimal *Yahveh*, bütün insanlığa hitap ediyor. Sonra İsrail kavmi o dini kendi kavmiyetine mal ediyor, râmediyor, kavmileştiriyor.

Çünkü inanmayanlar denizinde bir mümin ada olarak kalıyor. Şunu da söyleyeyim, Hz. Musa önce Firavun'a gidiyor biliyorsunuz, ona tebliğ ediyor. "Bak, Allah dini budur, gel sen de buna iman et" diyor. Firavun kovuyor, "Sen ne oluyorsun, Tanrı benim, başka Tanrı nasıl çıkarırsın karşıma?" diyor. O da çarnaçar kendi kavmine, Yahudilere yöneliyor. Yahudi bir dinin adıdır efendim İslam gibi, Hıristiyanlık gibi. O yüzden Muhammedî nasıl sakat bir deyimse Musevi de öyledir, Musa'ya tapmıyorlar ki. Yahudilik dinin adıdır. Büyük ihtimalle Ya-hu-da'dan geliyor. *Hu* Arapçadaki gibi İbranicede de üçüncü tekil şahıstır, "o" demek, Tanrı'nın adını telaffuz edemediklerinden "O" diyorlar. Bizim tasavvufa da geçmiştir, *Hu* çekilir. Arapçayla İbranice akraba dillerdir, birçok kelime benzer, *Hu* da öyledir. Ya da bir nidadır: Ey Tanrı, ey Allah manasına gelir. Sonuna gelen "î" izafettir. Yani Allah'a inananların dini manasına geliyor. O bakımdan bu kelimenin hiçbir sakatlığı, bir kötülüğü yoktur. Herhâlde Avrupa'da çok aşındığı için, *Judaism* onun karşılığı olduğundan ötürü bizimkiler de kendi kendilerine gelin güvey oldular. Bizim İsrail kavmine bir kötülüğümüz dokunmamıştır, bir şey yapmadık ki niye onların günahını üstlenelim? O bakımdan tekrar sorunuza gelirsek, Yahudilik bir kavme değil, bütün insanlığa gelmiştir. O bir kavme rağmen edilmiştir, kendilerini Allah'ın ilk dinine mensup olmanın üstünlüğünü yaşıyoruz iddiasında bulunmuşlardır. Kabahat onlarıdır, dinin değil.

SALONDAN- Weber'in yaklaşımına göre Protestanlıkla kapitalizmin birbirini tetiklediği...

TEOMAN DURALI- Efendim, burada Protestan varsa affına sığınırım, maksadım hakaret değil, Protestanlık tamamıyla suni, yapma, uyduruk bir dindir.

SALONDAN- Kapitalizmle ilişkisi bağlamında, Protestanlıkta Tanrı zenginleri sever.

TEOMAN DURALI- Gayet tabii. Protestanlığın Hıristiyanlıkla ilişkisi ne kadardır bilmiyorum, Katolikliğin, Ortodoksluğun ne kadardır, o bile şüphe götürür ama hiç olmazsa Protestanlığa oranla çok daha yakındırlar. Bana sorarsanız, belki de sormuyor-

sunuz, bilmiyorum, Protestanlık din değildir.

SALONDAN- Kapitalizmi sırtlanıyor, ona eşlik ediyor.

TEOMAN DURALI- Tabii onun için Katoliklik belli grupta kalıyor. Bunun kabahatlisi, suçlusu Luther değildir, Luther belli bir ıslahatı getirmek istemiştir. Katoliklikte suiistimalleri önlemeye kalkmıştır, Hıristiyanlığın özüne dönmeyi istemiştir. Ondan sonra bunu fırsat bildi siyasiler ve o engeli kaldırdılar ve kapitalizme yolu olduğu gibi açtılar. Dinle kapitalizmi bağdaştıramazsınız. Bu anlamda komünistlerin hakkı var inkâr etmekte, inkâr ediyor, bitirdim diyor, atıyor.

SALONDAN- Bir mezhep...

TEOMAN DURALI- Mezhep değil bence Protestanlık, dediğim gibi affınıza sığmıyorum, bu benim belki yanlış bir yorumumdur ama tamamıyla bir aldatmaca olduğu kanısındayım.

SALONDAN- Hocam, ideolojilerin dinin yerini aldığını söylediniz, dolayısıyla din ahlâk temelinde bütün insanlığa hitap eder ama ideolojiler direkt komutlar verir, benim anladığım.

TEOMAN DURALI- Hayır, bazı ideolojiler bütün insanlığa sesleniyor. Komünizm öyledir, kapitalizm de öyledir. Belli bir kavme seslenen nasyonal sosyalizmdir.

SALONDAN- Dolayısıyla asli dinin yanına ideolojiyi de koyamayız...

TEOMAN DURALI- Koyamayız demedim ben, koyulmuştur zaten.

SALONDAN- Koyuluyor da hani tutmamasının sebebi...

TEOMAN DURALI- Tutmuyor da demedim.

SALONDAN- Toparlayamadım ben Hocam, bunu söylerken Tanrı'nın varlığını kabul etmemiz gerekiyor mu?

TEOMAN DURALI- Komünistseniz hayır.

SALONDAN- Komünistsem zaten kabul etmiyorum, kabul etmeyince de o zaman ideolojiyi din olarak kabul ediyorum.

TEOMAN DURALI- Evet, ideoloji dinin yerini tutuyor. Kapitalizmde serbestsiniz, ister Tanrı'ya inanın, ister inanmayın ama Tanrı'nın ahlâkına uyamazsınız kapitalizmde, çünkü Tanrı kulu soymasına cevaz vermez. Özellikle de Müslümanlıkta, bunun için modern hayatla uyuşur mu dedikleri vakit uyuşmaz. Modern hayat, çağdaş hayat kapitalizmdir.

SALONDAN- Avrupa'da Tanrısız bir idealizm var demiştiniz Hocam bir yerde.

TEOMAN DURALI- Evet, tabii Tanrısız idealizmler var. Nietzsche bunun bir örneğidir.

SALONDAN- Hocam, sabrınıza ve affınıza sığınıyorum. Sizi bulmuşken sorayım, sizce Türk tarihinde ideolojik din ya da ideolojinin dini kullanması hangi dönemle başlamıştır?

TEOMAN DURALI- Cumhuriyet'le birlikte bizde iki fikir takip edilmiştir. Öncelikle dinin topyekûn iptalini savunanlar olmuştur. Tabii bu Cumhuriyet'ten önce de vardı. Osmanlı'nın son dönemlerinde Abdullah Cevdet gibi kişiler bunu savunuyorlardı. İkincisi, Müslümanlığın Hıristiyanlığa benzetilmesi gereğini savunanlardır. Hıristiyanlıktan kastettikleri özellikle Protestanlıktır. Yani bir İslam Protestanlığının her alanda ortaya çıkmasını savunmuşlardır. Mesela camilere sıralar konulsun, yerde değil kilisede olduğu gibi oturularak ibadet edilsin. Hıristiyanlıkta ve öteki bütün dinlerde belli ölçüde dinin belli bir alanı, dünyevi hayatın bir alanı vardır. İslam'da bu ayırım yoktur. İslam'da ruhban sınıfı olmadığından ötürü dinle dünyevi hayat iç içedir. Yani şu dini yapıdır, bu dünyevi yapıdır, şu dini alandır, bu dünyevi alandır diye bir şey yok. Her alan dinin içindedir. Büyük abdest, küçük abdest-affınıza sığınırım- bile din tarafından belirlenmiştir. Dinin belirlemediği hiçbir şey yok. Bu kalksın deniliyor bu ikincisini savunanlar, şimdi bu ikinci görüşü savunanlara karşı bir tepki olarak dine dayalı bir ideoloji ortaya çıkarılıyor. Sadece Türkiye'de değil, düşünce hayatının çok etkin olduğu Mısır, Hint -sonra Pakistan oldular- gibi İslam ülkelerinde böyle bir akım ortaya çıktı ve fazla tanınmıyordu. Yani ben üniversite sıralarında İslamcılığı hiç işitmedim. Ne zaman işitmeye başladım? Yirmi-yirmi beş yıl

önce ve buraya paralel olarak Malezya'da işittim, hatta ilk tepkim şu oldu: Demek yeni bir ideoloji daha ortaya çıktı başımıza. Sonra bu gitgide arttı. Pakistanlı filozof, Chicago Üniversitesinde Profesör Fazlur Rahman... Doğrudan ondan da işitmedim. Bir gün bana çok saydığım, sevdiğim Rektörüm olan Nakib el-Attas "Bak şuna, kalkmış İslamcılık diye bir laf uydurmuş" dedi sohbetimizde, nedir dedim, nasıl bir şey bu? İşte o anlattı. Önce fazla takmadım, Fazlur Rahman'ı sevmez, aynı ipte oynayan keçiler gibi onlar hep birbirlerini kıskanırlar ama sonradan düşündüm taşındım ki hakikaten çok saçma bir laf olarak bana geldi demin söylediğim gerekçelerin ışığında. Her neyse, o sıralarda bu tepki olarak çıktı. Halbuki pekâlâ bir İslam'a dayalı dünyevi bir ideoloji kurabilirsin ve onunla hayata yön verebilirsin. İslam'ı kullanmadan ama İslam'dan nemasını alan, ilhamını alan bir şey. Çünkü İslam'ı doğrudan doğruya kullandığında İslam'ı töhmet altında bırakıyorsun. Dünya hayatında sürekli hatalar işliyoruz. Kimse dini bu anlamda kullanmamalıdır. Bu çok büyük bir hatadır. Beni uyandıran dünya olaylarıdır. İran devriminden sonra ben bunu gördüm. Humeynî rejiminin babasını idam ettiği kişinin dine etmediği küfür kalmadı. Çok psikolojik bir şey ama bu bir gerçeklik. Onun için asla hiçbir vakit din ve Tanrı kullanılmamalı dünyaya, ondan dediğim gibi esinlenirsin, kurarsın mekânizmanı ama din adına iş görmek çok sakattır.

SALONDAN- Osmanlı öyle midir Hocam?

TEOMAN DURALI- Biz hep laiklik tüm tarihimiz boyunca, çünkü bizim ruhban sınıfımız yok. Osmanlı da laik, Selçuklu da laiktir. Çünkü laikliğin karşıtı *clerical* düzendir, kilise düzeni demektir. Kilise bir müessesedir. Bizde öyle bir müessese, öyle bir kurum yok. Bizim kilisemiz yok.

Cumhuriyet'ten sonra biz dini çok sakatladık. Şimdi mesele, diyorsunuz ki bu bir din adamıdır. Müslümanlıkta din adamı yoktur. Babam mühendisti, rahatlıkla cuma namazını, bayram namazını, cenaze namazını kıldırabilirdi. Çünkü o zihnin içinde yetişmiş bir kişiydi, yani din adamı olma gibi bir uzmanlık sahası yoktu. Bugün din adamımız var, müftümüz var. Gerçi o zaman

da müftüler vardı ama bhusus din personeli gibi bir şey yoktu ve *clerical* düzende o insanlar kutsallık taşırlar. Tanrı'nın bir parçasıdır. Bugün gidin Papa'ya bir tokat atın, Tanrı'ya atmış olursunuz. Papaza omuz atamazsınız.

SALONDAN- Papa istifa etti Hocam, Tanrı istifa eder mi?

TEOMAN DURALI- Tanrı Nietzsche'de ölüyor bile, buyurun efendim.

SALONDAN- Televizyonda Alev Alatlı'nın bir söyleşisini dinlerken şöyle bir şey söyledi: Aslında Marksizm de bir ideolojidir ve dini bir kisvesi vardır.

TEOMAN DURALI- Şimdiki Papa Francis Küba'ya gitti. Castro'yla tanışır, sohbet ederler. Bir ara Castro Papa'ya *"Yahu siz benden de komünistsiniz galiba"* demiş Papa'ya, Papa da gülerken demiş ki: *"Senin ağababaların komünizmi bizimkilerden öğrendiler."* Demin verdiğim örnekleri düşünün, ilk Hıristiyanlar düpedüz bir komünist hayatı yaşıyorlardı. Nedir farkı Marksçılıktan? Maneviyatı var, maneviyat esastır. Halbuki Marksçılık reddediyor maneviyatı, yani o anlamda oradan esinlenmiş olması şaşılacak bir şey değildir. Adaleti aradığınız yerde dini buluyorsunuz, bu bir din propagandası değil, bir tasvirdir. Tarihi süreç içerisinde bozuluyor, bozulmuştur. Osmanlı Devleti din devleti denilir, değildir. Sadece laik, yani ruhban sınıfı olmaması meselesi değil; Müslümanlığın, Kur'an'ın en önemli baş buyruğunu çiğniyor. Fatih'in çıkardığı evlat ve kardeş katlinin karşısında *"Birisini öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir"* diyor Kur'an. Sen yeni doğmuş bir bebeği boğazladığın vakit ne oluyor? Bundan büyük bir günah olabilir mi? Haksız mıydılar? Devlet akli belki bunu gerektiriyordu ama Müslümanlığa aykırıdır ve çok aykırıdır.

SALONDAN- Ama milleti kurtarmak için kendi ailesini feda ediyor.

TEOMAN DURALI- Anladım, ben ona bir şey demiyorum. Ne kadar Müslümandı, onu söylemeye çalışıyorum.

SALONDAN- Şeyhülislamlık mevki için nasıl bir şey diyebiliriz?

TEOMAN DURALI- Şeyhülislam tamamıyla bir memurdur.

SALONDAN- Ama Hocam, büyük bir bağlayıcılığı olduğu söyleniyor teoride.

TEOMAN DURALI- Hayır, hiçbir şekilde şeyhülislamın çıkardığı fetvaya uymak mecburiyetinde değilsin. Sadece sen padişah olarak, idareci olarak çıkardığın bir kanunun İslam'a uygunluğu veya uygun olmamasını sorarsın. Eminim Fatih'in şeyhülislamı uygun değildir demiştir. Mümkün değil başka türlü.

SALONDAN- İran seferine giderken Yavuz Sultan Selim fetvayı alamıyor diye biliyorum.

TEOMAN DURALI- Gayet tabii, başka İslam toplumuna karşı savaşamazsınız. Sadece İran değil, Memlûklularla da savaştilar.

SALONDAN- Geçmişte olduğu gibi şimdilerde de İngiliz Yahudi medeniyetinin tek alternatifi klasik hâliyle İslam medeniyetidir, İslam medeniyetinin yeni baştan inşası gerekmektedir. Bu işse hâlihazırdaki tek medeniyet şablonuna uygun şekilde olabilecek...

TEOMAN DURALI- Evet, siz hiçbir şekilde benim İngiliz Yahudi dediğim, çağdaş medeniyete kapıları bacaları kapatarak bir yere varamazsınız. Çok keskin bir bıçak üstünde yürüyor. Sadece İslam medeniyeti için konuşmuyorum, bunu yapan Nazi Almanyası ve komünist Rusya çökmüştür. Çünkü bütün dünyevi ilerlemeler o medeniyetin bağrında cereyan ediyor. Bugün çok akıllı bir millet olan İranlılar, baktılar ki güme gidecekler, bir hamle yaptılar, bacalarını, kapılarını Amerika, İngiltere'ye açtılar, anlatabiliyor muyum? Çünkü çok gerisinde kalıyorsunuz dünyanın ve toparlanamıyorsunuz. Benim bir yanım biyologdur, gün aşırı biyolojideki gelişmeleri takip etmediğim vakit çok basit bir felsefeyle ayın öbür tarafında kalıyorum, orayı takip edeceksiniz, orayı sürekli gözünüzün önünde tutacaksınız ama ahlâkî bakımdan oranın hükmüne girmemeniz lazım. Çok ince bir çizgidir. Çok kıvrak bir akla ihtiyaç var.

SALONDAN- Bu mümkün mü?

TEOMAN DURALI- Bence mümkün, ne kadar mümkündür? Bundan üç yahut dört yıl önce İran'a davet etmişlerdi. Orada bir televizyon programında İran'ın uluslararası durumuyla ilgili "Nasıl buluyorsunuz?" şeklinde bir soru sordular. Ahmedi Nejat dönemi idi ve daha sıkıydı. "O kadar kapatırsanız bacaları, pencereleri yarın çökersiniz ama tuttuğunuz yolu da kaybetmeyin bu arada" dedim. Benzeri Küba'daydı. Ben Küba'yı çok sevdim ama Küba çıkmaz bir sokak, bütün Küba'da dört tane bilgisayar var. Lazım mı? Bir yerde lazımdı. Herkese mi? Hayır ama Havana Üniversitesinde hiç olmazsa internete bağlanıyorsunuz. Havana Üniversitesinde Felsefe Bölümü Başkanını görmeye gittiğimde adam kaçtı. Sonra da Havana Komünist Partisi birinci sekterine söyledim bunu, dedim niye bu adam kaçtı gitti? "Bana söyleseydiniz ben sizi buluştururdum" dedi. Bunu yapmayın, bu kadar korkmayın, bu kadar şüpheli olmayın, ne olacak yani? Benim adamı efsunlayacak hâlim yok. Ne var bunda, sen insanına güven. Çok yaratıcı insanlar Kübalılar, son derece zeki, iş bilen, becerikli insanlar, bütün iş kapılarını kapatma bunlara özel teşebbüsü yasaklıyorum diye, sömürüyü önle. Bırak lokantamı açayım, bir el işi yapıyorsam onu sergileyeyim, satayım. Yarın da çocuğumu, eşimi dostumu da çalıştırabilirim. Parasını ödeyeceğim. Böyle çok katı bir şekilde önlediğiniz vakit su akacak mecra bulamıyor. Şimdi açtı kapıları Küba, bu sefer çok fazla açtı. En kötüsü turizme bu kadar cevaz vermek, ilk beliren de fuhuştur. Küba'da hiç öyle bir şey yokken birdenbire fuhuş patladı. Fuhuşla beraber uyuşturucu da gelir, kumar da gelir, bütün pislikler, kötülükler gelir. Sanayiye en başta aç, tröstler, tekeller oluşmasın ama insanlar yaratıcılıklarını konuşursunlar. Orada bütün mesele herkes memur olmak istiyor. Memurluk kadar öldürücü bir iş kolu bilmiyorum. Oturuyorsun bütün gün, hım hım hım...

Affınıza sığınarak oturumu bitiriyorum.

Felsefe-bilimin Doğuşu

TEOMAN DURALI- Efendim, Yunan medeniyetinde kalmıştık. Hatırladığım kadarıyla ilkin Yunan medeniyetinde siyasi düzenden söz ettik, arkasından sanata geçtik. Özellikle tiyatro, edebiyat üzerinde durduk ve bu son toplantımızda tarihin en önemli kırılma noktaları sayabileceğimiz felsefe-bilimin oluşmasına sıra geldi. Öncesi yoktur, felsefe-bilimin çıkması tarihte ilk defa baş göstermiş bir olaydır, tabii birdenbire gökten zembille de inmiş sayılmaz. Şu anlamda öncesi var ve aynı zamanda da yok diyebiliriz. Felsefe-bilimin annesi bilgeliktir ama bilgelik kendiliğinden doğrudan doğruya doğal olarak felsefe-bilime yol açmış değildir. Bilgeliklerle her kültür çevresinde karşılaşırız. Bilgelikler dinlerden oluşmuştur, dinlerden dünyaya gelmişlerdir. O toplumun kendine mahsus dininden ortaya çıkıyor. Dinden farkı şu: Din müellifi belli olmayan bir olaydır. Yani kimin onu belirlediği belli değildir. İnsanların ilk ortaya çıkışından itibaren din olayıyla karşılaşırız. İlk ortaya çıkışları, rakam veremeyiz ama bugünkü tahminlere göre 300 bin yıl önce Orta Doğu Afrika'da insanların ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Yaklaşık 100. Binde bütün Afrika'yı sarmış oldukları düşünülmektedir insanların, bu olayda üç alt olay baş göstermiştir: dil, din ve zanaat yahut teknik. İnsanlarla birlikte bu üç olayın aynı anda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bunlar dediğim gibi tahminlerdir, akıl yürütmelerdir. Çünkü elde inandırıcı belgelerden yoksunuz. Yazı yoktu daha o dönemlerde ama daha sonra kültür olaylarına baktığınızda bunlardan hareketle onları geçmişe yönlendiriyoruz; daha sonra gördüğümüz kültür hareketlerinde ve geçmişte nerede toplumla karşılaşıyorsak orada bu üç olayla da karşılaşırız: Dinle, dille, zanaatla. Zanaat insanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yürüttükleri etkinliklerdir. Doğadan topladıkları maddeleri ihtiyaçlarına göre biçimlemişlerdir. İhtiyaçlarını karşılamak üzere biçim vermişlerdir bu maddelere;

o hammaddeye malzeme diyoruz. İşlenmiş olan, insanın elinden geçip de işlenmiş olarak insanın ihtiyacını gideren maddeyeysen mamul diyoruz. Çıplaklıktan korunmak, yani ısınmak üzere hayvanın postunu, derisini kullanmak, etinden yiyecek üretmek, değişik otları yine beslenmek üzere kullanması gibi, bu hammaddeler sürekli olarak kullanılmıştır, uygulanmışlardır. Bu bir zanaattır ve aynı zamanda bu maddelerin mamule dönüştürülmesi için insan kendine yardımcı maddeler de üretmiştir. Bunlara alet diyoruz. O aletlerden öldürmeye yarayanlarsa silahlardır. Önce son derece basit ve kaba aletler uygulanırlar. Bu yüzden de çok eski dönemlere kaba taş devri denilmiştir. İşlenmeden kullanılıyor taşlar, özellikle de öldürmek üzere, hayvanları avlamak üzere; insanlar uzun süre yırtıcı hayvanların öldürdüklerinin üzerinden beslenmişlerdir. Yani leşle, daha sonra yahut da bunun hemen ardı sıra otlarla beslenmeye başlamışlardır ama bütün besin maddelerini pişirmek zorundaydılar. Çünkü insanın bünyesi çiğ yemeye müsait değil, bu sebeple insan için en önemli yardımcı, ateş olmuştur. Gerek ısınma gerek yemek pişirme gerekse gece cesaret bulabilmek, aydınlanmak için ateşi kullanmışlardır ve ateş uzun süre hazır kullanılmıştır, hazır ateş kullanılmıştır. Yani insanlar ateş yakmasını bilmiyorlardı. Bunu öğrenmeleri 70. bine tesadüf eder ve ateş yakmanın öğrenilmesi en önemli kırılma noktalarından biridir, büyük ihtimalle Afrika'da oluyor ve yine büyük ihtimalle güneybatı Afrika'da, çünkü burada mağaralarda ateş yakıldığını görüyoruz. Güneybatı Afrika'da bugün Güney Afrika Birliği'yle Namibya sınırındaki dağlık bölgedeki mağaralarda ateş yakıldığını görüyoruz, onun izleriyle karşılaşıyoruz. Ateş yakmayı keşfettikten sonra insan bol miktarda kullanmaya başlıyorlar. Hani Türkçede bir laf vardır, affınıza sığınırım, ayı balı bol bulduğunda bir yerine sürer misali insanlar öyledir. Bir şeyi bol bulduğunda onu alabildiğine kullanmaya başlar. Önceleri ateşi tutumlu kullanırken, çünkü hazır değil ateş, bunu bir yerden bulması, getirmesi gerekiyor. Ya yanardağ yamaçlarından topluyorlar, ya orman yangınlarından elde ediyorlar ve o ateşi sürekli diri tutmak mecburiyetinde, canlı tutmak mecburiyetinde, o ateş söndüğü anda haptı yuttu demektir. Bu sebeple bütün eski dillerde Türkçede ol-

duđu gibi ocak son derece kutsal bir sözdür. Ateşin yakıldığı yer olduğu gibi toplumun toplandığı, bir araya geldiği mahal anlamına geliyor. O topluluk kandaştır. Çünkü devlet kuruncaya değin insanlar kandaş topluluklar hâlinde yaşamışlardır. Aile, akraba, oba ve boy teşkilatları olarak karşımıza çıkıyorlar. Bunların hepsi dirimseldir, biyotiktir, kana dayalıdır, kan topluluklarıdır. İlk defa biyotik şartlardan sosyolojik şartlara geçiş devletle mümkün olmuştur. Yani kandaş insanlar değil, belli bir ülkünün şemsiyesi altında bir araya gelen insanlar devleti oluşturmaya başlamışlardır. O kadar uzun sürmüştü ki bu kandaş topluluklar süreci, bugün hâlâ biz devlet teşkilatını kurmuş olmakla birlikte bu gelenekleri sürdürüyoruz. Kardeşimize, akrabamıza ve benzeri insanlara başka türlü bir ilgiyle bakıyoruz, başka türlü bir yakınlık gösteriyoruz veya yakınlık bekliyoruz. Hatta deyimleşmektedir: Onu kardeşim gibi seviyorum, o benim kardeşim mesabesinde gibî sürekli hâlâ kandaş deyişleri, deyimleri tekrarlar dururuz. Toplumun temelini bir üçlü teşkil ediyor: Anne, baba ve çocuk ve toplumlar buradan neşet etmektedir. Bu üçlülüğün de etkisi çok büyüktür, bunu dinde görüyoruz. Mesela bunu Hıristiyanlıktaki tesliste, felsefe-bilimin temel yöntemi diyalektikte görüyoruz: Sav, karşı sav, birleştirim, tez, antitez, sentez. Aynı şekilde Yunan'la yahut Batı'yla ilgisi, işi olmayan Çin'de, Yin Yang öğretilerinde karşımıza çıkıyor. Yani birçok vesileyle birçok durumda hep bu üçlüyle karşılaşılıyor. Bazı soylarda bu üçlülük yok. Bu da çok ilgi çekici bir şey, Samilerde, Araplarda, İbranilerde, Asurlularda vahdet var, teklik vardır ve Tek Tanrılı vahiy dinleri bu çerçevede ortaya çıktığında orada üçlülük yerine teklik görüyoruz, vahdeti görüyoruz. Bu benim görüşüm değil tabii, bu çağımızın en önemli filozoflarından Georges Dumézil'den apartarak size naklediyorum. Büyük ihtimalle de doğru bir görüştür. Yani çok iyi incelediği bir alandan söküp çıkardığı bir fikir bu size şimdi anlattığım; Samilerde teklik, Hint-Avrupalılarda üçlülük olayı.

Ateşî yakmaya başladıktan sonra insan çevresini alabildiğine kötürümleştirmiştir, berbat etmiştir. Nüfusu artıyor, çevre berbat oluyor ve kısa sürede sömürülen, bozulan çevreden çekip gidiyor. Bu artan nüfusu Afrika besleyemez hâle geliyor ve

insan 100'üncü, 80'inci, 70'inci Binlerde Afrika'yı terk etmeye başlıyor. Özellikle 70'ten itibaren büyük kitleler hâlinde iki yoldan Afrika'dan çıkıyor. Bunlardan biri Babülmendep Boğazı. Bugünkü Eritre'yle Yemen arasında 60. Binlerde deniz seviyesi çok daha düşüktü. Çünkü son Buzul Çağı yaşanıyordu ve buzullar yaklaşık şu yöreye dek iniyordu. Burada gördüğümüz büyük ırmaqlar, göller buzulların yol açtığı çukurlar ve daha sonra tabii sularla doluyor buralar, bunlar çok büyük göller, neredeyse deniz mesabesinde göller ve buralara kadar buzul indiğine göre deniz seviyesi bugünün çok altındaydı. Bugün bu hâliyle gördüğümüz şu adalar kıtalara bitişiktiler. Babülmendep boğazı da çok daha dar, belki de hiç yoktur. Yani Kızıldeniz bir göl durumunda olabilir. Buradan insanlar çıkıyor ve kuzeye yöneliyorlar. Filistin, Mezopotamya, Anadolu üzerinden Avrupa'ya yayılıyorlar ama daha önce de giden insansı varlıklar var: *homo antecessor*. Onlar bu Kuzey ve Batı Avrupa'da yerleştiler. Yani yerleşik derken yine konargöçer yaşıyorlardı ama yaklaşık 150 bin yıldır buradaydılar. Bizim atalarımız beşer insan *homo sapiens sapiens* onlardan çok sonra geliyor ve 30-40 bin yıl civarında birlikte yaşıyorlar. Sevişip sevişmediklerini bilmiyoruz, yani birlikte ürediler mi üremediler mi kesin değil, bunun üzerinde çok spekülasyon var. Öbürleriye doğuya doğru yöneliyorlar, bu kıyı boyu gidiyorlar ve Güneydoğu Asya ve oradan da Avustralya'ya geçiyorlar. Buradaki yerlilere baktığınızda aynen Afrika'da yaşayan *pigmeleri* andırdıklarını görüyorsunuz. Son derece görünür benzerlikleri var. Kısa boylu, hatta bir kısmı 1 metre ve 1 metrenin altında boylu, bir dudakları gökte, bir dudakları yerde ve ayrı gözler, çok kalın burunlar, saçlar kıvrık kıvrık; bunlar kara tenli insanlardır. *Negro-id*, yani kara tenlilerdir, aynı Afrika'dakiler gibi; Afrika'daki belli bir ırktan, yani pigmelerin ırkından oldukları belli oluyor. Neden öyle kalmışlar? Tecrit olmuşlardır. Yukarı çıkanlar çok değişiyor ve ak tenli ırk karşımıza çıkıyor zamanla, ışık son derece zayıf olduğundan ten rengi zamanla açılıyor. Kuzeye yayılan insanlar zamanla iki önemli ırka bölünüyorlar. Hint-Avrupalı, daha önce de Arî adı verilen kavimler ile Asya ırkları, onların da en tipik olanı Moğolilerdir. Moğoliler çekik gözlü, yuvarlak kafataslı in-

sanlardır. Ten renkleri sarı değildir, beyazdır. Bütün kara kara tenlilerin dışında kalanlar ak tenlilerdir. Bu bir efsanedir, sarılık hastalığına yakalanmışların dışında kimse sarı tenli değildir. Tabii ak tenin çeşitli tonları var. Apak olanlar en kuzeyliler ki, -bugün kalmadı ya onlardan pek- İskandinavyalılar, Almanların bir kısmı, İngilizler ve Han Çinlileri. Asıl, halis Çinliler, bu Han Çinlileridir, ak tenlidirler, apaktır tenleri, süt beyazı diyebiliriz. En kara olanlar ise Nil boyunda yaşayan Sudanlı adı verilenlerdir, parlak cilalanmış gibi kapkara tenleri vardır. Uzun boyludurlar, saçları aşırı kıvrıkcık değildir, pigmeler gibi değildir. En büyük ırk çeşitliliğini Afrika'da buluyoruz. Çünkü insanların en eski kadim boyları Afrika'da yaşamışlardır, dolayısıyla oradaki ırk çeşitliliği çok büyüktür. Öbür hiçbir yerde bu kadar büyük bir ırk çeşitliliğiyle karşılaşmıyoruz.

Konumuz olan Yunanlıların Arîlerden geldiğini söylemiştik ve yaklaşık 2000'lerde Arîlerin yerleştikleri bugünkü Rusya'nın güneyindeki düzlüklerinden Balkan Dağları'nı aşarak Yunan Yarımadası'na indiklerini ve buradan adalara ve Anadolu'nun batısına yayıldıklarını görüyoruz. Bu gelen Yunanlılar Attika'ya yerleşerek burada Atina Devletini kurdular ve aynı zamanda felsefe-bilimin de atası oldular. Şu gördüğümüz bölge Atina Devletidir, başşehri de aynı adla anılır, Atina'dır. Başka bir sürü şehir devleti var ve en önemli rakip düşman Sparta'dır. Bu bölge, Laconia'dır. Lacon Devletinin merkezi Sparta'dır ve tarihte Sparta adıyla anılır burası. Çevre bölgeleri Sparta'nın ve Atina'nın kendi hakimiyetleri altındadır veya müttefikleridir. İnebolu'dan başlayarak Sinop'u, Trabzon ve Karadeniz'in kuzey kıyılarını içine alan bütün Karadeniz boyunda, hatta Azak Denizinde bile Atina'nın yerleşme yerleri ve sömürgeleri var. Atina'nın sömürgeci bir devlet olduğundan daha önce bahsetmiştim. Çünkü sermayecidir, ön sermayeci, protokapitalist bir sistemi geliştirmiştir. Demokrasi tek başına gelmiyor, demokrasi aynı zamanda sermaye birikimini gerektirmektedir ve ortaya çıkan iktisat düzeni sermayecidir. Yani para söz konusudur burada, maliyesi vardır. Atina'da sermayecilik henüz ideoloji boyutunu kazanmamıştır. Bunu 19. yüzyılın ilk yarısında görüyoruz. Bugün anladığımız

manada sermayecilik, kapitalizm İngiltere’de ortaya çıkıyor ve bu bir ideolojidir. Kurucusu, banisi Adam Smith adındaki önemli bir İngiliz iktisat filozofudur. Birazdan ona değineceğiz.

Her felsefe sistemi belirli bir bilime dayanmak zorundadır. Bilime dayanmayan felsefe sisteminden bahsedemeyiz. Adam Smith’in dayandığı bilim, iktisattır. Bunu kuruyor ama bize bu ideolojiyi, aynı zamanda o ideolojinin dayandığı temel bilimi, iktisadı tasvir eden, enine-boyuna önümüze koyan Karl Marx’tır. Karl Marx tekrar ediyorum, sermayeciliğin kurucusu değildir, açıklayıcısıdır ve bunu iki yönden yapmaktadır: Sermayeciliği ortaya çıkaran İngiliz milletin tarihini incelemiş ve ikinci olarak da bu ideolojinin dayandığı asli bilimi, yani iktisadı gözümüzün önüne sermiştir. Karl Marx’ın bir başka yönü sermayeciliğin ilk neşvünema bulduğu, yani doğup serpildiği Atina’yı da karşımıza çıkarıyor. Onu da daha az ölçüde olmak üzere bize tasvir ediyor. Zaten doktorası Yunan felsefesi üzerinedir.

Atina’ya döndüğümüzde, bütün kadim devletler gibi Atina da önce bir hükümdarlıktı ve daha sonra bu hükümdarlık MÖ 6-7. yüzyıl civarında belli bir takım tarafından idare edilmeye başlanıyor. Buna siyaset felsefesinde *oligarşi* deniliyor. Belirli bir öbek, bir küme devleti idare ediyor. Bunlar zaman zaman soylular olabilir, zaman zaman da bu soyluları deviren para babaları olabilir. Atina’daki son oligarşi para babalarının, zenginlerin idaresiydi. 6. yüzyılda Atina’da demokrasi vardır, Atina’dan az önce Ege’nin öbür tarafında, Milet/Miletos’ta demokrasinin kurulduğunu görüyoruz ama uzun ömürlü olmuyor. Çünkü Ege boyu Yunan toplumlarını Persler ele geçirmektedirler ve Persler bütün eski toplumlarda olduğu gibi mutlak idareye sahipler, mutlakiyetle idare edilebilirler. Başlarında şah vardır. Pers savaşlarından sonra Atina Batı Anadolu’daki Yunan toplumlarını Pers istilasından kurtarıyor. Bu sebeple burası onların müttefiki durumundadır ama yine Peloponnesos Savaşlarının sonunda Sparta Atina’yı yenince, bundan istifade eden Persler bu eski sömürgelerini ele geçiriyorlar. Bu kıyıyı tamamıyla ele geçiriyorlar. Büyük İskender’le birlikte Yunanlılar tekrar Pers hakimiyetinden kurtuluyor-

lar. Böyle bir gidiş geliş var Batı Anadolu'da. MÖ 6. yüzyılda, yani 500 küsurlarda demokrasi Atina'ya yerleşiyor. Atina bir ticaret, maliye merkezi hâline geliyor ve burada belli bir zümre çok zenginleşiyor. Nüfus artıyor, demokrasi beraberinde okumuş, öğrenim görmüş insanlara ihtiyaç duyuyor. Özellikle de seçimlerde kazanmak için iyi dil dökebilen, Yunancada *dimagogía*, bizim Fransızca telaffuzla demagoji dediğimiz bir sanat yayılmaya başlıyor. Halk kandırıcılığı için genel bir öğrenime ihtiyaç var, ansiklopedik bir öğrenim gerektiriyor, çok iyi konuşmak gerekiyor, hitabet sanatı retorika gelişiyor burada. Retorikayla birlikte öteki bütün dil sanatları yaygınlaşmaya başlıyorlar. Dil bilgisi, güzel yazmak, güzel konuşmak mahareti ve bilgi dağarcığı çok zenginleşmeye başlıyor. Zaten denize açılan kıyı limanları, ufku alabildiğine genişletir.

Yunan'da özellikle 6. yüzyıldan itibaren üç alanda gelişme görüyoruz: Bunlardan biri sağlıktır, İstanköy'de, Yunancasıyla Kos'ta baş gösteriyor. Bunun öncüsü Hippocrates MÖ 5. yüzyılda yaşayan bir kişi ve bunun okulunda dine dayanmayan, dini esas almayan, din dışı bir sağaltma düzeni genişletiliyor. Bunun için gözlem yapılıyor. Yani rahatsızlıkların, hastalıkların dünya dışı, doğa ötesi bir güç tarafından belirlendiği inancı bir yana bırakılıyor. Dinsizleştiklerini söyleyemeyiz, öyle bir şey yok ama dini müracaat noktası olarak almıyorlar, gözleme dayanıyorlar. Belirtiler nereden çıkmaktadır ve bu belirtiler nereye doğru bizi sevk etmektedirler? Yani teşhis ve tedavi usulü, üslubu geliştiriliyor. Bu bir tekniktir, zanaattır. Hekimliğin esasının, tıbbın buradan çıktığını görüyoruz. Tabii burada da Hippocrates öncesiz bir olaya damgasını vurmuyor. Bu söylediğimin benzerini daha önce Mısır'da görüyoruz. Mısır ve Mezopotamya büyük medeniyet merkezleridir. Buraya gelen zengin Yunanlılar gözlemliyorlar, kaydediyorlar ve döndüklerinde farklı bir çığır açmaktadırlar. Burası çok ilgi çekici bir olaydır. Malzemeyi yahut da ilhamı Mısır'da, Mezopotamya'da buluyorlar ama bu malzemeyi başka bir istikamete yönlendiriyorlar. Burada tekniğin, zanaatın bilime dönüştüğünü görüyoruz. Dört adam var burada: Thales, Pythagoras, Hippocrates ve Herodotos. Thales'le Pythagoras

Mısır'daki büyük şaheser mimari anıtları gözlemliyorlar, bunlardan etkileniyorlar. Özellikle de piramitlerden aldıkları ilhamla yepyeni bir olay karşımıza çıkıyor: Thales'le geometri, Pythagoras'la trigonometri karşımıza çıkıyor. Gördükleri, esinlendikleriyle kendi yaptıkları arasındaki farka birazdan temas edeceğim. Hippocrates tıpta gördüklerini burada uyguluyor ve bilime yönelen bir zanaatı, bir tekniği başlatıyor. Bu farklı alanları bir çatı altında toplayan, yöntem geliştiren Herodotos'tur. Çünkü felsefe-bilim öncelikle bir yöntem işleyiştir, bir metodolojidir. Bu yöntemi getiren Herodotos malzemelerin nasıl toplanması gerektiğini, sahte olanlarla doğru olanlar arasındaki farkın nasıl tespit edileceğinin şartlarını bize bildirmektedir. Biz yanlışlıkla sadece tarihçi olarak tanıyoruz Herodotos'u, evet, tarihle ilgili önemli tespitleri var ama *historia* Yunancada araştırma anlamına gelmektedir. Eserinin başlığı *Historias'tır*. Tarih değil araştırma demektir, daha sonra tarih anlamını kazanmıştır. Latince *historia* olmaktadır. Latince çok önemli ölçüde Yunancayı almıştır, işlemiştir ve bize tarih olarak nakledilir. Değildir efendim, araştırmadır aslı, neyi araştırıyor? Ziyaret ettiği, gezdiği toplumların coğrafyasını ve geçmişini araştırıyor. İnsanın en önemli dayanak noktası zamanla mekândır, zaman ile mekân boyutlarında yaşıyoruz. Toplumların zamanı tarihtir, mekânlarıysa coğrafyadır. Tarih ve coğrafyanın bir topluma nasıl biçim verdiğine bakıyor Herodotos, bize bunu naklediyor ve bir kültür tarihini bize sergiliyor. Bu kültür tarihi içerisinde elbette önemli ölçüde din ve zanaat vardır. En çok üstünde durduğu Persler, Mısırlılar ve Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan kavimlerdir. Yunanlılar Yunanlı olmayanlara *barbar* diyorlardı. Bu küçültücü, hakaretimiz bir deyim değildir. Çok kereler de hak vermişimdir, hiç anlamadığım dilleri konuşan insanlarla karşılaştığımda, size böyle oldu mu bilmiyorum, birbirbir diye geliyor bana, anlamsız sesler kulağıma çalınıyor. Yunanlılar da böyle düşünüyorlardı, birbirbir diye konuşuyor Yunanca bilmeyen kavimler, öyle geliyor ona, o izlenimi veriyor ve buradan hareketle *barbar* diyorlar. Herodotos vahşi ve olmak üzere barbarları ikiye ayırıyor. Medeni barbarların en üst seviyesinde yaşayanlar Mısırlılar, Mezopotamyalılar

ve Perslerdir. Bunlar üstün barbarlardır. Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan Tuna ötesi boylar, büyük ihtimalle Germenler ve Slavlar çok düşük seviyedeki barbarlardır. Daha sonra Herodotos'un bu görüşünü Aristoteles de söyleyecektir. O bir de zencileri katacaktır işin içine, Herodotos bize zencilerden pek bahsetmez. Tabii görür ama fazla üzerinde durmaz. Çünkü aradaki zaman farkıyla Aristoteles zencileri daha yakından tanır, tanıklıklara şahit olur. Sudan'a giden insanları tanır Aristoteles, Herodotos büyük ihtimalle Mısır'da, Libya'da zencilerle karşılaşmış olabilir ama fazla bize bahsetmiyor. Bunların üzerinde insan teorileri geliştirir. İnsanların tenleri koyulaştığı ölçüde duyguları kalınlaşır, akılları kısılır, tenleri açıldığı ölçüde akılları daha fazla basar ve duygular aklın hakimiyeti altına girer. Yani üstün insanlara dönüşürler. Aristoteles de ırkçılığa yönelik bir görüş de hakimdir. Beyaz ırk görüşü -teorisi demeyelim de böyle bir sav- meydana gelmeye başlar. Herodotos'ta henüz bunu görmüyoruz. Orada belki de vardı da, yazılarında rastlamıyoruz.

Demek ki matematiğe dayalı fizik görüşü, doğa görüşü üzerinde durarak bir çığır açan Thales ve Pythagoras; öncelikle insan biyolojisi üzerinde duran tıpçılar ve Hippocrates ve toplumla doğa arasındaki bağıntıyı, ilişkiyi ele alan ise Herodotos. Bunun dışında parayla yüksek öğretim yaptıran bir kitle var: Bilgiçler, sofistler. Yunancada *sofist* deniliyor bunlara, Türkçe karşılığı bilgiçtir. Bizde klasik dilimizde safsatacı olarak tanımlanırlar. Bunları bize safsatacı diye tanıtan düşmanları, aslında öyle boş konuşan kötü adamlar değildirler, çok serbest düşünürler ve bildiklerini para karşılığında gösteriyorlar. İşte felsefeyi kuran zümre Sokrates, talebesi Eflatun yahut Platon ve onun talebesi Aristoteles buna şiddetle karşı çıkar. Çünkü onlara göre bilgi kutsalıdır ve para karşılığında tedris edilemez. Bilen kişi bilgin bilgisini aktarmak mecburiyetindedir. Bu onun ödevidir, karşılığını beklemez. Bunun ilk örneğini bize Sokrates vermiştir. Bilgi Sokrates'e göre dümdüz aktarılmamaktadır. Sorgulayarak bildiklerini karşındakine aşılama mecburiyetinde insanlar, başka bir deyişle soru-cevap yöntemi yoluyla karşındakini bilgisizliğine ikna edip, onu bilginin peşinde koşmaya mecbur etmek zorundasın.

Bu yöneme tarihte diyalektik denilir ama bu yöntemi Sokrates düşman bildiği bilgiçlerden, yani sofistlerden almıştır, sofistler bilgelerin bir devamıdır.

En başta dedik ki, bütün toplumlarda bilgelikle karşılaşırız ama kimi toplumlarda üstün bilgeliklerin yetiştirildiğini görüyoruz. Özellikle Avrasya'nın doğusunda kalan Çin, Hint ve İslam öncesi İranlılar büyük bilgelik gelenekleri ortaya çıkarmıştır. Bu büyük bilgelik gelenekleri -burası çok ilgi çekici bir şey- zamanla dinlere dönüşmüştür. Şintoluk, Hinduluk, Budacılık, Konfüçyüsçülük, Zerdüştlük/ Mecusilik belli başlı büyük bilgelik kollarıdır. Bunların hepsi dine dönüşmüştür. Kimisi dinle ortaya çıkıyor, Mecusilik ve Hinduluk baştan itibaren bir dindir ama Budacılık, Konfüçyüsçülük, Taoculuk başlangıçta din değildir. Müellifleri, kurucuları bilgeydiler. Daha sonra bu bilgelikler dine dönüşmeye başlar, dinleşir. Dünya ötesi manevi güçlerin varlığı kabul edilir. Özellikle Budacılıkta başlangıçta yoktu, dünyevidir başlangıçta, yani Gautama Sidarta onun kurucusu, yapıcısı, belirleyicisi olan kişi böyle bir iddiada bulunmaz.

Batıya geldiğimizde dinler bağımsız olarak ortaya çıkmışlardır. Özellikle Batı Asya'da Arap Yarımadası'nda Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık bağımsız olarak ortaya çıkıyorlar, bilgelik iddiasını taşıyorlar. Yunan'da, Roma'da ve yine Batı Asya'da, Mısır'da, Kuzey Afrika'da gördüğümüz önceki çok Tanrılı dinler hiçbir zaman bilgelik değildirler, doğrudan doğruya din olarak gelmişlerdir. Avrasya'nın batısındaki bilgeliklerden Yunan bilgeliği felsefeye dönüşüvermiştir. En önemli büyük bilge Thales'dir. Felsefenin onunla başladığı doğru değildir ama felsefeye giden yolun başını teşkil eder. Neden? Çünkü belli bir görüşü, zanaatı genelleştirir. Felsefenin ve oradan doğan bilimin yapısını genelleme oluşturur. Şöyle örnek vereyim size: Şu gördüğünüz kapının kendine mahsus bir anahtarı vardır. O anahtar başka bir kapıyı açmak veya kilidi açmaz. Thales'in getirdiği yeni bir anahtar değildir, anahtar kavramıdır. Yani o belirli bir alet değil, aletin modelidir. O modele dayanarak çok farklı kilitlere, kapılara anahtar imal etmeye başlıyorsunuz. Geometrinin temelini

oluşturacak üçgen fikri Pythagoras'da belirli bir yapı değil, belirli bir yapının örneğini, taslağını karşımıza çıkarır ve oradan hareketle siz istediğiniz boyda, şekilde alet üretebiliyorsunuz.

Felsefeye giden yolda yarardan uzaklaşıyor. Yarar gözetilmez hâle geliyor. Çünkü o belirli bir alet imal etmiyorsunuz, belirli bir alet bir işe yarıyor, anlatabiliyor muyum? Ama bunun modeli, kavramı işinize yaramıyor. Thales özellikle gök cisimlerini gözlemliyor. Mezopotamya'dan aldığı ilhamla gök cisimlerine merakı var. Eflatun'da şöyle bir hikâyeye geçer: Thales gök cisimlerini gözlemlerken kuyuya düşer gece vakti ve bütün millet kahkahalarla güler. İşe yaramayan adam, akşamları, geceleri ortaya çıkıyor, göğü gözlemliyor. Thales bundan çok alınır ve gözlemlerinden gelecek yılların hasadını hesaplar. Önündeki yılın çok yağışlı geçeceğini söyler. En önemli madde de zeytindir. Yağıyla makineleri yağlıyorsunuz, ışık elde ediyorsunuz, çırılarla kandilleri yakıyorsunuz, içiyorsunuz, yemek pişiriyorsunuz, vs. Tabii bollaşınca ürün ucuzluyor. Borç harç alarak Milet ve civarında üretilen zeytini topluyor, stokluyor. Sonraki yıllarda kurak geçince yıllar, zeytin ve zeytinyağı çok pahalı olunca satıyor, muazzam kârlar elde ediyor. Tabii filozof aynı zamanda ahlâklı kişidir. Eflatun'a göre üstadımız elde ettiği o serveti fakir, fukaraya dağıtıyor. Komünizm de var arka planında, hemen hemen kapitalizmi belirleyen İngiliz filozoflarına kadar bütün filozoflarda üç aşağı beş yukarı bu vardır.

Bilgelik değişe değişe, dönüşe dönüşe Sokrates'te bir kavram soruşturması, kavram araştırması durumuna gelmektedir. Öğrencisi Eflatun felsefenin bütün şubelerini, bölümlerini karşımıza çıkarmaktadır ama henüz binayı inşa etmiyor. Eflatun'un kalburüstü, olağanüstü önemi buradadır. Batı dünyasında iki anayolun, mistikliğin ve felsefenin açıcısıdır. Talebesi Aristoteles felsefeyi bütün köşe bucağıyla inşa ediyor. İlk defa felsefe tarihte doğa ötesi güçleri veya gücü esasına, temeline almadan açıklama getirme çabasıdır. Eflatun'da bu tam anlamıyla yapılmamaktadır. Yani tümüyle felsefe inşasını din dışı bir zemine oturtmuyor. Benim gördüğüm kadarıyla en Tanrıca -dinci demeyeyim

ama Tanrı- filozof kişi Eflatun'dur. Hangi taşı kaldırırsanız altından Tanrı çıkıyor. Doğrudan felsefeye yöntem bilgisi teşkil eden eserlerinde bir konu hiçbir vakit bitirilmiyor. Çünkü diyalektikte son yoktur, hep devam eder. Tez, antitez, sentez ve sentez tekrar bir teze dönüşür. Çünkü sentez tekrar sorgulanır. Bunu yapar ama son eseri *Kanunlar*'da kesiyor bunu ve dini temel alıyor. *Kanunlar*'da müthiş bir buyrukçuluk karşımıza çıkıyor. Tartışan taraflardan biri -artık orada Sokrates yoktur- öbürüne "*Tanrı'yı inkâr edene ne yapmamız lazım?*" diye soruyor. Soruya muhatap olan "*İdam edilmesi gerek*" diyor. Sonra tekrar soruyor: "*Peki, kaç kere idam edelim?*" İdam benim bildiğim bir kere olur zaten, bunun üzerinde tartışıyorlar. Yani öyle korkunç bir ceza verilmeli ki, o inkâr eden kişi bir defayla, bir idamla kalmamalı, iki yahut üç kez idam edilmeli, bunun tartışmasını yaparlar.

Aristoteles biraz önce söylediğim gibi felsefeyi bildiğimiz, tanıdığımız bütün bölümleriyle, şubeleriyle, kesimleriyle dini olmayan bir zemin üzerine inşa eder. Bu, din düşmanı anlamında değil, dini temel olarak almıyor. Halbuki o tarihe değin bütün kurumlar kültür, din esaslıdır. Aristoteles'in felsefe yapısı iki bölüme ayrılıyor, iki ana binası var: Metafizik ve fizik. Fizik felsefenin dünyaya, olaylara, görünenlere yönelik kesimidir. Buradan toplanan malzeme bir ilk işlemde geçer ve felsefe-bilim dediğimiz yapının beyni olur. Bu beyin metafiziktir. Yarar yoktur, yarar gözetilmez. Ne işe yarar sorusunun cevabı; hiçbir işe yaramaz. Bütün insan etkinliklerinin ucunda istenen, belirli bir tür bilgidir. Ayakkabı boyacısı ayakkabı boyamasını bilir. Çamaşır yıkayan kadın, çamaşır nasıl yıkanır bilir. Çocukluğumda ütücüler, kolacılar vardı, bunlar ütölemesini bilir. Araba sürücüsü araba nasıl kullanılır, onu bilir. Kalp cerrahı kalp ameliyatının nasıl yapıldığını bilir. Kısacası herkesin belirli bir konuyu bilme durumu vardır. Sıvacı, duvarcı, pilot, bütün meslek alanları öyledir. Filozof bir şey bilmez, belirli bir bilginin bileni değildir. O bilgi nedir, bilgi nereden türer, doğruyla yanlış bilginin ayırt edilme ölçüsü nedir, bunu tayin eder. Filozofun kaçınılmazcasına yöneldiği alan doğadır, dünyadır. Bu bakımdan her filozof biraz önce söylediğim gibi belirli bir bilim adamıdır; fizikçidir, biyologdur, dilcidir, vs.

İlk tam teşekküllü filozof olan Aristoteles aynı zamanda bir biyologdur, canlıları incelemiştir, araştırmıştır. Bilginin ortaya çıktığı durumu, ortamı inceleyen metafiziğin belli bir kolu olan bilge öğretisi, Yunancasıyla *epistimología*. Bilgi nerede ortaya çıkar, bilgiyi biz nereden alırız? Varlıktan alırız. Varlık bu dünyada vardır, bu dünyada var olandan gelir. Sizler, ben, masa, saat, ne görüyorsak bunlar var olanlardır. Bunları duyumluyoruz, kokluyoruz, görüyoruz, tadıyoruz ama bu aldığımız duyu verileri kendilerini değerlendirmekte yetersizdirler. Bu gördüklerini, bu dokunduklarını olduğu gibi anlamıyorlar. Bana duyduklarını, hissettiklerini anlatan, anlamını veren işaret edemediğim aklımdır. Aklım o duyumladığım var olanları ait oldukları öbeklere geri götürür. Bu arkadaşım ile karşılaşıyorum, oradan geliyor, ben buradan geliyorum. Karartı görüyorum. Yaklaştıkça ha diyorum, o bir insan, erkek, genç... ait olduğu varlık öbeklerine geri götürüyor. O varlık öbekleri insan, erkek, genç, yaşlı neyse bu dünyada var olandır. Felsefeciler açısından yapılması ve anlaşılması en zor olay metafiziktir. Daha zor hiçbir şey yoktur. Metafiziğin özünde varlık, var olan bağlantısı vardır. Bu alanın en büyük iki üstadından biri felsefe-bilimin kurucusu Aristoteles, diğeri ise yüzyılımızda yaşamış olan Heidegger'dir.

Metafiziğin üç temel alanı var: Ahlâk, varlık öğretisi, bilgi öğretisi. Bilgi öğretisi varlık öğretisi olmadan anlaşılmaz, varlık öğretisi de bilgi öğretisi olmadan anlaşılmaz. İkisi birbirini tamamlıyor. Çünkü bilgiyi çekip çıkardığımız menşei, köken varlıktır. Varlığı var olan yoluyla düşünüyoruz. Var olanla karşılaşmasak varlığı tanıyamayacağız. Düşünün ki bir insan dünyaya geliyor, adam şişeyi hiç görmemiş. Ona şişe kavramını anlatamazsınız. Körler nasıl bilirler? Körler görmezler ama dokunurlar. Hiçbir duyu organımız olmasa, kör, sağır, dilsiz, dokunma duyumuz olmasa şişeyi çıkaramayız. Mutlaka belirli bir duyu organımızın işliyor olması gerekiyor. Bunu varlık kökenine, menşeiine bağlamadığın takdirde de bu bana hiçbir şey ifade etmez. Bunu anlamam için, yani anlamlandırabilmem için bağlı bulunduğu varlık özüne, varlık aslına geri götürmem lazım. Bize bunu yaptıran aklımızdır. Varlığın bir yüzü varlık, öbür yüzü kavramdır. Varlığın

ifadesi kavramdır. Şişe gibi o bir kavramdır ama o kavramın yaslandığı varlığıdır. Aklımızı çok karıştırdın diyeceksiniz, haklısınız. Bu kadar kısa bir sürede daha başka türlü anlatabileceğimi sanmıyorum. Yalnız şu kadarını söyleyeyim, felsefe-bilim ilk defa akli en üst seviyeye çıkararak etkinlik alanıdır. Felsefe-bilimde kavramların dile getirilmiş şekline düşünce diyoruz. Felsefe-bilim düşünceyi duygudan kesin bir biçimde ayırır, bıçakla keser, araya duvar örer ve duyguyu hiç kaale almaz. Yani temelde akıl hâkim unsur, dinamodur. Bu bakımdan felsefe-bilim bilgi öğretisi, varlık öğretisi ve onların devamı olan bilimlerle insana yabancıdır, insana uzaktır. Bilgeliğin annesi, bilgeliğin felsefe-bilimdeki tek uzantısı akıldır. Toplumların kendi edep kuralları vardır. Biz burada bir topluluğuz, kandaşız, babayız yahut kabileyiz. Benim şu arkadaşımın şu kitabını aparmam suçtur, kabahattir ama bu arkadaşım benim obamdan değil de başka bir obadansa, başka bir insan topluluğuna mensupsa o insan değildir. Bu takdirde bu benim helalimdir, çalarım çırparım, hatta onu keserim biçerim. Nasıl ki hayvanları kesip yiyorsak bizden olmayan insanları da öyle keser yeriz, biçeriz. Çünkü onlar insan değil. Çok eski toplumlardan gelen günümüz bazı toplumlarının adları insandır. Bantu Afrika'da yaşayan çok büyük bir topluluktur, *Bantu* insan demektir. Almanların kendilerine verdiği ad *Deutsch*'tur. *Deutsch* eski Germence'de insan, daha sonra da halk anlamına gelmiştir. Belli bir kavmin özel adı değildir. Eskimolar kendilerine *İnuit* derler, *İnuit* insan demektir. Eskimo komşu Kızılderili kabilelerin onlara verdiği bir addır ve küçültücüdür, çiğ et yiyen anlamına gelir. Bunun gibi daha birçok örnek verebiliriz. Aklıma ilk gelen bunlardı. Boylar, obalar kendilerini insan görürler, kendi dışlarında kalanları insan olarak görmezler. Dolayısıyla edep kuralları sadece o obanın, o boyun mensupları için geçerlidir. İlk defa bütün insanlığı ele alan semavi dinlerdir, Tek Tanrılı dinlerdir. Dinlerin birincisi olan Yahudilikte on buyruk, on emir vardır. Çalmayacaksın, öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin; bütün insanlar için bu geçerlidir. Daha sonra Hıristiyanlık ve Müslümanlık da bunu söylemiştir. Felsefe işte bu dediğim insan şümullükten, evrensellikten hareket ederek edep kurallarını işlemiştir, bunları

sistemleştirmiştir. Ahlâk dediğimiz, sistemleştirilmiş edep kuralları ve bunlar insan etkinliğinin bütün şubelerine yaygındır, bütün insan etkinliklerine yaygındır. Belli bir insan kuralı ahlâktan yoksun olamaz. Her şey onun içindedir. O hâlde felsefeyi varlıktan, varlık öğretilerinden, bilgi öğretilerinden, ahlâktan ve nihayet bilimden ibaret sayabiliriz. Bunların toplamı, bunların külliyesidir. Felsefe, dediğim gibi, MÖ 4. yüzyıl Atina'sında Aristoteles tarafından ortaya çıkarılmıştır ve felsefe-bilim bir şeyi de şart koşturmuştu: Yüksek öğretim. İlk defa yüksek öğretimi felsefe-bilimin ilham ve isim babası Eflatun kurmuştur. Batıda "akademia"dır. Bugün gördüğümüz yüksek öğretimin şartlarını, şubelerini, ilkerlerini Akademia'da görüyoruz. İkinci yüksek okul Aristoteles'in hocasından gördüğü, aldığı ilhamla *Lykeion*'dur. Lise kelimesinin atası olsa da Lykeion aslında, bir yüksek okul, üniversite, lise anlamında değildir. Daha sonra Fransızcada liseler Lykeion'u ad babası olarak görmüşler, ondan almışlardır. Onun sebepleri var, ona hiç girmeyeceğim. Kısacası tekrar ediyorum, felsefe-bilim sadece ve sadece yüksek öğretim kurumunda öğretilir, tedris edilir. Öyle bazı züppeler efendim, üniversiteye ihtiyaç yoktur, kahvehanelerde, parklarda felsefe yapılar fikriyle ortaya çıkmışlardır Fransa'da, -bu tür züppelikler her nedense hep orada ortaya çıkar. Altmışlı yıllarda Paris kahvelerinde felsefe öğrenimi yapılır. Hayır, böyle bir şey olamaz, yüksek öğrenim kurumu bunun şartıdır.

Felsefe eğitimi, belli bir sınıftan itibaren olabilir. Çünkü biraz önce zorluğuna işaret ettim. İnsan çok geç yaşta kavramlarla tanışabiliyor, kavramı kavrayabiliyor. Bunu daha düşük seviyedeki sınıflarda anlatamazsınız. Bunu şunun için söylüyorum: Bazı zıpcıktılar ilkokulda felsefe öğretimi başlasın diyorlar. Saçmalıktan başka bir şey değildir.

Felsefe-bilim konusuyla çok kısa geçtiğimiz, özet anlattığımız Yunan medeniyetini ister istemez kapatıyoruz. Bölümümüzün son konuşması oldu. Tabii soracaklarınız vardır, ekleyecekleriniz çıkaracaklarınız ama benim konuşmamın gövdesi burada bitiyor. Teşekkür ediyorum sabrınıza, dayanma gücünüze, metanetinize hayranım, sağ olun. Buyurun efendim.

SALONDAN- Hocam, kapitalizme daha sonra değineceğim dediniz, kaldı.

TEOMAN DURALI- Evet, asıl kapitalizm Yeni Çağda 18. yüzyılın son çeyreğinde karşımıza çıkıyor. *Milletlerin Refahı* başlıklı ünlü eseriyle Adam Smith bize bunu anlatmaktadır. Kapitalizmin ana hatlarını veriyor ama oraya doğru gidiş çok önceden başlıyor. Yani Orta Çağın sonlarında İtalya'da, Felemenk'te karşımıza çıkan Merkantilizm bize kapitalizmin kapısını aralıyor. Sermayeciliği ikiye ayırıyoruz: Mal birikimi ve anamalcılık diyoruz Türkçede buna. 17. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte mali sermayecilik, yani anaparacılık oluşuyor. Bu aynı zamanda sermayeciliğin omurgasını oluşturacak büyük şirketlerin oluşumunu haber veriyor. İki ülke öncülük ediyor: Bugünkü Hollanda ve Flaman bölgesi. Bunlar Felemenk'tir. Kendi dillerinde *Nederland*, yani deniz seviyesinden alçak bölge. Orada görüyoruz anaparacılığın nüvesini ve orada ilk defa büyük bir şirket kuruluyor. Felemenk Doğu Asya Şirketi ve bu şirket hammaddenin ucuza temin edilebileceği coğrafyayı tanımlıyor: sömürge, Doğu Hint adını alır. Hollanda'nın büyük bir sömürge elde etmesi, bugün Endonezya dediğimiz coğrafyada gerçekleşti. Kendisinin kaç kat büyüklüğündeki geniş bir ülkeyi sömürmeye geliyor. Güney Afrika gibi başka ülkeler de var, birtakım köprü başları elde ediyor. Seylan'a uğruyor. Hemen arkasından İngiltere patlak veriyor. Avrupa'dan iki ülke, İspanya ve Portekiz dâhil oluyor ama bunlar sömürgeci değil, çünkü bunlarda sermayecilik ortaya çıkmıyor. Bunu çok iyi görmek lazım, sermayeciliğin olmadığı ülkeler emperyalist değildirler. Bunu öncelikle bastırarak söylüyorum, her imparatorluk emperyalist değildir. Mesela Osmanlı için emperyalist diyenler var, alakası yok, çünkü sermayecilikle ilgisi yok.

SALONDAN- O zaman Roma da değildi.

TEOMAN DURALI- Roma da değil aynı şekilde, o devletin her parçası o devlettir. Sırbistan'da da yaşıyorsanız Osmanlı'ydınız, Yemen'de de yaşıyorsanız Osmanlı'ydınız. Halbuki emperyalist bir devlette sömürgeye yaşayan insan anayurtta, anavatanda, metropolitte yaşayanla haklar bakımından çok büyük farklılık

içindedir, hiçbir şeyi denk değildir. Roma için dediğiniz doğru tabii, Pers İmparatorluğu, Çin İmparatorluğu için de doğru. Efendim, bir şey soracaktınız, buyurun.

SALONDAN- Hocam, Sokrates'in idama mahkûm edilmesinin sebebi Yunan kanunlarına karşı çıkış mıdır yoksa Atina'da iktidar değişikliği, yani anaparacıların, kapitalistlerin iktidar oluşu mudur?

TEOMAN DURALI- Efendim, yükselen sınıflar o gün de, bugün de, her dönemde dini kullanmışlardır, bir sömürü aracı hâline getirmişlerdir. Beceremedikleri vakit de dini yıkmışlardır. Bunun en bariz örneğini sermayecilik ve paralelinde sömürgeciliğin yükseldiği dönemde Katolikliğe karşı verilen savaştır. Katolikliği istedikleri gibi kullanamamışlardır. Çünkü Katoliklik son derece teşkilatlı bir dindi, ele geçiremediler. Çok uzun bir hikâye... ne yaptılar? Yeni bir din yarattılar, adına da Protestanlık dediler. Hıristiyanlık modernleşmeye, kapitalizme yatkın denildi. Yok öyle bir şey, bunlar hikâye; kapitalizme, sömürmeye, zenginleşmeye yatkın bir Hristiyanlık inşa edildi. Bunun da adı Protestanlıktır. Bunun mimarı Luther değil, onu da tenzih ederim. Tıpkı nasıl ki Gorbaçov komünizmi yıkmak için gelmediyse ama bir çivi çaktı, bütün bina yıkıldı, Luther de öyle. Gorbaçov komünistti, hiç öyle bir niyeti yoktu yıkmaya, biraz düzelteyim dedi orasını burasını, o bina yıkıldı. Luther son derece mümin bir Hristiyandı ama düzelteyim derken o binayı öbürleri ele geçirdiler ve kendi arzularına, amaçlarına alet ettiler, dini kendilerine alet etmişlerdir. Atina'da da bu böyleydi. Sokrates dinin sömürücülüğe alet edilmemesi gerektiğini, dinin bunun için var olmadığını öne sürmüştür. Arada belli belirsiz *Daimon* dediği bir Tek Tanrı'dan bahseder, tam bilmiyoruz o Tanrı mıdır, vicdan mıdır, ne olduğunu tam çıkaramıyoruz ama Tek Tanrılı dinden tanıdığımız birtakım tam kavramlaşmamış, böyle boşuk birtakım mefhumları, düşünceleri de getirmiştir. Mesela, cennet, cehennemden bahsediyor, "*ben öldükten sonra cennete gideceğim, o yüzden bir korkum yoktur*" vs. diyor etrafındakilere, çünkü Atina'da idama mahkûm olana sorarlar: İstersen idamını iptal ederiz ama sen ülkeden kovulursun, vatandaşlıktan çıkarılırsın. Bu çok büyük bir felakettir, bir faci-

adır ve Sokrates şerefiliğin zirvesinde durduğundan böyle bir aşağılanmaya asla tahammül edemezdi. Benim için idam önemli bir şey değil, ölmek önemli değil, nasıl olsa yaşamaya devam edeceğim başka bir düzlemde.

SALONDAN- Mısır tesiri var herhâlde bu şekilde düşünmesinde.

TEOMAN DURALI- Tabii Sokrates'in kendi yazıları yok, başkalarından öğreniyoruz. En başta Eflatun'da çok belirgin bir Tek Tanrıcılık var ve sadece Tek Tanrı değil, Eflatun'un Tanrısı kolayan, koruyan bir Tanrı'dır. Yani Rab'dır, Rahman'dır. Büyük ihtimalle bunu Eflatun uzun ziyaret ettiği Mısır'da Yahudilerden öğrendi, çünkü o gün tek din de Yahudilikti. Benim görüşüm bu.

SALONDAN- Peygamberlik de atfediliyor bazen.

TEOMAN DURALI- Bizimkiler atfederler; kendisi de *Timaios*'ta anlattıklarını kitlelere, halk topluluğuna açıklayamadığını, gene çok tanrıci olarak devam edebileceğini söyler. Buradan da peygamber olmadığını, böyle bir iddia taşımadığını biliyoruz. Çok ilgi çekici bir şey, bir sır olarak veriyor etrafında yakın çevresine. Halbuki peygamber olsa açık açık tebliğ eder.

SALONDAN- Felsefeyi herkesin bilemeyeceğini, herkesin yapamayacağını düşünüyor bildiğim kadarıyla.

TEOMAN DURALI- Şimdi Eflatun'da ve daha önce de Pythagoras'ta felsefe tanrısal bilgiye duyulan aşktır. Aristoteles'teki bilgi sevgisi anlamında değildir, burada bir kutsallık, semavilik vardır. Halbuki Aristoteles'le birlikte gördüğümüz felsefe tamamıyla dünyevi, teknik bir olaydır, herkese açıktır, öğrenilebilir. Yani kafası basan, akli işleyen...

SALONDAN- Ama köleler ve kadınları ayırdığını biliyoruz.

TEOMAN DURALI- Hayır, Eflatun kölelerin de... Aristoteles hakkında haklısınız, o erkekçidir, kölecidir. Eflatun tam tersine kadıncıdır ve köleliğin doğuştan gelmediğine, daha sonra toplumsal şartlarla ortaya çıktığına inanan bir kişidir. O anlamda çok özgündür Eflatun, Sokrates'i gerçekten öyle miydi bilmiyoruz.

Çünkü Sokrates toplumda en kutsal kabul edilen “*philosophia*”-ya, bilgeliğe duyan açlığı kadından öğrendiğini söylüyor. Annesi ebedir, doğurtma sanatçısıdır. Filozof da fikir doğudan kişidir ve bunu kadından edindiğini söyler Sokrates, bu sebeple de çok yerilir. Karısı da baskın bir karakterdir ve ona boyun eğer. Bu da son derece önemli bir noktadır. Kadının eşyadan farklı görülmediği Atina dünyasında kadını çok yüceltmek suretiyle şimşekleri üstüne çekmiştir Sokrates, sapıklıkla suçlanmaya başlanır ama otuz üç yıldır askerdir ve büyük bir kahraman, o yüzden bunu kalkan olarak kullanır. Yani ben sapık filan değilim, işte görüyorsunuz ne biçim de askerdim. Sokrates’ten geliyor mu, gelmiyor mu bilmiyoruz, Eflatun bir demokrasi düşmanı, asla demokrasiyle arası iyi değildir. Yine Aristoteles’te demokrattığı görüyoruz ama hepsini bağlayan kanunlara saygıdır. Eflatun da öyledir: *“Ben bu düzene yekten karşıyım ama mademki bu kanunlar bunu söylemektedirler, ben de onlara uymakla yükümlüyüm.”* der ve bize iki şeyin ayrımını yapar: Kanuna bağlılık ve meşruluk. İki farklı şeylerdir. Ahlâkın esası meşrudur. Buyurun efendim.

SALONDAN- Hocam, bu ilk dönem filozofların eserlerinin değişme ihtimali nedir? Hani çok erken bir dönemden geliyor.

TEOMAN DURALI- Onlardan bize hiçbir şey kalmamıştır. Onları biz Eflatun ve Aristoteles yoluyla biliyoruz. Aristoteles her şeyde olduğu gibi felsefe tarihinin de ilkidir. Bize o metinleri nakletmektedir. Ne kadar doğrudu sınıyamıyoruz. Bize fikirlerini kâh metin olarak nakleder, kâh kendi ifadesiyle nakleder. Bunların da ne kadar dürüst olduğunu sına ma imkânından yoksunuz, çünkü paraleli yoktur. Ona dayanmak, inanmak mecburiyetindeyiz. Zaman zaman Eflatun’da da vardır ama Aristoteles’teki gibi geniş değildir. Çünkü fizik nasıl ki görünür dünyayı, algılanır dünyayı esas alıyorsa metafizik kendisinden önceki eserleri esas almak zorundadır. Nitekim 20. yüzyılın başlarından itibaren çağdaş felsefe, metafizik yorumdan (hermeneutik) ibarettir der, bana sorarsanız yanlıştır ama böyle bir boyutu vardır.

SALONDAN- Aristoteles bahsettiği dört nedenden sonuncusu olan amaçsal olanla varlık alanındaki bir şeyden mi bahsediyor, yoksa var olandan mı bahsediyor?

TEOMAN DURALI- Var olandan bahsediyor ama var olanı var olan olarak anlamıyoruz. Mutlaka varlığa bağlamak mecburiyetindeyiz. Eflatun Herakleitos'a dayanarak dünyayı iki ana bölüme taksim ediyor: Gerçeklik ve hakikat. Eflatun bu ayrımı da teke indiriyor. Hakikat de onun için gerçekliktir. İdea gerçek olan şeylerdir. Aristoteles var olanların duyumlanır hadiseler olduklarını söylerken hakikatin düşünceye konu olduğunu söyler. Yani şu şişe bir gerçekliktir, görüyorum. Bu şişenin şişeliği bir düşüncedir ve o düşünce buna (şişeye), var olana dayanmak zorundadır. Belli birtakım düşüncelerin var olan karşılığı yoktur: Matematik, ilahiyat ve ahlâk. Bu üç alanın varlığı, var olan zemine dayanmaz. Doğada karşılığı yoktur.

SALONDAN- Estetik?

TEOMAN DURALI- Estetik çok haklısın, ahlâk ve estetik hep iç içe görülmüştür. Yani güzelin karşılığı yoktur. Biz güzellik kavramından hareketle şu güzeldir, bu çirkindir diyoruz. Öyle bizatihi şu şişe, şu şişe değil. Bu nedir? Şişedir. Bu nedir? Bülbüldür, kuşkonmazdır. İşaret ediyorum, gösteriyorum. Böyle gösteremeyeceğiz. Nereden türediğini kestiremiyoruz. Eflatun'a göre işte dediğin gibi o ideanın bizdeki ve doğadaki yansıması ama Aristoteles bunu kabul etmiyor. Oradan bugüne bu ikilik aşılammıştır. Gerçekçiler, pozitifçiler Aristoteles yolundan yürümüşlerdir. Platon'a idealist denilmiştir ama Platon'a sorsanız ben gerçekçiyim der, hiçbir zaman idealizmi kabul etmez. İdealizmin en ortadaki örneği Berkeley ile Hegel'dir. İkisi de zaten kendilerini idealist olarak tanımlarlar.

SALONDAN- Hocam, her geçen gün bilgi ayak altına düşüyor, mesela bilgi yarışmaları veya entelektüellik, profesörlük gibi kavramlar değersizleşiyor. Dolayısıyla bilgi hakimiyetini bir yerde kaybetti. Bugün erdemli olmak, sağduyuya ulaşmak isteyen insan bilgiden, erdemden umudunu kesmeli midir sizce?

TEOMAN DURALI- Şimdi bilgelik erdemdir iddiasını güden Sokrates'ti, Eflatun'du ve daha önceki bilgeler Tanrıciydılar. Esasta akıl o gün de, daha sonraki dönemlerde de dini bir terimdir. Erdemde de, fazilette de dini bir taraf vardır. Dini gündemde tuttuğunuz sürece alabildiğine serbestçe davranamıyorsunuz. Bunu kaldırdığınız vakit serbestliğe kavuşuyorsunuz. Büyük İngiliz filozof Jung kendisi Tanrı'ya inanmıyor, tanrısız, tanrı tanımaz ama Tanrı'nın toplum için şart olduğunu öne sürüyor. Başka türlü diyor toplumu bir arada tutamayız. Şu fikir vardı: İnsan insanın kurdudur. Yani bir düzen, düzeni sağlayan belirli, bağlayıcı bir ilke yoksa toplum dağılır, biter. Marx da bunu tekrarlıyor. Çok müthiş bir lafı vardır Marx'ın: *"Din kitlelerin afyonudur"* der. Onun bu sözü çok yanlış yorumlanmıştır. Uyuşturmaya yönelik anlatmıyor, söylemiyor. Ameliyatlar çok sancılı olur, uyuşturmak mecburiyetindediniz insanı ameliyat için, Marx'ın devirlerinde anestezi yoktur, afyonla ancak uyutabiliyordunuz. İşte ameliyatlarda afyonun etkisi neyse, ölümlü hayat için din böyle bir etkiye sahiptir. Ümit veren, toplum düzenini sağlayan, insanları zaptırap altında tutan bir etken olarak düşünüyor. Kendisi hatta bu sebeple de Feuerbach'ı çok şiddetle yerer. Din ortadan kalksın, lüzum yoktur fikrini savunur. Marx hiçbir zaman dinci veya dini bir toplum düşünmüyor gayet tabii, bu durum ortada olan bir şey ama topyekûn lüzumsuz olduğu, bir tarafa atılması gerektiği görüşünü de zararlı bulur. Bunu şunun için söylüyorum: Eflatun ve Gazzâlî gibi samimiyetle inananlar bir sürü başka adam çıkıyor, inananlar da, inanmayanlar da dinin belli bir rolünün olduğu, belirli bir görev gördüğü kanaatini savunmuşlardır. Erdem değerini yitirdiği takdirde ister dini, ister daha sonra yüklenen ideoloji olsun... Komünizmde, nasyonal sosyalizmde, faşizmde erdeme yüklenen din dışı, dinden kaynaklanmayan birtakım kökler var. Bunların hepsini aldığınız vakit, üstünden sıyırdığınızda altında "herkesin herkesin kurdu" olduğu, serbest rekabet anlayışı yatar.

SALONDAN- Hocam, sermayeciliğe karşı çıkabilecek tek medeniyet İslam medeniyeti diyorsunuz...

TEOMAN DURALI- Öyleydi geçmişte, yok böyle bir şey.

SALONDAN- Şu an İslam medeniyeti yok da... Osmanlı'nın varisi olan Türkiye Müslümanları belki çıkartabilecek bir şey ileride, o da cihat şuurundan dolayı. Şunu sormak istiyorum: O kaybolmuş cihat şuurunu tekrar kazandırmak için ne yapmak lazım? Bence hiçbir şey yapılamaz diyeceksiniz ama var mıdır bir yolu?

TEOMAN DURALI- Günümüzde yeni bir medeniyetin oluşturulması için öncelikle o medeniyete zemin teşkil edecek bir felsefe sisteminin, ideolojinin oluşturulması şart. Doğrudan doğruya dini, medeniyetin ana devindiricisi, dinamosu kılamazsınız. Bu büyük bir yanılgıdır. Bugün İslamcılık denilen bir olay var maalesef, bunun en önemli zararı dinin kendisindedir. İdeoloji hâline getiriyorsunuz dini. Din ister inanırız ister inanmayız, tarifi gereği insan dışı, insan ötesi, aşkın bir menşeden, kökenden gelmektedir. İdeoloji insani bir olaydır, felsefeden çıkmaktadır. Felsefeyi insan oluşturur. Dine getirdiğiniz o "cılık" ekiyle dini aşkınlığından sıyrıp insanileştirmiş olursunuz. Beni ilk defa burada uyarın bir olay... zaten okumalarımın çok daha fazla yaşadıklarım, tecrübelerim beni biçimlemiştir.

Humeynî ihtilalinin ardından Türkiye'ye iltica etmiş genç bir İranlıyla tanışmıştım, Rıza Paşa Yokuşundaki Redhouse Kitabevinde. Ben oranın müdavimiydim, kumarhane gibi sürekli oraya gidiyordum. Bir gün laflıyorduk, o çok seviyordu benimle konuşmayı, babasını Humeynîciler idam etmişler. Nefret doluydu. Kime? İslam'a. Kitabı yakacağım, gidince bütün camileri ateşe vereceğim diyordu. Onlar din adına yapıyorlar bu işi, aynen IŞİD gibi. İslam o yönden sürekli olarak kötüleniyor, itibarını kaybediyor ve buna kimsenin hakkı yok. Kimse de "*Bunu ben Allah adına yapıyorum*" deme hakkına sahip değildir. O sebeple dinden, İslam'dan nemalanan, esinlenen bir ideoloji oluşturur ama o ideoloji dinden bağımsızdır. Yani o ideolojinin can düşmanı kesilirsiniz, dine dokunma hakkına sahip değilsiniz, çünkü hiçbir zaman dinin kendisinden çıkmıyor bu. Mesela o büyük hatayı Orta Çağın sonlarında siyasete karışarak Katoliklik yapar ve sonra çok pahalıya mâl olmuştur ona. Avrupa'da bir tarafta *clericus* dedikleri din zümresi var; dinden, dolayısıyla Tanrı'dan güç alı-

yorlar. İsa, Papa ve bir silsile-i meratıpte papaza kadar iniyor, o ilahi çizgi, ışık, ziya. Bir de bunun karşısında olan din dışı, *laicus* kesimi var. Yunancada *laicus* cahil demektir, yani hiçbir şeyden anlamayan sokaktaki adamlar. Bu iki kesimin canhıraş mücadelesi Fransız devrimine kadar sürer ve Fransız devrimiyle din öldürülür.

SALONDAN- Irkı öne almaya başlarlar.

TEOMAN DURALI- Irkçılık, milliyetçilik diyelim biz ona, tabii, çünkü dinde milliyet yoktur. Evrensel demektir, *katholikos* tüm insanlara hitap eder. Ortodoks yolun İslam'da tam karşılığı sırat-ı müstakimdir; hangi ırktan, cinsiyetten, milliyetten gelirse gelsin ona giren herkes hak yolundadır. Dediğim gibi Fransız Devriminde milliyetçilik ön plandadır, sınıfçılık ortaya çıkar. Daha sonra gelen bütün devrimlerin annesidir Fransız Devrimi, hiçbirinde bir özgünlük yoktur. Sınıfçılık, milliyetçilik, proleter sınıf, burjuva, her şey var burada ve en çok da din düşmanlığı vardır, dehşet bir din adamı katli vardır. O günün nüfusunu düşünün, Fransa 28 milyon civarında, günde 1000'e yakın din adamını kesmişlerdir. Arles'ten geçen Rhône nehri vardır, denize dökülür. Onun üzerine sallara bindirirler ve salın ortasından delik açıp iterler. O adamlar kaftanlarıyla hemen suya gömülerek giderler. Bu öldürmenin bir yoludur, değişik bölgelerde farklı farklı katlediyorlar. Müthiş bir soyluluk düşmanlığı vardır. Kralların mezarlarını açarlar ve cesetlerini dağıtırlar. Fransa'da Fransız İhtilalinden önce hüküm sürmüş kralların eserleri yoktur. Benzerini kültür ihtilali sırasında Çin'de yaparlar.

SALONDAN- Çin'de geçmişle hesaplaştılar, hatta kültür devriminde zarar görenlere de bazı tazminatlar da ödüyorlar. Yani devrimle bir hesaplaşma, bir revize etme var. Fransızlarda geçmişle hesaplaşma oldu mu?

TEOMAN DURALI- Avrupa'da oldu efendim, 1848 İhtilali vardır. 1789-1790 ihtilalinden sonra 1848'de büyük ayaklanma gene Fransa'dan çıkar. İran ve Hint dinlerin ocağıdır, orada durmadan din çıkar, Fransa'da da ihtilal çıkar. 1848 İhtilali çıkar Fransa'da ve sonra bütün Avrupa'ya yayılır. Onun arkasından monarşiler

ihtilal çıkmasını diye aralarında anlaşır. Fransa'ya tekrar kral gelir. Avusturya, Rusya, İngiltere el ele verirler ve buna Restorasyon denilir. Restorasyon hareketi ortaya çıkıyor. Her şey bir etki-tepkidir. O Restorasyona tepki olarak çok daha şiddetli bir devrim gelir; 1870-1871 Paris Komünü tarihte saf kan komünist ihtilalinin ilk örneğidir. Çok ilgi çekici bir şey, Avrupalı hükümdarlar Osmanlı Padişahını davet edelim mi diye tartışır ve vazgeçerler, davet etmezler, kendilerinden görmezler her ne kerametse, padişahın öyle bir talebi yoktur. Restorasyon döneminin Fransa'daki son büyük hükümdarı Napoléon Bonaparte'in torunu III. Napoléon'dur. Almanlara ve Rusya'ya yenilir ve o sırada da Paris'te büyük ihtilal çıkar. Düşman iki kuvvet, işgalci Alman kuvvetleriyle yenilen Fransız ordusu el birliği ederek ihtilali, komünü bastırır.

SALONDAN- Hocam, ben metafizikle ilgili bir şey soracaktım. Aristoteles'te dış dünyada, gözlemlenebilir dünyada varlığın mevcut olanlar olduğunu söylediniz.

TEOMAN DURALI- Var olanların.

SALONDAN- O var olanlar hareket etmeyen bir hareket ettiriciye dayanır. Dolayısıyla bu sistemde Tanrı, fizik -hareket fiziğinin konusu- bir kavramla ifade ediliyorsa, yani Tanrı varlık değil, hareket veriyorsa bundan nasıl metafizik çıkıyor?

TEOMAN DURALI- Metafizik Tanrı'dan çıkmıyor. Aristoteles metafiziği Tanrı'dan çıkmıyor. Biraz önce söyledim, metafizik Aristoteles'te hakikat araştırmasıdır ve daha sonra böyle yerleşiyor. Bu hakikat araştırması kavramlara yöneliktir. Çünkü Aristoteles'te varlıkla kavram bir bütünlük teşkil eder. İki farklı şey değildir. Platon'da farklıdır.

SALONDAN- Kendi kendine düşünen düşünceye varmıyor muydu sonunda?

TEOMAN DURALI- İnsanda var, Aristoteles'te bu çok boğuktur, müphemdir. Esas kendini düşünen, düşüncesini kendine konu alan metafizik Hegel'le karşımıza çıkar ama Hegel'de Tanrı vardır. Tanrı'nın iradesiyle zaten metafizik meydana gelmektedir ve insanda metafiziği oluşturan o üstün ve insana mahsus etken logostur.

SALONDAN- Arı benlikte değil miydi logos?

TEOMAN DURALI- Salt akıl anlamına gelmektedir. Hegel ona *geist* diyor. Benim tercümemde, bana en yakın gelen bizdeki karşılığı maneviyat oluyor. Kimisi ne idüğü belirsiz *tin* diyor. Şarkı vardı benim bildiğim tin tin tin...

SALONDAN- Hocam, konu geçti ama Osmanlı din devleti miydi?

TEOMAN DURALI- Hayır efendim, Müslümanlıkta, İslam'da din devleti olamaz. Din devletini kurmanız için *clericus* dediğimiz din zümresine ihtiyacımız var. Kendine o süsü verenler yok değil ama süs veriyor kendisine, sadece Hıristiyanlıkta değil bütün dinlerde o vasfı taşıyan insanlar var. Bu dinin yapısından gelen bir şey. Ruhban sınıfının iktidarına teokrasi diyoruz, din devleti.

SALONDAN- İran'a diyebilir miyim Hocam?

TEOMAN DURALI- Deriz, çünkü Şiiilikte ruhban sınıfı var. Mollalar...

SALONDAN- Osmanlı'da ruhban sınıfının etkisi yok, Osmanlı'da ruhban sınıfı yahut ruhban dediğimiz mesela, âlimlerin etkisi, devletle olan bağlantısı...

TEOMAN DURALI- Hayır, âlimdir o, Peygamberin kendisinin ilahi bir yönü yok. Ben de sizlerden biriyim diyor, sizin gibi hata işleyebilirim. Zaten Kelime-i şahadette Allah'ın Resulü ve Allah'ın kulu diyoruz. Senin, benim gibi Allah'ın kulu, üstün tabii, insanlar arasında eşitlik yok. Eşitliğin olduğu yerde adalet olmaz zaten, çalışıyorsun çaba harcıyorsun, ben yan gelip yatıyorum, eşitlik adına ikimiz de aynı notu alıyoruz mesela, aynı parayı kazanıyoruz, aynı hayatı sürüyoruz. Eşitlik budur. Kanun karşısında evet, o tek istisnadır. Belki orada bile istisnalar vardır. Ben de adam öldürüyorum, Albert Einstein de adam öldürüyor. Hâkim belki Albert Einstein'ı kayırır, haklıdır da.

SALONDAN- Hocam, ruhban sınıfının olmamasına bağlayabilir miyiz İslamiyetin bozulmamasını, bozulmadan gelmesini ona bağlayabilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Tam tersine korunmamasını ona bağlayabiliriz. Ruhban sınıfı olaydı mesela, biz Cumhuriyet Türkiye'sini kuramazdık. İran bir ara kurmaya kalktı, yıktılar. Ruhban sınıfı olaydı mesela, bugün Mısır'da Sisi iktidara gelemezdi. Gelirsiniz, Stalin gibi yahut da Fransa'nın 1789, 1790'da yaptığı gibi kesersiniz etrafı, o ayrı ama normal şartlarda gerçekleştiremezsiniz din dışı bir devleti, çünkü beyefendinin sorduğu dini devletin karşıtı din dışı devlet değildir. Siz dini esas alan bir devleti kurarsınız ama ruhban dediğimiz takım idare etmez. Nitekim Osmanlı'da dinden kaynaklanmayan kanunnameler de vardır, hatta dine ters düşen dinle zıtlaşan kanunlar vardır. Burada ruhban devleti olmadığı, teokrasi olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Din ağırlıklı bir etkendir, doğru. O ağırlıklı etkenin ağırlığı da çağlara göre değişir. Mesela Yıldırım Bayezid zamanındaki Osmanlı Devleti'ndeki İslam'ın ağırlığıyla II. Bayezid zamanındaki ağırlığı farklıdır. Abdülhamid zamanındaki dinin ağırlığıyla Mehmed Reşad zamanındaki ağırlığı farklıdır. Aynı seviyede değildir dinin devlette taşıdığı önem.

Efendim, ben teşekkür ediyorum. Son soruyu siz sorun, buyurun.

SALONDAN- Hocam diyorlar ki, Yahudiler sermayelerini Çin'e taşıyorlar, Amerika'yı ortadan kaldıracaklar, Çin'le devam edecekler.

TEOMAN DURALI- Amerika'yı ortadan kaldırmazlar. Çünkü Amerika onların evladıdır. İngilizlerle birlikte kurmuşlardır, zaman zaman ortakları, can yoldaşları İngilizlerle tenakuza düşebilirler. İşte o zaman bir tehdit unsuru olarak ikiz kuleleri filan indirirler aşağı ama sonra gene düzelir araları, mecburlar, elleri mahkûm. O bakımdan Çin'e taşıyacaklarını hiç sanmıyorum. Belki Çin'i bir tehdit unsuru olarak kullanırlar ama o da bir süre için, daha fazla değil.

Efendim, sonunda ben İstanbul'un içecek varlığını tüketeceğim. Sağ olun. Hepinize her şeyin en iyisini diliyorum. Teşekkür ederim, sağ olun. Esenlik içinde inşallah, tekrar iyi akşamlar.

Orta Çağ Hıristiyan Avrupa Medeniyetini Oluşturan Faktörler

TEOMAN DURALI- Orta Çağ Hıristiyan medeniyetine uğralım, bu medeniyete bir göz atalım dedik ve öyle ayrılmıştık. Kısmet yeniden bir araya geldik çok şükür, bu dönem isterse-niz bu konuya gireriz. Yanlış hatırlamıyorsam Çin, Hint, Yunan medeniyetlerine baktık daha önce, ondan sonra çok önem arz eden Orta Çağ Hıristiyan medeniyetine uğrayamadık. Önem arz ediyor, çünkü bizim için, Türkiye için şu anlamda önemli: Ka-pısında takla attığımız, günde bilmem kaç vakit secde ettiğimiz Avrupa'nın ne olduğunu ve ne olmadığını bilmiyoruz.

Avrupa'yı inşa eden en önemli yapı taşlarından biri Orta Çağ Hıristiyan medeniyetidir ve onu Türkiye'de bilen var mıdır, onu da pek emin değilim. Varsa bile ne olup ne olmadığını yüzeyden tanıyanlar var. Katedraller inşa edilmiştir, ilericilere bakarsak ka-ranlık bir çağdır, çok berbattı, rezildi, engizisyon mahkemeleri vardı, kara taassup vardı vd. Öbür taraf Müslümanlara sorarsan onların hiçbir fikri yok. Yani olumlu olumsuz bir fikirleri yok. Za-ten bizim hastalığımız ilgisizlik, bu sadece Orta Çağ Avrupa me-deniyeti karşısında değil, genel olarak dehşet bir ilgisizliğimiz, meraksızlığımız var. Bu da ondan payını fazlasıyla alıyor ama dediğim gibi çok önem arz etmesinden ötürü ilgisiz karşılayaca-ğımız bir olay değil, son derece hayati bir konudur.

Şimdi, bu medeniyete geçmeden önce medeniyetin ana hat-larını yeniden hatırlamanın vaktidir diye düşünüyorum. Çünkü bu konuşmalara Zeytinburnu'nda üç yıl önce başlamıştım. Öyle hatırlıyorum, belki onda da yanılıyorumdur. üç yıl olması lazım,

çünkü hastalığımdan dolayı da bir ara verdik. Belki dört yıla uzanıyor olay, yeni gelenler vardır. Eskiler de bu arada unutmuş olabilirler medeniyetle ilgili belli başlı vasıfları, özellikleri. O bakımdan kısaca bunlara temas etmekte yarar var.

Birincisi, medeniyet kültür dediğimiz olaya dayanmaktadır. Medeniyet bütün insanları sarıp sarmalamış değildir tarihte, geçmişte her daim, her yerde medeniyetin ortaya çıktığını görmüyoruz. Medeniyet tarihte daha özel, daha sınırlı bir olaydır, yaygın olan bütün insanları kucaklayan her dönemde gördüğümüz olay kültürdür. Kültürle insan örtüşür. Buna bir üçüncü unsur daha ekleyeceğiz, o da toplumdur. O hâlde toplum, insan ve kültür bir bütünlük oluşturmaktadır. Nerede olursa olsun insanın bulunduğu yerde mutlaka kültür ve toplum vardır. Toplumsuz, kültürsüz insan olmaz. Dolayısıyla bunlar bir bütünlük oluşturuyorlar. Bunlara üç unsur daha ekleyeceğiz: Dil, din ve zanaat. Nerede, ne zaman bir kültürle, toplumla karşılaşsak orada dil, din ve zanaat da hazırdır. Zanaatın Yunancası *teknik*; insanın en zorunlu yaşama ihtiyacını karşılamak üzere doğadan topladığı malzemeleri ihtiyacına göre oluşturması, yeniden biçimlemesidir. Bu ihtiyacını karşılamak üzere insan aracıya ihtiyaç duyar. Doğrudan doğruya o malzemeyi alıp işleyemez. O malzemeyi işlemek üzere araçlar imal eder. Malzemeyi, doğadan topladığı maddeleri ihtiyaçları doğrultusunda işleyebilmek için imal ettiği araçlara alet diyoruz. O hâlde insan ihtiyacını gidermek üzere doğadan elde ettiği maddeleri aletleriyle işleyerek kullanır. Doğadan topladığınız maddelere hammadde diyoruz. Bunların işlenmişine mamul madde diyoruz. O hâlde her kültür zanaat sahibidir ve her zanaatta hammadde mamule dönüşür. Bu dönüştürme işinde insan yaşadığı çevreyi az yahut çok değiştirir. Zanaatının seviyesine göre insan çevresini, doğasını az yahut çok değiştirir. Zanaatı geliştikçe çevresini bozması, değiştirmesi de artar ama çevreyi değiştirmeyen, aynı bırakan bir kültürden bahsedemeyiz. Her kültür mutlaka çevresini değiştirmektedir.

SALONDAN- Tarımı bir kültür sayamaz mıyız?

TEOMAN DURALI- Tarım kültürdür tabii, çok önemli bir kül-

tür, birazdan ona temas edeceğim, o noktaya geleceğim. İnsan hepimizin bildiği üzere yeryüzünde yaşamaktadır. Yeryüzü yıldızlardan biri olan güneşimizin bir gezegenidir. Orta boyutta ve orta mesafede yer almaktadır. Güneşe ne çok yakın ne de uzaktır. Güneşe en yakın Merkür gezegeni, daha sonra Venüs, yeryüzü, Merih yahut Mars -bunlar topraklı gezegenler- ve ondan sonrakiler gaz kütlelerinden oluşuyor. Yeryüzü dediğim gibi orta yerlerde yer alan bir gezegendir ve güneş sayısız yıldızdan bir tanesidir. Bu yıldızların yer aldığı ve somut var olanların tümüne yurtluk eden mekâna evren yahut kainat diyoruz. Evren bugünkü hesaplara göre 300 milyar yıl önce büyük bir patlamayla ortaya çıkmış; hiç yoktan ortaya çıkmış deniliyor ve sürekli olarak genişlediği söylenir. Önceleri salt bir ışın hâlinde yer alıyordu, daha sonra maddeler oluşmaya başlıyor. Bunlar dakika itibariyle meydana gelen olaylardır. Yani yıllarla değil, dakikalarla oluşan olaylardır ve gittikçe bu maddeler birleşiyorlar. Atomlar moleküllere, moleküller de cisimlere doğru büyüyorlar, genişliyorlar ve nihayet belli bir dönemde gezegenler ve gezegenleri kendilerine cezbeden yıldızlar meydana geliyor. Bu evreni alt katmanlara sınıflamak mümkün, bunu gökbilimciler yapıyorlar. Astronom yahut astrofizikçilere göre, yıldızları bir arada tutan yıldız adalar ve daha büyük yıldız ada kümeleri var ve nihayet evrenin tamamı ortaya çıkmaktadır. Bu evrenin yarıçapını, ilk defa, çağımızın en büyük filozof bilim adamlarından Albert Einstein 20. yüzyılın Yirmili yıllarında matematik olarak ortaya koyuyor. Fakat bu biraz önce dediğim gibi sürekli olarak genişlemektedir. Neyin içinde genişliyor dersiniz bilmiyoruz, bir şeyin içinde genişlemiyor. Mekânını kendisi meydana getiriyor. Bu akla mantığa aykırı bir şey ama böyle, nasıl olduğunu ben de anlamış değilim, bilmiyorum. Başka bir zarfın içinde genişler bir hâlde değil, kendi zarfını kendisi meydana getirmektedir evren ve genişlemeyi gezegenlerin yıldızlardan uzaklaşmasıyla anlıyoruz. Yıldızlar da birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar. Yıldızların belli bir ömrü var. Bizim güneşimizin yaşı 4 milyar, aynı şekilde yeryüzü de öyle, çünkü daha önceki bir yıldızın patlamasından oluşan parçaların zamanla topraklaşmasıyla güneşimiz ve onun çevresinde dönen gezegenler

ve onların da çevresinde dönen uydular ortaya çıkmışlardır. Bu gezegenlerden birinde, yeryüzünde canlılar ortaya çıkmış. Şu an için bilgilerimizin izin verdiği kadarıyla canlılık yalnızca yeryüzünde var. Bir tek yeryüzünde canlının var olduğunu biliyoruz ve hâliyle canlı olan beşer yine yeryüzüne mahsustur. Bunun da böyle olup olmadığını şu anki bilgilerimizin çerçevesinde kesin bir dille söyleyemeyiz.

Yeryüzünü ilk dönemlerde kızgın bir kütle olarak görüyoruz. 1 milyar yıl sonra bu kızgın kütle soğuyor ve oluşumundan 1.5-2 milyar yıl sonra da suların belirmediğinden bahsedebiliriz yeryüzünde, çeşitli kimya oluşumlarının sonucunda H₂'yle O'nun birleştirmesinden, sentezinden suyun ortaya çıktığını bugün tespit etmiş durumdayız. Aşağı yukarı 150 yıldır bilinen bir olay bu söylediğim ve zamanla yeryüzünde deniz ve kara ayrımı ortaya çıkıyor. Önceleri karalar bir bütündü. Yunancada *pangaea* denilen bir bütünlük vardı. Bütün kıtalar birdi, bunlar ayrılıyorlar. Kıtaları ayıran şiddetteki depremlere -ki bunlar Richter ölçeğinde 10'un üstünde olmaktadır- tektonik deprem deniliyor. Gördüğünüz gibi bir oyun gibi şu kıtaların şekilleri, hani çocukların oyunları vardır birleştirirler, ayırırlar; bu mesela yani Güney Amerika'nın doğu burnu Brezilya'nın şu kesimi Afrika'nın Gine Körfezi'ne uymaktadır. Buradan kopmuş olduğu görülüyor. Avustralya ve Endonezya adaları Asya'ya yapıştırlar. Avrasya ve Afrika Amerika kıtasının şu kesimine sığmaktaydı ve bu pangaea'nın çevresinde de yekpare bir deniz var, bir okyanus var. Daha sonra bu pangaea'yı bozan sadece tektonik bir devrim değil, yaklaşık günümüzden 1-1.5 milyar yıl önce büyük bir göktaşının yeryüzüne vurduğu ve vurduğu yerde olağanüstü bir deliğin açıldığı söylenmekte, iddia edilmektedir. Bu da Büyük Okyanus'u meydana getiriyor. Buradan fırlayan maddelerin yeryüzünün etrafında dönerek zamanla topaklaşmasıyla tek uydumuz olan ay ortaya çıkmaktadır. Ayın yüzölçümüyle Büyük Okyanus'ununki denk düşmektedirler. Dünyanın bugünkü şekli 4. devrin sonucunda ortaya çıkmıştır ve bu tabii değişiklikler olmaya devam ediyor. Mesela, 4. Devirden sonra da hâlâ Karadeniz'in Akdeniz'e bağlantısı yoktu. Burada göl şeklinde büyük bir iç deniz vardı; Hazar, Aral ve Karadeniz

bir bütünlük oluşturmuyorlardı. Daha sonra meydana gelen daha ufak çaptaki tektonik olaylarla, depremlerle Alp, Dinar ve Himalaya zinciri oluşmaktadır. Çok zayıf bir oluşum var. Buradan başlıyor Alp Dağları, bunlar Dinarlar olarak devam ediyor, Balkan Dağları olarak geliyor ve Doğu Trakya'da çok alçalıyorlar. Bizim Trakya'nın kuzey kesiminde alçak tepeler olarak devam ediyor. Istranca dediğimiz dağların en yüksek noktası -yanlış hatırlamıyorsam- 600 küsur metre Kırklareli'nde ve İstanbul Boğazı'nın ağzında bitiyor. Alpler'den başlayan bu zincir İstanbul'un kuzeyinde Podima köyü civarında bitiyor.

Anadolu'ya sığıyoruz. Anadolu'da kuzeyde Karadeniz'e paralel uzanan dağlar var. İsfendiyar/Küre Dağları deniliyor ve güneyde Ege'den başlıyor, Ege'den Doğu Anadolu'ya doğru uzanan Toroslar söz konusu ve bu iki silsile arasında İsfendiyar'la Toroslar'ın arasında yüksek bir yayla var; Anadolu yaylası, Orta ve Doğu Anadolu yaylaları, Doğu Anadolu tabii daha da yüksek. Bu çember Kafkas Dağları'nda kapanıyor. Çok yüksek bir silsile ortaya çıkıyor: Kafkas Dağları, bunlar da geliyor daha doğuda İran'ın kuzeyinden ve güneyinden ayrılıyorlar ve ortada yüksek bir yayla kalıyor; İran yaylası. Gene geliyorlar, bugünkü Afganistan'ın ortasında birleşiyorlar, Hindukuş'u meydana getiriyorlar. Hindukuş yeniden bölünüyor, Altay ve Tanrı Dağları olarak kuzeye doğru yürüyor, güneyde de yeryüzünün en yüksek dağ silsilesi olan Himalayalar var ve orada da yeryüzünün en yüksek tepesi, 8000 küsur metre yüksekliğindeki Everest'le karşılaşıyoruz. Bu arada çok yüksek yaylalar var. Tibet yaylasının ortalama 4000 metre irtifası var ve onun hemen kuzeyinde biraz daha alçak olmakla birlikte yine çok yüksek bir yayla olan Taklamakan çölü ve nihayet daha da kuzeyinde 2000 metre civarında çok yüksek Moğolistan düzlükleri var. Gördüğüm bir mıntıkadır, bu kadar kuru bir yeri ben görmedim, yaşamadım. Nemsizlik anlamında dehşet kuru bir yöre, mesela kar yağıyor, kar taneleri yere yapışmıyor hiç nem olmadığından, rüzgâr savuruyor bunları, dolayısıyla toprağın, yörenin aklaştığına tanık olmuyorsunuz. O derece kuru bir bölge, sürekli bir şey sürmeniz gerekiyor, çünkü habire deriniz kuruluktan çatlayabiliyor.

Bu dağ silsilesi Avrasya'nın doğusunda bitiyor ve burada Doğu Asya ovaları başlıyor. Doğu Asya ovaları son derece münbit araziler, kuzeyinde gene çok düz bir araziyle karşılaşıyoruz. Yeryüzünün iki kesif orman tabakasından biri, Avrasya'nın kuzeyindeki balta girmemiş ormanlarla doğuda Kamçatka Yarımadası'ndandır; bu Almanya'yla Fransa'yı ayıran Ren'e kadar uzanmaktaydı. Tabii bu orman kalmadı, Avrupa yakasındaki kısmı aşağı yukarı 16. yüzyılda bitiriyorlar, onun tek bir kalıntısı bugün Almanya'nın güneybatısındaki kara ormanlardır. Asya kesimi devam ediyor ki oraya da tayla denilir. Türkçe bir addır tayla, bu ad ömürlülük, ömrün bitmemesi anlamına gelirmiş. Avrasya'nın büyük kuzey ormanlarının yanı sıra güneyinde adalar kısmında ve daha da kuzeyinde yarımadalarda, Malay Yarımadası'nda Tayland'da, Hindistan'da Ekvator Ormanları var. Ama asıl en sık Ekvator Ormanları Orta Afrika'yla Güney Amerika'nın kuzey kesimlerinde, Amazon bölgesindedir, o da son derece geniş bir ova ve sularla donanmış vaziyette son derece. O da gitgide ne yazık ki ortadan kaldırılıyor.

Güney Amerika'nın dağ kesimi bu görülen Alp Dağları'dır ve bu kayalık dağlar kuzeye doğru uzanır. Alaska'dan aşağı yukarı Meksika'nın ortalarına kadar uzanırlar. İki kıta Afrika'yla Avrasya bir bütünlük özelliğini gösterir. Bunlardan Amerika kıtası farklıdır. Daha kenarda kalmış görünür büyük tektonik olaylar sırasında, Avustralya'ysa bir istisnadır. O tamamıyla bir tarafa atılmıştır ve nihayet 4. Dönemde kopan bir de güney kutup, yani Antarktika dediğimiz bir kıta var. Bu görünümde en son ortaya çıktığını tanık olduğumuz canlı türü beşerdir, yani atalarımızdır. Orta Afrika'nın doğusunda, bugünkü siyasi oluşumda Tanzanya, Uganda, Kenya üçgeninde göller görüyorsunuz, Viktorya gölü, Nyassa gölü vs. bu göllerin çevresinde dağlık bir arazide ilk defa beşerle karşılaşılıyor. Son yıllardaki keşiflerle Habeşistan'la Nijer'de de ilk beşere ilişkin kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bunun da tarihi tıpkı evrenin oluşumu gibi sürekli değişiyor. Benim gördüğüm son kayıtlarda 300 bin yıla geri gitmektedir. Nereden gelmiştir, kimin, neyin nesidir? Çok tartışmalı bir konu, buna girmeyeceğim. Kanıtlanamadığından inanç konusu olarak karşımıza çıkıyor

ve inançlar hararetli mücadelelere gebedirler. Militan evrimciler falanca hayvandan geliyor diyorlar, onlara karşı olanlar hayır diyorlar, bir yerlerden geldiği yok, kendi başına var edilmiştir. Dediğim gibi bu münakaşaya ben şimdi hiç girmiyorum. Gördüğümüz beşer biyologların, evrimcilerin Latince *homo sapiens sapiens* adını verdikleri, bildiğini bilen, bildiğinin bilincinde olan beşer demektir.

SALONDAN- İnsan değil.

TEOMAN DURALI- İnsan değil, hayır. Latincesiyle *hūmānus*, Türkçesiyle dirimsel, biyotik varlık olarak dünyaya geliyoruz ve dünyaya gelmekle birlikte beşerlikten insana geçmeye başlıyoruz, insan oluyoruz. Dünyaya gelinceye değin iki türlü oluşumumuz var: İki karşıt cinsiyetin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve yine biyolojide döllenen yumurta denilen zigotla dünyaya gelme anına değin geçen dönem doğum olayıdır. Dünyaya gelişi doğum olarak nitelemek yanlıştır ama böyle yapıyoruz. Artık değiştirecek hâlimiz de yok, ona da doğum diyoruz. Doğumla dünyaya geliş arasındaki süre beşerliktir. Tamamıyla biyolojik bir varlık olarak geliyoruz. Öteki canlılarla bir bütünlük oluşturuyoruz, aynen öteki bütün canlıların özelliklerine sahibiz. Büyük sapma, devrim niteliğindeki dönüş dünyaya gelişle başlıyor. Buradan itibaren kültür, toplum varlığı olmaya başlıyor, toplum varlığı olmaya yönelen beşere insan diyoruz. Onun artık dirimsellik, biyotiklikle ilgisi gittikçe azalmaktadır. Kültür doğal olan biyolojiye, dirimselliğe paralel gelişir, kendi başına bir gelişim çizgisini göstermiyor ve doğadan kopuktur. Biraz önce söylediğim gibi doğayı değiştirerek kendinize yontmaktayız, mâl etmekteyiz. Kendimize bir doğal çevre inşa etmekteyiz ve bunu toplum çerçevesinde bireyler olarak yapmaktayız. Bütün toplulukların ve daha sonra toplumun kendisinden doğduğu ilk topluluk, anne-baba-çocuk üçlüsünü içeren aile dediğimiz topluluktur. Bu topluluğa ilk örnektir, ana örnektir, doğaldır, dirimseldir. Aile genişler. Akraba, akrabayı taallukat, oba veyahut da Arapçasıyla söylersek kabile ve nihayet en geniş dirimsel, biyotik topluluk boydur, aşirettir. Bütün bir geçmişte insanlar bu söylediğim topluluklarda

yaşamışlardır. Her topluluğun kendine mahsus kültürü ve dili olmuştur. Biyotik olmadığını nereden biliyoruz? Biyotik, dirimsel olan ne varsa topluluğuna yaygındır. Biyotik topluluklara tür diyoruz ve bunlar bir genetik bütünlük oluştururlar. Biz de biyotik, dirimsel olarak beşer türündeyiz. Hepimizin ortak genetik kaygısı var. Buna karşılık kültür dediğimiz farklı topluluklar, insan toplulukları birbirlerine benzemezler. Her kültür kendi başına özelliklere haizdir. Bunlar büyük ölçüde içinde yaşanan doğal şartlarla uyumludurlar. Beşer olarak dünyaya gelen insanın doğal çevreye ayak uydurmasına izin verecek hiçbir imkânı yoktur. Hiçbir canlı insan kadar yoksun, insan kadar hazırlıksız, insan kadar zayıf ortaya çıkmaz. Her canlı ortamıyla, çevresiyle uyum içinde dünyaya gelir. Soğuk iklimlerde yaşıyorsa postu vardır, kalın bir yağ tabakası vardır, soğuk sulara yaşayan memelileri düşünün mesela, kutup aylarını düşünün, orada eksi 50'lere varacak sıcaklığa dayanacak bir yapıya sahiptir. Buna karşılık sıcak bölgelerde yaşayan canlılar aynı şekilde oranın iklim şartlarına uygun ortaya çıkarlar. İnsanın hiçbir iklim şartına uygun donanımı yoktur, tümüyle yoksundur ve onu yaşatan, onun ortamıyla uyuşmasını mümkün kılan toplumdur. Toplumun ilk insanı koruyan, kollayan bireyi kadındır, annedir yahut öksüzse annenin yerini tutacak bir kişidir, Allah kimsenin başına vermesin.

Şimdi toplumlar, topluluklar anne ürünüdürler ve bunun en güzel karşılığını İslamcada buluyoruz: Ümmet, "umm"dan/anneden gelir. Ümmet anneden oluşan, anneden çıkandır. *Umm* aynı zamanda kelime anlamı itibariyle önder demektir, imam, umm aynı kökten geliyor. Önder olan, yol gösteren anlamlarına gelmektedir. Annenin doğurmanın yanında en önemli özelliği eğitmektir, terbiye etmektir. Bu sebeple yine İslamcada umm olmanın yanında anne mürebbiyedir. *Rabâ*, öğretmek kökünden geliyor, aynı şekilde Allah'a atfedilen en önemli vasıf *Rab*'dir. Rahman ve Rab kadında tecelli ediyor. Rahmi var ve mürebbiyedir. Rahimde oluşuyoruz, beşerliğimiz o rahimde geçiyor. Gerçi şimdilerde dölyatağı deyip duruyorlar ama ben rahimden olmayım. Kim istiyorsa dölyatağında olsun. Rahimde oluşmanın ayrıcalığı nedir ve mürebbiye nasıl bir şeydir? Beşerin insanlaşması, kültür, top-

lum varlığı olması eğitimle iç içedir. Eğitilerek insan oluyoruz, insanlaşıyoruz ve bu eğitimi veren annedir. Daha sonra çember çember gelişir. İşte baba da girer. Nihayet cinsiyet farklılığı sonucunda topluluklarda erkek çocuğu yetiştiren, zanaat edindiren baba olur. Kız çocukları annelerinin yanında devam ederler büyümeye, yetişmeye, vs. Sonra köy, mahalle, nerede yaşanıyor-sa oranın büyükleri bir şeyler öğretmeye başlarlar. Mahallenin olduğu zamanları söylüyorum, mahalle filan kalmadı. Böylece kişi, birey yaşarken öğreniyor. Bu çok önemli bir nokta yaşarken öğrenmek, ayrıca bir yere alıp da orada bir şey kazandırmak, bir şey yedirmek söz konusu değil. Gündelik yaşama sürecinde yaşamayla ilgili sanatları öğreniyoruz. İnsanın öğrenmeden yaşama imkânı yoktur. Yürümesini öğreniyoruz, büyük küçük abdesti öğreniyoruz, yemeyi öğreniyoruz, her şeyi öğrenmek zorundayız. Bunu hep tekrarlarım, çok çarpıcı gelir bana: Yeni dünyaya gelmiş memeli bir hayvan annesinin memesini kendiliğinden bulur. İnsan yavrusu bunu yapamaz. Annesi götürmediği sürece emziremez. Bu derece insan yaşama talihinden yoksundur. Her şeyi göstermek gerekiyor, neden? Çünkü öteki canlılardan farklı olarak insanın içgüdüğü yok denilecek derecede az bulunmaktadır. Her şeyi insana kazandırmak mecburiyetindediniz ve kazanılan özellikler, değerler ölçüsünde de bir kültürün gelişmişliğinden bahsedebiliriz. İnsanı inceleyen, insanla uğraşan bilime beşer bilim, antropoloji deniliyor. Genellikle beşer bilimciler, antropologlar kültürlerin sahip oldukları değerler derecesinde gelişmiş oldukları görüşünü reddederler. Bir kültürün başarısı veya başarısızlığı yaşama şansına bağlıdır. Bir kültür yaşayabildiği ölçüde başarılı sayılır. Amazon ormanlarında, Yeni Gine ormanlarında 3000 yıl önce nasıl yaşıyorsa hâlâ öyle yaşayan topluluklar vardı. Artık kalmadı ya, vardı. Bunlar başarılı mıydı, başarısız mıydı? Bunların uçakları yoktu, bunların füzeleri yoktu, bunların televizyonları, radyoları, telefonları, hele hele cep telefonları yoktu vs. Başarılı diyor beşer bilimciler, neden? Çünkü o topluluklar o yörede, o ortamda yaşamışlardır, vardılar. Bu çok şiddetli bir tartışma konusu, yani zaman içinde gözle görülecek yenilikleri üretmemişlerdir. Nasıl bilirlerse, öyle yaşamaya devam etmiş-

lerdir. Zaman zaman ben kendi hesabıma bu beşer bilimcilere hak vermiyor değilim. Yeni Gine ikiye ayrılır, doğu ve batı, batı Yeni Gine Endonezya'ya bağlıdır, doğu Yeni Gine bağımsızdır. Burası Papua Yeni Gine'dir (Irian Caya). 99'da şu gördüğünüz dağlık kesimin eteklerinde bir köye gelmiştim. Daha önce hiç rastlamadığım bir yaşama biçimiyle karşılaştım. Yirmi-otuz metre yüksekliğindeki ağacın tepesini kesmişler. Geniş bir düzlem var ve o düzlemin üstüne bambudan kulübe inşa etmişler. Ağaçta çentikler var. Bu çentiklerden çevikçe inip çıkıyorlar. Benim gibi çeviklikten nasibi almamış bir yaratık felaket zorluk çekmiştir. Bana yukarıdan bambu lifleriyle örülü halat attılar. O halata yapışmıştım, oralardan kaydım, itele kakala çıktım nihayet yukarı, tabii ödüm de koptu o arada, o ayrı bir bahis. Emin olun bugünkü AVM'lerimizdeki konutlar, herhâlde oradan daha rahat, daha güzel değil. Aşağısı cehennem gibi sıcak, rutubetli, börtü böcek, sivrisinek, sinek, aklınıza gelen musibet var. Çünkü bataklık bir zemin, sürekli yağmur, yemyeşil etraf, oraya çıkıyorsunuz, püfür püfür esiyor. Nasıl oluyor anlamadım, sivrisinekten eser yok, hiçbir şey yok. Kulübenin içinde yemek pişiriyorlar. Penceresi filan yok ama öyle gizli delikleri var ki oradan o duman çıkıyor. O kulübenin içinde duman, koku, hiçbir şey yok. Gayet güzel nezih bir ortam, tam tabiriyle nezih, şimdi aklıma geldi ve insanları, çocukları mutlu, özellikle mutluluk çocuklarda görülür. Kalan o sulara giriyorlar çıkıyorlar cııldak cııldak oynuyorlar, koşuyorlar. Önce bir yabancıyı gördüklerinde korkuyorlar tabii, feveran ediyorlar. Geliyorlar, şaka yapıyorlar, takla atıyorlar, vesaire. Rekabet yok, çünkü her şey kurallara bağlanmış. Yani sen benim sevgilimi kaptın, sen bilmem şunu ettin filan falan, öyle bir dert yok. Kim kiminle evlenecek, nasıl aile kuracak, neler olacak, neler bitecek, bunlar son derece sıkı kurallara bağlanmış olaylardır. Kavgası gürültüsü yok ama büyük ihtimalle binlerce yıldır değişmemiş bir yaşama tarzı var. Böyle bir olayı çok daha önceki bir tarihte Toroslarda Yörüklerin arasında görmüştüm. Tabii bu derece tırnak içinde "ilkel" değil ama yine herhâlde 10-12. yüzyılda nasıl yaşamışlarsa, öyle yaşıyorlar. Bu 81'de gördüğüm bir olaydı, herhâlde yol aldık göç yollarında, sonra aynı muntıkaya,

Toroslar'a 6-7 yıl sonra gitmiştim, Çukurova'nın köylerine elektrik gelmişti, hayat baştan ayağa değişmişti. O zamanlar bir furya vardı Dallas diye televizyonda, herhâlde siz pek tanık olmadınız. JR var, evet, onu seyretmeye başlamışlar. Birdenbire hayatları altüst oluyor. Buzdolabı almışlar, çamaşır makinesi gelmiş. Tabii bunlar gelince çalışmaya gerek kalmıyor, sıkıntı bastırıyor. Can sıkıntısı, ne yapacaklar? Dedikodu, ondan sonra erkekler tavla oynuyor, kâğıt oynuyor, kadınlar kendi aralarında toplanıp dedikodu yapıyorlar, vs. Benzeri bir olayı Eskimolardan dinlemiştim Grönland'da, Danimarka sömürgesinde yahut Danimarka iradesinde Grönland, oraya Danimarka durmadan servet yağıdırıyor. Onları tutabilmek için aklına geleni veriyor; çamaşır makinesi veriyor, evleri ısıtılıyor, gençleri içkiye ve uyuşturucuya dalmışlardır. İntihar gırla geliyor. Yeryüzünün intihar edenler listesinin başında geliyor Grönland. Niye oluyor? Hayat anlamını kaybediyor. Bizde ise kişi yaşama mücadelesi veriyor. Hayatta bizim için en önemli şey yakınlarımızı yaşatmaktır. Çocuklarımızı, eşimizi, dostumuzu yaşatmak bizim için en önemli gayedir. Şimdi öyle bir şey kalmadı, mücadele gücümüz elimizden alındı. Oturuyoruz burada bütün gün, can sıkıntısından patlıyoruz. Her şey belirli bir doğal süreci izlemek zorunda, bir anda bir yeniliği getirdiğiniz vakit o doku parçalanıyor, berbat oluyor. Toplumla ilgilenen, toplumla iştigal eden varsa aranızda siyasetçi, iktisatçı, sosyolog her neyse, bunu çok dikkate almak zorundadır. Özellikle siyasiler, toplum hakkında da en cahil olanlar onlardır. O medeniyet tarihi bana kalırsa siyasileri her şeyden önce ilgilendirmeli.

İlkin topluluklar çevrelerini sömürerek yaşamışlardır. Toplayıcılıkla yaşamışlardır ve bu çevreyi çok hızlı bir biçimde öldürür. Çevrenin imkânlarını tüketiyorsunuz. İnsanlığın ortaya çıkışından 100 bin yıl sonra Afrika'ya dağılmaya başlıyorlar. En köklü eski insan örfleri Afrika'dadır ve yeryüzünde bugün en büyük ırk çeşitliliğini de Afrika'da bulursunuz. Şunu da hemen işaretleyeyim, hepimizin ak teninin altında bir karartı olması gerekiyor. Çünkü oradan geliyoruz, atalarımız oradadır. Sonradan aklaşmışsınız. 100. Binde, Afrika'nın tamamı iskân edilmiştir. Bu kıtaların ayrışmasının yanında iklim değişikliği de çok önemli bir etken-

dir: Bir aşırı soğuk iklimin hâkim olması söz konusu dünyaya, bir de iklimin ısınması. Son Buzul Çağı -ki buzul çağlar deniliyor- 8000 yıl önce bitiyor ve Buzul Çağlarında deniz seviyeleri çok düşer. Çünkü kuzey yarımküre buzlar altında kalmaktadır. Şu gördüğünüz çizgi Buzul Çağının donmuş mıntıklarındır ve su seviyesi düşünce burada gördüğünüz denizler karaydı, dolayısıyla Güneydoğu Asya'dan Avustralya'ya yaya geçebiliyordunuz veya en azından bugün bayağı geniş olan bu mıntıka çok dar bir yerdi ve çeşitli ağaç kütüklerle Yeni Gine'den Avustralya'ya geçmek mümkündü. Şimdi 200 bin yıl sonra insanlar Afrika'dan öteki kıtaya, Avrasya'ya çıkmaya başlamışlardır. Çıkış iki yerden olmuştur: Bir, Afrika'nın doğusunda Habeşistan'la Yemen arasında yer alan Babülmendep Boğazından Arap Yarımadası'na geçilmiştir. İki, Mısır'dan Sina Yarımadası üzerinden Filistin, Mezopotamya ve Anadolu üzerinden kuzeye geçilmiştir. Buradan geçenler kıyı boyu yol alarak binlerce yıl içerisinde Asya'nın, Avrasya'nın güney kıyıları boyunca Avustralya'ya kadar geliyorlar. Buradan çıkıp da Hindistan'da, doğu Hint adalarında, Malay Yarımadası'nda ve bu takımadalarda yerleşenler, en eski yerliler. Bunlar hâlâ Afrika'nın bazı ırklarını bize andırmaktadır. Avustralya'da da var. İngilizcede *Aboriginal* dedikleri, benim Türkçeye "Yepyerli" diye tercüme ettiğim bu insanlar önemli ölçüde Afrika'daki Pigmeleri andırmaktadırlar. Bir Pigme görün, sonra da Borneo yahut da Yeni Gine'deki, Avustralya'daki bir Yepyerliyi görün, arada fark yok dersiniz. Bu derece bunlar tecrit olmuşlar, karışmamışlardır ve oldukları gibi kalmışlardır. İklim şartları da uygun olduğundan mutasyon geçirenlerin orada yaşama şansı artmamıştır. Buna karşılık iklim farklılığına uğrayan topluluklar çok şekil değiştirmişlerdir. Kuzeye çıkan insanlar güneş ışığının zayıf olmasından ötürü zamanla aklaşmışlardır. İki türlü ten rengi vardır, üç değil, sarı diye bir ırk yok, bu yanlıştır. Sarı ancak sarılık hastalığına yakalananlarda vardır. Ak ve kara tenli insanlar var ve bunların arasında önemli bir çeşitlilik yer almaktadır. Apak da hafif kara aktır, daha kara ak, daha kara aktır, en nihayet kahverengi, çikolata rengi ve Afrika'nın Güney Sudan'da parlak kara tenli insanlar görüyorsunuz. Çok güzeldirler, ışığı yansıtıyorlar. Sanki ayak-

kabı boyacısı cila vurmuş... Kara ten sandığınız gibi Afrika'ya mahsus değildir. Hindistan'ın temel halklarından Tamiller de kara tenlidirler. Hindistan'da iki çeşit ırk yaşar: Kuzeyden daha sonra gelmiş olan Hint-Avrupalılar yahut Ariler tenleri kararmış olmakla birlikte güneşin etkisiyle ak tenlidirler. İkincisi, kara tenli Tamillerdir. Bunlar Hindistan'a Afrika'dan ilk gelen kavimlerdendirler. *Dravid* ırkına mensupturlar ve yaklaşık 70. Binde geldikleri tahmin ediliyor. Avustralya'ya 60. Binde ulaşıyor insanlar, dediğim gibi karaya bitişik bir ova ve Avustralya'da tecrit kalıyorlar. Sular yükselince gerisin geriye gidilemiyor. Orada hapis kalıyorlar. Aynı şekilde Tasmanya'daki yerliler öyledir. Ne yazık ki insan hakçı, demokrat, liberal Avrupalılar bunların soylarına kibrit suyu dökmüşlerdir. Tasmanya yerlileri soykırma uğramışlardır. Son Tasmanya yerlisi 1880 küsurlarda ölüyor, artık Tasmanya yerlisi yok. Benzeri bir olay Güney Amerika'nın en güney ucunda ateş ülkesinin yerlilerinin kaderi olmuştur, onları da yok etmişlerdir. Burada Patagonya yerlilerinin önemli bir kısmı yok edilmiştir. Yok demiyorum ama varsa bile çok az sayıda kalmış, bunlar tümüyle gitmişlerdir. Her neyse, en son iskân edilen kıta Amerika'dır. 17. Binde geçtikleri tahmin olunuyor Avrasya'dan Bering Boğazı ile Alaska'ya geçildi, dediğim gibi son derece düşüktü su seviyesi ya da kara parçası vardı. Belki de buzullarla kaplıydı, bu şekilde geçmişler ve 15. Binde Amerika'nın güney ucuna kadar ulaşıyor insanlar, bu kuzeye çıkan insanların tenleri aklaşıyor, saçlarının rengi açılıyor ve renkli gözlü insanlar oluyor. Doğuya kaydıkça, insanlar yeni bir şekil alıyorlar. Soğuk, sert iklim ve kum çöllerine dayanıklı hâle gelen insanlar var. Çekik göz buradan ileri geliyor. Göz küçüldükçe kum fırtınalarına mukavim hâle gelir. Doğulu insanların çekik gözlü, elmacık kemiklerinin çıkış olmasının sebebi kum fırtınalarıdır. Kum fırtınasıyla karşılaşsanız yuvarlak gözlü olmaya lanet edersiniz. Her tarafınızdan kum dolmaya başlar. Ağız, burun, göz, ne kadar küçükse yarıklar o kadar o doğa şartlarına mukavim hâle gelirsiniz. Boy da aynı şekilde, kuzeye soğuk iklime çıkan insanlar boylu poslu olmaktadır. Sebebi vücut ısını korumaktır. Çok sıcak bölgelerde insanlar ufak tefektir. Çünkü sıcağı atmak mecburiyetindedir ve

çok terlerler. Sıcağa uygun hâle gelmek mecburiyetindedir. Hepsinin bir sebebi vardır, yani güzellikle, çirkinlikle, yakışıklılıkla filan alakası yok, hepsi doğa şartlarıyla, çevreyle ilgili; talepleriyle ilgili olaylar değil. Bunların nasıl olduğuna, niye ortaya çıktığına girmeyeceğim, onlar bizim konumuz değil. Beşerin evrim serüvenini konuşmuyorum, sırf birtakım ön bilgilerle donanmak için bunları anlatıyorum.

İnsanlar toplayıcılıktan avcılığa intikal etmişlerdir. Yine Afrika'da ama daha ziyade Afrika'dan çıkıp da Avrasya'nın kuzeyine geldiklerinde büyük ölçüde avcılığa geçmişlerdir. Çünkü doğal zenginlik yok burada, toplayıcılıkla karnınızı yetesiye doyuramıyorsunuz. İkincisi, burada etkin yırtıcı hayvanlar çok fazla, özellikle de kurtlar, insanların en fazla ilişki kurup taklit ettikleri kurtlardır. Kurtlar bütün kıtalara yayılmış durumdaydı. O bakımdan en eski kadim insanlar kurtları taklit ederek yaşama mücadelesini sürdürmüşlerdir. Kurt olağanüstü zeki bir hayvandır ve insana benzer biçimde sürü dediğimiz topluluklar hâlinde yaşar. Bütün işlerini topluluk hâlinde yapar, özellikle avlanmayı topluluk olarak görür. Avına pusu kurar, beklenmedik bir anda avının üstüne çullanır ve bir tek kurt değil, bütün bir sürü mücadeleye giriyor. İnsanlar özellikle de Avrasya'nın doğu ve iç kesimlerine iskân eden boylar kurtları taklit etmişlerdir. Türklerin ataları Hunlar bunların başında gelmektedir. Bu sebeple de kurt Hunların, daha sonra Türklerin fetişi, totemi hâline gelmiştir. Kurttan türediklerine inanırlar; bütün doğayla iç içe yaşayan toplumlarda kurt fetişizmini görürsünüz. Romalılar da kurttan türediklerine inanırlardı. Romus ile Romulus emziren bir kurttur. Türkleri de emziren Asena adında bir dişi kurttur ki, Asena aynı zamanda bir hanedanın adıdır. O hanedanın kurttan türediğine, kurttan beslendiğine inanılmıştır. Tarıma ve oradan şehir kurmaya geçişin hikâyesini isterseniz gelecek derse bırakalım. Vaktimizi epey de aştık, bu hep olan bir şey bizim konuşmalarımızda, belki ondan sonraki hafta da Orta Çağ Hıristiyan Avrupa medeniyetine geçerez. Sorularınız, ekleyeceğiniz, çıkaracağınız bir şeyler varsa...

SALONDAN- Antropologlar toplulukların başarı ölçüsü

olarak uzun süreli yaşama şansını görmüşler. Bunun dışında sayısal bir çoğunluk, sayının fazla olması antropologlar açısından başarı sayılıyor mu?

TEOMAN DURALI- Hem evet, hem hayır. Şu anlamda evet, bütün canlılarda olduğu gibi insan da çoğalmakla yükümlüdür. Bu arada çok ilgi çekici bir şey, dinlerle yaşama olayı örtüşür. Onu unuttuk söylemeyi. Bütün dinler yaşatmak üzere vardılar ve fetişizmlerden, totemliliklerden beri kültürün temelini oluştururlar. Birçok bize yaşamaya aykırı, yabancı gibi gelen din uygulamaları zamanla unutulmuş ihtiyaçlardır. Bu çerçevede Allah, Kitab-ı Mukaddes'in başlarında, Ahd-i Atîk'te, yani Eski Ahit'te, Yahudilerin kitabında "*Çoğalınız, artınız*" der. Bu olağanüstü önemli biyolojik bir buyruktur. Biyolojide, dirimde türlerin başarısı çoğalmalarına bağlıdır. Bir tür çoğaldıkça evrimcilerin gözünde başarılı kabul edilir. Aynı şey insanlar için de söylenmiştir. İlk defa "*Çoğalmayın ey insanlar*" diyen şu son dönem medeniyetidir. Onun dışında bütün kültürlerde, medeniyetlerde çoğalmak baş tacı edilmiştir. Ancak bir kültürün başarısında biricik kıstas o değil, çünkü o çoğalmayı mümkün kılacak donanıma sahip olması lazım. Çok hızlı bir biçimde çoğalma mekânizması ketlenebiliyor ve soysuzlaşma başlıyor. Çoğalma durduğu vakit soysuzlaşma, Fransızcada *dégénérescence* dedikleri olay baş gösteriyor. O bakımdan çok önemli bir yer tutuyor.

Galiba başka bir soru yok, sizi çok da fazla sıktım. Efendim, teşekkür ederim. Sabır gösterdiniz, sağ olun.

Diller ve Medeniyetler

TEOMAN DURALI- Medeniyet olayını hangi bilimler ele alır, biraz ondan bahsedip, daha sonra Orta Çağ Avrupa medeniyetinin coğrafyasından size bahsedeceğim.

Medeniyet elbette öncelikle *medeniyet tarihi* tarafından ele alınır. Bu kendinden anlaşılır bir şey ama medeniyetin altında yatan insan dokusunu, kavmiyet ve ırk olayını, insan biyolojisini inceleyen, bir bakıma biyolojiyle sosyoloji arasında yer alan beşer bilim yahut antropoloji. Bu da birkaç kola ayrılır: Fizik antropoloji -tam karşılığı beşer bilimdir zaten- sosyal antropoloji, kültür antropolojisi, felsefi antropoloji, vs. Bizi burada ilgilendiren beşer bilim anlamındaki fizik antropolojisi oluyor. Bu beşer bilim insanın dirim, yani biyotik kesimini ele almaktadır. Biyotik anlamda insan nasıl bir yapıya sahiptir ve bunun toplumsal, kültürel etkileri ölçülür beşer bilimin araştırmalarında. Beşer bilim, antropoloji 20. yüzyılın ilk yarısında çok tartışılan sorunlu bir bilim hâline gelmiştir. Çünkü bu bilime dayalı olarak bir ideoloji ortaya çıkmıştır. İdeolojiler hayatın değişik sahalarına uygulanan felsefe sistemleridir. Belli başlı dört ideolojiden bahsedebiliriz: Sermayecilik/kapitalizm, toplumculuk/sosyalizm, milli toplumculuk/nasyonal sosyalizm ve faşizm. Bunlardan sermayecilik/kapitalizm iktisada, özellikle de maliyeye yaslanır. Toplumculuk, Marxçı yorumuyla iktisat ve tarih temellidir. Milli toplumculukta ise yoğun bir felsefe esası var ve bu ideoloji iki önemli ırmaktan besleniyor; bir yanda Alman idealizmi ve onun edebiyata yansımış hâline romantiklik diyoruz, oradan esinini alıyor. Öbür ırmak da Darwin evrimciliğidir. Özellikle Darwin evriminin Spencer yorumu; buna toplumsal Darwincilik de denilmektedir. Faşizme gelince ana dayanağı tarihtir. Faşizm İtalya'da 1924-1945 arasında gördüğümüz bir düzendir. Bu lafızlar yalan yanlış yerlere

kullanılırlar. Bir çeşit küfür gibi de kullanılır bunlar, önümüze gelene yahut önümüze gelen beğenmediğimiz düzene faşist deriz. Halbuki son derece iyi belirlenmiş bir felsefenin ifadesidir, sermayecilik, toplumculuk, milli toplumculuk gibi. Milli toplumculukla faşizm hep karıştırılır ve aynı görülür. Yakındırlar birbirlerine ama aynı değildirler. Dayandıkları ilkeler bakımından önemli birtakım farklar vardır aralarında, her şeyden önce mesela, milli toplumculuğun ana dayanaklarından biri beşer bilimin ele aldığı ırk olayıdır. Faşizmde bunun önemi yoktur. Faşizmde biyotik içerikli ırk değil, millet temeldir. Yani kültür arka planını taşıyan millet önemlidir. Milli toplumculukta kültür arka planı o kadar önem kazanmaz. Önemli olan biyotik, dirim asıllıdır. Belirli bir dirim, biyotik tarife dayanılarak oluşturulmuş bir toplumdur bahsedilir. Milli toplumculuğun milleti, ulus devlettir. Faşizmin devleti millet devletidir. Millet manevi değerlerin el üstünde tutulduğu kültür birliğinin adıdır. Beşer bilim, antropoloji milli toplumculuk doğrultusunda iş görmüş olduğundan 1945'te Almanya'nın yenilmesiyle birlikte tasfiye edilenlerin arasında yer almıştır. Gerçi bugün hâlâ tedris ediliyor okullarda, üniversitelerde, ben de bizim fakültede okumuştum. Okuduğum konular arasında bu da vardı ama tehlikeli ve hoş görülmeyen bir alandır. Avustralya'dan gelen hocamız Prof. Hart'tan ders almıştık. Irkların belirlenmesinde bizde de Otuzlu yıllarda çok rağbet gören kafatası ölçmeleri vardı. Hatta bir gün bize göstermek üzere sınıfta kafataslarını ölçmüş ve sınıftaki kafatası ölçüm ortalamasını çıkarmışlar. Adamın başına bela açtı. O zaman Türkiye'de Solun yükselme dönemiymiş, adam artık sokağa çıkamaz hâle geldi, her yerde faşist diye damgalandı. Bir süre sonra da zaten bastı gitti. Sadece bundan dolayı mı, başka şeyler de vardı belki, gecekondu mahallelerinde sosyolojik araştırmalar yapıyordu. Konusu olmakla birlikte adam yokluğundan sosyal antropoloji dersleri de veriyordu. Casus suçlamalarına maruz kaldı. Bilirsiniz, bizde çok kolay olur casus suçlamaları; beğenilmeyen, sevilmeyen adama böyle yafta yapılırdı. Prof. Hart da bu suçlamaların sonucunda kaçtı gitti buradan ve çok da yazık oldu. Doğru muydu bilmiyordum tabii, benim konum değil, istihbaratçı değilim, ilgilendirmez beni

ama iyi bir hocaydı, iyi bir öğretim üyesiydi. Her neyse, demek ki medeniyet mahzeninde sorunlu bir sorun olan ırk da ele alınmaktadır. Irk sadece siyasi ve toplumsal bakımdan değil, bilimsel anlamda da çok sorunludur. Bir topluluğun, büyük bir öbeğin A ırkından, B ırkından, C ırkından olduğunu anlamak ve anlatmak için elinizde hangi ölçüler var? Bilimsel anlamda çok belirgin ölçülerimiz yok, çünkü bilimden söz edildiğinde sizleri bilmem ama benim aklıma ilkin klasik mekânîk, klasik fizik gelir. Galileo, Newton fiziği, orada her şey çok belirgindir, çok açıktır. İki ana dayanağı vardır: Akıl ve deney. Öne sürülen her iddia denetlenmek, sınanmak ister. Vazgeçilmez bir şarttır bu, buna kanıtlama diyoruz. İki çeşit kanıtlama vardır: Mantık, matematik kanıtlama vardır ki, buna Türkçede *ispat*, İngilizcede *proof* diyoruz. Bir de deneylerde başvurduğumuz kanıt vardır ki, göstermeye dayalı kanıtlamadır ve buna Türkçede tanıtlama, İngilizcede *demonstration* diyoruz. Bu ikisi bir bilim çalışmasının vazgeçilmez dayanaklarıdır. Tanıtlamanın mümkün olmadığı bir tek bilim vardır, o da matematiktir; bilim midir, değil midir bilim felsefesinde çok tartışılan bir konudur. Onun tanıtlaması mümkün değil, sadece ispat vardır matematikte. Çünkü matematiğin dış dünya kaynağı yoktur, matematik terimlerin dünyada karşılıkları bulunmaz. Yeniden fiziğe dönersek, fiziğin vazgeçilmez payandası dış dünyadır. Dış dünyadan elde edilen verilerin akıl imbiğinden geçirilerek ifadesi matematiktir. Bu yoldan sapıldıkça bilim ülküsünden uzaklaşılır. Bu nokta son derece önemlidir. Bilime tapan kesime, bilime tapanlara pozitivist diyoruz. Pozitivistlere göre klasik mekânîğin dışında bilim yoktur. Affınıza sığınarak, ben de önemli ölçüde pozitivistme meyilli bir kişiyim. O bakımdan pek çok bilim sayılan çalışma alanları benim indimde bilim değildir. Bir alanın bilim olmaması onun itibarını düşürmez. Adın nedir? Ahmet. Senin Ali, yani Ahmet değilsen itibarın yok mu demektir? Gayet tabii ki herkesin bir adı var. Bir çalışma alanı bilim olabilir, öbür çalışma alanı olmayabilir. İlle bilim olacak. Mesela, benimle uzaktan yakından ilgisi olmayan, sırf itibar kazandırmak için müneccimliğe, astrolojiye bilim diyenler var. Bilim değil.

SALONDAN- Sosyoloji bilim mi?

TEOMAN DURALI- Aman beni tehlikeli sulara sürüklemeyin. Evet, bana göre değil ama dediğim gibi onlara göre bilim, onun için beni isterseniz taşlamayın, recmetmeyin. Ben tek otorite değilim. Bilim madde temelli olmak zorundadır. Maddeci demedim, madde temellidir. İşaret edilebilir olaylar ama işaret edilebilir olaylardan da ibaret değil; tekrarlanabilir ve işaret edilebilir olaylar bilimin ana konusudur. Bunlara Türkçede *vaka*, İngilizcede *fact* diyoruz. Bir kereye mahsus seyrek cereyan eden olaylar bilimin konusu değildir. Neden? İddia ettiğim vakit iddiamı kanıtlamakla yükümlüyüm. Bir kere cereyan eden bir olayın tekrarlanması hâliyle imkânsızdır. Bireylere mahsus olaylar tektirler. Benzerleri olabilir. Herkes âşık oluyordur ama herkesin aşkı biriciktir. Bu sebeple aşk olağanüstü derecede duygu yüklü bir olaydır. Duygu yüklü olduğundan ötürü de tarifi imkânsızdır. Üçgeni, pi sayısını, atomu tarif edersiniz ama aşkı tarif edemezsiniz. İki aşırı uç; bunların arasında bir derecelenme var. Üçgen tarifine en fazla yaklaşan klasik mekâniktir. Günümüz fiziği bile o bilim ülküsünden uzaklaşıyor, Kuantum mekâniginde tam olarak deneyemiyorsunuz. Deneyemediğinizden de yüzde yüz kanıtlayamıyorsunuz. Tarihi konuları ele alan çalışma alanları yine bu ülküden, idealden uzaklaşmaktadırlar. Gökbilim, astronomi alanında evrenin oluşumunu açıklamaya kalktığınızda 13 milyar yıl önce büyük bir patlama meydana gelmiştir, infilak olmuştur ve evren kendi kendine genişlemeye başlamıştır sözleri bir tahmindir. Cern’de, İsviçre’de deneyler yapılıyor, bir yaklaşım elde ediliyor, yine de o olayın kendisi olduğu gibi bizatihi tekrarlanamıyor. Dolayısıyla muğlak kalmaya mahkumdur. Burayı anlatabildim mi? En muğlak kalmaya mahkûm anlatımlar insanla ilgilidir: tarih, toplum, kültür ve özellikle insan ruhiyatı, psikoloji... Bana sorarsanız gene bu benim kötü kanaatim, tamamıyla masal. İstanbul Üniversitesinde daha yeni öğrenime başladığımda -100 yıl önce!- 1968’de Küllük diye bir kahvehane vardı, oraya çok dadanırdım. Satranç oynardık orada ve tabii satranç taşlarını da pek göremezdik dumandan, öyle bir felaket duman vardı. O zamanlar tam demokrasi vardı Türkiye’de, istediğiniz her yerde dumanlayabiliyordunuz, kimse sağlık bozuluyor, havalar kirleni-

yor demiyordu.

Bir gün havada kelebek gibi bir şey vardı. Ben de bağdaş kurmuş oturuyordum, satranç tahtasında sıramı bekliyordum. Bir arkadaşımız vardı, psikolojide talebeydi. Çok ısrar ederdi, gel sen de dinle derslerimizi, hatta bir kere sokmayı başardı beni psikoloji dersine, beni böyle bağdaş kurmuş hâlde bulunca *"Ee, sen anneni çok özlüyorsun"* dedi. Annem o zaman hayattaydı da fazla özlediğimi de söyleyemem o günlerde, şimdi çok özlüyorum, o ayrı. Niye dedim, nereden çıktı şimdi, annemi niye özleyeyim ki? *"Sen anne rahmini özlüyorsun, böyle oturman onu belirtiyor"* dedi. Demek ki bütün şark, bütün doğu anne rahmini özlüyor dedim. Herkes Doğu'da bağdaş kurarak oturur, nereden çıkardın? *"Bu bir psikolojik gerçeklik"* dedi. Psikoloji deyince aklıma o bağdaş kurma olayı gelirdi. Tabii en çok kiminle kavga ederiz? Babamızla ederdik. Kavga etmezdik de zılgıt iştirdik ve ondan sonra şikâyet ederdim arkadaşlara gene babamdan kötek yedik. *"Sende oidipus kompleksi var"* Tövbe ya Rabbim. Şimdi ırk olayı da böyle çok sallantılı bir hal, insanlar arasındaki benzerlikler yahut farkların kalıtsal esasları büyük laflara rağmen hâlâ tam anlamıyla ortaya konulmuş değildir. Bugün sanki çözülmüş gibi gösteriliyor bu genetik benzerlik ve uzaklık, bu sallantılı konu ister istemez bir kılavuzluk görevini görmektedir. Yani beğensek de beğenmesek de, sağlam kabul etsek de etmesek de ırkları esas alarak tarihi ve insanlığı tarif ediyoruz.

Nedir ırk? Ten rengi midir, bunun dışında başka görünüm-ler midir? Birincisi, ten rengi ırkları belirlemede ölçülerden biri olmakla birlikte esas değildir. Neden? Çünkü dış etkenler ten renginin değişmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Dış etkenler tenin rengini, saçı da değiştirir. Çocukken bende altın sarısı saçlar vardı, aşağı yukarı 13-14 yaşına kadar sürdü ve başımın baş belasıydı. Türkiye o zamanlar bugünkü gibi Avrupa ülkesi fi- lan değil, dünyayla bağlantısı yoktu ve her geldiğim yerde böyle bakarlardı, bu nereden çıktı diye, hangi gezegenden inmedir ve sarı saçlı olmaktan nefret ederdim. Sonra Allah dualarımı kabul etti, koyulttu çok şükür. Neden? Güneşi yiye yiye, güneşli bir

ülkede olmasaydım koyulaşmayacaktı.

SALONDAN- Hocam, güneş açıyor ama saçı.

TEOMAN DURALI- Koyulaştırıyor. İlk anda doğrudur, denize gidersiniz, orada bir süre açılır ama zamanla koyulaşiyor. Konunun dışına kayıyoruz ama söylediğimize cevap olarak, bunu biz en iyi Hintlilerde görüyoruz. Ak tenli ve büyük ihtimalle açık renk saçlı insanlar olmalarına rağmen bugün artık kapkara saçları vardır. Aslında hepimiz zenciyiz, oradan çıkmayız. Kuzeye çıktıkça, güneş ışınlarının zayıflamasından ötürü ten rengi açılmıştır. Kuzeye çıktığımız ölçüde renkler açılırlar. Oysa biyoloji dış etkenlerin başrol oynamadıkları iddiasındadır. Darwin'den itibaren dış etkenler ana bilimsel özellikleri değiştirmezler. Darwin'in en önemli savlarından birisidir. İç işleyişlerdeki mekânizmadaki çok önemli değişmelerle biz başkalaşıyoruz. Onlara biyolojide mutasyon deniliyor. Bu mutasyonlarla, bu derin değişimlerle ortaya çıkan yeni tip ortama uyuyorsa canlı olarak ayakta kalıyorsunuz, uymuyorsa bitti işiniz. Buna da doğal ayıklanma adını vermiştir. Doğal ayıklanma benim uydurmamdır, "*natural selection*"ın karşılığı kullanıyorum. Genellikle *doğal seçim* denilir, "ayıklanma"nın çok daha uygun olduğu kanısındayım. Eminim Darwin de karşıma çıksa ve ona bunu söylesem çok haklısın derdi, keşke ben de bunu deseydim, *selection* yerine İngilizce karşılığı ne oluyorsa ayıklanmanın onu kullanırdım diyecekti. Bir ayıklama var efendim, kimin ayıkladığı belli değil. Türkçede "*n*" ortacı geldiği vakit müellifi belli olmayan bir iş görülüyor demektir. Kimin yaptığı belli değil, çünkü Darwin'in açıklamalarında tekrar ediyorum, belirli bir müellif yok. Tanrı yahut da benzeri bir güç, bir kudret bu değişmeleri, bu ayarlamaları yapmıyor, kendi kendine oluyor. Nasıl oluyorsa tesadüf. Ten rengi o hâlde birinci derecede kıstas ölçü değil ırkların tarihinde ama yine bir kıstastır. İki, ana ten rengi var, ya ak tenlisiniz ya da kara tenlisiniz. Aktan karaya yahut karadan aka geçen derecelenmeler var. Kuzeyden güneye indikçe tenler koyulaşiyor. En aklardan en karalara doğru bir geçiş oluyor, derecelenme var. Bu iddiamı da ben deneyle gördüm. Malezya'da bir tıp kuruluşuna muayeneye gittim. Oranın Çinli

azınlığı kalabalıktır. Hemşire baktı baktı, siz kendinizi ak tenli mi sanıyorsunuz dedi. Hiç böyle bir şey aklıma gelmedi şimdiye kadar ama herhâlde, bir bakayım aynaya, neye benzediğimi göreyim dedim. Yok, siz ak tenlisiniz ama ben de sizin kadar ak tenliyim dedi. Allah Allah, nasıl oluyor dedim. Uzattı elini, uzatın elinizi dedi. Böyle karşılaştırdık, hakikaten hiçbir fark yok. Han Çinlileri, Kuzey Çin'in insanları, bir Felemenk, bir Norveçli, bir İsveçli kadar ak tenli yahut da bizdeki Lazlar, Çerkesler, Gürcüler kadar ak tenlidir. Orta Afrika'da cilalanmış gibi kapkara tenliler var, neredeyse ayna gibi suretinizi görürsünüz. Irkları tayin eden bir özelliktir ten rengi ama dediğim gibi değişkendir. Aklığa doğru akabilir, karalığa doğru akabilir, melezleşme olmadıkça değişmeyen özellikler vardır. Gözlerin şekli, elmacık kemikleri, boy ve saçın biçimi, düz saç, kıvrıkcık saç, beden kılıklık derecesi, vs. bu anlamda Avrasya'da iki ana ırk tespit ediyoruz: Moğoli ırk, bir de Hint-Avrupa bunun da eski adı Arî. Bu da Nazilerin gününde zulme uğramış bir terimdir. Onun için daha ziyade bugün buna Hint-Avrupa denilir.

Moğoli ırk birkaç öbeğe ayrılır: Sino-Tibet ırkı: Çinliler, Moğollar, Tibetliler ve Avustralya-Asya ırkı: Güneydoğu Asya ırkı olarak Burma, Siyam, Kmer, Vietnam ve Malay Takımadaları. Endonezya'dan biliriz herhâlde, aslı Malay'dır. Madagaskar'ı da onlar iskân ettiklerinden burada da yine bu Avustralasya ırkının belirtileri vardır ve bütün Okyanusya adalarına yaygındırlar. Polinezya adı verilir. Yeni Zelanda'dan Hawaii'ye kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmıştır. Bu Moğoli ırkın yanında Asya'da Turani ırk vardır. Türklerin aslı Turani'dir. Nereden çıkar bu ırk? Bir karışımdır. Hint-Avrupa'yla Moğoli ırkın melezidir. 2. Binde doğudan batıya doğru büyük bir kavimler göçü olayı vardır. Anayurdu Büyük Okyanus'un kuzeybatısındaki Ohotsk Denizi kıyıları olan, Çinlilerin *Hiung-nu* dedikleri bir kavim var. Aslında kendilerini nasıl adlandırdıklarını bilmiyoruz, yazıları yok çünkü, Çin kayıtlarında *Hiung-nu* diye geçer. Bir ihtimal tarihten, hele hele uzak tarihten bahsediyorsak hep ihtimallerle hareket etmemiz lazım, bunun gerekçesini size az önce verdim. Bu *Hiung-nular* şu ahalide yaşıyorlar, ren geyiği avlıyorlar, avcı bunlar, avcı ve

konargöçer boyların taptıkları kurta tapıyorlar. Kurtlar harika hayvanlardır, topluluk hâlinde avlanırlar. Avın üstüne hilal biçiminde hücum ederler, avı sararlar, dört bir yanından sarar, avın kaçmasına imkân da vermez. Kurt tam takım hâlinde saldırıya geçtiği takdirde hangi hayvan olursa olsun, bir dev mamut boyutunda bile olsa kurtulamıyor. Çünkü hayvanın duyarlı bir noktasını ısırıldığı vakit indiriyor aşağı, son derece hareketli olmasından ötürü hiçbir şekilde alt edemiyorsunuz. Kurdun sulbünden gelen sapıklaşmış köpekleri kastetmiyorum, doğru düzgün kurttan gelen çoban köpekleri ateşli silah dışında bir şeyle alt edemezsiniz. Sopa sallayın, taş atın ne yaparsanız yapın mutlaka sizi punduna getirecektir. Çünkü onun hareketliliğine uyamıyorsunuz. Sopyayı kaldırdığınız anda öyle bir manevra yapıyor ki boşa gidersiniz ve o anda üstünüze atlar. Dediğim gibi ancak ateşli bir silahla alt edilebilir. Köpekle aslanın kavgasında köpeğin galip geldiğini gördüm. Aslanı alt edebiliyor, yeter ki aslanlarla karşılaşsın. Aslan sürüsüyle tek köpek karşılaştığında tabii yeniliyor, başka çaresi yok ama tek tek dövüşüklerinde alt ettiğini gördüm.

Şimdi konargöçer avcı topluluklar kurdu totem olarak alırlar, ona taparlar. Onların en iyi dostudur. Yerleştikçe insanlar, köy hayatına geçtikçe kurt dehşet bir düşman olur. Bütün köy toplulukları kurttan nefret eder, bütün konargöçer avcı toplulukları kurdu sever. Konargöçerliğin köy hayatındaki devamı çobanlıktır. Çobanlarla kurdu sevmemekle birlikte onun sulbünden gelen köpeği severler. Bu dinlerin kültür resimlerini belirlemiştir. Din sadece ilahi bir kaynaktan gelen bildiriler dizisi değildir, kültür hayatının resmini taşır. Çok derin bir iletişim bağıdır dinle kültür, zaten Yeni Çağ Avrupa medeniyetine değin bütün kültürlerin temelinde din yatmıştır. Dinin olmadığı hiçbir kültür söz konusu değildir.

Müslümanlığa gelince, Müslümanlıkta bazı mezheplerde köpek kötüdür, bazı mezheplerde ise hoş görülür. Şafilik mesela, köpeği tümüyle yasaklar. Neden? Çünkü Şafiiler, Araplar ve Kürtler şehirleşmiş insanlardır, şehirlerde ve şehir benzeri köylerde yaşarlar. Konargöçer azdır, Arap kültürünün esasını şehir-

liler teşkil eder. Kürtlerde de öyledir. Buna karşılık Hanefilik köpeği hoş görür. Neden? Çünkü çok önemli ölçüde köylüdür. Türkler şehirli olmadıkları için Hanefi olmuşlardır, köylülüğe el değiştirir. Köyde öncelikle çobansa, köpeksiz yapamaz. Dağda bayırda gezeceksin, yatacaksın kalkacaksın ve köpeğin olmayacak; yaşayamazsın, ayakta kalamazsın. Hem sürüleri emanet ediyorsun, hem de kendini, Türk dediğin sadece Anadolu'dan ibaret değil, tüm Orta Asya, özellikle de Seyhun'la Ceyhun'un kuzeyinde kalan kesimler konargöçer ve köylüydüler. Bunlar hep köpeğe muhtaç kalmışlardır. Orta Asya çok ilgi çekici bir bölge, bu dediğim ırmakların güneyinde kalan Özbekistan, Türkmenistan var oralarda, onlar Eski Çağdan beri şehirleşmiş kesimlerdir ve oralar çok sıkı İslamleştiler. Kırgızistan, Kazakistan ve Altaylar'a geçtiğin vakit çok ince bir tabakadır İslam. Annem pasta pişirirdi, üstüne de pudra şekeri dökerdi çok ince bir tabaka olarak, ince beyaz bir pudra şekeri tabakası vardı. Ceyhun'la Seyhun'un kuzeyinde kalan bölgelerin İslamlaşmasını annemin pudra şeker serpmesine benzetirim. Kırgızlar olsun, Kazaklar olsun, hele Altaylar İslamlaşmamıştır, onlar Burkan dedikleri bir dine mensup-turlar, hâlâ öyledir. O da komünizm dolayısıyla çok zayıfladı, Sovyetler'le birlikte oralar çok değiştirildiler. Bu Hiung-nular kurtlara bakarak avlanıyorlar. En başta geyik avlıyorlar. Bir başka özellikleri daha var: Toplumların en önemli püf noktası tahmin ederseniz evlenmedir. Çünkü evlenmeye dayanarak insanlar ayakta kalmışlardır. Toplumun temelini çekirdeği ailedir ve bu üçlü kadın-erkek-çocuk. Dinler bu evlenme usulüne uygun olarak inşa edilmişlerdir. İki çeşit evlilikten bahsedebiliriz: Topluluk içi evlilik, topluluk dışı evlilik. Aynı totemden geldiğine inanan toplumlar, toplumun dışından evlenme mecburiyetini duymuşlardır. Dışı kurttan geldiklerine inanan Hiung-nuların obanın dışından evlenmeleri zorunludur. O hâlde bunlar iki şeyin peşinde koştu-lar: Geyiklerin ve kadınların. Çoğalabilmek için, evlenebilmek için kendilerinin dışında kalan topluluklardan kadın bulmaları gerekiyordu. Tersine totemleri icabı başka toplumlar da içeriden evlenirler. Mesela, Moğollar öyleydi. Hiung-nular batıya ve güneye hareket ettiler. Bu hareketlerinde yalnızca kadın ve geyik

değil, aynı zamanda sıcaklık da çok önemli bir etkendi. O hâlde üçüncü bir etken daha ekleyeceğiz: İklim şartları. İklim şartları zaman içinde değişir. Özellikle ağaç kalıntılarında ve toprak çözümlenmelerinde bugün yapılan araştırmalarda 2. Binde dehşet bir soğuk dalgası tespit edilmiştir. Hayvanlar yem bulabilmek için soğuktan kaçıyorlar. Hava soğudukça besin imkânları kısıtlanıyor. Ot geyik için çok önemli, başka bir şey yiyemiyor. Bundan dolayı güneşe doğru gidiliyor. Onların peşinden Hiung-nular da güneye ve batıya doğru yol alıyorlar. O sırada batıdan gelen Hint-Avrupa boylarıyla Baykal Gölü'nün batısında karşılaşıyorlar. Her ne kerametse bunu çözemedik bir türlü, sarışın olmayan insanlar sarışın olan insanlara büyük eğilim duyar. Bunu ben mesela, Doğu Anadolu'da, mesela Tatvan'da ve başka yerlerde gördüm. Nerede bir Çerkes topluluğu varsa sıkışmış kalmış, etraftaki topluluklar üstlerine yığılırlar, sürekli onlardan gelin almak isterler. Yetmişlerin başlarında Kars'ın doğusunda Talas ırmağı kıyılarında bir yerde büyük bir şaşkınlıkla beklemediğim bir şey oldu ve Alman köyüyle karşılaştım. Önce inanılmaz bir manzara, ağaçların arasında ak badanalı evler, çiçekler, kilise, vs. Sonra gittim oturdum, anlattılar. Stalin döneminde Rusya'dan kaçan Volga Almanları buraya sığınmışlar, kimsenin haberi yok. Yani bilmiyorum yetkililerimiz biliyor mu, bilmiyor mu neyse, iki şeyden ötürü kaçacağız buradan dediler o zaman, birincisi artık evlenemiyoruz, çoğalamıyoruz. Köy akraba hâline gelmiş. İkincisi, rahat ettirilmiyoruz. Fena mı dedim işte, madem böyle bir rağbet var, bu yolla evlenin, soyunuzu sürdürürsünüz. Köyün muhtarı aksakallı mavi gözlü bir adam şöyle sıvazladı, öyle olmaz dedi, öyle çoğalınmaz dedi, bizden olmalı dedi. Yani akraba olmaması lazım ama yine aynı öbekten, kavimden olmalı. Bizim Hiung-nular da batıya, öbürleri doğuya gelip de karşılaştıklarında o belirttiğim bölgede önce savaşıyorlar, ondan sonra sevişiyorlar ve buradan bu tarihi Turani ırkın ortaya çıktığını tahmin ediyoruz. Nereden, niye biz bunu tahmin ediyoruz? Çin kayıtlarında uzunca boylu -Çinlilere oranla tabii uzunca boylu- kumral, badem gözlü insanlardan bahsediliyor. Hatta metinler şaşarak bir şeyi söylüyor, kızıl saçlılar var aralarında diyor. Bu tiplere uzun süre

devam ediyor. Hint-Avrupalılar o dediğim bölgeden çekildikten sonra Hiung-nular ve onların devamı olduğunu sandığımız Türkler Hint-Avrupalılarla evlenme yoluyla soylarını sürdürüyorlar. Hiung-nulara en yakın Türk kavmi Kırgızlardır. Eski Kırgız'dan gene Çin kaynaklarında kumral, yer yer sarışın hatta kızıl saçlı, mavi gözlü, badem gözlü -çekik değil, badem gözlü- olarak bahsediliyor. Gel zaman git zaman yine Moğoli ırkla karışma suretiyle Kırgızlar ve onların bir çeşit devamı olan Kazaklar bu özelliklerini kaybediyorlar. Moğoli ırk özelliklerini alıyorlar. Türkler, yani Turani ırktan gelen Türkler yine anlaşılmaz bir tutkuyla hep batıya doğru yürürler. Bir İngiliz denizci şarkısı vardı: "*Hep batıya, hep batıya*" der. Herhâlde bu Avustralya'dan falan dönerken tutturdukları bir türkü, Türklerin de herhâlde en uygun türküsü bu olmalıydı yahut da belki milli marşı olabilirdi: Batıya, batıya, batıya böyle kaymışlar, kaymışlar ta buraya kadar gelmişler ve bu kayış sırasında Turani ırkın özelliklerini en uzun yansıtan Türk boyu Oğuzlar olmuştur. Bugün Türkmen diyoruz; aslında Türkmen diye bir şey yok, Oğuzlar, Kırgızlar, Tatarlar, Kazaklar var. Türkmen sonradan uydurulmuş bir lafızdır. Geldikleri yere ise Farslar tarafından Türkistan deniliyor. *İstan* Farsçada yurt demek, ülke demek, Türkistan *Türk yurdu* demektir. Daha batıya kayıyorlar, Rusya'nın güneyine geliyorlar, Mısır'a iniyorlar. Bu sefer de Latinler onların yerleştiği yerlere *Turkia* diyor, Latince de "*ia*" eki yurt, ülke anlamına geliyor. Bizim Türkiye dememiz Türkçe değil, Arapçadan almışız, Arapça da Latince almış bu eki. Öbür ana ırk: Hint-Avrupa, Arî. Onlar büyük ihtimalle Rusya'nın güneyinden çıkma. 2. Binde demin bahsettim, müthiş bir göç var. Birkaç kola ayrılıyorlar. Niye göçüyorlar diye soracaksınız, ben de aynı şeyi söyleyeceğim: İklim değişimi. Bir kol doğuya, Asya'nın içlerine kayıyor. Bir kol güneye iniyor, Balkan Dağları üzerinden Yunanistan'ın en uç bölgelerine, Girit'e kadar iniyorlar. Bu güneye inenlerin bir kısmı Ege'yi aşarak Batı Avrupa'ya yerleşiyor, İyonya. Başka bir kol yine güneye ama ılımlı doğuya, Kafkaslardan aşağıya, Anadolu'ya iniyor. Ermeniler, ön Hititler, Lidyalılar, Frigyalılar vs. Anadolu'ya iniyorlar. Bir kol da yine doğudan güneye iniyor. İran'ın kuzeyini saran Elburzlar'ı

aşarak yüksek İran yaylasına yerleşiyor. Ancak oradan da bir kol ayrılıp doğuya, Hindikuşlar'ı aşarak İndus ovasına, Hindistan'a iniyorlar. İran'ı iskân eden Farslarla Medler ve Hint Yarımadası'nı iskân edenler Hint-Avrupa kavmi. Ancak bunlar gelmeden önce burada başka kara tenli bir kavim, bir ırk var: Dravidler, bugün Hindistan'ın temel nüfusunu oluşturanlar Tamillerin atasıdır. Gelen Hint-Avrupalılar Hindistan'a Hint-Avrupa yurdundan dinlerini, Hinduluğu da beraberlerinde getiriyorlar. Eski Hint-Avrupa dinleri çok benzerler. İran'daki Zerdüş't öncesi Ahura-mazda dini, Hinduluk, Yunanların ve Germenlerin dini. Öbür bir kol batıya yönelir. O batıya yönelenler dört kola ayrılırlar: İtalik Latinler, Germenler, Keltler, Slavlar. Bunlardan öncelikle özellikle Keltler Avrupa'yı olduğu gibi istila ederler, İngiliz adalarına varıncaya kadar bütün Avrupa'ya yayılırlar. Germenler Avrupa'nın kuzeyine, Baltık Denizi kıyılarına sığınır. İtalikler Alpler'i aşarak İtalya'ya yerleşirler, Slavlar fazla uzaklaşmazlar anayurttan, bugün Doğu Avrupa dediğimiz şu yöreye yerleşirler.

Avrasya'nın bu Avrupa yakasında gördüğünüz insan manzarası Hint-Avrupa temel ırkından neşet etmiş Slav, Kelt, Germen ve İtalik kavimler topluluğudur. Çok canınızı sıktım bu kadar uzun boylu anlatmakla ama bu da bir meslek hastalığıdır. Gazetecilikle siyasetçilik çok dar menzilli anlatımları vardır, felsefeye geçtiğiniz vakit bitmeyen ayrıntılar yer alır. Derinlerden derinlere inersiniz ama bana kalırsa bu sıkıcı ayrıntılar bizde bilinmediğinden, ele almadığımızdan ötürü hep bilinmedik sulara dalmaya kalkıyoruz. Avrupa'nın ne olduğunu, olmadığını görmek, bilmek zorundayız ki bu söylediğim daha oyunun birinci perdesi. Biz karıştık o ırkla ama temelde oradan gelmiyoruz. Açık bu, karışmış olmakla birlikte oradan gelmiyoruz, o ayrı bir konu; bunu bir kere bir yere kaydetmemiz lazım.

Bu Hint-Avrupa'nın dediğim dört kolu arasında da önemli dirmisel, yani biyotik farklar vardır ve tarihin akışında farklı kültür belirlenimlerine sahip olmuşlardır. Kullandığım terimler beşer bilimsel, antropolojik terimlerdir. Ancak bunlar zamanla dilbilime, linguistiğe geçmişlerdir. Günümüz dilbilimi sınıflamasını

bahsettiğim beşer bilimsel terimler üzerine kurmaktadır ve bu terimleri hâlâ antropolojide, beşer bilimde kullanmak da âdetâ tabu, yasak bir olay hâline gelmiştir. Nasyonal sosyalist bir renk kazanabilirsiniz diye bunlar istenmeyen yasak terimler hâline gelmişlerdir. Sadece dilbilimde bugün Latin dilleri, Germen dilleri, Slav dilleri, Kelt dilleri, Sino-Tibet dilleri, Sami dilleri olarak kullanırlar. Tabii Samilerden bahsetmedim, çünkü Avrupa'da şu aşamada yerleri yok ama daha sonra tarihi dönemler içinde Yahudiler yayıldıkça Avrupa'da Samilerden de bahsetmek gerekecek. O da ayrı bir ırk olarak görülür. Bugün sadece dilbilimde kullanılan bir terimdir Sami yahut Frenkçesiyle semitik olarak. Sabrınızı çok fazla zorladım, bayağı yorulmaya başladığınızı görüyorum. Bende yoruldum, ayrı bir dert. Önümüzdeki konuşmamda Orta Çağ öncesi Avrupa'da ortaya çıkan kültür ve siyaset manzarasını anlatmaya çalışacağım. Burada özellikle Roma'dan söz etmek istiyorum. Çünkü yanlış hatırlamıyorsam geçen yıl Yunan'ı anlatmıştım, Roma üzerinde çok az duracağım. Roma'dan sonra meydana gelen büyük bir olay var: Yine bir Kavimler Göçü. Germen boylarının Roma topraklarına intikali söz konusu, haftaya bir oturuma bu sığar mı, sığmaz mı bilmiyorum, bakacağız. Demek ki Roma'dan ve bu konuyu bitirebilirsek Roma sonrasındaki kavimler göçünden söz etmeye çalışacağım.

Sorularınız var mı, ekleyeceğiniz, çıkaracağınız? Buyurun.

SALONDAN- Hocam, ben geçen sene "*Kurdun Uyanışı*" diye bir film izledim. Hem kurtlardan, hem de Moğollardan bahsedince oradan bir anekdot anlatabilirim. O dönemki Çin hükümeti göçerleri zorla yerleştirmeye çalışıyor. İki tane Moğol da kendi aralarında konuşurken diyor ki: Bu seti niye yaptılar? Çin Seddi'nden bahsediyor. Moğollardan bir tanesi de diyor ki: "*Bizi durdurmak için bunu yaptılar*" Şimdi biz hep tarihte Türkleri durdurmak diye yapıldı biliyoruz. O filmde de böyle bir bakış açısı vardı. Bununla ilgili bilginiz varsa eğer...

TEOMAN DURALI- O surlar, biraz önce bahsettiğim *Hun* diye andığımız Hiung-nulara karşı inşa edildi. Hunların Türklerin atası olduğu muhakkak, Moğolların da atası mıdır emin değiliz.

Bugün hâlâ çok tartışılan bir konudur. Bugün kavimler arasındaki bağlantılar dilbilim araştırmalarından tespit ediliyor. Akraba diller bir öbek, bir çatı altında toplanır ve bunların aynı atadan geldikleri düşünülür. Hint-Avrupa dilleri de böyledir. Çok büyük farklılıklar var aralarında ama bazı temel benzerliklerden söz edebiliriz. Altay dilleri Türkçe, Moğolca, Tunguzcadır. Bazı iddialara göre Japonca, Korece bunun içine giriyor ama aralarında akrabalık bağı kurabileceğimiz benzerlikler bulamıyoruz. Nedir bu akrabalık benzerliklerini bize kurdurtan? Anne-baba, kardeş sözlerinin benzerliği, sayıların benzerliği ve ateş, hava, su gibi çok temel hayati kelimelerin benzerlikleri ve bir de dilbilgisinin bazı baş kurallarının benzerliği. Dilbilgisindeki baş kuralların üç aşağı beş yukarı benzerliği var ama kelime hazinesinde hiçbir benzerlik yok bu dillerde. Moğolcadan alma Türkçede epey kelime var. Ne zaman oldu bu? Cumhuriyet dönemiyle birlikte İslam'a düşmanlığın sonucunda Arapçaya düşmanlık besleniyor, Arapça kelimeler atıldıkça yerlerine yer yer Moğolcadan alınmış ama çok büyük ölçüde Fransızcadan alınıyor. O bakımdan bu bir ölçü değil artık. Şimdi Hiung-nuların kurucusu bildiğimiz, Çin metinlerinde gördüğümüz benim adaşımın oğlu Mete Çin'e akın düzenliyor ve Çinlilere kan kusturuyor. Bunun üzerine MÖ 2. yüzyılda Çinliler o meşhur seddi inşa başlıyorlar ama o seddin inşası, yanlış hatırlamıyorsam bir 600 yıl sürüyor, çok müthiş, galiba 3000 km uzunluğunda. Bu arada Göktürklerle, Uygurlulara karşı ve Moğollara karşı da kullanılıyor. Yani Moğolların da bunda payı var ama Moğolları durdurmaya yönelik değil, onların o 600 yıl içinde bir yerleri var fakat durduramıyorlar, Cengiz Han aşıyor orayı, Pekin'i ele geçiriyor. Başka bir sorusu olan? Herhâlde tükendik.

SALONDAN- Mesela, Siyah ırkı merak ediyorum. Bir dahaki oturumda Sami ırk, Arap siyah mıdır, bahsedebilir misiniz?

TEOMAN DURALI- İbraniler ve Araplar Zenci değiller. En fazla ırk çeşitliliğini Afrika'da buluyoruz. Çünkü insanlığın beşiğidir orası, oradan çıktık. Biraz önce söyledim, hepimizin üst teninin altında zencilik yatıyor olması lazım. 100. Binde Avrasya'ya çıktı

insanlar, yanlış hatırlamıyorsam 20. Binde de Amerika'ya geçtiler. Amerika'daki ırk Kızılderili dediklerimiz aslında Moğoli kökenlidirler. Afrika'dan bahsetmedim bu sefer, çünkü konumuzun dışında kalıyor. Orayı da açıkçası bilmiyorum, çünkü çok müthiş bir ırk çeşitliliği var. O ırkın yeryüzünün birçok yerinde örnekleriyle karşılaşılıyor. Mesela, Afrika ırklarından biri Pigmelerdir ve bu Pigmeler Malaya'da, Yeni Gine'de ve Avustralya'da karşımıza çıkıyorlar. Aradan 60-70 bin yıl geçmekle birlikte hâlâ o Pigme havasını bize yansıtıyorlar. Demin bahsettiğim Dravidlerde Afrika menşelerini yansıtırlar. Galiba başka soru yok.

SALONDAN- Hocam günümüzde felsefe, bilimin yerini almış mıdır ya da alır mı?

TEOMAN DURALI- Efendim, felsefeyle bilim bir bütündür. Felsefe nasıl durmuşsa günümüzde, yoksa bilim de öyle durmuştur. Bilim dediğimiz bugünkü çalışmalar teknolojidir, fendir. Bilim yapılmıyor artık, çok ender olarak belki astrofizik çalışmalarından bahsedebiliriz, o bir tarafa ama büyük ölçüde artık günümüzde bilim yapılmıyor, bilimle uğraşılmıyor. Tabii bu başlı başına bir konu, şimdi size açıklayamam bilim nedir, ne değildir; felsefeyle iç içedir. O yüzden de yazılarıma rastladıysanız ben hep felsefe-bilim diye bahsederim. Ayrı bir şey değildir.

Efendim, teşekkür ediyorum. Sabrettiniz, buyurdunuz, geldiniz, haftaya hayatta kalırsak görüşmek dileğiyle.

Konuk:

Gökdemir İhsan ile Felsefe-bilim Üzerine

GÖKDEMİR İHSAN- Böyle bir cuma akşamını dünyanın ren-gârenk akşamları ve binlerce ihtimal dururken bizimle geçirdi-ğiniz için teşekkür ederiz. İnşallah teveccühünüze layık oluruz. Hocam zaten layıktır; bendeniz de ona layık bir program sunma-ya çalışacağım.

İlk defa bu ay gelenler var. Hocam, müsaade ederseniz prog-ramı izah edeyim: Malumunuz, kültür merkezlerinde bir yıl bo-yunca sekiz program yapabiliyoruz. Her ay bir celse düzenleye-ceğimiz için "Sekiz Meclis" ismini verdik. Nasip olursa her sene başlığını değiştirelim ve o alanda memleketimizin yetiştirdiği kıymetli ilim insanlarını misafir etmeye çalışalım diye düşündük. Bu seneki başlığımız "Düşünce". Şunu murat ediyoruz: Her ko-nuğumuz kendi meşrebi ve formasyonu bağlamında bu mese-leyi izah etsin. Bir Türk düşüncesi ya da İslam Türk düşüncesi var mı? Onun hem geleneğini hem bugününü hem de bir inkıta varsa bunun sebeplerini nasıl ele alabiliriz? Ya da bugün çağdaş bir Türk düşüncesinin, özgün bir Türk düşüncesinin imkânları nelerdir? Akademik durumumuz nedir, entelijansiyamız ne du-rumdadır? Bütün bunları tartışacağımız bir dizi olacak bu sekiz meclis. Bugün inşallah bu meselelere hocamla giriş yapacağız.

Hocam, evvela hoş geldiniz diyorum, bizi kırmadınız, şeref verdiniz.

TEOMAN DURALI- Teşekkür ederim, benim için bir şereftir; sağ olun, var olun. Arkadaşlarımızı saygılarla selamlıyorum.

GÖKDEMİR İHSAN- Malumunuzdur, Hocamız zaten kültür merkezimizde aylık programlar düzenliyor, kendi dersini veriyor.

Onu da hatırlatmış olalım. Sizin programlarınız daha kalabalık oluyor, Hocam; bendeniz biraz sayıyı düşürmüştüm.

TEOMAN DURALI- Estağfurullah.

GÖKDEMİR İHSAN- Teoman Hocamızın akademideki dersinde dinleyiciler amfiye sığmazdı, taşardı. Başka bölümlerden, hat-ta başka okullardan insanlar o derslere iştirak ederdi.

Hocam, evvela sizin terminolojinizle başlayalım. Çünkü siz “felsefe-bilim” tabir etmekte ısrar ediyorsunuz. Oradan başlayalım, bundan muradınız nedir? Bu tabir ilk duyanlara yadırgatıcı geliyor. Bu terminolojik ısrarın bir manası olmalı. Çünkü düşünürler aslında terminolojisiyle temayüz ederler. Evvela sizin bu tabirinizle başlayalım; bundan muradınız nedir Hocam?

TEOMAN DURALI- Efendim, zaten felsefeyle bilim birlikte dünyaya gelmişlerdir ve aynı hedefe yöneliktirler, aynı yöntemi izlemektedirler. Aslında bilim felsefenin içinde yer almıştır ve bu durum yüzyılımızın, –yani 20. yüzyılı kastediyorum, bir türlü 21’e alışamadım henüz– 20. yüzyılın ilk çeyreğine değin böyle sürüp gelmiştir, felsefeyle bilimin iç içeliği. Bu sebeple zaten filozof-bilim adamı olarak anıyorum bu sahada iş gören kişileri. Nedir hedef? Birinci derecede bilgiyi oluşturmak, bilgi keşfetmektir. Felsefe iki ana kısma ayrılıyor: Yunan’da ortaya çıktığından Yunanca ıstılahlarla, terimlerle anılıyor tabii. Bu birinci kısım felsefe-bilimin beyni, yüreği diyebileceğimiz kısım metafizik. Buna karşılık dünyaya yönelik araştırma yapan, dünyadan malzeme toplayan kesimi de fiziktir. Neden fizik? Çünkü Yunancada doğaya “füzis” (*phusis*) deniliyor ve doğayı inceleme, araştırma tutumuna, tavrına “füzike” deniliyordu; buradan hareketle, bu zamanla Fransızcadada fizik olup çıkmış, biz de bu terimi Türkçeye Fransızcadan almışız. Öteki de “fiziğin ötesi” demektir; “metafizik”, yani fizik-aşrı, doğayı-aşrı. Orada ne yapıyor? Fizikten gelen, doğadan alınan, dünyadan gelen malzeme işlenmektedir. Yani kavramlar, düşünceler meydana getirilmektedir ve bilgi dediğimiz olay düşüncede saklıdır, düşüncede kendini vermektedir. Bilgi konusunda ne yaparsak, ne dersek hep bir düşünce vardır içinde. Mesela burayı bilmiyorsak, tanımıyorsak bu yeri, bu binayı, soruyoruz:

Diyoruz ki Zeytinburnu Kültür Merkezi nerededir? Dikkat eder-
seniz içinde bir sürü kavram geçiyor. Kültür Merkezi, toplantı,
toplantının yapıldığı yer; bütün bunlar kavram boyutundaki olay-
lardır. Diyelim ki birileri bize bir şey anlatıyor: Diyor ki şuradan
gideceksin, sola sapacaksın, sağa sapacaksın. Ne yapıyor? Bilgi
veriyor. Bu bilgi neye ilişkindir? Buraya ilişkindir, burayla ilgili-
dir. Metafizik belli bir yere ait bilgiyi ele almaz, bilginin genelini
ele alır. Bilgi nedir? Zaten "ne" sorusu metafizik bir sorudur. Fi-
ziğin soruları "nasıl"dır; temel sorudur bu, teorik soru; fizikteki
bir üst kademe "neden"dir. Neden-etki bağlantısı kurulur. "Nasıl
su içiyorsun" diye sorarsanız, ben bunu anlatırım, tasvir ederim.
Bu su içmenin mekânizmasını verir. Nasıl sorusu zaten mekân-
izmayı vermektedir, cevapları mekânizmayla ilgilidir. Ondan
sonraki "neden içersin" sorusu bir üst seviye sorudur. Vücudun
sıvıya ihtiyacı vardır, vücutta özellikle temel unsur olan hücreler
suyla yaşarlar, vesaire. En sonunda da en lüzumsuz soru gelir
belki: "su nedir"? Bu metafizik bir sorudur. Verdiğim cevapta
fizikten alınma unsurlar var. Çünkü iki hidrojen ve bir oksijen
atomu fizikle ilgilidir, dünyayla ilgilidir ama bunların bir araya
gelip suyu meydana getirmesi, o su kavramının kendisi dünyada
yoktur. Felsefenin en zor tarafı da budur zaten. Bunu anlatamı-
yorsun ve deli diye damgalıyor insanlar derhâl. Çok başıma gel-
miştir; gençliğimde sorduklarında, felsefe okuyorum dediğimde
"A, sen fittiriyorsun demek ki" derlerdi. Çünkü bu çok anlaşılmas
bir olay olarak gözüktür. Bu nedir? Bardaktır. Bu nerededir? Ma-
sanın üstündedir. Bardak var mıdır? Böyle saçma soru olur mu?
Hem var hem yok. Evet, burada duruyor ama bu bardak kav-
ramı yoktur; o bizim zihnimizdedir. Yahut Eflatuncuysak onun
aslı başka bir âlemedir -o ayrı bir konu-, Eflatun'a girmeyelim.
Kısacası bu...

SALONDAN- İnsan var mıdır?

TEOMAN DURALI- Yoktur tabii. Sen varsın, ben varım, her
birimiz var ama insan yok ve bunun çok korkunç sonuçları var-
dır. Beni çağırıyorlar insan hakları toplantısına, "İnsan var mı
ki hakkı olsun" diyorum. Bir de bu var: Zatiâlinizin, benim,

onun, şunun bunun hakkı başka bir konu ama insanın hakkından bahsedemeyiz.

SALONDAN- Sözüünüzü kestim, Hocam. Muhtemelen bu bizim bildiğimiz anlamda insan, toplum, yeni kavramlar. Yani genelleyerek insan hakkı diye bir şey söylenilmezdi daha önceleri.

TEOMAN DURALI- Mesela Kur'an'da insan geçer. Beşer, insan, vesaire Kur'an'da var ama insan hakkı diye bir şey yok. Çünkü zaten dinde hak yok, ödev vardır. Karşılıksız yerine getirmekle yükümlü olduğun birtakım ödevlerin var. Bu insana biraz kabul edilebilir gelsin diye, yumuşatmak babında, din adamları bir hak meselesini çıkarmışlardır. Diyeceksiniz ki iyilik eden, iyi yaşayan cennete gider; bunlar söylenmiş şeyler ama aslı esası nedir sorusu çok havada kalıyor. Kant'ın çok ünlü şartsız buyrukları vardır: "Yapmakla mükellefsin" diyor. Bunu dinden almıştır. Dinin esasıdır bu; yani ben karşılığında şunu göreyim diye bir şey yapmıyorum dinde, yapmakla yükümlüyüm, Allah beni bununla yükümlendirmiştir ama bu ahlâkın temel kaidesidir. Çok ağır olduğundan insanlar buna bir türlü alışamadıklarından, şartlı birtakım şeyler konulmuştur. Af buyurunuz, eşeğe havuç uzatmak gibi bir şey oluyor. Bu aslında dinde yoktur.

GÖKDEMİR İHSAN- Din-felsefe ilişkisi aslında daha eskilere de götürülebilir. Aristoteles'in kendisi de aslında ilk felsefe olarak anar teolojiyi.

TEOMAN DURALI- Metafiziğin A kitabı –küçük alfa alt kitabı diyelim– tamamıyla dine ayrılmıştır. Ondan sonra bir daha dinden hiç bahsetmez, orada halleder bu işi; o dediğiniz gibi ilahiyattır. Theologia adını vermiş o yola ve ondan sonra bir daha dine dokunmamıştır. Tekrar sorunuza dönersek, felsefenin metafizikle fizik kısmını ayırmaya imkân yoktur. Birini ötekenden ayırdığınız vakit ikisi de kötürüm hâle gelir. Ne fiziği metafiziksiz yapabilirsiniz ne de metafiziği fiziksiz yapma imkânına sahipsiniz.

GÖKDEMİR İHSAN- Peki, bu çağdaş durum bununla bağlantılı mı? Çünkü bendeniz bu ilişkiyi izah ederken şöyle karikatürü-

ze ediyorum: Evvela bütün ilimlerin üstünde felsefe vardı, sizin buyurduğunuz gibi ve metafizik vardı. Diğer bütün disiplinler yavaş yavaş ondan müsaade alarak –yani bir nevi babasından, ustasından müsaade alarak–, “Efendim, hikmet sizde. Ama müsaade buyurursanız ben sadece fizikle yahut şu alanla sınırlandıracağım kendimi” diyerek ayrıldı. Fakat bir süre sonra, bilhassa moderniteyle birlikte, o babayı, ustayı tanımayan, o ana gövdeyi tanımayan, onu reddeden, hatta hiçbir bilimselliği olmadığını iddia eden bir şeye dönüştü birçoğu –bilhassa pozitif bilimler. Çağdaş sorunu da böyle düşünebilir miyiz? Çağımızda felsefenin kötürüm kalışı, kenarda kalışı ya da artık sadece basit akademik bir faaliyete dönüşmüş olmasıyla bilimdeki eksiklik bu ilişkinin kopuşundan mı kaynaklanıyor?

TEOMAN DURALI- Her filozof aynı zamanda belirli bir bilimin adamıdır. Burada adam derken erkeği kastetmiyorum, insanı kastediyorum.

GÖKDEMİR İHSAN- Bunu bütün dönemler için mi söylüyorsunuz? Modern dönem de dâhil mi buna?

TEOMAN DURALI- Çok yakın zamana değin bu böyleydi. Aristoteles’in temel tabanı biyolojidi, hocası Eflatun’un tabanı matematikti -bahusus geometri-. İbn Sina’ya bakıyoruz, orada da gene biyolojidir. Bîrûnî’de büyük ölçüde gök fiziği... Bilahare Galileo’da malum fizik, özellikle de gökbilim... Descartes’ta matematik... Newton da mekânîk... Zaten klasik mekânîğin babası sayılır. Her filozof aynı zamanda bir bilim adamıdır. Son büyük örnek Albert Einstein hem metafizikçi, aynı zamanda da önemli bir fizikçiydi.

GÖKDEMİR İHSAN- Zatiâlinizin alanı da biyoloji felsefesi idi, değil mi?

TEOMAN DURALI- Biyoloji, evet. Bazısı filolojiyle uğraşmıştır Nietzsche gibi yahut toplum bilimleriyle uğraşanlar olmuştur ama her filozofun mutlaka bir fizik alanla bağlantısı vardır ve bunlar birbirlerinden ayrılmıyorlar. Oradan elde ettiği malzeme-yi burada işleyerek tekrar oraya veriyor. Şöyle bir düşünün, bu

fabrika hammaddesini doğadan alıyor, işliyor, mamul hâle getiriyor ve piyasaya sürüyor. Bunun gibi düşünmemiz gerekiyor. Felsefenin ölümüyle birlikte, 20. yüzyılın ikinci yarısında felsefe ortadan kalkınca bilim de ortadan kalkıyor. Günümüzde bilim yapılmıyor artık.

GÖKDEMİR İHSAN- Çok yaygın bir hata var günümüzde; teknolojik gelişmeyi bilimsel bir gelişme gibi algılıyoruz.

TEOMAN DURALI- Evet, bilim değildir, teknoloji ayrı bir olaydır. Günümüzde sadece teknoloji vardır. Nedir peki aradaki büyük fark? Bilim sadece bilmek için yapılır, Aristoteles'in koyduğu ilkedir. Herhangi bir ihtiyaca, belirli bir ihtiyacı karşılamak üzere, zorunlu bir ihtiyacı kapatmak üzere bilim yapılmaz. Bilmek için bilime giriyoruz. Bilimin dinamosu, bilimin güdücüsü, bilimi yürürlüğe koyan duyu insanda meraktır. İnsanlar dünyaya baktılar, şaşıtlar diyor Aristoteles, felsefe-bilimin kurucusu. Hayrete kapıldılar ve bu hayretin cevabını aradılar. Bunu izah etmek çok zor bir iş. Zaman zaman, yer yer gezilerimden bahsettiğim vakit bana sorarlar: Ne diye gittin oralara, ne iş görmeye? Hiç, merak ettim. Beni öteden beri tanıyanlar, sende zaten vardı bir oynaklık derler. İlerleyen yaşlarımda artık ben merak saikiyle gitmemeye başladım. Görevli gidince bunu izah edebiliyorum. Falanca işten dolayı beni gönderdiler, bu vesileyle orada bulundum diyorum. Çünkü merak saikiyle bir iş görmek tam manasıyla lüktür. Bütün ihtiyaçlar giderildikten sonra insanlar felsefe-bilime yönelmişlerdir. Af buyurunuz, "aç ayı oynamaz" örneğine geliyoruz. Bu bakımdan maddi ve manevi anlamda gelişmesini tamamlamış toplumlar felsefe-bilime intikal etmişlerdir.

GÖKDEMİR İHSAN- Zatialinizin derslerinin de başlığıydı bu. Bendeniz şöyle anlıyorum: Felsefe için şehre ihtiyacımız vardı.

TEOMAN DURALI- Şehirleşmiş olmak lazım.

GÖKDEMİR İHSAN- Gerekiyordu, buradan da medeniyete geleceğiz. Madem ki şehir olmadan, medeni bir toplum olmadan bir felsefenin imkânı yok, bu şehirle kastedilen nedir, medeniyetle kastettiğimiz nedir, niçin bunlar olmadan felsefe olmaz?

TEOMAN DURALI- Medeniyet için şart olan devlet oluşturmaktır ve medeniyetlerin yüzde 99'u yerleşik devletlerin üstüne bina edilmişlerdir. Yüzde 1'ini sorarsanız, bu Türklere mahsusur, yerleşmeden devletleşmişlerdir: İslam'dan önce oynak bir hâldeyken, yani göçer durumdayken, belirli bir merkeze oturmadan... Gerçi bunun da bir istisnası var. Göktürklerin Karakorum merkezi vardı ama bu da bildiğimiz anlamda pek öyle yerleşik, mamur bir şehir görünümünü sunmuyordu. İlk defa ben Moğolistan'ın başşehri Ulan Batur'u gördüğümde aklıma o geldi. Dedim ki varsayımla deney uyuştu. Hakikaten bir hayalim vardı, tasavvurum vardı, Türklerin devlet kurmasıyla ilgili. Sürekli hareket hâlindeki bir topluluğun nasıl olabileceğini düşünürdüm. Ulan Batur'u gördüğümde şehirden ziyade bir göçebe topluluğuydu; çadırlar var, merkezde Sovyet idaresi sırasında inşa edilmiş birkaç bina var -zaten Sovyet zamanında veyahut Ruslar zamanında inşa edilmiş bir şehir Ulan Batur- gerisi yüzde 80'i çadırıdır. Şimdi şimdi artık binalaşıyor dediler. Kapitalizm girdi ne yazık ki ve göçerlik de çökmek üzere.

GÖKDEMİR İHSAN- Söylediğiniz şey üzerine ben hiç kafa yormamıştım ama bunları söyleyince bu gerçekten çok özgün Türk tecrübesi. Çünkü Arapların da belli kabileleri göçerler. El an göçer olanlar var...

TEOMAN DURALI- Arapların yerleşikleri var.

GÖKDEMİR İHSAN- Ama bir devlete dönüşmeden bir medeniyete dönüşmüyor. Şiire sahip, belli kültürel özellikler gösteriyor ama devletleşmesi İslam'ı bekliyor.

TEOMAN DURALI- Hayır, İslam'dan önce de devlet var Araplarda. Şu bizi aldatmasın: Cahiliye devrinde yabaniydiler de sonradan adam oldular...

GÖKDEMİR İHSAN- Şehir devletleri.

TEOMAN DURALI- Var, o da var. Cahiliyeyi şöyle anlamamız lazım: Müslümanların gözünde Müslüman olmayanlar yabani-dirler. Bunu İbn Miskeveyh'ten işitiyoruz. Evrim tablosunu çıkarırken hayvanla insan arasındaki geçiş noktasında Zencileri

ve Türkleri gösterir. Irk açısından değil, burada bir ırkçılık yok, henüz Müslümanlaşmamış olduklarından ötürü, Müslümanlaştığı ölçüde insanlaşıyor. İnsanla Müslümanlığı çakıştırıyor. Öyle bir tavırları var, öyle bir düşünceleri var Müslümanların. Cahiliye devrinde de Müslüman olmadan önce Allah'ı tanımıyorlar. Gerçi bu sadece Müslümanlarda da değil, Hıristiyanlarda da var. Ben talebeyken Yunanca derslerine girip çıkıyordum, oralarda Kapalıçarşı'da çalışıyordum, bir Rum dükkânında tezgâhtardım. Bir gün ustaya Eflatun'un bir kitabını götürdüm, sana Yunanca bir şey okuyacağım dedim. Oku bakalım dedi. Okudum, hiçbir şey anlamadım dedi. Herhâlde benim kötü telaffuzumdan dolayı anlamadın, al sen bak dedim. Baktı, hiçbir şey anlamıyorum, bu nedir dedi. Böyle böyle dedim. Evladım, bırak onları, bunlar kâfir dedi. Aman dükkâna getirme dedi. Niye kâfir olsun? O Efendimizden -kastettiği Hz. İsa- önce mi, sonra mı, dedi. Önce dedim. Tamam bitti dedi. Cahiliye de böyle bir anlayışın ifadesidir. Araplar çok ilgi çekicidir. Şehirli var, bedevisi var, hem şehirli hem bedevi hayatı olanlar da var. Şehir devletleri Mekke, Medine, Yesrib. Medine'nin asıl adı Yesrib'dir. Medine çünkü aslında şehrin adı değil, devlet demektir Arapçada. Sonradan bunu yakıştırıyorlar Yesrib'e. Bu şehir devletlerinin, kent dediğimiz şehir devletlerinin yanı sıra Arapların büyük devletleri var, imparatorlukları var. Mesela Yemen, Umman, bunlar büyük devletlerdir.

GÖKDEMİR İHSAN- Tabii böyle düşününce iş değişiyor. Ben Hicaz'daki şehirleri düşünmüştüm.

TEOMAN DURALI- Hayır. Hicaz'da da dediğim gibi Mekke, Medine gibi şehir devletleri var ve bunlar çok gelişmiş yerlerdir. Şakası yok, düşünün ki Kur'an'ın Arapçası bir harikadır. Bu bir anda gökten zembille inmiyor, çok işlenmiş bir dil, muazzam bir edebiyatı var arkasında. Edebiyatın oluşması için yerleşik düzene ihtiyaç var. Şunu da söyleyeyim, çok gelişmiş zanaatları var. MÖ 3. yüzyıldan itibaren Süveyş'le Çin'in güneyi Kanton arasında ticaret yolu var. Denizden gidiyorlar, geliyorlar. Nitekim bu gemici Sinbad'ın maceraları oradan gelen, o deniz seyahatlerinden gelen bir efsanedir. Sinbad dedikleri yer de Seylan

adasıdır. Hatta bazı dine inanmayan kişilerin düşüncesine göre, Kur'an'daki cennet tasvirleri oradan, Seylan adasından alınmamış. O kadar güzel bir yer ki Seylan, ancak cennet buna benziyor olabilir. Böyle bir anlayış var, gemici Sinbad'ın maceraları içerisinde. Araplarda yerleşik hayat var, çok gelişmiş bir edebiyat var ve aynı zamanda muazzam bir teknik beceriye sahipler. Özellikle gemi inşasında, denizcilikte, gemicilikte çok ileri gitmiş büyük bir topluluk Araplar. Bizde tabii sonraları, özellikle Cumhuriyet'le birlikte "tu kaka" denilmiştir; İslam'a küfredemeyenler Araplara hücum etmişlerdir, Arapları hedef tahtası seçmişlerdir. Bu bakımdan, buna inanmamak lazım.

GÖKDEMİR İHSAN- Buradan tutturamadım, Hocam. Peki, Arap düşüncesinin gelişimi için ne diyeceksiniz? Bunun için devletleşme sürecini mi gözeteceğiz?

TEOMAN DURALI- Elbette, tabii felsefenin Arapların arasına karışması İslam'dan sonradır. Buna hiç şüphe yok. Kelamla başlar, fıkhıta çok önemli yeri vardır felsefenin. Yani İslam hukukunun oluşmasında önemli bir yeri vardır. Kelam ve fıkıh İslam düşüncesinin felsefileşmesinde paralel yürümektedir ve çok ilgi çekicidir, İslam düşünce hayatını ilk belirleyen Aristoteles'tir, Eflatun sonra gündeme girer. Avrupa'da tersi olmuştur. İlk Hıristiyanlar yahut da Hıristiyanlığın erken döneminde Eflatun'un etkisini görüyoruz. Son derece mistiktir. Daha sonra peyderpey, yaklaşık 12. yüzyılda Aristoteles gündeme girer orada ve pozitifleşmeye başlar. Bizde tersi olmuştur, önce Aristoteles vardı, Gazzâlî bir kırılma noktasıdır. Gazzâlî'nin kendisi de Aristocudur, onu da belirteyim. Mistik yanı var tabii; mistik yani çok ağır basıyor tasavvufta ama felsefesi yüzde yüz diyebileceğimiz derecede Aristocudur. Sonra Eflatun İslam düşüncesine girer ve girdiği ölçüde de İslam düşüncesi mistikleşmeye başlar. Bu da iki tarafın birbirine zıt gidişine işaret eder. Avrupa'da edebiyat hep Eflatunî olmuştur. Bizde edebiyata felsefenin hiç etkisi olmamıştır yahut olmuşsa da az olmuştur. Tabii hemen burada biraz bir frene basayım diyorum. İran edebiyatı bir değişik, orada olabilir. İslam'dan çünkü bahsederken hep düşündüğüm Araplar

ve Türkler. Burada Farslar varsa aflarına sığınırım. Sonradan aklima geliyor her nedense. Belki de bir mezhep pompacılığı var, olabilir. Bunu itiraf edeyim.

GÖKDEMİR İHSAN- Hocam, hazır başlamışken o sürece getirsek mi sözü? Peki, biz nereye geldik? İlk tevatürler Aristoteles dediniz, sonra Eflatun'un etkileri, İmam Gazzâlî Hazretlerinin bir müdahalesi ve kırılma dediniz. Bizde değil de Batı da bu serüveni takip edebiliyoruz, okulda okuduğumuzda görebiliyoruz. Efendim, işte Farabî, İbn Sina, İbn Rüşd çizgisi Batı'da başka bir şeye dönüşüyor, başka bir düşünce akımına dönüşüyor. Peki, bizdeki gelişimi ne oldu? Bir de "kırılma" dediniz İmam Gazzâlî hazretlerinin müdahalesine fakat şu çokça tekrarlanan "Gazzâlî sonrası İslam düşüncesi bitmiştir, donmuştur" eleştirisine katılıyor musunuz?

TEOMAN DURALI- Efendim, donmuştur değil tabii. Bunlar hep çok mübalağalı ifadeler ve buralarda kötü niyet aramak yerindedir. Özellikle İmam Gazzâlî'yi kötölemek, yermek için olmadık şeyler uydurulur. Birincisi, Gazzâlî İslam felsefesinin doruğudur; bu hiç şüphe götürmeyen bir olaydır. Aynı zamanda ilahiyatı belirleyen adamdır, filozofluğun yanı sıra. Böyle iki kişi görüyoruz: Bir Eflatun'u görüyoruz ki bütün Batı medeniyetleri camiasının iki yol ağzıdır, mistikliğe giden. Mistiklik nedir? Dinin en üst kesimidir, zirvesidir, dini yaşayışın zirve noktasıdır. Bizde tasavvuf olarak, Sufilik olarak tezahür eder. Yahudilerde, Hıristiyanlarda, Hindularda vardır, Budacılarda vardır, var oğlu vardır. O sufi yahut da mistik kesimi her dinin zirvesini, doruğunu teşkil eder. Eflatun hem bu yolun başını tutar hem de felsefe-bilime giden yolun girişidir. Her ne kadar o binayı inşa eden, kuran Aristoteles'se de, Eflatun bütün malzemeyi, unsurları hazırlayan, ortaya koyan kişidir. Hem sorunları hem de bu sorunların nasıl çözüleceğine ilişkin yöntemleri belirler ve bunun başında yüksek öğretim kurumunun, Akademia'nın kurucusudur. Bugün üniversite öğrenimi dediğimiz olayın temelini atan kişidir. Bazı iddialar vardır, işte felsefe her yerde tedris edilir, kahvehanelerde, işte bu Fransa'da zirzop misali yollarda, bilmem nerelerde; asla böyle

bir şey mümkün değil. Öncelik ve özellikle toplumda belirlenen, verilen, öğretilen bir olaydır felsefe. Neden? Çünkü felsefe insanlığa biçimselleştirilmiş düşünme tarzını getirmiştir. Okul, öncelikle de yüksek okul biçimselleştirilmiş düşünme tarzını veren, gösteren, öğreten bir yerdir. Nedir bu biçimsel düşünme tarzı? Belirli kalıplara sokulmuş, duygulardan arındırılmış düşüncelerdir. Tekrar ediyorum, belirli kalıplara sokulmuş ve duygulardan tecrit edilmiş, soyutlanmış düşünceler. Gündelik hayatımızda, olağan yaşamın akışında düşüncelerle duygular iç içedir, karışiktır. Felsefe düşünceyi duygudan tamamıyla ayırmaktadır.

Buyurun, bir şey soracaktınız.

SALONDAN- Peripatetiklerin yaptıkları sohbet miydi, tam o anlamıyla bir felsefe değil miydi?

TEOMAN DURALI- Hayır, sohbet değil o, söyleşim; ben diyalog karşılığı kullanıyorum, sohbet değildir. Sohbet herhangi bir muhavere, herhangi bir konuşma biçimidir. Buna karşılık söyleşim, diyalog belirli bir sorunun çevresinde dönen bir konuşma tarzıdır ve o sorun didiklenir. Sorunun didiklenmesine çözümleme yahut analiz diyoruz ve didiklediğiniz sorunu daha sonra tekrar birleştiririz. Bu da bir sentezdir, senteze konu olur. Dolayısıyla Eflatun'da karşılaştığımız o diyalog tamamıyla formel, biçimsel bir düşünme yürüyüşüdür. Buna gidimli düşünme diyoruz felsefede; öncüllerden hareketle bir vargıya doğru gidiliyor. Gemilerin bağlandığı yere baba derler; felsefenin bağlandığı baba mantıktır. O mantığın iki kolu vardır: Biri matematik, öteki de dilbilgisi. Felsefe her ikisini de kullanır. Bilimler, özellikle doğa bilimleri dilbilgisini fazla kullanmazlar, hemen hemen hiç kullanmazlar, matematiğe ağırlık verirler. Felsefede her ikisi de vardır; hem matematik vardır -doğrudan doğruya matematik işaretler geçmese bile- matematik düşünülür. Bu bakımdan felsefe öğrenen, felsefe öğrenimi gören kişilerin öncelikle geçmesi gereken tezgâh matematiktir. Matematik bir kafa kazanması lazımdır.

GÖKDEMİR İHSAN- Hocam, zaten biraz önce de buyurduğunuz gibi, geometri meselesinde yaygın bir görüş vardır. Akademia'nın kapısında da bunun yazdığı söylenir: "Geometri bil-

meyen girmesin". Geometri burada öğretilceklerin, metafiziğin yanında çok yüksek bir ilim değildir. Ama geometriyi bilmeyen biri de bunlardan hiçbir şey anlamaz. O nedenle "lüzum yok, geri dönsün" anlamında söylenmiştir herhâlde.

TEOMAN DURALI- Felsefi düşünmeye disiplinli düşünme diyoruz. Yani sıkı bir düzen içinde, kalıplara dökülerek yürütülüyor felsefi düşünme. O kalıp da mantıktır. Aristoteles mantığı ilk kuran kişidir -birçok başka şeyin de kurucusudur- ve bu mantığın üç temel ilkesi vardır: Özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın olamazlığı. Bu bir çeşit demir korse gibidir, kıpırdamıyorsunuz. Aristoteles bir şeyin daha kurucusudur; bu hemen hiç dile getirilmez -uzun bir hikâyedir, girmeyeceğim onun hikâyesine- askerlik sanatının, savaş sanatının kurucusudur.

GÖKDEMİR İHSAN- Zaten İskender'e danışmanlık yapmıştı. Bizimkiler bundan dolayı ona tepki gösterirler, "kâfire danışmanlık yaptı" derler.

TEOMAN DURALI- İskender'in hocasıdır. Sadece İskender'in değil, vatandaşlarının, yani Makedonya kurmay heyetinin hocası olmuştur. Onları yetiştirmiştir ve ilk defa Mieza denilen şehirde, Makedonya'da askerî akademiye kurmuştur. İki okul kurmuştur: Bir, Lykeion var Atina'da, bir de Mieza'da askerî akademiye kurar, askerî okulu, harp okulunu kurar ve burada yetişen kurmay heyet İskender'le birlikte o ünlü doğu seferine çıkar. Savaş dediğimiz olay bundan sonra baş gösteriyor. Daha önce ne vardı? Toplumlar arasında kavgalar olurdu. Burada bilinmez, eskiden biz gençliğimizde, çocukluğumuzda mahalle kavgasına tutuşurduk. O mahalle kavgalarının daha büyüğü, daha boyutlusudur eski savaşlar, İskender'den önceki savaşlar. Askerî bir düzen gelir ordulara, ordu dediğimiz olay çıkar. Daha önce işte savaşçılar vardı, ordu yoktu. Burada ordu ortaya çıkıyor. İskender nispeten çok küçük bir kuvvetle, kendisinden kat be kat sayıca üstün olan birlikleri akıl ve mantık yoluyla yener, mağlup eder. İskender'in hâlefî Roma'dır. Roma'da biz tam teşekküllü ordu ve asker görürüz. Bunların temelinde biraz önce bahsettiğim disiplin vardır. Askerde yürüyüşten tutun selamlaşmaya, kılık kıyafete kadar ne

aklınıza gelirse her şey belirli bir kalıba dökülmüştür.

Hep bana şu sorulur, şu konuşulur: Felsefi biçimde yaşamak. Felsefece yaşanmaz efendim, felsefe yaşamaya aykırıdır. Çünkü yaşamada duygunun yeri vardır, felsefede duygunun yeri yoktur. Ahlâk nedir, peki? Ahlâk da bir akıl olayıdır. Tek Tanrılı vahiy dinlerinin, Yahudiliğin, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın getirdiği genel geçer ahlâka dinî bağlamda edep diyoruz. Dinde ahlâktan söz edilmez, dinde edep vardır. Nitekim Mevlânâ Hazretleri *"Kur'an'ı bir baştan bir başa okudum, edepten başka bir şey bulamadım."* der. Edep yaşatır ve yaşanır; yaşanan hayatın akışında uyduğumuz, uymak mecburiyetinde olduğumuz kurallardır ama bunlar bize hayatın akışında yedirilirler, ayrıca öyle dört duvar arasında matematik, mantık harfleriyle tedris edilmezler.

GÖKDEMİR İHSAN- Adabımuşeret.

TEOMAN DURALI- Adabımuşeret, dediğiniz gibi. Oysa ahlâk biçimseldir. Malzemesini nereden alır? Dinden alır, ahlâk malzemesini dinden alır. Neden? Çünkü dinle hayat iç içedir. Dinin nazariyesine inanırız veya inanmayız, o bize kalmış bir şeydir. İmansak da inanmasak da dinin getirdiği yaşama biçimine mutlak surette uyarız. Bu dediğimi size kuru kuru kitabî olarak anlatmıyorum. Ayan beyan Tanrı tanımaz olduğunu ilan eden kişileri tanıdım hayatımda: eski komünistler. Artık bugün yok onlar, eski tüfek denilirdi bu kişilere. Düz ayak mütedeyyin bir kişinin yaşama tavrına sahiptiler. Neden? Çünkü Müslüman bir toplumda yetişmişler, Osmanlı artıklarıyla. Ben gençken bunlar artık 70'ine, hatta kimisi 80'ine filan yürüyordu. Babamın, hatta dedemin yaşlıları olan kimselerdi. Tavırları, ifadeleri, yaşama tarzları tümüyle Müslümandı. Ama inandıkları, kafa yapıları, vesaire tamamen belli bir ideolojinin yolunda, onun güdümündeydi.

GÖKDEMİR İHSAN- Rahmetli Cemil Meriç üstadı da biliyoruz. Onun da ilk dönemlerinin inançsız olduğu biliniyor.

TEOMAN DURALI- Ama o mezhep değiştirmiş sonra.

GÖKDEMİR İHSAN- Ama yazdıklarına baktığımızda, bugünkü İslamcı düşünürlerden çok daha Müslümanca.

TEOMAN DURALI- Bu benim dediklerim hiçbir zaman sapmadılar, onlar mezara kadar komünist kaldılar. Tutarlı adamlar -yani Cemil Meriç'e tutarsız demek istemiyorum, o ayrı bir konu-, bunlar hep aynı çizgide yürümüş kişilerdi. Ama haram denilen, dinin haram dediği şeye ne göz atmış ne el uzatmışlardır. Bu sadece bir üst edep meselesi de değildir; oturuşları kalkışları, davranışları tavırları, her şeyleriyle bildiğimiz İslamî edebe uygundur. Tabii ben o vakitler çok gençtim, o zaman fark etmedim. Sonra sonra üstünde düşündüğümde, ya hu dedim, nasıl bir şey bu? Bir başka çok çarpıcı bir olay din rastlantılılığı, tesadüflüğü temelden reddeder. Zorunluluk şarttır. Allah'ın yarattığı bir düzende zorunsuz hiçbir şey olamaz. Yine bakıyorsunuz, bu klasik, eski komünistlere, mesela Lenin'in *Empirio-Criticism*'ini açın, üstünde adını görmeden acaba bunu Gazzâlî mi yazdı dersiniz. O kadar determinist. Felsefe ilkokullarda okutulsun, ortaokullarda okutulsun deniyor; bunlar bana kötü niyetli işler gibi geliyor: Bir şeyi kapı dışarı edip, onun yerine bunu koyalım davranışı.

GÖKDEMİR İHSAN- Hazır buraya gelmişken, şuna temas edelim, hocam. Nasıl bir eğitimimiz olmalı? İlkokula mı gönderelim felsefeyi? Sizin bir akademi, felsefe-bilim akademisi teklifiniz var.

TEOMAN DURALI- Fakat bunun ilkokulla, ortaokulla bir ilgisi yok. Bence ortaöğretim kurumlarında felsefe hiç verilmese de olur. Ama talebeler topyekûn işsiz kalacağından ötürü bunu asla teklif edemiyorum. En azından lise 2-3'te olabilir. Onun altında anlaşılmasız zaten; çünkü çocuğun, ergenliğe ulaşmamış bir insanın kavramları anlaması mümkün değildir. Matematik bile son derece zor geliyor küçük yaşta. İlkokulun ilk sınıflarında çocuğun matematik anlaması imkânsız bir şey. Bizde ters işliyor: Hemen, derhâl işlenmeli, ezberlenmeli deniyor. Benim gibi böyle hafızası bozuk adamlar bu yaşa kadar çarpım cetveli ezberleyemezler mesela. Azar azar matematik verilebilir çocuğa, belli bir yerden sonra. Din bilgisinin her seviyede verilmesi gerekir. Dini reddetmeye kalksanız bile niyesini bilmeniz lazım. Hep bunu söylüyorum. Hıristiyanlığı ben iki adamdan okudum. Bir Hıristiyanlığa

dehşet inanan bir adamdan, Luther'den, bir de Feuerbach'tan, asla inanmayan bir adamdan. Hıristiyanlığı yerden yere vuran bir adam ama mükemmel bir düşünür. Niye yerden yere çaldığının gerekçelerini size sunuyor. Bizimkilere bakıyorum, hiçbir gerekçesi yok, saçma sapan şeyler uyduruyor. Müslümanlıkla ilgisi olmayan şeyler, çünkü bilmiyor.

GÖKDEMİR İHSAN- Caminin çay ocağında hacı amca bilim dışı bir şey söylemiş, onu tartışıyor, böylelikle reddediyor.

TEOMAN DURALI- Keşke çay ocağındaki adam kadar bilse. Camiye 50 metre yaklaşmamış, ondan ürken adamlar tanıdım. Geçenlerde Mehdi Hasan diye bir Arap -bilmiyorum Lübnanlı mıdır, Kuveytli mi- el-Cezire'de bir program düzenliyordu, bir tartışma programı. Müslümanlığa çok karşı olan bir hanım çıktı. Ne dese bu hanımefendi uymuyor, oturmuyor yerine, çünkü bilmiyor. *"Ben Kur'an'ın ruhuna bağlıyım ama Peygambere inanmıyorum"* diyor. Peygamberi olmayan Müslümanlığı düşünemezsiniz, imkânsızdır. Diğer dinlerde bilmiyorum bunun karşılığı nedir, peygamberi olmadan o din anlaşılır mı, anlaşılmaz mı bilmiyorum. Ama Müslümanlıkta olmuyor, mümkün değil. Her şeyden önce ibadetini yapamazsınız eğer peygamber yoksa; ibadeti olmayan bir din de din değildir. Neyse, bu bahsi diğer. Toplum hayatıyla iç içe olmuş bütün dinler. Sadece şu veya bu din değil, ta fetişizmden, totemcilikten beri toplum hayatını yönlendirmeye, belirlemeye uğraşmışlar. İlk defa toplumun dinden çekip çıkarılması Yeni Çağ Avrupa medeniyetinde ortaya çıkmıştır. Orada da dinin yerini doldurmak üzere felsefe ileri sürülmüştür ve dinin yerini dolduran topluma yön vermekle yükümlendirilen felsefe-bilime ideoloji denilmiştir. Bunun yol açtığı facialar gözümüzün önündedir, 20. yüzyıl tarihin en karanlık çağıdır. Sadece bir savaşta, İkinci Dünya Savaşı'nda 60 milyon insan ideolojik nedenlerle yok edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı ideolojik savaşın ana örneğidir.

GÖKDEMİR İHSAN- Oysa insan aklıyla dünyada da cenneti inşa edecekti.

TEOMAN DURALI- Edecekti, çok doğru tabii dediğiniz.

GÖKDEMİR İHSAN- Sonunda buraya kadar geldik.

Müsaade buyurursanız soru-cevap şeklinde gidelim. Çünkü epey birikti dinleyenlerin soracakları şeyler. Pek kolay şeyler söylemediniz, hocam. Bakalım nasıl tepkiler alacağız? Buyurun.

SALONDAN- Hocamızın ilk başlarda değindiği bir konu vardı: 20. yüzyılda bilimle felsefenin birbirlerinden ayrılmasıyla birlikte her ikisinin de kötürüm kalması. Naçizane düşüncelerimi söylemek istiyorum. 20. yüzyılda büyük Alman düşünür Martin Heidegger bu konuda bir çıkış noktası sunmadı mı acaba hem topluma, hem de felsefeye?

GÖKDEMİR İHSAN- Böyle “büyük düşünür” denilince ben de korkuyorum. Hocamın Kant’la bir akrabalığı var; fakat Heidegger’e büyük düşünür der mi, bilmiyorum.

TEOMAN DURALI- Derim. Tabii, mutlaka çok büyük, en önemli filozoflarından. Sevelim sevmeyelim, o ayrı bir konu. Sevmek duygu işidir, büyüklüğün tasdiki aklın gereğidir. Buyurun.

SALONDAN- Sizce Heidegger 20. yüzyılda felsefenin o kötürüm kalmışlığına kendi düşünceleriyle bir çözüm üretebilmiş midir?

TEOMAN DURALI- Efendim, Heidegger zaten son filozoftur. Heidegger’den sonra başka bir filozof görmedik, bitti. İrili ufaklı birtakım şeyler olabilir ama felsefeci var, felsefeciyle filozof ayrı şeyler. Felsefeci istemediğimiz kadar var ama filozof diyebileceğimiz kimse göremiyorum ondan sonra. Heidegger felsefenin merkezine, yani metafiziğe yönelmiştir ve insanın en önemli özelliğinin dil olduğundan bahsetmiştir. Gerçeklikte bulduklarımızı düşüncemizde işleyerek hakikat tabakasını oluşturuyoruz. Bunu dille yapıyoruz. Düşünme bir dil işidir. Bunu getirmiştir Heidegger. Heidegger ve hocası Husserl’le beraber hakikatin nasıl işlendiğini görüyoruz. Onun yöntemini bize sunmuşlardır. Yeniden Aristoteles yöntemini gündeme getirmiştir. Bilginin hakikatteki tohumlarına, özüne ve bunun işlenmesine fenomenoloji adını vermiştir. Son derece zor anlaşılan, son derece katmerli bir

düşünme tarzıdır. Felsefenin olduğu kadar, Alman idealizminin de son durağı olarak görebiliriz. Tarihte üç ana felsefe damarı görebiliyoruz: Yunan felsefesi, İslam felsefesi, Alman felsefesi. Bunların yanında çok önemli üç kanal daha var: Orta Çağ Hıristiyan felsefesi, Fransız felsefesi, İngiliz felsefesi. İngiliz felsefesine deneycilik veyahut ampirizm de diyoruz. Heidegger Alman idealizminin, bu Alman damarının son temsilcisidir ve aynı zamanda da felsefi düşünmenin, metafizik anlamda felsefi düşünmenin son durağıdır. 17. yüzyılda İngiliz felsefesiyle yeni bir yolun açıldığını görüyoruz ve felsefenin çekirdeği, felsefenin yüreği durumundaki metafizik yerini kaybetmektedir. Neye kaybetmektedir? İngiliz felsefesinde iktisat ve daha sonra psikoloji felsefenin merkezine oturmuşlardır. İktisadın felsefenin merkezine oturmasından bir süre sonra da zaten ilk ideoloji olan kapitalizm, sermayecilik ortaya çıkıyor, Adam Smith'le birlikte ve daha sonra Adam Smith'in ortaya koyduğu bu ideolojiyi alabildiğine işleyen müthiş bir yapı hâline getiren Karl Marx'tır. Karl Marx'ı biz sosyalizmin, komünizmin babası olarak görürüz ama esasında kapitalizmi bize resmetmiştir. Neye dayanarak? İngiliz tarihine bir, iktisada dayanarak iki. Heidegger metafizik dâhisi olmanın yanı sıra, Yeni Çağın ikinci büyük ideolojisinin de baş mimarlarından: Nasyonal sosyalizm. Nasyonal sosyalizmi varlık felsefesi açısından, ontolojik olarak işleyendir. Bir de Rosenberg adlı bir başka filozof var, o da biyolojik açıdan, Darwin evrimciliğine sırtını dayayarak işlemiştir. Bu ikisinden nasyonal sosyalizm, milli toplumculuk beslenmiştir. Heidegger'in reddedilmesinin temel nedenlerinden biri de nasyonal sosyalizmin babalarından olmasıdır. Bu affedilmemiştir, bağışlanmamıştır. Belki Almanlar savaşı kazansalardı bugün baş ideolog olarak çıkardı.

SALONDAN- *Hocam, Çağdaş Küresel Medeniyet* kitabınızda Hitler ve Alman milletinden "karakterli millet" diye bahsediyorsunuz. Birkaç kelime söyleyebilir misiniz Alman milleti hakkında? Bir de gelecekte Alman milletinden yeni bir Hitler çıkarabilir mi sizce?

GÖKDEMİR İHSAN- Alman milleti kaldı mı, var mı bir Alman milleti?

SALONDAN- İkinci sorum: Edeple ahlâk arasındaki farkı nasıl tanımlarsınız?

TEOMAN DURALI- Şimdi birincisi, tutarlılık açısından “karakterli” dedim. Muazzam bir tutarlılıkla karşı karşıyayız. Yani bir adamı omuzlarında getirdiler, arşıalaya çıkardılar eski deyişle ve onunla Yunan tragediyalarının görüntüsünü andırır biçimde felakete girdiler, ateşe atladılar. Hiç böyle bir şeye lüzum yoktu; pekâlâ belli bir yerden sonra atabilirlerdi, İtalyanların Mussolini’ye yaptıkları gibi. Akliselim İtalyanların yaptığını emreder. Adam felakete götürüyor, yeter deyip adamı ayaklarından asıp tükürük yağmuruna boğuyorlar. Hitler bunun katmerlisini belki hak etti. Mussolini yanında çömez kalır yaptıklarıyla. Ama öyle olmadı. Nasıl biz bununla girdiysek bu yola, bununla felakete de düşeceğiz dediler ve bitti. Gökdemir Bey’in dediği gibi, Almanlık kalktı ortadan, apayrı bir dönüşüm yaşadı. Artık o hâl geçti gitti. O yüzden ne Hitler, ne mitler, ne gitler... Hiçbir şey gelmez artık bu saatten sonra; bitti. Başka yerde çıkar mı? Sanmıyorum. Bu tutarlılığı, bu idealizmi ve romantikliği başka bir yerde bulamazsınız. Çünkü bunlar çok romantik şeylerdir. Ne olursa olsun gerçekliğe sırtını çevirmek. Hegel’in harikulade bir belirlemesi vardır: Gerçeklik fikrinle uyuşmuyorsa vay o gerçekliğin hâline. Benzerini Hitler söylüyor: Alman milleti benim fikrime, ideme uyamadı, yükselmedi, yücelemedi. Onun için batsın diyor. Bu çok ağır bir beddua, -kibrin de belki dereceleri vardır- çok ağır bir kibir; bunun bir eşini daha bulamayız.

İkinci sorunuz edeple ahlâk. Edep yaşama düzleminde bize nasıl yaşayacağımızı bildiren kurallar dizisidir. Bunlar yaşatır bizi. Çünkü insan olarak öbür canlılarla paylaştığımız bir husus yok. Nedir o? İçgüdüler. Genetiğimizin belirlediği davranma biçimlerinden yoksunuz. Bu sebeple yaşamamızı ayarlamaya yönelik kurallar dizisini kendimiz belirlemek zorundayız; insanın belirlemesi lazım. Din bunu insanüstü bir kudretin veya kudretlerin belirlediğini söylüyor. İnsanlar bunların arasında bağlar kurarak işliyorlar. Ama hep biçimsel olmayan tarzla koyuyorlar bunları. Biçimsel tarzda öne sürdüğümüz ne varsa onun gerekçesini de koymak mecburiyetindeyiz. İlk gençlik yıllarımda bir

gün ıslak çalıyordum, babamdan tokat yedim. O gün bugündür hiç ıslık çalamam.

GÖKDEMİR İHSAN- Bizim de elimizin cebimizde olmasına kızılırdı.

TEOMAN DURALI- O da yasaktı. Bir gün bir şey oldu, “neden” dedim. Onda da bir tokat yedim. O gün bugündür hiç “neden” diye sormuyorum, felsefenin dışında. Çok tuhafıma gider: Bir şey söylüyorsun, bacak kadar çocuk “neden” diyor. Edep düzleminde “neden” diye soramıyorsunuz. Neden biçimselliğe giren kapıdır. Neden-etki bağıntısı katlanarak düşünme olayıdır. Sorduğunuz vakit yaşamamızın dengesi bozulur. Din kesin inanca dayanır, iman dediğimiz: nedensiz inanç. Nedeni soktuğunuz inanç bilimde vardır, ona varsayım diyoruz. Zaten bilimde gerekçesini gösterebileceğin cevaplara yol açacak sorular soruyorsun. Dinde böyle bir şey yoktur. Sorduğün vakit cevabı saçmalamak olur. Niye Allah Hz. Muhammed yerine Hz. Ali’ye vahiy göndermedi? Çünkü bana gene gelmiştir böyle bir soru -bana gelmeyen hiçbir soru kalmadı galiba yeryüzünde-. Ne diyelim? Adresi mi şaşırmış? Böyle kardeşim, işte; ona göndermiş. Ne bileyim ben? Yok bunun cevabı.

SALONDAN- Her şeyi de bilemeyiz.

TEOMAN DURALI- Hiçbir şey bildiğimiz yok. Sadece dinî anlamda da değil. Benim niye şu biçimim var, rengim var? Annem-babam, amcam, halam vesaire genetik olarak, kalıtım olarak sayabilirim. Ama niye ben eşek olarak dünyaya gelmedim de insan olarak geldim? Niye bir pire değilim? Niye falanca tarihte Türkiye’nin bilmem neresinde dünyaya gelmedim de Uganda’da gelmedim? Var mı bunun cevabı? Yok. Ahlâkta koyulan kuralların gerekçeleri sorulur. İlk ahlâkı kuran gene Aristoteles’tir. Gerekçeli iddialar ortaya koyuyor. Zaten gerekçeli iddia, kanıtlanabilir cinsten olan iddialara sav diyoruz, tez diyoruz. Felsefe ve bilim tez üzerinden yürür, sav üzerinden yürür. Sava döndüremeyeceğiniz iddiaları felsefede ortaya koyamazsınız. En başta gelen fark bu ikisi arasındadır, ahlâkla edep arasında.

SALONDAN- Hocam, ben bu noktada ahlâkla edep ayrımını biraz daha kafamda oturttum ama burada kafamı bulandıran başka bir terim var. Etik derken bugünkü manada ahlâkla aynı şeyi mi anlıyoruz?

TEOMAN DURALI- Aynı şey, etikle ahlâk aynı şeydir. Etik Yunancası, ahlâk Türkçesidir.

SALONDAN- Farklı anlamlar yükleniyor.

TEOMAN DURALI- Hayır, biz bugünlerde Türkçeye düşman olduğumuzdan, ne kadar kavramımız varsa hep Frenkçe almaya başladık. Düğme gibi 2000 yahut 1000 yıllık bir kavram bile atıldı, buton denilmeye başlandı. Yani rezaletin bu derecesi olur. Etik de olduğu gibi ahlâktır.

SALONDAN- Hocam, ben bir soru daha sormak istiyorum müsaadenizle. Sizin de güzel şiirler yazdığınızı biliyoruz. Ben bu noktada size şiirle ilgili birkaç soru yönlendirmek istiyordum. Birincisi, şiir size göre nedir? İkincisi, şiirin felsefeyle bağlantısı nasıldır, nasıl olmuştur? Ve son olarak Batı medeniyetinde, mesela Goethe'nin şiire yaklaşımıyla bizim Divan Edebiyatı diye nitelendirdiğimiz edebiyatımızda, mesela Fuzulî'nin şiire olan yaklaşımı arasında nasıl farklar gözlemleyebiliriz?

GÖKDEMİR İHSAN- Bunlar konferans konusu.

SALONDAN- Düşüncelerinizi merak ediyorum.

TEOMAN DURALI- Nasıl ki biraz önce mistiklik dinin tavanıdır, zirvesidir dediysem, şiir de duygulanmanın, duygu ifadesinin zirve noktasıdır. Tabii ki duyguları düşünceye bulamadan ifade edemezsiniz; mecbursunuz düşüncenin içine yerleştirmeye. Düşünme ne kadar az yer tutarsa şiiriniz de o kadar güzel olur. Ne kadar düşünce ağır basarsa, o şiir de o kadar şiirliğini kaybeder, slogan hâlini alır, şiar hâlini alır. Şiir inşası açısından gelenekler arasında bir fark yoktur. Goethe'nin de şiiri muazzam bir şiirdir, Divan şiiri de böyledir. Farklılık şairlerin duygulanmalarından ve o şiir geleneğinin dayandığı teknikten ileri gelir. Tekniğin de iki basamağı vardır: Dil -şiir dile yapışıktır çünkü- ve o dilin ifadesi,

yani vezin ve kafiye olayı. Tabii diyeceksiniz ki çağdaş şiirde ikisi de yoktur. Çağdaş şiir ne kadar şiirdir, onu bilmiyorum, onu çağdaş bir şaire sormak lazım.

GÖKDEMİR İHSAN- Hocam, bu meselelere girmeyelim. Ben-deniz girdim, başıma gelmeyen kalmadı. Sadece bir cümle söyledim modern şiirle ilgili, ondan sonra başıma gelmedik kalmadı.

TEOMAN DURALI- Recmediyorlar.

GÖKDEMİR İHSAN- O piyasa çok karışık, Hocam. Belli ki işleri yok, dükkânda işler kesat, önden geçenlere saldırıyorlar.

Buyurun efendim.

SALONDAN- Hocam, ben şunu sormak istiyorum: Metafiziğin felsefeye ait olduğunu biliyoruz. Ancak gözlemliyoruz ki aynı zamanda dinler tarafından da daha çok sahipleniliyor. Bunun nedenini ve niçinini merak ediyorum açıkçası. Neden böyle olmuştur?

TEOMAN DURALI- Felsefe çok talihsiz bir yaratık. Hırsızlığa uğramadığı bir an yoktur. En dehşet hırsızlıklardan biri de metafiziktir. Felsefenin has malıdır, helalidir, anasından emdiği süt kadar helalidir ama başkaları aşırılmışlardır. Özellikle benim ifrit olduğum ruhçuluğun -hani şu ruh çağırınlar- kendisine metafizik adını vermesi...

GÖKDEMİR İHSAN- Spiritüalistler yani.

TEOMAN DURALI- Spiritüalistler. Bunların kendilerine metafizik adını vermeleri felsefeye büyük bir bühtandır. Dinde de metafizik yoktur. Metafizik sadece fiziğin üzerinde kafa yormaktır, fiziğin belirlenmesidir. Yani doğanın ve dünyanın belirlenmesi çabasıdır. Doğa ötesi her olay metafiziğin konusu değildir. Metafizikte esas olan akıldır ve aklın işleyişini bize hikâye eden araştırma alanı mantıktır. Buna karşılık dine akli sokamazsınız, bozarsınız dini, dinin akılla ilgisi yoktur. Makuldür -o ayrı bir konudur- akli değildir, rasyonel değildir, olamaz. Bu bakımdan dinle felsefenin karşılaşması, çatışması mümkün değil. Ancak çok uç noktalarda, olağanüstü durumlarda ahlâkın dinle çatışma duru-

mu ortaya çıkabilir. Aklıma gelen bir örnek Einstein'ın kuantum mekânîğinin karşısında takındığı tavidir. *"Tanrı kumarbaz değil ki zar atsın"* demesi çok uç bir noktadır. Bunun dışında felsefeyle dinin çatışması mümkün değil. Çünkü felsefenin işi bahusus akıldır, ötekinin akılla bir ilgisi yoktur. Makul olmak ayrı bir şeydir.

SALONDAN- Hocam, İbnü'l-Arabî'yle ilgili ne düşünüyorsunuz, onu nereye koyuyorsunuz?

TEOMAN DURALI- İbnü'l-Arabî tasavvuf filozofudur. Tasavvuf üzerine felsefe yapmıştır. Bu çok olağandışı bir olaydır. İbnü'l-Arabî'nin mutasavvıflığından ziyade filozofluğu çok önemlidir. Ama öteki mutasavvıfları İbnü'l-Arabî'yle karıştırmamak lazım. İbnü'l-Arabî'ye bakarak mesela Mevlânâ'ya asla filozof diyemezsiniz. Mevlânâ iner tepeler - şiddetli de bir adamdı-, vurur, kırar geçer. Mevlânâ'nın felsefesi yoktur, düzayak bir mutasavvıftır, sufidir ve sufilerin yüzde 99'u böyledir, felsefeyle ilgileri yoktur. Hadi yüzde 98 diyelim; Gazzâlî de vardır çünkü hem filozof hem mutasavvıf. O da tasavvuf felsefesi yapmıştır İbnü'l-Arabî gibi; bunlar istisnadırlar. Tamamen istisnadırlar. Bir adam hem mutasavvıf hem filozof olabilir mi? Olabilir. Filozof olursunuz, aynı zamanda bahçivansınızdır. Filozofsunuz ve aynı zamanda pul biriktirirsiniz, şair olabilirsiniz, engel değil buna. Ama şiirinize felsefe karıştıramazsınız, felsefenize de şiir karıştıramazsınız.

SALONDAN- Hocam, peki, filozof kimdir o zaman?

TEOMAN DURALI- Filozof akla dayanarak dünyayı, öncelikle dünyanın fizik düzenini yargılayan ve bu yargılamasının sonucunda düsturlar ortaya koyan, bu düsturlar arasındaki bağlantıları kurarak bir sistem oluşturan kişidir. Düzenlerin üç basamağı vardır: En temel düzen yasadır, doğa yasasıdır. Bunun üstünde, yasalar arasında kurduğunuz bağlantılarda teoriler ortaya çıkar. İkisi de bilim seviyesindedir; yasa da teori de bilimde bulunur. Bilimi aşan, doğrudan doğruya metafiziğin bağrında yer alan teorilerin teorisi, teorilerin arasında bağlantılar kurarak üst teori manasına gelen sistemdir. Sistem kurmaya değgin yapıları, düzenleri kuran bilim adamıdır. O bilim adamı sisteme geçtikten sonra filozof olur, sistemi inşa ettikten sonra filozof oluyor. Tabii

doğa sistemi gibi tarihle, toplumla ilgili de sistem kuranlar var. Ahlâkçılardır bunlar, ahlâk filozofları, orada da bir sistemle karşı karşıyayız.

SALONDAN- Toplumsal sözleşme teorisyenleri gibi.

TEOMAN DURALI- Ama o da ahlâka girer. Mesela Jean-Jacques Rousseau'nun -belirttiğiniz gibi- toplum sözleşmesi, o da ahlâka aittir. Edeple arasındaki farka gelince... Tekrar oraya geleceğim; biraz önce bir arkadaşımız sordu. Edep üzerinde konuşanlar edeplerine uygun yaşarlar. Bu kişilere bilge diyoruz. Ahlâk kuran filozof kurduğu ahlâka uygun yaşamak zorunda değildir. Rousseau deyince aklıma geldi.

GÖKDEMİR İHSAN- Mükellef olmuyor.

TEOMAN DURALI- Mükellef değil, çünkü formeldir. Ahlâk ve edep üzerine konuşan filozof var mı? Var: Kant var mesela, Luther vardır, Gazzâlî vardır. Bunlar hem edep hem de ahlâk filozoflarıdır. İngiliz filozofların büyük bir kısmında, başlıcalarında edep yoktur. Locke'ta, Hume'da, Smith'te, Russell'da... Yani bu bir eksiklik, nakısa değildir.

GÖKDEMİR İHSAN- Fakat onu tashih edelim. Yarın gazete de manşet olabilir bu, Hocam: "Teoman Duralı İngiliz filozofları edepsiz dedi" diye manşet olabilirsiniz.

TEOMAN DURALI- Burada Hocamın, Takiyettin Mengüşoğlu'nun hırsızımı; o öyle diyordu. Ben bunu demiyorum, o edepsiz diyordu. Özellikle Russell için bir arkadaşım "Bırak o edepsizi" demişti. Hakikaten edepten bahsetmiyorlar, edep yok ama bu edepsiz oldukları anlamına gelmiyor tabii.

GÖKDEMİR İHSAN- Hocam, bu arkadaşımız saatlerdir bekliyor.

SALONDAN- Hocam, siz daha evvel soruya cevap verirken de değindiniz, Heidegger'in Aristoteles'in düşüncelerine dönüşüne. Batı düşüncesine baktığımızda, ne zaman büyük bir sorunla karşılaşılsa Aristoteles'e bir geri dönüş olduğu görünüyor. Sizce Aristoteles'i bu kadar vazgeçilmez kılan nedir?

TEOMAN DURALI- Çok beylik bir cevap vereceğim. Öncelikle müthiş bir deha; dehası eşsiz diyebiliriz. Neden? Fol yok yumurta yok ortada, felsefe-bilim gibi bir kurumu inşa ediyor. Kendisi de bunun bilincinde, *“Benim örnek alacağım bir şey yok”* diyor. *“Bu bakımdan, beni okuyanlar hatalarımdan ötürü beni bağışlasınlar, örneksiz bir şey inşa ediyorum”* diyor. Aristoteles’in felsefe-bilime koyduğu ilkeler eşsizdir. Benzerleri şu anlamda var: Geçerken kazara felsefi birtakım ifadelerde bulunabilirsiniz. Bu dediğinizi felsefi kılmaz. Bu tuzağa felsefe tarihçileri çok sık düşmüşlerdir. Hint felsefesinden Çin felsefesine, Mezopotamya felsefesinden, şundan bundan bahsetmişlerdir. Hayır. Mükemmel bilgelik gelenekleri var, içlerinde yer yer felsefi unsurlar geçer ama kurumlaşmış değildir. Burada bir kurum inşa edilmiştir. Burada bahsetmedik ama bunu da ekleyeyim: Felsefe dinî olmayan ilk kurumdur. Şu anlamda, gücünü dinden almamaktadır. Sorunları çözme yolunda giderken felsefe dışında bir mercie başvurmuyor. Bu onun dine düşman olduğu, dinle çatıştığı, vuruştığı anlamına asla gelmiyor. Aristoteles felsefi akla bir sınır çizmektedir ve bu sınırın dışında kalanlara asla el atmamaktadır. Gazzâlî’nin büyük hatası burada olmuştur. Aristotelesçilere öyle bir öfkeleniyor ki Aristoteles’e tokadı çakıyor. Aristoteles’in kabahati yok orada. Aristoteles kanıtlayamayacağı problem alanlarına, sorunlara el atmıyor. Madde ezeli midir, değil midir, yaratılmış mıdır dünya, yaratılmamış mı, bunlara hiç girmiyor, bunlarla uğraşmıyor. Çünkü bunlar felsefenin konusu değil.

SALONDAN- Tutarlı yani.

TEOMAN DURALI- Tutarlı yaklaşım tabii. Başa koyduğu o üç ilkeye sonuna kadar bağlı kalmaktadır. Hayatımızı böyle bir kalıba da dökemeyiz, bunu da söylüyor. Döktüğümüz vakit facialarla karşılaşırız. İdeolojilerin faciası da buradadır. Biraz önce arkadaşımızın sorusunu cevaplandırırken söylediğim, Alman milletinin girdiği o facia ideolojik bir faciadır. Tutarlılık uğruna, baştan koyduğum ilkelere bağlı kalacağım diye, kendini ve bütün dünyayı ateşe atmıştır. Nasyonal sosyalizmin felaketi aşırı tutarlılığından ileri gelmektedir. Belli kalıplar çiziyor. Heinrich Himmler Rus esirler arasında uzun boylu, mavi gözlü bir adam görüyor.

“Senin ataların Germen herhâlde” diyor. “Hayır, ben Yahudiyim” diyor adam. “Yok, sen Germen asıllı olmalısın” diyor. “Hayır efendim, ben Yahudiyim” diyor. “Atın bunu” diyor “temerküz kampına”. Böyle felaket bir tutarlılık; işte o tutarlılık zulümdür. Halbuki dinin esası adalettir ve adalette son derece katı tavırlar olmaz, olmamalıdır. Hep esnekliği getirmesi lazım. Siz hakimseniz, karşınızdaki adamı yargılarken onun duygu durumlarına da göz atmanız lazım. Sadece kanun kitabına, sadece akla bağlı kalamıyorsunuz. Başka bir yargılama mercii de hocalıktır, öğreticiliktir. Talebenizi sadece ve sadece koyulmuş öğretim kuralları çerçevesinde yargılırsanız bitirirsiniz, öldürürsünüz. Benim öyle çok anlayışlı, çok mükemmel hocalarım oldu; olabildiysem onların sayesinde adam oldum. Yoksa kim bilir ne olurdu? Eğer çok katı felsefî öğretim, eğitim yöntemlerine bağlı kalınsaydı, 28 gün okuldan uzak kalma imkânı vardı. Ben 35 gün yoktum. Kaçtım, bilmem ne yaptım. Artık göz yumdular, başka unsurlar düşünüldü, vesaire, kurtardılar. Her zaman bu olmalı mı? Olmamalı. Zaten yargılamada, insanların yargılamasında eşitlik yoktur. Eşitliğin olduğu yerde adalet olmaz, adaletin olduğu yerde eşitlik olmaz. Kanun karşısında her birimiz eşitiz ama yargılanırken aynı eşitlik olmaz. Einstein araba kazası yapıp adam öldürse başka türlü yargılanacak, ben adam öldürsem başka türlü yargılanacağım. Çünkü farklı faydalar sunuyoruz topluma.

SALONDAN- İslam felsefesi tabirinden ne anlamamız gerekiyor?

TEOMAN DURALI- Efendim, İslam felsefesi derken, öncelikle İslam medeniyetinde yer almış, yaşamış filozofların sıfatlandırılmasıdır.

GÖKDEMİR İHSAN- İslam’ın değil yani.

TEOMAN DURALI- İslam’ın değil. Mesela, İbn Meymûn Yahudiydi ama İslam felsefesi çerçevesinde tanınır. Arapça yazmıştır, gerçi İbranca da eserleri vardır ama İbn Meymûn’da baskın, hâkim olan dil Arapçaydı ve İslam medeniyeti zihniyeti çerçevesinde eser vermiştir. Hatta Yahudi diniyle ilgili koyduğu birtakım kurallar Gazzâlî’nin Müslümanlıkla ilgili koyduğu kurallara çok

benzer. "Son peygamber Musa'dır" der ve "ondan sonra gelenlerin tamamıyla dinle alakası yoktur", "Son hak peygamberidir". Halbuki bu Yahudiliğe aykırı bir şeydir. Yahudilikte her nesilde bir peygamberin gelmesi beklenirdi. Mesela Hz. İsa'yı Yahudiler önce kabul ederler ama sonra ortaya Yahudilere çok aykırı tavırlar koyunca -o büyük mabede gidiyor, işte tefecileri dövüyor- tabii çok kızdırıyor hahamları.

İslam medeniyeti çerçevesinde yer alan ve o zihniyete uygun eser ortaya koyan filozoflar İslam felsefesindedirler. İslam felsefesinde bir eser ortaya koymanız sizi Müslüman kılmaz, o ayrı bir konudur. Dinle medeniyet ayrı şeylerdir.

SALONDAN- Günümüzde dindar kesime baktığımızda, bazılarının çok katı kuralları var. Felsefe öğrenmek gerekiyor mu sizce? Yani çok katı noktalardan bakıyorlar; gerek vicdani gerek insani konularda çok sınırları var. Onların felsefe öğrenmeleri sizce iyi olur mu?

TEOMAN DURALI- Müslümanlık yekpare değil, efendim. Milletlere, coğrafyalara göre farklılık göstermektedir. Bütün dinler böyledir. Öbür dinlere baktığımızda da, İsveçlilerin Hıristiyanlığıyla -ki bugün tabii küreselleşmenin içindeyiz, artık iyi bir örnek olmayabilir ama en azından bundan otuz-kırk yıl öncesine değin bir İsveçlinin Hıristiyanlığıyla- bir İspanyol'un Hıristiyanlığı çok farklıydı. Bizde de sadece Cumhuriyet Türkiye'sinin değil -orada büyük bir hata var- Osmanlı'nın, özellikle Anadolu ve İstanbul Müslümanlığıyla Hicaz'daki kişinin Müslümanlığı çok farklıdır. Afgan Müslümanlığıyla Malezya'daki Müslüman farklıdır. Giyimleri kuşamları, tavırları, inanışları ve dediğiniz gibi katılığı veya daha yumuşaklığı çok farklıdır. Bodrum'un dağlarında gördüm, Türkmenlerin yaşadığı bölgelerde, adam namaz kılıyor, çocuklar gelip ayağını gıdıklıyorlar. Gülüyor, kıkırdıyor, "Yapmayın yaramazlar" diyor, "şimdi kalkar döverim sizi" ama namazına devam ediyor. Bunu çok doğal yapıyor. Yani "ben hoşgörülüyüm" diye düşünmüyor, onlardan haberi yok o adamın, o onun olağan yaşama akışı.

Bu bakımdan, genelleme yapmak çok hatalı bir şey. Gün-

müzdeki bu terörizm, tedhişçilik, bunlar belli yerlerden çıkan öğretilerin yansımaları şeklindedir ve kimin eli kimin cebindedir bilmiyoruz. Yani bunlar gerçekten inanmış Müslümanlar mıdır, yoksa başka odakların birtakım manipölasyonları mıdır? O bakımdan ben onları ciddiye almıyorum. Tabii şu anlamda ciddiye alıyorum: Can korkusu var. Ama İslamiyet açısından, Müslümanlığın belirlenmesi bakımından... Bazılarının dediği gibi barış dini midir? Ben ona da yanaşmıyorum. Hiçbir aşırılığa yanaşmamak lazım. Yerine göre kavga etmesini bilmek gerekir, yerine göre barışacaksınız, bağışlayacaksınız. Müslümanlığın getirdiği orta yol budur.

Şöyle bir örnek vereyim size, lafı uzatmadan -yahut da biraz uzatarak-: Çok gençken çok yakın bir arkadaşım vardı, bir Hintliydi. Akşam bir yere davetliydik ve orada çok farklı milletlerden insanlar vardı. Aslında bizi davet etmediler de onu ettiler, o da "Gel, seni de götürüyüm" dedi; beni de götürdüler, ona takıntı oldum. Bu davetli olduğumu yer -bilmem biliyor musunuz- Japon konsolosluğunun biraz arkasında, Gümüşsuyu'nda. Oradan çıktık. Dört Amerikalı hanım kendilerini evlerine bırakmamızı istedi bizden. Onlar da Sıraselviler'de oturuyormuş. Saat gece yarım civarıydı. Peki dedik, ana caddeye çıktık, Teknik Üniversitenin önünden geçen Gümüşsuyu caddesine. Affınıza sığınırım, birkaç it kopuk çıktı karşımıza; dediler ki bu hanımları -tabii onlar hanım demiyorlar ya- bize vereceksiniz, yoksa sizi öbür tarafa göndeririz. Ben aldığım eğitim sonucu kavgaya tutuştum ve feci bir dayak yemeye başladım. Her tarafım kan revan içinde kaldı; öldürecekler beni. Allah'tan o hanımlar bas bas bağırıyorlar, çığlık attılar ve o arada bekçiler geldi. O zamanlar bekçi vardı; bu dediğim 68 veya 69'du. Bekçilerin gelmesiyle adamlar -dört-beş kişiydiler- kaçtılar. Yüzümü gözümü sildiler; kanları filan... Bak-tım, arkadaşım askerî hastanenin duvarına sırtını vermiş bizi seyrediyor. Hayretler içinde kaldım. "Sen ne yapıyorsun?" dedim. "Ne yapayım, dinim bana kavga etmememi buyuruyor." dedi. "Böyle dinin içine tüküreyim" dedim. "Annen olabilirdi, bacın olabilirdi, yavuklun olabilirdi" dedim, "böyle mi davranacaktın". Eğer barışçılık kastediliyorsa, bu çok fazla. Bunun zıddı ise sal-

dırğandır; o da tu kaka. Kendinizi ve size ait olanları savunmak tabii ki şarttır. Müslümanlık bunu getiriyor. Gaza dedikleri olay, bu savunmadır: küçük gaza. Büyük gaza ise insanın kendisini bastırması, nefsini dizginlemesi hadisesi. Bu sebeple ben barışçılık söylemlerine hiç girmiyorum. Tekrar sorunuza, yahut belirlenize dönerek, öz İslam'ın bu aşırılıkları, bu katılığı onaylayacağını hiç sanmıyorum. Sanmıyorum derken, İslam'ın kendisine, yani peygamberine ve birinci derecedeki önemli kişilerine dayanarak söylüyorum. Burada bir sapma, bir inhiraf var. Bugünkü yaşadığımız dünyada bir sapma olayıyla karşı karşıyayız. Sadece bu döneme mi ait? Hayır, her dönemde ortaya çıkmıştır.

Buyurun, efendim.

SALONDAN- Hocam, ben Zekeriya Hayır Hocanın yirmi yıllık talebesiyim. Yirmi sene önce, 96'da felsefede Aristoteles masterı yapmıştım hocamla. Bu akşam ilk defa duydum o kavga olayınızı, çok üzüldüm gerçekten; yani bunu bana hiç söylememiştiniz. Kur'an-ı Kerim'deki Hadîd suresini sizin anlattığınızla daha iyi anladım. Allah razı olsun, ben Hocamın yirmi senedir kitaplarını okuyorum, ayetleri anlamak için; o niyetle okuyorum ve anlıyorum; aynı şekilde Cemil Meriç'i de. Kur'an-ı Kerim'de Hadîd suresi var, demir suresi. Ben Orta Doğu kimya mühendisliği mezunuyum. İlk baktığımda, ağırlığı 56, 28 falan, oradan girdim. Bizde tefsirin zirvesi var; Everest'i değil, Tibet diliyle Sagramata'sı: Fahreddin Râzî. O da demiş: "Bu Demir suresi ne arıyor Kur'an'da, neden demir?". Sizin anlattığınız konuyu daha iyi anladım, bir daha okuyacağım Hadîd suresini, hocam. Fahreddin Râzî diyor ki: "Ben de bir sayfayı açmadım". Fahreddin Râzî diyor ki: "Muamele ikidir: Allah'la muamele, kullarla muamele. Allah'la muamele, emir ve yasakları yerine getirirsin, biter. Kullarla muamele, o da ikidir: İyilerle muamele muhabbetle olur, kötülerle muamele -yani hocama o zulmü yapanlara muamele- demirle olur diyor, başka dilden anlamaz". Bunun için, dediğiniz gibi Hocam, hakikaten İslam barışçıl diyenlerin o Hadîd suresini okuması, bir daha okuması gerekiyor.

Şimdi ben soruma geçmek istiyorum: Almanların tutarlılık damarı, kendilerini felakete sürükleyen tutarlılık damarı...

İkinci Dünya Savaşı'nda biliyoruz ki galiba sanayi siteleri sabah, öğle, akşam bombalanıyor, değil mi? Bir daha ayağa kalkamamışlar diye. Biz İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamadık. Almanların o tutarlılık damarı sonradan disipline döndü; şu hâliyle dünyayı, Avrupa'yı satın aldılar, biliyoruz, değil mi? AB demek Almanya demek. Mark avro olmadı, tamamen Almanların parası oldu. Bu başarılarında o tutarlılık damarlarının, inatlarının payı var mıdır? Mesela benim babam, buradaki arkadaşların çoğunun belki dedesi, Almanya'yı benim onlar kalkındırdı, değil mi? Almanya bu inat damarıyla, bu tutarlılık damarıyla mı kalkındı? Biz niye kalkınamadık? Teşekkür ederim.

TEOMAN DURALI- Biz de bir zamanlar kalkınmıştık. O zaman felsefe bilen bir millettik. O felsefeyi kaybettik ve bugünkü başıboşluğa düştük. Çünkü biz hep böyle değildik. Yani her şey disiplin çerçevesinde mütalaa olunmalı. Daha dün bir vesileyle Süleymaniye'nin karşısında oturuyordum ve oradan Süleymaniye'yi seyrediyordum. Bunu inşa eden millet bugün bu Betebe mozaikle bu rezil şeyleri nasıl inşa ediyor? Nasıl oluyor? Bugün güzelliği anlayamıyoruz: Ormanı yakıyoruz, yıkıyoruz. Fatih'in Kanunnamesinde "*Ormanlarımdan bir dal kıranın kellesi gider*" diyor. Şu ince ayrıntıya bakın. "Benim" dediği orman devletin ormanı tabii, Fatih'in kişisel kişiliği yok, tüzel kişi; ormanlardan kastı devletin ormanları. Zaten Osmanlı'da her şey devlet, her şey devletçilikti. O anlamda, sorunuzun cevabı, felsefeyi yitirdiğimiz ölçüde bu disiplinden uzaklaşmamızdır. Doğru tabii, o kalkınmada o tutarlılığın yeri var ama biraz önce hanımefendiye cevap verirken söylediğim gibi, ölçüyü kaçırmayacaksınız. O ölçü kaçtı mı bitti. Bugün Almanya'da da farklı bir ölçüsüzlük var: O da liberalizm. Onun için Almanya diye bir yer kalmadı diyoruz. Onda da dağılıyorsun bu sefer. O kalkınması eski Almanya'nın sürmesi kadardır. O muazzam kalkınma hızını yaklaşık Seksenlerden itibaren kaybettiler. Bugün yok artık o. Ben annemle-babamla ilk gittiğimde, 1956'da dükkânlar sabah 08:00'de açılıyordu. Geçen yıl gittiğimde Berlin'de 10:00'da hâlâ dükkân açılıyordu.

GÖKDEMİR İHSAN- Saat 21:00'i geçti. Hocam, çok yorduk

sizi. Ne dersiniz, sorulara cevap verelim mi?

TEOMAN DURALI- Dövenler çıkmasın bir daha.

GÖKDEMİR İHSAN- O zaman çok istirham ediyorum, kısa keselim. Hocamı yormayalım; epey uzadı. Buyurun.

SALONDAN- Ben çok kısa bir şey sorayım: Birçok sorunun da içerisinde geçti. Biz dinin akıl yürütmeye alakalı bir şey olmadığını ama makul olduğunu sizden öğreniyoruz. Bunları kendi arkadaşlarımızla konuşurken hep dile getiriyoruz. Ama tam olarak makulün ne olduğunu anlamıyorum; akıl yürütmeden makulü nasıl elde ediyoruz? İki farklı din sahibi insan, akıl yürütmeden, makul kuralları işletmeden birbirlerine dinlerinin hakikat olduğunu, doğru olduğunu nasıl anlatabilirler?

TEOMAN DURALI- Makullükte de akıl var, gayet tabii ki var. Ama felsefenin akli kalıplaşmıştır ve bu kalıplara duygular nüfuz etmemektedir. Bir bilim adamı incelediği konuya duygularıyla yönelmez. Bunu seviyorum, sevmiyorum, hoşuma gidiyor, gitmiyor yahut bu varsayımına uygun sonuçlar veriyor, vermiyor ayrımlarını yapmaz, temyizini yapmaz. Temyiz yargular arasında farklılıkları ortaya koymaktır. Duygu hiçbir şekilde mülhazanıza katılmaz, dâhil olmaz. Buna karşılık yaşama düzleminde sürekli olarak duygular hayatımıza nüfuz ederler. Bunun en baş örneğini kadında, annemizde görmekteyiz. Annemiz bizi yetiştiriyor ve annemiz bizi yetiştirirken duyguyla yetiştirmektedir. Duygulu olmakla duygusal olmak çok farklı şeylerdir. Akıllı olmak gerekirken duyguyu karıştırdığınızda duygusal oluyorsunuz. Ama duygularınızla yolunuzu veya sevdiğinizin yolunu açmaya kalktığınızda duygulu oluyorsunuz. Anne evladını severek büyütüyor. Ben bunu sevmek zorundayım, onun için seviyorum diyerek deği; doğal olarak seviyor. Sevmeyen anne var mı? Var tabii. Bütün anneler sevse bu içgüdü olurdu. Oysa anneden anneye farklılıklar vardır. Bir kediyi yavrusunu yangından kurtarıırken gördüm. Aman ne müthiş bir hayvan, fedakâr anne. Aynı kedi daha sonraki bir mevsimde doğurduğu yavrusunu kılıyla kuyruğuyla yedi. Çünkü sakat doğmuştu. Evrime aykırı bir olaydır: Sakat olmaya-

cak, sürdüremez soyunu. İnsanda bu yok, yani insan annesinde. İnsan yaşatmak zorundayım dediği vakit o işin içine biçimsel düşünmeyi sokar. Hekimin yaptığı mesela; ben Hipokrat yemininde bulundum, buna uygun davranacağım. Annenin verdiği yemin yok, ant içmez. İçinden gelerek evladını o şekilde yetiştirir ve burada anne zaman zaman feci hatalar yapar, duygusal davranabilir: Benden uzaklaşmasın, evlenmesin, başıma gelin getirmesin, rakip olur... Yaşanan küçük düzlemdeki örnekleri veriyorum. Özellikle anneden gidiyorum, çünkü ben daha çok annenin etkisini gördüm babadan ziyade; yani babada sertlik gördüm Allah'tan. En sınır sorunlarla anneme gidiyordum dayak yiyeceğimi bile bile. Çünkü ondan yiyeceğim dayak cennetten çıkmadır. Babama bir intikal etse ayvayı yerim. Bu dayaklarla - iyi bir yöntem midir, değil midir o ayrı bir tartışma konusu; benim için belki iyi bir yöntem olmuştur- adam oldum diyelim; sağa sola sapmadık. Nedir bu? Bir makullük olayıdır. Eğitmek amacıyla cezalandırırlardı. İşkenceden farkı nedir? İşkence yapan kişi zevk duymaktadır. Halbuki beni cezalandıran annem beni cezalandırırken bundan zevk duymuyordu. Bunun böyle olması gerektiğini düşünüyordu. İşkenceyle dayak atmanın çok temel, çok belirli bir farkı var. Tabii eğitmek amacıyla döverken de acının fazlasını vermemeye çalışıyordu; bir tarafımı sakatlamıyordu. Çoğu kere edepsizliğimden, şımarıklıktan bağırıyordum, ağlıyordum. Sonra bir gün babama intikal etti bu, erkek ağlamaz dedi, bir de ondan bir dayak yedim, hakikaten de ağlamamaya başladım. Acı vermek için değil bu cezalar, mükafatı da var. Onun da belli bir ölçüsü var. Bu ölçüler aklın koyduğu kurallara uygun değil, ne idüğü belirsiz, kaynağının nerede olduğunu bilmediğimiz bir duygu durumu vardır. Buna sezgi diyoruz. Bu sezgiyle davranarak bizi eğitiyor annemiz. İslam'da olağanüstü derecede önemlidir anne ve annenin eğitimi. Bu sebeple de "ümme" diyoruz topluma; "umm" anne demek; anne kucağından çıkma, annenin yetiştirdiği insanlar olarak görüyoruz. Burada hep söz konusu olan aklın duygulara müdahalesi ama çok sınırlıdır. Öbür tarafta aklın dışında bir merci bulamıyoruz, göremiyoruz. Akllık ile makullük, İngilizce tercüme edersek *rational* ve *reasonable* farkı. Türkçede

tamecessüm etmiyor mu, bilmiyorum; bu şekilde koymak mecburiyetindeyiz. Yaşanan hayatın makul olması lazım; din buna kefil, kefil olmak zorundadır. Hanımefendinin belirttiği durumlar ortaya çıktığında din makullüğünü kaybediyor, aşırılığa kaçıyor. Aşırılığa nerede kaçıyor? Özellikle aklileştirmek suretiyle kendini ideolojileştiriyor. Ben bu sebeple, affınıza sığınarak, İslamcılığı yerden yere çarpmaktayım. İslamcılık bir kere İslam'a aykırı bir hâldir. Çünkü "-cılık" ideolojiye âlemdir ve akıl ürünü olmak mecburiyetindedir. Halbuki din tarifi gereği insan dışı, insan üstü, insanı aşkın bir merciin kurumu olarak bize geliyor. Dine inanırız veya inanmayız, o ayrı bir konu. Sosyolojik olarak tarif edebilirsiniz dini ama din kendisinin insanüstü bir merciinin ürünü olduğunu ifade etmektedir ve bu anlamda asla ideolojileştirilmemesi gerekir. Çünkü ideoloji insan elinden çıkmadadır. Dini ideolojileştirdiğinizde siyasete karıştırıyorsunuz; siyasileştiği ölçüde ayağa düşüyor. Gene tarifi gereği kutsal, mukaddes olmak zorundadır ve bu anlamda insanların basit ve bayağı siyasi, iktisadi, ticari ilişkilerine konu olmaması lazım.

GÖKDEMİR İHSAN- Bu güzel bir final olsun diyorum. Çünkü saati epey aştık, buranın da çalışanları var malumunuz. Aslında böyle felsefeyi, düşünceyi seven insanlarla sabaha kadar oturabiliriz ama malum sebepler var. Bir de şunu hatırlatmama müsaade edin: Hocamız her ay burada zaten; sanki hiç görünmediğiniz bir yermiş gibi, bırakmıyorlar sizi, hocam. Bunu aylara yayalım: Biz de kendisine muhabbet duyuyoruz sizin kadar; ama bu ilgiyi aylara yayalım, bu kadar yormayalım hocamı her akşam.

Çok teşekkür ediyorum geldiğiniz için, efendim: Tabii evvela Hocama teşekkür ediyorum.

TEOMAN DURALI- Ben çok teşekkür ederim gösterdiğiniz sabır için.

GÖKDEMİR İHSAN- Estağfurullah, Hocam. Hayırlı akşamlar diliyorum.

Medeniyetlerin Karşılaşması

TEOMAN DURALI- Dedik ki, bunlar (Hiung-nu/Hunlar) kuzey-doğudan İç Asya'ya inerken buna karşılık Hint-Avrupalılar batıdan doğuya doğru kaymıştır ve bu iki grup Aral Gölü'nün kuzey kıyılarında karşılaşıyorlar ve bu karşılaşmadan melez bir kavim, bir ırk üremektedir ve bu ırkın tarihi adı *Turaniler*dir. Türklerin menşei, aslı buna dayanmaktadır. Moğoli ırkla Hint-Avrupa arasında bir yerde durmaktadır. Tip olarak kafatasları üçe ayrılıyor beşer bilimde, antropolojide: Uzun kafatasına *dolikosefal* denir. *Dolikhos* uzun, *kephalē* kafa demektir, kefal balığının da adı buradan geliyor. Büyük ihtimalle bizim *kafa* da aynı kökten geliyor olması lazım, çünkü bunun Türkçesi *baş*tır. *Brakisefal* ise kısa kafatasıdır. Hint-Avrupa toplumlarının, kuzey toplumlarının kafatasları uzun, dolikosefal oluyor, güneye indiğimiz ölçüde kısa kafatasları *brakisefal* ortaya çıkıyor, tabii bu böyle düzenli bir şekilde yürümüyor. Çok güneyde Mısırlılar Araplar, Müslümanlar gelmeden önce Hami ırktandırlar; çok koyu ama kahverengi tenli ve uzun kafataslı insanlardı. Firavunların dönemindeki, yani Arap döneminden önceki devirde yaşamış olan Mısırlılar, asıl Mısırlılar da dolikosefal, uzun kafatasları vardı. Mısır'ın güneyinde bugünkü Sudan'la Mısır arasındaki Suud bölgesinde yaşayan Nubyalılar da zenci olmakla birlikte uzun kafataslılardır. Şu hâlde uzun kafatası sadece kuzeye mahsus değildir, yeryüzünün başka birçok bölgesinde bu olayla karşılaşıyoruz. Ancak Moğoli ırkın en belirgin özelliği kısa kafataslı, brakisefal olmasıdır Moğoli ırk; yani Moğollar, Çinliler, Japonlar, Koreliler ve Güneydoğu Asya'daki halkların kafatasları kısa biçimlidir. Bu ikisi arasında orta boy kafatası vardır: *mezosefal*. *Mezo* Yunancada orta anlamında ve bildiğiniz gibi bu iki ırmak arası bölgeye "ara" "orta" anlamına gelen Mezopotamya deniliyor. Bu karışımından orta kafataslı insanlar ortaya çıkıyor. Şunu da ekleyeyim: Bu ikisi ara-

sında tip anlamında çok keskin farklar var, sadece kafatasları da değil, tenleri de farklıdır. Moğoli ırkın insanların yüzleri değildir, yuvarlaktır, kuzeyli Hint-Avrupalıların uzun yüzleridir. Yüz kesimi uzun, burunları da uzun ve düzgündür. Diğerlerinin ise kısa ve biraz havaya kalkık burunları vardır. Moğoli ırkın gözleri çoktan aza doğru çekiktir, buna karşılık Hint-Avrupalıların gözleri yuvarlaktır, yusuvarlaktır. Bu çekik gözlü Moğolilerin elmacık kemikleri çıkıktır. Hint-Avrupalı toplumlarda bireylerin elmacık kemikleri fazla belirgin değildir. Çekik göz Moğoli ırka mahsustur, yeryüzünde başka hiçbir kavimde, ırkta çekik gözle karşılaşmıyoruz. Yani zencilerin de yusuvarlak gözleri vardır, Hint-Avrupalıların da ama tenleri çok farklıdır. Zenciler kara, Hint-Avrupalılar ak tenlidir. Sarı tenli bir ırk yoktur, bir efsanedir ancak sarı renk. Moğoli ırkın boyları kısa sayılır, 1.75'i geçmez genelde, her zaman için istisnalar var ve bugün artık büyük ölçüde değişti, bayağı uzun boylu Çinliler var. Moğollardan uzun boyluyla karşılaşmadım ama Çinlilerden epey uzun boyluyla karşılaşmışlığım var. Hint-Avrupalılarda bu değişiyor. Kuzeyden güne doğru indiğiniz ölçüde boylar kısalıyor. Akdeniz insanının boyu kısa, özellikle de Güney Akdeniz, Kuzey Afrika kıyılarındaki ak tenli insanlar Hint-Avrupalı değildirler, bunlar Sami yahut Hami. Yeryüzünün bir başka çok önemli kavim topluluğu Samilerdir: Akadlar, Babilliler, Fenikeliler, İbraniler, Yahudi adı altında andığımız İbraniler... Yahudi denmesi yanlış tabii, Yahudi kavim adı değildir, Yahudilik bir dinin adıdır ama o dine Türkler hariç İbranilerden başka kimse intisap etmemiş olmasından ötürü Yahudiler denmektedir. Türklerin girmediği hiçbir din yok zaten, çok acayip bir millet, Yahudiliğe bile intisap etmişlerdir ama bu istisnayı bir tarafa bırakırsak Yahudi olan İbranilerin dışında bir kavim bulamıyoruz. Çünkü İbraniler Yahudi olduklarında, yani Hz. Musa'nın yoluna girdiklerinde başka kavimlere o kapıyı kapatmışlardır. Aslında Yahudilik bütün insanlığa açık olması gerekirdi. Bu maksatla gelmiştir, nazil olmuştur. İlk dindir, ondan önceki bütün dinler belli toplumlara mahsustular. Oba yahut boy dinleridirler, ilk bütün insanlığa gelen, evrensel olan Yahudiliktir, yani Tevrat'tır. Bütün insanlığa hitap etmek üzere gelmiştir.

Nereden biliyoruz? Çünkü Tevrat'ın On Buyruğu bütün insanlara yöneliktir. Tekrar ediyorum, önceki bütün dinler ister fetişizm, ister totemcilik, ister çok tanrılı olsun hepsi belirli bir topluluğa, bir topluma hitap etmek üzere vardır. Bütün insanlara gelen ilk din budur ve oradaki On Buyruk herkese şamildir, herkesi içine almaktadır. Boylara, obalara mahsus olan dinlerde talep olunan, ortaya konulan hedefler o topluluğu bağlamaktaydı. Bu çok önemli olağanüstü derecede vurgulanması gereken bir husustur.

1999'da Borneo adasının Endonezya'ya ait bölgesinden Malezya'ya ait bölgesindeki Sandakan şehrine geçmiştim. Burada tanıştığım dört genç vardı. Buraya pek gelen giden olmadığından bana çok ilgi gösterdiler. Dolaşıyoruz, küçük bir şehir, etrafında da acayip ilgilerim, meraklarım var benim, yani açıklanabilecek cinsten şeyler değil. Ekvator kuşağına âşığıym, ille ekvator kuşağına gidip üstünde durmam gerekiyor, onun için buraya geldim. Bir sahra çakım var, arazide lazım olacak cinsten İsviçre çakısı, her şey var üstünde, bıçağı var, şişe açacağı var, makası var, tornavidası var, vs. Bu İsviçre çakısının da 100. yıldönümü münasebetiyle çıkarılmış, o bakımdan daha da bir değerliydi ve çok da işime yarıyordu tabii, arazide kullandığım için. O delikanlılardan birinin teyzesi şehir dışındaydı, beni oraya götürdü. Tanıştıracak teyzesiyle, girdik, çay içtik bahçede, döndük geldik arabaya, akşam otel yok da böyle in gibi, han gibi bir şey vardı. Orada kalıyordum, felaket rezil bir yer, çantamı açtım, çakımı çıkaracağım, yanımda getirdiğim konserve kutularından birinin kapağını açmak için lazım. Baktım, çakı yok, yerinde yeller esiyor. Gençlerden dördü Hıristiyan, bir tanesi Müslümandı, bayağı samimi olduğum Müslüman genç Maluku adasından geliyor. Hıristiyanlardan birine dedim ki: *"Benim çakım kayboldu, nereye gitmiş olabilir?"* Nasıl? Düşürmüşsündür... *"Düşmemiştir, teyzenin evine girdiğimizde çantamdaydı. Biraktım çantayı arabada, hepimiz gittik teyzenin evine, nasıl oluyor?"* dedim. Biraz eveledi geveledi: *"Cemal almış olabilir"* dedi. Nasıl olur? Açıklayamıyorum, bu hırsızlık dedim. *"Doğru, hırsızlık bu ama mecbur almaya"* dedi. *"Çünkü sen bizden değilsin, yabancısın, senden bir şey götürmesi lazım, ailesine gösterecek"* dedi. Şimdi ben bu yöre-

ye ama Malezya tarafına, Sabah eyaletine beş yıl önce bir kez daha gelmişim ve orada ormanda kayboldum. Neyse, sonunda Allah gene acıdı, kazara bir köy buldum, öyle kurtuldum. O geldiğim-gittiğim topluluklarda bir şey dikkatimi çekiyordu, büyük bir övünçle kırk-elli yıl öncesine kadar atalarının kendilerinden olmayan topluluklarda insanların kafalarını kestiklerini ve kafataslarını küçülttüklerini anlatıyorlardı. Bir işleminden geçirip koca boşluk olan kafatasını küçülterek kulübelerinde asıyorlar. Genellikle o yöredeki yapılar ince uzun evlerdir. İngiliz sömürgeciler de zaten bunları *long house*, uzun ev olarak niteliyorlar ve bunlar çoğu kere de kazık üstünde inşa edilmiş konutlardır. Aşağısı hep ıslak olduğundan bataklık hâlinde, bataklıktan korunmak için yapıyı, konutu kazıkların üzerine yerleştiriyorlar çoğunlukla, bazen de mesela -Yeni Gine'de gördüm- ağaçların üstünde yaşıyorlar. Ağacı kesiyor, üstünü düzlüyor, bir düzlem meydana getiriyor ve onun üzerine kulübesini inşa ediyor. Dahice işlemler var, müthiş bir şey. Her neyse, bu kafatasları bir övünme vesilesi, Cemal kafamı kesemediğinden ötürü çakımı götürüyor. Tabii bunu tercih ederim ve bunu açık açık öbürü söyledi ve benden rica etti, ne olur Cemal'e bundan bahsetme dedi. Yapacak bir şey yok, hiç aklıma gelmeyen bir olaydı. İnsan sadece o topluluğa mensup olan kişidir. Kendi insanının bir şeyisini çalamaz, yasak, canını alamaz. O kadar da bize uzak bir şey değil bu, savaşta adam öldürdüğümüzde kahraman oluyoruz, bize nişan takıyorlar, değil mi? Pilotsak, uçağımız varsa uçağımıza çentikler atılıyor. Barışta öldürdüğünüz vakit katil oluyorsunuz. Hukukunuza göre ya içeri atıyorlar ya da asıyorlar. Bu işte bu dediğimin öncüsü, selefi olan topluluklar ve insanlardır. Bütün bahsettim mi bilmiyorum, bahsettiysem bana hatırlatın, eski milletlerin adları insandan geliyor. Eskimoların asıl adı *İnuit*, insan demektir. *Eskimo* çiğ et yiyen demek ve İnuitlerin komşusu Kızılderililerin dilinden geliyor. Komşular birbirlerini hiç sevmezler, onun için hep böyle aşağılayıcı adlar verirler. Mesela, Türkler de Moğollardan nefret ederlerdi, tonuz/domuz derler, bir kısım Moğolların adı kaldı, var hâlâ, Tunguzlar var Kuzeydoğu Asya'da yaşayan ama bugünkü bildiğimiz doğulular artık Tunguz değil. Bunlar da böyle kuzey komşularına

Eskimo diyorlar ama Eskimoların dininde kendilerine inuit/insan diyorlar. Benzeri bir olay Çingenerle ilgilidir, "Roman" diyorlar kendilerine, Roman insan demektir. Bugün artık Çingene sözü yasaklandı biliyorsunuz. Niye bilmiyorum, hiçbir suçu da yok, böyle bazı adlar birdenbire yasaklanıyor, istenmiyor. Yüzyılların, hatta bin yılın Habeşleri de Etiyopyalı oldu, Leh diyorduk Polonyalı oldu. Acayip bir şey, bu açıklayamadığım bir olaydır. Çingener de Roman, Yahudiler Musevi oldular. Halbuki Yahudiler kendileri uyarılmışlardır biz Musevi değiliz, biz Musa'ya tapmıyoruz. Yahudi adı da gayet güzel bir addır. Ya Hu! Ey demek *ya*, ünlem Sami dillerinde, Arapçada da öyledir, İbranicede de öyle, Hu üçüncü tekil şahıs *o* demektir. Sonuna gelen *î* izafet eki Arapçadaki gibi. İbranilerle Araplar amcaoğulları, Arapçayla İbranice de akrabadır. Yahudi kelimesini "Ey Tanrı'ya inanan", "Ey Tanrıca olan." diye tercüme edebiliriz.

Yahudilik belli bir topluluğa gelmiyor, bütün insanlığa geliyor ve belli bir kavmin tekeline giriyor. Hıristiyanlıkta misyonerlik vardır, o dini yaymak imanın bir parçasıdır. Hıristiyanınız Hıristiyanlığı yaymakla yükümlüsünüz. İslam'da bu pek açık değil, Ahilik dediğimiz bir olay var. Bu gerçekten misyonerliğe benziyor mu, benzemiyor mu, Şiilere mi mahsus, bütün Müslümanlar bu kapsama girer mi, o açık değil ama Hıristiyanlıkta çok belirgindir. Hıristiyanlığın baş ilkelerinden birisi Yunancada *kelam* anlamına gelen *logosun*, Tanrı sözünün, ilahi sözün bütün insanlığa götürülmesidir. Yahudilikte de bu böyle temelde ama daha sonra durdurulmuştur, sadece İbrani kavmi tekeline görülmüştür. Büyük dinler arasında yine belirli bir boyun dini olmakla birlikte zamanla Avrasya'ya yayılan Hinduluk vardır. Yayılması istenmiyordu ama yayılıyor. Özellikle MS 8. yüzyıl civarında Güney Asya'ya doğru yayılan bir dindir. Bu Malay takımadalarını etkisi altına alıyor. Hindulukla birlikte bu istikamette Hint medeniyeti de yayılıyor. Doğu medeniyetleri camiasında merkez dinlerden, yıldız medeniyetlerden biridir ve bu Güneydoğu Asya'ya doğru yayılıyor. Buna karşılık büyük bir medeniyet merkezi olan Çin'in etki alanı kuzeye, doğuya ve yine güneye doğru gidiyor. Yerbilimlerindeki fay hatları gibi medeniyetlerin de fay hatları

vardır. Bu çok önemli bir noktadır. Ne yazık ki, siyasiler temel hiçbir şey bilmedikleri gibi bu hususta da tamamıyla bilinçsizdirler. Büyük medeniyetlerin sınırdaş oldukları bölgeler, medeniyet açısından, siyasi bakımdan dünyanın en tehlikeli yörelerdir. Bunlardan biri Güneydoğu Asya'dır. Çin Hindi diyoruz Türkçede şu bölgeye; Vietnam, Kamboçya, Laos, Tayland (eski adıyla Siyam), Birmanya Hint medeniyetiyle Çin medeniyetinin buluşma noktasıdır. Burası hep karışır, büyük sorunlara gebe bir muntıkadır. Bir başka siyasi açıdan son derece tehlikeli yöre Güneybatı Asya yöresi: bugün Pakistan'ın, Afganistan'ın ve İran'ın doğusunun bulunduğu bölge. İslam öncesi İran medeniyetiyle Çin'in ve Hint'in buluşma noktasıdır. Önce Hint medeniyetinin etkisini görüyoruz bu yörede, daha sonra kısmen Çin medeniyeti geliyor, MS 1-2. yüzyılda Çin'i görüyoruz ve nihayet MS 8. yüzyıldan itibaren İslam görülür. Bu medeniyetler tabakasında meydana gelen önemli çakışma ve çatışmalara, Afganistan ve Pakistan önde gelen bir örneğidir. Sebebini ilk bakışta bilmiyorum, bugüne değin diplomatlarımızın hiçbirinde, elçiliklerde, vesaire görevli olan kişilerimizde derinlemesine bu şimdi anlattığım biçimde bir bilinçle karşılaşmadık. Pakistan'ın önde gelen büyük siyasetçilerinden, devlet adamlarından biri Zülfikar Ali Butto'dur. Zülfikar Ali Butto Pakistan-Hindistan Savaşından sonra iktidar olan bir kişidir. 1971'de Halk Partisinin önderi olarak Pakistan Başbakanlığına getirilir ve aradan iki yahut üç yıl geçtikten sonra Ziya ül Hak tarafından devrilir. Ziya ül Hak generaldır, Pakistan Genelkurmay Başkanıdır. Zülfikar Bey çok yüksek rütbeli bir Masondu, idam edilemeyeceğine emindiler bu yüzden ama Ziya ül Hak idam eder Zülfikar'ı. İdamının intikamını bekledim. Abdala malum olur, dedim bir şekilde Ziya ül Hak'ın hakkından gelecekler dedim. Müthiş bir şekilde geliniyor, helikopter bir yerden bir yere giderken yanında da Amerikan Büyükelçisi vardır ve o helikopteri düşürürler. Büyükelçilerini de feda ediyorlar. Niye? Zülfikar'ın itibarını veriyorlar. Peki, Ziya ül Hak niye idam edecek kadar nefret ediyor Zülfikar'dan? İslam sonradan gelen bir hadise, Pakistan özde Hintlidir, Müslüman olduklarından ötürü İngiliz idaresinden çıkarılarken "*Biz artık Hint Birliğinde kalmaya-*

cağız, Müslümanlar ayrılacak” dediler ve iki yöre Müslümanlara ayrıldı: Belucistan, Sind ve doğuda Pencap bölgesinin bir kısmı. Zülfikar Pencaplıdır, Hindu döneminde, yani Müslümanlıktan önceki dönemde mevcut olan en üst kastın, Brahman kastının mensubuydu. Hinduluğu reddeden ve Müslümanlığa geçen Hintliler en alttaki “dokunulmazlar” dandı, bunlar o din çerçevesinde çok aşağılık kabul edilen bir kesimdi. Hint Müslümanlığının büyük yüzdesi bu en alttaki dokunulmazlardandı, tabiatıyla Ziya ül Hak da oradan geliyor. Bunların Müslümanlığa rağmen ortadan kalkmayan hınçları var. Brahminlerin ayrıca büyük toprakları var, çok zengin adamlar. Zülfikar Ali Butto öldürülüyor, bir süre sonra kızı başbakan oluyor ve o da bir suikasta kurban gidiyor. Pakistan’da ben bunu bizim elçilikten olanlarla konuşuyordum. Gazeteciler de vardı. Suyuna tirit, incir çekirdeğini doldurmayan lafazanlıklar için o Amerikancı, bu şucu yahut solcuysa, Marksçıysa toprak sahibidir, vs. yorumlar yapıyorlar. Niye toprak sahibi? Bunu bilmiyor. Çünkü daha sonra geleceğiz, Avrupa’da toprak sahibi olmakla Asya’da toprak sahibi olmanın arasında hiçbir bağlantı yoktur. Avrupa’daki toprak sahipliği derebeyliğinden, feodallikten geliyor. Derebeyliğin dinle bir alakası yok, Hint’te ve Çin’de toprak sahipliği siyasetten, askerlikten gelmiyor, dinden geliyor. Bizde toprak sahibi yoktur. İran’da da dinden gelen bir toprak sahipliği var. Osmanlı Devleti’nde tapusu olan topraklılar Hıristiyanlardır ve Kürtlerdir. Türklerin toprağı olmamıştır. Benim dedem toprak sahibiydi, biz bilmem kimlerden geliyoruz, hayır; görev vermiştir devlet, zeamet, tımar sahibidir ataları, kaymakamlık, valilik gibi bir şey bu, devlet veriyor. Devlet koltuğunuza yükleyince gasp etmiştir. Aman derim ben, dedenin topraklarıyla övünme, gasp olduğun çıkar ortaya, ben nereden biliyorum? Böyle okumuş yazmış bir adam değilim, yaşanmışlıklardan hareket ederek söylüyorum. Babama bir gün dedim: “Baba, atalarımız zeamet sahibi değil miydi Bulgaristan’da” Evet. “Bizim orada topraklar yok mu” “Ne toprağı oğlum? Devletin toprağıydı, idareyle yükümlü adamlardı. Bitti gitti” dedi. “Nasıl ki benim belli bir memuriyetim, makamım var, memuriyet kalkınca ortadan bitti benim işim, emekli oldum. Oturuyorum, devletten para alıyorum.

Sen de aynı şekilde öyle olacaksın” dedi. Bu arka planını tayin edemediğiniz vakit, belirleyemediğinizde diz boyu batarsınız. 1960-70’lerde özellikle Sol eğilimli zevat “Kahrolsun feodaller” diye slogan atarlardı. Kimleri kastediyorlar? Doğu veya Güneydoğu Anadolu’daki ağaları. Feodal değil kardeşim onlar, dediğim gibi Kürtler hariç. Onların Güneydoğu’nun en güneyinde ve tabii bugünkü sınırlarımızın dışında Zagros Dağları’nın batı eteklerinde toprakları var. Nereden geliyordu bu? Çok eskiden kalma topraklar, İslam’dan önce Zerdüşt dinine dayanan -tıpkı öbürlerinin Hinduluğa, Konfüçyüs dinine dayalı olduğu gibi- bir toprak mülkiyeti hadisesi vardı. Şimdi çok uzun bir mesele, konumuzun dışında, oraya girmiyorum. Sadece size Avrasya’daki dinin ne kadar iktisadi hayata etki yaptığını gösterme babında ve daha sonra Avrasya’nın batı yakasındaki hadiseyi daha aydınlık, açık kurmak babında anlatıyorum, çünkü burada dine karşı bir hareket var. Dinden çıkan bir hareket var, diğer tarafta bu yok. Bunların çok ince çözümlemelerini yapmamız gerekiyor anlamamız için. Hani biz Avrupa’nın yerlisiymişiz. Bir Bakanımız “Avrupa’nın ev sahibiyiz biz, ziyaretçisi, dışarıdan geleni değil” dedi. Göreceğiz bakalım, ne kadar ev sahibiyiz, ne kadar biliyoruz, ne kadar anlamışız, nereden gelmişiz, nasıl gelmişiz? Ne buranın toprak geleneğine bağlıyız, ne de buranın... Bunu çok iyi görmek mecburiyetindeyiz. Yeryüzünde bazı milletlerin toprak geleneklerine bağlı çok eski kadim yurt gelenekleri var. Yeryüzünün günümüzde hâlâ yaşayan canlı fosil diyebileceğimiz en eski devleti Çin’dir. Bunu bir kere kaydedelim, bir kere koyalım ve önünde eğilelim. En eski devlet, MÖ 3300’lere geri gidiyor, Çin Devletinin kuruluşu, ikinci en eski devlet bizim öteden beri kıskanarak baktığımız -biz bizyiz, aramızda yabancı yok- İran’dır. İran çok büyük bir devlet ve millet, benim hiçbir ilgim yok, söyleyeyim hemen size, hiçbir alakam yok Farslılıkla, Acem tarafım yok.

1970’li yıllarda Şah zamanında, Rıza Şah Pehlevî zamanında İran’ın başşehri Persepolis’te 2500’üncü kuruluş yıldönümünü kutlamışlardı. Devlet olma geleneğini neyle bağlı olarak söylüyorsunuz? Aynı yerde yaşamış bu insanlar, yerlerini değiştirmemişler. Çin Devleti bugün neredeyse, 3300’lerde kuruluş sırasında da

oradaydı. İmparatorluklar kavim adlarıyla kendilerini anmazlar. Bu da çok uçkağıtçı bir şeydir. Asıl kavmin dışında da toplumlar olduğundan onları kışkırtmamak için, onları fişteklememek üzere hep başka bir ad vermişlerdir. Yani Pers, Fars İmparatorluğu adını vermiyor kendine, İran diyor; İran'ın kavmî bir anlamı yok. İngiliz İmparatorluğu demiyor, İngiliz halbuki o, Britanya diyor. Biz de Türk İmparatorluğu demiyorduk, Selçuklu yahut Osmanlı İmparatorluğu diyorduk. Rusya demiyordu, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği diyordu. Halbuki hâkim olan kavim düpedüz Rus; dini, kültürü, her şeyi Rus'tu. Yeltsin'in büyük hatasıyla Sovyetler Birliği'ni lağvettiler, Rusya'ya döndüler. Şimdi bakalım göreceğiz kendilerini bekleyen neler var? Çünkü Rusya'nın içinde bir sürü Rus olmayan unsurlar var. Öbür tarafta da düpedüz İngiliz asıllıdır ama kendini Amerikalı görür. Amerigo Vespucci'nin ne alakası varsa orayla adam burası yeni bir kıtadır demiş, onun üzerine bütün kıta adı da ona izafe ediliyor, devlet de adını oradan alıyor. Yani bu örnekleri çoğaltma imkânımız var. İran da dediğim gibi aslı Farstır, Fars kültürüdür, Farsça konuşurlar ama devletin adı İran'dır. Çok akıllıca bir şeydir. Bunun içinde Azeriler olsun, Türkmenler olsun Türklerin çok önemli bir yeri var.

Bu Turaniler batıya doğru hareket ederlerken Hint-Avrupalılar önlerinden batıya doğru çekilirler. Püskürtüyorlar mı, yoksa çekiliyorlar mı tam bilemiyoruz. Hint-Avrupalıların seyrek olarak iskân ettikleri bugünkü Kazakistan'ın kuzeyi ve batısı, yoğunlukla iskân ettikleri bölge ise Urallar'ın batısı ve buradan itibaren yoğunluk git gide artar. Bir de güneyde İran dediğimiz şu ülkede iki büyük Hint-Avrupalı devlet meydana gelir: Medlerle Persler. MÖ 6. yüzyılda Medler önemli topraklara sahip olurlar. Bu yüzyılın sonlarında akrabaları olan Persler Medleri alt eder, hakimiyetleri altına alır ve Pers devletinin kurulduğunu, vücut bulduğunu görüyoruz. Bu Pers devleti bu bölgede hüküm sürer ve Arap Yarımadası'na inmez, kuzeyinden Basra Körfezi, Mısır, Filistin, Anadolu, İran yaylası ve İran'ın kuzeydoğusunda Hırsan, Mâverâünnehir, Afganistan Pers idaresine geçer. Perslerin hakimiyetine giren yöre Hint medeniyetinden kopar. Biraz önce bahsetmiştim, Hint medeniyetinin üstüne yeni bir tabaka eklenir

ve nihayet MS 7. yüzyılda Araplar İran'ı fethederler. Müslümanlar, Hz. Ömer zamanında Perslere hatırı sayılır zulüm reva görülür. İran'ı ele geçirirler, Arapların öteden beri hiddetli ve şiddetli bir Fars düşmanlığı vardır. Kur'an'da bile bu yansır. Rum Suresinde Rum (Roma), İran'a tercih edilen gayrimüslimlerdenidir. Büyük ihtimalle Rumlar Hıristiyan olduklarından belki. Arapçada o harfi olmadığından Roma'ya Rum denilmiştir. Bu gösterdiğim yöre Roma, sonra Doğu Roma olmuştur. Selçuklu zamanında Anadolu'ya Türkçede *Diyar-ı Rum* deniyor, Erzurum da oradan gelir, Rum arazisi demek. Rum'dan bugün kastettiğimiz Yunanlı değil, Roma'dır. İran'ı fethettikten sonra Araplar İran kültürünü ortadan kaldırmak istemişlerdir. Bir kültürü ortadan kaldırmanın en kestirme, en kesin, en köklü yolu dilini yok etmektir.

En büyük sorunumuz Türkiye'de bugün dil meselesidir. Bir milletin, bir toplumun dilini kaldırdığınızda o toplum bitti demektir. Farsçayı yasaklarlar. İran'da yaklaşık 600'lerin sonlarından 900'lere değin sadece Arapça kullanılır. Tabii halk katlarını durduramazsınız. Resmi yazışma, resmi söylemler hep Arapça görülmüştür. Bunun benzeri bir durum Avrupa'da olmuştur. 11. yüzyılın başlarında Fransızlar İngiltere'yi ele geçirirler. Fransa'nın kuzeyindeki Normanlar İngiltere'yi ele geçirir, İngilizceyi yasaklar. Aynen burada olduğu gibi 100 yıl kadar İngilizce konuşulmaz. Böyle bırakalım, buraya dönelim.

İran'da Farsça ölmüyor. Muazzam bir dildir Farsça, büyük kültür milletlerinin en başta gelen özelliği dil bilincidir. Dil bilincinin de tezahür ettiği insanlar kadınlardır. Bir milletin kadını dilini unuttuğu takdirde o millet ölmüştür. Dikkat edin, büyük kültür milletlerinde kadınlar nereden evlenirse evlensin çocuklarına dillerini öğretirler. Bir furya yaşadık, Sovyetler çöktükten sonra, Rus hanımlar buraya akın ettiler. Çok evlilik oldu, Türk-Rus evliliği, benim gördüğüm her Türk-Rus evliliğinde çocuklar Rusça öğrenmişlerdir. 1967'de bir vesileyle Ürdün'e gitmiştim. Bu İsrail-Arap Savaşından önce, hazıranda mıydı, mayısta mıydı? Filistinli erkekle evlenmiş Türk hanımlar vardı, sekiz kişi, hiçbirinin çocuğu Türkçe öğrenmemiştir. Avrupa'dakiler, hakeza Ame-

rika'dakiler, en azından belki Ürdün'dekiler öğrenirler, ederler. Hangi İngiliz kadını, Fransız kadını, Alman kadını, Rus kadını, Çinli sayabildiğiniz kadar sayın, kendi dışında bir milletle evlenirse evlensin çocukları zorunlulukla annenin dilini öğrenir. Benim gözlemim bu, hatalı olabilirim, eksik olabilirim.

Bir yüzyıl sonra İran'da Farsçanın büyük eseri *Şehname* gibi bir şaheser ortaya çıkıyor. İran dünyaya, insanlığa edebiyat şaheserleriyle kafa tutuyor ve yeryüzünün herhâlde üç-beş en güzel şiir dillerinden biri karşımıza çıkacak. Biraz önce bahsettiğim İngiltere'de de benzer bir olay oluyor. Chaucer diye bir şair çıkıyor, yeniden İngilizceyi çok değişmiş vaziyette ihya ve inşa ediyor, Farsça da olağanüstü bir kırılmaya uğruyor. Çok büyük ölçüde Arapçadan söz alıyor ve Farsça dilbilgisi tanınmaz bir hâle geliyor ama Hint-Avrupa aslını muhafaza ediyor. Farsçanın eski hâlini bize hatırlatan akraba dili Kürtçedir. Kürtçe hiçbir şekilde kırma uğramadan devam ediyor. Kürt dilleri üç yahut dört tanedir. Nedir bunun özelliği? Cinsiyet farklılıkları var isimlerde, takılar var, sayılardan sonra gelen isimler çoğul alıyorlar. Farsça bütün bunları kaybediyor, cinsiyet farkı yok. O tabii Arapçanın etkisi değil, Türkçenin etkisi, çünkü Araplardan sonra İran'a istilacı olarak değil, aradan sızarak Müslüman olup giren Türkler var ve 1000 yıl beraber yaşıyoruz. Muazzam bir etki bırakıyor Farsça üzerinde, biz hep kendimizi Farsçadan çok etkilenmiş görüyoruz ki doğrudur, çok kelime almışız ama dilbilgisi değişmiyor Türkçede, Farsçada dilbilgisi değişiyor. Üç-dört yıl önce İran'da bir konuşmamda belirttiğim için Farslılar çok bozuldular. Doğru söyledim, tasvir ediyorum. Farsça Türkçeye benzer bir biçimde sondan eklemeli dillere giriyor. Hint-Avrupalı olmakla birlikte İran Avrupa'nın parçası olmamıştır. Avrupa medeniyet camiası aşağı yukarı Urallar, Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeybatı bölgesinden çevrilidir. Ne zamandan itibaren? Bu da çok önemli bir noktadır. MÖ 7. yüzyılda başlar. İran, Persler Anadolu'yu ele geçirdikten sonra Trakya'ya ve oradan da Yunan anakarasına girmeye başlıyorlar. Marathon'da sayıca çok daha düşük birleşmiş Yunan kuvvetleri tarafından hezimete uğrattılıyorlar. Yunanlılar hiçbir vakit birleşmemişler, hep kendi aralarında didişmişler, kavga

etmişler ama karşıdan gelen bir gücün karşısında birleşerek direnmişlerdir. Yunan zihniyetinin en önemli özelliği bağımsızlık ve hürçülüktür; hürriyet aşkıdır. Bu yüzden de bir araya gelemiyorlar, kimse kimsenin hükmünü kabul etmeye yanaşmıyor. Persleri püskürtmüşlerdir. Burada muazzam bir Yunanlılık bilinci çıkıyor. Kime karşı, kime bakarak? Benden olmayana bakarak, benden olmayan, niye benden değil, benimle onun arasında nasıl bir fark var? Bu sorunun kestirme cevabı medeniyet farkıdır. Onun medeniyeti benimkinden tamamıyla farklıdır. Nerede bu medeniyet farkı davranışlarda kendini gösteriyor; Farslar Yunanlılar tarafından Doğulu nitelendirilmişlerdir. Bugün hâlâ bizde de zihniyet şarkla sübut hâle geliyor. Doğu, coğrafi bir yön olmakla birlikte Batı dillerinde de bu vardır: *Orient* doğu için, şark için söylenir. Bize ilk defa medeniyetler arasındaki zihniyet farkını çok açık bir biçimde ortaya koyan Herodotos'tur. Herodotos'a göre şarklılar tabasbus eden, yağ çeken, yuvarlanan, şahsiyetsiz, seciyesiz adamlardır. Herodotos şarklılığı İranlıların, Farslıların şahsında görür ve onların boyun eğme özelliğini... çünkü Yunanlıları en çok şaşırtan Farslı askerlerin kumandanlarının ayaklarını öpmesidir. Bu, çok eski şark geleneğidir ve 1979 Humeynî Devrimine değin sürüklenmiştir. Ben çok gördüm, İran'ın önde gelen zevatı Şah Rıza'nın ayağını öperdi. Herodotos'u ilk okuduğum zaman Herodotos'un bende uyandırdığı bu tasavvurdu. Tabii İslam bunu yasaklar. Kul ile köle arasındaki fark budur. Köle yoktur, köleliği izale ediyor. Kul, o da köle demektir, sadece insan Allah'ın kuludur. Kulun kulu olmaz ama teoride denilen hayata çoğu kere yansıtılamıyor. Müslüman olmakla birlikte Şark bu zihniyetini muhafaza etmiştir. En az Türkte olmuştur. Neden? Bu da çok önemli bir medeniyet olayıdır. Çünkü Türkler askerdi ve asker kalmıştır. Farslılar bunun tam zıddıdır, sivil bir toplumdur. Romalılar ve İngilizler de Fransızlar, Çinliler gibi sivil toplumdur. Yunan Atina'yla Sparta diye ikiye ayrılmıştı: Sivil olan Atina ve Atınacılar, askerî devlet olan Sparta ve Spartacılar. Bugün Yunan medeniyeti diye andığımız ne varsa Atina merkezlidir ama bütün Yunanistan bu değildir, bütün Yunanistan demokratik değildir, bütün Yunanistan tiyatro, spor, vesaireyle uğraşmıyordu. Bir

de çok farklı Sparta tarafı var. Ama Spartalılar da şarklılar gibi ayak öpmüyor. Dik başlılar, direnen insanlar. Demek ki Doğu'yla Batı farkı ilk burada ortaya çıkıyor. Doğu, "Anatoli"dir, Anadolu bu kelimededen geliyor, anaların bol olduğu yer manasında değil. *Anatolē* güneşin doğuşu, *Anatolía* ise güneşin doğduğu yer. Çünkü Farslılar, Persler Anadolu'dan gelme ve orası doğu olarak görülüyor Yunan tasavvurunda. Daha sonra Farslara eklenen ikinci bir doğulu unsur daha olmuştur: Truva. Truva savaşları sırasında Truva'yı önce anlamadı Yunanlılar; Pers istilasından sonra Truva olayı değerlendirildi ve doğunun bir çeşit ana örneği olarak görüldü. İstanbul'dan İtalya'ya kaçan Bizanslı bilgiler 1453'te Fatih'in Truva'nın intikam alıcısı olarak nitelmişlerdir. Bu kaçan bilgiler, tarihçiler kaç bin yıl sonra Doğu'nun, Şark'ın intikamını Fatih almıştır diye beyan etmişlerdir. Bu olaylardan sonra, Yunan'la başlayan bir tarihi süreç Avrupalı bilincini belirlemiştir. Burayı çok iyi görmemiz, bellememiz lazım. Avrupalı olmayan, Avrupalı olmaya teşne olan, Avrupalı olmanın peşinde koşan bizler bu noktayı bellememiz lazım. Doğudan geliyoruz, Avrupa'nın niye sevmediğini sadece İslam'la açıklayamayız. Çok derine giden bir olay var. Nâzım Hikmet'in dediğini hiç unutmamak lazım; *"Dört nala gelip Uzak Asya'dan, Akdeniz'e bir kısarak başı gibi uzanan"* Ben size uzak Asya'nın hikâyesini anlattım. Asya'nın kuzeydoğusundan kalk, gel, iki günde ben Avrupalıyım diye kandırmaya kalk. Yemediler işte, olmadı. Biz bunu yemeye çok teşneyiz ama onlar yemiyor. Başından itibaren size bu genel resmi vermeye çalıştım. Önümüzdeki konuşmamızda, hayatta kalırsak, Yunan'dan Roma'ya geçişi ve bir ölçüde Roma'yı anlatacağım, çünkü Yunan'ı geçen yıl zaten anlattım. Artık bir daha tekrarlamama lüzum yok. Roma'ya temas edeceğiz; Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ve aldığı biçim olağanüstü derecede önemlidir. Ondan sonra vaktimiz kalırsa artık Orta Çağa ayıracağız. Bunlar anlaşılmadan, burada anlattıklarım anlaşılmadan, Roma da bilinmedikçe Orta Çağı anlayamayız, Orta Çağı bilmiyorsak Yeni Çağı bilemeyiz.

Eğer sorularınız varsa buyurun.

SALONDAN- Hocam, kaybettiğimiz ettiğimiz İslam'ı geri kazanmak için ne yapılabilir? Siyasetten mi bir şeyler beklemeli?

TEOMAN DURALI- Çok açık sözlü olmamı istiyorsanız -ağzımdan yel alsın diyerek- devrim olması lazım ve bu devrimde çok katı bir diktatorya yetişmeli, bütün medeniyet değişimleri kırılma noktaları ancak bu yolla gerçekleşebilmiştir. Akıl bunu emrediyor ama gönül bunu istemiyor. En başta kendim istemem, böyle felaket ceberut bir düzenin gelip kafama tokmakla vurmasını, o olmayacak, bu olacak demesini. Biz medeniyet değişikliğine gittiğimizde bu oldu. 1920'lerin başlarında Stalin Rusya'sının görmediği müthiş bir ceberut idi. Şimdi, bununla kimseyi suçlamıyorum, eleştirmiyorum, bir olayı size sergiliyorum. Büyük babam çok okumuş yazmış bir adamdı. Şam vilayetinin ağır ceza reisiydi, hâlep'in başsavcısıydı. Bu adam altmış küsur yaşlarında bir günde ümmi kaldı, çünkü harfler değişti! Düşünün şimdi, bu harfler kalkıp Çin yazısı gelse ne yapardık? Ordinaryüs profesör olun, bir anda cahilsiniz. Korkunç bir şeydir. Ben Pekin'de kitapçı dükkânına girdim, uçurumdan düşmüş gibi oldum. Hiçbir şey anlamadım. Hayatımda yaşadığım en karanlık devirdir. İşaretler var, hiçbir şey anlamıyorum. Allah'tan orada altı ciltlik Arap yazısıyla bir eser gördüm. Uygur Türkçesiyle bir ansiklopedi, aman ya Rabbi, seyahate gelmeme rağmen dayanamadım, onu satın aldım, çok da ucuzdu, 3 dolardı. Tabii bunu sonra oradan alıp Malezya'ya taşıdım. Başlı başına dert, o ayrı. Böyle bir olay var karşınızda, bunu göze alabilir miyiz? Sanmıyorum, alamayız. Ben kendi hesabıma alamam ama başka türlü de olmaz. İran'ı Şiileştiren bizinkilerdi. Şah İsmail'in kesmediği adam kalmadı. Araplar Müslüman kırlarlarken Türklere bunu yapmadı, hemen onu söyleyeyim. Bu çünkü çok yaygın, Beyaz Türklerin son derece sevdiği bir konu, "Bizi kese kese Müslüman yaptılar", hayır, biz büyük bir heyecanla Müslüman olduk. Müslümanlığı sevdiğimizden değil, Çinlilerden kaçıyoruz, Arapların kucağına atladık. Belki daha önce söyledim, Arap kumandan neye uğradığını şaşırды ve "Türk iman" diye bağırды. O *Turkoman* oldu, Turkoman da Türkmen'e döndü. Müslüman olan Türkler Müslüman olmamış Türk-

lere misli görülmemiş zulüm reva görmüşlerdir. Bugün aynı şey Irak'ta oluyor. Şiiler Sünnileri kesiyor diyoruz ya, çoğunlukla Şii Türkmenler Sünni Türkmenleri kesiyor. Yalnız onlar değil tabii ama büyük ölçüde onların içinde oluyor. Kendi aramızda söylediğimiz "Türkün Türkten başka dostu yoktur" sözü kadar büyük bir yalan görmedim. Hep Türkleri yıkan başka Türkler olmuştur.

SALONDAN- Hocam, hani siz dediniz ya Yahudiliği Türklerden başka kabul eden bir ırk yok diye.

TEOMAN DURALI- İbranilerden başka, Türkler bir istisna, evet.

SALONDAN- Benim bildiğim kadarıyla şu anda İsrail'de 150 bine yakın Yahudiliği benimsemiş Kürt de var.

TEOMAN DURALI- Hayır efendim. Birkaç Yahudi menfa var. Menfa, "exodus"un Arapçası, Türkçesi. Bunlardan biri Asurluların İbranileri -yanlış hatırlamıyorsam- MÖ 7. yüzyılda Babil'e sürmeleridir. Persler, MÖ 538'de Yahudileri Babil'den kurtarır, Kudüs'e geri getirirler. Asurlular sürerler İbranileri buraya ve o tarihten itibaren Babil'e sürülenler Kafkasya'ya, İran'a ve Doğu Anadolu'ya yayılmışlardır. Anadolu'da Cumhuriyet'in kuruluşuna değin çok köklü Yahudi toplulukları vardır, özellikle İsrail'in kuruluşundan sonra Doğu Anadolu ve Irak'taki Yahudiler İsrail'e gitmişlerdir. İran'dan da gidenler var ama Irak'tan daha fazla, bunların bir kısmı Kürtçe konuşuyorlar. Bir de tabii çamur atmak âdetimiz vardır. Kimi beğenmiyorsak ona çamur atarız. Mesut Barzani'nin babası Molla Mustafa Barzani zamanında aramız çok açıktı, çok zıtlışıyorduk ve hemen Molla Mustafa'nın Yahudi olduğu söylenmişti. Böyle de zekai bir tarafımız vardır, hemen sevmediğimiz adamlara bir şeyler izafe ederiz. Uzaktan yakından bir alakası yoktur kesinlikle Barzanilerin ama işte buyurun.

SALONDAN- 1967 İsrail-Arap Savaşından sonra Habeşistan'dan gelenler?

TEOMAN DURALI- İbraniydi onlar. Binlerce yıl o coğrafyada yaşamının sonunda tabii tipleri değişti adamların, koyu tenli oldular, karışmışlardı Zencilerle, her ne kadar Yahudiler sevmiyorsa da karışmayı oluyor bu. Mesela, Aşkenaz Yahudilerini ve

Alman Yahudilerini ayırt edemezsiniz kuzeylilerden, o tiplere bürünmüşler, karışmışlar. Bizim Hazar Türkleri karışmamışlardır İbranilerle yahut çok az karışmışlardır.

SALONDAN- Onlar Doğu Avrupa'ya gittiler...

TEOMAN DURALI- Doğu Avrupa'ya gitmediler, o kadar çok yoktu. Yahudi yazar Arthur Koestler'in iddiaları... Bu tabii uydurma, yalan, Hitler güya Türkleri kesmiş yanlışlıkla, altı milyon Yahudi kesmiş. O kadar nerede Türk var? Bu Hazarların ahfadı taş çatlasa 3.000-5.000 civarındaydı o zamanlar, bugün o kadar bile kalmamıştır. Almanların SS subayları Türk Yahudilerle İbranileri ayırt etmeyi öğrenmişti. Çok ilgi çekici bir şey, nasip olur da kitabım çıkarsa... aşağı yukarı otuz yıldır yazıyorum, çoktandır çıkması gerekiyordu, orada bu olaydan uzun boylu bahsediyorum. Nakil olduğunu çok iyi biliyorlardı ve ayırt etmişlerdir. Bir tek Karay Türkünün burnu kanamamıştır. Böyle müthiş bir titizlikle ayırt etmişler. İstanbul'da da Yahudi Türkler var ama asıl yerleri Kırım ve Sovyetler Birliği'nin batısı, bugün yaklaşık olarak Litvanya, Estonya civarı. Baltık kıyılarında bir kısmı, 1000-2000 kadar, belki o kadar bile yok, bir de Kırım'da vardı. Onlar hâlâ var mı biliyorum, bunları çok iyi ayırt ettiler.

SALONDAN- Hocam, Perslerin ayak öptüğünden bahsettiniz. Padişahlara eğilme buradan mı gelir?

TEOMAN DURALI- Biraz önce bir söz, bir kelime geçti. Tabasbus dedim. Tabasbus işte yerlere kapanma yahut katlanma, biz bunu İran'dan aldık. Bir şey daha aldık ama ondan bahsetmeyeceğim. O da bize çok aykırı olan bir işti. O da büyük ölçüde oradan geliyor çünkü, o konuda son derece ustalaşmış adamlardı. Büyük medeniyetlerin bozulma noktaları bunlar. Kadınlarda aşırı kapanma da İran'dan gelmedir. Yüzü gözü kapatan *çador* dedikleri çok aşırı kapanma olayı, bir iddia Yunan, özellikle Atina'dan, bir iddia da İran'dan gelmektedir. Aciz ve naçiz kanaatim İran'dır. Yunan'a da büyük ihtimalle İran'dan gitmiş olmalı.

Buyurun efendim.

SALONDAN- Helenizmin İran üzerinde etkisi...

TEOMAN DURALI- Var tabii, İskender olağanüstü bir adam, fetih yapmaya gitmiyor, medeniyet taşımaya gidiyor. Çok önemli bir nokta, belki de Hocası Aristoteles olduğundan böyle oldu. Tam olarak ilk savaşan adamdır İskender; İskender'den önce savaş yoktu, kavga vardı. Bunlar savaş sanatını uygulayarak, henüz savaş sanatına sahip olmayan Persleri yeniyorlar. Kendilerinden kat be kat sayıca üstün olan Persleri yeniyorlar. Aristoteles'ten önce savaş sanatının büyük ustası Çinli bilge Sun Tzu'dur. Mete ondan öğreniyor ve onu takip ediyor. Ordu kuruyor Mete, öncesinde ordu örgütlenmesi yok. İskender de ordular meydana geliyor. O çok uzun ve ayrı bir bahis, bir ölçüde belki Roma'yı size anlatırım. Çünkü Roma bunu devralıyor.

İskender Yunan medeniyetini doğuya taşıyor, birbirine can düşmanı olan doğuyla batıyı, Yunanla Persi, Yunanlının kafasında mezcetmeye, bütünleştirmeye çalışıyor. Sadece medeniyetle değil, ırk olarak yapmaya çalışıyor. Bütün askerlerine İranlı kadınlarla evlenmeyi emrediyor. Sadece İranlılarla da değil, hangi toprakları ele geçirirlerse... ırza geçme olayı değil bu, evleniyorlar, çocukları oluyor ve hatta bugün -ne dereceye kadar doğru bilmiyorum- Afganistan'ın doğusunda hiç beklenmedik yerlerde sarışın, renkli gözlü insanlarla karşılaşıyorsunuz. Mesela Afganistan'ın Kâfiristan bölgesinde çok değişik tipte insanla karşılaşıyorsunuz. Tecrit olmuş bir bölge. Demek istediğim biyolojik olarak da birleştirmeye çalışıyor iki dünyayı.

SALONDAN- Farsların farklı bir mezhep tesis etmelerinin sebebi nedir?

TEOMAN DURALI- Farslılar hiçbir vakit Araplara karşı yenilgiyi kabul etmemişlerdir. Müthiş bir hınç duymuşlardır. Arapların getirdiği İslam'ı değiştirmeye çalışmışlardır. Beğeniriz beğenmeyiz, ne yaparsak yapalım ama bu bir tasvirdir, Şiilik İran'ın düzenlediği, tanzim ettiği bir İslam'dır. Diyeceksiniz ki Şah İsmail götürmüştür. Şah İsmail bunun mimarı değildir. İki büyük merkez vardır yeryüzünde, kim hücum etmişse içinde erimiştir. Çin kim gelmişse Çin'e Çinleşmiştir. Moğollar, Cengiz Han ele geçirir Çin'i, ele geçiren Moğollar 100 yıl sonra Çinli olmuşlar-

dır. Bu tür ikinci merkez İran'dır. Kim İran'a girmişse, gel zaman git zaman Farslaşmıştır. İslam'ı da böyle Farslaştırmışlardır. Ben bir Ayetullah'a sordum. Her ders vermeye gittiğim yerde ikinci işim dersten sonra Farsçayı nerede devam edebilirim derdim. İran Kültür Merkezinde Farsça dersler görmeye devam ederim. Avusturya'da böyle bir olay olmuştu 1994'te, gelen bir Ayetullah'la sohbet ediyoruz. Dedim ki biz bizyiz, gelin bana doğruyu söyleyin. Sizin İslam'ınız Zerdüşt'ten kaynaklanıyor, öyle değil mi? Sakalını sıvazladı, sağa döndü, sola döndü. "*Vallahi çok da haksız sayılmazsınız*" dedi. En başta İslam'da olmayan, İslam'a aykırı olan bir olayı, ruhban sınıfını üretmişlerdir. Niye İslam gelmiştir sorusunun cevabı, ruhban sınıfını kaldırmak için, çünkü Tek Tanrılı dindir, Yahudilik de, üç aşağı beş yukarı Hıristiyanlık da öyle bir iddia taşıyor. Tarihte en önemli devrimlerden biri, kırılma noktası İslam'ın ruhban sınıfını lağvetmesidir. Yani ilahi insan yoktur. Rahibin manası, üstün kişi değil, ilahi kişi olmasıdır. Veli olursunuz, dahi olursunuz, üstünsünüz, rahip bu değil. Rahip normal kul değil, ilahi bir kişiliktir. Orta Çağa geldiğimizde bunu daha ayrıntılı bir biçimde anlatacağım. Katolikliğin paralelinde bir ruhban sınıfı olmuştur ve bu büyük bir sapma, bunu kimse inkâr edemez ama Farslar, Şiiler İslam'dan mı çıkmıştır? Hayır, ne münasebet, bunu kimse iddia edemez. Kelime-i şehadet getiren herkesin Müslüman olması kaçınılmaz bir olay ama çok önemli ölçüde damgalarını vurmuşlardır. Çok farklı bir yere oturmuşlardır ve bu da olağandır. Niye Hz. Hüseyin'e bu kadar bağlılar? Hz. Hüseyin'i bilhassa sevmelerinin başında son Sasanî Şahının kızıyla evlenmiş olması vardır. Hz. Hüseyin'den gelen çocuklar İran, Fars kanı taşıyor. Hint-Avrupa kavimlerinin en önemli özelliklerinden biri kana verilen önemdir. O yüzden son derece ırkçı olmuşlardır. Almanların namı çıkmıştır ırkçılıkla Nazilikten dolayı, onlardan ibaret değildir. Onların eline su dökenler var. Az da değil, kavmiyetçilerden biri de Farslardır. Dışarı gelin verip damat almak istemez. Bir başka örneği daha vereyim size: Rumlar. Bizden Rum kadınlarla evlenen çok vardır ama bizden kadınlar Rum erkeklerle evlenmemişlerdir. Çünkü kadın erkeğin, kocasının memleketine gider ve nesiller ondan çıkar.

Hint Müslümanları Şii olmasalar bile önemli ölçüde Şiivari bir yanları vardır, Şiiliğe yatkındırlar. Pakistanlılar, benim bildiğim kadarıyla Sünni'dirler. Ama tekrar ediyorum, bir kere Hindistan'da ortaya çıkan tarikatların sayısını ben bilmiyorum artık, mezheplerin, Ahmedisi vardır, İsmailisi vardır, osu vardır busu vardır.

SALONDAN- Hocam, Kürtlerin en eski dini Zerdüştlük müdür? Zerdüş'tün Kürt olduğu söyleniyor...

TEOMAN DURALI- Hayır, Zerdüş't Kürt değildi, Pers'tir ama İran, yani Pers hakimiyetinde uzun süre yaşadılar. 6. yüzyıldan itibaren, Medlerden itibaren... Zaten bir iddiaya göre Medlerden geldiği söylenir ama doğru mudur, değil midir bilmiyoruz. 6. Yüzyıldan itibaren MS 7. yüzyıla, yani Arap istilasına değin fasilalarla da olsa... İskender istilasından önce Ahamenişler dönemi, İskender'den sonra da Sasanî dönemi vardır İran'da. Hz. Ömer dönemi işgalleriyle birlikte Sasanîlik biter. Hz. Ömer'den o yüzyıldan nefret ederler. Yani bugün hâlâ İran'da yanlışlıkla bir yerde Ömer görürlerse olmadık zorluk çıkarırlar. Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'dan nefret ederler. Aslında her Müslüman herhâlde Muaviye ve Yezid'den nefret eder ama İran'da dediğim gibi büyük bir şey de var. Mesela, Hz. Aişe'yi de sevmezler.

SALONDAN- Kürtlerdeki mavi gözlü sarışın olma durumunun sebebi ne olabilir?

TEOMAN DURALI- Karışmış olabilirler. Var tabii öyle renkli gözlü Kürtler, bu coğrafyada herkes herkesle karışmıştır. Büyük bir ihtimalle Çerkesle evlenmiştir, Kafkasyalıyla, vesaire, yoksa böyle mavi gözle olmasını gerektirecek bir şey yoktur. İranidir, Ermeniler de öyledir. Yani renkli gözler Kafkasya kavimlerinde var; Çerkesler, Dağıstanlılar, Lazlar, bunlardır. Bir de kuzeyliler var, Slavlar, Germenler, Keltler.

SALONDAN- Ermeni bölgesi neresidir?

TEOMAN DURALI- Ermenilerin öteden beri yaşadığı mıntıka Kafkasya'nın güneyidir. MÖ 6. yüzyıla değin geri gidiyor Ermenilerin bilinen tarihi, ondan önce ne var ne yoktur tam olarak bilinmiyor.

SALONDAN- Orta Çağ ile ilgili kaynak önerir misiniz?

TEOMAN DURALI- Bu Orta Çağ Avrupa medeniyetini bize Türkçede en iyi anlatan Ahmet Refik'tir. Benim bildiğim sadece Osmanlı Türkçesinde var. Yeni yazıya geçirilmişse çok yararlı olacağını size söyleyebilirim. Başkaca Cumhuriyet döneminde yazılanlara güvenmeyin, çok tarafgir ve ideolojik olarak kaleme alınmışlardır. Ahmet Refik Bey bu işi çok iyi yapmış, *Tarih-i Medeniyet*'tir kitabının adı.

SALONDAN- Kızılderililer ile Türkler akraba mıdır?

TEOMAN DURALI- İnsan konusunda kesin hiçbir şey yoktur. Kesinlik fizikte, klasik mekânikte olabilir ancak. Kızılderililerin anayurdu Kuzey Asya, bunlara eski *Sibirya halkları* deniliyor. Bunların yaklaşık 17'yle 20. bin yıllar arasında Bering Boğazı kapalıyken, yani buzla örtülüyken o tarafa geçmiş olmaları gerekiyor, öyle düşünülüyor. Türklerin anayurduyla onların anayurdunun çakıştığını görüyoruz ama bu kadar eskiye geri götürebilir miyiz Türklerin tarihini bilmiyoruz. Dil benzerliği şu anlamda var: Türkçe sondan eklemeli, *agglutinative* bir dildir. Kuzey, Güney, Orta Amerika'da bütün Kızılderili diller de böyledir. Kanada'da bir-iki istisna hariç hepsi sondan ekle yürütürler ama bu Türkçeye akraba olduğu anlamına gelmiyor. Diller genetik olarak akraba oldukları gibi biçim olarak da benzeşebilirler. Bu anlamda Hindistan'la Türkçeye genetik hiçbir bağlantısı olmayan Dravid dilleri var, Tamil Hindistan'ın büyük bir kısmında kullanılıyor. Hint-Avrupa kökenli olmayan Tamil sondan eklemelidir. Afrika'da da Bantu dilleri böyledir. Bununla hiçbir ilgisi yok. Bazı kelime benzerlikleri var Kızılderililerle Türkçe arasında, tepe mesela bunlardan aklıma gelen. Sorunuzun cevabı bilmiyorum. Türkçenin akrabası var mı zaten, o bile soru konusu, bilmiyorum. Yani Altay dillerinden sayılıyor ama bu da çok açık bir husus değil. Mesela, Türkçenin Moğolcayla ilişkisine çok itiraz edenler var. Rahmetli Hocam İbrahim Kafesoğlu bunun başında gelen kişilerden, Moğollarla hiçbir alakası olmadığını öne süren bir kişidir. Bunun gibi daha başka birçok kimse var. O bakımdan Türkçeyi izole dillerden de sayanlar var, zaten bir Türk dil ailesi var. Bu dil ailesinin daha geniş çaplı bir dil ailesinin içinde olup

olmadığı çok şüpheli.

SALONDAN- Hocam, İran Şiiliği, orta Asya Türk'üyle Anadolu Türkü arasında denge unsuru deniliyor. Komploteorisi mi, yoksa?

TEOMAN DURALI- Ben bizim tarihimize bakarak İran ve Araplarla dengeyi sağlamaya çalıştığımızı düşünüyorum. Osmanlı tarihine baktığımızda Şiiliğe kayan dönemler vardır, ondan sonra Sünniliğe çok ağırlık tanıdığımız dönemler var. Sanki bir yerde çok İranlaşıyoruz, Farslaşıyoruz korkusu baş gösteriyor. Mesela, Anadolu Selçuklu döneminden Fatih dönemi arasındaki bayağı uzun bir dönem bizim çok heterodoks olduğumuz bir dönemdir. Heterodoks Sünnilikten kaymak manasına gelir. Bu dönemde özellikle Selçuklularda Farslaşma eğilimimiz çok artmıştır. Lanetler yağdırdığımız Osmanlı gelmeseydi bugün Türkçe yoktu. Onu söyleyeyim size, Büyük Selçuklunun, Anadolu Selçuklusunun resmi dili Farsçadır. Halk Türkçe konuşuyordu hâlâ ve Türkçe konuşanlar kaba, cahil olarak niteleniyorlardı. Yükselmeniz için Farsça konuşmanız gerekiyordu. Osmanlıyla tekrar Türkçe gündeme geliyor ama bu heterodoks eğilimleri çok artmıştır. Anadolu'daki Müslümanlık hadisesinde tüm bu halk şairleri, din büyükleri, bunlar çok heterodoks kişilerdi. Fatih'le birlikte bir U dönüşü yapıldı, özellikle tabii Yavuz zamanında. Neden? Benim kanaatim Acemleşmeyi durdurma hadisesi vardı. Arapları zaten hakimiyetimize almışız, alamadığımız İran'dı. Yavuz bütün çabasına rağmen İran'ı ele geçiremiyor. Kimse tarihte İran'ı ele geçirememiş, o ayrı bir konu. Geçirir gibi olanlar da Farslaşmışlardır. Biraz önce bahsettim, Moğollar mesela. İran'ın Şiiliği tercih etmesi çok erken çağlarda olmuştur. Gerçi İran'ın büyük bir kısmı Şah İsmail'e değin Sünni'ydi ama içinde çok güçlü bir Şii merkez vardı. Yani Şiilik sonradan gelme bir olay değil. Şiilik de hatalı bir şeydir; 12 imam, Caferî demek lazım. Çünkü Şiiliğin bir sürü dalı budağı var ve bunların birçoğunu Farslılar reddederler, kesin olarak kabul etmezler. Caferîlik çok önceden aşağı yukarı 7-8. yüzyılda kendini göstermeye başlamıştır. Hz. Ali'nin torunlarının yüce kabul edilmesi, üstün kabul

edilmesi ve Kerbela olayı sadece dini bir öğreti olarak değil, aynı zamanda bir zihniyet olarak karşımıza çıkıyor. Hint-Avrupa'da gördüğümüz *tragedi*ya benzer. Geçen yıl da bundan bahsettik. Bunun örneklerini Hıristiyanlıktan önce Yunan'da, Hint'te görüyoruz, Avrupa kökenli olan *acı çekme* Samilerde yoktur. Şii Türkler de var ama Kerbela'da, Necef'te, vs. oturan Şii Araplar çok küçük bir azınlık ve onlar önemli ölçüde Farlaşmışlardır. Çok ciddi bir Arap nüfusunun Şiileşmesi tarihte Mısır'da, Fatimilerde görülür ama sonra kayboldu. Lübnan da karışıktır, Arap mıdır, Sami midir, değil midir belli değil. Suriye de öyledir, çok karışık bir nüfus yapısı vardır. Nerede Arap başlar? Ürdün'den itibaren ve Arap Yarımadası; halis Araplar Medenilerdir. Onlarda bir tek körfez ülkelerinde Şii iziyle karşılaşılıyorsunuz. Onların da büyük kısmı İran'dan ve Pakistan'dan gelen adamlardır. İdareci kısmı Arap'tır ve onlar Sünni'dir.

KONUŞMALAR 2017 ■

Avrupalı Kavim, Din ve Dillerin Kökleri

TEOMAN DURALI- Orta Çağa henüz girmeden Avrupa'nın genel şartlarını, kültür bağlamında konuşuyorduk ve bu konuyu açmışken size Roma'dan bahsettim ama Avrupa'da kavimlerin yapısından söz etmedim. İkinci bir bahsetmediğim konu var: Avrupa'daki diller. Kavim ve dil konusunu birlikte ele alabiliriz. Her ne kadar günümüzde dillerle kavimler ayrımlanıyorsa da aslında geçmişte bunların aynı kökten geldiklerine inanılıyordu. Bu çok önemli bir noktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısı, 20. yüzyılın ilk yarısında dil sınıflamaları kavim sınıflamasıyla iç içeydi. Bu sınıflamaları yapan Avrupalı filozof bilim adamları olmuştur. O bakımdan dünyaya bakarken, insanları değerlendirirken hep Avrupa açısından bu iş görülmektedir. Bu çok eleştirilen, yerilen bir konu: Niye Avrupa merkezli her şey? Orada da belirli milletler başı çekmiştir: İngilizler, Fransızlar, Almanlar, daha geriden gelen Felemenkliler, İtalyanlar, Ruslar. Zaten Avrupa denildiği vakit üç aşağı beş yukarı bu milletler akla geliyor. Halbuki Avrupa'da Litvanyalı, Estonu, Finlandiyalı, Gürcüsü, Ermenisi var, onlar da hepsi Avrupa Kıtasında yer alıyorlar. Gelin görün ki özellikle bizde, Türkiye'de Avrupa denildiği vakit akla öncelikle iki millet gelir: Fransızlar ve İngilizler, hatta Fransızlar daha baskındır. Bu sebeple uzun süre bizim sözlüğümüzde Avrupa *Frengistan*, Frenk ülkesi olarak geçer. Ondan sonra bu sınıflamaya baktığımızda Avrupa tek örnek sunmaktadır; çokluluk yoktur. Dil öbeği anlamında Hint-Avrupalı diller kaplamıştır bütün Avrupa'yı. Bundan daha önce kısaca bahsetmiştim. Hatta dedim ki buna eskiden *Arî* denilmekteydi. Arî sözü sonra kötülendi. Çünkü bu sözü nasyonal sosyalistler çok tepe tepe kullanınca, nasyonal sosyalizm de baş günah hâle gelince ve savaşı da kaybedince değerden

düşmüştür. Bugün hatta çok demokratik hür Avrupa'da ağır cezalar görebilirsiniz! Bundan birkaç yıl önce çağımızın en önemli tarihçilerinden bir İngiliz tarihçisi Avusturya'da beş ay hapis yattı. İkinci Dünya Savaşıyla ilgili olarak tatsız bir şey söylemiş, adamı beş ay içeri attılar. Yasak olan sözlerden biri de bu *Arî*dir. O bakımdan Avrupa'da bu dil grubuna Hint-Avrupa denmektedir. İngilizcede *Indo-European*, Fransızcada *Indo-européennes* olarak söylenir. "Hint-Avrupa" benim Türkçeye uydurmam, benimsenir mi benimsenmez mi bilmiyorum. Bu dil öbeği, biraz önce söylediğimi tekrarlıyorum, kavmî esaslı olarak görülmüştür. Kavmin Frenkçesi *etnik*dir. Etnisitenin Türkçesi kavimdir, kavmiyettir. Kavim esaslı olarak alınmıştır bu Hint-Avrupa sözü, demek ki bu dilleri kullanan insanlar aynı menşeden, kökten geliyor kabul edilmişlerdir. Hint-Avrupa kavminin anayurdu olarak Rusya'nın güneyi kabul edilir. Bu zamanla değişmiş, başka varsayımlar da ortaya atılmış ama artık klasikleştiği için ben bunu söylemeye devam ediyorum. Bazı iddialara göre doğu Anadolu'dur, bir iddiaya göre Kuzeybatı Anadolu ama bunlar daha zayıf iddialar, esas güçlü olan ve hâlâ da savunulan bu boyların Rusya'nın güneyindeki geniş düzlüklerden çıktıkları ve birkaç kol hâlinde batıya Avrupa'ya, doğuya Asya'ya doğru ve güneye indikleri düşünülmektedir. Aşağı yukarı 4. Binde hareketleniyorlar, 3-2. Bin arasında doğuya kayıyorlar. Bundan daha önce bahsetmiş olmalıyım. Bu bizimle, Türklerle çok yakından ilgili olan bir şeydir. Çünkü Türklerin en eski atasının Kuzeydoğu Asya'dan, Ohotsk Denzinin kıyılarından çıktıkları zannedilmektedir. Bu konularda açık bir fikir yok, böyle bir zan var. Buradan batıya, kuzeye doğru yöneldikleri düşünülmektedir. Bu göçleri başlatan birkaç etken var. Bunların başında iklim değişiklikleri meydana gelmektedir. Son Buzul Çağının bitişi 8. Bine dayanır. Fakat daha sonraları da zaman zaman buzul ve sıcak çağlar karşımıza çıkmaktadır. O ana çağlardan bir tanesi 4. Bindedir. Buzul Çağlarında yeryüzünün kutup kesimleri ve yüksek dağlardaki buzullar su çekerler. Su çekilince sığ yerler kara olmaya başlar. Özellikle Güneydoğu Asya, Malay Takımadaları birleşirler, olduğu gibi bir kara parçası hâline gelir. Japonya'yla Asya kıtası birleşir. Burada gördüğümüz Bering Boğazı

kapanır ve buradan, Doğu Asya'dan Amerika'ya geçiş olur. Aynı şey Kuzeybatı Avrupa'da da gerçekleşir, İngiltere kıtaya bağlanır. Burada gördüğünüz Botni Körfezi bir göl hâline gelir, İskandinavya'nın güneyi Almanya'nın kuzeyiyle birleşir. Bize gelince, Boğazlar kapanır, Ege adaları kıtaya, yani Anadolu'yla birleşir ve Karadeniz bir göl hâlinindedir. Hatta bu Karadeniz Gölü Hazar Gölüyle bir ara birleşikti, tatlı suya sahip büyük bir iç deniz durumundaydı. 4. Binde meydana gelen olağanüstü yer hareketleriyle -yani bu bildiğimiz, anladığımız anlamdaki depremlerin çok üstündeki harekettir- Alp, Balkan, Anadolu, İran, Hindukuş Dağları silsilesi ortaya çıkmıştır ve bunlar Himalayalar'a, Tanrı Dağları'na bağlanmışlardır. Bu bir yekpare silsiledir, yer yer düşüyor, ova hâle geliyor, tekrar yükseliyor. Son derece estetik bir hat çizmektedir. Alpler Avrupa'nın güneybatısında başlıyor, Fransa'nın doğusunda İsviçre'yi içine alarak Avusturya'ya sarkıyor ve oradan Balkanlar üzerinden, Balkan Dağları, Dinar Dağları vasıtasıyla Trakya'mızın kuzeybatısına kadar uzanır. Kırklareli'nden bu yana o dağ silsilesi iner, bir düzlük hâline gelir, boğazları aşar, Kuzey Anadolu dağları, İsfendiyar Dağları ve güneyde Toroslar olarak Anadolu'yu böyle çepeçevrelerler. Ortada yüksek bir yayla, Orta Anadolu Yaylasıyla Doğu Anadolu Yaylaları kalır ve doğuda bu iki silsile Kafkaslar'da birleşirler. Çok yüksek rakımlara erişirler. Daha sonra İran'da ikiye ayrılır tekrar, İran'ı kuzeyden ve güneyden çevirirler ve ortada yüksek bir yayla kalır. İran Yaylası Anadolu'dan daha da yüksektir ve İran'ı çevreleyen bu iki silsile Afganistan'ın doğusunda birleşirler. Çok yüksek bir dağ silsilesi ortaya çıkar: Hindukuşlar. Afganistan'ın da ortası yüksek bir yayladır, bu sefer İran'dan da yüksektir. Yaklaşık 2000 küsur metredir Orta Afganistan Yaylası ve ikiye ayrılır: Güneyde Himalayalarda yeryüzünün en yüksek dağ silsilesi ve yeryüzünün en yüksek dağı Everest karşımıza çıkar. Kuzeye doğru da Altaylar'la Tanrı Dağları ve bunların arasında kalan Afganistan'da yüksek olan Tibet Yaylası 3000 metre civarındadır. İnsanın şu olağanüstü dehasına bakın; bir memelinin asla dayanamayacağı yüksekliklerde ve iklim şartlarında yaşayabiliyor. Bir de Güney Amerika'da Peru'yla Bolivya arasında And Dağları'nda Titikaka Gölü

kıyıları 3000 metre civarındadır. Mesela Bolivya'nın başşehri de La Paz'ın rakımı, 3200 metredir. Habeşistan'ın başşehri Addis Ababa da 2000 küsur metre yüksekliğindedir. Oralara, aciz ve naçiz olarak uçakla gitmenizi tavsiye etmem, çünkü alışamıyor insan, uçakla birdenbire iniyorsunuz oraya, zonklamaya başlıyor başınız. Ben gittiğimde de gençtim, bugünkü hâlimle de gitmedim. Ona rağmen ki uçakla gitmedim, otobüsle bile çıkıldığı vakit o yüksekliğe şakaklarınız zonklamaya başlıyor, kulaklarınız uğulduyor. En doğrusu öncesinde bir kere bir kalp muayenesinden geçmek ve kan basıncınızı ölçtürmeniz iyi olur, tavsiyem öyle gitmeniz. Hele La Paz daha da tehlikeli, belki La Paz'dan daha da tehlikeli olan Tibet'in başşehri Lhasa. Bilmiyorum onu görmedim, bir şey söyleyemem, çünkü orası daha da yüksek.

Her neyse, iklim şartları insanları göçmeye zorlayan şartlardan bir tanesi. Öbürü ise avcıysanız avlandığınız hayvanların peşinde gitmenizdir. Burada ren geyiklerinin peşinden yürüyorlar. Geyik sürüsü ne tarafa gidiyorsa, toplum da onun peşinden yürümek zorunda. Üçüncü bir etken evlenme durumudur. Toplumlar ikiye ayrılmışlardır: Dinlerine göre içeriden evlenenler, dışarıdan evlenenler. Bu bize bugün biraz gülünç ve güldürücü geliyor ama olağanüstü ciddi bir olaydır. Toplumun dini sebeplerle içeriden evlenmesi yasaktır, yani aynı toteme inanan insanlar kardeş sayılırlar. Kardeşlerin arasında da cinsi ilişki kurmak bildiğiniz gibi kesinlikle reddedilen bir olaydır, dolayısıyla dışarıdan evlendirilmeleri gerekiyor. Dış evlilik diyoruz bu olaya, Türklerde bu vardı. İçeriden evlenmeleri yasak, bu sebeple sürekli olarak obanın dışında, toplumun dışında kız bulması gerekiyordu.

Şimdi bu adamlar bu söylediğim üç etken çerçevesinde, yani avcılık, kız bulma ve iklim zorlamasıyla batıya doğru hareketleniyorlar. Moğolistan'ın kuzey yörelerinde Baykal'ın güneyi ve doğusunda batıdan gelen Hint-Avrupalılarla karşılaşıyorlar. Bu kadim kavmin adı Hiung-nu'dur. Bütün eskilerimizle ilgili bilgileri Çinceden alıyoruz. Onlar her şeyi kayda geçirmişler ve çok eski bir yazıya sahipler. Aşağı yukarı MÖ 2. Bine geri giden yazıları var. Bu Hiung-nuların Hun olma ihtimali var. Kesin bilmiyoruz,

böyle bir ihtimal var. Çok eski tarihlerde kesinlemelerde bulunmanız imkânsız, sürekli yaklaşımlarla iş görmek zorundasınız. Metin varsa, kayıtlar varsa ne âlâ, yoksa büyük ölçüde tahminlere dayandırmak zorundasınız. Burada da bizi tek aydınlatabilecek olan Çince metinlerdir, Çin kayıtlarıdır. Bu Çin kayıtlarını da yanlış hatırlamıyorsa 20. yüzyılın başlarında Almancaya tercüme etmişlerdir ve Türklüğün en eski dönemleriyle ilgili Almanca kayıtlardan, tercümelerden hareket edebiliyoruz. Tabii Çince biliyorsak ne âlâ, doğrudan doğruya o arşivi birebir inceleyebiliriz. Demek ki bunlar buluşuyorlar, bir araya geliyorlar. Bu buluşmadan önce bir kavga çıkıyor herhâlde, öyle tahmin ediyoruz, arkasından sevişme meydana geliyor ve buradan tarihi Türk ırkı, beşer bilimde, antropolojide Turani adı verilen bir ırk çıkıyor, melez bir ırk, Moğoli ırkla Hint-Avrupa ırkının bir karışımı ortaya çıkıyor. Her ikisinden özellikler almıştır. Biyolojide genetikten gelen özelliklere *genotip*, bunların dışı yansıma şekline de *fenotip* denmektedir. Bu Turani ırkın fenotipi Moğoli ırkla Hint-Avrupa ırkının bir buluşmasıdır, bir araya gelmesidir. Nedir bu? Moğoli ırkın özelliklerine bakalım önce, yuvarlak kafatasına sahiptirler, *brakisefal*dirler. Çekik gözlüdürler. En aşırı çekik gözü çizgi hâlinde Moğollarda görüyorsunuz. Çok belirgin elmacık kemikleri vardır, orta boylu, tıknaz, kara saçlıdır ve saç telleri ince ve düzdür. Vücut tümüyle kılsızdır Moğoli ırkta. Mesela Malezya'da hatırı sayılır bir Çinli azınlık vardır ve Çinliler çok hafif giyinirler, iklim çok sıcak. Mesela, alışveriş merkezinde yürüyen merdivenden iniyor, bir çift bacak gördüğünüzde gövde ortaya çıkıncaya kadar bu bacakların bir kadına mı, bir erkeğe mi ait olduğunu ayırt edemiyorsunuz. Erkeklerde yüzdeki kıllar, sakal seyrek olmaktadır, gür bir sakal yoktur. Hint-Avrupalılara gelince, bunlar kendi aralarında önemli farklılıklar göstermişlerdir. İsterseniz bir de o tarafı anlatalım. Moğoli ırktaki görünüm birliğini Hint-Avrupa fenotipinde görmüyoruz. Biraz önce bahsettim, 3. Binde batıya doğru göçen Hint-Avrupalıların bir kısmı güneye inmiştir -Latinler- özellikle İtalya'ya gelmişlerdir. Bir kısmı, Avrupa'nın batısını kaplamıştır -Keltler- bir vakitler çok yaygındılar. Bugün çok çekildiler, hemen hemen yok oldular. Bütün Avrupa'ya yayıl-

mışlardı. Kuzeye gidenler -Germenler- Baltık kıyısına çıkıyorlar ve buradan kuzeye, İskandinavya'ya çıkıyorlar. Bir kısmı güneydoğuya iniyor, Balkan Dağları'nı aşarak Yunan Yarımadası'na iniyorlar. Bunlar bir kısmı Yunanlı, bir kısmı da Arnavut, her ikisi de Hint-Avrupalı ama farklı. Doğuya inenlerin biraz önce bahsettim, bir kolu daha var, Hazar'ın kuzeyinden Aral'ın güneyinden geçerek yine iki kola ayrılıyor. İnan yaylasına inenler, İrani halklar ve iki ana kavmi var: Persler ve Medler. M 1000'de İnan yaylasının güneybatısına Elbruz Dağları'nın eteklerine yerleşenler Medler ve Medler M 8. yüzyıl civarında büyük bir devlet kuruyorlar. Bugünkü Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Anadolu'nun güneydoğu kesimini ele geçiriyorlar. 7. yüzyılda Persler Medleri alt ediyor ve tarihin ilk büyük imparatorluklarından sayabileceğimiz Pers İmparatorluğunu, özellikle o günkü şartlarda muazzam bir sahada, bugünün Afganistan'ı, Pakistan'ın batısı, Orta Asya, İnan, Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu, Mısır, Filistin'de kuruyorlar. Güneye inen bir başka kol bugünün Afganistan'ından Pakistan'ına, İndus düzlüğüne iniyor ve tarihi Hint medeniyetinin kurucusu durumundaki bir Hint-Avrupa kavmidir. Burada daha önce gelmiş yerlilerle, bugünkü Tamillerin ataları Dravidlerle karşılaşıyorlar ama Hint-Avrupalılar nedense koyu tenli insanlardan hoşlanmıyorlar, karışmıyorlar. Onları hâkimiyetleri altına alıyorlar ve geliştirdikleri sınıflar -bunlara kast denilir- bu sınıfların dışında telakki olunuyor Tamiller, yani insandan pek sayılmıyorlar. Batıya inenler Yunanlılar, Arnavutlar, Keltler, İtalikler yahut Latinler, Germenler, bir de yurtlarına fazla uzaklaşmayan, Avrupa'nın doğusunda çakılıp kalan Slavlardır. Güneye giden İrani halkların dillerinin önemli bir kolu Doğu İrani dillerdir: Tacikçe ve Der... Der Afganistan ortalarında, özellikle Kabil'de konuşulur, Farsçaya çok yakındır. Farsça biliyorsanız Deryi de anlarsınız, hatta Tacikeyi bile anlarsınız. Bu İran dillerdir. Merkez İran dil Farsçadır. Batıdaki İran dillerin en önemlileri Kürt dilleridir. Bunların yanında Kafkasya'da küçük bir İran dil grubu vardır, Osete bunlardandır. Batı İran dillerinden, Kürt dillerinden Kırmanc dili biliyorsunuz Türkiye'de kullanılan, karşılaştığımız bir dildir. Birçok vatandaşımızın anadilidir, öbürleri de dediğim gibi İnan, Irak

ve Suriye’de, hatta bir kısmı da Kafkasya’da dağılmış durumdadır. Anadolu dillerinin hepsi ölmüşlerdir: Hititçe, Lidce, Frigce ve bu dilleri kullanan kavimlerden az sonra yaklaşık 7. yüzyılda Ermenice geliyor. Ermenice Kafkasya’nın güneyine yerleşiyor.

Batıda Germen dilleri, Latin dilleri, Kelt dilleri ve Slav dilleri var. Bu Kelt dilleri önce çok yaygındılar ama MÖ 1. yüzyılda git-tikçe daralıyorlar. Keltlerin en önemli kavmi “Gaul”lerdir. Roma istilasını öncesindeki Fransa’da yaşayan Gauller Galce konuşuyorlar ve bunların bir kolu güneye göçen, Anadolu’ya gelen Galat-lardır. Galata’mızın adı da bu Galat’tan gelmektedir. Orta Anado-lu’ya kadar uzanırlar, Bizans bunları kullanır; daha sonra Roma ikiye bölününce Doğu Roma, Batı Roma, Doğu Roma Galatları elinde tutmaya bakar. Bunlar iş gören, savaşan adamlardır ve tip itibariyle Keltler ve tabii ki Galatlar kızıl saçlı, ak tenli, yeşil göz-lü, uzun boyludurlar. Zaman zaman Orta Anadolu’da bu dediğim tipte adamlar çıkar. Kırşehir, Nevşehir, Ürgüp, Göreme civarında böyle boylu poslu kıvılcı çalan sarışın, renkli gözlü adamlar çı- kar ve şaşılır. Bunlar nedir, nereden gelmişlerdir? Bayram değil, seyran değil kim öpmüş de bunlar çıkmış birdenbire karşımıza? Büyük ihtimalle Galatların bir kalıntısı olsa gerek denilir. Hatta bu dediklerim Yozgat, Tokat taraflarına kadar uzanır. Çok olma- makla birlikte, sık olmamakla birlikte çıkar. Ben dağa çıktığımda 1981’de bir arkadaşımın Kayseri’nin güneyinden, Niğde’den To- rosları aşarak Adana’ya iki hafta yürüdük, orada bir köyde mi- safir edildik. Genellikle çadırlarda kalıyorduk ama bu sefer bir köye geldik. Türkler tabii ahali, kara don, ak mintan giyiyorlar. Kahveden bizi görmeye çıktılar. Başka bir gezegenden acayip ya- ratık gelmiş diye fırladılar bizi görmeye kahveden, hepsi esmer, orta veya kısa boylu, dediğin gibi kara donlu ak mintanlı adamlar. Aralarından bir tanesi kapı gibi kızıl saçlı, ak pak tenli, yeşil gözlü bir adam, böyle kaldık. Dedi ki bir tanesi “*Bu adamın adı Garip’tir. Annesi bile adını unuttu, Garip diye çağırır.*” Çözememişler bu Ga- rip’in nereden geldiğini, benim aklıma bu Galatlıktan...

SALONDAN- Babası o köylü mü?

TEOMAN DURALI- Babası da o köylü, babasını görmedim.

Babasından da bahsetmediler. Annesinden bir tek bahsettiler, kendisi de bilmiyor nereli olduğunu, ne olduğunu ama o köylü değil. O köye dışarıdan gelmişler babası veya annesi, onu da iyi hatırlamıyor. Benim aklıma bu geldi ama tabii söylemedim orada, ne anlayacaklar Galatlardan, hiçbir âlemi yok. Böyle birtakım tuhafliklarla karşılaşabiliyorsunuz. Hatta Güneydoğu'da Kürtlerin arasından da yeşil gözlü, ak pak tenli adamların çıktığı söylenir. Büyük ihtimalle oralara kadar uzanan bir durum vardır.

Avrupa'da Hint-Avrupa dillerini kullanmayan çok az toplum vardır. Bu çok önemli bir nokta, Hint-Avrupa dilini almamış, Hint-Avrupa diline sahip olmayan çok az toplum vardır. Macarlar, Finliler, Japonlar ve çok garip küçücük bir toplum var, Basklar. Baskların nereden geldiği, kim olduğu, neyin nesi neyin fesi oldukları kesin bilinmemektedir. Hint-Avrupa Dillerinden Germen dilleri, Slav dilleri, Kelt dilleri, -çok az sayıda kalan konuşanı var- İskoçya'nın kuzeyinde, İngiltere'nin batısında ve İrlanda'da görüyoruz, başka da kalmadı. Fransa'nın kuzeybatısında küçücük bir yer var burada: Bretonya, bunlar Kelt dillerini konuşuyorlar. Biraz önce dediğim Slav yerler Latin dillerini kullanıyorlar. İspanyollar, Portekizler, İtalyanlar, Fransızlar, Romenler, Katalanlar, -daha birkaç tane var ama önemli değil- Latin dillerini konuşurlar. Bu dil aileleri arasında, yani Latinler, Germenler, Slavlar vs. arasında önemli dil farklılıkları, yapı farklılıkları var. Bununla birlikte temel bazı özellikleri paylaşırlar. Nedir bu temel özellikler? Bu diller köklerini tanınamayacak derecede değiştirirler. Herkesin bildiği örnek mesela, İngilizcede *to go* şimdiki zamanken, mastar iken, bunun geçmişi *went*'dir. Hiçbir alakası yok, tamamıyla değiştiriyor, ön ve arka takı alır. *Var olmak* ve *malik olmak* fiilleri vardır ki bu dillerde baş tacı kılınmıştır. İngilizcede *to be*'yi kullanmadan cümle kuramıyorsunuz genellikle. Bütün bu saydığım özellikler mesela, Hint-Avrupa olmayan Türkçede bulunmaz. Türkçe mantığıyla düşünen biri için bir Hint-Avrupa dilini öğrenmek olağanüstü derecede zordur ve tersi, oradan gelen birinin Türkçe öğrenmesi de dehşet zordur. Bunu sadece İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça için düşünmeyin, yine Avrupa dilleri olan Farsça ve Hint dilleri için de böyledir. Hindistan'da şu anda

önemli sayılan, nüfusun 60-70 milyonunun kullandığı yaklaşık otuz dil var. Toplamda yaklaşık 400 dil var. Bunlar en önemlileri, bunların içinde hatta yanlış hatırlamıyorsam on altısı resmi dil durumundadır. Bu Hint-Avrupa dillerinin birinden öbürüne geçmek ne kadar zorsa da imkânsız değildir. Bize imkânsız gibi gelmektedir ve ben hep o bakımdan çok eğlenirim falan dili yedim yuttum, çok iyi biliyorum diyenleri dinlerken. Öyle ünlülerimiz de var, çıkarlar sağda solda ben şu dili, bu dili yuttum derler. Hikâye, tabii ayakkabıcıya gidip de benim ayakkabımı cilala yahut da lokantada niye bana kaşık getirmiyorsun gibi basit cümleyi kurabiliyorsunuz ama dil bütün düşünmelerimizi, duygularımızı ifade etmeye geldiğinde insan yanılıp kalıyor, beceremiyor.

Bu dediğim dillerin dışında Avrupa'da konuşulan Macarca, Fince, Letonca, Baskça ve daha sonra Avrupa'ya girmiş olan ve bugün de bayağı da bir yekûn tutan Türkçe var. Kavim ve dil bağlamında böyle bir resimle karşı karşıyayız. Bu resmin öne çıkan ilk kısmı -epey üstünde durduk- Eski Çağ Yunan medeniyetiydi. Bu Yunan medeniyetinin -yahut Eski Çağ Ege de diyebilirsiniz- bir çeşit devamı Roma Devletidir. Roma tarihte MÖ 6. yüzyıla kadar geri gider. Kuruluşu bütünüyle eski devletlerin kuruluşu gibi bir efsanedir. Remus ile Romulus adında iki çocuğu bir kurt emzirir ve bunlar daha sonra devleti kurarlar. Bu anlamda Türklerle bir benzeşmesi vardır. Konargöçer avcı topluluklarda kurt yaygın olarak totem olarak kabul edilir, bundan daha önce bahsetmiş olmalıyım.

Roma 6. yüzyılda kuruluyor, MS 400 küsurlarda, 1000 yıldan fazla bir süre sonra Germanler tarafından yıkılıyor. Burada da bir noktaya daha temas edeyim. Daha önce bahsettiğimi hatırlıyorum, MÖ 4. Binin sonları, 3. Binlerin başlarında medeniyetler kuruluyor. Üç ana medeniyet merkezi var demiştim: Güneybatı Asya'da Sümerler, Hindistan'ın güneybatısında Mohenjo-daro, bir de Asya'nın doğusunda Sarı Irmak deltası ana merkezlerdir. Asya'nın doğusu, Çin medeniyetinin beşiği, Hint medeniyetinin beşiği, batı medeniyetleri camiasının beşiğidir. Bu medeniyetler içerisinde Sümer, yazıyı icat eden medeniyettir ve yazı Av-

rasya medeniyetlerinin en önemli özellikleri arasında yer alır. Öbür medeniyetlerde yazıyla karşılaşmıyoruz. Çok hızlı ve kısa keserek gidiyorum, bu yazı kuzeye doğru çıkıyor, batıya Mısır'a yayılıyor, kuzeye Mezopotamya medeniyetlerine, Anadolu medeniyetlerine ve Yunan'a geçiyor. Doğuya yayılıyor, İran üzerinden İç Asya'ya Çin'e geliyor. Doğuya yayılıyor, Hint'e geliyor. En eski yazılı medeniyetler Hint, Çin, İslam öncesi İran. Batıdaysa en eski yazılı medeniyetler Sümer, Akad, Mısır, İbrani medeniyeti ve hemen arkasından Fenike'yle Yunan geliyor. Yunan yazısı Roma'ya intikal ediyor ve Latinceye uygulanıyor. Sümer yazısı Fenike'ye geldiğinde hece yazısı olmaktan çıkıp alfabeye dönüşüyor. Fenike'nin alfabeti Yunan'a intikal ediyor, Yunan yazısı alfabetiktir, yani harflerden ibarettir. Hece yazısı, hece sesleridir. Arapçadan bildiğimiz mesela bu bir hecedir, *cim*'dir. Harf yazısı nedir? Bunun tek başına alınması ve karşılığına c denilmesidir. Bilmem anlatabiliyorum mu? Hece yazısındaki ses hecenin sesidir, alfabe yazısındaki ses harfin kendisindedir. Yunan yazısı böyledir, harf seslendirilmektedir ve bu özellik Latin yazısına intikal ediyor. Latin yazısı daha sonra bütün Avrupa dillerinin yazısı hâline gelmeye başlamıştır. İstisna Ortodoksların kullandığı Kiril yazısıyla Yunan yazısıdır. Bugün Avrupa'da Latin harfleriyle yazmayan milletler Slav ve Ortodoks milletlerdir. Kimler bunlar? Sırp, Bulgarlar, Ruslar, Ukraynalılar, Beyaz Ruslar. Başka Slav milletleri var ama onlar Ortodoks değil ve Latin yazısı kullanırlar: Hırvatlar, Slovenler, Çekler, Slovaklar ve Lehler, yani Polonyalılar, bunlar Slav olmakla birlikte Latin yazısını kullanırlar. Ötekiler bütün Avrupa milletleri ister Germen, ister Latin olsun topyekûn Latin harfleri kullanırlar. Biz de bildiğiniz üzere 1928'den bu yana Latin harflerini kullanmaktayız. Roma yazıda, çizide, devlet kurma sanatı ve hukuk bakımından Avrupa'nın bayrağı olmuştur. Sonraki bütün dönemlerde Roma'ya bakılmıştır. Roma yoluyla tabii Yunan'a çıkmıştır. Çünkü Roma hukukunun aslı Yunan'dadır ama Yunan imparatorluk kuramadığından -İskender bir tarafa- bu hukuk yaygınlaşmamıştır. Yunan'da bir sürü şehir devletleri var; Solon'un kurduğu Atina hukuku Roma'ya örnek teşkil etmiştir. Roma İmparatorluk oldu-

ğundan bütün Roma topraklarına Roma hukuku hâkim kılınmıştır. Bu hukukun başta gelen ilkesi suçlanan kişinin suçu belgelerle kanıtlanıncaya değin sanık durumunda olmasıdır. Roma demin dediğim gibi 1000 yıllık bir devlet olması itibariyle bu durum yer yer, zaman zaman değişmiştir tabii, zaman zaman suçlanan suçsuz olduğunu ispatla mükelleftir. Roma önce krallıktı. Yanlış hatırlamıyorsam MÖ 4. yüzyılda cumhuriyete geçer ve MÖ 1. yüzyılda Sezar'ın suikasta kurban gitmesiyle birlikte imparatorluğa dönmüştür. İmparatorluğun hukukunda suçlanan kişinin suçunu suçlayanın ispat etmesi şart koşulmuştur. Bugün biz de aynı şeyi uyguluyoruz. Evet, büyük bir mükelleftir, bu çok önemli bir husustur. Az önce dediğim gibi Atina'nın Solon kanunlarından, hukukundan gelen bir olaydır. İki, önceleri Romalı anne-babanın çocuğu Roma vatandaşı kabul edilmekteydi. İmparatorluğa geçildikten sonra MÖ 1. yüzyılda Roma devlet topraklarında dünyaya gelen her bir kişi Roma vatandaşı kabul edilmiştir. Bunu Roma'nın varisi olarak geçinen Fransa benimsemiştir ve Fransa'nın bağımsızlığa ulaştırdığı Amerika Birleşik Devletleri esas almıştır. Çocuğunuzu -Allah analı-babalı büyütsün- Amerikan sularında, hava sahasında ve tabii ki karasında dünyaya getirirseniz ABD vatandaşı olursunuz. Size bu kopyayı verdiğimden ötürü herhâlde bana ömür boyu müteşekkirsinizdir. Uçağa atlayıp Amerika'ya sokmasalar bile sizi yeter ki uçakta Amerikan hava sahasında yahut da New York Kennedy hava meydanında bulunun ve Amerikan vatandaşı olsun. Belki onu sokarlar, sizi sokmazlar annesi-babası olarak, Roma hukukundan gelen bir husustur. Bunun tersi nedir? Anne-babanın o ülkenin vatandaşı veya o kavimden olması ki en yaygın olan budur. Birçok ülkede bugün hâlâ yeryüzünde anne-babanın durumuna, onların o kavme ait olup olmadığına bakılır. İkinci Dünya Savaşından sonra nasyonal sosyalizmde yaşananlardan alınan derslerle Avrupa'da toprak üzerinden, yani Fransız hukuku taklit edilerek vatandaşlık hakkı verilmektedir. Daha önce mesela, Alman vatandaşlığı ancak anne-babanın Alman olmasıyla mümkündür. Bizde Osmanlı tebaası olmak için Osmanlı toprağında dünyaya gelmiş olmanız gerekiyor. Hangi dinden olursanız olun Osmanlı'sınız öyle kabul

ediliyorsunuz. II. Mahmud'dan itibaren bizde resmen vatandaşlık çıkmıştır. Daha önce müphemdi bu ama II. Mahmud'dan itibaren, Tanzimat'tan sonra vatandaşlık ortaya çıkmıştır ve orada toprak, ülke esas alınmıştır.

Milat dediğimiz Hz. İsa'nın var sayılı doğumudur. Bilmiyoruz tam olarak ne zaman dünyaya geldiğini ama böyle bir şey kabul ediliyor ve bu sıfır noktası olarak geçer, tarih değiştirilir. İsa'nın doğumundan öncekilere MÖ, sonrasına da MS olarak gündeme gelir. İsa'nın doğumu MÖ 10'larda hesaplanır, vefatı MS 30'la tarihlenir. Demek 40 yaşlarında vefat ediyor. Kur'an'a göre Allah yanına alıyor, Hıristiyanlara bakılırsa biliyorsunuz meşhur hikâye çarmıha geriliyor. Hangisi olduğunu tabii bilmiyoruz, tarihin çerçevesinde bir inanç konusudur. İsa'nın getirdiği dine Hıristiyanlık denilmiştir ama İsa'nın gerçekten ne getirip ne getirmedigi belli değil. Hıristiyanlığın asıl kurucusu, mimarı iki kişidir. Bu ikisi Roma vatandaşıdır. Aziz Pavlus ve Aziz Petrus. Aziz Pavlus'a Fransızcada St. Paul deniliyor. Bizde her şey Fransızlaştığı için, dilimizi pelesenk etmişiz St. Paul, St. Pierre, asıl Latince'de Pavlus ve Petrus diye geçer. St.'in de Türkçesi aziz olduğuna göre Aziz Pavlus ve Aziz Petrus diye anıyoruz. Aziz Pavlus Yunan tarafında Hıristiyanlığı inşa ediyor. Buradı Yunanca konuşan insanlar var ama Roma toprakları, Pavlus buraya yayıyor. Petrus Roma'ya gidiyor, Roma'da ilan ediyor. Latince'de durduğu kayanın adı Petrus'tur; *kaya Petrus*. O durduğu kayaya ilahi ışığın intikal ettiğine inanılmaktadır. Hıristiyanlık çok zor bir husus. Yani Müslümanlıktan kat be kat daha zor anlaşılır, anlatılabilir bir olaydır. Çünkü Tanrı meselesi olağanüstü çetrefeldir. İsa Tanrı'dan gelmektedir, Tanrı'nın bir uzantısı ama aynı zamanda da Tanrı'dan ayrıdır. Bu kadar, ben daha fazlasını bilmiyorum. Hem bir tanrılığı vardır, hem de Tanrı'dan farklıdır ve Tanrı olarak dünyaya gelir. Tanrı yarattığı insanların arasına bir uzantısını -ona oğul deniliyor- feda eder. Bunun olağanüstü renkli bir hikâyesi vardır. Tanrı'nın kendisinden neşet ettirdiği İsa'yı bir insan dünyaya getirir. Bu insanın adı, hepimizin bildiği gibi Hz. Meryem'dir. İsa ilahidir, Meryem ilahi değildir, bizim gibi bir insandır. Üstün bir insandır, olağanüstü bir insandır, kalburüstü

bir insandır o ayrı ve Hıristiyanlıkta Tanrı'nın annesi, Yunanca *Theotókos* olarak geçer. Meryem'in İsa'yı doğurması, dünyaya getirmesi olağanüstü hikâyelerle çerçevelenmiştir. Bir zina çocuğu olduğu iftirası atılır. İsa son derece zor şartlarda büyür. Bu büyümede çok dikkati çeken bir husus kendisinin ve annesinin çektiği azaplardır. Buna Hıristiyan lügatinde *passio* denilmiştir, Latince de *passio* Türkçede iki farklı kavramla karşılanır: Tutku ve çile. İsa'nın *passio*'su Türkçede çiledir ama bu çok önemli bir noktadır. Çünkü bazı şapşalların şu gözlerimle *tutku* diye tercüme ettiklerine şahit oldum. Tutku düşük, kötü bir şeydir. Oysa çile çok yüce bir olaydır. Müslümanlığın aslı kesiminde, şeriatta çile yoktur. Çileyi İslam'a sokan tasavvufur. Bu da çok önemli bir noktadır. Tasavvufun Hıristiyanlıktan ve Yahudilikten etkilenmiş olma ihtimali çok kuvvetlidir. Çok önemli İspanyol filozof Miguel Asin Palacios, "*Hıristiyanlaştırılmış İslam*" diye adlandırır tasavvufu. Palacios İbn Arabî uzmanıdır aynı zamanda. İspanyollar İspanyol Müslümanlarıyla büyük gurur duyarlar. Bağrılarında İbn Rüşd gibi, İbn Arabî gibi büyük filozofların çıkmasından ötürü özellikle 19. yüzyıldan bu yana çok gurur duyarlar. Bu adam da onlardan biridir. Her neyse, çile Hıristiyanlığın baş kavramıdır, ana kavramıdır. Çilenin en büyüğünü İsa ömrünün son demlerinde yaşar. İftiraya uğrar, Romalı valinin karşısına çıkarılır. Kim çıkarır, kim suçlar o çok önemlidir: Yahudiler. Orta Çağ Avrupa'sında Yahudiler Tanrı katili olarak vasıflandırılmışlardır. Bakın, bunlar bizim uzaktan yakından bilmediğimiz, tanımadığımız, kıyısından köşesinden geçmediğimiz olaylardır, Avrupalı olan bizlere bunları özellikle hatırlatıyorum, Yahudiler Tanrı katili olarak görülmüşlerdir. Niye? İsa'nın katli Yahudilere bağlanmıştır da ondan, hatta bizde bir fıkra vardır. Yeniçerinin biri bir Yahudiyi yakalar, sokak ortasında dövmeye başlar. Belki biliyorsunuzdur bu hikâyeyi, Yahudi bir anda şöyle bir kendine gelir, "*bana ne vuruyorsun, ben sana ne yaptım*" diyor. "*Sen İsa'mızı öldürmüşsün*" diyor. Yahudi de "*2000 yıl önce olmuş bir olay*" der. "*Ne bileyim*" der yeniçeri, "*ben bunu dün öğrendim*". Romalı valiye şikâyet ederler. Tabii durduk yerde olmuyor bunlar, Yahudilerin de geçerli gerekçeleri var. İsa bir adalet savunucusudur. Bu da

çok önemli, çok şiddetle ve hiddetle bakmayın o propagandalara, “*Sana tokat atana öbür yanağını çevir*”, İsa çok şiddetli bir adamdır anlatılanlardan çıkardığımız, adaletsizliğe, haksızlığa zerrece tahammülü yoktur. Yahudilerin Kudüs’te muazzam bir tapınağı vardır: Süleyman Mabedi. O Süleyman Mabedinin birinci katında sarraflar ve tefeciler vardır. Elindeki değnekle dalar, masaları altüst eder. Tefecilerin paralarını, senetlerini filan dağıtır. Orada konulmuş birtakım putlar vardır. Her ne kadar Yahudilikte kesin yasaksa da zamanla bozuluyor, heykelleri, heykelcikleri eliyle kırıyor. Hızını alamıyor, mabedin daha altında, yeraltında af buyurunuz genelev var, oraya giriyor. Kadın zaten sayılmayan bir varlık, o kadınlar sıfırın altında saygı görüyorlar. Kelimesini bulamıyorum; gördükleri saygısızlık, zulüm, işkence... Mabedin alt katı genelev olarak kullanılıyor, buradaki kadınlara gidiyor ve kadınların ayaklarını yıkıyor. Bugün hâlâ Papa belli dönemlerde müminlerin ayaklarını yıkar. Son Papa’da bir ara gördük, bir gün gazetede çıktı, müminin ayağını yıkıyordu. Oradan geliyor bu, tabii artık fahişenin ayaklarını yıkamıyor ama herhangi birinin ayağını yıkıyor. Bu İsrail camiasında olağanüstü bir tepki, nefret uyandırıyor. Yahudilikte mertebeler var, ruhban sınıfı vardır. Özellikle en yüksektekiler Rabbilerdir. Rabbilere bayrak açıyor, dinimizde böyle bir şey olmaz diyor. Tanrı’yla insan arasında ara mertebeler olamaz diyor. Tabii sonra bal gibi olmuştur, o ayrı. Şikâyet ediliyor Romalı vali Pontius Pilatus’a. Vali İsa’yı getiriyor ve gördüğü anda -bu bütün Avrupa dillerine pelesenk olan bir deyimdir- “*Ecce homo - işte insan*” diyor. Bunu niye diyor bilmiyoruz. İsa kıl gibi bir adam, zayıf, üstünde bir harmanisi var. Dökülüyor kısacası, alay maksadıyla mı söylüyor bunu, işte insan dediğiniz bu mu gibilerden, yoksa İsa’nın şahsiyeti baniyesinin etkisinde kalarak mı bunu haykırıyor bilmiyoruz ama Avrupa edebiyatlarında *ecce homo* çok önemli bir yer tutar. İsa’nın 12-13 Havarisi vardır. On üçüncüsü hain çıkar. Bu da Avrupa milletlerinin zihniyetinde müthiş bir yer tutar. 13 bütün Avrupa dinlerinde uğursuzluk rakamıdır. 13. kişi İsa’yı Romalılara ihbar edenidir. Yine olağanüstü bir resim *son akşam yemeği*; akşam sofrası, dinlerde -Müslümanlıkta da böyledir- birlikte yemek bir kutsallık

işaretidir, çok önemlidir. Bir arada yenilir, ibadet bir arada yapılır, yemek bir arada yenir ve bu Hıristiyan inancında son akşam yemeği en önemli ibadetlerdendir. Orada İsa: *"Aranızda beni takdir eden biri vardır"* der. Tabii bu bir alay olarak geçer, yani bir hain var demek istiyor. Hepsi birbirlerine bakarlar, herkes birbirinden şüphelenir. Bu da çok önemli bir noktadır. Bizde şüphe büyük bir günahdır Müslümanlarda, ümitsizliğe kapı açılır. Ertesi günü İsa'yı tutuklarlar. Yargılanır, o da başlı başına bir olay, idamına karar verilir. Romalıların idamında çarmıha gerilmek vardır. Elinize çivi, ayağınıza çivi çakarlar. İsa'ya bir şey daha yaparlar, başına demirden iğneli bir taç giydirirler. Gördüğünüz gibi her bir olay acı derecesini arttırmaya yöneliktir. Arttırabildikçe arttıyorlar acıyı, haçı, istavrozu omzuna yüklüyorlar ve o hâlde tepeye çıkıyor Filistin sıcağında. Yalnız daha önce başka çok önemli bir olay daha var. Onu anlatayım, isterseniz idamı artık gelecek oturuma bırakırız.

İsa mucizelerle dolu bir adamdır. Mesela, Galilee Gölü'nün üzerinde yürüyor. Zaten ilkin Galilee Gölü'nde bir balıkçıdır. O yüzden de çok eski sembollerde hep balık vardır. Balık İsa'yı temsil eder. Gölün üstünde yürür, balıkçıları fırtınadan kurtarır, hep bir kurtarması vardır ve nihayet 12 Havarisiyle Kudüs'e gelirken surların dibinde bir kalabalık görürler. Kalabalıktan da bazıları İsa'nın geldiğini görür. Ellerinde taşları vardır, bir kadını boğazına kadar gömmüşlerdir. Bu kadının adı Magdalena'dır. Zinayla suçlanıyor ve zinanın cezası Tevrat'ta taşlanmadır, recmdir. Bunlardan biri İsa'ya döner, der ki: *"Ey İsa, hangimiz ilk taşı atsin"* *"Hanginizin günahı en azsa o atsin"* der. Bunun üzerine eller iner, taşları yere bırakırlar. İsa gider, Magdalena'yı çukurdan çıkarır ve Magdalena İsa'nın en yakın birinci derecedeki yoldaşı olur o saatten itibaren, tabii bugün Avrupa'da rezillikler çok revaçta olduğundan hemen onu da İsa'yla arasında bilmem bir şeylere yoranlar çok. Hatta bunun tiyatroları, bilmem neleri filan yazılmıştır. Aralarında ne geçip geçmediği hakkında hiçbir fikrimiz yok, o konuda hiçbir fikir yürütmeye, akıl yürütmeye de mezun değiliz ama bildiğimiz şu: İsa'nın birinci derecede yakınıdır. Bütün peygamberlerde gördüğümüz bir olay, Hz. Peygamber'in de

en yakın insanları kadınlarıydı. Karısı Hz. Hatice'yle, kızı Fatıma. Hz. İsa'nın da en yakını iki kadındır: Annesi Meryem ve biraz önce bahsettiğim Magdalena. İsa çarmıha gerildiğinde herkes İsa'yı terk eder. Yanında Meryem'le Magdalena vardır ve zaman zaman Romalı askerlerden gizli olarak Magdalena gidip su döker İsa'nın bedenine biraz rahatlatmak için, akan kanını siler, vs. Buradan da Orta Çağ yoluyla Avrupa'yı çok etkileyen bir fikir doğar: Kadın sadakat ve iffet timsalidir. Meryem'le Magdalena fedakârlığın ve iffetin zirvesi olarak görülürler ve bu olay, bu durum Avrupa'nın resmi zihniyetinde erkeğin kadına saygı göstermesi şartını doğurmuştur. Ne kadar uygulanmıştır uygulanmamıştır ayrı bir olay ama böyle bir resimle karşılaşmaktayız buradan hareketle. Özellikle Katolik -ki Ortodokslukta da bu böyledir- kadın yüce tutulmaktadır, ulu tutulmaktadır. Meryem'den hareketle yüce tutulmaktadır. Çok ilgi çekici bir şey, Meryem'in yüceliği, ululuğu Hz. Fatıma'yla birleştirilmiştir. Nerede? Portekiz'de Fatıma diye bir mağara vardır. Neden Fatıma denildiğini bilmiyoruz ve o mağaraya her yıl mümin Katolikler hac ziyaretinde bulunurlar. Meryem'i aslında ziyaret ediyorlar ama mağaranın adı Fatıma'dır. Tabii Müslümanlıktan kalma bir şey, çünkü orada Müslümanlar uzunca bir süre kalmışlardır. İberya Yarımadası'na İspanya ve Portekiz'de ve o dediğim gibi mağaraya bu ad verilmiştir. İsa'nın çarmıha gerilmesi burada haftalarca da anlatsak bitiremeyeceğimiz bir hikâyedir. Burada Yunan'ın icat ettiği o olağanüstü tiyatro görünümü canlandırılır. Yani Hıristiyanlık daha önce size söylemişim, Yunanlılaştırılıyor. Bu Yunanlılaştırmanın en önemli belirtisi *tragedia*dır. İsa büyük bir acıyla kıvranırken herkes onu terk etmiş, bu iki kadın var kendisini terk etmeyen, büyük bir acıyla haykırır: "*Ey Tanrım, beni terk mi ediyorsun?*" Muazzam bir tasavvurdur ve Avrupa edebiyatlarının resminin, resim sanatının baş tacı ettiği bir olaydır. Bize çok yabancı gelmektedir. Sadece İslam'ın reddetmesinden de değil, herhâlde soy olarak, kavim olarak *tragedia* bize çok yabancı, İslam milletleri içerisinde *tragedia*ya en yakın olan kimdir dersiniz? Farisiler *tragedia* esasından hareketle bir İslam inşa etmişlerdir. İsa'nın *tragediası*nı Hz. Hüseyin ve ailesinin şehit edilmesi, Kerbela metinlerinde

görülür. İran edebiyatında Avrupa edebiyatlarında gördüğümüz trajik özellikteki şaheserliğe sahip metinlerle karşılaşırız. Bir ölçüde bu İran'dan daha doğusuna, Hint'e sirayet etmiştir. Hint Müslümanlarının edebiyatında ve musikisinde yansımaları vardır. Kuzey Hindistan'ın, İsmaililerin, Ahmedilerin, vs. harikulade tasavvuf musikisi vardır.

Efendim, Orta Çağa bu girişi haftaya da sürdürmek üzere, bugün gene çok uzattık, affola..

SALONDAN- "Hıristiyanlık felsefileştirilmiştir" sizin cümleleriniz mi?

TEOMAN DURALI- Evet, Hıristiyanlık felsefileştirilmiştir. Buna karşılık İslam'da felsefe İslamileştirilmiştir. İslamileşen felsefeden kelimeler çıkmıştır. Felsefeye yedirilen Hıristiyanlıktan *Kristoloji* çıkıyor. Hıristiyanlıkta her şeyden önce bir merkez vardır.

Eflatun'un hâlefi olarak görebileceğimiz MÖ yanlış hatırlamıyorsam 1. yüzyılda yaşamış Plotinos *sudûr* nazariyesini ortaya çıkarmıştır. Aslı Eflatun'dadır. Her şey Tanrı'dan çıkıyor. Yani Tanrı yalnızca yaratmakla kalmıyor, Eflatun'a göre yarattıktan sonra da her şeyi Tanrı sürdürüyor, devam ettiriyor. Tanrı'ya inanmak, Tanrı'nın yaratıcı olduğuna inanmakla yetinemezsin, her şeyin ondan geldiğine inanırsın, İslam'da şer ve hayır Allah'tan gelir deyişimizin âdeta bir başka çeşidi. Ne yapıyor bu Tanrı? Güneşe benzetiyor Eflatun, Plotinos da bu benzetmeyi alıyor ve güneşin ışığının en parlak olduğu dönemden gittikçe zayıflamasına kadar bütün aşamaları sıralıyor. Plotinos'un *sudûr* nazariyesine dayanan Hıristiyanlığa göre ışığın en parlak, en sıcak olduğu nokta İsa'dır. İsa'dan itibaren o parlaklık, o sıcaklık peyderpey azalır. Yeryüzünde en sıcak bölge Ekvator bölgesidir. İnsanlığın ekvatoru da diyelim, ruhban sınıfıdır. Tanrı'nın birinci derecede sıcaklığını temsil eder. Daha sonraki kesim ruhban olmayan, Yunancada *laikós*, Latince *laicus*, Fransızca *laïc*. Yunancada *laïcité* cahil cühela, hiçbir şeyden anlamayan man kafa manasına gelir. Laikler Hıristiyanlıkta ruhban olmayan kitledir. Hayatın her noktasında ve her anında laik, ruhban olmayan ruhbanla danışmak mecburiyetindedir. Orta Çağda laikse bırak oku-

mayı yanında Kitab-ı Mukaddes'i bile taşımak yasaktır, yanında bulurlarsa ceza yersin. Kitab-ı Mukaddes'i okumakla bir tek rahip yükümlüdür ve sana okur, seni aydınlatır, tenvir eder. Burada sürekli olarak hayatın yeniden yorumlanması olayı çıkmıştır. Bunun tersi bizdedir, İslam'dadır. Kur'an vardır, hadisler vardır, bununla yetinmek zorundayız. İctihat kapıları kapanmıştır Ebu Hanife ile, yani artık yorum yapamazsın, bitti. Yorumun yapılacağı alanla yapılamayacağı alanı da Gazzâlî belirlemiştir. Hangi alanda yorum yapamazsın? Dinde yapamazsın, dünya olaylarında yap. Hıristiyanlıkta her ikisinde de yorum yapma imkânı var. Dini yorum yapan rahiptir. Yorumun yapıldığı yere felsefe sızır. Felsefe nereden geliyor? Hıristiyanlığa Yunan'dan geliyor. Bize de gelmiş ama bizde düşünce hayatının dışında tutulmuştur. Tropik bitkiler vardır, evinde yetiştirirsin. Biraz dışarı çıkardın mı ölür gider soğukta, bizde felsefeyi ve onunla gelişen bilimlerini buna benzetebilirsin, ilim dışında kalmışlardır. Özellikle Aristotelesçiliğin dine nerede müdahalesi olmuştur? Hukukta olmuştur ve dediğim gibi buradan kelam dediğimiz olay ortaya çıkıyor. Taban tabana bir zıtlık var. İslam'da her zaman istisnayı Şiilik teşkil eder. Hıristiyanlıktaki Kristolojinin benzerini Şiilikte görüyoruz. Şiiler üzerine çalışma yapan, büyük Fransız filozof Henry Corbin "*imamoloji*" demiştir. Çünkü *imam* Arapçada önder demektir. Şiilere göre İslam'ın önderi imamdır. Sünnilerdeki imamdan tamamıyla farklı bir konumdadır ve orada da bir merteye vardır. Hücetü'l-İslam'dan Ayetullah'a çıkan bir silsile vardır, aynen Katoliklikteki gibi, dolayısıyla orada da felsefenin çok önemli bir yeri vardır. Zaten felsefenin İslam dünyasında yürüdüğü yatak, mecra Şiiliktedir. Şiilik dediğim vakit de 12 İmam Şiiliğini kastediyorum. Zaten 12 İmam Şii olanlar da öbürlerini kabul etmez, onları dışlarlar, kaale almazlar. O anlamda 12 İmam Şiiliğinde felsefe yürür ve İran'da 13. Yüzyıldan sonra önemli filozoflar çıkmıştır. Burada ben Sünniliği esas alarak konuşuyorum, taraf tutuyordur diyor olabilirsiniz, bilmiyorum artık ne dersiniz deyin, bu şekilde görebiliriz.

Hıristiyanlıkta belli bir yere kadar felsefe yürümüştür. Nereye kadar? Tanrı'yı sınamamazsın. Ne demektir Tanrı'yı sınamak?

Tanrı'nın vasıfları hakkında dinin dışında bir şey söyleyemezsin. Dediğin anda çıkmış olursun. Orada işte laiklik su yüzüne çıkacaktır. Dinin dışında bir yol olarak karşımıza çıkacaktır Rönesans dediğimiz olay 13. Yüzyıl.

SALONDAN- Gazzâlî mi engelliyor Sünnilerin felsefileşmesini?

TEOMAN DURALI- Gazzâlî engelliyor ama doğru yapıyor. Yani İslam'da gitmiyor, yürümüyor, olmuyor. Çünkü çok belirgin oturtulmuş bir felsefeyle Hıristiyanlık sürekli kendini yenilemek zorundadır. Çünkü Hıristiyanlığın taşıyıcıları ilahi insanlardır. İslam'da İslam'ı taşıyan kişiler yoktur. Allah ve insan arasında bir ara mertebe yoktur İslam'da, bir Allah vardır, bir de kullar, insanlar vardır. O ara mertebe yoktur. Peygamber de ara mertebe değildir, o da senden benden gayrı bir insan değil, olağanüstü bir adam olur, dahi olur, şu olur bu olur ama insandır. Peygamber kul ve elçidir. Çok karşılaştırılır Hıristiyanlıkla Müslümanlık, bana kalırsa ortak noktaları yok kadar azdır ikisinin arasında, hani bütün dinler birleşiyor. Evet, olabilir. Tasavvufun uç noktasında benzeşebilir ama normal zeminde hayır. Yahudilikle daha fazla benzerlikler vardır. Dediğim gibi Yunan'ı çok fazla almıştır Hıristiyanlık. Yani bu İsa dini olmaktan çıkıp âdeta bir Yunan dini hâline gelmiştir.

SALONDAN- Ruhbanlar peygamber gibi mi?

TEOMAN DURALI- Tabii, *concilium* diye bir toplantı vardır. Orada dini kurallar yeniden koyulur. Üç ya da dört kere concilium olmuştur. "C" Latince "k" okunur her zaman, Fransızcada ise "s" olur. Konsilde alınan kararlar Hıristiyanlığın nasları, dogmaları oluşur. Hıristiyanlığın en başında gördüğümüz şeyler değildir, birçok Hıristiyanı tasvir, birçok dogma Hıristiyanlığın başında yoktur. Mesela, İsa çarmıha geriliyor, ölümden diriliyor, eti hamura, kanı şaraba dönüşüyor ve her pazar kilisede ibadette papaz cemaate, tek tek kişilere bir parça hamur ve azıcık bir kırmızı şarap tattırır. Bu *transubstant*, cevherin dönüşmesidir; çok eski bir dini inançtır, sevdiğini içleştiriyorsun. Yamyamlık da oradan gelir. Yani insanlar et sevdiklerinden mi yiyorlar bilmiyorum

ama kıyamıyor atmaya, onu alıp içine içleştiriyor. İşte başka bir deyim bulamıyorum. Çünkü o ette aynı zamanda o kişinin ruhu da vardır. Bütün yamyam topluluklarda bu inanç vardır. Her et yenmez; en sevdiğin babanın, -Allah saklasın- çocuğunun, vs. Bana öyle anlattılar. Dedesi yamyam olan bir adam Sumatra'da, esasında biz dedi öyle hayvanın etini yer gibi yemiyoruz, çok sevdiğimiz için onu içimize alıyoruz. Mesela, yine bazı dinlerde ceset yakılır, külleri evde bir vazonun içinde, bir kabın içinde saklanır. İnanılmaz bir şeydir, şimdi babamın külü masanın üzerinde duruyor. Bunun gibi, o da etini yemekle... neyse, şimdi akşam vakti ruhunuzu allak bullak etmeyeyim.

SALONDAN- Batı dünyasının düşüncesine felsefe dersek Doğu dünyasındaki düşünceye de tasavvuf diyebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Hayır. Batı'daki düşüncenin tümü, tamamı felsefe değildir. Batı'daki düşüncelerden biri felsefedir. Çok özel bir düşünce türü felsefedir. Tasavvufla felsefe arasında uzaktan yakından bir bağlantı yoktur, tamamıyla ayrıdır. Mesela, tasavvufun en büyük adamlarından Mevlânâ'ya filozofsunuz deseniz döver sizi en basit, yani eline ne geçirirse atar üstünüze, mutasavvıf olup da filozof olan var tabii, filozof olup bahçıvan olan da var, fotoğrafçı olan da vardır. Olabilir. İbn Arabî de böyle ama bhusus tasavvufla felsefe apayrı olaylardır. Bunun ayrıntısına girmeyeceğim. Tasavvuf dindir, basbayağı düpedüz tertemiz bir dindir. Hiç araya herhangi bir yabancı madde girmiş değildir. Çok üst seviyedeki bir dindir. Okulları sıralayacak olursak ilkokul, ortaokul, üniversite vardır. Dinin üniversitesi tasavvuftur ama tasavvufa gelmek için şeriattan geçmek mecburiyetindediniz. Yani ilkokula, ortaokula girmeden nasıl üniversiteye ulaşamazsanız tasavvuf da böyledir, anlatabiliyor muyum? Bunlar birbirinin tersi, birbirinden aykırı, birbirinden ayrı şeyler değildir. Oysa felsefe tamamıyla farklıdır.

SALONDAN- Bu tutku *passio* dediniz ya Hocam, bu *passio* üzerine değil ama Camus'nün "*Düşüş*"ünde insanın düşüşünden bahseder. Anlattığınız *passio* kıvamında anlatır bunu fakat Camus ne dinle ne Hıristiyanlıkla ilgisi

olan birisidir, felsefi açıdan bakıyor olaya, burada bir bağdaştırma düşündüm biraz olabilir mi diye, oradaki insanın düşüşünden...

TEOMAN DURALI- Kendini Hıristiyan tasavvur etmeyebilir ama Hıristiyanlığın çerçevesinde düşündüğü muhakkak, çıkmaz onun içinden. Bizde de bütün klasik yazarlarımız, Müslümanlığın birinci derece düşmanı dahi olsa Müslümanca düşünür. Şimdi artık olmadığına göre, beni mahkemeye de veremeyeceğine göre Tefvik Fikret'i mesela alabilirim. Çünkü o ocakta yetişmiştir. Bugün ne kadar Müslüman olursanız olun artık o medeniyetin zihniyetinde düşünemiyorsunuz. Çıkmışız oradan, Camus de dediğiniz gibi Hıristiyanlığa karşıdır, Hıristiyanlığı benimsemiyor ama onun kategorileriyle düşünmek zorunda, başka bir düşünme imkânı yok. Hıristiyanlığın en önemli düşmanlarından biri Feuerbach'dır. Hıristiyanlığı ben bir ölçüde Feuerbach'tan okudum, öğrendim. Vururken, Hıristiyanlığı döverken Hıristiyanlığın kategorileri içinde yapıyor bunu, o zihniyetle yetişmiş bir adamdır.

SALONDAN- Hocam, bugünkü Hıristiyanlıkla Roma'nın Hıristiyanlığı benzer mi?

TEOMAN DURALI- Hıristiyanlıkta çeşitli mezhepler var. Katolikliği kastediyorsan tabii, oradaki sapmalar resmi sapmalardır. Yani laiklerin yorumuna göre olmuyor. Ruhbanın Konsillerde verdiği kararlar çerçevesinde olur, son Konsil 1962'deydi galiba ve o tarihten önceki Katolikle sonraki Katoliklik arasında tabii ki farklar var. Keyfi değil bunlar, ayrıca çok küçük farklar gelebiliyor zamanla, Papa'ya dayanarak. Papa'nın ağzından çıkan her söz Tanrı'nın sözü gibi görülür. Dedim ya Şiilik bunu taklit ediyor. Ayetullah ne demektir? Allah'ın ayeti, Allah'ın sözü. Şiilere "*Ben de Ayettullahım, mademki onun yaratığıyız, her birimiz Ayetullahız, yani bunun için özel bir statüye hacet yok*" dedim. Ne varsa başını salladı, belki beni boğacak durumda değildi orada ama kısacası Papa'yı tokatlarsa Tanrı'yı tokatlamış gibi oluyor. Çünkü Papa, sudûr nazariyesine göre Havariler Petrus ve Pavlus üzerinden İsa'dan el almış sayılır.

Buyurunuz.

SALONDAN- Yeni Papa seçildiği zaman bir yüzük takıyor ve balığın yüzüğü, herhâlde o, değil mi Hocam?

TEOMAN DURALI- Evet tabii, İsa'nın sembolü.

SALONDAN- Tasavvuf tümüyle panteist midir?

TEOMAN DURALI- Katiyen, hiç alakası yok, panteizm İslam'a taban tabana zıt olan bir şey ve tasavvufta İslami olmayan hiçbir şey yoktur. İslam'dan sapan tasavvurlar olabilir mi? Onlar tasavvuf değil, başka şeylerdir. Kesinlikle olmaz, panteizm dediğim gibi Hıristiyanlıkta da yoktur panteizm, bildiğiniz üç dinde panteizmin "p"si yoktur. Yani Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve Müslümanlıkta olamaz.

SALONDAN- Hıristiyanlığın dönüşmesi ve Yeni Çağa geçiş ne zaman olmuştur?

TEOMAN DURALI- Medeniyetler için kesin tarih vermek mümkün değil ama önemli ölçüde Yeni Çağa geçilmesi, Hıristiyanlıkta ümmetin ortadan kalkması ve millet devletlerin kendini göstermesiyle oluyor ki bu millet devletler daha çok 1500'lerin ikinci yarısında başlar. Bunun en önemli örneği Fransızlarla Almanların birbirine girmesi ve Fransız Kralı Fransuva'nın Kanunî'den yardım dilemesidir. Daha resmen ulus devlet olayı yok ama oraya doğru bir gidiş vardır ve bu Yeni Çağın zillerini çalıyor. 1600'lerde bu katmerleşiyor ve hatta diyebiliriz ki 1600'lerin ortalarında Yeni Çağ başlamıştır.

SALONDAN- Hocam, son bir soru sorayım. Cevabı kısa olabilir. En eski İngilizce yazılı metnin tarihi belli mi Hocam?

TEOMAN DURALI- Tabii, Magna Carta 1215. Ama sanıyorum 9. yüzyılda var yazıları, daha İngilizce değil tabii, o eski İngilizce, Anglosakson dili şeklindedir. Yani İngilizcenin ortaya çıkması Fransız istilasından sonra 1100'lerde, 1200'lerdedir.

Teşekkür ediyorum.

Avrupa'nın Romalı Kökleri ve Feodal Yapılanma

TEOMAN DURALI- Efendim, Avrupa'nın tarihi Roma'nın çöküşüyle başlıyor. MS 476 Roma'nın çöküşü olağanüstü bir fırtına koparmıştır. Büyük devletlerin çökmesini gemilerin batmasına benzetirim. Bende öyle bir hastalık vardır, her şeyi gemiye, denize geri götürme hastalığı, gözümde geminin batışı canlanır. Gördün mü diye sorarsanız gördüm. Çok küçüktüm, Zonguldak'ta o zamanlarda liman yoktu henüz, geminin adını bile hatırlıyorum, İnal diye kömür nakleden bir gemi, küçük bir gemiydi, buna rağmen batarken olağanüstü -yahut çok küçük olmamdan ötürü bana öyle geldi- bir girdap meydana geliyor, anaför ve o anafora karşı koyamıyorsunuz. Ne varsa çekiyor içine, bayağı bir süre gerektiriyor anaför etkisinin kaybolması; Roma, Osmanlı Devleti ve en son en yakınlarımızda büyük bir devlet olarak Sovyetler Birliği'nin çökmesi böyle bir anaförü meydana getirmiştir. Bugün Balkanlar, Güneybatı Asya ve havalisi hâlâ oturmamışsa, hâlâ büyük bir kargaşanın içindeyse, bunun başta gelen sebebi Osmanlı Devleti'nin çöküşüdür. Kısa bir sürede bu etkiyi örtmeyeceğiz, devam edeceğe benziyor. Roma'nın çöküşü aşağı yukarı 300 yıl kendini hissettirmiştir. 476'dan 700'lere değin Avrupa dengeye kavuşamamıştır. 400'lerle 700'ler arasında 300 yıllık süre, tarihte karanlık çağ olarak geçer. Gerçi daha sonra bunu uzun boylu konuşacağız, 19. yüzyıl Avrupalı tarih filozofları bütün Orta Çağ karanlık demişlerdir. Neden? Çünkü Orta Çağ Hıristiyan medeniyetine bir başkaldırı meydana gelmiştir. Ne zaman? 1500'lerden itibaren bir isyan bayrağı çekilmiştir. Devrimler hep devirdiklerini alabildiğine kötülerler. Yeni ortaya çıkan Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti de selefi Orta Çağ Hıristiyan Avrupa medeniyetini yerden yere çalmıştır. Karanlık çağ, cahillik, vahşet demiştir.

Bizde de taklit olduğundan bizimle hiçbir ilgisi olmamasına rağmen, Orta Çağ Avrupa'sını da tanımıyor, bilmiyor olmamamıza rağmen, bizim dışımızda cereyan ediyor olmasına rağmen, bizde de ilericilere, çağdaşçılara kulak verdiğinizde Orta Çağ kötüdür, karanlıktır, cehalettir derler; ne dediklerini bilmeden, Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetinin kurucu babalarının laflarını tekrarlarlar. Karanlık mıydı, aydınlık mıydı, iyi miydi, kötü müydü onu bilmiyoruz. Hasbelkader göreceğiz gerçekten o kadar kötü müydü, değil miydi ama baştan peşin peşin şunu söyleyeyim: Bu kötülükler önemli ölçüde psikolojiktir. Dediğim gibi o devrimi yaratanların bir önceki dönemi kötülükleridir. Daha sonraki devrimlerde de biz benzerini yaşadık. Mesela Fransız Devriminde işbaşına gelen yeni nesil Cumhuriyetçiler kendilerinden önce eski düzen hükümdarlık düzenini yerden yere vurmuşlardır. Rusya'da meydana gelen 1917 Devriminde her şeyi iptal etmişlerdir. O kadar ki, Çarlık Rusya'sında döşenmiş demiryollarını bile sökmüşlerdir. Düşünebiliyor musunuz şu mantıksızlığı, duygusallığı, o demiryollarını hiç yok yere söküyorlar. Ondan sonra tabii trenleri, katarları yürütebilmek için yeniden inşa etmeleri gerekti.

Biz yeniden Avrupa tarihinin başlangıç tarihine, 476'ya dönelim. Cereyan eden katmerli kadim bir düşmanlıktır. Roma'nın MÖ 7. yüzyılda kuruluşundan MS 476'ya, 1000 küsur yıllık ömrünün sonunda Avrupa iki ana kesime ayrılmıştır. Batıda Ren ırmağı, güneyde Alp Dağları, Avrupa'yı iki ana kesime ayırıyor: Güney Avrupa, Orta ve Kuzey Avrupa. Orta ve Kuzey Avrupa'nın yerlileri Germen soyundan gelenler. Bugün Almanları, Felemenkleri, Danimarka, Norveç, İsveç ve İngilizlerin atalarıdır Germenler, bunların dilleri akrabadır. Hatta bazıları yakın akrabadır. Mesela, Almancayla Felemenkçe, Norveççe, İsveççe, Danca ve İzlandaca yakın akrabadırlar. İngilizce de özde bir Germen dilidir ama 10. yüzyıldan itibaren Fransız işgaline uğramış olan İngiltere'de dil değişir. Çok büyük ölçüde Fransızcanın etkisine girer.

Roma genişledikçe önce İberya Yarımadası'nda bugünkü Fransa'da Belçika'da ve İngiltere'de yer tutmaktadır. Bu topraklarda yaşayan halk Kelt soyundan gelmektedir. Tip itibarıyla Ger-

menlerle Keltler benzeşirler, Kuzeyli insandır bunlar. Germenler uzun boyludurlar, açık tenlidirler. Çoğunlukla bunların gözleri mavi, saçları sarıdır. Diğerlerinin gözleri yeşil, saçları kıızıdır. Hepsi böyle değil tabii ama genel olarak ortalamada kızıl saçlı, yeşil gözlü, sarı saçlı, mavi gözlü olurlar.

Batı Avrupa Keltlerle meskundur. Fransa'daki Keltlerin adı Gaul'dür. Fransız milli kahramanı general de Gaulle'nin adı oradan geliyor. Gaul kavmi Kelt bir boy olarak Fransa'da yaşıyordu. Daha güneyde bugünün İspanya'sında İberyalılar yaşıyorlardı. Bu da bir Kelt boyuydu. İngiltere adalarıysa Bretonlarla meskundu. Roma genişledikçe buraları ele geçirip Keltler işgalci kuvvet olan Latinlerle karışmışlardır. Latinler Roma'nın taşıyıcı kavmidir. Bunlarla karışırlar ve zamanla şekillerini kaybederler. Çünkü soylarda baskın genetik yapılar vardır, çekinik olanlar vardır. Esmer, kara saçlı insanlar baskın genlere sahiptirler. Teniniz açıldıkça çekinik durumdasınız. En baskını Zencilerdir. Bu sebeple Obama'nın annesi ak tenli olmasına rağmen Obama Zenci olarak dünyaya gelmiştir, zenci tipi taşıyor. Bu genel geçer bir durumdur, bir yasadır. Yani baskın olan genetik yapı çekinik olanın üzerinde hâkimiyetini tesis eder ve ak tenli insanlar, sarışın, renkli gözlü insanlar gitgide azalır. Avrupa'da da bu böyle olmuştur, Fransa'da, İspanya'da, Britanya adalarında ak tenli Keltler gelen daha koyu tenli Latinlerle karışıkça onların bu tipleri gerilemiş gözüküyor. Nihayet MÖ 1. yüzyılda bu yöre büyük ölçüde Latinleşmiştir. Akdeniz tipi insanlarla dolmaya başlamıştır. Keltler tiplerini, dillerini, kimliklerini kaybederler. Tümüyle Romalılaşırlar. Roma özellikle Kayzar, Fransızca telaffuzla Sezar -Kayserimiz oradan geliyor- döneminde MÖ 1. yüzyılın sonlarında Germen ülkesine hücum etmeye başlıyorlar. Ren ırmağını aşarak Germen ülkesine giriyorlar, topraklarına giriyorlar. Bu da bir başka tarihi yasa, tarih yasasıdır. Medeniyet kuranlar gelişmiş bir medeniyete kavuşanlar medenileşmemiş kültürleri hizmetlerine almak isterler -bugün hâlâ sürüyor-, köle kılmaya çalışırlar. Kölelik vazgeçilmez toplumsal bir işlevdir. Henüz makinalaşma baş göstermeden önce zorunlu bütün işleyişler kölelerin üstüne düşer, kölelik kaçınılmaz bir zorunluluk. Roma kölesini iki kaynaktan

devşiriyor: Kara Afrika'dan zencileri getiriyorlar, kullanıyorlar ve kuzeyden Germenleri topluyorlar. Germenler güç kuvvet kazanıp da iddia sahibi olduktan sonra Germenlerin ötesinde yaşayan Slavlar -bunlar da ak tenli, sarışın, uzun boylu insanlardı- köle olarak kullanılmışlardır. Onları köle kılanlar arasında bizler de -atalarımız- varız. Özellikle de Osmanlılar köle sıkıntısı çektiklerinde, ki bizim en büyük ihtiyacımız -affınıza sığınırım- hanımlar konusunda olmuştur. Dolayısıyla Slav ülkelerine daha çok kadın toplamaya giderdik, yani çalıştıracak adamdan ziyade evlenecek kadın arıyorlardı, kadın köle toplamaya çıkarlardı. Köleler bize kuzeyden, Slav ülkelerinden ve Kafkasya'dan getirilirdi. Slavlara Latince *Slavic* denilir. Slavic aynı zamanda köle demektir. İngilizce bilenler köleye slave denildiğini bilirler ve slave *servus*'tan (köleden) gelmektedir. O hâlde Roma hem toprak kazanmak, hem de köle temini bakımından Germen ülkelerine sefer düzenlemekteydi. Bu Germenler Türkler gibi savaşçı kavimdiler. Çok iyi savaşan adamlardı. Yerleşik değiller, konargöçer adamlardır ve bu tür boylar, toplumlar savaşçı olurlar. Bunlar gece gündüz başkalarını bulamadıklarında kendi aralarında dövüşürler. Hayvancılıkla uğraşırlar, küçük çapta tarımla iştiler ederler. Yani öyle büyük tarlalar filan yok ama zaten ülke, yaşadıkları coğrafya tarıma elverişli değil, burası kuzey ormanlarıdır. Aşağı yukarı bugünün Almanya Fransa sınırından Çukçî Yarımadası'na değin bu coğrafyaya sık kutup ormanı hâkimdi. İki büyük orman kuşağı vardır yeryüzünde: Ekvator ormanları, Afrika'da Sahel'in güneyinden Kalahari çölüne değin Ekvator ormanıdır. Güney Amerika'da da Karayip denizinden Arjantin'in kuzeylerine varıncaya değin ormandır. Yine Hindistan'ın ortası ve güneyi öyleydi. Güneydoğu Asya, yani Malay takımadaları ve Tayland, Vietnam'ın güneyi ekvator ormanlarıyla kaplıydı. Tabii son yüzyılda büyük ölçüde küçüldü. Kuzeyde de yine Kuzey Amerika'nın da kuzeybatısı şu kayalık dağlarla deniz arasındaki bölge kutup ormanlarıdır. Ne demektir bu kutup ormanları? İğne yapraklı ağaçlar, çam ağaçlarıyla kaplıdır. Ağaç altı bitki örtüsü sık olmamakla birlikte ışık toprağa değmiyor, ışık ormana giremiyor. Bu kuzey ormanlarının Avrupa'daki son kalıntısı Kara Ormanlardır. Işığın sızama-

masından dolayı kara adını vermişlerdir. Bu ormanların hâlâ devamı Rusya'nın ortasında ve kuzeyinde görülmektedir. Bunların adı *tayga*'dır. Eski Türkçede *tayga ölümsüz* demektir, Türkçeden gelen bir addır.

Bu ormanlık sahada tarım imkânsızdı. Ancak bir de şu var, onu da hemen belirteyim: Yağışlı ve nemli bir bölge olması itibariyle ormanı yakma imkânına sahip değildiler. Ekvator Ormanlarından farkı da budur. Ekvator Ormanlarını nispeten rahatlıkla yakabilirsiniz. Bu sebeple Ekvator bölgelerinde yaşayan toplumlar ormanı yakarak tarım yapabilmişlerdir, bunun en gelişmiş örneği Avustralya'dır. Avustralya yepyertilere -Aborjinlere yepyertil diyorum- ormanı yakarlar, eker biçerler ve ondan sonra orman yeniden biter. Beyazlar, ak tenliler, İngilizler buraya ayak basıncaya değin Avustralyalılar bu usulü binlerce yıl sürdürmüşlerdir. Kuzeyde bunu yapmak neredeyse imkânsızdır. Bu sebeple nüfus arttıkça kuzeyde denize açılma gereği doğmuştur. Bu olayın benzerini bizde Karadeniz'de görüyorsunuz. Tarıma elverişli olmayan dağlar ve ormanlık bir yöre, tek imkân denize açılmaktır. Bu sebeple Doğu Karadenizliler denizci olmuşlardır. Aşağı yukarı Cumhuriyet dönemine değin tarım gelişmemiştir Karadeniz'de, Cumhuriyet'ten sonra Yirmilerin sonlarında Rize'de çay ekimine başlanmıştır. Ordu, Giresun, Trabzon taraflarında ticari amaçlı fındık yetiştirilir olmuştur. Tarım yoktu, çayı bilmiyorum. Fındık da milletin bahçesinde büyüyen bir ağaç, böyle ticari amaçlı büyütülmüyor, yetiştirilmiyordu. Dediğim gibi denize açılma olayı vardı. Zaten Mübadele'den önce önemli bir Rum nüfus da yaşıyordu özellikle Giresun'un doğusunda tarihi Pontus yöresinde; Trabzon'un merkez olduğu bir bölgedir. Oranın da en yoğun Rum nüfuslu yeri Of'tur. Her ne kerametse herhâlde iş bulamadıklarından Oflu Rumlar papaz olurlardı, din adamı olurlardı. Onlar gittikten sonra da imamlar çıkmaya başladı. Bu yörenin insanları denize açılmaya zorlanmışlardır. Kuzeybatı Avrupa'da denize açılan Germenlerin adı Vikinglerdir. Tarihin en uzun yol denizcilerindendirler. Bir başkası da burada yaşayan Polinezyalılarıdır. Akla durgunluk verecek bir şey, Polinezyalıları bundan yaklaşık 1000 yıl önce Hawaii'den Yeni Zelanda'ya çift gövdeli yelkenli

kanolarla, gemilerle seyahat etmişlerdir, yaklaşık 3000 km mesafe kat ediyorlar, buraya yerleşiyorlar. İşte, benzerini kuzeyde Vikingler gerçekleştiriyorlar. 900'lerde, yani 10. yüzyılda İzlanda üzerinden Grönland'a ve oradan da Amerika Kıtasına çıkıyorlar. 700 küsurlarda İzlanda'ya geliyorlar, yerleşiyorlar. Daha sonra buradan Grönland'a çıkıyorlar. Tutunamıyorlar, burada geçinemiyorlar. Geçimlerini sağlayacak tarıma elverişli toprak bulamıyorlar. Hepsi buzul ve devam ediyorlar. Bugünkü Kanada'nın kuzeydoğusunda Labrador Yarımadası'na çıkıyorlar ve aşağı yukarı New York'un hizasına değin bu kıyıyı iskân ediyorlar ama tutunamıyorlar. Ortadan kalkıyorlar, siliniyorlar ve ancak 1492'de Kristof Kolomb'un oraya çıkışıyla Amerika Kıtalarını Avrupalılar istila ediyorlar.

Şu hâlde Latinler sık sık Germen ülkelerine giriyorlar, köle topluyorlar. Erkek köleleri özellikle savaşçı olarak kullanıyorlar; aynen Farsların ve daha sonra Türklerin uyguladığı siyasettir bu. Çok ilgi çekici paralellikler var. Özellikle Müslümanlığın ortaya çıkmasından, yani 6-7. yüzyılda Araplar İran'ı ele geçirip Horasan'a, Mâverâünnehir'e uzanınca burada yaşayan Türk boylarından erkekleri toplayıp, asker olarak kullanıyorlar ve bu askerler zamanla yükseliyorlar, iktidara geliyorlar, devlet kuruyorlar. Kurdukları ilk devlet Mısır'da Kölemenlerdir, Arapçasıyla Memluklulardır. Özü Türktür Memlukların, aralarına Çerkesler de alınmışlardır. Neden Çerkes? Çünkü Çerkes savaşmaktan başka bir şey bilmez, bir şey beceremez, sadece savaşır ve bu da çok işe yarıyor o dönemde tabii ama sonra boynuz kulağı geçiyor, iktidar oluyorlar. Benzeri dediğim gibi durum Germenlerle Latinler/Romalılar arasında cereyan ediyor. Roma ordusunda gittikçe Germen birlikleri, -Latince *Legio* Fransızcada *Legion*- oluşuyor. Dışarıdan alınma askerlerin teşkil ettiği birliklere *Legio* diyorlar. Toparlamak, tam Türkçe karşılığı devşirmek demektir: *legere*: fiil, devşirme; *legio*: isim, askerler. *Legere* de Yunancadan gelir, derlemek, toparlamak, okumak anlamına geliyor. Yunancada, *lego* okuyor, derleyip toparlıyorum. Çünkü kelimeler harflerden meydana geliyor. O harfleri bir araya getirerek kelimeyi oluşturuyorsunuz. O yüzden Yunancada derlemek, toparlamaktan okuma

ortaya çıkmıştır ve bu bağlamda Latinceye geçiyor, *legero* oluyor mastar, *lego* dediğiniz vakit okuyorum. Özde derleyip toparlıyorum ama zamanla okuyorum anlamı çıkmıştır. Latineden de öbür Avrupa dillerine geçmiştir. Mesela, Almancada bugün okumaya *lesen* derler, İtalyancada *leggere*, vs. Bu Roma lejyonları yüzde 60-70 oranında Germen askerlerinden oluşmaya başlıyor. MS 2-3. yüzyıllarda birliklerin komuta mevkilerine Germenler gelmeye başlıyor. Köle olarak gelenlerin ahbabı kumandan olup çıkıyor, tıpkı İslam âleminde Türklerin yaptığının tekrarını görüyoruz yahut da benzerini Batı'da Germenlerde görüyoruz.

Savaşçılıklarını askerlik sanatıyla pekiştiriyorlar. Bu çok önemli bir nokta ve ilgi çekici bir olaydır. Savaşçılık ve askerlik zannedildiği gibi bir ve aynı şey değildir. Her ne kadar askerliğin temelinde savaşçılık varsa da savaşçı ile de asker olur fikri yanlıştır. Askerliğin itici gücü akıldır. Savaşçılıkta aklın yeri o kadar önemli değildir. Aklın askerlikteki en bariz yansıması sıkı düzendir, disiplindir. Disiplin, sıkı düzen aklın hayata intikalidir. Akı ön plana almamış toplumlar disiplinli değildirler. Sıkı bir düzene sahip değildirler. Bunun en güzel örneğini de günümüz Türkiyesinde görüyoruz. Yalapaşaplık çok önde gider. Yalapaşaplığın başta gelen etkeni duygusallıktır. Aklın duyguları dizginleyemediği ortamlarda duygusallık üst plandadır. Hayatın bütün köşe bucağına yayılır. Trafikten vergi dairesine, vergi dairesinden siyasete, nereye bakarsanız bakın duygusallık hâkimdir. Nasıl ki aklın hayata hâkim olmasına sıkı düzen, disiplin diyorsak, duygusallığın hayata hâkim olmasına da laubalilik, gelişigüzellik diyoruz. Güven ortadan kalkıyor, güvenemiyorsun. Saat 06:00'da otobüs kalkacak diyorsa adam, şimdi o kadar değil ama eskiden gençliğimde emin olun 10:00'da kalkardı. Ben de ona göre kendimi ayarlardım. Sorardım, ne zaman? Saat 08:00'de gidiyoruz. İyi, 10:00'da gideriz derdim, öyle de gider. Tabii o da her zaman olmayabilir, bir bakarsınız damarı tutar adamın, 08:00'da, 09:00'a doğru hareket eder. O da belli değil, trenler öyle gider, uçaklar, dünyanın en güvenilmez uçak şirketi Türk Hava Yollarıydı. Gecikmesiz hiçbir şekilde yürümezdi. Küçük bir örnek bunlar, dersler öyle geçerdi. Hocalarımız bir gelir bir gelmez, aksırır tık-

sırır, ben hastayım der, çeker gider. Neden? Ben duygusuna son derece bağlıdır.

Nereden askerlik böylesine akla bağlanmıştır? Felsefe-bilimin kurucusu, biz felsefecilerin büyük efendisi Aristoteles, tarihte ilk askeri okulu kuran adamdır. Büyük İskender'i ve onunla birlikte Makedonya Kurmay Heyetini yetiştiren okulun kurucusudur. Bu okulda Aristoteles felsefe tedris ediyor. Felsefenin belkemiği nedir? Mantıktır. Mantığın ana fikri nedir? Tutarlılıktır. Tutarlılığın hayata tercümesi insicamdır. Bu insicamın tatbiki uygulaması biraz önce söylediğim gibi disiplindir. Askerliğin disiplinli olması buradan kaynaklanmaktadır. Felsefe arka planından çıkmaktadır. Felsefede duygunun yeri yoktur, tamamıyla dışta tutulur, tümüyle akla dayanır. İyi midir, kötü müdür bilmem, böyledir. Aklın işleyiş kurallarını belirleyen mantıktır. Tekrar ediyorum, mantığın temeli tutarlılıktır. Üç ilkeyle ifade edilir: Özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şık da olamazlık. Bundan kesin olarak taviz verilmez. Mantığın bir çeşidi olan, bir uzantısı olan matematik bilimlerin, doğa bilimlerin esasını teşkil eder. O hâlde son derece disiplinli olan iki doğrultu vardır: Bilimler, askerler. Bir üçüncüsü var ama bu felsefeden çıkmıyor, bu bir muammadır. Tahmin eder misiniz nedir o üçüncü disiplin? Dindir. Dediğim gibi bunun felsefeyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur ama hangi din? Vahdet, vahiy dinleri: Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlıktır. Çok ilgi çekici bir şey, bu üç din Kur'an'da, İslam'da tek adla anılır. Müslümanlıktan ibaret değildir İslam, Kur'an'a göre üç dinden İslam'a en yakın olan, en bağlı olan Müslümanlıktır ama öbürleri de İslam'dırlar. Nereden biliyoruz? *"Bütün insanlar İslam üzere yaratılmışlar, anne-babalarının yolundan giderler"* diyor. Diyeceksiniz ki o zaman Hinduluk, Budacılık, Şinto, vesaire de evet ama onlar çok uzaktadırlar. Asıl kast olunan zaten onu defalarca tekrarlıyor, kitap dinleridir ve bu üç dinde de müthiş bir disiplin vardır.

SALONDAN- Birbirine çok benziyor Hocam.

TEOMAN DURALI- Bu normal bir şey, aynı müelliften çıkan kitaplar. Romancısınız diyelim, on tane romanınız var. Sizi ben

tanımıyorum ama romanlarınızı biliyorum, okuyorum. Kimin yazdığını anlarım. Resimlere bakıyorsunuz, aynı ressamın bir sürü resmi var, tanırırsınız. Dine düşman olanların iddiası, Müslümanlık Yahudilikten kopya çekmiştir. Sosyolojik bir açıklamadır. O teolojik olarak ilahiyat açısından baktığınızda bu çok olağan bir şey, müellif aynı, ne desin yani Allah? Orada bunun zıddını söyleyecek hâli yok. Birinde hırsızlığı yasaklıyorsa öbüründe iyi olur diyecek bir durum yok. Ne bileyim, başka bir konu diyelim. Niye aralarında farklılıklar var? Çağlar itibariyle, yani Allah oturmuş da zamanla daha iyi düşünmüş, geliştirmiş... böyle bir şey söz konusu değil. İlk gelen din hangisiyse, onunla son gelen arasında bir fark yoktur ama insanlar onu toza çamura, bilmem neye bulmuşlardır ve tanınmaz bir hâle sokmuşlar. Nitekim bu söylediğim dinlerden önce de saf kalanlar var: Mecusilik gibi. O da bir vahdet, vahiy dinidir.

SALONDAN- Peki, bu farklılıkların toplumların yapısıyla alakası var mıdır?

TEOMAN DURALI- Var, çok var tabii, İbraniler toplumların vahiy dinini bozduklarını görüyorlar. Mısırlılara Aton adında Tek Tanrılı bir din geliyor, sonra bozuluyor. Bozulduğunu gördüklerinde İbraniler Yahudiliği tekellerine alıyorlar. Aman diyorlar, bizim dışımızdaki bir toplum bunu bozabilir. Çünkü Yahudilik bütün insanlığa gelmiş ilk evrensel dindir, cihanşümuldür. Ondan önceki bütün dinler boylara, kavimlere mahsustular. Nereden biliyoruz? Çünkü ilahi yasalar genel geçerdir. Öldürmeyeceksin diyorsa bu bütün insanlar için söz konusudur. On buyruğu tekellerine alıyorlar. İbrani soyundan gelmeyen Yahudi olamaz şartını getiriyorlar sonradan, ilk başta bu yoktu. Yani Hz. Musa takriben MÖ 1300'lerde yaşamış, İbranilerin Yahudiliği tekellerine almaları yaklaşık MÖ 6-7. yüzyılda oluyor. Babillilerin Kudüs'ü basıp onları Kudüs'ten çıkarmaları, Babil'e sürmeleri 600'lere yakın bir zamanda gerçekleşti. O vakit oturuyor bunlar, dini kendi tekellerine alıyorlar. İbrani soyundan gelmeyi Yahudi kabul etmiyorlar, özellikle de anne soyunu başat kılıyorlar.

Şimdi bu disiplin savaşçılığı pekiştiren bir olaydır. Savaş

tarihin en önemli devindiricisidir, dinamiğidir. Savaştan daha önemli bir devindirici, bir dinamiği bulmak imkânsızdır. Savaşın cereyan ettiği coğrafya aynı zamanda medeniyetlerin yer ettiği coğrafyadır. Şu şekilde gösterebiliriz. Şu alan savaşların alanıdır ve bu alan kalburüstü medeniyetlerin ortaya çıktığı sahadır. Kalburüstü olmayan medeniyetler Amerika'da görülür: Toltekler, Aztekler, Mayalar, İnkalar. Amerika'daki medeniyetleşmiş kültürler bunlardır. Afrika'da medeniyet olup olmadığı hâlâ tartışılır. "Zambiya" medeniyeti vardır, bir de kuzeyde Mali medeniyeti vardır. Bu Mali medeniyeti saf Afrika medeniyeti midir bilmiyoruz. Çünkü burada ak tenli insanlar Tuaregler yaşarlar, onların kurduğu bir medeniyettir bu, o bakımdan Zenci Afrika'ya dâhil midir, değil midir tartışma konusudur. Bir başka büyük medeniyet olan Habeş medeniyetidir ama o Afrikalı değildir. Habeşler de özde ak tenlidirler. Afrika'da yaşayan ak denli ırk Berberilerdir, Kuzey Afrika'da yaşarlar hâlâ, eskiden çok yaygındılar. Mesela, Mısırlılar da Araplardan önce Berberidirler. Bugün Zenci düşünürler Mısırlıları Zenci olarak gösterirler. Yanlıştır. Aslında ak tenli Berberidirler. Nubyalılar aynı şekilde Mısır'la Sudan arasında yaşar, tabii bunlar artık kalmamış gibidir. Bir tek Mısır'da Kıptiler hâlâ Berberilik özelliğini taşırlar ama dillerini de yitirmişlerdir, Arapça konuşurlar. Kime benzerler? Mısır'ın suikasta uğramış başkanı General Enver Sedat esmer, az kıvrıkcık saçlı ve top atan kavunu gibi bir kafatası, beşer bilimde antropolojide uzun kafatası derler ona, *dolikosefal*, vardır. Enver Sedat'tan sonra gelen Hüsnü Mübarek, o da tam bunun zıddıdır. Yusuvarlak bir kafatası, tipik Sami özelliklerini gösterir, hatta fellah özelliklerine sahiptir. Bazı tipler ırklarını çok iyi yansıtlar. Cemal Abdünnasır da Berberi tipini güzel yansıtan bir kişidir. Benim gençliğimin büyük adamı, tapardık neredeyse benim gibi Orta Doğu'ya, Arap dünyasına hayran böyle birtakım ayran budalaları vardı. Cemal Abdünnasır'ı çok severdik, o bakımdan tipi hâlâ gözümün önünde çok canlıdır. Bağimsızlıkçıydı, Avrupa müstemlekeciliğine karşıydı.

Her neyse, bu minval üzere Roma devlet yapısı gitgide çözümlür, Germenler uzun süre Roma baskısında kalmanın öcünü

alırlar. 476'da Roma şehrini basarak keserler ahaliyi, Roma Devletini sonlandırırılar. Roma 1 yüzyıl önce zaten ikiye bölünmüştü: Doğu Roma, Batı Roma. İstanbul Doğu Roma'nın merkezi olur. Önce Roma Latinliğinin hâkimiyetini sürdürür gibi olur ama bu bölgedeki insanların nüfus yoğunluğundan dolayı, yani Yunanlıların eline geçtikçe Roma niteliğini, vasfını yitirmeye başlar, Rumlaşır. Arapçada Rum, Roma demektir, o olmadığından "u"yla telaffuz edilmiştir, sondaki a da düşer. Anadolu'ya, Roma'nın hâkim olduğu coğrafyaya Araplar *Arz-ı Rum* (Rum ülkesi) demiştir, Erzurum da oradan gelir. Acemler ve Türkler Araplardan alırlar Rum deyişini; bütün İslam'ın dışında kalan, darüislam olmayan, darülharp olarak nitelenen bölgelere Rum denilmiştir. Avrupa tarafı için söylüyorum, Asya'ya zaten fazla bakmamışlar. Özellikle Türklerin nereden geldiğini bilmediğim bir batı hastalığı var. Kuzeydoğu Asya'da başlamışlar hep batı, hep batı, nasıl bir şeydir anlaşılır gibi değil. O sebeple başka coğrafyaları niteleme gereği duymamışlar. Afrika'da da bulunmuşlardır, Asya'nın hemen her tarafında bulunmuşlardır ama oralara ad vermemişler, oraları nitelememişler. Varsa yoksa Avrupa olmuştur, Batı olmuştur. Batı'ya gittikçe Rum ülkesi daralmış, Rum olmayan coğrafya genişlemiştir. Osmanlı döneminde Rum coğrafyasından bir Batı Avrupa elde kalmıştır. Batı'yı da Fransa diye bellemişler. Frengistan Fransa demektir, Frenk ülkesi bütün Avrupa için kullanıldı ve Avrupa'dan ne geliyorsa Frenk, Fransız olarak görülmüştür.

Germanler Fransa'dan, Gaul'den başlayarak bütün Avrupa'yı, İtalya'yı, Sicilya'yı, Akdeniz adalarını ellerine geçirmişlerdir. 200'lerden itibaren, bu olaya kesin olarak şu etken, bu etken diye belirleyemiyoruz ama iki etkeni öne çekebiliriz: Birincisi, medeni olmayanların medeniyete duydukları hasret. İkincisi, doğudan Türk Moğol kavimlerinin, öncelikle de Hunların batıya seyretmesi, basması ve burada bölük pörçük yaşayan Slav boylarını yerlerinden kıpırdatmaları, Slavların batısında yaşayan Germanlerin tehdit olarak hissedilmeleri. Bu tehvide en fazla maruz kalanlar İsveç'in güneyinden miladi yıllarda güneye doğru göçen Gotlardır. Bunlar Germanlerin meskun olmadığı Avrupa'nın doğu kesimlerine nüfuz ederler, Slavları keserler ve Karpatlar'ın ku-

zeydoğusuna yerleşirler. Atilla'nın önderliğinde gelen Hunlar bu Gotları yerlerinden kıpırdatırlar. Güneye inerler, Bizans sınırını zorlarlar. Bizans karşı koyamayınca, yani Doğu Roma direneme-yince içine alır onları; bugün aynı şey Avrupa'ya oluyor. Burada müthiş bir baskı, bir basınç var. Roma ordusuna, daha sonra da Bizans ordusuna iltihak ederler. Onların saflarında savaşmaya başlarlar. Az önce belirttiğim savaşçılıktan askerliğe dönerler. 1-2. yüzyıllarda ilkin Hunların, arkasından Göktürk Devletinin yıkılışıyla birlikte Göktürk Devletinin kapsadığı alanlardan, özellikle de batı Göktürklerinin kuşattığı Türk boylarından Peçenekler ve Kumanlar batıya doğru yürürler. Bunların bir kısmı Hunlara katılır, Hunlarla birlikte giderler. Hunlar ve daha sonra da Moğollar iyi savaşmışlarından Türkleri hep tercih etmişlerdir ve kullanmışlardır. Arapların yaptığı gibi köle değildiler, Hun ordusunda er olarak yer alırlar. Gotlarla birlikte -burası çok önemli bir noktadır, çünkü bizimle çok yakın ilişkilidir- Doğu Roma sınırlarını zorlarlar. Romalılar, yani Bizanslılar Gotları alırlar. Çünkü size en başta anlatmıştım, Avrupa kavimleri Arî soydan gelir. Uzak akraba olmakla birlikte Romalı Latinlerle Germen Gotlar Arî kökenlidir. Bunları daha rahat soğururlar, içlerine alırlar. Kumanları, Peçenekleri dışarıda tutmaya çalışırlar. Roma ordusu, daha sonra da Bizans ordusu büyük ölçüde Germenleşir. Özellikle de Batı Roma 476'da çöktükten sonra onun yerini tutan Doğu Roma, Bizans büsbütün bu Germenleri almaya başlar. Medeniyet yükseldikçe, hayat rahatladıkça nüfus artışı iner, nüfus çoğalmaz. Bugün gördüğümüz olay da budur. Bütün medeniyetleşmiş ülkelerde nüfus inmektedir. Türkiye de bu çizgiye girmiştir. İster istemez dışarıdan adam almak zorunda kalınır. Roma da bunu Germenlerle yapar daha çok kendine benzediğinden.

2007'diydi galiba, misafir öğretim üyesi olarak Bochum'da ders verdiğimde Almanlar danışma toplantılarına çağırdılar, dedim ki: *"Nüfusunuz azalıyor, çanlar çalıyor. Müthiş bir azalma var. Çok şikâyet ediyorsunuz Türklerden; orayı basıyorlar, sayıları 3 milyona vardı. İyisi mi siz alın, önünde-sonunda bakın, tenlerimiz benzlerimiz benzeşiyor. Yarın bulamayabilirsiniz bu Türkleri, Zencilere mahkûm kalırsınız. O zaman da avucunuzu yalarsınız."* Ney-

se, bu işin şaka tarafı, bu Germenleri aldıkça o maden tükenmeye başladı. Çünkü bu Germenler yalnızca buraya yüklenmiyorlar. Biraz önce dedim ya, her tarafa yükleniyorlar. Gerekli olan açığı kapatamıyor artık Bizans, ne yapıyorlar? Bu sefer gelen Kumanları, Peçenekleri de almaya başlıyorlar. Yani bugün Türklerden memnun olmayan Almanların gelip de bir gün Zencileri alması gibi bir olay. Bu gelen Türklerin bir kısmı Hıristiyan olur. Slavlarla çevrili olduklarından Slav dilini alıyorlar. Kim bunlar? Bulgarlar, çok haklısınız. Bulgarlar asıl Türktür, Macarlar değil, onlar başka bir kavimdirler. Bulgarlar Slavcayı alıyorlar, Ortodoks oluyorlar ama adları Türk kalıyor. Bulgar bulamaktan gelir. Bulgar'ın paralel adı da nedir? Yiyoruz hep, bulgur. Bu Kumanlar Orta Anadolu'ya yerleştiriliyorlar. Kimdir onların ahababı? Karamanlıdır. Karaman Türkleri Kumanların ahababıdır. Bir başka Kuman grubunu Mısır'a götürür Bizanslılar, onlar işte biraz önce dediğim Fatimilerin yerini alan Kölemenlerdir. Karamanlılar 1923'e değin o bölgenin, Karaman'ın yerlisi olarak yaşamışlardır. 23'te mübadele dediğimiz bir felaket yaşanır. Oradaki Rumları atarlar, Yunanistan'dan Müslümanları getirirler. Döve döve, ağlata ağlata Karamanlıları da Yunanistan'a atarlar.

SALONDAN- Türk değil mi Hocam?

TEOMAN DURALI- Türk ama Ortodoks. Çok garip bir çelişki, Cumhuriyet baştan itibaren laikiz, laikiz diye övünmüştür ama özbeöz Türk olan Hıristiyanlığa geçmiş ama çok önceden geçmiş Karamanlıları atmışlardır. Adamlar Rumca bilmezler, Kitab-ı Mukaddes'leri de Türkçedir ama Rum harfleriyle yazılır. Rum harflerini biliyorsanız Karaman'ın İncil'ini, Kitab-ı Mukaddes'ini rahatlıkla okuyabilirsiniz. Kuman Türkçesidir, biraz klasik Türkçeyle ünsiyetiniz varsa, tamamıyla bu uydurukçaya geçmemişseniz rahatlıkla anlarsınız.

Germenler bütün Avrupa'yı, hatta Kuzey Afrika'yı ele geçirirler. Değişik boylar, Fraglar, Doğu Gotlar, Batı Gotlar, Vandalılar bu bölgeye intikal ederler. Azınlıktırlar, savaşçı seçkin tabaka, devlet değil de idari birimlerin -bu da çok önemli bir nokta- başına geçer. Bunlar devlet değil, dev çok büyük çiftlik diyebilirsiniz.

Buna tarihte derebeyliği denilmiştir, feodaldır. Feodal Germen-
cede davardan gelir. *Verklagen* davar demektir. Bugünkü Alman-
cada *vieh* oradan gelen bir kelimedir. Türkçede tam karşılığı mal-
dır; büyükbaş hayvan sermayesine mal diyoruz. İşte bu vieh mal
anlamına gelmektedir, *feodal* mal sahibi, mala sahip olan kişidir.
O toprakta yaşayanlar, derebeyin hükmü altındadırlar. Derebeylik
toprak, toprağın üstünde bulunan her şeye sahiptir, malikidir. Bu
da çok önemli bir noktadır. Avrupa'yı anlama babında olağanüs-
tü önemli bir noktadır. Toprakla birlikte onun üstünde var olan
insan dahi ne varsa derebeyin mülkündendir. Bunu kurumlaştı-
rıyor, tapusunu çıkarıyor. Avrupa'daki toprak sahiplerinin 1000
yıl, 2000 yıl geri giden ruhsatları vardır, tapuları vardır ellerinde.

SALONDAN- Feodal aşiretle benzer mi?

TEOMAN DURALI- Aşiretin toprağı değil bakın, bizde hemen
belirteyim. Selçuklu'dan itibaren toprak düzenimizde Türk olma-
yan birtakım ufak tefek azınlıkların tapulu toprağı vardır. Osman-
lıyla birlikte bu artmıştır. Hıristiyanların toprakları vardır ruh-
satlı ve Osmanlı bunlara dokunmamıştır. Küçültmüştür toprağını,
diyelim ki atıyorum şimdi, 10.000 dönümlük arazisi var adamın,
kanun çıkarmıştır, 1000 dönümden fazla olmayacak demiştir.
Dediğim gibi bu rakamları bilmiyorum tabii, bunun miktarları-
nı, rakamlarını tarihçilerden, aziz Hocamız Mehmet Genç'ten
öğreneceksiniz. Yavuz'dan itibaren Doğu Anadolu'ya getirilen
Kürtlerin toprakları vardı. Yavuz'dan önce Doğu Anadolu'da Kürt
yoktu. Şah İsmail'le çatışmaya başlayınca ve Türkmen boyları
Şah İsmail'in yanında yer alınca Yavuz denildiği gibi böyle elli,
altmış, yetmiş adamı kesmiyor, Türkmen boylarını büyük ölçü-
de bugünün Irak'ına itiyor; kendisi de Türkmen. Bugün Irak'taki
Türkmen boyları Yavuz'un Doğu Anadolu'dan attıklarıdır. Kimi
getiriyor? Zağros Dağları'ndan topladığı Kürt oymaklarını Doğu
Anadolu'ya getiriyor. Bu Kürt oymaklarının Güneydoğu Anado-
lu'nun en güney ucunda kendilerine ait toprakları vardır. Demin
bir arkadaşımız bir şey sordu, siz mi sordunuz?

SALONDAN- Ağa, aşiret.

TEOMAN DURALI- İşte orada var, o ağaların, şıhların elinde ruhsatı var. Türkler toprak sahibi olmamışlardır. Babamın ataları Rodop Dağları'nın orada zeamet sahibi kişilerdi. Zeamet sahibi demek memur demek, valisin, kaymakamsın, sana bir bölge emanet ediliyor, idare etmekle yükümlü kılınıyorsun. Ondan sonra memuriyetin bittiğinde senin malın değil o topraklar. Böyle zeamet sahibi olanlar merkezî devlet çaptan düşünce kendi başlarına buyruk olmuşlardır. O toprağa el koymuştur, yani gasıptır. Tenzih ederim topraklarınız varsa ama tarihi seyir budur. Bir çeşit komünistti bu Osmanlı dediğiniz, yani özel mülk diye bir şey yoktu. Fatih kanun çıkarıyor: *"Ormanlarımdan bir dal kıranın kellesi gider"* diyor. Ormanlarım dediği kendi malı mülkü değil, devletin toprağı, devleti temsil ediyor adam. Vakıflar niye kuruldu? Memurum burada, yarın atıldığında cascavlak kalırım ortada, çoluğuma çocuğuma rızık çıksın diye vakıf kuruyorum. Anlaşıyor mu burası? Avrupa'da olup bitenlerle bizde olup bitenlerin hiçbir paraleli yok, tamamıyla bir yanlış anlamadır. Zaten hep yanlış anlamadan gitmişiz biz, her şeyimiz öyle, hep yanlış yorumlamışızdır. Yanlış zamanda bir medeniyetten başka bir medeniyete geçmeye kalkmışız. Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetine geçiyoruz. Halbuki dünya İngiliz Yahudi medeniyetinin tahakkümüne girmiş. Yeni Çağı göreceğiz daha sonra, din dışı Avrupa medeniyeti Fransız kültürüne odaklanmıştı, ona esaslanmıştı. İngiliz Yahudi medeniyeti İngiliz esaslıdır. Ellilerden sonra anladık bunu ama iş işten geçmişti. Tanzimat'la birlikte yanlış tercihte bulunulur, geç kaldık derler. Burada da böyle bir durum var. Yani benim toprağım vardı, benim bilmem şuyum, öyle bir şey yok. Elinde tapun yok, o tapular çok yeni, Cumhuriyet döneminde çıkarılmış tapulardır. O da neye dayanır, neye dayanmaz o ayrı bir tartışma konusu, tabii bilmiyorum onları, tarihçilere sormak lazım.

Önümüzdeki hafta inşallah Avrupa'daki devletleşme ve bu devletleşmenin olağanüstü sancıklarına bakacağız. Niye sancı? Avrupa'da iki ana doğrultu karşımıza çıkıyor. Daha önceki konuşmalarımda belirttiğim ruhban sınıfı ve ruhban olmayan sınıf. Bu ruhban olmayan sınıf laicus dedikleri Latince de kendi içinde

de sınıflara ayrılmaktadır. Orta Çağın başlarında soylular var. Bu soylular da ikiye ayrılıyor: Asilzadeler (toprak sahipleri, rençperler, zanaatkârlar), bir de köleler. Orta Çağın sonlarında yeni bir sınıf türüyor: Yeni Çağ Avrupa'yı inşa edecek sınıf burjuva, kent soyluları. Yeni Çağ Avrupa medeniyetinin son dönemleri, çağdaş İngiliz Yahudi medeniyetinin başlangıç dönemlerinde de emekçi sınıfı, proletarya karşımıza çıkacaktır. Bu sınıfların ilişkisi bilinmeden, anlaşılardan Avrupa bilinmez, anlaşılmaz.

Bugünlük buraya kadar, yine sabrınızı had safhaya zorladım. Sorular olabilir.

SALONDAN- Hocam, Memlukların Türklerden oluştuğunu söylediniz, Eyyubiler de Türk mü?

TEOMAN DURALI- Hayır, Kürttür. Kitle hâlinde şu devlet Kürttür, bu devlet Türktür diye bir şey yok. İdareci sınıf Kürttür yahut Türktür, burada da Selahaddin Eyyubi'den hareketle Eyyubi olmuşlardı.

SALONDAN- Yavuz neden Kürtleri alıp Türkmenleri Irak'a yolluyor?

TEOMAN DURALI- Onu söylemeyi unuttum. Şimdi Türkün çok önemli bir özelliği kendisine düşman olmasıdır. Hep kendi aralarında dövüşmüşlerdir. Bunun en çetin ve acıklı örneğini Yıldırım Bayezid zamanında Ankara Savaşında görüyoruz. Yıldırım'la birlikte gelen Türkmen obaları derhâl Timur'un tarafına geçmişlerdir ve Yıldırım az önce can düşmanı olan Sırp kuvvetlerinin yardımına muhtaç kalmıştır. 10000-12000 Sırp askeri vardır. Kosova'da öldürülmüş Sırp Çarının oğlu onunla geliyor Ankara'ya ve sonuna kadar Yıldırım'ın müttefiki olarak savaşıyor. Çözölmelerine ramak kala diyor ki gel çekilelim, daha sonra tekrar toparlanıp Timur'un üstüne yürürüz. Yıldırım felaket inatçı bir adam, katır inadı var. Kabul etmiyor ve çarnaçar Sırlar çekiliyorlar Timurilerin eline düşmemek için, biliyorsunuzdur, sonunda Yıldırım esir düşer Timur'a ve Osmanlı Devleti felaket bir darbe alır, Fetret Devri dediğimiz bir dönem yaşar. Bu tecrübeyi Yavuz edinmiştir, biliyor adamlarını, çaresiz gene kendi adam-

larından kurulu orduyla Şah İsmail'in karşısına çıkıyor. Bakıyor ki Yıldırım'ın başına gelen kendi başına da gelecek. Kürtler son derece sofu, İslam'a bağlı bir topluluk teşkil ediyorlar. Zağros Dağları'nın batı eteklerinde yaşıyorlar. Türklerden farklı olarak konargöçer değiller, yerleşikler. Dağ kavmi olmalarından ötürü sertler, korkusuzlar. Yerleşik olduklarından savaşçı değiller ama dediğim gibi imandan gelen ve coğrafi şartların verdiği bir özellikle sağlam adamdırlar. Yavuz, tarihimizin en önemli dahi devlet adamlarındandır. Dehanın başta gelen özelliği sezişin güçlü olmasıdır. Bunu görüyor Yavuz, dediğim gibi Türkmenleri itiyor, atıyor. Bundan bahsettiğimi de sanıyorum, Türkler İslam'ı kabul ettikten sonra da eski geleneklerini, dini ananelerini sürdürüyorlar. Buna din biliminde ilahiyatta *heterodoksluk* denilir. Dinin ana doğrultusundan sapmalara heterodoksluk denilir. Selçukluların idari kesimi dışında halk tabakaları önemli ölçüde heterodokstur. Şah İsmail de heterodokstu. Tam anlamında henüz Şii değildi, çünkü Şiiliğin de belirli bir öğretisi vardır. Şah İsmail'in o öğretiye akli eriyor mu ermiyor mu tartışma konusudur, zor bir iştir. Şiilikte tasavvufun çok önemli yeri vardır. Zaten en önemli Müslüman mutasavvıflar Farslardır. Caferîlik tasavvuf üzere inşa edilmiştir. Bu heterodoks Türkmen boylarını dediğim gibi bugünkü Irak'a itiyor. O zaman o bölge henüz bizim idaremizde değildi, yani Osmanlı toprağı değildi, daha sonra oldu ve oradaki Kürtleri -Anadolu'da yok muydu? Vardı, gayet tabii ki vardı ama azdı- alıp İran'la Osmanlı arasında bir set oluşturdu. Burası açık mı, anlaşılıyor mu? Sebebi buydu, soran kişinin sorusuna cevap olarak maksadı buydu.

Galiba başka soru yok bu akşam, teşekkür ediyorum, sağ olun, var olun.

Feodal Dönemde Dini Teşkilat

TEOMAN DURALI- 300 küsurlarda çöküşünden, inkırazından sonra bu yıkılışın etkileri çok uzun sürmüştür. Bundan daha önce de yanlış hatırlamıyorsam bahsetmiştim size, öncelikle 300 yıllık bir bunalım dönemi yaşandı. Yani 4-7. yüzyıl arasında karanlık devir tabir olunan bir zaman aralığı var. Bu dönemde Roma toprakları demek Avrupa'nın tamamı demektir. Aşağı yukarı bütün saha ve Kuzey Afrika. Anadolu'yu hemen buna katamıyoruz, çünkü Roma 375'te ikiye bölünüyor. Batı bölünmeden itibaren 100 yıl kadar devam ediyor ama doğu yüzyıllarca yaşayacaktır. Doğu Roma Devleti 1453'te İstanbul'un fethiyle sona erecektir.

Bizans adı çok geç tarihte anılır. Hiçbir vakit Doğu Roma kendini Bizans olarak adlandırmamıştır. 18. yüzyıldan itibaren Avrupalı tarihçiler Doğu Roma'ya Bizans adını vermeye başlarlar. Bu çok önemli ve ilgi çekici bir husustur. Nitekim dilimizde de ve Türklerin klasik dili Arapçada İslam topraklarının, darüislamın dışında kalan, batısında kalan bütün ülkelere Rum adı verilmiştir. Türkçe bunu buradan almıştır. Rumeli Roma toprakları demektir. *El* il, ülke, memleket demektir. Arapçada Türkiye kelimesinde olduğu gibi *ie* takısı -Latince *ia*- büyük ihtimalle Yunancadan geliyor. Orada da *ie*'dir, Latince *ia* olmuş, Arapçada *ie* geliyor. Mesela, Türkiye'nin Latince *Turkia*'dır, Arapçada *Türkiye* olmuş. Farsçada karşılığı *istan* olan bu takıların Türkçesi *el*'dir. İçel, Kocaeli, Rumeli, vs. gibi. Rumeli Roma toprakları, Roma ülkesi anlamına gelmektedir. Batı'da kalan bütün topraklar bu ad altında anılıyorlar. Osmanlı'dan gelen her şey kötülendiğinden Rumeli adını da iptal ettik, Avrupalılaştığımız için Avrupa oldu. Mesela, çok benim kulağıma tuhaf gelir, nereye gidiyorsun? Avrupa yakasına gidiyorum. Öyle bir şey yok, çocukluğumda,

gençliğimde bu taraf Rumeli kabul edilirdi, o taraf da Anadolu'ydu. Hatta Anadolu'lular Rumeliler için, yani Osmanlı'nın Avrupa yakasında yaşayanlara suyun öbür tarafından, suyun ötesinden derler. Bu da size herhâlde çok yabancı gelen bir tabir, ben çok iyi hatırlarım. Özellikle Ankara ve civarı gibi Orta Anadolu'da yaşıyorsanız batıdan gelenlere genellikle Rumelili yahut Arnavut denilir. Arnavut millet olarak düşünülüyor, Batı'dan kim gelirse ya Rumelili denilirdi ya da Arnavut. Kuzeyden gelenlere Laz derlerdi, doğudan gelenlere de istisnasız Kürt denilirdi. Nereden gelirse gelsin, Orta Anadolu'nun doğusundan geliyorsa, o Kürttür. Güney bilmiyorum, oradan gelene bir şey söylenmiyordu. Yani okuduğum okulda yatılıydık, dediğim gibi Doğu'dan gelen bütün arkadaşları biz Kürt olarak bilirdik ve öyle anardık. Bir tek İstanbullular için bir istisna vardı. Onlara muhallebici çocuğu denilirdi. İstanbul'dan gelen de pek olmazdı. Çünkü orası merkez payitaht gibi görülüyordu. Anadolu'ya geçmek taşraya gitmek anlamına geliyordu. O tarihlerde taşraydı hâlâ İstanbul'un gözünde, kırk yılda bir İstanbul'dan gelenler olabiliyordu. Mesela, bizim mahallemize birilerine misafiriğe -büyük bir olaydı- Hülya Koçyiğit Hanımefendi gelmişti, o vakit hiç unutmam, muhallebici çocukları gelmiş demişlerdi. Merak ettik, neye benziyor diye görmeye gittik. Tabii biz ufaktık, o da ufaktı, insan hayret ediyor nasıl olur da bu kadar yaşlanılıyor bir anda.

Roma Devleti olağanüstü olağandıışı bir devlet, bir kere çok geniş topraklara yayılıyor. Merkezci bir devlet, 1000 yıl yaşamıştır ve bu 1000 yıl Avrupa'nın zihnine damgasını basmıştır. Avrupa dillerinde çok uzun süre için kullanılan tabir 1000 yıldır. Mesela, Hıristiyanlıkta dünyanın sonu nasıl olacaktır? Kıyamet nasıl kopacaktır? Hıristiyan tasavvurunda İsa'yı taklit eden, İsa'ya benzer şeytan gelecek. Buna Deccal diyorlar. Bu, 1000 yıl hâkim olacak ve insanlığı mahvedecek. İnsanlık çöküntüye girdiği bir dönemde, o 1000 yılın sonunda kurtarıcı Mesih gelecek ve Deccal'le kavga edip, Deccal'i iptal edecek. Tekrar insanlığı toparlayarak insanları Tanrı'nın huzuruna çıkacak duruma getirecek. Lisedeyken bir hocamın yardımıyla, dahliyle Ankara'daki Fransız Kilisesinin Papazından Latince ders alma imkânını bul-

muştum. Her hafta derse gidiyordum, 1-1.5 saat kadar oturup çalışıyorduk. Genellikle klasik metinler üzerinde, MÖ kaleme alınmış klasik Roma metinleri üzerinde temrin yapıyorduk, çalışıyorduk. O herhâlde bana Orta Çağ Latincesini de anlatmak için böyle bir metin getirmişti. Orada 1000 yıllık Deccal döneminden söz ediliyordu. Ben de dedim ki: "*Hoca, ne zaman gireceğiz bu Deccal devrine?*" "*Daha Deccal'i görmedik ama herhâlde girdik*" dedi. "*O nasıl oluyor, niye böyle diyorsunuz?*" dedim. "*Ahlâksızlık tavan yapmış vaziyette*" dedi. "*Onu nereden anladık?*" dedim. Çok ilgi çekici bir şey söyledi: "*Herkesin ahlâksızlığa hakkı var ama papazların öyle bir hakkı yok*" dedi. Neden yok papazların öyle bir şeye hakkı? Çünkü ilahi kişilerdir Hıristiyanlıkta, daha önce size bahsettim. Ruhban herhangi bir insan değil, İslam açısından baktığımızda bunu anlayamıyoruz. Tanrı'dan el almış, Tanrı'nın bir parçası, bir devamı durumundadır rahip. Din adamı bir kere günahsızdır. Çünkü Hıristiyanlıkta günah tevarüs edilir. Dünyaya gelen çocuk günahkâr olarak gelir. Çünkü ilk günah Habil'le Kabil arasında cereyan eden kavgada kardeş katlidir biliyorsunuz. Kardeş katliyle başlıyor ilk günah ve bu nesilden nesle devam ediyor. Daha önce bir günah daha var, söylemeyi unuttum, affınıza sığınarak Adem'in yasak ağaçtan yemiş yemesi, o çok ilgi çekici bir olaydır. İnsan kendini bilen varlık anlamındadır. Buna bilinç diyoruz. Bilinç sahibi olan insan aynı anda yargıda bulunabilir, karar verme imkânını elinde tutar. İslam felsefesinde ve kelamda buna *irade-i cüziye* derler. Bana bırakılmış, benim isteğime, yargı gücüme bırakılmış bir saha vardır. O cüzi iradedir. Benim kararına kalmamış olan tenimin rengi, dünyaya geldiğim tarih, annem-babam, boyum posum, tipim, şeklim şemailim, vs. bana bırakılmış şeyler değil, *irade-i külliye*, yani Allah'ın iradesinde kalan olaylardır. Adem'e Allah yemişi yiyip yememe imkânını bırakmaktadır. Buna hür olma durumu diyoruz. İnsan vahiy dini uyarınca özden hür olan bir varlıktır ama burada bir de çelişki vardır. Hür olmaya karar verme hürriyetine sahip değilim. Yani ben hür olmak istemiyorum şeklinde karar veremezsiniz. Yani hür olmaya mahkumuz.

SALONDAN- O zaman hür değiliz.

TEOMAN DURALI- Temelde değiliz aynı zamanda, çünkü hür olmanın olağanüstü ağır yükümlülüğü var. Günah ve sevap giriyor işin içine, Allah'ın yasakladığını yapmaya imkânımız var. Hayır dediği meyveyi, yemişi yiyor ama bunun ceremesini çekmek zorundadır. Onu da çoğu kere yanlış anlıyoruz; sadece ahirette çekeceğimiz azap değil. Burada Yahudilik İslam'dan ve kısmen Hıristiyanlıktan ayrılır. Ağırlık dünyaya verilir Yahudilikte, cehennem azabını dünyada çekiyorsun. Sana dünya öncelikle cehennem veya cennet olmaktadır. Cehennem Allah'ın öfkesidir. Nerede görüyorsun o öfkeyi? Allah'ın sana seslenişinde. Ne deniliyor buna? Hiç kesilmeyen bir sestir, sabah akşam, gece gündüz her an devam eden bir sesleniş. Adem'in cennetten kovulma olayını Tevrat olağanüstü bir renklilikle tiyatroya bir anlatışla verir. Bir kitabımda ben bunu tercüme etmişim. Tercüme sayılır mı bilmiyorum, Tevrat'ın Osmanlı Türkçesindeki ifadesinden hareketle belirtmişim, yazmışım. Tercüme sayılır belki, çünkü çok değişti o dil, bugünkü dilde Tevrat'ın tasvirini bize yansıtan zenginlik kalmadı. Adem o yasak yemişi yedikten sonra Allah'ın adımlarını işitir. Müthiş bir tasvirdir o: Tak tak, küt küt yürüyor, o ses de Adem'e geliyor. Yine Avrupa edebiyatlarında müthiş bir dram ifade eden Allah'ın hitabı vardır: Adem, neredesin? Büyük Alman romancısı Heinrich Böll'ün Birinci Dünya Savaşıyla ilgili olağanüstü bir romanı vardır. Başlığı da *"Ey Adem, neredesin?"* Aynı başlığı İkinci Dünya Savaşı yahut da Nazi dönemi temerküz kampında kalan bir Yahudi şair şiirinin başına koyar: *"Ey Adem, neredesin?"* Tanrı üç kere haykırır, Adem ses etmez, cevap vermez. Üçüncüsünde: *"Ya Rab, sen her şeyi biliyorsun, benim nerede olduğumu nasıl bilmezsin?"* Allah: *"Tabii ki biliyorum nerede olduğunu ama bir de senin ağzından işitmek istiyorum"* der. *"Çalı çırpının arkasında saklanıyorum"* der. *"Niye saklanıyorsun?"* der. Çok güzel, müthiş bir şey, işte insan olmanın başı budur. Adem insanların atasıdır. Burada insanlık, ilk insan beden olarak yahut da varlık olarak önemli değil, bilinç olarak, burada bir bilinç ortaya çıkıyor ve insana mahsustur bu, hayvanda böyle bir şey yok. *"Utaniyorum"* diyor. *"Niye utanıyorsun?"* diye sorar. *"Çıplağım da ondan"* der. *"Sana demedim mi yasak meyveden yeme diye?"* diye

Allah sorar Adem'e, "Ya Rab, aldatıldım" der. "Benden başkasını dinlediğin sürece aldatılacaksın!" diyor.

Burada insanla ilgili bütün vasıfların belirlendiğini görüyoruz. Birincisi, karar verme yetisine sahip, bu hür olmak demektir. O yemiştten yemek veya yememek, bunu bize bir başka edebiyat devi tekrarlar. William Shakspeare: "Var olmak ya da olmamak." Var olmak yalnızca insana mahsustur. Şu hâlimle varım diyorum. Neye dayanarak var olduğumu söylüyorum? Düşünmeme dayanarak var olduğumu söylüyorum. Hayvanın bilinci var mı? Yok. Hayvan varlığı üstüne katlanamaz. Varlığını duyar, hisseder. Kedinin kuyruğunu çektiğiniz vakit bağırır, okşadığınızda hırıldar ama o anlık bir olaydır. Varlığının bilincinde değildir. Farkındadır, farkında olmakla bilincinde olmak ayrı şeylerdir. Bu Adem'in yasak yemiştten yemesi hür olduğunu ve hürlüğüne yanlış yönde kullandığının kanıtıdır. Bu kanıtını anlıyor, bilincinde, bunun ceremesini çekmek zorundadır. Mahkumiyettir günah, yalnızca kendisi çekmiyor, soyundan gelenleri de mahkûm ediyor. Buraya kadar İslam'la aynı yoldan gidiyor. Bu noktada İslam ayrılıyor. İşlediğin günah sana aittir, kimseyi bağlamaz. Şöyle diyebiliriz: Her koyun kendi bacağından asılır. Hıristiyanlıkta da bu böyledir. Bu günahı katmerleştiren Habil-Kabil kardeş cinayetidir. İsa'nın, yani Tanrı'nın oğlunun ilk kurtarma eylemi kendini burada gösteriyor. Tanrı insanın çektiği azabı bizzat kendi bedeni üstünde yaşıyor. Çarmıha gerilmek hadisesi o azabı, o felaketi bizzat yaşamaktadır. Bu azap insanı günahından kurtarmak içindir. Hem temel günahı, hem de Habil-Kabil cinayetinin günahını alıyor. Elektrikli süpürge gibi bütün pıslığı topluyor ve bu azapla önce ölüyor, sonra ölümden diriliyor. Ölüme gidiş safhalar hâlinde ve her safha başlı başına bir yaşantıdır. Buna yaşama felsefesinde ve edebiyatta *drama* denilmiştir. Drama ilkin tiyatroya, ardından da romana yol açar. Hıristiyanlık çıkışından önce var mıydı bu? Yunan'da var. Hıristiyanlık çok büyük ihtimalle bütün bu malzemeyi Yunan'dan almış olmalı. Bu görüntüler İsa'nın mensubu olduğu İbrani kavminde yok. Kavmin adı İbraniliktir. Yahudi bir din adıdır İslam gibi, Hıristiyan gibi ama İbraniler kendilerine Musa'ya gelen bu dini tekellerine aldıklarından, yayılmasını ya-

sakladıklarından, başka kavimlere sirayet etmesini istemediklerinden din zamanla kavmin de adı olmuştur. Bu da çok önemli bir nokta, yani Yahudilik bir din adı olmakla birlikte İbrani kavmi, İsrail kavmi Yahudi olarak anılmaya başlamıştır.

İsa'nın çarmıha gitmeden önceki safhalarda yaşadıkları Avrupa'da sadece edebiyatın değil, ahlâkın da görsel ifadesini kazanmıştır. Aslı yoldaşlarına Havari denilir. Bizde Peygamberimizin yoldaşları nasıl Sahabeyse, Hıristiyanlıkta da Havarilerdir ve bunların sayısı 13'tür. Bunların yanında iki kişi daha vardır. Bu 13'ten daha da önemli olan iki kişi vardır. Bu da çok önemli bir nokta, ikisi de kadındır. Birisi annesi Hıristiyanlığın efsanesinde Tanrı'nın annesi olarak geçer ve öz öğretisinde Hıristiyanlıkta Meryem kadının tartışılmaz üstünlüğünü, rahip olsun olmasın ilahiliğini temsil eder. O ruhban olma olmama daha ziyade erkek için söz konusudur. Bu dediğim çok ince bir ayrıntıdır ve öyle sanıyorum ki Hıristiyanların yüzde 90-95'inin bilmediği yahut da düşünmediği bir noktadır: Hz. Meryem örneğinden hareketle kadının şüphesiz olarak faikiyeti söz konusudur. İkinci kutsal yoldaşın da adı Meryem'dir. Bir fahişedir, Hz. İsa 13 Havarisiyle Galilee'den Kudüs'e yürüyerek geliyor, tam Kudüs surlarının önlerine geldiklerinde kalabalık görürler. Kalabalıktan bir veya birkaç kişi başlarını çevirip İsa'nın geldiğini görüyor. *"Ey İsa, bu kadın fahişe -yahut da zina etmiştir, tam olarak bilmiyorum o tabirin hangisini kullandıklarını, çünkü ikisi farklı şeyler- hangimiz ilk taşı atsın"* Çünkü Yahudilikte, Ahd-i Atik'te zina eden taşlanır. İsa *"Hanginiz en az günah işlemişse, o atsın"* der. Bu manzarayı gözünüzün önüne getirin, canlandırın. Eller iner, taşlar dökülür ve kalabalık dağılır. İsa gider, fahişeyi yahut da zina etmiş olan kadını çukurdan toprağı eşeleyerek çıkarır. Birinci derecede yoldaşı, arkadaşı, destekçisi olur ama bunda bir öncesi daha vardır. Kudüs'e daha önceki bir gelişinde Mimar Hiram'ın inşa ettiği Yahudilerin baş mabedi Süleyman Mabedine gider. Bu mabet tapınak şövalyelerinin baş sembollerindendir ve tapınakçıların hâlefi olarak kendini gören masonların da çok önemli bir sembol adıdır. Hiram'ın inşa ettiği bu tapınağa dalan İsa tapınağın zemin katında -birkaç katlıdır- tefeciler, kumarcılar ve benzeri adamlar

vardır. Bu durum tarihe dinin siyasete, yolsuzluklara alet edilmesinin sembolü olarak geçmiştir. Tapınağın zemin katında tefeciler kalırlar ve Hıristiyanlıkla Müslümanlıkta tefecilik çok ağır bir suçtur. Faizle çalışırlar. Bankacılık masalarda başlamıştır. Zaten banka sözü Latince *masa, sıra* demektir, Yunanca *trapéziden* geliyor. Böyle binalarda değildir bankalar, adam yolun kenarına tezgâhını kuruyor, orada paraları değiş tokuş ediyor. Atina'da başlayan bir olaydır bu, ön sermayecilik, proto-kapitalizm burada da vardır. İsa'nın yaşadığı çağda Kudüs'te bankacılık, tefecilik sürüyor ve dinler yolsuzluğa, namussuzluğa, hırsızlığa dur demek için gelmişlerdir. Dinin bir sebebi varsa o da budur. Toplumun sürüklendiği yolsuzlukları, kepezelikleri durdurmak, set çekmek üzere gelmiştir. İnsanın ahlâksızlığa direnmesi o derece zor bir iş ki daha zor hiçbir şey yoktur. Buna alıştırmak için ibadetler çıkmıştır. Askerin talim terbiye görmesi gibi; savaşa hazırlanan asker dünyanın en zor işi öleceksin ve öldüreceksin. Ahlâklı yaşamak, dürüst yaşamak, İslami bir ifadeyle söylersek elini ve gözünü harama yöneltmemek kadar zor hiçbir şey yok. Peygamberlerin ilk işi yoldan çıkmış insanlara savaş açmak, cihat olmuştur. Bu yoldan çıkmışlığın en bariz sahnesi Kudüs'teki mabedin zemin katıdır. Dağıtıyor ortalığı İsa, böyle yumuşak bir adam da değil, hani sana tokat atana öbür yanağını ver de... bunlar saçma sapan şeyler. Belki Musa kadar değil ama şiddetli bir adamdır. Vuruyor kırıyor, dağıtıyor ortalığı ve çıkıyor ve tabii bu büyük yankılara yol açıyor. İsa'ya karşı müthiş bir tepki dalgası belirlemeye başlıyor. Kim işletiyor bunları? Allah adına söz olan adamlar, hahamlar, kohenler işletiyorlar bu tefeciliği yapanlar, kimse onlara gözünün üstünde kaşın var diyemiyor. Kim bu adam dedikleri vakit, nereden bu cüret, bu cesareti kimden alıyor diye sorulduğu vakit Havarilerinden biri onun üstünlüğünü, gücünü tebarüz ettirmek için *Tanrı'nın oğlu* diyor. Bu Tanrı'nın oğlu olma efsanesi buradan doğuyor. Hiçbir zaman İsa kalkıp ben Tanrı'nın oğluyum demiyor. Bir daha giriyor mabede, bu sefer bodruma iniyor, bodrum bir genelev. Şimdi şöyle düşünün; mabediniz var, yani ibadet edilen bir yer ve dine en aykırı ne varsa orada yer alıyor. Birincisi, tefecilik var, yani faiz hesaplarının döndüğü bir

yer, faiz demek sadece yatırdığınız paradan daha fazlasını alma meselesi değil, her türlü alın terinin dışında kalan gelir demektir. Sosyalistlik, komünistlik dediğimiz şeyin ilham kaynağı dindir, Hıristiyanlıkla Müslümanlıktır. Hıristiyanlık daha da aşırı hatta, daha önce size örnekleri verdim. Hz. İsa "Zengin adamın cennete girmesi devenin iğne deliğinden geçmesinden zordur" diyor. "Alın teriyle sulanmamış hamurdan pişmiş ekmek gırtlakını, boğazını tıkasın" diyor. Şu beddua'ya bak! Alt kata iniyor, en aşağı görünen, hor görülen yaratık fahişenin ayaklarını yıkıyor. Bu Hıristiyanlığın sembolü hâline geliyor. Muhakkak Papa yılda bir veya ilk defa papa olduğunda -unuttum şimdi- bir kadının ayağını yıkar. İsa orada ne kadar kadın varsa, fahişe varsa hepsinin ayağını yıkıyor. Kadın zaten çok hor görülmektedir. Daha da korkuncu fahişe ve gidiyor o üst katta tefeciliğin yapıldığı yerleri yerle bir etmesi yetmiyormuş gibi bu sefer de iniyor, fahişelerin ayaklarını yıkıyor. Baş yoldaşı da -biraz sonra olacak ama katmerli artık, çünkü şayia çıkıyor ortaya- bir fahişedir. Hahamlar gidiyorlar Roma valisine, Pilatus'a ihbar ediyorlar: Bu adam ortalığı allak bullak ediyor, milleti baştan çıkarıyor. Pilatus İsa'yı çağırıyor, sorguya çekecek. İsa giriyor, Pilatus oturuyor. Çok ünlü bir laftır bu da, Avrupa zihninin baş ibarelerinden birisi hâline gelmiştir: "Ecce homo-işte insan" diyor. Alay mı ediyor, çok mu etkisinde kalmış bilmiyoruz. Çünkü İsa dediğiniz çubuk gibi bir adam, zayıf, avurtları çökmüş, avret yerlerini örten bir harmanisi var, saç sakalı birbirine karışmış bir hâlde, yani bir sefillik örneğidir. Burada da Müslümanlıkla Hıristiyanlığın tamamıyla ayrıldığını görüyoruz. Peygamberimiz yakışıklı, yüzü gözü yerli yerinde, kılığı kıyafeti aşırı olmamakla birlikte temiz, pak ve düzgün, şık diyebiliriz. Burada tam tersi döküntü hâlinde, ona mı işaret ediyor, yoksa o döküntü hâlindeki adamın arka planından mı etkileniyor bilmiyoruz ama bu söz Avrupa zihniyetinin en derin noktalarına damgasını basmış bir laftır: "Ecce homo!"

Dinlerde birlikte yemek son derece önemli bir olaydır, bir ibadettir. Bütün dinlerde topluluktur esas olan, cemaat ve o cemaati meydana getiren insanların dayanışması. Bu anlamda da bireyi esas alan sermayecilikle din birbirinin zıddıdır. Evet, vah-

det-vahiy dininde günah ve sevap sahibi olan bireydir. Karar bireye aittir ama yaşama düzeninde birliktelik vardır. Bu birlikteliğin -Hıristiyanlıkta da, Müslümanlıkta da öyledir- özünde, temelinde kadınla erkek vardır. O kadın-erkek birlikteliği öteki bütün birlikteliklerin esası ve merkezidir. Bizde de gene gözümüzden kaçan asıl birliktelik Peygamberimizin karısı ve kızıyla olan birlikteliktir. Peygamber olduğunu ilk belirleyen, tasdik eden, ısrarla Peygamber olduğunu bildiren bir kadındır: Hz. Hatice. Çünkü titremeler, ıspazmoz geçirmeden dolayı delirdiğini, aklını kaçırdığını sanıyor. Hz. Hatice olağanüstü kadın sezgisiyle bunun böyle olmayabileceğini, başka bir şeyin yürürlükte olabileceğini düşünüyor. Dayısına gönderiyor. Mekke'de o tarihlerde tuhaf bir dini akım var. Hıristiyanlıktan sapmış birtakım inançlar yürürlükte, dayısı da onlardan birine mensup, bu inanç gruplarından birine mensup ve o "*Sana tebliğ geliyor*" diyor. Hz. Hatice'den başka ve sonra diyebileceğimiz en yakını Hz. Fatıma'dır. Hz. Fatıma son derece mütedeyyin, Katolik Hıristiyanlarını da etkilemiş bir kişidir. Uzun süre İslam coğrafyasının bir parçası olarak yaşadığını bildiğimiz Portekiz'de Fatıma Mağarası vardır. Nedir bu mağara? Ya 19. Yüzyıl sonları ya da 20. Yüzyılın başlarında çobanlar, Hz. Meryem'i o mağarada gördüklerini öne sürmüşlerdir. Hz. Meryem o mağarada tecessüm etmiş güya ama mağaraya Maria Mağarası değil, Fatıma Mağarası denilmiştir. Fatıma'yla Meryem'i çakıştırıyorlar. Eski dinlerin, vahiy dinlerinin öncesindeki çok Tanrılı dinlerin efsane ağırlığı Hıristiyanlığa geçmiştir. Bu bakımdan Hıristiyanlıkta istemediğiniz kadar çok efsane vardır. Mucize, mucize, mucize, mucizeniz varsa izaha lüzum yok. Neden, sebep gösterme gereği yok. Mucize der, geçer gidersiniz. İslam özü itibariyle efsane yönünden olağanüstü derecede yoksundur. Öbür dinlerle mukayese edildiğinde ve Kur'an'da geçen efsanevari hikâyeler, meseleler çoğunlukla Müslümanlığın dışındaki Yahudiliğe yahut Hıristiyanlığa aittir. Özellikle de Yahudiliğe aittir, Hz. Musa'yla ilgili hikâyeden geçilmez. Bu Müslümanlığın hem gücünü hem de zaafını ortaya koyar. Zaafı şu: Bu kadar az yok mesabesinde mucizeye sahip bir dini -dikkat buyurmanızı rica ediyorum- akıl yoluyla anlatabiliriz. Mutezile kelamcılarının muazzam hatası

aklı Kur'an'ın üzerine bile çıkarma olayı karşımıza çıkıyor. Eş'arî de bundan pek beri değildir; akıl çok Mutezile'de olduğu kadar olmasa bile çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu neyi getirmiştir sonunda? İslam'ı inkâr eden Yeni Çağ çağdaşları -öyle diyelim- dini akıl yoluyla çürütmeye kalkarlar; halbuki din akla dayanmaz. Akılla izah edemezsiniz. Akıl mademki bir yaratıktır, yaratık yaratıyı izah etmekten acizdir. Mantıksız bir şeydir. Yaratılmış olanın yaratıcısını açıklaması, çözümlemesi tamamıyla bir mantıksızlıktır, saçmalıktır. Akılsız bir iş midir din? Hayır, biçimsel, felsefi akla uygun değildir ama akıselim sahibidir. Dinin, Müslümanlığın bildirdiği her şey akıselimdir, yani akla aykırı değildir. Yaşama düzleminden çıktığımız andan itibaren Allah'la ilgili, melekleriyle ilgili, Peygamberleriyle ilgili bildirdiklerimiz akla dayatılamaz. Tek kaynağı vardır: Kur'an ve Hadis, onun dışında bir kaynağı yoktur. Hıristiyanlıkta bu böyle değil, bunları çok iyi görmemiz lazım. Mademki biz Avrupalı oluyoruz, günde beş vakit kapaklanıyoruz Avrupa'nın kapılarına, hiç anlamadığımız, bize fersah fersah uzak gelen bu noktaları kavramamız lazım. Yani öyle pantolon, ceket, etek, topuklu ayakkabı, mini giysi giymekle Avrupalı olunmuyor. Kahvehanelerde oturup da mum ışığında biraz filtre kahve, cappuccino, bilmem ne yudumlamak, viski devirmek, vs. ile olunmuyor, bitmiyor işler. Ruhban madem ilahi bir varlıktır, ilahi insandır o hâlde *homo* değildir; Tanrı adamı, mucizelerle donanmıştır. Mucizenin başı Tanrı'nın oğlu İsa'dır. İsa çarمیha geriliyor; eti hamura, kanı kızıl şaraba dönüşüyor. Bunu mümin cemaate her pazar sunma yetkisi *homo dei'*ye, ilahi adama verilmiştir. Papaz her pazar ibadetin başında yarım kadehte bir damla şarap alır, mümin İsa'nın kanıyla yücelir ve etinden de bir parça alır ve yerine oturur. Bu ilahi antlaşmanın teyididir. İlahi anlaşma Hıristiyanlıkta doğduğunuzda vaftizdir. Yahudilikteyse sünnettir. Kadının Yahudilikte anlaşmaya girmesine lüzum yok, o bizatihi Tanrı'dan el almıştır. Tanrı ona çok kızmıştır başta Adem'i aldatmış diye ama daha sonra o öfkesini çeker kadından. İslam'da başlangıçtan herhangi bir anlaşma yoktur. Çünkü bu dünyadaki anlaşmanın öncesini ahirette halletmişiz. Hıristiyanlıktaki hürlük Adem'in cennetten kovulma olayındadır, Müslümanlıktaki hürlük

Allah'ın dünyaya gelmeden önce sorusuyla ortaya çıkmaktadır. "Rabbimiz miyim?" diye sorduğunda, "evet, gerçekten bizim Rabbimizsin" cevabını veriyor bütün insanlar. Çok büyük bir ayrılık burası, farklılıktır. Niye farktır? Daha sonra oluşacak kültür ve onun toplumsal ifadesi demek olan zihniyette kendini belli etmektedir. Hıristiyanlık İsa'nın mı, Pavlus'la Petrus'un mu dinidir sorusu açıktır. Çünkü bütün Hıristiyan belirlemeleri Pavlus'la Petrus'tan kaynaklanmaktadır. Kitab-ı Mukaddes doğrudan doğruya Allah'la İsa arasındaki bağlantıyı yansıtmıyor. İsa'nın dört Havarisinin şahadetidir bu, Müslümanlığın propagandasını yapmak için söylemiyorum, tarihi bir gerçeği tebarüz ettirmek için söylüyorum. İncil'i biz halis Kur'an'dan tanıyoruz; inanıyorsak tabii, tekrar ediyorum, bunun bir kanıtı yok, mantıkça bir ispatı olamaz. Allah'ın varlığına inanıyorsak ve onun bir tebliği vardır diyorsak Hıristiyanlık dediğimiz tebliği Kur'an'da görüyoruz. Çünkü Hıristiyanların Hıristiyan tebliği doğrudan İsa'nın değil, Havarilerinin talepleridir ama Hıristiyanların açısından baktığımızda bu Havariler Tanrı'nın adamlarıdır. İsa'nın mesabesinde olmamakla birlikte Tanrı'nın adamlarıdır. Bir silsile-i meratib var, bir sıra düzeni var. En üstte İsa, onun altında biri hain çıkmış 13 Havari var. Hıristiyanlığın en önemli ahlâk kırılmalarından biri ihanettir. İsa'yı ihbar eder on üçüncü, o yüzden bugün Avrupa'da 13 rakamı uğursuzluktur.

SALONDAN- Caferîlere nasıl geçmiş?

TEOMAN DURALI- Orada da benzerlik var, evet, çok büyük benzerlikler var. Malum orada da ruhban vardır. Allah'ın tebliği Kur'an'la bitiyor. Hıristiyanlıkta öyle değil, İncil'le bitmiyor iş; ruhban Allah'tan tebliğ almaya devam ediyor. Caferîlikte de öyledir. Tam böyle değil tabii, biraz yanılttım ben, sadece Ayetullahlar esaslı bir biçimde yorumlama hakkına haizdirler. Halbuki Papa doğrudan tebliğ almaktadır, ileti almaktadır. Zaman zaman Hıristiyan tarihinde şûra toplanır. Concilium/Konsil toplanır ve orada yeni birtakım maddeler yürürlüğe girer. Şimdi aklımda değil o maddeleri, benim bildiğim bu maddelerin ayrıntılarını bilen, bunları inceden inceye çalışmış Türkiye'de iki kişi vardı: Biri

rahmetli hocam Ahmet Yüksel Özemre, öbürü de Aytunç Altındal. Papa tebliğ alır sadece ve papa efradıyla, on üç adamıyla toplanır, bunu tartışır. Gerçi 1962'de daha genişletilmiş bir şûra vardı ve bunları hayata geçirirler. Çünkü din yaşanmak üzere gelir. Yani din böyle alıp da bir rafa koyarsınız, sonra geçip seyredersiniz; öyle değil, yaşanmak için vardır. Yaşanmasını ortadan kaldıran tabii Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetidir. Oraya geleceğiz daha inşallah.

Buradan hareketle Avrupa'da, özellikle Katolik kesimde hayatı çekip çeviren ruhban zümresi olmuştur. Neden Katolik kesimden bahsediyorum? Çünkü Hıristiyanlığın öbür kanadı olan Ortodoksluk Müslümanların, öncelikle de Türklerin hâkimiyet sahasında kaldığından Hıristiyanlığı temsil edememiştir. Hıristiyanlığı temsil eden, Hıristiyanlığın sancağını taşıyan Katoliktir ve onun kutsal merkezi Vatikan'dır. Kiliseler Vatikan'ın devamıdır, temsilcisidirler. Bu anlamda kiliselerin dokunulmazlığı vardır. Büyük Fransız romancısı Victor Hugo'nun *Sefiller*'ini okuduğunuzda bunu görürsünüz. Adam sıkıştıkça kiliseye sığınır ve kiliseye giremezler. Ruhban olmayan kiliseye giremez. Aynı şekilde papazı sıkıştırılmazlar. Cinayet işliyorsun, olmadık işler yapıyorsun. Pazar gidiyorsun papazına, günah çıkarıyorsun. Ondaki hukuk, adli merciler bilgi alamazlar. Papaz kesin sükutla yükümlüdür ve Allah adına affeder veya etmez. Ruhban bu, bunu birkaç oturum size tekrar ettim. Çünkü çok ama pek çok ağırlığı olan, önemi olan bir olaydır. Ruhban olmayansa -onu da söylediğimi sanıyorum, tekrar edip burada keseceğim- dört sınıfa ayrılır: Soylular -onlar da ikiye ayrılırlar: Asilzadelerle toprak zadelisi, zanaatkârlar ve rençperler, toprağı işleyenler. Bu üçlü sınıfın altında köleler vardır. Roma'nın çöküşüyle birlikte Rumeli'yi istila eden Germen boyları savaşırdılar, sadece savaşır ve Hıristiyanlık indinde çok aşağılık bir iş olan ticarete asla uğraşmazlar. Onu dokunulmaz raddesinde görülen, kabul edilen Yahudilere bırakırlar. Size alışverişlerin yapıldığı pazar yerlerinden bahsedip etmediğimi bilmiyorum ama etmediysem haftaya orayla başlayalım. Bugün yine sizi çok fazla işgal ettim, hayati önem taşıdığına inandığım sorunlara temas etmemiz gerektiğini

saniyorum. Teşekkür ederim, buyurun.

SALONDAN- Hocam, vicdan Allah'ın insanda konuşan sesi dedik, Mutezile de akli Kur'an'dan üstün tutuyor dediniz. Peki, onlar diyemez mi bizim burada akıl diye kastettiğimiz şey vicdandır, bu farkı nasıl yapacağız?

TEOMAN DURALI- Farkımız yok, dediğin çok doğru, akıl aslında dinî, İslami bir tabir, akli dinden çıkarmamızın tek sebebi Yeni Çağın böyle bir şeye tevessül etmesiydi. Daha sonra söyleyecektim ama mademki sordun, şu insan olsun burada da Tanrı olsun, sümme haşa, buradan buraya bir kablo uzanmaktadır. Bunu ben çok iyi tecessüm ettirebiliyorum mühendis olmamakla birlikte, babam öyle olduğundan tüm çocukluğum, gençliğim hep bu elektrik mühendisliği havasında geçti. Hiçbir vakit elektrik üreten merkezden binalara, kuruluşlara doğrudan doğruya akım verilemez. Verdiğin takdirde yakar bitirirsin. Arada trafo dedikleri bir güç indirme merkezi vardır. Akli Allah'tan gelen cereyanı indiren ve anlaşılır kılan bir ara merkez gibi düşünelim ve onun benim içimde yayılan kabloları da vicdandır. Ne yaptılar Yeni Çağ'da? Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti dediğimiz olayda şu kablo kesildi. Bu kendinden menkul bir kaynak, bir memba olarak kabul edildi. Yani artık enerjisini buradan almıyor, kendinden diyor. Nasıl oluyorsa bilmiyorum, hiçbir Yeni Çağcı da bana bunu izah edemedi. İzah edilir bir tarafı da yok. Akıl en üst merci, daha üstü yok. Akıl sahibi insandan hareketle insanlık, hümanizma anlayışı çıkmıştır. En yüksek, en üst merci akıl sahibi insandır. Akıl sahibi varlık olan insan ve dediğim gibi aklın vicdana bağlantısı yok. Zaten vicdan var mı, yok mu belli değil. Agnostisizm denilir buna, bilinmezcilik, Tanrı var mıdır, yok mudur bilinmiyor, beni ırgalamıyor anlayışı getirilmiştir. Çünkü yok diyemiyorsunuz. Yok dediğiniz mantıkça vardır. Diyelim ki adınız Fatih, Fatih nerede denildiği takdirde burada yok. Fatih var ki Fatih'e yok diyorum. Hiç ile yok arasındaki fark budur. Yok var olan bir şeyin o sırada orada bulunmamasıdır; var olmasa hiç üstüne konuşamayız. Tanrı hiçtir diyemezsin, mantıksızlıktır. Ancak var mıdır, yok mudur bilmiyorum arkadaş deme imkânına sahibiz. Yani ateizm, tanrıtanımazlık mantıksız bir şeydir.

SALONDAN- Hocam, ben sizin bir konuşmanızda dinlemiştim, tam hatırlayamıyorum ama şöyle: İnsan iyiyle kötüyü bilemez, iyinin ne olduğunu söyleyen dindir ama şimdi burada mesela, vicdan bize iyinin ne olduğunu söylüyor.

TEOMAN DURALI- Ama vicdanın, aklın da kaynağı kutsal kitaptır, tebliğdir. Bunu din açısından size anlattım, Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti bunu inkâr eder. Akıl kendinden menkul derken bunu kastediyorum. Tebliği nazarı itibara almıyor. Tebliğ Adem'den beri var. Yani sadece Tevrat, İncil, Kur'an olarak gelmiyor bu bize, öteden beri her zaman her boya, her kavme Peygamberlerle tebliğ gelmiştir. Bize 99'u sayılır ama adı sanını bilmediğimiz daha ötesi de muhakkak var.

SALONDAN- Peki, Mutezile burada kitabı aradan çıkartıyor mu?

TEOMAN DURALI- Hayır, kitabın çözemediği sorunu önce akla götüreceksin, akli kitapla uyuşturacaksın. Eş'arî kitabı ve hadisi esas alıyor ve aradaki bağlantıyı akılla kurabilirsin diyor.

SALONDAN- Dinde akıl dediğiniz bilinç düzeyi benim anladığım kadarıyla. Peki, bilinç üstü tam olarak nerede yer alıyor?

TEOMAN DURALI- Allah'ta.

SALONDAN- Yeni Çağdakiler bize bilinç üstünü daha farklı anlatıyorlar çünkü, işte filozoflar bilinç üstünün...

TEOMAN DURALI- Bilinç üstünden bahsetmiyorlar. Sen Freud'a gidiyorsan, bilinçdışıdır o, Freud'un bilinçdışı dediği anlaşılan bir şey değil. Onu bize gelmiş geçmiş en büyük dâhilerden biri Kant anlatıyor. Tasavvur gücü dediğimiz bir şey var. Dünyaya geldiğimiz andan itibaren, hatta öncesinde ana rahminde de olabilir, bir bombardımana tabi tutuluyoruz. Yani varlık bulduğumuz andan itibaren biz bir top ateşine tâbiyiz. Bunlardan pek azının izi kalıyor bizde, birçoğunun izini bulamıyoruz. İzini bulamadıklarımız hayatımızın belli anlarında kendini beklenmedik biçimde duyurabiliyor; sezgi diyoruz buna. Bunu başka dinden

olanlar; Hindular, Budacılar, vs. önceki bir hayatın hatırlanması şeklinde telakki ediyorlar. Bizde yok o, önceki ve sonraki hayatlarımız, ahiret hayatında buradaki renkler yok. Ne var bilmiyoruz, bize anlatılmıyor.

Sufiler, mutasavvıflar öz bilinç gibi terimleri kullanmamakla birlikte bizi o noktaya götürebiliyorlar. Bunu Kur'an'dan hareketle mi yapıyorlar, yoksa bizi çok ama çok etkilemiş olan Eflatun'dan mı ötürü yapıyorlar tam anlamış değilim. Bazı arkadaşlarım, talebelerim, daha sonra can dostlarım olmuş kişiler bunun Kur'an'dan kaynaklanmadığını öne sürmektedirler. Bundan tam emin değilim, Kur'an'ın belki satır aralarında buna ilişkin birtakım telmihler olabilir ama Eflatun'da çok açık bir şekilde ahiret hayatında da yaşananların olduğunu ve bunların hatırlanmasıyla burada yol aldığımız söylenir. Benzeri bir etkiyi İslam doğudan da, Hinduluktan almıştır. İslam'da çok etkili iki ana kaynak vardır: Batı'dan Eflatun ve yeni Eflatunculuk, Doğu'dan da Hinduluktan gelen şeyler vardır. Hinduluğu sevmemiştir Müslümanlar nedense, hep bir çeşit küfür gibi telakki etmişlerdir. Eflatun'u canı gönülden almışlardır. Hatta Gazzâlî bile Eflatun'a hiçbir şey söylemiyor, âdeta günah sayıyor ki Eflatun "ilahi" diye geçer İslam kaynaklarında, o derece benimsemişizdir biz onu, o bakımdan bu bilinçdışı, bilinç ötesi o olabilir kanısındayım ama Kant'a bakarsak dünyada yaşadıklarımızın toplamıdır, belli belirsiz bizde kalan bir arka plan ışması gibi. Dünyaya gelirken İslam'ın ak sayfa dediği olayı Hıristiyan olmasına rağmen Kant da söylüyor.

SALONDAN- Hocam, dinle ahlâk münasebeti hakkında sizin söylediklerinizi, akıl yürütmenizi ben biraz sorunlu buluyorum. Günah-sevap ve ilahi vaatler gibi kavramlar bence ilahi anlamdaki ahlâka zarar veren kavramlar, çünkü bunlar araçsal, çıkarıcı zihniyetin bir öğeleri bence, halbuki Kant ne diyor? İnsan Tanrı için bile araç olamaz.

TEOMAN DURALI- Kant tamamıyla dinin özünden sesleniyor bize, ona göre ahlâk şartsız buyruktur. Karşılıklı beklemiyor. Ne dedim size biraz önce? Hıristiyanlığa taban tabana zıt demiştim sermayecilik, hatırlar mısınız? Bizi şaşırtan şu: Sevap, yani Al-

lah'ın dilediğini yaparsak ırmakları olan cennete gideceksin, hurriler gelecek, hanımlara ne var onu bilmiyorum. Şu olacak, bu olacak. Onlara bir şey yok, çünkü küçümsediğimden değil, erkek hayvanla insan arası bir yerlerde dolandığından ötürü ona böyle vaatler; kadın halis insan, hacet yok. Saftır o, hasta değilse, şusu busu yoksa böyle bir derdi yok. Bunlar niye var? Kapitalist anlayıştan ötürü değil, din her seviyede insana hitap etmektedir, herkese hitap etmektedir. Yani akıl baliğ herkese, aklını kaçırmış adama tabii ki bir şey demiyor ama akıl baliğ her Allah'ın kuluna din hitap etmektedir, etmek zorunda. Bunda ortalama zekâdan Einstein'e kadar gidebilirsin. Onun anlayacağı bir şey söylemen lazım. Dinin özünü yansıtmaya kalksa o dediğim zekâ fukarası adam hiçbir şey anlamayacaktır ama kast olunan Kant'ın dediği o şartsız buyruktur. Neden? Ölümden sonra ne olacağımız bilgi açısından kesin bir karanlıktır. İman ediyoruz sadece, bilmiyoruz, kesin bilgisizlik ölümlle başlar. Allah şimdi buralarda bir yerde oturan, elinde asası olan somutluğa yakın bir kişi, bir varlık değil ki ben kimden bir şey beklerim? Bir varlıktan bir şey beklenir, anlatabiliyor muyum? Varlık nedir? Zaman ve mekân boyutlarında yer alan bir varlıktır. Tanrı'nın varlığının kanıtı mantıkça imkânsızdır. Tanrı kanıtlanamaz, hiçbir surette kanıtlanamaz. İnanırsın ya da inanmazsın. O inancın kesinkestir, öyle olmadıkça da o inanç ilahi inanç değildir, yani iman değildir. Ne demektir kesinkes? Hiçbir şekilde soru konusu kılınmayan; bu günahtır manasında değil, mantıksız da ondan, anlatabiliyor muyum? Gereğesini gösteremeyeceğin, veremeyeceğin, kanıtına sahip olamayacağın bir iddia imandır. Dinin bütün buyrukları böyle söylediğim bir varlıktan neşet eden buyruklardır. Karşılığı yoktur. Yapmak mecburiyetindedesin. Dinde hak yoktur, sadece ödev vardır. Ödevden başka bir şey yoktur. Benim hakkım yaşamak. Hayır, senin ödevin beni yaşatmaktır, benim de ödevim seni yaşatmaktır. Hepimiz dünyaya dini açıdan baktığımızda belirlenmiş ödevlerle geliyoruz. Kaderimizin yani Allah'ın belirlediği bir olaydır. Seni ayakkabı boyacısı yapmıştır, beni lokantada hizmet eden uşak yapmıştır, bilmem kimi cerrah kılmıştır, değişebilir mi bunlar? Değişir tabii, değişebilir ama hangi kategoriye giriyor-

sa, o kategoride bir tek de ödev değildir, bir sürü baba ödevin vardır senin üstünde, mesleğin ödevi vardır, şu ödevin vardır, bu ödevin vardır. O ödevleri yerine getirmekle yükümlüsün. Nerede girmiştir hak? Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetinde girmiştir. O demin dediğim dine kesinlikle uymuyor ama hep öyle gösterilmiştir ve buna isyan eden adamların başında Martin Luther gelir. *“Hıristiyanlık böyle değil”* diyor Luther, *“Tanrı karşılık bekleyen, karşılığını vermediğin sürece seni adam yerine koymayan bir varlık olamaz”* diyor. İşte şunu şunu yaparsan cennete girersin. Kim verecek? Papaz mı verecek sana, böyle zırva olmaz, böyle saçmalık yok. İlk yaptığı iş Hıristiyanlıkta çok katı olan o sıra düzenini kaldırmaktır. Katoliklikte karşılaştığımız ruhban sınıfının sıra düzenini tarumar etti. Böyle bir şey yok, hepimiz Allah'ın karşısında biriz. Sevabımızla, günahımızla tartılırız. O günahın cezası ne olur? Bunu bilmeyiz, o O'na ait bir şeydir. Bunlar sadece bu dünya için söz konusudur, hukukta geçer bu, çünkü onun indinde -bizde de öyledir- söz konusu olan niyettir. Dünyada niyetin önemi yoktur. Hukuk hiçbir zaman senin niyetini esas almaz, eylemlerin söz konusudur ama Allah'ın indinde niyettir asıl olan, Peygamber böyle diyor: *“Eylemler niyetlere göre düzenlenir, şekil alır”* O niyetin karşılığı yoktur işte, ben bu adamı ameliyat edeyim, iyileştireyim ama iyileştirdiğini söylemeyin, yine mangırlarını çekip cebime atayım. Eylemim iyi mi? İyi, ameliyat ettim, iyileştirdim ama niyetim kötü. Küçük bir örnek olarak verdim.

SALONDAN- Hocam, İslam Hint'le anlaşılamamıştır dediniz. Doğu-Batı medeniyeti ayrımında İslam Batı'da mı, Çin muhitinde değil mi?

TEOMAN DURALI- Batı'da, onu söylemiştim size daha önce, batı medeniyetleri camiasında yer almıştır. Her şeyden önce Batı medeniyetleri camiasında vahiy, vahdet din olayı vardır. Hint doğu medeniyetleri camiasındandır. Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetiyle batı medeniyetleri camiasında da bölünme olmuştur. Dine dayalı medeniyetlerle dine dayanmayan medeniyet ayrımı ortaya çıkmıştır. İlk kurulan Orta Çağ Hıristiyan medeniyetidir. Yenilen, iptal edilen taraf, ondan sonra İslam medeniyetine

yüklenmişlerdir. Gördüğüm kadarıyla onu da yere serdiler özellikle de Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla birlikte, yani batı medeniyetlerinin içinde artık çatışma olayı kalmamıştır. Doğu'da zaten medeniyet yok artık, yani bir Hint medeniyetinden, Çin medeniyetinden bahsedemeyiz, yok onlar.

SALONDAN- Hocam, mesela Pers-Yunan kavgası veya onun devamı, daha öncesi... Truva?

TEOMAN DURALI- Pers de Doğu medeniyetleri camiasının bir mensubuydu, doğu medeniyetlerindendi. Yunan batı medeniyetlerinin en evvelkilerinden biridir, Yunan medeniyeti yahut Eski Çağ Ege medeniyeti de diyebilirsiniz. Truva bir kere yanlış bir tasavvur, çünkü Truva Pers değildi, Doğu değildi, o da Yunan'ın bir parçasıydı, Yunanca konuşuyorlardı, sonradan uydurma bir olaydır, Avrupalı tarihçilerin şehir efsanesi. Çünkü Truva dediğim gibi Pers değildir.

SALONDAN- Hocam, otuz yıl üzerinde çalıştığım bir eserim var demiştiniz, konusundan biraz bahseder misiniz?

TEOMAN DURALI- Temelde biyoloji felsefesi ama onun en önemli sorunu evrimi çok uzun boylu ele alıyorum ve evrimden ortaya çıkmış sorunları, bunların da başında belirli bir ideolojiyi inceledim. Bu ideolojinin tabiatımıza aykırılıklarını, insana aykırı taraflarını anlatmaya çalıştım. Buradan evrim olmasa bile evrimciliğin, evolüsyonizmin yol açtığı zararları göstermeye gayret ettim, ediyorum. Bir türlü bitmeyen senfoni gibi bir şey oldu o, aslında bu kadar uzun sürünce içindeki bilimsel belirlemeler de eskimeye başlıyor. Çünkü çok hızla ilerleyen bir bilim biyoloji, özellikle de moleküler genetik, gel zaman git zaman yeni ortaya çıkan olayları da buna dâhil etmeye çalıştım ama şimdi de nefesim tükendi. Artık dediğim gibi bir yerde noktayı koymam gerekiyor. İşte bütün kabahati hastalığımda buluyorum. Bir kere idmandan kesildiğiniz vakit sonra tekrardan spor yapmaya mecaliniz kalmıyor. Mesela, ben eskiden koşardım. Bir hafta koşmadığım vakit yeniden sanki koşmaya başlıyormuşum havası doğardı. Kitapta da öyle oldu, öyle bir yıl ara verince Karl Marx'ın deyişiyle kitabıma yabancılaştım.

SALONDAN- Hocam, bir sözünüz var, başkası için yaşamakta sahici olmaktan çıkıyorsunuz, bunun manasını ben düşündüm, taklit olabilir mi?

TEOMAN DURALI- Taklit evet ama bu başkası için yaşama değil, şu olabilir: O sözümü hatırlamıyorum. Sadece bu sizin söylediğiniz laf üzerine yorumluyorum. İki türlü başkası için yaşayabilirsin. Ya hayran olursun, taklit etmek istersin, gözüne girmek istersin, o çok kerih bir iştir; ya da kendini feda edersin, ona kendini adarsın. Bu da yine ikiye ayrılır: Adanacak adamlar vardır, adanmayacak insanlar vardır. Bir zalimin, müstenidin yoluna kendini koyarsın, bu çok kötü bir şeydir. *“Zalime karşı çıkmayan ondan beterdir”* diyor Hz. Peygamber yahut da bu mealde bir şey, olağanüstü bir belirlemedir bu. Bir de hak yolunda yürüdüğüne inandığın çok sevdiğin bir insana kendini adarsın. Bu çocuğun olabilir, karın olur yahut kocan olur, sevgilin olur, annen olur, çok yakının olan bir insan; bu tabii son derece yüce bir şeydir, üstün bir şeydir. Önemli olan bu adamda kendini kaybetmemendir. Öyle söyleyince aklıma tarikat geliyor; şeyhinin iki kaşı arasına dikeceksin gözünü ve kendini onda kaybedeceksin. Bu da büyük ihtimalle Hinduluktan bize gelme bir olay olsa gerek, çünkü bizde yasaktır Müslümanlıkta, Allah’a kendini adamaktan gayri bir şey olmaz. Müthiş bir şeydir bu, yani kulun kula kendini adaması olmaz, yasaktır. Olumlu saydığım adanma, ödevin gereği o insanı yaşatman ve onun için bütün imkânlarını seferber etmen manasına gelir. Adama deyince kişiliğini, seciyeni yitirme anlamına gelir ki bu çok kötü bir şey. Cemaat hâlinde yaşamamız istenen bir şey tabii ama hiçbir zaman bireyliliğimizi yitirmeyeceğiz. Her zaman o varlığını sürdürmek zorundadır. Çünkü birey olarak yaratıldık ve yaratma hiçlikten meydana getirmeye göre her birimiz hiçlikten meydana getiriliyoruz. Bir kere ol dedi, her şey oldu değil, yanlış anladığımız bir olay, her birimiz hiçten var edilmekteyiz. Öyle görmek lazım ve bu anlamda eşsiziz. Eskilerin zevce ve zevç tabirine karşılık şimdi eş, iğrenç bir laftır, büyük bir sapmadır. Eş, matematikte olan bir şeydir sadece.

Galiba bu akşam bu kadar, hepiniz de sağ olun efendim.

Kavimler Göçü ve Batı Roma'nın Yıkılışı

TEOMAN DURALI- Efendim, Orta Çağ Batı Roma'nın çöküşü 300 küsurlardan İstanbul'un fethi 1453'e değin süren çok geniş bir dönemdir. Bu çağ, üç kısma ayrılmaktadır: Erken devir 400. yüzyıldan ilk devletin kuruluşu Fransa'nın ortaya çıkışı, yani Frank Krallığının teşekkülüne kadar 400 küsur yıllık bir süredir. 800'den Rönesans'ın meydana çıktığı 1200 küsurlara kadar klasik dönem ve 1200 küsurlardan 1453 -yahut 1492 Amerika'nın keşfi de olabilir- geç devir. Erken devir karanlık çağ olarak nitelenmektedir. Bu 400 yıllık sürede Avrupa'da siyasi ve ona bağlı olarak iktisadi karışıklıklar var. Devlet dediğimiz bir yapıyla karşılaşırız. Avrupa genelinde derebeylikleri var. Bunlardan daha önce size bahsetmiştim, Roma topraklarını işgal eden Germen boyları ele geçirdikleri topraklarda hâkimiyet kurmuşlardır. Belli başlı Germen boyları var: Gotlar, Vandallar, Franklar, Saksonlar, Süebiler, Vikingler, Angıllar, Jutlar belli başlıları. Gotlar ikiye ayrılmışlardır: Batı ve Doğu Gotlar; Ostrogotlar Doğu, Vizigotlar Batı Gotlarıdır. Gotlar İskandinavya'nın doğusundan hareket ediyorlar. Goldland adasından aşağıya, Balkanlara iniyorlar ve iki kola ayrılıyorlar. Bir kol Doğu Roma, Bizans topraklarına doğru ilerliyor, İstanbul istikametinde geliyor, bir kol batıya yöneliyor. Batıya yönelenler Alp Dağları'nın kuzey eteklerinde yerleşiyorlar. Öbürleri de Tuna civarındalar. Roma sınırlarını zorluyorlar, Roma bunları önce almıyor. Bugün gördüğünüzün bir benzeri; nasıl ki bugün Avrupa hudutlarında Suriye'den, Irak'tan, Afganistan'dan, Afrika'dan kopan göç dalgaları durduruluyorsa, o tarihte de Roma hudutlarında bu boylar, Germen boyları durduruluyorlardı. Ne zaman ki doğudan Hunlar batıya doğru harekete geçmişlerdir, o vakit bu Gotlar kıpırdamaya başlıyorlar. Can hav-

liyle hücum ediyorlar Roma topraklarına, Doğu Roma çaresizlik içinde bunları kabul ediyor.

Tarihte iki benzer olayla karşılaşılıyor. Germenlerle Türkler, göçer boylardır ve medeniyet kapılarına dayanmışlardır. Nasıl ki Germenler Roma sınırlarına dayanmışlarsa, Türkler de ilkin doğuda Çin hududuna sürekli hücum ediyorlar. Çünkü medeniyet merkezlerinde servet vardır. İnsanın en önemli hasleti eline servet geçirmek, hayatını rahatlatmaktır. Konargöçer yaşayan insanların rahatı yerinde değildir. Yerleşik medeniyet toplumları rahatları, keyifleri yerine geliyor. Bugün de öyle, bildim bileli insanımızın Avrupa, Amerika'ya müthiş bir rağbeti vardır. Almanya hudutlarını açtığında -Altmışların sonlarında Yetmişlerin başlarında- Türkiye âdeta boşalıyordu. İpini koparan Almanya'ya kapağı atıyordu. Ağrı'dan, Hakkari'den, Yozgat'tan neresi olursa olsun böyle kitleler hâlinde gidiyorlardı trenlere atılmış, Ankara'ya, İstanbul'a, İzmir'e, buraya uğramadan, daha buraları görmeden adam olduğu gibi hop o taraftaydı çuvallarıyla, tahta bavullarıyla, tabii ki siz onları görmediniz ama ben o kavimler göçüne şahit olmuşum. Müthiş bir şeydi, nelerle gitmiyorlardı? Sucuklarıyla, pastırmalarıyla, neredeyse tavuklarını götüreceklerdi yanlarında da olmadı, o hâlde gittiler, orada gettolarda yaşadılar. Getto Yahudilerin yaşadıkları bölgelerdir Avrupa'da, yasak Yahudilere öbürleriyle, Hristiyanlarla yaşamak, onlara ayrı bölgeler ayırıyorlar şehirlerde, bunlara "getto" denilmiştir. Bizimkiler de öyle gettolarda yaşamaya başladılar Münih'te, Berlin'de, Düsseldorf'ta, Köln'de, vs. Sadece halk tabakalarında değil, saygıdeğer aydınlarımızın da hep gözlerinde Avrupa, Amerika buram buram tütmüştür. Dalga geçtiğime bakmayın diyemiyorum, çünkü herhâlde bu hasreti duymayan tek kişi ben oldum bu memlekette, bilmiyorum başka üç beş kişi daha var mı? Ben görmedim, hiçbir zaman beni çekmemiştir, hâlâ bugün bile sorsanız Paris'e mi gitmek istersin, Ulan Batur'a mı? Ben Ulan Batur'a gitmek isterim derim yahut da Moğolistan'ın Bayan Ölgii'sine gitmek isterim, oralar beni çok çekiyor. Hatta Türkiye'de de Ankara'da mı oturmak istersin -İstanbul'u söylemiyorum, o gönlümüzün tahtında oturuyor- yoksa Çemişkezek'te mi? Çemiş-

kezek'i on kere tercih ederim Ankara'ya mesela, Çemişkezek'e gideniniz var mı bilmiyorum, çok güzel bir yerdir Çemişkezek, öyle çemiş dediklerine bakmayın, Türkiye'nin en şehirleşmiş, en güzel, en mamur şehirlerindendi. Hâlâ öyle mi bilmiyorum, 84'te gördüm ve hayran oldum. Arkasındaki mağaralarda saklanmam gerekse beni bir daha bulamazsın, yeter ki beslesin biri oraya gelip o mağaralarda, dev mağaralar var, arkasında dağlar. Tunceli'nin bir kazasıdır Çemişkezek; Dersim. Her neyse, Germenler de Roma kapılarında aynı böyle aç kurtlar gibi oturuyorlar. İmkan buldukları anda Roma topraklarına saldırıyorlar. Roma'nın medeniyetinden yararlanmaya çalışıyorlar.

Roma tarihte gelmiş geçmiş en esaslı devletlerden biridir. Bir devlet örneğidir, imparatorluk devletidir. Şehir devleti filan değil, ilk kurulduğunda öyleydi ama onu boş verin, 1000 yıllık bir tarihi var. Muazzam bir süre ve bu 1000 yıllık süre Avrupa zihniyetine, Hıristiyanlığa damgasını basmıştır. Kıyamete yaklaştığımızda İsa'ya benzer Deccal dedikleri biri gelecek yeryüzüne ve insanlığı felakete sürükleyecek 1000 yıllık bir düzen kuracak. Sonra asıl İsa, Mehdi gelecek ve Deccal'i yenecek ve insanlığı Tanrı'nın huzuruna, mahkeme-i kübraya hazır hâle getirecek. Yani kıyamet kopacak ve düzgün ve düzenli bir biçimde insanlık İsa'nın arkasında Tanrı'nın yargısına hazır hâle getirilecektir. Hep bunlar Roma örneğine uygun olarak 1000 yıllık süreler hâlinde düşünülmüştür. Hitler de kurduğu devletin 1000 yıl süreceğini söylüyordu ama biraz daha az sürdü, on üç yıl ancak ayakta kalabildi. Çok feci bir biçimde yıkıldı, battı. 1000 yıl tabii bir zaman süresi olarak düşünülmemeli, çok uzun süre olarak tasavvur edilmeli, çünkü Avrupa'nın medeni kısmı Roma'dan başka bir şey görmedi. Hep Roma vardı, Roma'nın dışında var olan ise insandan sayılmadı. Barbarların diyarı olarak görülüyordu. Bu Barbarlar birkaç kola ayrılıyor tabii, hepsi aynı değil ama Romalıların gözünde onlar hep birdiler. Romalıların tanıdığı ilk Barbarlar kuzeylerinde Gauller, bugünkü Fransa'nın yerlileri Keltlerdir. İspanya, Portekiz, İngiltere, yani Britanya'da da Keltler oturuyordu. Britanya adı zaten Keltçedir. Buradan hareket eden bir Kelt kolu, Galatlar Orta Anadolu'ya kadar uzanır, bizim

Galata'nın adı da oradan geliyor.

Roma ilkin Keltlerle boğuştu, onları hâkimiyetine aldı. Şekil itibariyle bunlar Romalılara benzemiyorlardı. Romalılar Akdenizli insanlardı. Ufak boylu, koyu tenli, koyu renkli saçları var. Karagözlü yahut da kahve gözlü insanlar, Keltlerse uzun boylu, kızıl saçlı, yeşil gözlü insanlardı. Bunların kalıntısı İrlandalılar, İskoçlar, bir de İngiltere'nin batısında Wales denilen yerde yaşıyorlar karışmamışlarsa. Daha sonra Roma Germenlerle karşılaşılıyor ama Germenlerin başka bir boy olduklarını önce bilmiyorlar. Farkına vardıklarında, bunların Kelt olmadığını gördüklerinde onlara Latince kardeş anlamına gelen *geminos* diyorlar. O kadar benziyorlar ki Romalıların gözünde Germenler Keltlere, bunlara ikiz demişlerdir ve bu *geminos* sözü Germenlere ad olmuştur. Germenler kendilerine o adı vermiyorlar. Genellikle MÖ 1. yüzyıldan itibaren Germenlerin kendilerini andıkları bir ad var: Halk, insan anlamındaki *theudō*, *theudisk* ve zamanla buradan *Deutsch* olmuştur. *Deutsch* bugün Almanların kendilerine verdikleri addır ve asıl anlamı halk, insan demektir. Bu çok genel bir adlandırma biçimidir. Obalar, boylar kendi içlerine kapalıydılar. Dışarıdaki insanları soylarından gelmediğinden, kendi kanlarından olmadığından insan olarak görmezlerdi. Birçok milletin adı bu oymak, bu boy geleneğinden gelmektedir. Eskimolar kendilerini *inuit* diye anarlar. İnuit insan demektir. Eskimo güneylerinde yaşayan bir Kızılderili boyun onlara verdiği addır. Çiğ et yiyenler demektir. Topluluklar dışlarında kalanları, komşu olanları küçümsemek maksadıyla rezil adlar vermişlerdir, mesela Eski Türklerde domuz yasaktı, tabuydu. Komşuları Tunguzlar domuz eti yediklerinden onlara domuz demişlerdir ve o ad öyle kalmıştır. Tunguz *tonguzdan* gelir. Domuzun eski Türkçesi *tonguzdur* ve domuz bu kelimededen geliyor. Türkler Müslüman olmadan önce de domuz yemiyorlardı tuhaf bir tesadüf, o sebeple İslam âleminde en tutarlıca domuzu yemeyen Türklerdir. Hiç kesinlikle dokunmazlar. Öbürlerinde bu kadar sıkı değildir. Zaten herhâlde İslam'ı bu kadar sıkı ve sert bir biçimde başkası uygulamıyor. Selefleri bir tarafa bırakalım şimdi, onları düzayak mecranın örneği olarak gösterilemezler ama mesela, bayramları bizim gibi ciddi kutla-

yanlar, kandilleri olan yoktur. Ben başka hiçbir Müslüman ülkede kandilin kutlandığını görmedim, kandil gecesi bize mahsustur. Mevlit mesela, yine bize mahsustur, buradan yayılmıştır öbür İslam ülkelerine, her neyse, bunlar şimdi konumuzun dışındadır.

Konumuz Germanlerin Roma topraklarına göz dikmeleri ve Roma Devletini yıkmaları. Vizigotlar tarafından Roma yıkılır. Carolus Magnus, Büyük Karl ortaya çıkar. Adı Carolus, *magnus* da büyük demek. Fransızca çarpıtmasıyla Charlemagne olmuş, biz de Fransız taşıyla bunu yiyoruz, hiçbir sebep de yok, Büyük Karl yahut da Latincesiyle Carolus Magnus dersiniz. Bunun Hıristiyanlığı kabul etmesiyle Papa onu Hıristiyanlığın kılıcı ilan eder. Yıl 800 Noel gecesi, 24'ü 25'ine bağlayan gece Papa onu *Frankların imparatoru ve Hıristiyanlığın kılıcı* ilan eder. Bu çok önemli ve ilgi çekici bir olaydır. Fatih İstanbul'u fethettikten sonra Papa Fatih'e mektup yazar. Der ki: *"Ey Mehmed, gel seni vaftiz edeyim, Hıristiyan ol ve Carolus Magnus'tan sonra sen Hıristiyanlığın kılıcı olasın, ikinci en ol"* Fatih *"ne yapayım"* der. Fatih konusunda en dehşet hayat hikâyesini yazan Alman tarihçi Franz Babinger'dir. *"Mehmed der Eroberer-Fatih Sultan Mehmed"* isimli eseri galiba 20. yüzyılın ilk yarısında basılmıştır. Türkçeye tercüme edildi mi edilmedi mi bilmiyorum. Fatih Papaya Latince cevap gönderir, Fatih'in bildiği dillerden biri de Latinceydi. Mektup Vatikan arşivlerinde saklanıyormuş diye kulağıma çalındı. Siz de işittiniz mi?

SALONDAN- Daha ortaya çıkmadı.

TEOMAN DURALI- Çıkmadı. Bana meslektaşım, arkadaşım Kenan Gürsoy Bey bundan bahsetmişti. Ahmet Davutoğlu Başbakanlığında en isabetli tayinlerden biri onun Vatikan'a büyükelçi olarak gönderilmesi sanıyorum. O, o mektubun orada olduğundan bana bahsetti, gördü mü görmedi mi onu da şimdi hatırlamıyorum. Fatih Babinger'in sözünü ettiği mektubu göndermiş ve tabii o teklifi münasip bir dille terbiyesizlik etmeden, küstahlaşmadan nazik bir biçimde reddediyor.

Doğuda Hunların batıya, Avrupa sathına doğru akın ettiklerinden bahsettik. Şunu da belirteyim, bu Hunlar atamız olan

Hunlar mıdır, değil midir o da belli değil. Hemen belirteyim, iki tür Hun var: Avrupa'ya hücum eden Hunlar ki, en tanınmış beyleri Atilla'dır. Atilla da Hunca bir ad değil, Germence bir addır. Diğeri ise Doğu'da Türklerin atası diye varsayılan Hunlardır. Benzetme yoluyla Hun diyoruz onlara, çünkü Çinliler Hiung-nu diyorlar onlara, bu Hiung-nular kendilerine Hiung-nu demiyor ama Çinlilerin verdiği bir ad ve barbar, vahşi demek. Barbar aslında Yunancada vahşi demek değil, dili anlaşılmayan adamlar ve çok da haklılar Yunanlılar, anlamadığım diller bana da birbirbiri böyle anlaşılmaz bir sesler çokluğu gibi gelir. Aynı bunu taklit ediyor Yunanlılar, yani anlaşılmaz sesler çıkaran insanlar olarak görüyorlar. Yunanlıların gözünde yabani, vahşi, insandan sayılmayanlar anlamında değil ama Çinlilerin gözünde kendilerinden olmayanlar yabani dirler, vahşidirler ve her nedense istenmeyen, vahşi addedilen insanların hep çiğ et yedikleri düşünülmüştür. Bizde de denilir ya çiğ süt emmiş, sanki pişmiş süt varmış gibi, ısıtılmış anne sütü nasıl oluyorsa çiğ süt denilir. Tıpkı o demin bahsettiğim Kızılderililerin İnuitlere Eskimo demesi gibi Çinliler de bu kuzeyde oturan Çinli olmayan kavme Hiung-nu demiştir. Onların kendilerine ne dediğini bilmiyoruz, çünkü onların yazısı yoktu. Büyük bir ihtimalle bu Hiung-nular Türklerin atası olmalı, Moğolların da atası mıydı onu hiç bilemiyorum, açık değil. Dolayısıyla Türklerle Moğollar akraba mı, değil mi, o da kapalı bir olaydır. Hingnular Çin kaynaklarına göre iki kere batıya kayıyorlar. Birincisinde Baykal Gölü kuzeylerinde batıdan gelen Hint-Avrupalılarla karşılaşmış ve sevişiyorlar ve bir melez kavim olarak tarihi Türk soyu bu sevişmenin bir ürünü olarak ortaya çıkıyor. Böyle midir? Çünkü *tarih* fizik gibi denenebilecek kanıtlanabilecek cinsten bir bilim değil, hele hele belgeler çok eksik gedik olduğunda işin içine büyük ölçüde masal, hikâye vs. karışmaktadır ama Çin metinlerine, kaynaklarına baktığımızda bu Türklerin tipi öteki Moğoli ırktan olanlardan, Moğollardan, Tunguzlardan bayağı farklı; orta uzun boylu, buğday tenli, kahverengi saçlı, çekik değil, badem gözlü. Bu tip tasvirine günümüzde özellikle Türkmen adı verilen belli başlı Türk boyları giriyorlar. Türkmen boyları: Kazaklar, Kırgızlar, Kıpçaklar, Peçenekler ve Oğuzlar. Oğuz

dediklerimiz bu tip çerçevesine uygundurlar ve Türkiye’de de sık görülür. Çünkü böyle bir de propaganda vardır. Türkiye’de Türk yoktur, hepsi karışıktır vs. Hayır, antropoloji öğrenimi görüp de antropolojiden az buz anlayan adım başına bu yeni ırkı müşahe-
de eder; bu karışım sonucu ortaya çıkan ırka Turani denilmiştir. Turani tipli insanlar bu mekânda da rahatlıkla gösterilebilir ama edep ederiz, göstermeyiz. İnsanları ırklara göre, kavimlere göre ayırmak terbiyemize göre ayıptır. Demek ki o gün bugündür bu kavim tipine uygun insanlar ortalıkta dolaşıyorlar, varlar, aramız-
dalar, beraber yaşayıp gidiyoruz.

Atilla’nın Hunları batıya basınç, baskı icra ettikleri ölçüde karşılıklarına çıkan Slavları hemen hâkimiyetlerine alıyorlar, bir direnme görmüyorlar, Germenlerle çatışmaya başlıyorlar ve Germenler karşı koyamadıkça Roma topraklarına, düşman devlete sığınıyorlar. Roma çok güç kaybettiği için bu savaşçı diri adamları saflarına alıyor. Bunlardan *lejyon* adı verilen birlikler teşkil ediyor. Bu birliklerle, lejyonerlerle Hunlara karşı direniyorlar. Roma devleti -Batı Roma- yıkıldıktan sonra Karpatların batısı, Alpler’in güneyi, Ren ırmağının batısı topyekûn Germen istilasına, demin saydığım boyların istilalarına uğramaktadır. Gotlar İtalya’ya, Vandallar İspanya, Portekiz ve Kuzey Afrika’ya, Franklar bugünkü Fransa’ya, -zaten Fransa adı oradan geliyor- Felemenk’e intikal ediyorlar. Biraz daha geç bir saatte Danimarka’da yaşayan Angıllar ve bugünkü Almanya’nın önemli bir kısmında, yani orta kuzey bölgesinde mukim Saksonlar İngiltere’yi istila etmişlerdir. Gittikleri yerlerdeki yerli halkı ezmişlerdir, hâkimiyetleri altına almışlardır. Bunlar savaşçıdır, boy beyleri, oba beyleri var. Bu beyler gittikleri topluluğun amiri, hâkimi olmuştur. Her beyin bir toprak parçası vardır. Bu çok önemlidir, bu toprağın, bu toprak parçasının tapulu malikidir. Mülkiyeti beye aittir. Elinde serveti vardır; servet toprak ve davardır. *Feoh* Germen dilinde davar demek ve Germen dilinin devamı olan Almancada bugün *vieh* bu anlama gelmektedir. *Feoh der herr*, davarların beyi demektir. Feodal diye Fransızlaştırılıyor. Bu zatı muhterem bu toprağın, davarın, malın sahibi -aynen Türkçedeki gibi, malın davar manası var- sahibidir ve toprakta yaşayan yerli halk ona tâbi oluyor.

İspanya, Portekiz, Fransa, İtalya, İngiltere’de olabilir bu toprak; İskoçya’ya çıkmıyorlar, İngiltere’de kalıyorlar. Bu toprakları paylaşıyorlar, tapuları var. Çok önemli bir nokta, neden önemli? Bizde özellikle solcularımız Doğu Anadolu’da derebeyliği olduğunu iddia ettiler yıllar yılı; hanımefendiler, beyefendiler, derebeyliği Avrupa’ya mahsus bir olaydır. Bizde derebeyliği filan olmaz. Çin’de, Japonya’da benzerleri var ama tıpatıp aynısı yok. O topraklarda yaşayan yerli halk, bu beyler ve ailelerine tabi olmuşlardır. Onlar için çalışmışlardır, onların buyruğunda olmuşlardır. O kadar ki yerli halkın her işine burunlarını sokmuşlardır. Yani bunun içine evlenme de girmektedir. Kim kiminle evlenir, kim kiminle evlenmez, bunu tayin etmişlerdir. İşitmiş olabilirsiniz, ilk gece hakkı diye bir şey çıkarmışlardır. Evlenenlerden gözlerine kestirdikleri gelini kendilerine almışlardır. Tabii afetlerde halkın yiyeceği kalmadığında onlara buğday, yiyecek, hayvan vermişlerdir ve böylelikle halk borçlanmıştır. Beyler kendi aralarında sürekli çatışıyorlar. Bu arada rençper zarar gördüğünde, o zararı beyi telafi ediyor. Böylelikle köylü rençper borca giriyor. Borç arttığı ölçüde ödenmez hâle geliyor. Sonunda yerli derebeyin kölesi hâline gelmiştir. Buna toprak köleliği denilmiştir. Başka bir deyişle köylünün, rençperin elinde toprak varken bu topraklar gitmiştir, köylü tamamıyla derebeyin insafına ve sömürüsüne açık kalmıştır. Benzer bir olay 7. yüzyıldan itibaren bir başka Germen boyu Vikingler tarafından Doğu Avrupa’da da uygulandı. Vikingler, tarihte en uzun deniz yolculuğunu gerçekleştirdi. Polinezya yerlileri de benzer bir tarihte, 10-11. yüzyılda *katamaran* adını verdikleri teknelerle Hawaii’den Yeni Zelanda’ya kadar göçmüşlerdir, muazzam bir olaydır. Bu konuda bir bilgimiz yoktur, çünkü bizim günümüz gecemiz Avrupa’yla, başka bir yerlere dönüp bakmıyoruz. Vikingler de uzun yol kat ediyorlar, İzlanda’ya çıkıyorlar. İzlanda’yı iskân ediyorlar. İzlanda Germence *buz ülkesi* demek; *eis* buz, *land* ülke. İzlanda’dan şu muazzam adaya çıkıyorlar: Grönland yeşil ada demek; yine Germen dilinde *grün* yeşil, *land* ülke. Buradan da bir kol Amerika’ya iniyor. Kristof Kolomb’dan yaklaşık 500 yıl önce bu kıtaya çıkıyorlar fakat tutunamıyorlar, geri dönmek zorunda kalıyorlar. Buralarda tarım ya-

pamıyorlar, olmuyor. Grönland'da da tutunamıyorlar, İzlanda'da tutunuyorlar. Başka bir kol İngiltere istikametinde geliyor. Çok kırıyorlar döküyorlar, kesiyorlar biçiyorlar. İngiltere'nin doğu kıyılarını ele geçiriyorlar. İngilizceye giren sözlerin önemli bir kısmı Vikinglerin dilinden gelir, bir kısmı da Dancadan geliyor. Bir kol doğuya, Rusya'daki bir sürü ırmaktan gemilerini geçirerek Karadeniz'e, İstanbul'a, Doğu Roma'ya geliyor.

Doğu Roma kendisine hiçbir zaman Bizans dememiştir. Hemen onu da belirteyim. Bu sonradan Avrupalı tarihçilerin verdiği bir addır. Doğu Roma kendisini hep Roma olarak adlandırmıştır ve oradan da Araplar Roma demişlerdir. Arapçada "o" olmadığına Rum demişlerdir. Biz de bunu Arapçadan aldık, sonunda "a"sı düşmüş, "o" "u"ya dönüşmüş. Neden Bizans diye ayırmış Avrupalı tarihçiler? Belirli bir dönemden itibaren Doğu Roma Roma'nın ana dili olan Latinceyi bırakıp Rumcaya, Yunancaya geçmiştir. Bu sebeple böyle bir ayrıma gidilmiş. Üstünde yaşadığımız toprakların yüzü suyu hürmetine bunları bilmek zorundayız, Doğu Roma'nın önceleri resmi dili, anadili Latince ve belki 11. yüzyılda -emin değilim- Latince Yunancaya geçmiştir. Bizans'ta kullanılan Yunancaya biz gene Arapların etkisiyle Rumca demişiz. Bugün de bu devam ediyor. Yani Yunanca dememişiz, Eski Yunan'ın diliyle anmıyoruz, yeni bir ad verme gereğini düşünmüşüz, Rumca diyoruz. Bizans Rumcası var, bir de bugünün yeni Rumcası var ama artık bizde her şey her an değişiyor, nedense artık Rumca değil Yunanca deniliyor. Herhâlde Avrupa'nın ağızına bal çalmak için, çünkü Avrupa hiçbir zaman böyle bir ayrım yapmamıştır, hep Grek olarak anarlar. Yunanlılar da kendilerini Helen olarak görürler ama bildiğimiz o büyük medeniyetin mimarları Yunanlılar bugün yoklar. Ayrı bir fasıl bu, apayrı bir kavim yaşıyor bugünün Yunanistan'ında, o bildiğimiz büyük Yunan medeniyetinin yapıcıları, mimarları olan insanlar, MÖ 1. yüzyıl Roma'nın istilasıyla birlikte kayboluyorlar, karışıyorlar. Uzun bir hikâyesi var, bir gün fırsat olursa konuşuruz.

Sonuçta Orta Çağın başlarında, yani 4-5. yüzyıllarda artık Avrupa'da Germen boylarının hâkimiyetini görüyoruz ve halklar

bu Germen beylerinin hâkimiyeti altında yaşamaya başlıyorlar. Şimdi bu hâkimiyetin bir çizelgesini çıkaralım; bir toprak parçasının 3000-5000 km² olduğunu düşünelim, daha da ufakları var. Buraya bey malikanesini inşa ediyor. Bu malikanenin etrafına duvarını çekiyor, surlarını diyor. Burası bir müstahkem mevkidir. Buna Germence *burg* denilir, bugün de aynı kelime var. Müstahkem mevki demek. Bu müstahkem mevkide yaşayan insanlara *burgher* deniyor. Latin dili olan, avam Latincesinden türeyen Fransızcada, bu kelime *burjuva* olmuştur. Bey ailesi, efradı, akrabayı taallukatıyla birlikte o müstahkem mevkide yaşıyorlar. Bunun dışında köyler var ve o köylerde insanlar tarımla uğraşmaktadırlar. Ürettiklerinin önemli bir kısmını beye vergi diye ödüyorlar, bir kısmını kendilerinde tutuyorlar, onunla yaşıyorlar. Bey ve ailesi elle iş görmüyor, yönetiyorlar ve savaşıyorlar. Her düşman istilasında yakın oturan köylülerin bir kısmı burga sığınır. Burga sığınanların bir kısmı orada iş görmeye başlıyor. Temizlikle, inşaatla vs. uğraşiyor; bir kısmı da marangozluk, araba imalı, araba tamiri el işleri, zanaatkârlık yapıyor.

Beyin rençperden vergiyle topladığı malı başka beylere götürüp ihtiyaç duyduğu malı alması lazım: Takas. Bunun için burgların arasında belirli yerler tespit ediliyor. Oturuyor beyler, anlaşıyorlar. Falanca mıntıka mallarımızı değiş tokuş edeceğimiz yer olsun diyorlar. Kim götürecektir bu malları? Hiçbir hakka sahip olmayan, savaşması söz konusu olmayanlar... Çünkü savaşmak çok üstün bir olaydır, sadece soylulara mahsustur. O derece ki İspanya'da Germen beyleri ahâlinin kanından olmadıklarını iddia ederek mavi kan (azul sangre) sahibi olduklarını iddia ediyorlar. Neden mavi kan? Açık tenli insanların teni ince olur ve damar mavi gözükür. "*Koyu tenli olan halka biz mavi kanlıyız, sizden farklıyız*" demiş oluyorlar. Tabii bey ve ailesi çatışmada yaralandığında halkın görmemesi gerekiyor, etrafını hemen adamları sarıyorlar. Kan kızıl olacak gayet tabii ki ama bu görülmemesi lazım, hemen sarıveriyorlar etrafını ve onu dertop edip götürüyorlar. Ayrı yaratıldık efsanesi uyduruluyor. Nereden hareketle? Dedik ki daha önce, Hıristiyanlığın çıkışından itibaren Avrupa'da iki ana zümre belirmiştir: Tanrı'dan el almış olanlar: İsa ve Ha-

varileri, özellikle Pavlus, Petrus ve oradan neşet eden Papa, kardinaler, papazlar, piskoposlar, vs. Bunlar, *clericus* senin benim gibi insanlar değil, herkes Tanrı'dan geliyor ama bunlar Tanrı'yı taşıyan kişiler. Bunların dışında kalanlar ise ister rençper olsun, ister bey olsun, *laikus*dur. Laikus aslında Yunanca bir kelimedir ve avam demektir Yunancadan Latinceye geçiyor, Latince den evladı, yavrusu Fransızcaya *laic* diye geçiyor. İşte o bize intikal etmiştir. Bunlar ruhban olmayandır, Türkçesiyle ruhban olmayan diyebiliriz bu zümreye. Beyler ruhbanın ayrıcalığını taklit ediyorlar. Bu mavi kanlılar ticaret gibi adi bir işle uğraşamazlar. Bütün haklardan yoksun Yahudi bu işi oluşturur. Yahudi burgdan aldığı malı pazara götürür. Pazara gelen öteki Yahudiyle değiş tokuş eder. Ondan sonra da o malı geri götürür. Bir kısım malı da kimse görmüyor tabii, iç eder, biriktirir. Bu iç edilen mal sermayedir. Bu söylediğim ticari ilişkiye daha sonraları merkantilizm denilmiştir. Bu merkantilizm çok sonra ortaya çıkacaktır. Tarihin ilk ideolojisi kapitalizmin, sermayeciliğin zeminini teşkil edecektir. Bu aşamada henüz para yok, mal malla takas edilmektedir. Malın malla takası tabii çok önceden gelen bir gelenek, ilk burada ortaya çıkmıyor. Burada ortaya çıkan nedir? Bu işi gören insanların malın bir kısmını bir kenara depo etmesidir. Bu depo edilen mallar onların servetini teşkil edecektir. O mala dayanarak daha sonra iktisatça güçlenecekler ve bu iktisatça güçlenme siyasete dönüşecektir. Yahudi olmayanlar gün gelip de bu olayı keşfettiklerinde müthiş bir tepki fırtınası kopacaktır. Avrupa'daki tarihi Yahudi aleyhtarlığının iktisadi menşei budur. Bir de tabii dini menşei var, o çok daha eski, yani Yahudilerin Hıristiyanlığı kabul etmemeleri, Hıristiyanlığa geçmemeleri bir kere daha en baştan muazzam bir öfkeye yol açmıştır. Bunlar niye hak dinine geçmiyorlar? Tabii Yahudiler de kendi dinlerini hak dini ve Hıristiyanlığı bir sapma olarak görüyorlar. Hâlâ bugün de mümin bir Yahudi bunu söyleyecektir. Ben vaktiyle Kapalıçarşı'nın hemen girişinde bir derici dükkânında tezgâhtar olarak çalışıyordum. Patronum Yahudiydi, dükkân komşusu ayakkabıcıydı ve o da Yahudiydi. Baba-oğul idiler; baba 70'lerinde bir beydi, oğlu 40'larında idi. Beni severlerdi. Arada bir iş olmadığında sohbet

ederdik. İki şey gördüm orada: Birincisi, bir gün sohbet sırasında bir şey anlatıyordum, Musevi dedim. Hani bizde nezaket icabı Musevi deniliyor, Yahudi kaba kaçıyor, hakaret gibi görülüyor. Böyle bir saçmalık var. Yahudi adında bir terslik ama bizde böyle garip bir kompleks var. Baba: "Oğlum, ne demek Musevi?" "İshak Bey, Musevi işte, siz Musevi değil misiniz?" "Hayır efendim, Musevi değilim, Yahudiyim" dedi. "Peki Musevi ne demek, Yahudi ne demek?" dedim. "Musevi diye bir şey yok oğlum, Musevi demek Musa'ya tapan demektir. Biz Musa'ya tapmıyoruz ki Musa bizim peygamberimiz, biz sizin gibi Allah'a ibadet ediyoruz, Yahudiyiz. Nasıl ki Siz Muhammedî değilseniz, Müslümansanız biz de Yahudiyiz, o bizim dinimizin adı" dedi. Ondan ilk defa bunu dinledim. "Kavminizin?" dedim. "Hayır, biz İbraniyiz, kavim adı İbranidir. Dinimizin adı Yahudidir ve Türk Cumhuriyeti vatandaşıyız" dedi. Bir başka sohbetimizde bu zat "Hıristiyanlık bizden sapmadır" dedi. "İsa bir Yahudi Peygamberidir, bizde peygamberlik müessesesi sonlanmaz, devam eder ama bunlar zındıktırlar" dedi. Aynen bunu kullandı. "Bunlar sapmışlardır" dedi. "İshak Bey, biz de zındıklar taifesinden miyiz, yoksa kâfir taifesinden mi dersiniz" dedim. "Evladım, böyle saçma sapan şeyler sorma" dedi.

O ticari dönemde alışverişleri Yahudiler yapıyor. Buradan bir servet birikimi meydana geliyor. İki toplama merkezi var Yahudilerin: İspanya'da ve Almanya'da. İspanya Yahudilerine *Sefarad* denilmiştir. İbranicede İspanya anlamına geliyor. Almanya'dakiler, kuzey Yahudileri Aşkenaz olarak anılırlar ve bunlar kuzeye ve doğuya yayılmışlardır. Lehistan, Ukrayna ve özellikle Rusya'ya, daha küçük bir kol Felemenk üzerinden İngiltere'ye yayılmışlar. Tekrar ediyorum, bunlar Aşkenazdırlar ve onların 11. yüzyıldan itibaren kendilerine mahsus bir dilleri olmuştur. Yüksek Almancadan sapma bir dil, buna Yidiş denilmiştir. İspanyol Yahudilerini yakından tanıyoruz. Çünkü bütün Türkiye'deki Yahudilerin bir kısmı Sefarad'dır, İspanya menşelidirler ve dilleri İspanyolcadan sapma olan *Ladino*'dur. Ladino dili yaklaşık 16. yüzyıl İspanyolcasından sapmış bir dildir.

Bu manzarada başa dönüyorum; ruhban ve öbür tarafta ruh-

ban olmayanlar var. Ruhbanları gördük, ruhban olmayan, yani laikus zümresi şu sınıflara ayrılıyor: Soylular, savaşçılar; bunların özel adı şövalye. Fransızcada *cheval* at, *chevalier*/şövalye atlı demek. Dillere göre değişiyor, biz Fransızcasını üstlenmişiz. Almancada *reiter* ata binen manasına geliyor. Bir de rençperler var ki, bunlar da sınıf dışında olan toprakta çalışan köylüler ile Yahudiler. Üç temel sınıf var: Soylular, savaşçılar, rençperler (zanaatkârları da içine koyabilirsiniz). Zanaatkârlar rençperlerden ayrılmıştır. Çünkü zanaatkârlar müstahkem mevkiide oturuyorlar. Buna karşılık rençperler müstahkem mevkiinin, yani burgun dışında duruyorlar. Soylular özellikle Fransa'nın teşekkülünden itibaren iki kola ayrılmıştır: Asilzadeler ve toprak zadedgâni. Toprak zadedgâni derebeylik döneminin devamıdır. Asilzadelerse devleti kuran zevat hâline gelmişlerdir. Asilzadelerden krallar, imparatorlar, hanedanlar ortaya çıkarılmıştır. Özellikle Fransa'nın teşekkülünden itibaren asilzadelerle toprak zadedgâni birbirine girmiştir, güç-iktidar-çıkar çatışması baş göstermiştir. İngilizler muazzam zekâlarıyla bu problemi halletmişlerdir. 1215'te Magna Carta'yla anlaşmışlardır. Toprak zadedgâni asilzadenin hâkimiyetini, yani kralın hâkimiyetini kabul etmiştir. Kral toprak zadedgâni ezmemiştir. Fransa'da tersi, Fransa'da sürekli bir kavga var. Bir yandan ruhbanla ruhban olmayan, öbür taraftan da asilzadeyle toprak zadedgâni savaşmış durmuşlardır. İngiltere'de asilzadenin hâkimiyetini kabul eden toprak zadedgâni yavaş yavaş topraktan kopmuştur, toprak dışı işlere, zanaata, tekniğe, ticarete yönelmiştir ve ona ticarete arka çıkan İngiltere'deki Yahudi olmuştur. Ama İngiltere'deki Yahudi henüz az, fazla bir sayısı yok. Yahudilerin alabildiğine geliştiği yöre, her türlü hakka sahip olduğu İslam ülkeleri ve bunların başında en muhteşem İslam ülkesi İspanya, Endülüs'tür. Fransa'dan sonra devlet birliğini tesis eden iki Avrupa ülkesi var: Kuzeyde İngiltere, güneyde İspanya. İspanya iki derebeyinin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiştir: Castile ve Aragon. Bunların birliği Müslüman İspanya'nın gerilemesine yol açmıştır. Üçüncü bir unsur Portekiz'dir. Portekiz 1100'lerde Müslümanları dışlamış ve bağımsız bir devlet olmuştur. Castile ve Aragon beyleri 1493'te Müslümanları ve

bunlarla birlikte Yahudileri dışarı atmaya başladılar. Yahudilere şöyle bir seçenek sunulmuş: Ya Hıristiyan olursunuz, vaftiz edilirsiniz ya atılırsınız ya da kelleniz gider. Önemli bir kısım Yahudi İspanya'yı terk etmiştir. Güneye giden Yahudiler Kuzey Afrika'ya gelmişler, buradan II. Bayezid gemilerle bunları toplayıp Osmanlı topraklarına getirmiş. Bu merkezlerin başında Saraybosna, Selanik, İzmir ve Payitaht var. Kuzeye çıkan Yahudiler Fransa üzerinden Felemenk'e çıkmışlar. Fransa'ya yerleşemezler, çünkü Fransa merkezci bir devlettir ve paralel devletlerden hiç hoşlanmaz. Bugün Hollanda dediğimiz Felemenk'e çıkmışlar, bir müddet sonra da İngiltere'ye gitmişlerdir. İngiltere'ye gelen Yahudiler bir yandan muazzam bilgi servetlerini, öbür yandan da mali güçlerini yitirmişlerdir. Atılımcı, girişimci İngiliz, Yahudinin parasını da arkasına alarak dünyayı fethetmiştir. Orta Çağın sona erip Yeni Çağın kapılarını açan olay esas budur. Ancak İngilizle Yahudinin bu ittifakı, yani para ve yapıcılık, imalat buluşmasının ürün vermesi birkaç yüzyıl sürecektir. Avrupa'da en güçlü devlet Fransa olmaya başlıyor. 16. yüzyılda Fransa iki büyük gücü, İspanya ve Felemenk'i dize getirince kendisi zirveye yerleşiyor. Bu arada yaklaşık 1000 yıl süreyle Fransızlar İngilizlerle sürekli olarak vuruşuyorlar. 1090'da Fransızlar, Fransa'nın kuzeyine yerleşmiş Vikingler -bunlara Norman denilmektedir- İngiltere'yi ele geçirirler. 100 yıl kadar İngiltere Normanların idaresinde kalır. Bu Normanlar Fransızca konuşuyorlardı. Asıllarında tabii Germen dili kullanıyorlardı ama ne zaman siz daha medeni bir toplumu ele geçirirseniz onun dilini benimsersiniz. Bunu biz de çok yakından biliyoruz. İran'ı ele geçirmişizdir, bir müddet sonra Türkçeyi unutup Farsça konuşmuşuzdur. Selçuklu Devletinin resmi dili Farsçadır. Beğenmediğimiz, sevmediğimiz Osmanlı gelmeseydi Türkçe bugün yoktu. İyi mi olurdu, kötü mü olurdu artık her birimizin kendi yargısına kalmış bir şey ama Türkçeyi kurtaran Osmanlı olmuştur.

İngilizce ölmüştü, 100 yıl kadar Fransızca kullanıldı. 100 yıl sonra ilk defa Chaucer adındaki büyük İngiliz şairle birlikte İngilizce tamamıyla şekil değiştirerek, başkalaşarak tekrar ortaya çıkmış, bir Germen diliyken önemli ölçüde Latinleşmiştir. Çünkü

Fransızca bir Latin dilidir. Benzeri bir kaderi Farsçada görüyoruz. 7. yüzyılda Hz. Ömer halifeliği sırasında Araplar Fars ülkesini, Sasanîleri ortadan kaldırıyorlar ve yaklaşık 100 yıl İran'da Farsça değil Arapça kullanılır. Firdevsî'nin *Şehnâme*'siyle birlikte Farsça yeniden doğar ama Sasanî Farsçasından tamamıyla farklı bir biçimde ortaya çıkar. Çok önemli bir benzerliği vardır, hatta dilin morfolojisi bakımından da büyük bir benzerlik vardır. Farsça bir Hint-Avrupa dili olarak çekimli bir dildi. İsim çekimi ve fiil çekimleri vardı. İsim çekimi ortadan kalkar, fiil çekimi kalır. Cinsiyetler vardır Farsçada, Farsçanın akrabası Kürtçede bu dilbilgisi cinsiyetleri, yani eril-dişil cinsiyetsizlik devam eder, bunların hepsi Farsçada silinir. İngilizcede de böyledir. Bir Germen dili olarak eski İngilizce çekimlidir, hem de çok çekimli bir dildir. İsim çekimleri, fiil çekimleri son derece çetrefildir. Üç cinsiyeti vardır. Almancada, İzlanda dilinde gördüğümüz gibi *ism-i tarifi*, artikeli vardır. Bunlardan bir tek ism-i tarifi kalmıştır ama çekimler silinir gider.

İngiltere'de toprak zadedânının paralanarak soyluluktan ayrılması, zenginleşmesi, öte yandan da zanaatkârla, rençperle karışmaması sonucunda Yeni Çağda yeni bir toplum sınıfı ortaya çıkmıştır: Burjuva sınıfı, kent soylusu. Kısa bir süre sonra benzeri bir olay Fransa'da baş gösterecektir. Sınıf çatışması durmaz, soylularla burjuva, kent soyluları arasında çekişme devam eder. 16. yüzyıl sonu, 17. yüzyıl başında ayrı mütalaa edilen Yahudiler kent soylu sınıfa iltihak ederler ve buradan yeni bir zihniyet ortaya çıkar: Aydınlanma. Bu aydınlanma yeni bir medeniyetin habercisidir. Orta Çağ Hıristiyan Avrupa medeniyeti çöker, çöktürülür, inkıraz olur, yerine Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti karşımıza çıkar. Tarihte ilk defa temelinde din bulunmayan bir medeniyettir. Bütün kültürlerin, medeniyetlerin temelinde din vardır. Dini olmayan hiçbir kültür yoktur. Bu bir istisnadır, yepyenidir ve buna devrimci, revolüsyoner medeniyet denilmiştir. Adem'le Havva'dan beri 300. Binde ortaya çıkan insanlıkla dinin bütünlüğünü bozan, ayırt eden, yıkan yeni bir medeniyet modeliyle karşı karşıyayız. Şu soru aklınıza gelmesin: Bundan sonra Avrupa'da insanlar dinsiz mi olmuşlardır? Hayır, bugün

de sapına kadar dindar adamlar var Avrupa'da ama medeniyetin temel değerleri dini olmaktan çıkmıştır ve bu medeniyeti inşa eden felsefe-bilimdir. İnşa eden kişi öncelik ve özellikle büyük filozof bilim adamı René Descartes'tır. Descartes bütün değerleri yeniden inşa ettiği gibi Tanrı'yı da inşa eder. Tanrı ispatı vardır Descartes'ta, hiçbir din Tanrı'nın ispatını kabul etmez. Her din kendi Tanrı'sını kendi yapar. Senin işin değildir Tanrı'yı kurmak, Tanrı'yı inşa etmek, Descartes bunu yapıyor.

Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetinin iktisat eksenini de tamamıyla değiştiriyor. Orta Çağ sonlarında mal-mal takası yerini para-mal takasına bırakmıştır. Yeni Çağ artık mal-mal takasını tamamıyla dışlamış, para-mal değiş tokuşunu ikame etmiştir. Yeni Çağ sonlarında 1710-20'lerde yeni bir iktisat süreci başlar. Para mala bağlı gözükmez, bağımsızlığını kazanır. Para kendi başına bir değer olmaya başlar. Bu malî sermayeciliğin, finans kapitalizmin kapısıdır. Adam Smith kapitalizmi meydana getiren bir filozoftur, ona gelecek konuşmamızda temas edeceğiz. Ama bize sermayeciliği gösteren, beni de İngiliz Yahudi medeniyeti fikrine sevk eden, bu tabiri icat etmeme ilham kaynaklığı teşkil eden büyük filozof Karl Marx'tır. Karl Marx sermayeciliği kurmaz ama tasvirini verir, yol göstericidir. Sermayeciliğin felsefi temellerini anlamanız için üç şeye ihtiyacımız var: Felsefeye, iktisada ve İngiliz tarihini okumaya.

Yeni Çağda, 1730-1740'larda yeni bir sınıf daha ortaya çıkacaktır: Kent soylulara ek olan bir sınıf: emekçiler, proletarya.

Galiba gelecek ay son oturumumuz olacak, orada bundan kısaca bahsedeceğiz.

Yine size bugün daha kısa kesecektim ama alışmış kudurmuş-tan beterdin, yine vaktinizi gasp ettim, affola. Teşekkür ediyorum.

Yeni Çağ Din Dışı Avrupa Medeniyetinin Doğuşu

TEOMAN DURALI- Efendim, bugün bu uzun mesafeli koşumuzun sonuna geldik, sağ salim çok şükür. Orta Çağ Hıristiyan medeniyetinin belli başlı özelliklerini tekrar göz önüne almayı deneyeceğim, hatırlatmaya çalışacağım size, birçoğunuzu hatırlıyorum, baştan beri geldiğinizi görüyorum. O bakımdan bir devamlılığımız, sürekliliğimiz var. Bu bağlamda hatırlatmakla yetineceğim belli başlı konuları ve burada bunları hatırlattıktan sonra da Orta Çağı takip eden Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetine bir giriş yapalım diyorum ve orada keselim. Bunun önemi nedir? Bu biraz da mesleğim gereğidir, felsefeciliğin getirdiği her işe şüpheyile bakmak sonucudur ama burada işlediğimiz konunun öneminin bizler için olağanüstü olduğu kanısındayım. Neden? Avrupalı olmak istiyoruz, taklalar atıyoruz, secdeye geliyoruz ne olur alın bizi, biz sizdeniz... Böyle deyince aklıma başka bir şey gelir. Ben çok tasavvurlu düşünen bir adamım, tasavvurlar hep benim zihnimi kaplarlar. Çocukluğumda okulda yahut mahallede şamar oğlanları vardı. Bunlarla dalga geçilir, ikide dayak yerler, büyüklere, kabadayılara yalvarırlar yakarırlar *“Ya ağabey, ne olur beni de alsana takıma, ben de oynayayım biraz”* hadi oradan, tokat yahut da iyi bir gününe rastlarsa *“Seni alacağız ama biraz daha süt iç, et ye, bilmem ne yap. Çok çelimsizsin, zayıfsın”* denilirdi. Bilmiyorum hâlâ böyle şeyler var mı bugünlerde? Eskiden mahalle kültürü vardı ve mahalle kabadayının elleri arasındaydı, onun hükmünde olurdu. Sınıfta da vardı, böyle güçlü kuvvetli ağabeyler, çarpmıştır birkaç kere, genel ortalamanın üstündeydi yaşı, bunlar durmadan zulmederlerdi. İşte bizim de Avrupa karşısındaki hâlimizi o çocukluğumdaki şamar oğlanlarının hâline

benzetiyorum da bir bilsek neyle karşı karşıyayız, nereye girmek istiyoruz, niye hayranız, niye bu kadar çaba harcıyoruz? Sadece Avrupa'ya, Avrupa Topluluğuna, Avrupa ailesine girmek isteğiyle kalmıyoruz, çok yakından biliyorum, arkadaşlarım, yaşıtılarım veya benden daha genç insanlar oraya gidelim diye yırtınıyorlar ve çok sevdiğim bir dostum Almanya'ya kapağı atmak için evlendi. Sırf bunun için, hanımı Dışişlerinde iş buldu, oralarda bir konsolosluga tayin ettiler. Bu da hiç istememesine rağmen o hanımla evlendi, hiç aklım ermiyor. Yani ne oluyor, niye bu kadar çekici, böyle bir cendereye girmeye değer mi? Evlenme gibi bir cendereye giriyorsunuz, sırf Avrupa'ya kapağı atmak için.

Orta Çağ Hıristiyan medeniyeti, Eski Çağ Ege medeniyetinin son durağı Roma Devletinin çöküşüyle ortaya çıkmıştır. Roma'nın yıkılışı, inkırazı tarihin en önemli kırılmalarından biridir. Roma'nın İstanbul üzerinden devam ettiği söylenir ama asıl öz Roma Devleti MÖ 4. yüzyılda bitiyor. Kuzeyden inen Germen barbarlarının marifetiyle Roma Devleti çözülüyor, bitiyor, sona eriyor. 1000 yıl sürmüş bir devlettir ve Roma özellikle hukuku ve askeri yapısıyla sonra gelen Avrupa medeniyetlerini içten içe etkilemiş, belirlemiştir. Roma devlet yapısının ana hatlarını Eski Çağ Ege medeniyetinde buluruz. Eski Çağ Ege medeniyetini gelenleriniz varsa geçen yıl anlatmaya çalışmışım. Eski Çağ Ege medeniyetinin Yunanistan tarafında ve gerek Batı Anadolu'da, gerek Karadeniz'in kuzeyinde, gerekse İtalya'nın güneyindeki sömürgelerinde büyük imparatorluk devleti yapısıyla bir kere karşılaşıyoruz: o da İskender Devletinin teşekkülüdür. Bunun dışında Eski Çağ Ege medeniyetinin devlet yapısı kenttir, şehir devletidir. Şehir devleti ufak, nüfusuysa mütecanistir, çeşitliliği azdır. İki çeşit devletten bahsedebiliriz: Bir küçük şehir devleti, -kentin Yunancasıyla *polis*, Arapçası medine, Latincesi *civitas*- bir de imparatorluk devleti vardır. İmparatorluk devletlerini çoğunlukla Asya'da gördük. Doğu Asya'da Çin, Batı Asya'da Asur ve Pers İmparatorlukları bu devlet yapısının ilk ana örnekleridir. Bu saydığım imparatorlukların içinde yahut devletler arasında bir üçüncü çeşit var: Türklere mahsus göçerlerin devletleri. Bu çok ilgi çekici bir şey, devlet dediğiniz yapı yerleşik toplumlara

mahsustur ve o yerleşik toplumda şehirleşme baş gösterecektir. Devletin inşasında şehirleşme başta gelen etkidir. Şehirleşmişlikle kent soyluluğu burjuvayı karıştırmayalım, kent soyluluğunu konuşmamın sonunda Orta Çağ Hıristiyan medeniyetinden Yeni Çağ din dışı medeniyete geçişte size anlatacağım. O Avrupa'ya mahsus bir hadisedir. Burjuvayla, kent soyluluğuyla yeryüzünün başka bir yöresinde karşılaşmıyoruz. Sadece ve sadece 17. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan bir sınıftır, bir toplum sınıfıdır. Şehirleşme, şehirlilik her medeniyette karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca Avrasya'da değil, Amerika'daki medeniyetlerde, Tolteklerde, Azteklerde, Mayalarda ve İnkalarda da şehir dediğimiz olay karşımıza çıkıyor ama öncelik ve özellikle Avrasya medeniyetlerinde şehirleşme çok önemli bir etkidir, önemli bir noktadır. İstisna biraz önce söylediğim gibi Hunlarla başlayan Türk kavmine mensup devletlerdir. Bu bir devlettir, düpedüz devlettir ama yerleşik bir düzen yok, hareket hâlinde ve bu hareket hâlindeki devlet toplumuna ordu denilmiştir. Asker bu toplumun taşıyıcı etkenidir, taşıyıcısıdır.

Bütün medeniyetlerde gördüğümüz açık bir olay var: O da siviliktir, askerlik dışı işlerin öne çıkışı. Bir tek bu Türk devletlerinde asker olma ana uğraşı alanıdır ve bu bütün medeniyet değiştirmelerine rağmen olağanüstü ilgi çekici bir husustur, Türklerde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna değin sürüp gelmiş bir değerdir. Son Cumhuriyet'ten önceki son Türk Devleti olan Osmanlı'da da taşıyıcı sütun askerliktir. Askerlik dışında iş görüyor mu? Askerlik dışında da marangozluğu, rençperliği, çobanlığı, madenciligi, vs. vardır ama arka planda hep askerdir. Halbuki medeniyet toplumlarında askerlik bir meslektir. Roma'da, Atina'da, Çin'de, Hint'te, Yeni Çağ Avrupa medeniyetinde ve nihayet -benim adlandırmamla- çağdaş İngiliz Yahudi medeniyetinde -bugün içinde yaşadığımız medeniyet- askerlik başka mesleklerde olduğu gibi bir meslek koludur. Napoléon'dan bu yana savaş hâlinde bütün vatandaşlar çağırılırlar. Seferberlik ilan edilir, bütün vatandaşlar askere çağırılır ama onların işi aslında savaşmak değildir. Geçici bir süre için askere alınırlar, savaş biter, tekrar işlerine dönerler. Türklerdeki askerlik böyle değildir. Türklerin

dışında bir bir devlet daha var böyle olan ama o konargöçer bir toplum değil, yerleşiktir: Yunanistan'ın Spartalıları.

Roma'nın çöküşüyle Eski Çağ medeniyetinin bittiğini görüyoruz. Eski Çağı bitiren, Eski Çağın sonunu getiren insan tarihinde yepyeni bir olay var: Vahdet, vahiy dininin ortaya çıkması. Bunun ilki Yahudiliktir. Vahdet, vahiy dininin en önemli yönlerinden biri tarihte ilk defa insanlık bilincini ortaya çıkarmasıdır. Vahdet, vahiy dininin, yani Yahudiliğin ortaya çıkışına değin insanlık fikri yoktu. İnsanlık bizim teşkil ettiğimiz kandaş insanların topluluğundan ibaretti. Obamızdan, boyumuzdan ibaretti. Bu çok önemli bir noktadır. Bunu da anlattığım için tekrar bu konuya dönmüyorum.

Medeniyet kültürle anlamdaş değildir, şehirleşmiş kültür demektir. Daha dün bir konuşmamda bir zatı muhterem kalktı, dedi ki: *"Almanlar kültürden medeniyeti, İngilizler ve Fransızlar da medeniyetle kültürü kastediyorlar"* Bilmiyorum dedim. Benim bildiğim kültür ayrı bir tarife sahiptir, medeniyet ayrı bir şeydir. İnsanın olduğu her mıntika, her ortam kültürdür. Kültürsüz insan mümkün değildir. Kültürde yaşıyoruz, kültür ortamında soluk alıp veriyoruz. Başka türlü yaşayamayız. Yine bunun ayrıntısına girmeyeceğim, ondan bahsettim çünkü. Medeniyet kültürün belli bir basamağıdır, seviyesidir. Medeniyet kültürün anlamdaşı değildir. Burası da açık mı, anlaşılıyor mu? Medeniyetle kültürü karıştırmayalım. İnsan olarak medeniyetsiz yaşanabilir, kültürsüz yaşanamaz. Her kültür bir medeniyete mensup değildir ama her medeniyet kültür üzerinde yükselir, kültürün üzerinde bir üstyapıdır. Altyapı kültürdür, üstyapı medeniyettir. Medeniyeti kültürler federasyonu olarak da görebiliriz. Belli, benzeşen kültürlerin oluşturduğu bir üst topluluk durumundadır. Kültürler üç payandaya, üç sütuna dayanır, bunsuz bir kültür düşünülemez: Dil, zanaat ve din. Zanaat zorunlu ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere yürüttüğümüz, işlettiğimiz etkinliklere verilen addır. Bunun içinde en önemli husus o ihtiyaçlarımızı giderirken işimizi kolaylaştıran aletlerin imalidir. Bu da zanaatın içinde beklenir. Dine gelince, zanaatla birlikte hayatımızın en önemli nirengi

noktası tavırlarımızı, davranışlarımızı ayar etme sanatıdır. Bunlar sayesinde birlikte yaşayabiliyoruz. Niye? Bizi birlikte yaşatacak içgüdülerden yoksunuz da ondan, genetiğimizde, kalıtımımızda yaşamımızı yönlendirecek, idare edecek yapılardan yoksunuz. İçgüdülerimiz yoktur. Bunu telafi etmek amacıyla biz insan olarak birtakım yapılanmalara giriyoruz. Bu yapılanmaların ana unsurlarını insanüstü, doğaötesi kudretten veya kudretlerden edindiğimize inanmışız. İşte o inanca, o inançlar bütününe din diyoruz ve edindiğimiz yaşama sanatını, edebi dinden alıyoruz, dinden bize geçmektedir. Bu din totemcilik olabilir, fetişizm olabilir, çok tanrılı putperest dinler ve nihayet Tek Tanrılı vahiy dinleri, vs. Önemli olan din dediğimiz bir kurumun bütün kültür-
lere şamil olmasıdır, yaygın olmasıdır. Dinsiz, dini esas almamış hiçbir kültür insanlık serüveninde görülmemiştir. İlk defa bunun tek istisnası 17. yüzyılda vücut bulduğunu gördüğümüz din dışı Avrupa medeniyetidir. Resmen ve bilinçli olarak dini temele almamıştır. Buradan hareketle sakın şöyle bir görüş ortaya çıkmayın: Demek ki din dışı Avrupa medeniyetinde insanlar Tanrı'yı inkâr etmektedirler, dinsizdirler, imansızdırlar; hayır, bal gibi bugün de Avrupa'da yığınla dindar mütedeyyin insanlar vardır ama kurumların temelinde, esasında din bulunmamaktadır. Dini dışlamışlar. Neden? Dini olağanüstü derecede mübalağa etmiş olan bir medeniyete tepkiden ötürü, o da Orta Çağ Hıristiyan medeniyetidir. Öbür medeniyetlerde ve kültürlerde din hayatın doğal akışında yerini almaktadır. Fark edilmiyor. Mesela, Borneo'da, Yeni Gine'de doğa güçlerine inanan, tapan topluluklarda din ayrı, farklı baskı icra eden bir kurum olarak göze çarpmıyor. Büyük, cihanşümul dinlerde, mesela, Hindulukta da yakın zamanlara değin ayrı, baskı icra eden bir kurum gibi görünmüyor ya da Budacılık yaşanan ortamın doğal bir parçası gibi. Şimdi değişmeye başladı, onu da hemen söyleyeyim. Hinduluk son 30-kırk yıl içinde basınçlı ve baskılı bir hâl almaya başlamıştır. Öbür dinlerin etkisiyle orada da bir taassup ortaya çıkmaya başlamıştır. İşte dinin toplum hayatında doğal bir yer işgal etmesinin dışında kendine farklı bir konum icat etmesinin en önemli örneğini Orta Çağ Hıristiyan medeniyetinde görüyoruz. Kilise ayrıcalıklı,

müstesna, mümtaz, ilahi insanların yönlendirdiği, yönettiği bir kurum olarak karşımıza çıkıyor. Kilise yalnızca ibadet edilen bir yer değil. O kadar farklı bir yapısı var ki Müslümanlar açısından baktığınızda anlayamıyorsunuz, kavrayamıyorsunuz ve bunun ceremesini Cumhuriyet Türkiye'sinde çektik. İslam'da biraz önce bahsettiğim müstesna, mümtaz, ilahi insan zümresi yoktur. Buna *ruhban* diyoruz. Latince Orta Çağ Hıristiyan dünyasında *clericus* diye adlandırılan bu insanların, bu mümtaz tabakanın teşkil ettiği kurumun adı Kilise'dir. Bu kurum dokunulmazdır, ruhban en önemli ihtiyacı gidermek üzere Allah tarafından görevlendirilmiştir: Kul ile Tanrı arasındaki irtibatı sağlamak. Çok önemli bir konu ve bunu iyi anlamak şarttır. İster mühendis olun, ister avukat olun, ister savcı olun, ister ayakkabı boyacısı olun, ister çımacı olun, ne olursanız olun değil mi ki biz bugün bir bunalm dönemini yaşıyoruz, kabuk değiştirmek istiyoruz, o elbiseyi beğenmedik, başka bir elbise giyeceğiz diyoruz; onun ölçülerini almamız lazım. O ölçüyü kaçırdık mı elimizden, her şeyi kaçırmaya başlarız.

Kilise dediğimiz kurumu teşkil eden takım, bir silsile-i meratibe, bir sıra düzenine dayanır. En üstte Tanrı'yla insan arasındaki bağlantının ara durağı İsa gelmektedir. İsa bir köprüdür, Tanrı'yla Tanrı'nın yarattığı insan arasında bir köprüdür. Oğuldan kast olunan odur. İsa bir yanıyla mademki insandır, insanlara örnek olmak için insani vasıfları vardır, hem Tanrı'ya yaratmış olduğu insanın durumunu aktarmaya memurdur. Evet, o yarattı ama yarattığına bilinç vermiştir. Bilinç vermenin sonucunda insan Tanrı'nın ektiği tohumlardan farklı birtakım ürünler de çıkarmaya başlamıştır. Bunun en başta gördüğümüz örneği Tevrat'ta rastladığımız Kabil'in cennetten kovulma hikâyesidir. Daha önce de bundan bahsettim. O kadar ilgi çekici bir hikâyedir ki bu on kere de bahsetsem yetmeyecektir. Çok müthiş bir tasviri vardır. Allah Adem'e bir tek yemişi yasaklar. O bilgidir, bilgilenme, bilinçlenme; kendinin bilgi sahibi olduğunun bilgisi bilinçtir. Buna bugün biyolojide insan için insan türüne *homo sapiens sapiens* denilmektedir. Bilgi üstüne katlanan, akıl yürüttüğünü akleden beşer, o yasak yemişi Havva'nın kandırmasıyla yiyen Adem cen-

net hayatını kaybediyor. Neden? Bilinç sahibi olduğu için, bilinç insana mahsustur. İnsanın dışında hiçbir canlının bilinci yoktur. İnsan farkındadır varlığının. Kedinin kuyruğunu çektiğinizde bağırır, okşadığınızda mırıldar ama üzerine düşünmez. Düşünmenin temelinde kavramlar vardır. Felsefe ne iş görür dersiniz, işte bu kavramlarla uğraşır, kavram işidir. İnsanın en önemli, en başta gelen yetisi düşünmektir ve düşünmeyi kavramlarla beceriyoruz. Bu kavramların bir kısmını örneklerini yaşamımızda görüyoruz. Telefon nedir? İşte bu. Ama bu telefonun bağlı olduğu kavram yoktur. O kavramın birebir temsilcisi, karşılığı yoktur. Çeşit çeşit telefon da vardır. Bunu bütün kavramlar için tekrarlayabiliriz. Bardak, bin çeşit bardak var. Hepsi bardak kavramı içinde yer almaktadır. O bardak kavramının tek bir tek temsilcisi, mukabili yoktur ve insan oluşumuzu bu soyutlamalara dayatıyoruz ve borçluyuz. Öyle kavramlar var ki bunların doğrudan hiçbir örneği bulunmaz. İyilik, kötülük, fazilet, yücelik, üçgen, pi sayısı, on, sekiz, beş bin beş yüz yirmi beş, yedi yüz seksen yedi milyar beş yüz on altı milyon... bunların hiçbir mukabili yoktur karşımızda, yani mantık, matematik, ahlâk, edebin kullandığı kavramların karşılığını görmedik, yoktur. Edebin yakın akrabası, edebin içinde mütalaa edebileceğimiz estetikle ilgili güzellik, çirkinlik gibi kavramlarla şiirler yazılır ama inek gülü gördüğünde çatır çutur yiyor, onun için somut bir yiyecek maddesidir. Her kültür mü gülü yüceleştirir? Hayır. Gül görmedim gerçi Borneo'da ama olsa onlar da onu yerlerdi, en azından çorbasını pişirirlerdi. Çünkü güle şiir düzecek bir ortamları yok adamların, bu sebeple edebi bize insan dışı, insan ötesi, doğa dışı bir kudret veya kudretlerin telkin ettiğine inanıyoruz. Karşılığı kesinlikle yoktur ve bu karşılığı bulunmayan edep kavramları hayatımızın en önemli olaylarıdır. Onlarsız yaşayamayız. Güven mesela, en önemli ahlâk kavramlarından. Namus nerede, bana gösterin? Yok. Niye bu lazım? Başka türlü hayatımızı ayarlayamayız da ondan. Köpek yenildiği vakit sırtüstü yatar, ayakları da çeker. Saldıran köpek kuduz değilse bırakır yahut sizi bir köpek kovalıyorsa, o anda toparlayabilirseniz kendinizi korkunuzu yenip çökün, durur. Dediğim gibi bu demesi kolay, yapması çok zor bir iş. Bütün saldıran

hayvanlarda kuduz olmadıkça belirli davranışlar gösterirseniz durdurabilirsiniz. Ayı için bu böyledir, aslan için bu böyledir, vs. Neden? Çünkü onda bir sigorta var, genetiğine kayıtlıdır. İnsan için bu ne vahşet, insanlık dışı deriz. İnsanlık dışı diye bir şey yok. Hayvanlık dışı olur, vardır ama insanlık dışı diye bir şey yoktur. İnşa ettiğimiz ahlâk sistemi bakımından evet, insanlık dışıdır ama tabiatımız, fıtratımız gereği; yok öyle bir şey. Büyük İngiliz filozofu "*İnsan insanın kurdudur*" diyor. Kurt hiçbir zaman kurdun kurdu olmaz. Dediğim gibi kurdun kurtla olan ilişkilerini ayarlayan onun genetik işleyişi vardır ama insanın öyle bir işleyişi yok. Bu sebeple gerçekten insan insanın canavarıdır, olabilir. Olmayabilir de... insanın, hiç mi bir kuvvesi, potansiyeli yok? Var. Bunun genetikten gelip gelmediğini bilmiyoruz. 40 yıldır genetikle uğraşan bir kişi olarak size bunun genetikten gelip gelmediğini bilmediğimi itiraf etmek zorundayım. Bütün ilanlar bana palavra gibi geliyor, genetiğimiz bunu getiriyor diyorlar. Halbuki yapılan DNA incelemelerinin bir şey verdiği yok ama davranış, tavır konusundan bahsediyorum. Hastalıklar, yapımız, tipimiz, şeklimiz, şemalimiz konusunda DNA bilgi verir ama davranışlar konusunda öyle değil. Belirlemelerde bulunamıyorsunuz. Kültür belirlemeleri ortaya koymuştur. Bu bakımdan kültürsüz yaşam olmuyor ve kültürün dayandığı o belirlemenin en önemli kısmı edeptir. Edep diyorum, ahlâk demiyorum. Çünkü ahlâk daha müstesna bir alandır. Edebin felsefe tarafından işlenen kısmı ahlâktır. Yunancada *ithikí* (etik) dedikleri şey bizim dilimizde ahlâktır. Her toplumun ahlâkı olmaz. Felsefileşmiş medeniyetlerde ahlâkla karşılaşırız ama her toplumda, her kültürde edep vardır ve tekrar ediyorum, onun kaynağı dinde oluşur. Bunun açık ifadesini ben Mevlânâ'da görürüm. "*Kur'an'ı bir baştan bir başa okudum, edepten başka bir şey bulamadım*" diyor. Bu çok önemli bir noktadır. Çünkü dini yanlış bilen, yanlış yorumlayan mümtaz zevatımız Kur'an'ı bir ansiklopedi olarak algılıyor ve tutuyorlar, doğa olaylarına bakarak ayetleri kanıtlandıklarını sanıyorlar. Meşhur Fransız okyanus bilimcisi Kaptan Cousteau bir tarihte Amazon Ormanından Atlas Okyanusu'na dökülen suları inceliyor. 300 km kadar gidiyor ve suların karışmadığını fark ediyor. Hah

diyorlar, kanıtım işte, ayet doğrulandı. Öyle bir ayet var çünkü *“tatlıyla tuzlu suyu karıştıramazsınız”*, yarın yeryüzünün hidrosfer şartları değişir de bu karışmaya başlarsa ne olacak? Her an bu mümkün, yalanlanmış mı olacak ayet? Dinin mutlakçı bir yanı vardır ki hangi dini ele alırsanız alın, başka türlü insanları belirli bir istikamete sevk edemezsiniz. Hayvandaki genetik şartlar insanda dini naslar şeklinde tezahür etmektedir. Yakalayamazsın, dizginleyemezsin. Dışımızdaki olayları algılıyoruz, aklımızın süzgecinden geçirerek belli bir düzene sokuyoruz. Bunun için bizim üstümüzde, dışımızdaki herhangi merciinin talimatına ihtiyacımız yok. O zaten bize akıl olarak verilmiştir ama tekrar aynı konuya dönüyorum. Edebin dış devindiricisini, dinamiğini bulamıyorsunuz, mümkün değil.

Medeniyetler, özellikle Eski Çağ Ege medeniyeti ve ondan epey sonra da İslam medeniyeti medeniyetler sıralamasında en üst seviyeye çıkmışlardır ve en üst seviyeye çıktıklarında çok geniş bir tartışma ortamı kendini göstermiştir. MÖ 4. ve 3. yüzyılların Yunan medeniyetinde ve MS 9-10. yüzyıllarda İslam medeniyetinde bu olayla karşılaşılıyor. Her kafadan bir ses çıkıyor. O günün sunduğu imkânlar çerçevesinde insanın düşünme sınırları neredeyse sonsuz, her şey tartışma konusu. Medeniyetin çöküş, inkıraz kapısı, konuşmamın başından beri tekrarladığım edep duvarlarının yıkılmasıyla başlıyor. Bu iki medeniyette bunun çok açık örneğini görüyoruz. Orta Çağ Hıristiyan medeniyetinin en önemli etkeni kendisinden önceki Yunan medeniyetinde ortaya çıkmış bu çözümlü bir tepkidir. Birincisi bilim, insanlık bilincinin ortaya çıkması söz konusu, Yahudilik bunu gerçekleştiremiyor. İbrani kavmi bütün insanlığa gelmiş olan Yahudiliği kendi tekeline almıştır. Eski dinler gibi bir boy, aşiret dini hâline getirmiştir Yahudiliği, arkasından gelen Hıristiyanlık bu hatayı telafi etmektedir. İlk defa kesin olarak kullanım açısından bütün insanlığa yönelen ve insanlık bilincini çok açık bir biçimde suyun yüzüne çıkaran Hıristiyanlık olmuştur. Tekrar ediyorum, Yahudilikle başlar bu ama gerçekleştirilemez. Başka bir deyişle teoride kalır. Bunu pratiğe çeviren Hıristiyanlık olmuştur.

Hıristiyanlık özellikle 10. yüzyılda iki büyük kola ayrılmıştır: Ortodoksluk ve Katoliklik. Ortodoks olan kesim iki yüzyıl sonra İslam dinini benimsemiş milletlerin, öncelikle de Türklerin hâkimiyet alanında kalmıştır. 6. yüzyılda çıkan Müslümanlık Hıristiyanlığa meydan okumuştur ve Hıristiyanlığın önemli bir kısmını hâkimiyet sahasına almıştır. Müslümanlığın hâkimiyet sahasına girmeyen kesim Katolikler olmuştur. O anlamda Katolikler Hıristiyanlığın sancağını taşımışlardır, bayraktarı olmuştur. Katoliklik demin bahsettim gibi İsa, Papa, Papa'nın etrafındaki kardinaller, başpiskoposlar, piskoposlar, papazlar, keşişler şeklinde sıralanmaktadır. Bu mümtaz, ilahi bir kadrodur. Bunların dışında kalan gelişigüzel insanlardır, ruhban olmayandır. Şunu da hemen belirteyim: Dört İncil vardır ve bunlar Yunanca yazılmışlardır. O bakımdan Hıristiyanlığın temel kavramları Yunancadır. Bunlar Latinceye aktarılmışlardır ve daha sonra da Latineden öncelikle Almancaya ve ondan sonra öbür dillere tercüme edilmişlerdir. O bakımdan bizim de Hıristiyanlıkla ilgili terimlerimiz Fransızca yoluyla Latince asıllıdır. Bunların en önemlisi sabahtan akşama, akşamdan sabaha dilimizden düşürmediğimiz laik, "laicus"un Fransızca telaffuzudur ve bizim kastettiğimiz şey değildir laik; bizim günümüz Türkiye'sinde laiklikle söylemek istediğimiz şey aslında sekülerliktir, din dışıdır. Sekülerlik din dışı demektir, laiklik ise ruhban olmayandır. Bizim hiçbir zaman zaten öyle bir sorunumuz olmadı. Şöyle diyeyim, biz oldum olası laik olmuşuz. Katoliklikteki öz anlamıyla biz oldum olası laicus idik, sonradan olma laicus değiliz. Bizim ruhbanımız yok. Osmanlı din devleti değildir, hiçbir Müslüman devlet din devleti olmamıştır. Neden? Çünkü teokrasi ruhban takımının siyasi iktidarı demektir. Bizde öyle bir din sınıfı olmamış ki onun siyasi iktidarı olsun. İktidarda olanlar her zaman için bizde ruhban olmayanlardır. Benzetme yoluyla taklitler var. Nasıl ki Papa ruhi anlamda İsa'nın hâlefiyse bizde de bunu takliden Peygamberimize ilahi birtakım vasıflar giydirilmiş ve onun devamı gibi gösterilen devlet başkanlarına halife denilmiştir. Yok öyle bir şey, Peygamber üstün bir insan muhakkak ama insan. Papa'ya tokat attığınızda Tanrı'ya tokat atmış gibi olursunuz, anlatabiliyor muyum? İsa'yı çarmıha geren-

lere Hıristiyanlar Tanrı'nın katili, Fransızcada *meurtrier de dieu* derler. Bunları çok iyi görmek, anlamak lazım.

Orta Çağ Hıristiyan medeniyeti her anlamda sınıflı bir toplumdur. Ruhban olmayanlar, soylular, savaşılar ve reñçerler olarak üç ana sınıfa ayrılır. Soylular tekrar ikiye ayrılırlar: Asilzadelerle toprakzadeler. Bu da çok önemli bir noktadır. Orta Çağ boyunca ruhbanla ruhban olmayanın çatışmasının yanında asilzadelerle toprak zadedânı arasında da sürekli bir çatışma söz konusu olmuştur. Fransa'da asilzadeler 9. yüzyılda toprak zadedânını alt ederek iktidar olanca güçlerini hâkim kılmışlardır. Başka Avrupa ülkelerinde, İspanya'da, Almanya'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde bu çatışma çok uzun sürmüştür. Çok akıllı bir millet olan İngilizler bunu kansız halletmenin yoluna gitmişler, çok erken bir çağda 1215'te Magna Carta denilen bir anlaşmayı toprak zadedânıyla asilzadeler imzalamışlardır. Böylelikle İngiltere erken bir çağda belirli bir devlet düzenine girmiştir. Toprak zadedânının yaşadığı mekâna, meskene müstahkem mevki denilmiştir. Ayrılmıştır, korunaklı bir yerdir, kaledir ve bunun Almancası *burg*'dur. Çünkü Avrupa'yı istila eden toprak zadedânı Germen asıllıydı, dilleri Germen dilleriydi. Bunlardan hepsinden size bahsettim. Bu *burg*'larda oturuyorlardı ve *burg*'da oturan kişilere Almancada *burgher* denilmiştir. Onun Fransızca telaffuzu burjuva olmuştur. Bu burjuva reñçerlik etmiyor, yani toprakla uğraşmıyor, sanatla da uğraşmıyor, bir şeyler imal etmiyor. Ne yapıyor? Yalnızca savaşıyor ve yerli halkı yönetiyorlar. Yerli halk çoğunlukla İspanya'da, İtalya'da, Portekiz'de, Fransa'da koyu tenlidir. Bunlar kuzeyli ak tenli insanlar ve ak tenli insanlarda damarlar mavi görünürler. Şeffaftır tenleri, aranızda çok ak pak olanlar bakabilirler, mavimtirak damarları, bu sebeple bir Germen boyu olan Vandallar, İspanya'yı ele geçirmiş olan Vandallar mavi kanlı oldukları efsanesini uydurmuşlardır. Soylular mavi kanlı olurlar, oysa kitle kızıl kanlıdır. Tabii savaşta yaralandığında kanı yine kızıl akacak. Bunu önlemek için etrafını hemen adamları çevirir beyin, savaşçının ve asker kızıl kan aktığını görmez. Bu Germen boyları ele geçirdikleri topraklarda her türlü işleri çevirmişlerdir. Toprakların tapusunu çıkarmışlardır. Bu da son derece önemlidir.

Zamanla toprak zadedgâni özellikle İngiltere’de toprakları elinden çıkarıp satarak yahut yarıcıya vererek o paraları bir kenara koymuştur. Orta Çağı ben size üçe ayırmıştım: Erken Orta Çağ, klasik Orta Çağ, geç Orta Çağ. Klasik Orta Çağdan itibaren İngiltere’de, Fransa’da ve İspanya’da toprak zadedgâni topraklarını elden çıkarıp paraları bir kenara koyarak, o paraları malla değiş tokuş etmeye başlamıştır. Öncelikle tekrar ediyorum, İngiltere’de, Felenk ülkesinde, kısmen İtalya’da ve Fransa’da mal-mal değiş tokuşu demek olan merkantilizmden para-mal değiş tokuşu demek olan sermayeciliğe bir kayış söz konusu ama felsefe olarak sermayecilik henüz ortaya çıkmıyor. Orta Çağın klasik döneminde, yani 1200’lerde o ruhban olmayan zümre ruhbanı alt etmeye başladığında, paranın gücü azalmaya başladığında ki bunun iki çok önemli örneğini İngiltere’de ve Fransa’da görüyoruz. Fransa’da 1300 küsurlarda yakışıklı Philip *“Papayı tanımıyorum”* diyor. Bu müthiş bir olaydır. O kadar *“seni ben tanımıyorum”* diyor ki *“bundan sonra senin ensene ben şaplak atacağım”* diyor. Alıyor Vatikan’dan Papa Hazretlerini, Fransa’nın güneyindeki Avignon şehrine getiriyor, *“Burada oturacaksın, benim ellerimdesin”* diyor. Bu ruhban olmayan zümrenin ilk büyük zaferidir. Arkasından çok güçlenmiş bir kudrete öldürücü bir tokat atıyor. Orta Çağın en önemli olaylarından biri, 1090’larda başlayan, 1200 küsurlarda biten, Papa’nın ruhani gücünü ispat etmek için İslam topraklarına düzenlediği Haçlı Seferleridir. Bu Haçlı Seferlerinin sebeplerinin başında Kudüs’ü ele geçirmek var. Kudüs ele geçirildikten sonra iki büyük teşekkül ortaya çıkar: Tapınak Şövalyeleri ve hastane şövalyeleri. Bunlardan özellikle tapınakçılar büyük bir askeri güç hâline geldikleri gibi iktisadi anlamda da müthiş yükselirler ve ilk defa banka kredi kartlı ticareti başlatırlar. Diyelim ki siz Paris’te oturuyorsunuz, Bağdat’tan mal istiyorsunuz. Tapınakçının Paris’teki şubesine başvuruyorsunuz. Diyorsunuz ki ben Bağdat’tan şu ebatta ayakkabı istiyorum ve size 300-500 çift, 1000 çift ayakkabı, çizme Bağdat’tan alıyor, Paris’e kapınıza teslim ediyor. Parasını da veriyorsunuz tapınakçıya, o Bağdat’taki imalatçının hakkını verdikten sonra komisyonu kendi cebine atıyor. Hıristiyanlardan aracılık eden ilk topluluk tapınakçılardır.

Daha önce ise her türlü şerefli iş görmekten mahrum Yahudilerdi, yani toprak edinmiyor, asker olamıyor, zanaat sahibi olamıyor. Germenlerin, savaşçı Germenlerin aşağılık gördüğü aracılık işiyle, tefecilikle uğraşıyorlar ve Yahudiler buradan hem bilgi, hem de maddi anlamda müthiş bir birikim elde ediyorlar. Bu Yahudiler derebeyinin malikanesinde barınmıyorlar. Onlara ayrı yerleşme yerleri açılıyor. Yani *burg*'da değil, gettolarda yaşıyorlar ve buradan bir paralel burjuvazi, kent soyluluk ortaya çıkıyor. Bir Hıristiyan kent soyluluğu var, bir de Yahudi kent soyluluğu var. Bu iki kent soylular birbirlerine müthiş iş veriyorlar. 1512'de Avrupa'da müthiş bir devrim baş gösteriyor. Yeni bir din kuruluyor. Martin Luther adındaki büyük filozof, din âlimi, şair ve besteci on parmağında on marifet olan bir adam Papalığa, Katolikliğe meydan okuyor. Kendisi bir Katolik rahibi ama ilk meydan okuyuşu evlenmek suretiyle oluyor. İlahi, müstesna varlık olan papaz ve keşişin evlenmesi yasak. Sadece resmi bir kurum olan evlenme değil, her türlü cinsi ilişki yasak veya kadın rahibeyse de yasak. Bir rahip olarak Luther evleniyor, çoluğu çocuğu var ve insan vasfındaki ilahi kişileri de reddediyor. *"Bu yoktur, öyle bir şey yoktur"* diyor. Bu olmayınca Katolikliğin en önemli özelliklerinden biri azizlerdir. Bir Katolik Kilisesine girdiğinizde çok tanrılı bir tapınağa girmişsinizdir. Yığınla heykelcikler vardır, resimler vardır ve bunların karşısında onlardan medet uman müminler vardır. Bu tamamıyla vahdet dinine aykırı olan bir şeydir. Yahudilerin öteden beri zaten Hıristiyanlara attığı en önemli çamur da budur. Sonra Yahudileri Müslümanlar da takip eder olmuşlardır. Hıristiyanlığa siz çok tanrılısınız, putlara tapıyorsunuz demişlerdir. Luther buna işaret ediyor. *"Bu vahdet dinine aykırı bir olaydır, böyle bir şey olmaz"* diyor.

Kitab-ı Mukaddes iki büyük kısımdan meydana gelir: Ahd-i Atik Hıristiyanlarla birlikte Yahudilerin inandığı kitap, Ahd-i Cedid sadece Hıristiyanların inandığı, yani İsa'ya gelen tebliğdir. Katoliklik -bu da çok önemli bir nokta- Ahd-i Atik'i hep göz ardı etmiştir. Yani Yahudilerle birlikte inanılan kısım dışlanmış. Dışlanmış biraz ağır olur, o da tabii ki hesaba katılıyor ama Katoliklikte sıklet noktası, ağırlık Ahd-i Cedid'tedir, Protestanlık Ahd-i

Atik'e ağırlık tanır. Böylelikle Luther'den sonra mümin Protestan Hıristiyanlar Yahudilerle bir kardeşlik ilişkisi içine girmişlerdir. Luther'den sonra demem çok önemli, çünkü Luther aşırı derecede bir Yahudi düşmanıdır. İkinci büyük bir Yahudi düşmanı olan Hitler'in birçok sözü, lafı Luther'den alınmadır. Hitler aslında Avusturyalı bir Katolik'tir ama Katolikliğe can düşmanı kesilmiştir zamanla, daha da genelleştirsek Hıristiyanlığa karşıdır. Hıristiyanlıkta tuttuğu, sevdiği bir tek adam olabilir, o da Luther'dir. Luther'in tabii Alman olması -sadece Yahudi aleyhtarı olmasından değil- ve Hıristiyanlığı Latinlerin tekelinden çekip Almanlaştırması Hitler'i çok memnun eder.

Şimdi Hitler bir tarafa, gelim Protestanlığa; Protestanlık Katolikliği çökertir, Katolikliği dumura uğratar. Luther sonrası Protestanlık milliyetlere bölünür: Alman Protestanlığı, Felemenk Protestanlığı, İngiliz Protestanlığı Anglikanlık, İskoç Protestanlığı presbiteryenlik ve metodizm daha da küçük bölümlere bölünür. İnsanlığa hitap eden, insanlığı kucaklamaya yönelik olan Katoliklik -Yunancada *katholikós* evrensel demektir- milli dinlere bölünür. İbranilerin Yahudiliği milli bir din hâline getirmesini taklit eder. İngiliz Protestanlığı Anglikanlık bunların en önemlisidir. Bu neye cevaz veriyor? 19. yüzyılda ortaya çıkacak sermayeciliğe, kapitalizme cevaz veriyor. Nasıl ki Müslüman olarak sermayeciliğe yamanamazsanız -daha az miktarda diyelim- Katolik olarak da sermayeci olamazsınız. Neden? Burada konumuz din, belki başka bir bahara bunu işleriz. Sermayecilik -bunu kötüle-mek için söylemiyorum, bir tasvirdir, size bir resim çıkarıyorum- sömürmeye dayanır. Yani bu vazgeçilmez bir şarttır. Sermayeci olacağım ve sömürüyü dışlayacağım olmaz. Hiçbir vahdet, vahiy dini ve bu arada Katoliklik sömürmeye açık çek çıkaramaz, mümkün değildir. Sermayeciliğin gelişmesi sürecinde Katoliklik ayak bağı olmuştur, engel olmuştur. Yiğidi öldür hakkını ver, Katolikliği severiz sevmeyiz, yereriz yermeyiz neyse ama sömürüye cevaz vermiyor. Sömürmüş müdür Katolik? Tabii ki sömürmüşlerdir, o ayrı, orada sistemden bahsediyorum. Bir sistem olarak karşımıza çıkıyor. Müslümanlık da, Hıristiyanlık da özünde sömürmeyi yasaklayan dinlerdir. Zaten varlık sebepleri de budur.

Edebin dayandığı en önemli iki sütundan biri güven demıştik, öbürü de insanın insanı sömürmemesidir. İnsan insanın kölesi olamaz şartını getirir. Kölelik sadece Allah'adır: Kul. O nerededir? O yok ortalıkta, somut hiçbir varlığa insan ibadet edemez. Bu ibadetin içinde tabii karşılıksız hizmet olayı vardır. Anglikanlık yoluyla bu engel aşılmıştır, Papa devre dışı bırakılmıştır. Kilise bir kurum olmaktan çıkarılmıştır. Yol alabildiğine açılmıştır. Bunun ilki efsanevi bir hikâyeye gibi anlatılır: VIII. Henry kırk defa evlenir-boşanır. Papa hâliyle cevaz vermez, yasaktır Katoliklikte boşanmak, "Katolik nikahı" denilir. Papa'dan izin ister, papa hayır der. Bunun üzerine "Henry al dinini başına çal!" cevabını verir ve Anglikan Kilisesi vücut bulur. Burada boşanmak serbest, her şey serbesttir. Ondan sonra yalana dolana sarılırlar. Weber diye bir Alman filozof "*Kalkınmanın yolu Protestanlıktan geçer*" der. Daha benim çocukluğumda Cumhuriyet büyüklerimiz hep söylerlerdi: "*Biz Protestanlığı benimseseydik bugün bambaşka yerlerde olurduk. Protestanlar çalışkan olurlar, iş bilir olurlar.*" Hayır, herkes çalışkandır. Sömürüye cevaz verme en önemli yönleridir. Sömürüyü mümkün kılacak yollar misyonerlik gerekçesi altında, yani eğitim yoluyla tesviye edilir. Bu da çok önemli bir noktadır. Eğitim kültürün inşacıdır, kültürün inşa mühendisidir. Eğitim yoluyla kültürünüzün taleplerini boca ediyorsunuz genç nesillere, çünkü kapitalizmin gerektirdiği baş unsur tüketimdir. O tüketim mallarına ihtiyaç duymanız lazım, onun ben çok aşıkâr örneğini vaktiyle Afganistan'da görmüştüm. Oraya herhangi bir görevle gitmedim, çok şükür hiçbir yere görevli gitmedim, dolayısıyla insanlarla, yaşlılarımla birebir ilişki kurabiliyordum, çok gençtim. Bana sorarlardı: Ne olacak hâlimiz? Üniversiteye gidiyor o genç, ben de o zaman üniversite mensubuyum. Abdala malum olur! Böyle götüremezsiniz, sizi yıkacaklar, mahvedecekler. Ağzımdan yel aldı inşallah ve o dediğim çıktı. 1979'da Rus işgali baş gösterdi ve ondan daha fecisi Amerikan işgali geldi. Hâlâ 79'dan bugüne belini doğrultamadı. Çünkü Afganistan'da Coca Cola, hamburger, bilmem ne marka giyim eşyası, parfüm, jaguar, Alfa Romeo yoktu. Benim çocukluğumda köylerde çalışan tahta karoserli otobüsler vardı, denkleri çatıya çıkarırlar atarlardı. Nuh

nebiden kalma böyle tahta karoserli otobüslerle gidilir gelinirdi. Şahın sarayı Kabil'de bizim burada bir zenginimizin malikanesi durumundaydı. Hiçbir şatafatı yoktu, yani büyük bir gelir farkı yoktu insanlar arasında, herkes sefildi üç aşağı beş yukarı ama yaşıyorlardı. Açlık yoktu, herkes kendi başına buyruktu. Bir gün Kabil'in 100 km kuzeyinde otobüs yolda giderken jandarma durdurdu. Bindi otobüse, denetleme yapacak. Adamın üstüne yürüdüler, dövdüler herifi, attılar otobüsten, sen kim oluyorsun? Hayretler içinde kaldım. Çünkü benim çocukluğumda, gençliğimde yarı Tanrı gibi bir şeydi jandarma, polis böyle, kazara karakola yolunuz düştüğünde oranız buranız zedelenmeden çıkamazdınız. Bu adamı dövüp attılar dışarı sen kim oluyorsun diye, üstünde silahı yoktu. Dedim nasıl oluyor? Silahsız adama silah çekemeyiz dediler. O yüzden Afganistan'da o tarihlerde polis ve jandarma silah taşımazdı, silahsız gezerlerdi. Dediğim gibi o zaman ne olacağını üç aşağı beş yukarı kestirebildim, bunlara yaşama hakkı tanınmaz. Ya iyilikle, eğitimle, vs. bizim yolumuza girersiniz dediler... Kalkınma için size yardım ediyoruz dediler... Biz bununla çok övündük. Yollar döşedik, fabrikalar kurduk, vs. Onlar kurdurdu bunu sana. Direndiğin takdirde dayak yersin, yok ederler seni. Kötü demiyorum ama saiki, yaptırıcısı dışarıdan, bu sömürü düzeninin dünya çapındaki teşkilatlanmasına emperyalizm denilir. Kapitalizmle birlikte emperyalizm gelmiştir.

Orta Çağdan Yeni Çağa geçişte biraz önce söylediğim gibi dinin gündemden çıkarılması olayı vardır. Tanrı'nın yerini insan almaktadır. İnsan baş tacıdır, neden? Akıl vardır. Akıl aslında dini bir ıstılah, dini bir terimdir. Elektrik üreten bir merkezden konutlara doğrudan cereyan verilmez. Güç indirici merkezler, trafolar inşa ederiz. Doğrudan buraya bir elektrik üretim merkezinden enerji verdiğiniz takdirde yakarsınız. Benzer bir durum Tanrı'yla insan arasında da geçerlidir. Akıl Allah'tan gelen talimatları, ifadeleri bana, sana, ona göre dağıtır, tercüme eder, anlaşılır hâle getirir ve onun sesinin benim içimdeki yankısına -yine dini bir terimle söyleyeyim- vicdan diyoruz. Konuşma karşılıklı olur. Yunancada buna *dialogos* denilir. *Di* iki, çift demektir, *logos* da söz; iki taraflı söz etme. İçimizde sürekli olarak bir *dialogos*, konuşma

cereyan etmekte; bir taraftan aklınla yönlendirdiğin vicdan dediğimiz o ses, bir tarafta benim ona verdiğim cevaplar veyahut sorduğum sorular, konuşmam, o da nefstir. Günümüzde buna *ego* diyoruz. Nefsle vicdan arasında bir gidiş-geliş vardır. Bu sadece hat safhadaki durumlar için değil, her an için biz onunla sohbet hâlindeyiz ve onu bize açan, anlatan, anlaşılır kılan lügat dini metinlerdir. Kur'an'dır, Kitab-ı Mukaddes'tir, vs. Onun sedasını, sesini bana anlaşılır kılan aklım ve kutsal metinlerdir. O iki türlü sesleniyor: 1. Elçileri, peygamberleri yoluyla insanlığa sesleniyor, 2. Her birimizin içine sesleniyor, "*Ben sana şah damarından yakınum*" diyor. René Descartes'la başlayan Yeni Çağ felsefesinde akıl Allah'a bağlayan kablo kesiliyor. Akıl kendinden menkul bir güç üretme merkezi hâline geliyor. Bu *akılcılık*, Fransızcasıyla *rasyonalizm* olarak vasıflandırılıyor. Akıl kimde var? Bende var. Ben kimim? İnsan. Akıl sahibi insan her şeyin üstündedir. Buna *insancılık* diyoruz.

Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti ilham kaynağı olarak Orta Çağ Hıristiyan medeniyetinin baş düşmanı olan Eski Çağ Ege medeniyetine dönüyor. Çünkü orada Tek Tanrı meselesi yoktur. Bu Eski Çağın yeniden canlandırılması olayına da Fransızca da yeniden diriliş demek olan Rönesans adı verilir. Dinin yerine, hayatı yönlendirmek, yönetmek gibi bir derdi olmayan felsefe-bilimi belirlemektedir. Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetinin temelinde felsefe-bilim almaktadır. Üç ana doğrultu doğuyor Yeni Çağ Avrupa medeniyetinde: Fransız akılcı felsefe-bilim çizgisi, İngiliz akılcı deneyci damar ve bunlara bir tepki olarak doğan, Alman idealizmi, romantikliği baş gösteriyor. Hayatı biçimlemeye yönlendirdiğimiz felsefe-bilim sistemine ideoloji denir; ideolojiler doktrinlerden, öğretilerden kurulur.

Felsefe diyalektik dediğimiz bir otoyol izler. O otoyol iki geliş-gidişe ayarlıdır. Her gidiş-geliş iki şeride ayrılmıştır. Şeritlerden biri çözümlerdir, analiz, tümdengeliş redüksiyon, geliş de tümevarış indüksiyon ve birleştirim, yani sentez. Tekrar ediyorum: Analiz, redüksiyon, sentez, indüksiyon şeritleri var ve bütün bu ana yol diyalektiktir. Diyalektik yoldan gidiyorsanız

onun sonu yoktur. Ulaşılan her sentez bir sonraki tezdır. Bu uzun bir bahis, buna hiç girmiyorum burada, bu kadarla yetiniyorum. Sentezimiz artık teze dönüşmüyor, sondur, kapıyı kapatıyoruz dediğimiz andan itibaren o sentez dogma olur. Dogmalardan örölü sistemlere öğretı diyoruz. O öğretiler ideolojiye dönüşür. İlk ideoloji 18. yüzyılın ortalarında oluşturulmuş olan sermayeciliktir. Müellifi İngiliz filozof Adam Smith'dir. Adam Smith'den aşağı yukarı 60-70 yıl sonra bu ideolojiyi bize bütün açıklığıyla sunan, tarihin en önemli filozoflarından Karl Marx'tır. Karl Marx sermayecilik ideolojisini inşa etmiyor ama açıyor ve ne olup ne olmadığını önümüze seriyor. Kapitalizmden, yani sermayecilikten hareketle Karl Marx yeni bir ideoloji oluşturmaktadır. Bu Marksçı komünizmdir, çünkü çeşitli komünistlikler var. Ama en tanınmış, bilindik ve daha sonra da tatbik edilmiş olan Marxçı komünizmdir.

Sermayecilikle komünizm ilerlemeye, çağdaşığa ayak uydurmaya yöneliktirler. Bunlara karşı tepki olarak iki ideolojinin çıktığını görüyoruz: Faşizm ve milli toplumculuk yahut nasyonal sosyalizm. Bunlar kapitalizme ve komünizme tepki olarak çıktıklarında onun dediklerinin tersini iddia etmelerinden ötürü bunlara tepkicilik, reaksiyonerlik adı da verilmiştir. İkisi bir ve aynı değildir. Stalin kafaları karıştırmak için nasyonal sosyalistlere faşist demiştir ama bir ve aynı şey değildir, ikisi farklı birer ideolojidir. Şartlar öyle gerektirdiğinden ötürü ikisi ittifak etmek zorunda kalmışlardır ve tarihin en ilgi çekici, en yıkıcı, en feci savaşı İkinci Dünya Savaşı patlamıştır. Bu bir ideolojiler çatışmasıdır. Bizim akli evvel aydınlarımızın iddia ettiği gibi iktisadi sebeplerle ortaya çıkmış bir görüş değil, yalın kat ideolojik bir çatışma sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermayecilikle benim ortak mülkçülük diye Türkçeye tercüme ettiğim komünizm iktisadi temellidirler, iktisadı temel alırlar. Buna karşılık faşizmle nasyonal sosyalizm iktisat temelli değildirler. Nasyonal sosyalizm öbür ideolojilerden tamamıyla farklı olarak belli bir doğa bilimine, biyolojiye sırtını dayamıştır. Biyolojinin evrim anlayışına, varsayımına dayanmıştır. Faşizmse iki kaynak benimsemiştir: Din ile tarih. Bunlara daha fazla burada girmeyeceğim, sadece

Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetine bir nazar atfedelim dedim. Bu medeniyet Orta Çağ Hıristiyan medeniyetinin devamı değildir efendim, buna tümüyle karşı çıkmıştır, savaşmıştır. Bugün çağdaş medeniyetin İslam'la olan mücadelesi neyse, Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetinin Orta Çağ Avrupa ve Hıristiyan medeniyetiyle olan çatışması da odur. Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetinin bir devamı olarak çağdaş medeniyeti görebiliriz. İkinin kalkış noktaları benzer olmakla birlikte, Yeni Çağ Avrupa medeniyetiyle çağdaş İngiliz Yahudi medeniyetinin kalkış noktaları, hareket noktaları benzer olmakla birlikte aynı değildir. Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti 1500'lerin sonlarında vücut bulur. Özellikle Protestanlığın ortaya çıkışı bunda önemli bir amildir ve 1789 bizim Osmanlı tarihçilerinin " *İhtilal-i Kebir*" dedikleri büyük Fransız Devrimiyle şekil değiştirerek çağdaş İngiliz Yahudi medeniyeti kisvesine bürünür. Çağdaş İngiliz Yahudi medeniyeti henüz içinde yaşadığımız, idrak ettiğimiz medeniyettir. Saçma sapan laflar vardır: Postmodern vs., postu mostu yok, düpedüz biz bu medeniyeti yaşıyoruz, o medeniyet henüz ayakta ve öleceğine dair hiçbir belirti de görülüyor, dümdüz yürümesine devam ediyor.

Efendim, insaf sınırlarını çok zorladım, size ne kadar teşekkür etsem azdır, sağ olun, var olun. Hakikaten müthiş bir sabır örneğini gösterdiniz. Hepinize her şeyin en iyisini, sağlık ve sevgi diliyorum, buyurun efendim.

SALONDAN- İngiliz-Yahudi medeniyetine karşı Türkiye nasıl ayağa kalkabilir?

TEOMAN DURALI- Yeni bir medeniyet modeliyle kalkılabilir, yeni bir medeniyet modelini ortaya koymak için bir felsefe oluşturacaksınız. O felsefeyi pratiğe dönüştürmenize izin verecekler. İki deneme oldu çağdaş İngiliz Yahudi medeniyetine karşı: Biri Avrupa'nın dışından İslam medeniyetinin yeniden harlanması, canlandırılması teşebbüsü. Abdülhamid döneminde gördük biz bunu, bunlar hepsi tasvir olarak sunuyorum size, ben kimseyi övmüyor veya yermiyorum. Böyle bir şey anlaşılmasın. Zaten kimseyi övmeye veya yermeye hakkım ve yetkim de yok; bu öğ-

reticiliğe, hocalığa tamamıyla karşı olan bir şeydir. Neyse, İslam medeniyetinin canlanması, yeni bir biçim kazandırılması birinci meydan okumaydı. Bunun da büyük filozofu, -medeniyetlerin oluşturucu beyinleri filozoflardır- beyni, Muhammed İkbal'dir. Bizim hemen hemen hiç önem vermediğimiz, es geçtiğimiz bir şahsiyettir. Habermas'lar, Heidegger'ler, onlar bunlar müthiş, Muhammed İkbal'e bakan yok. Muazzam bir sistem geliştirmeye bakmıştır. Geliştirememiştir, çünkü ardi gelmemiştir. Yani bir sistemin temelini attığınız vakit arkanızdan gelen sizin yetiştirdiğiniz insanlar o binanın çatısını, duvarlarını örmesi lazım. Bu yapılmamıştır, Muhammed İkbal'in inşa ettiği o bina bir iskelet olarak kalmıştır ortada ve ondan sonra zaten bir daha bakan, eden olmadı. Çünkü bastırıldı. Osmanlı Devleti'nin, daha doğrusu Abdülhamid'in kaybedilmesiyle birlikte İslam medeniyeti bitirilmiştir. İdam infaz edilmiştir.

SALONDAN- Birincisine Abdülhamid dönemi dediniz. İki gelişimden ikincisi nedir?

TEOMAN DURALI- İki gelişim oldu dedim. Öbürsü Avrupa'nın içinden gelen bir gelişimdir. O Alman felsefesinin neticesinde ortaya çıkan bir ideolojidir: nasyonal sosyalizm, başkışisi Hitler'dir. İkinci Dünya Savaşının sebebi de bu yeni oluşan medeniyet tasarısıyla var olan medeniyetin çatışmasıdır. Çünkü çağdaş İngiliz Yahudi medeniyeti sadece sermayecilik değildi, bugün öyle ama dün o medeniyeti oluşturan bir başka unsur sosyalizmdir. Ben radikal bir adam olduğumdan pek sosyalizme kafam ermiyor. Bana sol dediğiniz vakit komünizm aklıma geliyor, sosyalistler ne yapar bilmiyorum. Hele bir de sosyal demokratlar var, onu hiç anlamadım. Gerçekten anlamıyorum, kafam ermiyor buna, komünizm denildiği vakit de benim düşündüğüm Stalin'dir, bir ölçüde Mao'dur. Öbür türlü ne yapılır, ne edilir tam bilmiyorum. Neyse, İngiliz Yahudi medeniyeti bu temeller üzerindeydi ama asıl olan tabii sermayecilik, tekrar onu vurgulamam lazım. O da bitirilmiştir, hallolmuştur. Komünizm rahatsız edici bir diken gibi duruyordu. Fazla bir kıymeti harbiyesi yoktu ama yine de rahatsız ediyordu. Nitekim artık ondan sonra düğmeye basıldı,

1991'de o da tamamlandı, bitirildi.

Dinle doğrudan doğruya günümüzde artık medeniyet türetmek son derece zararlıdır. İran örneği, hiç kimsenin dünyevi hırslarına, ihtiraslarına Allah'ı alet etmeye hakkı yoktur. Bu olağanüstü derecede yerilecek, reddedilecek bir olaydır. Yapaçağınız iş bir sistem meydana getirmek, dinden nemalanan, dinden esinlenen ama insan eliyle ortaya çıkarılmış bir olay olacak ki siz eleştirilesiniz, yerilesiniz, yerden yere vurulasınız. Sizin adınıza Allah'ı sorumlu tutmak kimsenin haddi değildir. Faşizm bunu getirmeye çalıştı, o da beceremedi. Aptal Mussolini gidip de Hitler'le ittifak etmeseydi faşizmin geleceği olabilirdi. Faşizm İtalya'da ortaya çıkmıştır ve faşizmin esin kaynağı büyük İtalyan filozofu Giambattista Vico'dur. Descartes'ın çağdaşı ama bambaşka bir yöne yönelmiştir. İnsan temellidir Vico'nun felsefesi, dini kaale alır. Descartes da tamamıyla bunu yok eder, ortadan kaldırır.

SALONDAN- Hocam, medeniyetlerin geri dönüşümsüz bir şekilde ölmesi mevzusunda şöyle bir soru sormak isterim: Sizin de konuşmanızın başında söylediğiniz gibi medeniyet tartışmaları literatüründe, medeniyetle kültürü tamamen kesinkes ayrı tanımlayanlar ve medeniyet ve kültürü özdeşleştirerek birbirlerinin yerine koyanlar var. Bunlar genelde ya medeniyeti kültür kavramı içine ekliyorlar, ya kültürü medeniyet kavramına ekliyorlar. Mesela, Toynbee medeniyeti kültür içinde görür ve incelediği 26 kültürün öldüğünü söyler. Halbuki ondan sonra Türk kültürü, İtalyan kültüründe, vs. bir üst basamak inşa ediliyor. Ya da medeniyeti kültür içinde eritenler var. Mesela, Ahmet Hoca öyle yapıyor. Onların altında kültürleri biraz görmezden geliyor. O yüzden biraz fazla özcü olduğu şeklinde eleştiri alıyor mesela, yani aslında kültürü medeniyet içinde eritmiş oluyor. Bir de kültürü medeniyetle ayıranlar var. Burada da şöyle bir farklılaşma var: Yani sizin tanımlamanıza getireceğim. Mesela, Spengler en radikal bir şekilde ayıranlardan, sizin gibi federatif bir yapı tanımlamıyor, tıpkı Ahmet Hoca ve Toynbee gibi üniter bir yapı var onda da, üst bir mertebe olarak tek bir kültür var. Kültürle medeniyet

arasında ontolojik bir fark var. Kùltür ürün vermez bir hâle geldiğinde ölüyor ve bir nevi uygarlık kùltürün cesedi olmuş oluyor. Şimdi bunu şu yüzden söyledim: Sizininki daha hiyerarşik, daha yapısal bir adlandırma. Siz medeniyet kùltürün kùltürel federasyonudur diyorsunuz.

TEOMAN DURALI- Aynen öyle.

SALONDAN- Hatta onun üzerine bir katman daha inşa edip medeniyetler camiası diyorsunuz, oldukça da derin bir mimari söz konusu. Burada şöyle bir şey var: Hepsinde bir medeniyetlerin nihai ölümü söz konusu, ihya edilemez bir şekilde tamamen ebedi bir çöküş. Mesela, Toybee bazı kùltürler ve bizim kùltürümüz için *arrested civilization*, Yahudi kùltürü için fosil medeniyet ifadesini kullanıyor. Şimdi burada şöyle bir şey var: Sizin tanımlamanızda biz cihanşumul İngiliz Yahudi medeniyetinin cenderesinde yaşıyoruz ve bu cihanşumul olduğu için, küresel olduğu için de müdâhil bir medeniyet. Dolayısıyla direkt küredeki medeniyetlere direkt tecavüz eder, biz de gönüllü bir şekilde benzeşiriz. Şimdi burada nihai ölüm çok önemli bir nokta, çünkü bize İngiliz Yahudi medeniyeti de şunu diyor: *"Bütün opsiyonlar artık öldü, nihayete erdi, yani tarihin sonu"*, dolayısıyla doyuma erdi ve ölen medeniyet bir daha geri gelmez. Ben sizin hiyerarşinizde, mimarinizde şöyle bir umut seziyorum: Çok derin bir yapı ve katmanlar arasında bir ilişki var, yani medeniyet altındaki kùltürlerden teşekkül ediyor ve o kùltürler bir dip akıntı gibi devam ediyor. Kùltürün altında da inanç öbekleri var ve benim sorum şu: Bu nihai ölüm İngiliz Yahudi medeniyetinin bize yutturduğu bir zoka mıdır, yoksa sizin de biraz önce ima ettiğiniz gibi o kùltürlerden yeniden bir medeniyet ihya etmek mümkün müdür? Çünkü şöyle diyorum: Sizin mimariniz çok derin ve denizlerde, okyanuslarda da derinlik arttıkça canlılık artıyor. Böyle bir canlılık seziyorum bu tanımlamanızdan, yani o alt katmanlar üste hayat öpücüğü verebilir mi?

TEOMAN DURALI- Bizde bazı şeyler çok aptalca ortaya konulup, bazıları da tesadüfen yerini bulur. *Üst akıl* diye bir şey icat ettiler. Bu doğrudur, uydurulmuş bir şey ama yerini tuttu. İngi-

liz-Yahudi Medeniyetinin bir üst aklı var, yani teşkilatın yönetimine dayalı bir medeniyet modeliyle karşı karşıyayız. Zaten sürekli olarak bu teşkilat gözden ırak tutulmaya çalışılıyor. Yok efendim, bunlar uydurma, bunlar kumpas, böyle bir şey yok. Hayır, var, vardır. Değişik adlar altında o teşkilatta zaman zaman belli belirsiz bu karşımıza çıkar. O teşkilatta yer alan zevat hakikaten üstün bir akla sahiptir. Sadece herkesin üstünde bir akıl olarak değil, bizatihi üstün bir aklı var o kişilerin. Nereden görüyoruz bunu? Bu medeniyet tıkanma noktalarına geldiğinde yolları açmaya başlıyorlar. Bu medeniyetin üç ana devleti var: İngiltere, ABD, İsrail. O üst aklın yerleştiği iki merkez var: Londra, New York. Üst aklı teşkil eden kişiler iki kaynaktan geliyorlar öncelikle: İngilizlerden, -Amerikalıları da İngiliz sayıyorum- ve Yahudiler. Bunlar hem dünyayı paylaşma bakımından birlikte hareket ediyorlar, hem de o üst kurumun teşkilinde birlikteler. Biraz önce söylemiştim. Benim çok tasavvurlu bir zihin yapım var. 95'te yanlış hatırlamıyorsam Kuala Lumpur'da iki kule inşa etmeye başladılar: Petronas İkiz Kuleleri. Müthiş bir kalabalık vardı, törenler düzenlendi. Bunlar bittikten, ortalık yatıştıktan sonra görmeye gittim. Bu iki kulenin arasında kapalı, camekânlı bir köprü var. Bu iki kuleden birini İngilizliğe, öbürünü Yahudiliğe benzettim ve aradaki o geçiş Masonluktur. Dedim ya tasavvur, tabii elimde bir belge yok. Belgeci tarihçiler vardır, belgesi var mı, koy derler. Belge sadece doğa bilimlerinde, fizikte olur, çünkü tekrarlırsın. Tarihte böyle bir şey yapmamız mümkün değil. 29 Mayıs 1453'te İstanbul fethedildi. Peki, nereden biliyoruz? Üç, beş tane belge var. O olayı tekrar edemiyoruz. Bilimin şartı budur, bilim bunu şart koşar. Bir şeyi iddia ediyorsam o iddiamı deneylemem, deney olarak ortaya koymam, tekrarlamam lazım. O zaman iddia sava dönüşür, tez olur. Şimdi bu bir tarafa, ben bir felsefeci olarak gerçekliği inşa ediyorum. Benim işim bu, gerçekliği aklımla inşa etmek. Bugünkü medeniyeti de biraz önce size belirttiğim gibi akıllar inşa ediyor. İki tane kule var, aradan bir geçiş idare ediyor iki tarafı da, bu ikisinin arasında hır çıkar mı? Çıkar tabii. Aile içi kavga, kardeş kavgası çıkar. Bir taraf öbür tarafa vaziyet edebilir. New York'taki kulelerin 11 Eylül'de yıkılması da bunun güzel

bir örneğidir. Sizi açığa çıkarmayacak bir mercie havale ediyor-sunuz; Müslüman adamları yetiştiriyorsun ve şaheser bir tedhiş, bir terör estetiğiyle bu işi gerçekleştiriyor. Gerçekten üstün bir estetiği var o olayın, yani değme savaş pilotunun becereceği bir iş değil o, nerede kalmış heveskâr bir adam... Üç kere uçağa binmiş de ondan sonra o kuleye... bu çocukların kandırılacağı bir olay. Kimin kime zındık çektiğini bilmiyorum. Yahudi mi İngilizize, İngiliz mi Yahudiye? Çünkü bir taraf mali finans, öbür taraf inşacı; İngiliz inşa etme işini üstlenmiştir. Onun mali kaynağını Yahudi getirmiştir. Nerede? 1496'da İspanya'dan kovulan Yahudiler Fransa ve Felemenk üzerinden İngiltere'ye gitmişlerdir. O bizim topladığımız Yahudileri boş verin, öbürleri çok önemli, Avrupa'yı değiştiren adamlardır. En büyük filozoflardan biri Spinoza Portekiz'den geliyor. Çok büyük bir etkisi var o İspanya'dan atılanların, Stalin'in de aslının Portekiz Yahudisi olduğu rivayet olunur. Günahına girmeyelim. Çünkü önce İspanya'dan kovuluyorlar 93'te, 96'da da Portekiz'den, bunun ataları Portekiz Yahudisi olduğu rivayet olunur. Kuzey Afrika üzerinden Arap Yarımadası'na ve Umman'a gittikleri söylenir. 17. yüzyılda da bir kol yukarı çıkar, Gürcistan'a kadar gelir. Bunu niye anlattım? Ne kadar önemli bir etki sahasına sahip olduklarını bildirmek için. Bu medeniyet ebedi midir? Tabii ki hiçbir şey ebedi değildir ama gene akli evvellerimizin iddia ettiği gibi Avrupa çökmüyor. O bununla şununla sevişiyor, içiyorlar, vs. diye bir şey çökmez. Ne zaman çöker, bunu bilmiyorum ve inşallah alternatifi çıkmadan çökmesin. O zaman hepimiz gideriz, biter işimiz. O demin dediğiniz topyekûn ortadan kalkma o zaman olur.

SALONDAN- Hocam, bu dediğiniz çöküşle ilgili; medeniyetler, Yahudiler ve İngilizler belki 200 yıldır özellikle enerji üzerinde hâkimiyet kuruyorlar. Enerji kaynaklarının azalması, hatta sonlanmasıyla önümüzdeki 100 yıl içerisinde, belki 22. yüzyıla kalmadan öyle bir çöküş gerçekleşebilir mi? Mesela, Rockefeller petrol işinden çıktı. 150 yıldır hâkim olduğu bir alandan çok kesinkes bir anda çıkış yaptı.

TEOMAN DURALI- İki yerden çıkılıyor: Birincisi, yenilenemez

enerji kaynaklarından, ikincisi, silah sanayinden çıkılıyor. Yatırımlar büyük bir hızla feza teknolojisine kaydırılıyor. 2030'larda Merih'e... çünkü şu ana değin bu feza taşıtları sonluydular. Yani bir kere kullanıyorsunuz, bitiyor işi, şimdi gidip gelebilenleri geliştiriyorlar. Amerika'da Kennedy'den başlayan yenilikçilerle eskiciler arasında müthiş bir mücadele var. Bu yenilikçiler -ve ben onlara canı gönülden katılıyorum- istikbal fezadadır. Göklerde değil, fezadadır. Yani oraya açılmadığınız takdirde dediğiniz olacaktır. Sadece enerji kaynakları değil, dünya bu sömürülme yükünü taşıyamıyor artık, Gandi'nin olağanüstü bir tespiti vardır: *"Dünya bütün insanları beslemeye yeter, ihtiraslarını besleyemiyor"* Kapitalizm yekpare bir ihtiras olayıdır. Bunu tatmin etmek için mutlaka bu dünyayı terk etmeniz lazım, mademki sosyalizmi gerçekleştiremedik, olmadı, komünizm de tabii kapitalizm gibi sömürüye yöneldi. Bunun en güzel örneği Aral Gölü'nün kurulmasıdır. Pamuk üretimini arttıracakım diye ahmakça, eblehçe Amuderya'yla Siriderya'nın mecraları değiştirildi ve o koskocaman nefis göl bitti. Bir deniz ebadındaki göl kurutuldu. Niye bu hataya düşmüşlerdir? Kapitalistlerle yarışacağız meselesinde Marxçı ilkeleri terk ettiler ki bu Stalin zamanında başladı. Yani bu sonradan gelen bir olay değil.

SALONDAN- Hocam, teşekkür ederim. Belki geçen ay sormam gereken bir soruydu ama İsviçre Avrupa'nın ve de dünyanın ortasında karanlık bir nokta gibi geliyor bana. Vatikan'ın koruması İsviçreliler, dünya savaşlarında tarafsızlar, yanılmıyorsam demokrasiye geç geçen bir ülke, dünyanın bankası orada, bütün paraları orada. İsviçre bu farklı durumu kendi mi seçti?

TEOMAN DURALI- İki de rol oynuyor. Hem böyle bir seçimi var. İsviçre bir uzlaşma devleti, bir millet değil. Fransızlardan, Almanlardan, İtalyanlardan, bir de ne idüğü belirsiz bir Romaç diye bir azınlık var. Onlar da bir Latin dili kullanır ama çok küçük bir topluluktur. Onu bir tarafa bırakalım, bu üç milletin bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş, kurulmuş bir devlettir İsviçre ve son derece gevşektir. Konfederasyon; önemli bütün kararlar halk oylamalarıyla alınır. Meclise fazla iş düşmez. İsviçre'nin bu

mutlak tarafsızlık statüsünü ilk defa Hitler tasdik eder. Etrafındaki adamlar İsviçre'yi yenelim der, *“Hayır, orası bir istikrar adasıdır, bir cankurtaran simidini bırakalım”* der ve Almanya İsviçre'ye girmez. Bütün komşularına girer Almanya, İsviçre'den sarfınazar eder. Efendim, denilir ki İsviçre ordusu çok güçlüdür, dağlık bir memleketdir. Yok, bunlar lafügüzaftır. İsviçre'nin zaten kalıcı bir ordusu yoktur. Her İsviçre erkeği yanlış hatırlamıyorsam kırk yaşına kadar askerlikle görevlidir. Evinde silahlarını tutar, yılda galiba bir kere talime gitmek zorundadır. Böyle belirli bir ordusu yoktur, bu adamlar, yani askerliğini yapanlar sürekli olarak onun ordusunu beslerler. Bir mutabakat, bir uzlaşma devletidir İsviçre, Belçika da onu taklit etmek istemiştir. Belçika da bir millet değildir. Bir tarafı Fransız, bir tarafı Felemenk'tir: Valonlarla Flamanlar. Ama Belçika bunu gerçekleştirememiştir, çünkü Fransa Birinci Dünya Savaşından sonra, 1940'ta Almanya'ya karşı bir sur gibi, Maginot hattını döşemiştir, Almanlar Maginot hattını aşamayacaklarını görünce hile-i şeriyeye sapmışlar, tarafsız Hollanda ve Belçika'ya aniden baskın düzenleyerek Fransa'ya girmişlerdir. İsviçre'nin şansı böyle bir stratejik konumda olmamasıdır. Yani Maginot hattı döşenmeseydi Almanlar Belçika'ya işgal etmeyeceklerdi, dolayısıyla da Belçika'nın bir çeşit İsviçreliliği kalacaktı ortada, İsviçre tarafsızlığını perçinlemek için milletler arası kuruluşun merkezi olmayı düşünmüştür. Hatta ilk Birleşmiş Milletler İsviçre'de açılmıştır ama İkinci Dünya Savaşından sonra İngiliz-Amerikan Birliği dünya bizimdir, artık kimseye ruhsat vermiyoruz dedi ve Birleşmiş Milletler önce San Francisco'da, daha sonra da New York'ta kurulmuştur. Biz gene kendi kendimize gelin güvey oluyoruz. İstanbul dünyanın ortasındadır, niye buraya getirilmiyor Birleşmiş Milletler? Sanki coğrafi bir mevkiyle ilgiliymiş gibi. Güç kimdeyse Birleşmiş Milletler de onun elindedir.

SALONDAN- Marx da dâhil dünya 200 yıldır Yahudileri konuşuyor, bu etnik mesele midir, bu üstünlük müdür?

TEOMAN DURALI- Efendim, hiç şüphesiz etnik bir boyutu var. Her ne kadar inkâr edilse de bir temeli olması gerekir ama

bunun yanında tarihi şartlar belirlemiştir. Çok erken bir çağda yersiz yurtsuz kalmanın ve bunun mücadelesini vermenin sonucunu da yaşıyoruz.

SALONDAN- Vatansız olma, bir yerde yerleşip kalmama okur-yazarlığı arttırmış...

TEOMAN DURALI- Evet, şimdi bizim de okur-yazarlığımız iyi, bugün maşallah her birimiz üniversite mezunuyuz ama ben bir aklın ışıldamasını görmüyorum bizde, açıkça söyleyeyim. Aflarınıza ve kendi affıma da sığınarak söyleyeyim, bundan ibaret değil. Bir kere en önemli özelliği Yahudilerin ve İngilizlerin özlerine sadık kalmalarıdır. Dünyanın dört bir yanına dağılmışlar, iki şeyi terk etmemişler: Dinlerini ve dillerini. Maruz kaldıkları bunca baskıya, işkenceye, her şeye rağmen dillerine dört elle sarılmışlardır. Dini seversiniz sevmezsiniz, Marx hiç sevmiyor dini ama *"Yahudinin en önemli özelliği bu dinine bağlılığıdır"* diyor. Bunu Karl Marx söylüyor, *Yahudilik Sorunu Üzerine* kitabında: *"Din, Yahudilik toplumları ayakta tutan kurumdur. Kitlelerin afyonu dindir"* Bunu biz hep yanlış anladık. İnsanların ayakta tutmanın yolunu kastediyor. Çünkü Marx döneminde anestezi yoktu, adama afyon koklatırlardı ve öyle ameliyat ederlerdi. Afyonsuz ameliyat, insan ölür, sancıdan gider bu sefer. Din hayatı yaşanabilir bir hâle sokan kurum anlamında söylüyor bunu *"kitlelerin afyondur"* derken.

SALONDAN- Genetik midir, disiplin sonucu mudur, dinin getirdiği bir şey midir? Yani bir üstünlüğü var kesin.

TEOMAN DURALI- Her şeyi genetiğe, kavmiyete bağlamak yanlıştır. O bizi nasyonal sosyalizmin sapıklığına götürür, oraya gitmemek lazım ama başka bir sapıklık da nasyonal sosyalizme duyduğun tepkiden dolayı biyolojik unsurları topyekûn inkâr etmektir. Aklın emrettiği bu iki aşırı ucun ortasını bulmaktır. Burada belirttiğiniz gibi kavmiyetin, kavmi genetiğin, etnik genetiğin mutlaka bir rolü vardır ama yerini gösteremiyoruz. Şu genler, şu kültür neticelerine, sonuçlarına yol açmıştır diye parmak basamıyoruz ama bu var. Onun dışında geliştirdikleri eğitim ve bir takım ilkeler de etkilidir. Yahudiliğin en önemli ilkelerinden biri

adlarına âşık olmalarıdır. Çocuk dillendiği andan itibaren adı ona aşılır. Temerküz kamplarından canlı çıkan anneler-babalar çocuklarını adları yoluyla buldular. 3-5 yıl kalmış orada, büyüyor, değişiyor ve kalabalığın içinde anne veya baba Moris, Rachel, vs. bağırıyor. Çocuk oraya diyelim ki 2 yaşında gelmişse, her şeyi unutmuşsa adını unutmamıştır ve cevap veriyor, benim diyor, çıkıyor. Tabii aynı adı taşıyan değişik çocuklar, öyle karışıklık da olmuş. Çocukluğumda Halk Partisinin bir yayın organı vardı. *Ulus* gazetesi, bilmem siz rastladınız mı? *Ulus* serlevhası altında "*Adımız andımızdır*" yazardı. Kırkının, belki de Ellisinin altında olanlar bilmezler. *Ulus* herhâlde 27 Mayıs'tan sonra, hatırlamıyorum yahut da Altmışlı yıllarda en azından kapandı. Demokrat Partinin gazetesi *Zafer*'di, Halk Partisinininki de *Ulus*'tur. "*Adımız andımızdır*", bu tamamıyla Yahudilikten alınma, biz bilinçli olarak oradan almış değiliz, Avrupa üzerinden bize gelmiş bir ibaredir. Niye başka toplumlar buna bu kadar önem vermemiş de onlar vermişler? Bunu dediğim gibi sadece kültürle açıklayamıyoruz ve hakikaten yersiz yurtsuz kalmış birçok başka toplum var, kendilerini unutmuşlar, aptallaşmışlar, karışmışlar, yok olmuşlardır. Bunlar kendilerini ayakta tutmuşlardır. İngilizler de buna benzer, dünyanın dört bir yerine yayılmışlar ve gittikleri her yere dillerini ve dinlerini götürmüşlerdir. En önemlisi de dillerini hiç unutmamışlardır. Avustralya nere, İngiltere nere? İki ayda gidiyorsunuz gemiyle 1700'lerin sonlarında, oraya yerleşenler bir daha İngiltere'yle bağlantıları olmamış ama İngilizceyi de devam ettirmişlerdir.

SALONDAN- Bir akıl tanımı getirdiniz. Dediniz ki akıl Tanrı'yla kul arasında bir trafo vazifesi görür ve ondan da vicdan neşet ediyor ve ondan sonra dediniz ki çağdaş Avrupa medeniyeti de bu aklın vahiyle olan ilişkisini kesiyor ve bunu tamamen insana matuf bir şey kılıyor ve bunu yüceltiyor. İnsanı yüceltmek için aklı da yüceltiyor. Benim aklıma çok basit bir soru geldi, bu klasik din altyapılı medeniyetlerde de, gerek Katolik medeniyetinde, gerek İslam medeniyetinde de çok yoğun şekilde görüyoruz; zaman zaman bir akıl eleştirisi duyuluyor. Çok erken

dönemlerde de sufilerde akıl eleştirisi görebiliyoruz ama o dönem için anlamlı bir akıldan da söz edebiliyor muyuz ki böyle bir eleştiri gelmiş?

TEOMAN DURALI- Şimdi Yeni Çağda Fransa'da bu din dışı felsefenin yanında dini bir felsefe de görülüyor: Katolik felsefesi. Cumhuriyet'in ilk dönemindeki felsefecilerimizin bir kısmı Fransa'da tabii tahsil görmüşler, o Katolik filozofları çok dile getirirler. Din dışı akli eleştirirler. Akli değil, bağı kesilmiş, Tanrı'ya giden kablosu kesilmiş akli eleştirirler. Aklıma onu getirdi sizin dediğiniz, onların akıl eleştirisi var ama din dışı kalmış seküler akıl eleştirisi.

SALONDAN- O dönem için de öyle bir akıldan söz edilebilir.

TEOMAN DURALI- Edebiliyoruz, evet.

Efendim, tekrar teşekkür ediyorum, sağ olun, eksik olmayın. İyi akşamlar, iyi günler.

Doğu Medeniyetleri Camiası

TEOMAN DURALI- Önceki üç yılda Eski Çağ medeniyetini, Orta Çağ Avrupa medeniyetini konuştuk ve geçen yılın sonunda Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetine bir giriş yaptık ve orada bitirdik. Daha sonra aldığım duyumlarda medeniyetin yapısı, çeşitleri üzerinde konuşmam istendi. İsterseniz bu yıl medeniyetin dayandığı paydalarla, nasıl bir yapıya kavuştuklarına, medeniyetlerin ortak paydalarına bakalım. Bir de bugüne değin hiç temas etmediğim Asya'daki medeniyetleri kısaca ele alalım. Yani Çin, Hint ve İslam öncesi İran medeniyetine göz atabiliriz. Bu arada vakit kalırsa İslam medeniyetine de tekrar bir göz atabiliriz. Çünkü o da iki yıl önce anlattığım bir olaydı, öyle hatırlıyorum ve tekrarlamamda yarar olduğu görüşünü bana dile getirdiler. Sizin bu arada özellikle durmamı istediğiniz bir konu varsa onu belirtebilirsiniz, biliyorsam tabii, o konuyla ilgili aşinalığım varsa onun üzerinde de durabiliriz. Vardır böyle bir şey çünkü, gördüğüm kadarıyla epey tanıdık var, eski dostlar var. Buyurun hanımefendi.

SALONDAN- Günümüzün medeniyetinden bahsedebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- Günümüzün medeniyetinden, evet. O hâlde önce saydıklarımı biraz kısa keserek isterseniz bütün bir medeniyet yürüyüşü, gezisi yapalım. Baştan günümüze gelelim, daha kısa keserek konuları sığdırmaya çalışabiliriz.

Efendim, medeniyet dediğimiz son dişi kalmış canavar insanlığın devlet kurmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Epey geç bir çağda insan devletleşme aşamasına ulaşmıştır. Aşağı yukarı 300 bin yıl önce Orta Doğu Afrika'da bugünkü insanın atalarının görüldüğü, ortaya çıktığı rivayet olunur. Biyoloji antropolojisinde geçen adı, Latince *homo sapiens sapiens*, ben bunu Türkçe-

ye beşer insan olarak aktarıyorum. *Sapere* fiili düşünerek bilmek manasına geliyor, *sapiens sapiens* bildiğini bilmeye çalışan, bildiğinin üzerine katlanma manasına geliyor. Bu da beşer demek Latince'de, bildiğini bilmeye çalışan, bildiğinin üstüne katlanan beşer anlamına geliyor. Bundan önce de insana benzer yaratıkların var olduklarından bahsediliyor. Onlara sadece *homo sapiens* denilmektedir. Özellikle bu yörede gene çok garip bir şey çıktığı söylenir. Söylenir derken burada yapılan kazılarda elde edilen kalıntılar bizi o yöne götürmektedir. *Homo sapiens* çeşitleri var. Beşer insana en yakın -biraz sonra ondan bahsedeceğim- *homo sapiens neanderthalensis*dir. Biz onları şimdi bir tarafa bırakarak bizimkilerden bahsedelim. Bunlar ortaya çıktıktan, belirdikten sonra Afrika'nın değişik yörelerine yayılmaya başlıyorlar. Niye yayılıyorlar? Bugünkü gibi canı sıkılan turistik geziye mi çıkıyor? Hayır. Günümüze değin insanların yola çıkması zorunlu ihtiyaç sonucudur. Türümüzün en eski mensupları leş yiyorlar, tüketiyorlar. Leş derken yırtıcı hayvanların parçaladıkları hayvanların kalıntılarını yiyorlar. Bunun yanında toplayıcılıkla geçiniyorlar. Yani yabani yemişleri, otları toplayarak bunları pişirmek suretiyle yiyor, bu çok önemli bir nokta, insan pişmiş olmayan eti veya sebze yiyeceklerini sindiremiyor. Urfa'nın çığ köftesi dışında çığ yiyemiyoruz. Mutlaka pişirmek zorundayız. Bunun yanında ateş bin çeşit ihtiyacımızı karşılayan bir nesne, o bakımdan insanlığın en eski dayanaklarından biridir ateş ama ateşin nasıl yakıldığını akıl edememişler. Çok geç bir çağda ateş yakmayı becermiştir insanlar, 300 binlerde ortaya çıktığı söyleniyor, ateşi yakması ise 70. bini buluyor. Bayağı bir fasıla var arada, toplayıcılığa gelmeden önce ateşten biraz bahsetmeye devam edeyim.

Sürekli ateşi canlı tutmak zorundadırlar. Ateşin sönmesine izin verilmiyor. Yangın yerlerinden, orman yangınlarından, yarıdağ intifalarından elde edilen ateşi sürekli canlı tutmaya çaba harcamaktadır insanlar, ateşin yakıldığı yere bütün eski dillerin olağanüstü önem verdiklerini görüyoruz ve bu kelime şimdi söyleyeceğim kutsal kabul edilen bir sözdür. O da ocaktır. Ocak ateş yakılan yer anlamına geldiği gibi ailenin toplandığı, bir araya geldiği yuva manasına da gelmektedir. Bilirsiniz, dilimizde en

ağır, en kötü beddualar ocak üzerinedir. Ağzımdan yel alsın, ocağı sönesice derler mesela, ocağı batsın denilir. Ocak söndüğü anda hapyı yuttuğumuzun resmidir. Bu yakın bir geçmişe değin sürüp gelmiş bir şeydir. Rahmetli Hocam Ahmed Yüksel Özemer'nin annesinin bayramlarda elini öpmeye giderdim. Allah rahmet eylesin. Tek başına yaşıyordu Üsküdar'da, bana yemek çıkarırdı. *"Anacığım, bu yemekleri nereden buluyorsunuz, nasıl oluyor, bunlar nereden"* derdim. *"Allah Allah, ne demek nereden buluyorsun?"* derdi.. *"Tek başınıza oturuyorsunuz, hazır bana pişmiş yemek getiriyorsunuz, birbirinden leziz yemekler."* *"Ocak sönmez evladım."* derdi. Ocak sürekli diri tutulmak ister. Söndü mü bittin demektir, ölüm demektir. Düşünün, demek ki 300 bin yıla yakın bir gelenekten size bahsediyorum ocağın canlı tutulma olayı, tabii bugün denilmiyor, bu bitmiş bir gelenektir. Zaten herhâlde yeni bir insanlık evresine girmiş gözüktüyoruz günümüzde, o yüzden benim gibi fosilleşmişlerin artık bugüne ayak uydurması imkânsız hâle geldi. Bambaşka bir zihniyet, bambaşka bir anlayış, vs. Zaten robotlardan bahsediliyor şimdi günümüzde, git tikçe robotların geliştirildiğinden söz ediliyor. Artık onlarla siz hemhâl olursunuz, dostluk kurarsınız. Çok şükür geride kaldı her şey, ben bu belalardan sıyracağım demektir.

Demek ki ocak sürekli diri tutulmaktadır ve bütün kültürlerde istisnasız ateş yakma başta gelen bir âdettir, bir tutumdur, bir tavidir ve eski dillerde, bu arada Türkçede ateşe vücut veren söz esastır. Sözlerin tarihi kültürlerin geçmişini bize verir. Söz kök bilimi diye bir olay vardır, etimoloji; sözlere bakarak kültürün köklerine inersiniz. Ateş Farsçadır, Türkçesi *"od"*dur ve Türkçedeki söz kökü araştırmalarının en önde gelen adamı İngiliz Clauson'dur. 13. yüzyıla değin Türkçe sözlerin tarihini yazmış bir kişidir Gerard Clauson, Türkçe tercümesi var mı, olmama ihtimali çok yüksektir. Çünkü çok zor bir sözlük, uzmanca bir yaklaşım bekleyen bir sözlük, o bakımdan Türkçesi bulunma ihtimali çok düşük. Biz zor işlere gelmiyoruz, gelemiyoruz. Dağ devirir laflar ediliyor ama mesela, Türkçenin hâlâ bir etimolojik sözlüğü yoktur. En önemli işlerden biridir. Sabahtan akşama kelime uydururlar abuk sabuk ama böyle bir esaslı işe girişmezler. Neyse, od

dedik, "o" kökünden neşet eden bir sözdür ve bu kökten bütün önemli kelimeler, sözler çıkmıştır. Ocak, orta, ordu ve tabii od, odla bağlantılı olarak malzemesi olan odun, arazide biten ot da odla bağlantılıdır. İkisinin arasında harf farkı var. Büyük ihtimalle eski Türkçede, -eski Türkçe dediğim vakit Göktürkçe, Uygur Türkçesi, Osmanlı Türkçesi, benim lügatimde klasik Türkçedir. O bakımdan eski Türkçe dedikçe aklınıza bu gelsin- Uygurcayla Göktürkçede, eski Türkçede d harfiyle kelime bitmez. Bugün de öyledir. Türkçede kelimeler, sözler t'yle biterler. Büyük ihtimalle o eski Türkçede farklı bir t'yle yazılıyordu. Nitekim Osmanlı Türkçesinde, yani klasik Türkçede de çeşitli t'ler vardır. Kalın t vardır, ince t vardır. Aynı şekilde ke'ler, ka'lar da farklıydı. Osmanlı Türkçesinde de öyledir. Mesela, ök farklı bir k'yle yazıldığına anne demektir. Bilmem hiç işittiniz mi? Ök Türkçede annedir ama ök'ü bitmiş, süz'ü kalmış. Öksüz annesiz. Bir başka ök farklı bir k'yle yazılıyor, o da akıl demektir. Öke veya ök, o öke'yi de uydurukçular ö'ye dönüştürdüler şimdi. Ya o ök'ten ö türetildi ya da anneden ö türetildi. Öğe var ya unsur anlamında, gerçi ben de kullanıyorum öğeyi ama unsur karşılığında değil, kimyadaki eleman, elementler karşılığında öğeyi kullanıyorum. Metafizikte unsur demeye devam ediyorum. Böyle cambazlıklarım var.

Ateş bütün kültürlerle yaygın dedik. En inanılmaz gelen kültürlerde bile ateşin yakıldığını görüyoruz. Çağdaş evrim nazariyesinin müellifi, babası Charles Darwin 1827'de bir araştırma gemisiyle dünya gezisine çıkar ve bu gemi Macellan Boğazı'ndan, Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a açılır. Güney Amerika'nın en güney ucunda büyük bir ada vardır, hep buraya gitmek rüyasını görmüşümdür ama olmadı. Üç yerin rüyasını gördüm, burayı (Güneydoğu Asya) nihayet 1993'te gerçekleştirdim bu rüyamı ama burası daha duruyor. Üçüncü rüyam da gün gelip emekliye ayrılıp alacağım tazminatla yahut ikramiyeye Petersburg'dan Vladivostok'a Sibiryaya demiryoluyla kışın gitmeyi düşünmüşümdür. O da olmayacak, o da öyle kaldı bir rüya olarak. Buradan geçerken gemi burada bir süre kalıyor ve burada Darwin iniyor, ateş ülkesi yerlileriyle karşılaşıyor. Dünyanın en tatsız, olumsuz iklim şartları burada hüküm sürüyor. Oranın yazı bizim tersimiz

oluyor. En sıcak ay güney yarımkürede ocak oluyor, bizim temmuzumuza tekabül ediyor. Burada aralık veya ocakta en sıcak zamanlarda sıcaklık +5'in üstüne çıkmıyor. Güney kutbundan sert rüzgârlara maruz kalan bir yer ve buranın yerlileri çıplak, anadan üryan, yalın ayak başı kabak bu soğuk iklimde dolaşıyorlar. Küçüklerin içini, taşla oyuyor. Çünkü bunların kültürleri henüz eski kaba taş devridir. Frenkçesiyle *kalkolitik* denilir. İçini oyuyorlar ve bunları yüzdürüyorlar. Orada fırtına oluyor ama Macellan Boğazı çok sakin bir su, çünkü fırtınalara karşı dağlar set teşkil ediyorlar. Bunun içine biniyorlar ve o sakin sularda geziniyorlar. Bu teknenin içerisinde madeni bir levha üzerinde sürekli yanan bir ateş var, çünkü etraf yanardağlarla çevrili, oradan aldıkları lavla gelen ateşi bu levhalarda hep diri duruyorlar; bir tek ısınma, yemeklerini pişirme imkânı bu sahada olur. Balıklarını Tasmanya yerlileri gibi sopayla kafalarına vurarak öldürüyorlar. Bizde Trakya'da Kırklareli'nde gördüm. Derelerde de alabalığını öyle avlarlar. Göreniniz var mı bilmiyorum, zavallıyı gürültü yaparak ağacın köklerine doğru kovalarlar, hayvan da oralara girince orada da kafasına vurarak avlıyorlar. Tabii nefis bir et alabalığı. Darwin çok şaşırıyor, nasıl oluyor bu insanlar yaşayabiliyorlar bu soğukta bu şartlar altında? Bu adamlardan üç tane alıyor, İngiltere'ye götürüyor. Orada din ve İngilizce öğretiliyor bunlara. Giydireyorlar, kuşandırıyorlar ve adamlar kısa bir sürede, belki 50-60 bin yıllık bir sıçramayla o yeni kültüre ayak uyduruyorlar. En kadim ilkel lafını kullanmak istemiyorum- kültür şartlarından 19. yüzyıl ortalarında en ileri, en gelişmiş medeniyete ayak uyduruyorlar. Bir mucize, olağanüstü bir şeydir. Sonra geri getiriyorlar yerlerine, yurtlarına iade ediyorlar bu adamları ve bir süre sonra ölüyor bunlar. Beyazlar, ak tenliler, yere batasınca ak tenliler, özellikle İngilizler Amerika'nın her yerinde olduğu gibi bu yöreye de girdiklerinde buranın yerlilerinin köküne kibrit suyu döküyorlar. Patagonya yerlileriyle ateş ülkesi yerlileri yerle bir oluyor. Nasıl ortadan kaldırıyorlar? Eski bir İngiliz usulü: Adamlara çamaşır veriyorlar, battaniye veriyorlar. Kısa sürede kızamık, kızılılık belirliyor. Bunlara karşı onların bağışıklığı yok ve adamlar ortadan kalkıyor. Başka yerlerde de soykırım yapıyorlar ama burada tabii

nüfus daha az olduğundan topyekûn gidiyor. Yukarılarda gene bir avuç içi kadar falan kalıyor.

70. Binde insanlar ateşin nasıl yakılacağını keşfediyor ve bu büyük bir kolaylık sağlıyor. Kolaylık hayat ümidini, yaşama umudunu arttırıyor. Ateş sadece yemek pişirme babında değil, ısınma için de gerekli. Özellikle de geceleri arazide kalanınız varsa ne kadar önemli bir olaydır. Arazide geceleme felaket korkutucu bir olaydır. Kapkaranlık her yer, gökte yıldızlar var ve bir sen, bir de karanlık bir dünya, müthiş bir korku basar insanı, ateşin yandığı yer sana umut kaynağıdır, ocaktır. Çağımızın en büyük filozoflarından Heidegger ocağı insanın yaşama iksiri olarak görür ve onun dışı ölümdür. Tabii dilden hareket ederek koyuyor bunu, müthiş bir şeydir, dil sadece konuşmaya, bir şeyler bildirmeye yaramıyor. Dil ruhumuzun ve onun dayandığı kültür geçmişimizin aynasıdır. Kültürü tanımadan öğrenilen bir dil hiçbir işe yaramaz, kupkuru olur.

İnsanlar derleyip toplayarak yaşıyorlar ve leş eti tüketiyorlar. Yani yırtıcı hayvanların bıraktığı kalıntılarla besleniyorlar ve kandaşlığa dayanarak topluluk oluşturuyorlar. Kandaşlık esasında insanın kökeni kadın-erkek cinsi ilişkisidir. Bu ilişki bütün insan oluşumlarının anahtarıdır, başıdır, başlangıcıdır ve bu ilişkinin cereyan ettiği, bu ilişkinin serpiştiği ortam, ocak başıdır, yuvadır. Bir üçlülük ortaya çıkıyor: Kadın, erkek ve ondan oluşan çocuklar. Bütün kültürlerin arka planlarında hep bir üçlülük görüyoruz. Hıristiyanlıktaki teslis, felsefedeki diyalektik, Çin bilgeliğindeki yin ve yang... Doğayı da böyle yorumlamıştır insanlar, karşıtların birleşmesinden ortaya yeni bir ürün çıkmaktadır. Gece-gündüz ve gün bir örnektir. Yaz-kış-yıl, vs. Aile o hâlde esastır, temeldir ve bütün toplumsal oluşumlar bu çekirdekten ortaya çıkmaktadır. Burada izin verirseniz kadın propagandası yapacağım. Daha kadıncılık yokken ortalıklarda ben ilk kadıncıydım, onu da söyleyeyim size, neden ilk kadıncıydım? Çünkü ben annemi çok severim, herhâlde hepimizin yaptığı iş bu; annemizi sevmek. Peygamberimizden gelen bir gelenek, değil mi? Yanlış hatırlamıyorsam üç kere "annendir" dedikten sonra dördüncüde "babandır" demiş-

tir. Toplum kadın üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bütün kadim kültürlerde, yani medeniyet öncesi kültürlerde kadın ululanmıştır. Kızarız ya medenileşmedik, o yüzden kadın hor görüldü. Hayır efendim, insanlar medenileştikçe kadının itibarı düşmüştür. Bunu bütün medeniyetlerde istisnasız görüyoruz. İslam medeniyetinin başını çeken Peygamberin indinde kadının eşsiz bir makamı vardı ama yayıldığı kültürlerde kadın hor görülmesinden ötürü o medeniyet sonunda kadını aşağılamaya başlamıştır. Niye üstün görülmüştür? Bir mucize olarak anlaşılmıştır. Tek başına yürüyen bir yaratığın, bir bakıyorlar, üç beş gün sonra yanında ondan çıkma tıfillar. Bu nasıl oluyor, nereden çıktı? İzah edilemiyor. Kadın-erkek ilişkisi ve çocuğun oluşumu arasında bağ kurulamıyor. Nereden biliyoruz bunu? Yakın bir geçmişe değin yeryüzündeki birçok kültürde bunu tespit ediyoruz. Amazon'da, Yeni Gine'de ve demin bahsettiğim Güney Amerika'nın en ucundaki bazı kabileler... Tabii onlar günümüze gelmediler, 1870'lerde ortadan kalkıyorlar. Onlarla ilgili Charles Darwin'in olağanüstü tespitleri var. Charles Darwin'i hep biyolog olarak görüyoruz ama aynı zamanda çok önemli bir insan bilimci, bir antropologdu. Kadim devirlerin dinlerinde kadınlar tanrıça olarak kabul edilmişlerdir. Hatta bizim Anadolu'da, Mezopotamya'da da büyük dinler ortaya çıkmadan önceki devirlerde hep kadın tanrıça olarak kabul edilmekteydi. Kadının kutsallığı büyük dinlere de sirayet etmiştir. Mesela, Hintlilerde ineğin kutsal kabul edilmesi anneliğin, kadınlığın bir devamı gibi görülebilir. Bunun çok bariz bir timsalini İslam'da görmekteyiz yahut da büyük çoğunlukla görmüyoruz. Allah'ın en başat iki sıfatı kadına bahşedilmiştir: Rahman ve Rahim. Rahmini kadına rahim olarak bağışlıyor, müthiş bir şeydir. Yani ben onu söyledikçe kendim titriyorum. Kim isterse "dölyatağı"ndan çıkmış olsun, ben rahim çıkışlıyım. Rab de mürebbiye olarak yansıyor. Toplum anne çıkışlıdır, yani ümmet, "umm"den geliyor. Üm anne demek, annenin yetiştirdiği, annenin oluşturduğu bir yapıdır toplum. Üm, anne imamla aynı kökten geliyor, önder demektir, öncü demektir. İnsan dünyaya tümüyle eksik olarak gelmektedir. Yaşama için hiçbir şeyimiz yeterli değil dünyaya gelirken, hemen her şeyi öğrenme sonucun-

da ediniyoruz. İçgüdü dediğimiz genetiğimizle gelen hemen hemen hiçbir şey yoktur. Yürüme, oturma, kalkma, yemek, içmek, af buyurunuz, defihacet, su dökme, bilâkaydüştart bütün yaşama olaylarını öğreniyoruz. Öğrenme sonucunda ediniyoruz, hafızamıza yerleştiriyoruz. Hafızamızı yitirdiğimizde insan olmaktan çıkıyoruz. Yürüyemiyoruz, içemiyoruz, hafızasını kaybetmiş insana bizim serumla gıda veriyorlar. Nereden öğreniyoruz, kim öğretiyor? Anne veya onun yerini tutan kişi. İlk öğretici o, sonra daire daire geliyor. İcabında baba çıkıyor, ailenin büyük fertleri çıkıyor, akrabalar, kabile ileri gelenleri, vs. Dünyaya beşer olarak geliyoruz, toplumsallaşarak, öğrenerek insanlaşma sürecine terbiye diyoruz. Eğitim, terbiye diyoruz. *Rabâ* Arapçada öğretti, eğitti; mürebbiye ise eğiten manasına geliyor. Bu yolla insanlaşıyoruz, insan olma durumuna erişiyoruz. İnsanlaşma ancak ve ancak toplum ortamında mümkündür. Topluma mahkûmuz, toplum dışında insanın oluşması imkânsızdır. Aman bana kalkıp efsaneleri sormayın. İşte kurt emzirmiş de, büyütmüş de, bunlar masaldır, efsanedir. İnsanın dışında insanı büyütecek, yetiştirecek hiçbir güç, kuvvet yoktur. O hâlde insan, toplum ve kültür örtüşen, çakışan kavramlardır.

Kandaş insanların oluşturduğu değişik ebattaki topluluklar aile, akraba, akrabayı taallukat, oba yahut kabile, boy; Arapçasıyla aşiret, bu kadar, bu son basamaktır. Kandaş kabul edilen milletler için kavim denilir ama bunun ne derece doğru olduğunu bilmiyoruz. Böyle bir efsane vardır. Çok geniş kandaş topluluğun kavmi oluşturma durumu, tekrar ediyorum, varsa bile çok çok ender rastlanabilen bir olaydır. Karışmamış çok az toplum var yeryüzünde; yakın bir geçmişe değin İzlanda böyle bir toplumdur. Büyük ihtimalle hemen hepsi akrabaydı ama şimdi artık değiller, karışıyor. Japonlar mütecanis bir toplum görünümünü veriyorlardı. Büyük ihtimalle Avustralya'da, Yeni Gine'de, Borneo'nun bazı yerlerinde ve Afrika ormanlarında yaşayan Yepyerlilerin (Aborjin) kavim oluşturmuş olma ihtimali var ama kesin değil. Bu yapı MÖ 4 Binlerde değişmeye başlıyor. İnsanlar konargöçer olmaktan sıyrılıp tarımla uğraşmaya başlıyorlar.

Biraz önce dedim ki size 200. Binde insanlar hemen hemen bütün Afrika'ya yayılmış bulunuyorlar ve 100. Binde Afrika'dan iki yoldan çıkıyorlar: Birincisi, şimdi Süveyş Kanalı olan bölgeden Sina Yarımadası'na geçiyorlar. İkincisi, Kızıldeniz'i Umman Denizine bağlayan Babülmendep Boğazı üzerinden Arabistan'ın güneyine çıkıyorlar. İklim değişen bir olaydır. Buzul Çağlarında dünyanın kuzeyi buzuldur. Bunun son kalıntısı Grönland'la güney kutbudur. Bir de yüksek dağ silsileleri buzul tutar ve bu deniz seviyesinin düşmesine yol açar. Sonuçta burada gördüğünüz bu adalar topluluğu, takımadalar birbirlerine bağlıydılar. Kara Avustralya'ya kadar uzanıyordu. Bering kapalıydı ve Avrupa'da da İngiltere adaları kıtaya bağlıydılar. Aynı şekilde İskandinavya da bugünkü Danimarka'ya bağlıydı. Sonuçta rahatlıkla insanlar bugün deniz olan yerlerden geçmişlerdir, kıyıyı izleyerek yürümüşler, 60. Binde Çin'e, 40. Binde Güneydoğu Asya ve Avustralya'ya ve yaklaşık 50. Binde Tasmanya'ya çıkmışlardır. Havalardan ısınıp buzullar çözüldükçe, bu buzulların bıraktığı artıklar, çukurlar göl hâline gelmiştir. Finlandiya mesela göllerle doludur, deniz seviyesi yükselmiştir. Bugün yeniden bir sıcak iklim kuşağına girdik ve deniz suyu yükselmektedir. Yükselince karalar sularla kaplanıyor ve buralara göçen, buralara varmış olan topluluklar dönemiyorlar. Çok ilgi çekici manzaralarla karşılaşılıyor. Mesela, 1840'ta Tasmanya'ya İngilizler girdiğinde -Hollandalılar daha önce giriyorlar ama onlar durmuyorlar burada, İngilizler gelip işgal ediyor- Tasmanya yerlileri kaba taş devrini yaşıyorlar. Aletleri sadece yontulmamış taşlardan ibarettir. Balıkları biraz önce ateş ülkesi yerlileri için söylediğim gibi kafalarına taş veya sopayla vurarak öldürüyorlar ve yaşlı ağaçların kavuklarında barınıyorlar. Konutları yok, barınakları yok, doğal barınaklarda yaşıyorlar. Buraya ilk gelen insanlar karışmadıklarından Afrika'daki asıllarını andırmaktadırlar. Kendi gözümle gördüm, hayret edilecek derecede buranın yepyenileri Orta Afrika'daki Pigmelerin hık demiş burnundan düşmüşler. Boyları, bir dudakları gökte bir dudakları yerde, neredeyse bitişik gözleri, burunlarının üstü çok dar ve burun kanatları çok geniş, kıvrır kıvrır saçları... İklimlerden ötürü insanların böyle bir tipe girdiklerinden bahsedilir. Kuzeye çıkıl-

dıkça insanların tenleri açılıyor. Güneş ışığının gücü azaldıkça pigmentler açılıyor ve aklaşıyor insanlar. Boyları uzuyor, terlemeye yönelik bir beden yapısı ortaya çıkıyor. Beyaz Türklümüz hep burun kıvrırlar ya, kendilerine benzemeyen esmer insanların koktuğundan, çok terlediğinden filan bahsederler. İşte o terleme, koku ısıyı atmak babından önemlidir. Soğuk yörelere çıktığınız ölçüde terlememeniz lazım, çünkü vücut ısını kaybediyorsunuz. Vücut ısını kaybettiğinizde bitiyorsunuz, mahvoluyorsunuz. Soğuk yörelerde ve özellikle soğuk çöllerde insan tipleri çekik gözlü oluyorlar, büyük ihtimalle -tabii bunların fizik kesinliği yok- kuma karşı, soğuğa karşı bir tedbir olarak. Kuzeyli Çinlilerin veya Moğoli ıktan gelen insanların soğuk etkilemesini diye burunları da ufak oluyor. İnsan tümüyle iklime mi mahkumdur? Hayır, bunu da mübalağa etmemek lazım. İklimin çok önemli bir yeri var ama insan iklim ötesi, bütün tabiat şartlarının üstesinden gelen bir varlıktır.

Ateşin icadından sonra en büyük devrim 3500'lerde Sümerler tarafından yazının icadıdır. Üçüncü en büyük icat, insanın akıl varlığının olduğu bilincine ulaşmasıdır. İnsan MÖ 5. yüzyılda akıl varlığı olduğunu anlıyor. Buna Yunancada *logos* denilir. Türkçeye ben bunu *maneviyat* diye tercüme ettim. Bir logos varlığıdır insan ve bu yolla tabiata, doğaya mahkûm olmaktan çıkıyor. Hayatını akıyla yönlendiriyor, akıyla hayatına yön vermektedir. İnsan MÖ 3500'lerde biyolojik yapısını terk ediyor, yani artık kandaşlığa dayalı olarak topluluk oluşturmayı bırakıp, ülküdaşlığa dayalı yeni bir evreye geçiyor, devlet kuruyor. Artık aynı kandan, aynı kökten, soydan gelen insanlar bir araya gelmeyip, benzer inançları besleyen insanlar birleşiyorlar. Bu birleşmeden büyük köyler, giderek şehirler ve şehirlere dayalı olarak da devlet yapısının ortaya çıktığını görüyoruz. Şehir üzerinde kurulu devlete Arapçada *medine*, Yunancada *polis*, Latince *civitas* deniliyor. Medine'den de bildiğiniz medeniyet çıkıyor. Bu büyük ihtimalle bizimkilerin, Ahmed Cevdet Paşa, Namık Kemal'in icadı, tam bilmiyorum, çünkü Arapçada medeniyet *temeddün*, medine kökünden gelmektedir. Türkçede bugün buna kent diyoruz. Fransızcada da *civitas*'dan türetilme *cite* şehir devleti, kent, şehir var

ve bunun etrafında bir toprak parçası, bunun üzerinde irili ufaklı yerleşme birimleri var; köyler, kasabalar ve merkezde bir şehir var. Bu şehir devletleşiyor, o devletin topraklarıyla başka bir devletin toprağını ayıran bir hudut çizilmektedir. Devletten önce bulunmayan üç ana kurum burada kendini gösteriyor: Hukuk, iktisat, siyaset. Daha önce yoktu. Burada topluluk Fransızcasıyla *communaute* teşkilatlanmaktadır. Teşkilatlanmış topluluğa *toplum* -Fransızca *société*- diyoruz. Teşkilatlanma ne demek? Burada farklı köklerden, asıllardan gelen insanlar var. Gayrimütecanis, heterojen bir topluluk var, aynı soydan gelmiyorlar, bir kökten gelmiyorlar. Farklı farklı soylardan gelen insanlar ve bunlar belli bir düzen içerisinde yaşıyorlar. Bu düzeni sağlayan kurum hukuk ve siyasettir. Önceki topluluklarda, yani obada, boyda herkes aynı şekilde yaşıyor, aynı işi görüyor. Cinsiyetler arasında da bir ayırım yapılmıyor. Mülk yok, bir bakıma doğal bir komünizm hâkimdir obalara, bunu ben kendim Toroslarda Türkmenlerde, Yörüklerde gördüm. Yok bugün tabii, çok eskiden 1981-82'de gördüğüm bir manzara, topluluk hemen hemen hep aynı işi görüyor. Keçileri var, keçileri sağıyorlar, çok küçük birtakım ayrıntı işbölümü görülür. Erkekler sürüyü daha yüksek yerlere otlamaya götürüyor, kadınlar sağıyorlar, yoğurt, peynir yapıyor. Cinsiyetler arası farkın en önemli kısmı dövüşme, savaşma olayı erkeklere; barışma hadisesi hep kadınlara verilir. Bunlarda öyle bir şey de yoktur, kadınlar da erkekler kadar iyi dövüşen yaratıklardı gördüğüm kadarıyla, biz 3000 küsur metreden indiğimizde bir orman sınırına girerdik, birkaç çadır vardı. Hep insandan bıkiyoruz ya, insansız ortamda dehşet insan özlüyorsunuz. Karşılaştığımızda dünyalar sizin oluyor. O toplulukta obanın bir parçasıydı, yedi kız vardı. En büyüğü on yedi, en ufağı yedi-sekiz yaşlarında, adı bile hâlâ aklımda: Yetti. Herhâlde çok kız çocukları olmuş ki Yetti adını koymuşlar. Bizi aldılar, ağırladılar, yedirdiler içirdiler, akşamına bir çadırı boşaltıp bize verdiler. Dediler böyle uyku tulumuyla burada uyumayın, donarsınız, neyse girdik çadıra, ertesi sabah dedik ki bu Yetti'ye: "*Nasıl oluyor da korkmadınız?*" İki genç adam; gençtim, arkadaşım da öyle aynı yaştayız. Yapyabancı iki erkek geliyor. "*Ne olmuş*" dedi. "*Ne olmuşu var mı, her şey olabilir*" de-

dim. "Ne olabilir" dedi. "Tehlikeli olabiliriz" dedim. Gülümsedi, "Ya ne tehlikesi" dedi. "Bakın, şu zirveleri görüyor musunuz" dedi. "Evet." dedim. "Hep erkeklerimiz orada" dedi. Bir kere o var, yani buradan sağ çıkamazsınız. İkincisi, gelin bir şey göstereceğim size, bir çadır açtı, içi cephane dolu; boy boy tüfek, fişek, tabanca görmedim ama tüfek ve bıçak. Aldı oradan bir tüfeği, karşıda kayalıklar var, aramızda 60-70 metre mesafe vardı ve o kayalıkların üzerinde onların geyik dediği dağ keçileri hoplayıp zıplıyor. "Hangisini vurayım?" dedi. "Niye vuracaksın?" dedim. "Vurayım da bir tane size geyik eti yedireyim" dedi. "İstemiyorum, vurmayın" dedim. Orada bir keçi böyle duruyor, iki ayağı biraz böyle ayrıık, aptal aptal bakınıyor. Bu doğrulttu tüfeğini, nişan aldı, o iki arka ayağının arasındaki taşı vurdu. Pes, yani biz size değil, siz bize belki tecavüz edersiniz.

Böyle bir ayırım yok o topluluklarda, bunlar hep sonra ortaya çıkar. İşbölümüyle baş gösteren bir ayırım, çünkü bir sürü işkolu ortaya çıkıyor. Tarımla uğraşanlar var, bu tarımla uğraşanların alet edevatını şehirde imal edenler var. Demircisi var, marangozu var, ıvrı var, zıvrı var ve bu değişik işkolları değişik kökenden gelen insanların ilişkilerini ayarlayan bir meslek öbeği karşımıza çıkıyor. Bunlar el emeği, kol gücüne dayanmayan insanlardır. Bunlar düşünen kişilerdir: Akil insanlar. Bunlara Arapçada *hakim*, Türkçede *bilge* denilir. Hakim daha doğru bir söz, çünkü yargılamak kökünden, "*hakeme*"den gelen bir sözdür. Yargılayan, yargılamak ne demektir? Akıl ürünü cümle ortaya koymaktır. Tamamıyla akla dayanan, yani duyguları işe karıştırmadan düşünen insanların işi. Bu hakimler aynı zamanda kişiler arasında doğan anlaşmazlıkları gidermeye yönelik hâkimliğe de soyunurlar. Hakim aynı zamanda hâkimdir ve aynı zamanda tek tek bireylerin rahatsızlıklarını, hastalıklarını teşhis edip tedavi eden insanlardır, hekimlerdir ve nihayet siyaset olayını yürüten hüküm sahibidir, hüküm verirler. Bu yolla iki önemli olay baş göstermiştir: Mülksüzlükten mülke geçilmiştir. Yani insanlar birtakım mallara sahip olmuşlardır. Daha önce ortaktı her şey, devletle birlikte kişisel mallar ortaya çıkmakta, aidiyet, mülkiyet var. Çok ilgi çekici bir dil Arapça, mal anlamına geldiği kadar devlet de demektir.

Bizde oldum olası kapitalizm vardı demişti bir zamanlar bir şaşal otuz-kırk yıl önce, neden? *“Adalet mülkün temelidir.”* lafına bakarak aşırı solcu o kişizade bu mülkü kapitalizmin malı mülkü gibi yorumluyordu. Halbuki Hz. Ömer’in bundan kastettiği devlettir. Adalet mülkün temelidir derken adalet devletin temelidir demek istiyor. Mülkün böyle bir çifte anlamı var ve bu mal mülk dağılımını ayarlayan yönetici kişi hüküm sahibidir ve hükmetme, bütün toplum hakkında hüküm verme olayı siyasettir. Siyaset karşımıza çıkıyor. Bu yapının dışarıdan hücum edenlere karşı savunulması gerektiği için de ayrı bir meslek olarak askerlik ortaya çıkıyor. Bu yolla biz devlet yapısının nasıl ortaya çıktığını görmeye çalıştık. Önümüzdeki konuşmamızda bu devletten hareketle medeniyetin oluşmasına bakmaya çalışacağız. Sorularınız varsa emrinize amadeyim.

SALONDAN- Öncelikle teşekkür ederiz.

TEOMAN DURALI- Ben teşekkür ediyorum sizlere gösterdiğiniz sabırdan ötürü.

SALONDAN- Hocam, konuşmanızın başında beşer insan gibi şeyler söylediniz.

TEOMAN DURALI- Beşer, insanın dirimsel, biyolojik esasıdır. Biz iki farklı bir yapıya sahibiz. Bir yanımızda dirimsel, biyotik bir yönümüz var, bütün öteki canlılara benzer bir biçimde hücrelerden oluşuyoruz. Organcıklarımız var, organlarımız var ve bunların bir bütünü meydana getiriyoruz. Dışarıdan seçerek aldığımız etkileri işleyerek artıkları dışarı veriyoruz. İşte bu metabolizma dediğimiz olaydır. Bir bu yanımız var ve bu şekilde dünyaya geliyoruz. Dünyaya geldikten sonra bizim ikili bir oluşumumuz var: Bir ana rahminde oluşumumuz var, buna doğum diyoruz. Orada dokuz ay filan oturuyoruz, çok da mutluyuz, güzel bir dönem geçiriyoruz. Ondan sonrası cehennemin ilk durağı dünya geliveriyor. Orada her şey değişiyor. Bambaşka bir yapıya, bambaşka bir biçime bürünüyoruz ve eğitim, terbiye yoluyla insanlaşmaya insan olmaya başlıyoruz. Bu insanlığımızın, insan oluşumuzun beşerlikle ne kadar bağıntılı olduğunu bilmiyoruz. Bu lafım çok samimidir, zevahiri kurtarma babından söylenmiş

bir şey değil. Yani ne şiş yansın, ne kebab babından bir şey değil, gerçekten bilim teorisi açısından söylüyorum, benim işim bu bilim teorisi, bilmiyoruz ama beşerliğimiz, dirim yönümüz ortadan kalkarsa insanlığımız da çöker. Aynı şekilde insanlığımızı yitirirsek dirim yanımızı da yürütemeyiz. Hep verdiğim örneği tekrarlayacağım. Kendim bıktım bu örnekten: Yeni doğmuş bir çocuğu ortama bırakıp, bakmazsak iklim şartlarına göre, okyanus ikliminde birkaç saat yaşar, kutupta birkaç dakikada ölür. İnsanlığımızı toplumla kazanıyoruz ve toplumdaki uzak düştüğümüzde beşerliğimizi de yürütemiyoruz, ayakta tutamıyoruz. Kastedilen bu beşer insan arasındaki fark.

SALONDAN- Konuşmanızın başında temel bir üçlüden bahsettiniz. Bu üçlünün İslamiyetteki karşılığını Peygamber Efendimizin hadisinden hareketle güzel koku, kadın ve namaz şeklinde ilişkilendirebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- İlişkilendirebiliriz. Allah'ın hakkı üçtür, bu bir hadis midir, yoksa İsrailiyat mıdır onu bilmiyorum. O konuda bir şey söyleyemem ama bizde her şeyin gene üçlülük üzerinde yürüdüğünü görüyoruz. Allah'ın teklifi hariç tabii, orada hiçbir taviz yoktur. Yalnızca Müslümanlıkta değil, bunu da belirteyim, Yahudilikte de bu böyledir. Kesin olarak Allah'a eş koşulamaz, bu en büyük günahlardan biridir.

SALONDAN- Peki, o üçlüdeki anne, baba ve çocuk üçlüsünü o güzel koku, kadın ve namaz üçlüsüyle bağdaştırma...

TEOMAN DURALI- Tabii bunu spekülasyon yapıyorum, ancak bunu ben ahirette Peygamber'e soracağım. Burada size bunu kesin olarak O'nun adına cevaplamam mümkün değil, böyle bir şey söylemedim. Kendi aklımdan ben bunu çıkarıyorum. Orada zaten öbür tarafta çok soracağım adamlar var, Aristoteles gibi. İyi ki orada sonsuz hayatımız var, artık hepsine vakit bulacağız.

SALONDAN- Hocam, zatıalınızın dostu olan Prof. Dr. Yalçın Koç Hocanın bir kitabını okudum: *Anadolu'nun Mayası*. Orada insanın bir asli içi olduğundan bahsediyor. Bu asli için kendisinin tabiriyle yine Latin kilise diyarında, Batı'da kapatıldığını, Anadolu mayasında hâlâ tutunduğunu

söylüyor ve bunun antropolojik, kültürel araştırmalarla izah edilemeyeceğini söylüyor. Bu konuda sizin değerlendirmenizi merak ediyorum.

TEOMAN DURALI- Hiçbir şey söyleyemem. Ben herhâlde Yalçın'dan daha objektivistim, bu bana bir şey ifade etmiyor. Anadolu'nun hangi halkından söz ediyor? Bir sürü halkı olmuş tarihte ve hâlâ da var ve bunların kültür dağları vardır. Benim en yakından tanıdığım Türklere. Öbürlerini tanımak istemeyişimden ileri gelmiyor, bu kader, yapacak bir şey yok. Türklere böyle bir kültür esasını görmedim, bilmiyorum ve biraz önce dediğim gibi Peygamber'in söylediğiyle o üçlülüğü nasıl bağdaştırma pozitif anlamda mümkün değilse, bunu da yapamıyorum. Elimde herhangi bir belge, kanıt, bir şey yok, bir şey söyleyemem. Kültür genellemeleri çok tehlikelidir. Denilir ki mesela, işte Batı'da neresiyse bu batı, onu da hiç çözümedim. Herhâlde biz Batı derken hep aklımıza Fransa, İngiltere geliyor, öyle değil mi? İngiltere'ye bağlı dünya ABD, Kanada, Avustralya, vs. buralarda insanlık ölmüştür denilir. Yardım eden yoktur, komşuluk hakkı yoktur, böyle genellemeler. Doğuya gidildikçe göklere çıkarılır ama böyle değil. O Batı dedikleri yerlerde ben çok insanlık gördüm. Doğuda da tam tersini de görmüşümdür. şu var, aklın hâkimiyeti var batı dedikleri yerlerde, şöyle bir örnek vereyim: 1970'te çok eski bir arkadaşımla orada okuyan ve orayı son derece iyi bilen Londra'da caddede yürüyoruz. Bir araba geldi, bir kadına çarpıtı ve kadın yere düştü gözümüzün önünde, ben buranın verdiği alışkanlıkla mertlik göstergesi, fırladım. Kolumdan tuttu, nereye gidiyorsun? Ya dedim, sen ne biçim insansın, kadına vurdu. *"Ne olacak, ne yapacaksın, gideceksin kadına, ne oluyor"* dedi. *"Kadını kaldıracam"* dedim. *"Kadının ölmeyeceği varsa öldürürsün. Beyin kanamasından gider, bilmem neden gider. Bırak, onun adamları var"* derken cankurtaran geldi. Bir yerden pıtrak gibi çıktılar. İçinden ak mintanlı birtakım yaratıklar fırladı. Bir sedye serdiler, bana çok acayip geldi. Türkiye'de o tarihlerde cankurtaran filan göremezdiniz. Kaza olduğunda taksiyle götürürler, hamile kadını taksiyle taşırlar. O arada neler oluyor, kalp sektesinden gider, beyinden gider. Aldılar kadını, hop arabaya koydular. şimdi Türki-

ye'de de oluyor artık, 70'ten bu yana kaç yıl geçti siz hesaplayın, matematikçiler hesaplasınlar. Ancak bu kadar zaman zarfında biz bu duruma geldik. Bugün eminim ezilen arabanın çarptığı bir yaratığın yanına kimse koşmuyor. En azından bir telefon ediliyor sağlıkçılara, yani bunu ben o vakit büyük bir zalimlik olarak gördüm. Beni durduramazsın dedim, bu kadar gayri insani yaratıkların yaşadığı yer. Halbuki doğru olan oymuş. Ben kalp uzmanı değilim, bilmem ne uzmanı değilim. Nasıl kaldırırm, nasıl indiririm bilmem, bunun bir usulü var. Bu yüzden kültür genellemelerinde çok dikkat etmek lazım. Yalçın dostum fizikten geliyor. Fizikte genellemeler yaparsınız. Bilimin ara örneği klasik mekâniktir ve orada matematik kesinlemelerde bulunulur. Çağdaş fizikte bundan yoksunsunuz, onu yapamıyorsunuz. İnsana geldiğinizde hiçbir şey yapamıyorsunuz, matematik işinize yaramıyor. Güya bazı insanî konulara matematik sokuyorlar. Dedin ki külahına yuttursunlar. İktisat, sosyo-mekânîk, vs. laf ola beri gel. Çok oynak, kaygan bir zemindir insan, kesinlemeye gelmez. Diyeceksiniz ki sen sabahtan beri burada kesinlemelerde bulundun. Kesinlemelerde bulunmuyorum, bazı ortak noktaları tespit etmeye çalışıyorum, yaptığım bu. Sürekli olana zaten tevatür diyoruz, bir söylem, bazı bulgulara göre böyle sonuçlar çıkarılmış.

SALONDAN- Hocam, geçtiğimiz haftalarda Tvnet'te Yusuf Kaplan'la beraber bir programa katılmıştınız. Programda konu Batı uygarlığına geldiği zaman siz sermaye üzerine yoğunlaşmıştınız. Demıştiniz ki insanlık tarihinde modernlik tabii ki ayrı bir tecrübe. Kant ve Kant sonrasında modernliğin başlangıcından itibaren ortaya çıkan düşünceler, bir şekilde tenkit edilmiş, eleştirilmiş, birçoğu da yerle bir edilmiş şekilde hatırlıyorum ifadelerinizi fakat bu düşüncenin varlığını devam ettirmesi bugün sermayeye bağlı diye söylemiştiniz yanlış hatırlamıyorsam. Peki, geçmişe doğru bakarsak sermayenin veya paranın bu kadar merkezde olduğu başka bir dönem var mı? Mesela, ticaret Eski Çağda da çok önemli. Düşüncelerin, dinlerin yayılmasını sermaye merkezinde okursak, yani bunu Marksist okuma şeklinde söylemiyorum, en tesirli olduğu dönemleri nasıl görebiliriz? Düşünce merkezinden

bakarsak mesela, felsefenin çok yoğun bir şekilde yaşandığı dönemlerde düşüncenin iktisadı etkilemesi, iktisadın düşüncüyü etkilemesi üzerinden okumalar yapabilir miyiz? Tarih içerisinde bunlar birbirine hangi dönemlerde galebe çalmıştır? Böyle bir soru sorulabilir mi? Bu bağlamda düşünceleriniz nelerdir diye merak ediyorum.

TEOMAN DURALI- Şimdi birincisi, bunu inşallah ileride çağdaş medeniyete geldiğimizde ele alacağız. Bu çok geniş çaplı sabaha kadar bizi burada tutacak bir cevabı gerektirir ama şimdilik şunu söyleyeyim: Daha önce de söyledim galiba, istisnasız bütün kültürlerin temelinde din yatmaktadır. Bu benim özel ideolojik görüşüm değil, bunu tarihten çıkarıyoruz. En kadim topluluklardan bu yana bu durumu görüyoruz. Fetişistlik, totemcilik, şamanlık, çok tanrılı dinler, Tek Tanrılı dinler gibi her kültürün temelinde din vardır ve zamanla da din kurumları esas olmuştur. Hangi dini ele alırsan al, insanlar arası ilişkileri ayarladığı gibi dünya ötesi kabul ettiği bir sahayla dünya arasında da bir bağlantı kurar. İlla tanrı olması gerekmiyor, tanrısız din de vardır ama mutlaka dinin esası dünya ötesi ruhani bir sahadır. Ölümden sonra bir çeşit yaşamak, şamanlıkta olduğu gibi ya bu dünya düzleminde devam eder -Hindulukta da önemli ölçüde bu böyledir- veya dinimizden bildiğimiz gibi apayrı, tanımadığımız bir âlemde sürüp gider. Bu ruhanilik insanın maddi hırslarını, ihtiraslarını gemlemeye yöneliktir ve hayatı yaşanabilir bir biçime sokmaktadır. Bu dediğim en bariz örneğini -şimdi şaşıracaksınız- Karl Marx'tan işitiyoruz: "*Din kitlelerin afyonudur*" diyor. Kötü bir anlamda söylemiyor bunu, hep öyle anlaşılır. Karl Marx'ın zamanında ameliyatlar için afyon koklatılırdı. Anestezi yoktu daha, çok öteden beri afyonla uyutuluyordu insanlar, herhangi bir uyuşturucuyla, diri diri adamı ameliyat edemezsin. Bu feci bir şey, bir diş bile çekilirken uyuşturuyor adam, bir şey yapması lazım, dayanılmaz bir şey. Hayat öylesine dayanılmaz bir olaydır ki din olmasa fittırırız demeye getiriyor Karl Marx, özellikle senin bahsettiğin o sermayeciliğin, kapitalizmin hâkim olduğu maddiyat hayatı... Türkçede çok güzel bir ayırım yapabiliyoruz: Maddecilikle maddiyat. Maddecilik belirli bir felsefi görüştür. Maddiyatsa tamamıyla bu

dünya hayatına tutkuyla bağlanmaktadır, maddi çıkardan gayrı bir şeyi düşünmemektir. Maddiyat yaşamımızı darmaduman eden bir olay Marx'a göre. Maddeci olmakla birlikte erken dönem Markçuları -çok da tuhaf bir şey söyleyeceğim size- idealisttiler. Sovyet Devriminin ilk dönemlerini düşünün, 1917-1920 arasında dehşet verici bir idealizm vardır. O günün şairlerinde, bazen Nâzım Hikmet'te görürsünüz bu idealizmi; idealizm maneviyata dayalı bir hadisedir. Çok çelişkili bir şey, o bakımdan dinin tarihte gündemden kaldırılması, resmen gündemden çıkarılması ve kültürün artık dine dayanmaması çok yeni bir olaydır ve 1600'lerin ortalarından itibaren Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyetiyle karşımıza çıkıyor. İlk bunun sistemleştiricisi İngiliz felsefeciler, Locke, Hobbes ve kapitalizmi kuran adam Adam Smith. Dediğim gibi bunun ayrıntılarına daha sonra geçeriz.

SALONDAN- Hocam, ilk insanların Doğu Afrika'dan yayıldığını söylediniz. Bu insanlar bizim gibi konuşabiliyorlar mıydı?

TEOMAN DURALI- Tahmin ediyoruz. İncelenen boğaz, gırtlak yörelerinden tahmin ediyoruz. Ama şimdi ben her girdiğim ortamda hır çıkaran bir adam oldum. Antropoloji tahsili görüyordum ve hocamız dünyaca tanınmış Prof. Hart İstanbul'da biyolojik antropoloji dersinde aynen size verdiğim cevabı vermişti. Ondan aşırıyorum, o anlatmıştı bu gırtlak meselesini. *"Bu gırtlak sayesinde mi insanlar konuşuyor?"* dedim. *"Evet, ne var?"* dedi. *"O zaman papağanlar ne yapıyorlar"* dedim. Papağanlar bizim gırtlak yapımıza sahip değiller, onlar da konuşuyor ama bir farkla, ne dediğini bilmiyorlar. Biz ne dediğimizi biliyoruz.

SALONDAN- Şuraya bağlayacaktım Hocam, eğer konuşuyorlarsa ve bizim gibi mesela, en temel kavramları, mesela suya su diyorlarsa, bu sonraki insanlarla da aynı olması gerekmez mi? Onlar eğer konuşup suya su dedilerse bunların devamında gelen bir adam neden suya başka bir şey desin?

TEOMAN DURALI- Çünkü insan bir tür varlığı değil. Çok güzel bir yere geldiniz. Bütün canlılar türleri içinde doğarlar. İnsan

topluma doğar, toplum demek kültür demektir. Kadim insanın ne dediğini bilmiyoruz. Çünkü o günlerden bugünlere kalan bir dil yok. Bugün yaşayan en eski diller Khoisan dilleri, Güneybatı Afrika'da kullanılan bir dil, bunlardan bir tanesinin -adını unuttum- doksan küsur kelimesi var ve bu bir dünya rekoru olarak ilan edilmişti 70'li yıllarda, BBC'de dinlemiştim. Hiç uşenmedim, oturdum BBC'ye yazdım. Rekor olarak Türkçede, biz otuz kelimeyle meramımızı anlatıyoruz. Onlar programlarında bu lafımın tekrarını söylediler o zamanlar 70'lerde, böyle arada bir hnzirlik edip yazıyordum ben bunlara. İnsan oldum olası konuşuyor ve düşünüyor olmalı, evrimcilikle evrim bilimi ayrı Şeylerdir. Evrimcilik bir ideoloji alanı ve saçmalıklar çok büyüktür. Şimdi bu evrimcilere göre insanlığın ilk ortaya çıktığı dönemlerde Afrika'da kuraklık hâkim olmuş. Ormanlar kurumuş, dev otlar var. Ağaçlar, orman ortadan kalkınca zavallı maymunlar zemine inmişler. Zemine inince korumasız kalıyor, ister istemez iki arka ayağının üzerine dikilip etrafına bakması gerekiyor, acaba düşman yanaşıyor mu ve buradan bağırıyor: Ayy, ayy. Ne o? Düşman geliyor, tehlike var. Yani bunlar çok masalsı Şeyler ve buradan insanın dil kuruşu, dile yönelmesi, dillenmesi izah edilmeye çalışılıyor. Dediğim gibi bunlar *"Masal masal matitas kaynanamın bilmem nesi uamaz"* diye bir laf vardır, bilmem işittiniz mi? Böyle saçma sapan Şeylerdir bunlar, o sebeple bilmiyoruz. İnsanın ortaya çıkışı meselesinde her Şeyi bilecek hâlimiz yok. Bu meçhul bir Şey, bilmediğimiz Őeylerde inanırız. Ya Kur'an'ın dediğine inanırız ya da bunlara inanırız. İkisinden birini seçme hakkı, seçme durumu sizin elinizde, hangisine inanırsanız ama kalkıp da hayır, bu doğrudur, bu bilgidir demek yobazlıktır. Sadece din yobazlığı yoktur, onu da söyleyeyim size, öbür tarafın da dağ deviren yobazlığı vardır. Adamı döverler, onu söyleyeyim size, öyle değildir dediğin zaman da bitti işiniz, dogmaya karşı çıkmak büyük bir suçtur.

Efendim, teşekkür ediyorum, çok sabır gösterdiniz.

Kültürden Medeniyete Geçiş

TEOMAN DURALI- Beni en çok çarpan husus ve sizi de her hâlde çok etkileyecektir: İnsanın dehasıdır. Baştan size insan iki katlı bir varlıktır demiştim. Beşer tarafı vardır, insan tarafı vardır. Bu beşer, dirim tarafında öteki canlılarla, hayvanlarla iç içeliği var. Ama insan yakamızın da öbür canlılarla bir bağlantısı var. Tamamıyla oradan bağımsız değil. Bu sebepten bu düşüncemle, bu fikrimle ne İsa'ya, ne Musa'ya yaranabiliyorum. Dine karşı olanlar evrimi insanla bağdaştırmadığımdan ötürü beni yererken sıkı Müslümanlar beşerin evrimle iç içeliğine işaret etmemden ötürü bu sefer beni yeriyorlar.

15.000 yıl önce, yani daha medeniyet yokken, salt bir kültür hayatı içinde yürüdüğünü varsaydığımız insanlığın ortaya koyduğu kalburüstü başarılar var. Bunları biyolojik açıdan açıklayamayız. Nasıl İtrî'yi, Dede Efendi'yi evrimsel bir gelişimin sonucu olarak gösteremezsek, 15000 yıl öncesine tarihlenen Avustralya yepyerlilerini ve bizim Güneydoğu Anadolu'da Göbeklitepe denilen yerde ortaya konulmuş olan eserleri evrimle açıklayamayız; felaket bir şekilde insanı hayrete düşürüyorlar. Bugüne mahsus gördüğümüz teknolojik, fenni dakiklikler... Bundan kastım, olağanüstü taş işçiliği; ancak elektronik aletlerle kesebileceğiniz granitleri yontmuşlar. Yan yana ve üst üste koyarak tapınaklarını ve binalarını inşa etmişler tesadüfe zerrece yer bırakmamacasına, bu taşları yan yana getiriyor. Ebatlarını farklı tutuyor ve buradan birbirinden çok farklı yörelerde kuklavari yapıları meydana getirmişlerdir. İnkaların merkezi Machu Picchu'dan yaklaşık 4000 metre irtifada bir bölgede, Göbeklitepe'de, ve Mısır'da ehramların, piramitlerin inşaatında, farklı tarihlerde -en eskisi Göbeklitepe 15.000'e tarihleniyor- kullandıkları sembolleri aynıysa Avustralya yepyerlilerinde de görüyoruz. En çarpıcı olan sürekli

kuş resimleri çıkıyor. Bu bir tesadüf değil, kuş ruhu temsil ediyor. Ruhunu temsil eden çeşitli ifade biçimleri var; kuş, ağaç, duman. İnsanların en önem verdikleri husus ruh. Bugünün insanı dışında ruhu bütün çağlar boyunca insanlar olağanüstü derecede önemsemişlerdir. Neden önemsemişlerdir? Her çağda, her coğrafyada insan, ruhu öz olarak kabul etmiştir. Akıl, ruhun zirve noktası kabul edilir. Mayalarda MÖ 1000'e geri gidiyor. Bu taş işçiliği, kesinlikle gelişigüzel çekiçle ve benzeri aletlerle becerebileceğiniz bir iş değil. Mısır'da, Mayalarda, İngiltere'nin ortalarındaki Stonehenge -MÖ 1000'lere doğru geri gidiyor-, Peru'daki Machu Picchu -dağın tepesine inşa edilmiş harikulade şehir-, hepsi birbirinden tamamıyla farklı coğrafyalarda, birbiriyle temas hâlinde bulunma ihtimali olmayan toplumların üstün başarılarıdır. Özellikle İnkaların altın, som altın tekerlekleri var. İspanyollar ilk defa 1510'larda Güney Amerika'yı işgal ettiklerinde buluyorlar bu altın tekerlekleri ve yakın bir geçmişe değin bunların ne anlama geldiği bilinmiyordu. Onları tonlarla eritip İspanya'ya götürmek üzere gemilerine yüklemişler, ancak yollarda akıllı İngilizler İspanyolların gemilerinin yolunu kesip o altınları iç etmişler ve bu yolla da mukaddes kapitalizmi inşa etmişler. İspanyollar da bize benziyorlar, o altınları yastıklarının altına koyacaklardı herhâlde, üstünde uyuyacaklardı ama İngilizler onu, kısmen de Hollandalılar bu gemileri soyup kullanmışlar. Her neyse, o bizim konumuz değil. Bu altın tekerlekler, diskler ne işe yarıyordu? Bunu çok yeni keşfettiler, o yüzden ben bu heyecanla sizin karşınıza, huzurunuzda çıktım. Akla durgunluk verecek bir şey, altın bildiğiniz gibi ışığı her şeyden daha iyi yansıtan bir merceğe görevi görüyor. Cam merceklerden başka altın bu işi son derece iyi görüyor. Altın tekerlekler; tekerlek derken başka bir kelime bulamadığım için kullanıyorum bunu, çünkü tekerlek yok, Amerika'da tekerleği bulamadılar, zaten taşıtları yok. Bu altın tabakları diyelim güneşe tutuyor ve güneş ışığını taşaya yansıtıyor, taşı cetvelle kesiyor. O sebeple bu taşlar zerre kadar bel vermeden, zikzak çizmeden çekiçle asla yapamayacağınız bir işi bunlarla beceriyorlar. Bugün ışınla yapılan kesme işini o tarihte altın tabakla güneş ışığını taşaya yansıtarak yapıyorlar. Öylesine güçlü bir ışık ki taşın üstü-

nü, graniti kesebiliyor ve o kestikleri taşların arasına aynı bizde Rumelihisarı inşaatında kullanıldığı gibi yumurta akı döküyorlar. Çimento görevini görüyor. Hani çok çağımızla böbürleniyoruz ya, adam bunu dediğim gibi MÖ 15. Binde başarıyor, beceriyor. Medeniyet seviyesine ulaşmamış başka toplumlar tarafından da kullanılıyor.

Avustralya Yerlileri kaba taş dönemini yaşıyorlar. Henüz Cillalı Taş Devrine geçemediler ama Taş Devrini yaşıyorlar; bu medeniyet de sembolleri kullanıyor. Güneydoğu Anadolu'daki Göbeklitepe'de de aynı taş kesme usulünü ve yöntemini görüyorsunuz. İnkaların, Mayaların, Mısırlıların taş kesme yöntemleri, zanaatta aynı seviyede olduklarını gösteriyor. Birbirlerinden çok farklı bölgelerin bu insanları, bilim adamlarını öyle meşgul etmiş ki bir sürü hikâye, masal uyduruluyor. Bağlantıyı kurmak için vaktiyle bu kıtaya geçmişler yahut da buralarda bir başka kıta vardı gibi hikâyeler var; Eflatun'un bahsettiği Atlantis var mı bilmiyoruz. Bunların hepsi masal, gerçeklik payı var mı, yok mu bilmiyoruz. Şu anki bilgilerimizin ışığında aralarında herhangi bir bağlantı yok. Burada gördüğümüz İnkaların bina kurma, mabet inşaatında kullandıkları zanaat ile tonlar çeken taşları vinçlerle kaldırıp üst üste yerleştiriyorlar, dairevi bir bina inşa ediyorlar; bir tapınak, en önemli dert tapınak inşaatıdır. Bütün üstün medeniyetlerde din, beraberinde tapınağı getiriyor. Burada bizimle ilgili önemli bir nokta var: Benim çok sevdiğim milliyetçi talebelerimle öteden beri çekişmem var. Çünkü bizde İslam'dan önce dinî hayatımızda, öz dinimiz olan Tengri dininde, şamanlıkta tapınak yok. Aynı şekilde Türklerin yaşadığı bölgenin zıttı bölgede Germanlerin yaşadığı bu bölgede de tapınak yok, çok benzerlikler var. Özellikle ormanlarda -ki bunlar hep orman toplumu- kutsal kabul edilen belirli yerler var. Bu kutsallıkların başında demin sözünü ettiğim ağaç gelmektedir. Nitekim Türkçede ağaç sözü "ağ" maktan geliyor. *Ağmak* yukarı çıkmak, yücelmek demektir. Çok eski bir Türkçe kelime olan ağa oradan geliyor, yüce demektir, ağa ağabeyin "ağa"sı yahut köyün ağası. Bu başka dillere de geçmiştir. Mesela, Türkçeden Farsçaya geçmiş, Farsçada da ağa bey, beyefendi anlamına geliyor. Aynı şekilde Türkçeden Moğol-

caya da geçmiştir ağa sözü, sözler bir kültürün soyağacıdır. Dile benim aşırı derecede önem vermem, sözlere tapmamın başta gelen sebebi budur. Sözleri attığınız andan itibaren geçmişe olan bağınızı koparıyorsunuz. O soyağacını kuramıyorsunuz. Küçük bir örneği şimdi verdim size, o ağa sözüyle ağaç, ağmak, hepsi şamanlık inancının vazgeçilmez sözleridir. Buralarda, tekrar ediyorum, gördüğümüz tapınaklar yoktur. Bakın, demin bahsettiğim kuş resimleri ve bu kuş resimlerinin gök cisimlerine dayanılarak yapıldığını gösteren bir belgedir bu, ayrıntısını bilmiyorum. Benim pek çok ilgim var, en az üzerinde durduğum, ilgi duymadığım ne vardır diye sorarsanız siyaset, iktisat ve hukuk; bu üçüne, hele siyasete hiç ilgi duymamışımdır. Gökbilim de benim fazla ilgimi çekmemiştir. O yüzden size şu konstelasyonları tam açıklayamıyorum ama onlara dayanarak çıkarılmış kuşlar.

SALONDAN- Hocam, kuşlara bakıp da görüntü...

TEOMAN DURALI- Hayır, tersi, bu gök cisimlerinin arasında kurulan malumunuz en eski uğraşı alanlarından biri münecimlik, astroloji yahut yıldızlara bakarak geleceğin tayini meselesi. Bunlar, bu resimleri gene Mayalardan almışlardır. Fakat neredeyse tıpkısı Avustralya yerlilerinde de mağaraların duvar resimleri olarak karşımıza çıkıyor. Avustralya'ya insan 40. Binde geçmiştir. O günlerde deniz suyu seviyesi çok düşüktü. Çünkü iklim soğuk, yani buzul çağı yaşanıyor ve yöre tahminen buzlar altında, bunun bugünkü kalıntısı, o buzların erimesi sonucunda delik deşik hâle gelen Batı Sibirya, Finlandiya, İsveç, Kuzey Amerika'da da bugünkü Kanada dedikleri yörede görüyorsunuz. Delik deşik bir vaziyette, buzulların ağırlığı çukur açıyor. Buzullar çekildikten sonra bunlar suyla doluyorlar ve irili ufaklı göller meydana geliyor. Daha güneydeki göller böyle değil, bunlar dev denizin kalıntıları, iklim ısınıp kuraklık baş gösterince bu iç denizin öbürleriyle bağlantısı kalmıyor, ortadan kalkıyor. 4. yer bilimsel devrimde tekrar bu topraklar, bu bölgeler çökerek Akdeniz'in suları Karadeniz'e inmeye başlıyor ama Hazar'ın böyle bir şansı yok. Çünkü arada yükselteler pek fazla, dolayısıyla Hazar kopuyor denizlerden, karşımızda bir iç deniz olarak, göl olarak kalıyor.

Aral da öyle, bugün tabii Aral iyiden iyiye kurutulmuş vaziyette ahmakların yüzünden, eblehler tamamıyla kuruttular.

Buzul çağda deniz yüksek olunca adalar Güneydoğu Asya'ya yapışık kara parçasıydı ve toplumlar bu kara parçalarını kat ederek Avustralya'ya ve hatta Tasmanya'ya kadar geliyorlar. Ancak 12. Binden itibaren iklim ısınınca buzullar çözülüyor ve deniz suyu yükseliyor. Yükselince bağlantı kesiliyor. Buraya göçmüş olan topluluklar bir daha dışarı çıkamıyorlar. İngilizler 1790'lar da Tasmanya'ya vardıklarında orada yaşayan yerliler kaba taş devrini bile idrak etmiyorlardı. Kaba Taş Devrinde işlenmemiş taşlar vardı. Özellikle de avlanmak için hayvana atılan taşlardı bunlar, bunun yanında o kaba taşlarla başka taşlar yontuluyorlardı. yaklaşık 18. Binde bu Yontma Taş Devrine geçiliyor. Tasmanya yerlileri 1790'larda henüz yontma taş devrine geçmemişlerdi. Konutları yoktu, ağaç kavuklarında, dağlık bir bölgeyle mağaralarda yaşıyorlardı ve oltaları yoktu. Bir ada olmasına rağmen deniz suyu balığını yiyemiyor, yakalayamıyordu. Ne yapıyor? Tatlı su balıklarını derelerde yakalıyorlar. Ben bu olayı herhâlde otuz yıl önce okumuştum, tekniğini, bu tekniği yedi yıl önce Kırklareli'nde gördüm. Orada görevliyken oranın yerlisi olan arkadaşlar hep hasta avcı ve balıkçı adamlardı, ben avlanmaktan nefret ettiğim için benim hatırıma araziye çıktığımızda avlanmıyorlardı, seyrediyorduk, geziyorduk tozu yorduk ama tabii ki avlandıkları hayvanları da iç ediyordum. O ayrı bir konu, ona hayır diyemiyorduk. Bu arada derelerde alabalık tutuyorlardı. Balığı kovalıyor ve hayvan bir ağaç köküne sığıyor. Ağaç kökleri suya dal budak salmış vaziyette, bunun içine girince kıpırdamıyor. Aynen MÖ 480 Atinalılar Pers donanmasını Salamis Körfezi'ne celp ediyorlar, kaçır gibi yapıyorlar. Persler koskoca gemileriyle körfeze, dar, sığ sulara giriyorlar ve orada elleriyle koymuşçasına o gemilere avlıyor Atinalı, Yunanlı askerler, savaşçılar ve kesiyorlar Persleri, gemileri hareket edemiyor. Bunun gibi alabalığımız da bu köprünün kılcal damarları arasına girince kıpırdamaz hâle geliyor. Bizim aslanlar da onları elleriyle yakalayıp atıyorlar kara ve ondan sonra kemali afiyetle iç ediyorduk. İşte bu Tasmanya yerlilerinin balık tutma tekniği de böyleydi ama 15, 10, 5. Binde

bu hayat yaşanırken Tasmanya yerlileri 1790'lara kadar bu hayatı yaşamışlar, değiştirmemişler. Bahsettiğim diğer yerlerde hari-kulade fen, zanaat geliyor. Böyle muazzam bir dengesizlik ama aynı zamanda da bazı toplumlar arasında ortaklık var. Bilmiyorum bu muammayı size yansıtabildim mi? Bu içgüdüsel olamaz, içgüdüden ortaya çıkan aynılıktır. Kurdun uluması kurt türünün ortaya çıkmasıyla başlar. Bilmiyorum, 5-6 milyon yıl önce diye-lim kurt ortaya çıktığından bu yana uluyor, başka yaptığı bir iş yok. Oysa ne kadar toplum varsa yeryüzünde hemen hemen o kadar da dil var ve bu diller sürekli değişmektedir. Ne kadar tarihte toplum ortaya çıktıysa o kadar değişik teknikler, yaşama üslupları karşımıza çıkmıştır. O kadar farklı edepler karşımıza çıkmıştır. Yine edep demişken vahdet vahiy dininin ortaya çıkışından önce genel geçer bütün insanları sarıp sarmalayan bir edep düzeni yoktu. Toplumdan topluma değişen edepler vardı. Bu çok iyi anlaşılması gereken bir husus, çünkü bu dediğimin günümüzde bile devamını görüyoruz. Medeniyet öncesi topluluklarda esas olan kan akrabalığıydı, kandaşlıktı. Bunlar akraba, oba, boy ve eski Türklerde boyların birleşmesinden uluslar ortaya çıkıyor. Bir çeşit boylar federasyonu diye de görebilirsiniz. Şimdi her obanın veya boyun kendine mahsus bir edebi var. Çünkü biz burada bir boyuz diyelim, bir obayız, bizim dışımızdan gelenler bizden değiller, bizden olmayanlar insan sınıfına girmiyorlar, insan değiller. İnsana benzetebiliriz ama nasıl ki maymunu da benzetiyor ama insandan saymıyorsak o gelenler de bizden değiller. Bugün bizi bu ilgilendiriyor mu? Bal gibi ilgilendiriyor. Medeniyetin kuruluşundan bu yana 3-4 bin yıl geçmiş olmakla birlikte bu zihni-yetin kalıntıları hâlâ belli belirsiz dolanıyor ortalıklarda, benim boyumdan olan benim haklarıma sahiptir. Boyumdan, obamdan olmayan insan olmadığı için benim haklarımı paylaşamaz. Ona ben her türlü muameleyi reva görebilirim. Şaşıyoruz ya yamyamlık mesela, değil mi? Biz rahatlıkla koyun, keçi, inek eti yiyoruz. Bazı kültürlerde kedi, köpek, fare, hamam böceği, sümüklü böcek, vs. yeniliyor. Mesela, Çinliler uçan, sürünen, koşan ne varsa her şeyi yiyorlar. Ben öğrenmiş, midesi bulanmış bir adamın tavrını gösterdiğim vakit de bana gülerlerdi. Senin gibi bar-

bara biz ayrı bir şeyler hazırladık diyerek gönlümü alıyorlardı. Malezya'da arkadaşım, kapı komşum Çinlinin doğum gününde bahçede dolaşırken baktım, aman ya Rabbi, fare yavrusunu şişe takmış, çeviriyor ateşin üstünde ve hayvanın kılları dökülüyor. Ondan sonra hamam böceğini takmış oraya, *"Ben kaçıyorum buradan"* dedim. *"Senin gibi bir barbarı almışız burada"* dedi, yani kendilerini çok medeni gördüklerinden *"Sana ben balık ve sebze ayırdım, gönlün rahat olsun, hiç kendini engelleme, kısıtlama"* dedi. Neyse, insan etini de yiyen o dönemin kavimleri vardı. Onlar çok kısa bir süre öncesine kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. Afrika'da, Borneo'da, Sumatra'da, Yeni Gine'de sürü sepet böyle kabile vardı. İlla da et ihtiyacını giderme babında yemiyorlar, bazıları dini sebeplerle yiyorlar. Çok sevdiği insanın ruhu kendisine geçsin diye yiyor. Babası ölmüş mesela, ata ruhu son derece önemli, atasının belli bir uzvunu kesiyor, pişiriyor, kızartıyor ne yapıyorsa ve mideye indiriyor. Ne oluyor? Böylelikle atasının ruhunu içleştirmiş oluyor. Başka kavimler bu ruhu içleştirmenin ayrı yöntemlerini bulmuşlar. O öldürdüğünün yahut ölenin etini yemiyor artık, adını alıyor. Mesela, Cengiz Han'ın annesini Tatarlar kaçırıyolar ve çok kötü işler görüyorlar. Cengiz Han yani Temuçin büyüyor, Moğolların hakanı hâline geliyor ve Moğolları birleştirdikten sonra ilk yaptığı iş Tatarlara hücum ediyor, onları topyekûn kesip biçiyor, Tatar bırakmıyor ama Tatarların ruhu intikam alır korkusuyla onların adını alıyorlar, Tatarız diyorlar. Tatar olmamakla birlikte Moğollar kendilerine Tatar diyorlar ve bu ad altında Rusya'ya, Doğu Avrupa'ya hücum ediyorlar, o yöreleri ellerine geçiriyorlar. Bugün hâlâ Rusya'da, Polonya'da doğudan gelenleri halk Tatar diye adlandırır. Ruslar, Çinliler hariç bütün yörede aslı Türk olan halkları Tatar biliyorlar. Biz de Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, vs. demişiz. Tatar değil aslında, Tatarlık belki bulaşmıştır. Ne de olsa kılıç artığı vardır ama Tatar dediklerinin yüzde 98'i Türk veya Türk ve Moğol karışımıdır. Ruhun intikam alma, oç alma kaygısından, korkusundan böyle şeyler icat edilmiştir. Bu yapılarda da sürekli olarak ruh damgasını basıyor. Ne yapıp ediyorsanız her şeyi ruhla başlatıyorsunuz. Özellikle ata ruhu olağanüstü bir önem taşıyor.

Biraz önce topluluklara göre edep de sınıflanmaktadır dedim. Toplulukların kendilerine mahsus dinleri vardır. Her topluluğun, her boyun kendi dini vardır. Bunun bir örneğini Borneo'da ve Irian Jaya'da gördüm. Burada yaklaşık 20 ailelik bir köy, kazıkların üstünde uzun evler, evin her tarafı bambularla kapalı, yani penceresi filan yok, baca da yok. Çünkü, çok yağışlı bölge, suyun akması için dik çatılar ve içeride yakılan ateşin dumanının çıkması için delikler var ve aynı zamanda birazcık ışık veriyor içeri, içerisi bayağı loş, çünkü insanlar ışıktan bıkmışlar. Güneşten artık illallah demişler, o kadar çok sıcak ve güneş var. İçeride asla koku, duman filan yok, bir teknoloji harikası, nasıl gidiyor bilmiyorum, içeride yakılan mangala benzer aletlerle yakılan ateşin dumanı hop sanki çekici bir alet varmış gibi çıkıp gidiyor. Her ev bir akrabayı taallukat ve her akrabayı taallukat biriminin başında bir reis var. O hanenin reisi aynı zamanda oranın başrahibi, baş şamanı, ibadetleri o yönetiyor. Ayrı bir ibadet yeri yok, evin içinde veyahut da ormanda ibadet ediliyor. Belli ibadet günleri de yok, her an ibadete hazır insanlar. O köyün, obanın da başında bir reis, bir başkan var. Oba beyi diyelim biz ona eski Türkçe bir tabirle, o bu obanın başrahibidir. Nasıl ki hanenin bir başrahibi varsa obanın da bir başrahibi var. Şöyle diyelim, obanın dini var ve hanelere göre değişen mezhepler, tarikatlar. O obanın ötesinde berisindeki obaların yine kendilerine ait dinleri var. Herkesin kendine mahsus bir dini var. Ben oraya geldiğimde sanacağınız gibi merhaba, hoş geldin, sefa getirdin gibi bir tavır yok. Önce dehşet bir kuşkuyla karşılıyorlar. Kim bu, hangi gezegenden gelme? Koca obada, köyde bir kişi devletin resmi dili olan Malayca biliyor. Başka kimse bilmiyor, öbürleri hepsi kendi boylarının resmi dili Kadazan dilini konuşuyorlar. Bir süre sonra o oba beyinin tavassutuyla beni kabul ediyorlar, aralarına buyur ediyorlar. O yakınlık göstermese hâlimiz duman, şimdi obanın parçası olduğunuz andan itibaren hayatınız, üstünüz, başınız teminat altında, aksi takdirde hiçbir şey sizi koruyamaz. Dışarıdan gelen yahut dışarıda rast gelinen insanı öldürmek cinayet değil, ancak kendi obasının bir adamını öldürmek cinayettir. Yaptırımını var mı? Yok. Oba beyinin kararına göre bir ceza veriliyor. Çünkü

hukuk devletle birlikte karşımıza çıkacaktır. Burada henüz devlet yok. Obanın bireylerini bağlayan havadaki kurallar: Havada diyorum, çünkü yerleştirilmiş, tespit edilmiş kanun dediğimiz kalıplara dökülmüş kurallar düzeni yok burada, bir bakıma her şey geleneklere bağlı olarak yürümektedir. Bunlar yerine getirilmediği takdirde ne yapılacağı konusunda açık bir fikir yoktur. İnsanlar akıllandığı ölçüde, yani akıl hâkimiyeti ele geçirdiği ölçüde, yani medeniyete geçildikçe bir alanın hâkimiyet sahası perçinlenmektedir: Matematik düşünme, ne kadar düzenli düşünürseniz o kadar matematiktesiniz. Ne kadar düzenli düşünmeden saparsanız matematikten sapıyorsunuz demektir. Matematik düşünmenin zirvesi felsefe-bilimin ortaya çıkışıyla karşımıza çıkmıştır. Felsefe-bilimin ortaya çıkmasıyla duyguların bir kenara alınması ve aklın olanca baskısı hissedilmeye başlanıyor. İşte o süreçte hukukun ve hukukun yanı sıra insanın meydana getirdiği teşkilatlanmanın en üst seviyesini ifade eden devlet âdeti bir mucize gibi karşımıza çıkıyor. Bir ihtiyaç olarak çıkmıyor, bir ihtiyaca cevap olarak gelmiyor. Benim bu oba hayatında gördüğüm şu: İnsanlar rahat ve son derece mutlu bir biçimde bu hayatı sürdürebiliyorlar. Hiçbir mücbir sebep, hiçbir zorlayıcı etken insanları devletleştirmeye yönlendirmiyor. Hatta ilk devletler çok dar çerçevededir: Şehir devleti. İmparatorluk devletinin ortaya çıkması aynı şekilde hiçbir ihtiyaca cevap olarak belirmemiştir. Hatta belki devlet hayatının ortaya çıkması insanın mutluluğunu azaltmış da olabilir ama o insanlık fikrine gidişte çok önemli bir mesafe taşıdır ve insanlık fikrinin tezahürü, perçinlenmesi vahdet vahiy dininin gelişyle beraber olmuştur.

Obadan olmayan *gâvurdur*. Gâvur kelimesi çok eskidir, kâfir demek değildir; kâfir tamamıyla İslami bir terimdir, hakikati inkâr eden demektir. Kâfir bizim ailemizden, obamızdan, memleketimizden, milletimizden olabilir, çıkar. Gâvur ise bizden olmayan, özellikle belirli tipte bir yaratıktık, kuzeylidir, bize benzemeyendir. Benzeri kelimeler başka dillerde de var. Mesela, İspanyolcada *gringo* vardır, aynen gâvur demektir ve kast olunan uzun boylu, sarışın ak tenli, yani İspanyola yahut İspanya'nın işgal ettiği bölgelerdeki insanlara, şimdi mesela Meksikalıya benzemeyen

adamdır; öncelikle Amerikalı onların gözünde *gringodur*.

Münih'te bir fabrikada çalışıyordum, yıl 1970. Sabah 07:00'de başlıyor iş, ses kayıt cihazları imal eden bir fabrika, ben de orada bir şey yapıyordum ve her fişi takışımında aklıma Karl Marx gelirdi: "*İnsanın Kendine Yabancılaşması*" Senden hiçbir iz yok, giriyor böyle zzzt gidiyor, tamamıyla bir otomat bölümü. Kocaman bir salon, gürültü patırtı, nereden geliyor? Salonun ta dibinde camlı bir oda var ve camlı odada ustabaşı tipik Bavyeralı kocaman bir herif, kızıl suratlı sarışın iri yarı, iri kıyım, onun odasından geliyor bağırtilar, bir süre sonra geldi. "*Gelsene benimle*" dedi. Gittim, "*Bu herifler geç biniyorlar, onlara ceza keseceğim. Vermiyorlar ve olmadık hır çıkarıyorlar*" dedi. Ben ne yapacağım, kim bunlar dedim. Yunanlı dedi. Ne yapabilirim Yunanlıya? Gel dedi, siz komşusunuz. Kardeşim, siz de Polonya'yla komşusunuz, sen Polonyalıyı anlıyor musun, Fransızı anlıyor musun? Yok. Neyse, biz öyle tartışırken kapıyı açtı, girdim. Basbas bağırıyor bunlar, Rumca küfrediyorlar, bir şeyler söylüyorlar. Ondan sonra boş bulundum, bir anda unuttum, Türkçe bir şey söyledim. O kadar benzettim ki bize koyu tenli ufak tefek adamlar ve sinirli, ne oluyor gibi bir şey söyledim. Şimdi hatırlamıyorum. "Aaaa" dediler, "sen Türk müsün?" Evet. "*Yahu bıttık usandık gâvur...*" Kaldım ben burada, şimdi bunu diyen Hristiyan, Ortodoks, Rum Sakız adasından geliyorlarmış. Efendim, bir çingâr çıkardılar. Saymayı unuttum, kaç kere gâvur dediler, dövecekler adamı, aralarında duruyorum. Durun ya, şudur budur, biz ödemeyiz dediler. Bu gâvur ama nasıl küfür, ne müstehcen laflar, hepsi bir tarafa en hoşuma giden gâvur kelimesi. Demek ki ne kadar biz reddetsek de Osmanlı kafası en azından 70'lere kadar gelmişler. Osmanlı olmayana, kuzeyliye gâvur diyorlar. Zaten güneyde Osmanlı olmayan biri yoktur; Kuzey Afrika, Arap Yarımadası, vs. Yabancı düşmanlığı, tip ayrımı, hepsi o günlerin kalıntısıdır, diyeceğim buydu, binlerce, on binlerce, hatta yüz bin yıllık alışkanlıklar 1000 yılda, 2000 yılda atılmıyor, üstesinden gelemiyoruz. Bu hepimizi ilgilendiren bir olay, sabahtan akşama kabile zihniyetinden şikâyet ediyoruz. Yani nedir bu? Kanunun hâkimiyetinin olmaması, hukukun üstünlüğünün görülmemesi, geçmiyor ol-

ması neyi getiriyor beraberinde? Bakın, bugün kabile dayanışmasının yerini alan çağdaş toplumda ne var? Okul dayanışması; belirli okullardan mezun olanlar birbirlerini tutarlar. Bunun ben mantığını anlayamadım. Neden anlayamadım? Mantığı yok da ondan. Hemşerilik; hele Türkiye’de öyle kalındır ki o hemşerilik, özellikle bazı vilayetlerde -şimdi saymayacağım onları- iş arıyor, değil mi? Amir durumunda kişi senin memleketindense senin öbürlerine oranla defalarca kat be kat önceliğin var demektir. Okul dayanışması da öyledir. Ben bunu ağabeyimde görürdüm. Galatasaray çıkışlıydı ve adam Galatasaray’dan gelmeye görsün, böyle kapalı peşin peşin onu alırdı. Ne yapıyorsun? Galatasaraylı ki bu dediğim kişi Allah rahmet eylesin kendini medeni addeden biriydi -ben de öyle görürdüm onu- ama bu tarafı var. Aidiyet hissi veriyor. Müthiş bir şey o aidiyet, o cihanşümul insanlık fikrine bağlanmış dinlerde bile görüyoruz. Tabii en başta Yahudilikte, onu bir tarafa alıyorum şimdi, çünkü onlar açık açık resmen İbraniliğe bağlanmışlar dinlerini ama bizde de var. Müslümanlığı bir kavim gibi görüyoruz çoğu kere, bir kavimmiş gibi kabul ediyoruz. Ümmet kavmiyeti aşan bir olaydır. Marx’la bu aşılmıştır. Enternasyonal lafzını çıkarmıştır, aynen ümmet fikrini getirir. Sadece içinde maneviyatı yok. Kavmiyette ne var? Kandaşlık var, kan akrabalığı var. Böyle bir anlayışı vahdet vahiy dini dahi topyekûn silememiştir. Teoride evet ama pratikte bu böyle değildir, böyle olmadı. Bakın, Avustralya yerlisinde de o demin bahsettiğim kuşun bir kısmı çıkıyor. Bu bir yepyerli, Avustralya yerlisi ve tip olarak çok ilgi çekici bir şey, bunu anlatmak aklıma gelmedi ama madem çıktı bu resim, bu tip Orta Afrika Pigmelerinin aynısı, boy kısa, gözler ayırık, burun yassı, burun delikleri geniş ve bir dudak gökte bir dudak yerde. En zengin ırk dağılımı yeryüzünde Afrika’dadır. Hepsine Zenci deyip geçiyoruz, ten rengi bile aynı değildir. Hafif kara olanlardan kapkaralara kadar bir yelpazelenme vardır. Tip itibariyle son derece değişiktirler. Mesela, orta doğu Afrika Yerlileri -sahra yerlileri denilir bunlara- uzun boylu incedirler. 1.80’in altına düşmezler, upuzundurlar. Dudakları dardır, kafatasları uzundur. Nasyonal sosyalist Almanya’sına taş çıkaracak bir tipolojileri vardır. Çünkü hep kuzeyli ırkı uzun ka-

falı tasavvur eder buradaki ahbab çavuşlar, halbuki bu zencilerin de kafatasları uzundur ve bunların bir benzerini eski Mısırlılarda görüyoruz. Firavun Mısır'ında da kafatasları uzundur. Son firavun Mısır'ının tip örneğini söyleyeyim size, yaşı benimkisine yakın olanlar bilirler, Enver Sedat vardır. Yetmişlerin sonunda öldürüldü. Enver Sedat tipik bir Mısır Firavunu örneğiydi. Böyle topatan kavunu gibi uzun bir kafatası vardı, ince bir yüzü vardı. Onun halefi Mübarek tipik bir fellahtır. Yusuvarlak kafatası ve eğimli bir yüzü vardır.

Bugünlük isterseniz burada keselim, gelecek ay aralık sonuna medeniyetlerden bugüne değin işlemediklerimiz Amerika gelmekte, Aztekler ve İnkalardan biraz bahsedelim. Medeniyet olmamakla birlikte çok önemli deniz kültürleri var. Polinezyalılar ve Vikingler, bunlar da dehşet insanlar, bundan 1000 yıl önce binlerce kilometreyi teknelerle kat etmişlerdir. En zor yapılacak işlerden biri deniz aşırı seyahatlerdir. Muazzam bir lojistiğe ihtiyaç vardır, muazzam bir gemi inşa zanaatına sahip olmak gerekir. Sorularınız, ekleyecek çıkaracaklarınız varsa buyurun.

SALONDAN- Hocam, teşekkür ederim. Birbirinden çok farklı coğrafyalarda benzer motiflerin ve zanaatların ortaya çıktığından bahsettiniz ve bunların içgüdüsel olamayacağından söz açtınız. Peki, bu bilme hâli deneysel miydi, yoksa bunlar ilahi olarak açıklanabilir mi?

TEOMAN DURALI- İlahi mi bilmiyorum, inanıyorum. İkisi aynı şey değil, biliyorum demen için kanıt göstermen lazım, o yok. Her deney mutlaka bir düşünce şemasını gerektirir. Düşünerek bir şemayı çıkarmadığım takdirde onu tecrübe edemem. Yani gelişigüzel hiçbir işi yapmıyoruz insan olarak, daha şuraya çıkarken bakıyorum acaba yaşıma başıma göre nereden çıkarırım? Deneyerek yapmıyorum, denesem kafamı gözümü, başımı yararım. Burası daha rahat çıkılıyor. Bundan otuz yıl önce bir de gösteriş olsun diye şuradan zıplardık. Becerebileceğimi gözüme kestirirdim. Sonuçta bu gördüğümüz olayların hepsinin bir planı programı var ve bu da aklın gemisidir. Bu aklın ilk ateşleyicisi kimdir, nedir diye sorduğunuzda o işte inanca girer. Orada size

herhangi bir şeyi getirmem, kabul ettirmem ayıp olur.

SALONDAN- Göbeklitepe'deki şekilleri gösterdiniz. Bir Hintli profesör bu şekillerin *Vedalar*'da olduğunu açıkladı. Aynı zamanda Mısırlıların piramitlerini gösterdiniz biraz evvel, o piramitlerde de biliyorsunuz o açıklıklar var, onlar da Orion takım yıldızına doğru yöneliyor, yani oraya doğru ruhların uçacağını Firavunlar söylüyorlar. Yani şimdi burada da keza aynı şekilde Orion takım yıldızıyla ilgili görüntüler var. Bunların arasındaki aynı şekildeki buluşmalar insanı gerçekten hayrete düşürüyor. Bu konuda bir açıklama var mı sizin yapabileceğiniz?

TEOMAN DURALI- Orada bir noktaya, belki tesadüfen temas ettiniz. Çağımızın büyük bir hastalığı kavmiyetçilik, *Vedalar*'dan söz ettiniz, oradan aklıma geldi. Şimdi *Vedalar* Hinduların kutsal metinleridir. Hindular Arîdirler, Hint-Avrupa kavmidir. Göbeklitepe'nin ne olduğunu bilmiyorum. Bir kere o kadar eski ki artık Arîleri bir ölçüde önceliyor olması...

SALONDAN- *Vedalar* 4 bin yıl önce Hocam, öbürü için ise 15.000 yıldan bahsediyoruz.

TEOMAN DURALI- O bakımdan dediğiniz doğru, bugünkü Avrupalı arkeologlar, tarih öncesi araştırmacılar durduk yerde Arîleri sokuyorlar işin içine, *Vedalar*'la bağlantılıdır-değildir, vs. Buradan biz gene bir Arîlik propagandasıyla karşı karşıya geliyoruz. Benzerini zenciler yapıyorlar. Mısır medeniyeti bizden çıkmıştır, bir Zenci medeniyeti diyorlar. Halbuki firavunların Mısır'ı Zenci değildi, ak tenli bir kavimdi. Kavimler bölümlerinde Hamilerdir. Nitekim Arapçadan önce Mısır'da kullanılan Mısırca bir Hami dilidir. Bugün bu Hami dilinin birkaç kalıntısı var: Berber dili, Tuareg dili, Habeşistan'da konuşulan Amhara dili, Somalice. Biz de yapıyoruz bu saçmalamaları, katmadığımız adam kalmadı mesela, Sümerlere Türk diyoruz. Hiç alakası yok, ne oldukları bilinmiyor. Hititler, eskiden bunlara bir de Eti dedik nedense, nereden geliyorsa o Eti lafı. Sümerler tarihte MÖ 4. bine uzanan bir kavim. Dillere bakarak bir şeyler çıkarıyoruz ki, dil tasnifi de uzun bir hikâye, bizi çok başka yerlere götürür.

O yüzden onu bırakıyorum. Bunların *Vedalar*'la benzeşmesi o çağın bir gereği olabilir ama kavmiyet itibariyle bir bağlantılarını göremiyorum. Yani kavim olarak aralarında bir irtibatın bulunduğunu bize kanıtlayacak belgelerden yoksunuz.

SALONDAN- Hocam, eski medeniyetlerden bugünlere kalan bazı alışkanlıklarımızdan bahsettiniz. Peki, bugün sizin tabirinizle çağdaş küresel medeniyette ne kadar ilerleme var, gelecek zamanlara böyle alışkanlıklar bırakabilecek bir zenginliğe sahip midir, bırakabilirse ne bırakabilir?

TEOMAN DURALI- Bencilliği bırakabilir, bireyciliği bırakabilir, maddiyata düşkünlüğü bırakabilir. Hoşgörüden bahsedebilir miyiz bilmiyorum. Çok çağdaşçı yakın veya uzak arkadaşına, dostlarıma bakıyorum, bir yere geldiğimizde hoşgörü tak diye kesiliveriyor. Hoşgörünün "h"si kalmıyor. O bakımdan hoşgörüsü kalır mı, kalmaz mı bilmiyorum. Yeni Çağ benim eserimdir, icadımdır dediği bazı çok önemli hususların Yeni Çağdan çıkmadığı görülüyor. Mesela, Müslümanlıkta ilkece başka inançtan olanlara gösterilmesi gereken hoşgörü Kur'an'da vardır. Allah elçisine "*Sizin dininiz size, benim dinim bana*" dediği Yeni Çağın en çok övüldüğü hoşgörünün kaynağı, daha ne olsun? Bilmem anlatabiliyor muyum? Bu dediğim çağdaş olmanın bir gereği değil, Müslüman olmanın bir gereği, çünkü Allah emrediyor. Şimdi aklıma bir tek bu geldi şu anda, buna benzer bir sürü başka örnek getirebilirim. Tabii ben de insanım önünde-sonunda, duygularım var. Çok şükür suni zekâ, yapay zekâ filan değilim, robot da değilim, dolayısıyla duygularım var ve bu çağın ideolojisini sevmiyorum açıkçası, o bakımdan size nesnel, tarafsız cevap getirmekten de yoksunum. En azından bu kadarını söyleyeyim.

SALONDAN- Yani bu seküler çağın neyini sevelim ki biz?

TEOMAN DURALI- Sevenler var, bırakın sevsinler. Ben bir şey diyemem, nasıl ki onlar benim sevmememe bir şey dememeleri gerekiyorsa, ben de onların sevmelerine bir şey diyemem. Çok büyük zararları olduğunu görüyoruz. Her şeyden önce doğanın dengesinin bozulması bu medeniyetin eseridir. Hiç şüphe götürmüyor.

SALONDAN- Kabul ediyorlar mı?

TEOMAN DURALI- İster etsin, ister etmesin ortada bu, burada bir inanç meselesi yok, ortada olan bir şey. Ortada olan bir başka olay da bu medeniyetin zirve çağı 20. yüzyılda iki dünya savaşında 100 milyon insan ölmüştür. Daha ötesi berisi yok. 100 milyon insan öldürülmüştür ve İkinci Dünya Savaşında öldürülen, ölen insanlar pisipisine gitmişlerdir. Yani yiyecek, içecek, üstünde yaşayacak topraklar için vuruşabilirsiniz. Bu doğaldır ama bu üstün bir insandır, üstün bir ırktan geliyor, o alçak bir ırktan geliyor, üstün ırk alçak ırkı yok edecek yahut da benzeri birtakım gerekçelerle... iki taraf da, tencere dibin kara, seninki benden kara... Ne galibi haklı, ne mağlubu, ikisi de eşit derecede pislik. Bunca insanın canına, kanına mâl olan bir süreç hiç kimse tarafından olumlu karşılanacak bir olay değildir ve bugün devam eden vahşet yanı başımızda İkinci Dünya Savaşının devamıdır. Hatta birincisi bile, bitmemiş bir davadır. Pisipisine sürdürülen bir cinayetler dizisi.

SALONDAN- Hocam, sizce kitaplı dinler, vahiy dinlerinin medeniyeti fosilleşti mi, yoksa kriz mi yaşıyor? Yani tedavi mümkün mü ya da artık Aztekler gibi tamamen tarihe karışmaya yakın mı?

TEOMAN DURALI- Şimdi her dinin iddiası hayatın her köşe bucağını idame ettirmektir. Her dinin iddiası budur. Sekülerlik dini hayattan ayırma işidir. Bu anlamda dinler demin kullandığın deyişle fosilleşmiş durumdadır. En azından gündemden düşmüştür. O yüzden de ben zaten haklı olarak Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti diyorum. Tarihte ilk defa dine dayanmadan, dini esas almadan meydana getirilmiş bir medeniyettir Yeni Çağ din dışı Avrupa medeniyeti ve bugünkü medeniyet onun bir türevidir. Hangi dini ele alırsanız alın, bu sadece vahiy dini için değil, öbürleri için de bu böyledir, hayatı her yanıyla kuşatmaya bakmaktadır. Bu sebeple diyorum edep dinden türemiştir. Bununla kastettiğim yalnızca İslam değil, bütün dinler için böyledir, oradan çıkmıştır. Edebin felsefenin tezgâhından geçmiş hâline de ahlâk diyorum.

SALONDAN- Sezai Karakoç'un bir ifadesi vardı: "*Ben insanı*

ruh, ruhu da tapınak olarak görüyorum” diyor.

TEOMAN DURALI- Evet, şimdi bu çok ilgi çekici ayrı bir olaydır. Eski Türklerin bütün yaşama tarzları sadece din değil, dinin yanında başka olaylarda da kalıntılarını peyderpey görüyoruz, topyekûn kalmamıştır. Öyle sanıyorduk. İslam’la silindi bilinen olay önemli ölçüde alttan alta kendini duyurmuştur. Bir tek örnek verip kapatayım bunu: Hakan Tanrı’nın izdüşümüydü eski Türklerde, bunu İslam’da da sürdürdü. Zillullah -Allah’ın gölgesi- anlayışının İslam’la hiçbir alakası yoktur. Halife mukaddes bir kişi değildir. İslam’da zaten mukaddes kişi yoktur. Öbür dinlerle farkı bu, Tanrı’dan el almış bir kişi yoktur.

SALONDAN- Siyasi bir şeydir.

TEOMAN DURALI- Siyasidir tabii ama biz onu kutsal kişiliğe bürüdük. Bir başka örnek, tarihte seyyar devlet bir tek Türklerde vardır. Hareket hâlinde hakan nereye otağını kurarsa, devletin merkezi odur. Bu gelenek II. Selim’e kadar devam eder. İlk defa sabit devlet fikrini gerçekleştiren Kanunî’nin oğlu II. Selim’dir. Yok efendim, korkaktı da, bilmem yozlaşmıştı da onun için yerinden kıpırdamadı. Hayır efendim, zaten bu ters, bu sakat kafayla biz tarihimizi hep yorumluyoruz. Selim son derece önemli bir devlet adamıdır II. Selim ve devletin hareket hâlinde olamayacağına görmüştür. Deneyle, tecrübeyle sabit olan bir şeydir. Açe Portekizlilerin tehdidi altındadır. Bunu da ben burada öğrenmedim, bu olayı orada öğrendim. Felaket bir tarih bilinci, zaten hangi bilincimiz var ki tarih bilincimiz olsun. Açe Portekizlinin tehdidi altında, ha ele geçirildi, ha ele geçirilecektir. Oradan bir heyet kalkar, üç-dört ayda felaket mesafeyi kat ederek İstanbul’a gelir. Kanunî’yi koyduysan bul, yerinde yeller esiyor. Nereye gitti, nerede? Çünkü hakanın otağının yeri devletin merkezi, karar oradan çıkıyor. O sıra hazret Mohaç’ta otağını kurmuş, bu zavallılar İstanbul’dan Mohaç’a gidiyorlar. İki ayda mı ne gidiyorlar ki, o arada Kanunî ölmüş. Böyle elleri böğürlerinde kalıyor. Kanunî’nin vücudunu mu, beynini mi, bir şeyini getiriyorlar İstanbul’a, bir kısmı da orada kalıyor, böyle dönüyorlar bunlar İstanbul’a, o ara II. Selim tahta çıkıyor. Tarihimizin en önemli

en büyük devlet adamlarından Sokullu, Selim'e "*Hünkarım, yerinden oynama artık*" diyor. Devlet dediğin sabittir, Latince *status*, ve *state* "*stare*"den, durmaktan geliyor. Selim payitahta yerleşiyor. O tarihten itibaren IV. Murad hariç hiçbir padişah sefere çıkmıyor. Emir veriyor, Süveys'ten bir filo kalkıyor, Açe'ye gidip Açe'yi kurtarıyor. Ben gittiğimde her yıl Ramazan boyunca Osmanlı'nın ruhuna mevlit okutulurdu Açe'de, Sumatra'nın karşısında Maraka var, Maraka'nın en büyük camiinin imamı "*Bizi bıraktınız, Açe'yi kurtardınız, biz de kâfirin eline düştük. O gün bugündür bir daha kurtulamadık*" dedi. Çünkü Açe'yi alamayınca Portekizliler Maraka'ya saldırırlar, Maraka'yı ele geçirirler. Maraka'ya tabii yardım götüremiyoruz, Açe'de kalmışız, çok hazin bir şehitliğimiz var orada. Harap vaziyetteydi ben gördüğümde, hükümetimiz Seksenlerde galiba Endonezya'ya hatırı sayılır bir yardım göndermiş... Galiba sorular tükenmiş, öyle gözüküyor.

SALONDAN- Hocam, bu Hami dili hakkında bilgi verebilir misiniz? Hami dillerinden bahsetmişsiniz, bir de Koptik dil Hami dili midir?

TEOMAN DURALI- Koptik dil Hami dilidir tabii, Türkçesi Kıptî, Koptik Yunancadan geliyor. Kıptînin Çingeneyle uzaktan yakından alakası yoktur. Bizde bir garip hastalıklar var hanımefendiler, beyefendiler, çok tuhaf hastalıklarımız var. Mesela, Çingene demek ayıp, niye ayıp olduğunu bir türlü öğrenemedim, anlamadım. Herhâlde benim kalın kafamdan ileri gelen bir şey, almıyor. Çingene Çin'den gelen demektir. Doğudan geliyor ya, asıl Çin'le hiçbir ilgisi yok, Çingeneler MS 1000'lerde Pencap'tan gelmişlerdir. Hatırı sayılır muteber bir kavimdir. Doğudan gelen ne varsa Çin demişiz. Çünkü bizim en eski düşmanımız, Hindistan'ı filan biliyor muyduk, bilmiyor muyduk bilmiyorum ama doğudan geldiği için Çin, bir kısmı da çok sonraları yeni zamanlarda Kavalalı Mehmed Ali Paşa zamanında Mısır'dan gelmiş, Anadolu'ya ve Yunanistan'a, özellikle de Mora'ya çok gelmişler. Mısır'dan geliyor diye bunlara Kıptî demişler. Kıptînin Çingenelikle bir bağlantısı yoktur. Kıptî eski Mısırlı ve eski Mısırlıların kabul ettiği Hıristiyanlıktır. MS 2. yüzyılda bu eski Mısırlılar, Firavun

Mısırından kalıntılar, Arap etkisine girmeden önce Hıristiyanlığı alıyorlar; Mısır Hıristiyanlığı bir Ortodoks koludur. Ortodokslar yekpare değildir, çeşit çeşit Ortodokslar vardır. Ermeni Ortodoksları, Kıptî Ortodokslar, Habeş Ortodoksları, Rum Ortodoksları, Rus Ortodoksları vardır. Kıptîler de bir Ortodoks koludur ve eski Mısırlıların devamı oldukları görüşündedirler. Yanlış hatırlamıyorsam Kitab-ı Mukaddes'leri de Arapça değil, eski Mısır dilindedir, emin değilim.

Efendim, teşekkür ediyorum. Sabır gösterdiniz, sağ olunuz, var olunuz.

KONUŞMALAR 2018 ■

Bilgeliklerden Dinlere Medeniyetlerin Temelleri

TEOMAN DURALI- Eski Çağ Ege medeniyetini, yani Yunan medeniyetini, ondan sonra Orta Çağ Hıristiyan medeniyetini konuştuk, galiba Yeni Çağa geçtik, çağdaşa gelemedik. Bu arada Amerika'daki ve Afrika'daki medeniyetlerden hiç bahis açılmadı. Afrika'dan şu anlamda bahsettik: Size insanlığın oluşumu ve ortaya çıkışında Afrika'dan uzun boylu bahsettim. Çünkü neslimiz, *beşer insan* diye Türkçeye çevirdiğim *homo sapiens sapiens* Afrika'da; Kenya, Uganda, Kongo'nun doğusu, Habeşistan civarında ortaya çıktı. Bir de üstünde durmadığımız çok önemli üç medeniyet var: Çin, Hint, İran. Bunlardan söz etmedik. Bir başka bahis, medeniyet felsefesi ve tarihinin en önemli iki sütunu, dayanağı benim yine Türkçeye beşer bilim diye tercüme ettiğim antropoloji ve dilbilim, dillerin tasnifi, medeniyet tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ne zaman bunların üzerinde dururuz bilmiyorum ama isterseniz bugün Çin medeniyetine kısaca bakalım. Hem kendi başına çok önemli, hem de bizim açımızdan, Türklük açısından çok önemli bir yeri var. Çünkü kadim Türkler Çin medeniyet dairesindendiler, o medeniyete aittiler. Bu bakımdan kısaca Çin medeniyeti üzerinde duralım ve ondan sonra da hiç gene sözünü etmediğimiz, genel olarak da Türkiye'de üstünde durulmayan bir konu olarak Türklerin çıktığı yer, İslam'dan önceki en eski kültür hayatlarından söz edelim. Çok ilgi çekici olduğunu size burada bildirebilirim. Neden çok ilgi çekici? Üç bakımdan: Tarihte en fazla yer değiştiren ve en uzun boylu göçe çıkmış kavim Türklerdir. Kuzeydoğu Asya'dan Akdeniz'e, Nâzım Hikmet'in lafıyla bir kısrağ başı gibi sarkarlar ama burada da durmayıp Rumeli'ye, orta Avrupa'ya, hatta bugünü-müzde Batı Avrupa'ya uzanıyorlar. Bunun dışında da Kuzey Afri-

ka'yla orta Afrika'ya intikal etmişler, Hindistan'a gelmişler. Böyle muazzam bir coğrafyayı kat etmiş, sadece gezip dolaşmamışlar tabii, gittikleri yerlere yerleşip devlet kurmuşlar. Hint'te Babil Devletini kuruyorlar, İran'da 1000 yıl sürmüş hanedanlar Türk asıllı olmuşlardır. İran'ın Müslümanlaşmasından, yani 633'te Hz. Ömer'in fethinden itibaren Humeynî'nin devirdiği Rıza Şah Pehlevî'nin babasına değin İran'daki bütün hanedanlar hep Türk asıllı olmuşlar. Bunlar da genellikle Osmanlı'yla çatışmış, savaşmışlar. Bir devlet kurma hastasıdır Türk dediğimiz yaratık, her gittiği yerde devletleşmiştir, devlet kurmuştur ve kurduğu devletleri de yine kendisi yıkmıştır, başka Türk boyları yıkmışlardır. Bir üçüncü çok ilgi çekici konu: Hep asker kalmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuna, yani Yirmili yıllara değin millet-asker iç içe olmuştur. Ordu aynı zamanda toplum yahut millet anlamına gelmiştir. Bütün bir toplum savaştan bir makine gibidir. Bunları isterseniz sonraya bırakalım, ilkin Çin medeniyetine göz atalım.

Çin çok özgün ve ilgi çekici bir dünya, günümüzde yaşayan en eski devlettir. Bir çeşit canlı fosil, MÖ 3. Binin başlarında kurulmuştur. 2900'de Fu Xi adındaki bir büyük bilge Sarı Irmak'ın Büyük Okyanus'a döküldüğü civarda ilk defa devletini kuruyor. Bir başka medeniyet merkezi Mohenjo-daro Hint medeniyetinin beşiği ve nihayet Batı medeniyetlerinin kendisinden kaynaklandığı Sümerliler. Genel bir sınıflama var mı, yok mu bilmiyorum ama belki büyük ihtimalle benim uydurmam, bu Avrasya'da yer alan medeniyetleri ikiye ayırıyorum: Doğu medeniyetleri camiası, Batı medeniyetleri camiası. Bunlar birbirlerinden ayrı medeniyetler olmakla birlikte bazı ortak noktaları var ve bu ortak noktalarına dayanarak bunları iki topluluğa, iki camiaya ayırıyorum. Doğu medeniyetleri camiasında üç medeniyetten bahsedebiliriz: Çin, Hint ve Pers medeniyeti veyahut İslam öncesi İran medeniyeti.

Bir kere daha tekrarlayayım: Hangi kültüre medeniyet diyebiliyoruz, niye kimi kültürler medeniyet başlığı altında anılmaktadır? Her şeyden önce bir kültürün medeniyete evrilmesi için devletleşmiş olması şarttır. Devlet kurulmadan medeniyet-

ten bahsedemeyiz. Tarihin en önemli kırılma noktalarından biri devlet hâlinde bir toplumun teşkilatlanmasıdır. Devletleşmeden önce toplumlar çoğu kere konargöçer tarzda yaşamışlardır. Bu konargöçer tarzda yaşayan toplumlar aynı soydan gelen bireylerin oluşturduğu toplumlardır. Burada karanlık kalan kısımlar varsa lütfen hemen müdahale edin, sorun, açmaya çalışayım. Soydaş bireylerin oluşturduğu toplumların başında kadın-erkek cinsiyet farklılığının, karşıtlığının oluşturduğu bir toplulaşma vardır. Bir üçgen çizilir: Kadın, erkek, çocuk. Bu her şeyin başıdır. Bundan daha önemli hiçbir şey yoktur. Hayatı idare eden en önemli birinci derecedeki kurum oldum olası dindir; ilk insandan itibaren hayatımızı yönlendiren, belirleyen din dediğimiz kurum olmuştur. Fetişistlik, totemcilik, şamanlık, çok Tanrılı dinler ve nihayet vahdet vahiy dinleri, vs. fark etmiyor. Dinlerin ister efsaneyle donanmış olsun, ister kutsal kitapları bulunsun en başta gelen buyruk kadın ve erkeğin bir araya gelmesi ve Kitab-ı Mukaddesi'in Ahd-i Atik'inde Tevrat'ta dediği gibi *çoğalma* buyruğu gelmektedir. İnsana mahsus değildir, bütün canlıları meydana getiren türlerin temel derdi, kaygısı çoğalmaktır. Bir tür, bir canlı topluluğu çoğalamıyorsa, buna canlılar birliğinde biyolojide *soysuzlaşma* diyoruz, Frenkçesiyle *dejenerasyon* baş gösteriyor. Bir tür bir soy çoğalamıyorsa, çoğalması kesilmişse ister insan ister hayvan, bitki gibi başka bir canlı türü olsun o tür soysuzlaşmaya başlar. O hâlde tekrar kadın ve erkeğe dönüyoruz. Bunların beraberliğinden meydana gelen çocukların tabii iltihakıyla ortaya çıkan temel ana topluluğa aile diyoruz. Bu ailenin genişlemiş hâli, biraz daha genişleyen çerçevesi akraba, akrabayı taallukat. Geçmişten kalıtım yoluyla gelen çizgi sülale ve genişleyen sülale oba, kabile; kabilenin, obanın genişlemesiyle de boy, Arapçasıyla aşiret meydana gelir. Aşer on demek, aşiret on kabilenin bir araya gelmesinden ortaya çıkıyor; boy olmaktır. Boyların daha genişine -öyle bir şey var mı, yok mu kesin bilmiyoruz, bilimsel bir veri yok elimizde- Yunancada *ethnos*, eski Türkçede *budun* denir. Bugün unuttuğumuz birçok kelimedenden bir tanesidir budun, kavim. Soydaş bireylerden oluşmuş bir millet... Millet asla soydaş olmaz, farklı soylardan gelen insanların oluşturdukları bir

toplumdur millet, Frenkçesiyle *nation*, bu milletin oluşması için devlete ihtiyacınız vardır. Devlet çatısı altında yaşayan bir topluma millet diyoruz, *nation* adı veriliyor. Ben tabii özde felsefeci olduğum için böyle kavram hastalığım, tutkum vardır. Kavramları en ince ayrıntılarına kadar tarif etmeden huzur bulamıyorum. O bakımdan beni bağışlayacaksınız ama bunun da iyi bir tarafı var. Çünkü biz toplum olarak kesinlikle kavramları belirlemekten yana değiliz ve kavramlar belirlenmediği sürece toplum huzur bulmaz, kavga bitmez. Her kafadan bir ses çıkar ve sürekli olarak bir ses kargaşası vardır. Kimse kimseye derdini anlatamaz. Çünkü derdimizi anlatmamız için kavrama ihtiyacımız var. Dil kavramlardan kurulu bir yapıdır, herhangi sesler topluluğu değil. Kavram ses topluluğudur ama anlam ifade etmektedir. Anlamı olmayan sesler çıkardığınızda, bunlar insana has değildirler. Başka varlıkların öyle bir haberleşmesi olabilir, hayvanlarda, vs.

Şimdi dedik ki en geniş kandaş topluluk bilimsel anlamda antropolojide, beşer bilimdeki anlamıyla boydur. Tekrar edeyim, kavmin bilimsel tutarlılığı biraz çürüktür, işaret edilemiyor tam olarak, ayrıca beşer bilim, antropoloji yakın bir geçmişte çok yıpranmış, kötüye kullanılmış, suiistimal edilmiş bir bilimdir. Bu bilim belli bir ideolojinin tabanını, esasını oluşturmuştur. Bu yüzden bu bilime ait kavramların kullanılmasında günümüzde çekingen davranılmaktadır. Bahsettiğim ideoloji de milli toplumculuk yahut nasyonal sosyalizmdir. Antropolojinin kavramlarını çekinerek kullanırken anlatmak istediğimiz birçok şeyi de ifade edemiyoruz bu arada; her şeyin bir olumlu, bir de olumsuz yanı vardır. Antropolojinin, beşer bilimin kullanılmasında günümüzde böyle birtakım sınırlamalar vardır. Bu sınırlamaların en önemlilerinden biri kavmiyettir. Çünkü milli toplumculuk kavmiyeti tepe tepe kullanmıştır ve çok yıpratmıştır. O bakımdan bugün kavimden ya hiç bahsetmiyoruz ya da çok dikkat kesilmek, dikkat etmemiz gerekiyor.

Tarıma intikal ederek, tarımla uğraşmaya başlayıp yerleşmeye koyulan insanlar, çeşitli yörelerde ortaya çıkmıştır. Güney Afrika'da, Zimbabwe'de, Batı Afrika'da, Mali'de ama daha geç bir

çağda 3. Binde her ne kerametse hemen hemen aynı çağda üç merkezde devletleşmenin baş gösterdiğini görüyoruz her nedense, 2000'lerin sonları, 3000'lerin başlarında biraz önce bahsettiğim Çin'de, Mohenjo-daro'da, Basra Körfezi'nin kuzeydoğusunda Elam denilen şu yörede Sümerlilerle başlayan bir süreç var. Daha önce Sümerlilerin Batı medeniyetleri camiasının beşiği olduğundan söz ettim. Sümerlilerin nereli olduklarını bilmiyoruz. Bizim çok hızlı milliyetçilerimiz Türk derler; değildirler. O dönemlerde 3. Binde Türkler ne yapıyorlardı, var mıydılar, yok muydular bilmiyoruz. Dilleri Türkçe gibi sondan eklemeli bir dil ama bu da bir şey ifade etmiyor. İlla aynı soydan gelmesi gerekmiyor dillerin sondan eklemeli olmaları için. Öyle çağlar vardır ki o çağlarda diller sondan eklemeli oluyorlar. Genetik anlamda Türkçeyle Sümer dilinin akraba olduğunu söyleyemeyiz. Biçim olarak evet ama biçim olarak başka birçok dil sondan eklemelidir. Mesela, Hint'teki Dravid dilleri de sondan eklemelidir. Amerika'daki diller sondan eklemelidir. Afrika'da Nil, Sahra dilleri sondan eklemelidir. O bize akrabalık konusunda fazla bir şey söylemiyor.

Sümerlerde takriben 3800'lerde devletleşmenin yanında birtakım zanaat, teknikte olağanüstü gelişme olmuştur ve tabii Sümerlilerin insanlığa en önemli bir başka hediyesi yaklaşık 3400'lerde yazıyı icatlarıdır. Bu insanlığın en önemli devrimlerinden, kırılma noktalarından biridir. Yazıcının icadı bize iki şeyi daha başlatıyor: Tarihi, okullaşmayı. Okullaşma yazıyla başlar. Çok sevdiğimiz, gittiğimiz, aşık olduğumuz okul yazıyla başlar ve aynı zamanda tarih başlar. Yazıdan önceki geçmişe *tarih öncesi*, Frenkçesiyle *prehistoria* denilmektedir. Yazının icadından sonra metinler var ve metinlere dayanarak geçmişimizi inceliyoruz. İlk yazılı metinlerin örneklerini Topkapı Sarayı'nın altındaki Arkeoloji Müzesinde bulabilirsiniz. Olağanüstü bir müzedir. En büyük zenginliklerimizden biridir. Allah orayı korusun diyelim, oranın başına da bir dert gelmesin. 3200'lere tarihlenen yazılı aşk mektupları da var orada ve günümüzdeki whatsapp'lara, toplumsal basına, sosyal medyaya uygun bir üslupla kaleme alınmış mektuplardır. Sümerliler demek ki devleti, yazıyı, yelkeni, su değirmenini icat etmişlerdir, ortaya koymuşlardır.

SALONDAN- Hocam, yazı veya Lidyalıların parayı bulması gibi icatlardan Sümerliler, Lidyalılar buldu diye bahsediyoruz da neden bir insanın ismini anmıyoruz?

TEOMAN DURALI- Çok haklısın, herhâlde kolektif icatlar değildi. Olamaz öyle bir şey, zaten o saçmalık günümüzde ortaya çıktı takım çalışmaları, vs. Aslında bir şey yapılmadığından ötürü öyle avunuyoruz. Takım çalışması var günümüzde, Einstein'ler, Newton'lar filan çıkmadığından ne yapalım? İşte takım hâlinde çalışılıyor, bir şey de bulunmuyor. Bakmayın siz iPhone'lara, şunlara bunlara, Graham Bell buldu iPhone'u aslında, kökü, kökeni önünde-sonunda telefondur. Bir kere çorap delinmeye görülsün, eskiden naylon çorap giyerdi hanımlar, bir de ufacık bir şey söküldü mü o gider, çorap sökücü derlerdi ona, onun gibi bir şey işte, başta bir adam, bir dahi bir şey buluyor, ondan sonra onun üzerinde çeşitlemeler yapılıyor, öyle yürüyor gidiyor.

Batı medeniyetlerinden bahsedersen Sümerler menşei oluyor ve daha sonra kuzeye ve batıya doğru Sami kavimleri yoluyla yayılıyor; Mısır'a, Mezopotamya üzerinden Anadolu'ya ve Ege'ye doğru yayılıyor. Bu böyle, onu şimdi bir tarafa bırakıyoruz. Çünkü dediğim gibi onu daha önce ele almıştım. Fu Xi bir bilge; bir adam, bir kabile reisi, bir obabaşı yahut boy başı durumunda, ne yapıyor? İnsanlar sürekli olarak ihtiyaçlarını karşılamak üzere elle çalışıyorlar. Topluyorlar, avlanıyorlar ve nihayet ekip biçmeye başlıyorlar. Öyle adamlar çıkıyor ki bunlar ellerini toprağa, suya vurmuyorlar. Bir köşeye çekilip, olup biteni seyrediyor, tarassut ediyor, düşünüyor. Düşün düşün bilmem nedir işin derler bizde, çünkü biz düşünmesini sevmeyiz. İcraata geçemezsiniz düşünmezseniz, düşünmenin sonucunda hareket etmekteyiz ve düşünmeden harekete geçmeye eylem diyoruz. Bu da insana mahsustur. Eylem başka hiçbir canlıda yoktur, sadece ve sadece insanda vardır, düşünmeye dayanır. Düşünen kişiler düşüncelerini ifade ederler; buna yargı diyoruz. Yargı şeklinde ortaya çıkar düşünme süreci sonuçları ve o yargılara dayanılarak icraata geçilir, eylemlerde bulunulur. İlk yargılarda bulunduğu gördüğümüz insanlar hep bir üçlülükten hareket etmişlerdir. Az önce de söylediğim gibi kadın-erkek-çocuk üçlüsü insanın en

fazla dikkatini çeken olaydır, artı doğaya baktığımızda da hep üçlülerden gitmişizdir. Gece-gündüz ve nihayet bu iki zıtlığın bir araya gelmesi günü meydana getiriyor. Aslında var olan o iki zıtlıktır, geceyle gündüzdür. Gün yok, somut bir şey değil, o bizim uydurmamız. Yaz-kış var mı? Var, görüyoruz, yaşıyoruz. Ya yıl? O yok, onu da biz uyduruyoruz. Uydurmalarımızı da bir yerlere dayıyoruz. Diyoruz ki işte yeryüzünün güneş çevresindeki tam bir dönüşü bir yılı meydana getiriyor, tam ekseni etrafındaki tam bir dönüşü günü meydana getiriyor. Biz tespit ediyoruz bunları, bizim uydurmalarımız yaz-kışa, soğuğa-sıcağı benzemiyor. Mevsiminiz yoksa çuvallamaya başlıyorsunuz.

Hep aynı örneği veriyorum, beni çok çarpan bir örnektir, Malezya'da ders vermeye gittiğimde Malayca öğrenmek için derslere gidiyordum. Bir Amerikalı Hanım: *"Ben bütün gece baktım Malayca-İngilizce sözlükte yaz kelimesiyle karşılaşmadım, niye acaba? Bana bir sözlük söyleyin de onda yazı bulayım"* dedi. Hocamız da dedi ki: *"Malaycada yaz sözü yok"* Nasıl olur? *"Kışımız var mı yazımız olsun"* dedi. Tropik bir iklim, kış yok. Kış olmadığına göre yaz da olmayacak demektir. Düşünün ki gecenez olmasa gündüze gündüz demeyeceğiz. Her şeyi zıddıyla anmak zorundayız. Malay dünyasında mevsim yok mu? Var. Yaz-kış yok ama yağmur mevsimi var, yağışsız mevsim var. Yıllarını, mevsimlerini ona göre kuruyorlar. Fu Xi de bu zıtlıkları tespit ediyor; yazı-kışı, günü-geceyi, erkeği-dişiyi ve buradan var olmayan bir zıtlığa *zit* diyor. Bu da işte insanın kendisine mahsus olan üstünlüğü, var olmayan, somut olmayan bir noktaya geçiş. Kötülük-iyilik zıtlığı: iyiliği ışığa, aydınlığa, kötülüğü karanlığa benzetiyor. Fu Xi'den sonra gördüğümüz hemen hemen bütün bilgelere Zerdüş'te, Gautama Siddhartha'da, Homeros'ta hep bu zıtlığı bulacağız. Aydınlık-karanlık, iyilik-kötülük zıtlığından Fu Xi bir ayar ortaya koyuyor. Bu iki zıtlığı olduğu gibi bırakamayız. Nasıl ki yazla kış bize yılı veriyorsa, gündüzle gece günü veriyorsa, kötülükle iyilik zıtlığı yaşama bütünlüğünü vermektedir, hayatı düzenlemektedir. Hayat insana mahsus olan yaşamadır, öbür canlıların hayatı yoktur. Kedinin, köpeğin, atın, filin, amibin, süngerin, bülbülün, sümbülün sadece yaşamaları vardır. Buna dirimsel işleyişler, bi-

yotik mekânizmalar diyoruz. Onlara verilmiştir, meşrebinize göre Allah vermiştir dersiniz, doğa vermiştir dersiniz, ikisi de aynı kapıya çıkar, hiçbir şey fark etmez. İkisi de benim ötemdedir. Ha doğa bilmişim, ha Tanrı bilmişim, yani Tanrı'yı kapıdan kovarken bacadan alıyoruz. Çünkü ikisi de müdahalemizin dışında olan olaylardır, tıpkı hayatımı belirleyen kaderim gibi. Genlerimi kaderim gibi değiştirmeme imkân yok, bunlar bana verilmişlerdir. Kansere yatkınlığım varsa genlerimde iki gıdım sigara da içsem kanser oluyorum, yoksa fabrika gibi de tütsem hiçbir şey olmuyor bana ama bildiğimiz için içmeyin derim size, genlerimizin nasıl olduklarını baştan tayin edemiyoruz, bilmiyoruz. Gen ölçer diye bir aletimiz yok. O bakımdan en doğrusu dediğim gibi bunu da size tecrübeyle söylüyorum. Yani kafadan atmıyorum. Sonra böyle sürekli içmek zorunda kalırsınız eğer yaşarsanız, bir de o var. Buna da şükür.

Şimdi, hayatımızı iyi ve kötü ayarına göre tanzim etme durumu, sadece insana mahsus ve bizi yaşatan içgüdülerimiz olmadılarından ötürü yaşamamızı ayarlayan kurallar bütününe *edep* diyoruz. Dinlerin maksadı edeptir. Hangi dini ele alırsanız alın, temel maksadı edeptir. Büyük dahi Celaleddin-i Rumî Mevlânâ "*Kur'an'ı baştanbaşa okudum, edepten başka bir şey bulamadım*" diyor. Niye edep, edebe ne lüzum var? Bir kere hayatımızı idame ettirmek için ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere iş görüyoruz. Ekiyoruz biçiyoruz, kanallar açıyoruz, yollar açıyoruz. Bunları yaparken karşımızda nesnelere var, o nesnelere işliyoruz. Bana masa nedir diye sorsanız "işte bu" diyorum. Ancak iyilik, fazilet, cesaret, kötülüğü gösteremezsiniz. Aynen matematikte 1, 2, piramit, üçgen, beşgen, pi sayısı, din ve ahlâk kavramları gibi; bunlara *ideal kavramlar* diyoruz. Bunların gösterimi yoktur, işaret edemezsiniz. Masa da aslında soyut bir kavramdır, buna girmeyeceğim şimdi ama en azından gösterebiliyorum. Bu da şişe ama değişik biçimde de olabilir ama ideal kavramları işaret etme imkânından yoksunuz. Bu anlamda şu sorulmuştur: Bunları bana veren kim? Madem önümde yok bunlar, madem gösteremiyorum, işaret edemiyorum, nereden geliyor bunlar bana? İnsanlardaki bu merakı gideren, gidermeye yönelik alana, yani maddi

varlıkların ötesindeki sahaya *maneviyat* denilmiştir. Din maneviyattan hareketle maddiyatı belirleme çabasıdır. İlle dinlerin Tanrısı olmayabilir, birçok tanrısız din vardır ama kaçınılmazcasına her din maneviyat arkalıdır, maneviyata dayanır. Dünyayı, evreni maneviyattan hareketle belirlemeye çalışır. Maneviyatın en toplumsal görünümü tekrar ediyorum, demin söyledim, edeptir. Burada dinle kültür çakışır. Hayatımızı edep kurallarına göre inşa etmekteyiz. Ne yapıyorsak bütün zanaatlarımız, sanatlarımız da temelde edep kurallarına dayanmaktadır. En basiti bal satıyorsanız, sahte de satabilirsiniz, düzgün de satabilirsiniz. Balı örnek veriyorum, ben çünkü çok severim balı bir, ikincisi de balın haliyle sahtesini ayırt edemezsiniz. Ne kadar uzmanı olursanız olun laboratuvar ortamına sokup da orada tahlil etmediğin sürece bal halis midir, değil midir anlaşılmıyor. Kaç yere kazık yemiştir. Karakovan balı diye satmıştır adam bana, baştan ayağa sahte çıkmıştır. Çünkü incelemiştir sonra, yapacak bir şey yok, lanet ediyorsunuz. Her alan, her kesim edepten nasibini almaktadır. Çok sonraları felsefe-bilim ortaya çıktıktan sonra edebî felsefece işlenmesiyle ahlâk karşımıza çıkmıştır. Ahlâk edepten farklı olarak dine dayanmaz, ahlâk felsefenin neticesidir.

Din tanrı veya ona benzer bir güçle nemalanır, ona dayanır. Felsefe aklın gücü dışındaki bir güce dayanmaz. Bu dine karşı olma anlamına gelmiyor. Özerktir, sadece ve sadece akli esas almaktadır. Onun inşa ettiği edep o anlamda dini olmaktan uzaktadır. Zaten ahlâk hayatımıza ilişkin bize bir şey söylemez, edep hayatımızı yönlendirir, idare eder. Ahlâkın böyle bir derdi yoktur ama şimdi ahlâk üzerine daha başka bir şey söylemem yakışık almaz. Çünkü konumuz felsefe değil, bunları hep en eski bilgilerden Fu Xi'yi anlamlandırmak, ortaya koymak maksadıyla söylüyorum. Fu Xi'nin bildirdikleri ağızdan kulağa binlerce yıl aktarılmış ve nihayet MÖ 5. yüzyılda Lao Tzu adındaki büyük bilge Fu Xi'den gelen değerleri işlemiş, kaleme almıştır. 3400'lerde yazı icat edildi dedim, tahminen, 1000-1500'lerde yazı Çinlilere intikal eder ve en eski Sümer yazılarından birini üstlenirler. Fikir yazısı diye Türkçeye çevirdiğim *ideogramı* hâlâ kullanır Çinliler; her şekil bir kelimeyi ifade eder ve tıpkı aritmetikte kullandığı-

mız rakamlar gibi telaffuz değeri yoktur. Bunu Türkçede *üç* diye okuruz, Farsçada görenler *s* derler, İngilizcede görenler *three* derler. İşaret ise belirli bir fikri ifade eder ve onu gören herkes hangi dili konuşuyorsa konuşsun o işareti anlar. Çin yazısı da böyledir. Bu Çin yazısına hayran olanlar vardır. Bunlardan biri büyük Alman filozofu Leibniz'dir. 17. yüzyılda yaşamış ve Avrupalıların Çin yazısını benimsemelerini önermiştir ama tutmamış, almamışlardır. Dediğim gibi sadece matematikte biz fikir yazısını kullanmaya devam ediyoruz. Bilindiği üzere en kesin, sağlam dil matematik dilidir. Bir şeyi matematikleştirdiğiniz takdirde kavga biter, orada herkes görüş birliğine varmak zorundadır. Matematikten uzaklaştığımız ölçüde de kavga artar. En fazla da sosyolojiye, edebiyata, vs. girince her biri birbirini didikler. Lao Tzu zıtlıkları *yin* ve *yang* olarak koymuştur. Gördüğümüz, karşılaştığımız bütün zıtlıklar ya *yin* ya da *yang* kategorisinde sınıflanırlar. *Yin* alçak, rutubet, düşük olan, soğuk, alıcı, vs. anlamlarına geliyor. *Yang* bunun zıttı, yüksek, yaş, erkek, vs. En üstün *yang* dünyada göktür, Çincesi *tien*. Alçaklığın en son noktası ise yerdir. Eski Türklerde de bu böyleydi. Çin'in *tien*'i *Tengri/Tanrı*'dır, Gök Tanrısıdır, yer tanrıçası ise *Umay*'dir. Çok hüznün verici bir hâli vardır *Umay*'in, Moğolistan'da uçsuz bucaksız düzlükte âdeta ağlayan bir heykel görürsünüz. Boşluğun içine atılmıştır. Ben de başucuna oturdum, *Umay*'la birlikte ağladım. Lafın gelişi, sen nasıl böyle terk edilmişsin... Ama manzara çok karanlıktı, soğuk kar altında arkasındaki ırmak donmuş ve o orada böyle gözleri düşmüş. Zaten yusuvarlak bir taştır. Bir sanatı yok, içler acısı bir görünümü vardır. Çin medeniyeti iki zıtlık üzerine inşa edilmiştir. Yemek pişirmesini hiç beceremem, bilmiyorum ama öyle anlattılar bana, Çin yemeği tamamıyla bu *yin* ve *yang* zıtlığına uygun hazırlanmış. Çin tıbbı akupunktur aynı şekilde *yin-yang* üzerinde yürür. *Tien-Şan*, bizim Tanrı Dağları dediğimiz Moğolistan'ın kuzeybatısında çok yüce dağlardır, hemen Altaylar'ın bitişiğindedir.

Göğün (*tien*) dünyadaki izdüşümü ikidir: Devletin başında imparator, ailenin başında aile reisi. İkisinin de dokunulmazlığı var. Daha da öte ikisi görünmeyen yaratıklardır. İmparatoru

kimse görmez, kimse imparatorla karşı karşıya gelmez. Gelmek zorunda olanlar bile başlarını önlerine eğer ve kendilerini yere atarlar. Başını kaldırıp da acaba bu neye benziyor diyen çıkmadı. Devleti onun adına yöneten, ondan güç alarak idare eden veziriazamdır. Bugünkü terminolojimizde konuşursak başbakanıdır. Devlet her şeydir. Her işe devlet karışır. Devletin başında bulunan -çok önemli bir noktadır- imparator tanrısal bir varlıktır. Lao Tzu'nin kurduğu düzene Avrupalı düşünce tarihçileri okul diyorlar ama bunlar okul değil, biz çok daha yakın olduğumuz için daha iyi anlıyoruz onların ne demek istediğini, bunlar tarikattırlar ve kurduğu tarikatın adı Tao'dur. Tao evrenin bütünü demektir. Her şey başlangıçta bir bütündü, zamanla yin ve yang olarak ayrışarak çoğaldı. Bütün bu ayrışmalardan meydana gelen çoğalma göz aldatmacasıdır. Hakikat bir ve tektir, o da Tao'dur. Tanrı mıdır bu? Bilmiyoruz. Bakın, burada çok önemli bir nokta var. İçine doğup içinde büyüdüğümüz kültürün mahkumuyuz. En azından ben şaşkın, anlamlandıramıyorum bunun ne olduğunu, anlaşılıyor mu? Yani Tanrı mıdır? Değil. Değilse ne? Bilmiyorum, bir anlam veremiyorum. Tarikat olarak kurdu dedim size, tarikattır bu fakat o tarikat dinleşmiştir, din olmuştur. Çok önemli bir nokta: Asya'daki bilgeliklerden dinler ortaya çıkmıştır. Lao Tzu bir din önderi olmuştur. Peygamber diyemeyiz, çünkü Tanrısı yok. Peygamber Tanrı elçisidir. Batı'da bu var mıdır? Kısmen var. Hıristiyanlıkta da İsa düzayak bir peygamber değildir. Tanrı gibidir, onu da anlamıyorum, onu da size izah edemem. Hıristiyanlıktaki teslisi de ben size anlatamam ne olup ne olmadığını, sadece şu kadarını söyleyeyim: 1994'te Sudan, Hartum'da ders veriyordum, Malezya'dan tanıdığım Sudanlı bir arkadaşım geldi. Beni tuttu, köyüne götürdü. Hartum'un 130-140 km güneybatısında bir köye gittik. Köyün dışında rençper olan bir akrabasına götürdü. Çok hoş bir adammış, ben tabii o sıralarda genç bir adamdım, o da 60'larında filandı. Bana çok yaşlı geliyordu. "Yahu geçenlerde tuhaf bir şey oldu" dedi akrabası, "Ne oldu?" dedik. "Buraya üç adam geldi. Bana oturdular, uzun boylu İsa'yı anlattılar. Hiç bunu daha önce işitmedim. İsa sağa, İsa sola, İsa aşağı, İsa yukarı" "Ne bu?" dedim. İşte dediler ki: "Üçlüden

biridir. Tanrı baba, Rûhulkudüs ve oğul” “Gidin be kardeşim, gidin işinize, zaten ben bir Allah’la başım dertte, bir de başıma üç tane çıkardınız, onlarla uğraşacak hâlim yok, gidin diye heyetleri kovladım buradan” dedi. İşte benim de anladığım Sudanlı rençperin bana anlattığı hikâyeye kadar.

Bizim için tabii Hz. İsa peygamberdir, bu muhakkak ama Hıristiyanların öyle anladığını sanmıyorum. Batı medeniyetleri camiasında peygamberlik müessesesi bir Yahudilerde vardır, bir de Müslümanlıkta vardır. Çünkü burada Tanrı’nın yeri, konumu çok açıktır, hiç sarsılmaz bir biçimde belirlenmiştir. Taoculukta Lao Tzu’nin durumu böyle değil, bir din büyüğü, bir din yol açıcısı ama konum itibariyle bizim bildiğimiz kavramlarla açıklanabilecek bir şey değildir. Öbürleri de öyle; Lao Tzu’nin çağdaşı Kung-Fu-Tzu usta, üstat anlamına geliyor. Marco Polo bu Kung-Fu-Tzu’yi (Kung Fu Çe) İtalyancılaştırarak Konfüçyüs hâline getirmiştir ve dünyada bu ad altında tanınır olmuştur. Ne yapmıştır Konfüçyüs? Lao Tzu’dan aldığını ebedi devlet, siyaset görüşüne dönüştürmüştür. Bu devlet ve siyaset görüşünde merkezde imparator ve imparatora mutlak itaat vardır. İmparator adaleti gerçekleştirmekle yükümlü olan kişidir. Adaletten saptığı andan itibaren çevresinde yer alan danışma meclisi onu görevinden alır. Ama imparatorların adalete aykırı davranışlara geçtiklerine tanık olmuyoruz. Çin’de hanedan değişiklikleri olmuş, bu hanedan değişikliklerinin sebeplerini açık seçik bilmiyoruz. İsyanlar oluyor, devriliyor hanedanlar, yeni hanedanlar işbaşına geliyor ama bunların ömürleri o kadar uzun sürüyor ki zamanla olup bitenleri takip edemiyorsunuz.

Devletin yapısı vatandaşların arasında *aile* olarak karşımıza çıkıyor. Ailede ata, aile reisi mutlak itaate sahip olan kişidir. Baba görülmeyen adamdır. Aileyi çekip çeviren, ailenin bütün sorumluluğunu üstlenmiş olan annedir. Anne babadan aldığı yetkiye dayanarak alıkıran baş kesen, anneye ses çıkaran babaya gitmekle tehdit edilir ama babaya giden yok. O medeniyetin sürdüğünü ben benim baba evimden bilirim. Binlerce yıl önceki Çin medeniyetinin bizdeki hakimiyeti çocukluğumda baba evimizde

vardı. Ben babamı hemen hemen görmezdim, hep işteydi ve anemin en korkutucu tehdidi bu; baban gelir. O her şeyi yapardı, döver de, söver de. Tabii onun işleri korkunç zordu, hele benim veliliğimi yapması felaket bir şeydi. Bakalım bunun hesabını ben bir gün nasıl vereceğim öbür tarafta, onu da kara kara düşünüyorum. Hele geceleri kabus gibi geliyor bana bazen, o hesabı nasıl vereceğim. Neyse, Doğu'daki, özellikle de Çin'deki yönetim şekli Batı dünyasında hep mutlakiyetçi olarak tanınmıştır ama benzeri İran'da da vardı. Acaba Acemler de mi Çin asıllıdır diye soracaksınız, hayır, onların Hint-Avrupalı olduğunu kesin biliyoruz, onda hiç şüphe yok ama her ne kerametse bu Konfüçyüsçü anlayış kendini Zerdüş'te de hissettirmiştir. Zerdüş Mazdek dininin de mimarıdır ama Zerdüş'te Tek Tanrı fikri vardır, bunu hemen belirteyim, vahdetçidir.

SALONDAN- Hürmüz ve Ehrimen olarak iki tanrılı yapı yok mu?

TEOMAN DURALI- Hayır, Hürmüz Tek Tanrıdır. Ehrimen'i reddeder. Ehrimen tanrı değildir, sadece İblis'tir. O sebeple Müslümanlar İran'a girdikten sonra Zerdüştlere, Mazdeklere kötü davranmamışlardır. Çünkü çok büyük benzerlikler bulurlar. Avesta diniyle, Zerdüş diniyle, Mazdekle büyük benzerlikler vardır. O Tanrı'nın çift oluşu Zerdüş'ten öncedir. Ahura Mazda'yla Druj Ehrimen Tanrı'dır, ikili karşıtlık vardır ama bu Zerdüş'ten öncedir.

Konfüçyüs şu hâlde devlet yapısını belirler ve o devlet yapısı MÖ 5. yüzyıldan günümüze değin Mao Çin'ine rağmen sürüp gelmiştir. Hep şunu ikna ettim: Mao Marxçı değildir, bir Konfüçyüsçüdür ama Konfüçyüs'ü çağdışı ilan ettiklerinden modaya uymak için kendine Marksist denilmiştir. Toprak dağıtımı, toprak mülkiyeti aynı Konfüçyüs'teki gibidir. Sonra bozuldu bunlar tabii, özellikle 19. yüzyılda İngiliz alçak emperyalizmiyle Çin'in Konfüçyüsçü yapısı allak bullak oldu. Bilmem işittiniz mi, İngilizler zorla Çinlilere afyon yutturdular, afyona alıştırdılar. 1890 ve 1900'de Çinliler ayaklandılar afyon yutmak istemiyoruz diye, buna Boxer İhtilali denildi. Yumruklarıyla İngilizlerin silahlı bir-

liklerine karşı çıktılar ve tabii yenildiler, top ateşine tutuldular. İnsan haklarını savunanlar tarafından kitleler hâlinde katledildiler. Büyük karışıklıklar oldu, Çin'de devlet çöktü, derebeylikleri ortaya çıktı ve nihayet 1910'da Sun Yat-sen adındaki bir adam Çin'de cumhuriyeti ilan etti. Son hanedan ki Çinli değil Mançuryalıydılar, kovuldular. 1937'de batı Çin Japon işgaline uğradı, Japonlar bilhassa Nankin'de feci katliamlar yaptı ve 1945'te savaşın bitimiyle birlikte çekildiler. Çin'de iç savaş baş gösterdi ve iç savaşı Mao'nun Kızıl Ordusu Mareşal Çan Kay-Şek'e karşı kazandı. Mareşal Çan Kay-Şek'in milliyetçi birlikleri Tayvan adasına çekildiler. O gün bugündür burası bir Halk Cumhuriyeti adı altında idare edilmektedir. Çin çok geniş bir araziden oluşuyor ama Çinlilerden oluşmuyor tamamı, Çin'de önemli azınlıklar var. Başta Doğu Türkistan'da Uygurlar var, Kazaklar var, Tibet'te Tibetliler var, Mançuryalılar tamamıyla Çinlileşmiş durumdadır ve iç Moğolistan. Bağımsız olan Moğolistan dış Moğolistan'dır. Çin'in en önemli özelliklerinden biri dışarıdan gelen saldırıları, kavimleri içine alır, eritir, Çinleştirir. Bir süre sonra bakarsınız, onların kendileri, özleri bitmiştir, Çinleşmişlerdir. Benzerini İran'da görüyoruz. Dışarıdan gelenleri alır, içinde eritir ve Farslaştırır. Çok güçlü kültürleri vardır. Her medeniyet belirli bir kültürü merkez alır. Çin medeniyeti de MÖ 3. yüzyıl Çin kültürü üzerinde inşa olunmuştur ve bu medeniyetin çevre kültürleri Moğollardır, batıya kaymadan önce Türklerdir, Japonlar, Kore ve kısmen güneydoğu Asya. Güneydoğu Asya bir kırılma noktasıdır, Hint'le Çin medeniyetinin karşılaştığı bir fay hattıdır; Myanmar, Burma, Siyam, Vietnam, Laos, Kamboçya. Hint medeniyeti zamanla kuzeye yayılarak Tibet'i etkisi altına alır, Çin medeniyetinin etki alanından çıkararak kendisine katar ve Tibet üzerinden özellikle Hint menşeli olan Budacılık Tibet üzerinden Çin'i etkiler, Moğollar tarafından kabul edilir ama onlardan önce de Uygur Türkleri Budacılığı kabul etmişlerdir. Biz Hint medeniyetine bakmadığımız için şimdi onun üzerinde fazla bir şey söylemeyeceğim.

Konfüçyüs'ten sonra Mo Ti adında büyük bir bilge gelir ve o da Çin'in devlet ve aile hukukunu belirler. Bir devletin üç sütunu vardır: Hukuk, -ahlâktan gelir- iktisat ve siyaset. Mo Ti özel-

likle hukuku belirler. Çin olağanüstü derecede sağlam bir hukuk devleti olarak yaşaya gelmiştir. Belki bu kadar uzun ömürlü olmasının hikmeti de buradadır. Çok sağlam bir hukuka dayalı olmasındadır. Galiba ben yine ipin ucunu biraz kaçırdım, sizi fazla tuttum ama konu bunu gerektirdi. Kısımense bundan sonraki konuşmamızda kısmen Çin'den hareketle eski Türk tarihine bir göz atacağız. Çin'den etkilenmekle birlikte çok önemli ölçüde Çin'den ayrıldığını görüyoruz. Türkler benim bildiğim kadarıyla tarihte seyyar devlet kuran tek millettir. Devletler hep sabittirler. Özellikle de gördüğümüz gibi Çin 3000-4000 yıldır yerinden kıpırdamamıştır. Bütün eski büyük devletler böyledirler. Türklerin kurduğu devlet bir konargöçer topluluğun devleti olmuştur. Öteki bütün konargöçer toplumlar devletsizdirler, devlet kurmamışlardır.

SALONDAN- Hocam, Moğollar?

TEOMAN DURALI- Onu soracağınızı bekliyordum. Moğollar yerleşiktirler, göçer değildirler ve Moğollar yurtlarından çok uzağa gidince çökmüşlerdir. Bunun da sebebi evlilik düzenleridir. Türklerin gene çok özgün, orijinal bir evlenme düzenleri vardır. Kadın topluluğun dışından alınır ama bunu da dediğim gibi sonraki bir şeyimize bırakalım.

SALONDAN- Tarih felsefesiyle uğraşmak isteyen bir kişi genel olarak hangi sahalarla ilgilenmeli, hangi lisanlara vakıf olmalıdır?

TEOMAN DURALI- Tabii ki önce felsefe ve tarih. Medeniyet tarihi, yani belirli bir toplumun, milletin tarihinden ziyade genel medeniyet tarihini. Nereden geliyorum ben buna? Ben tarih felsefecisi değilim ama çok ilgimi çeken bir tarih filozofu Arnold Toynbee'yi göz önünde tutarak bunu söylüyorum. Arnold Toynbee medeniyet tarihçisidir, bir filozoftur. O bakımdan sorunun ilk bölümü felsefe öğrenimi göreceksiniz, artı medeniyet tarihi öğrenimi. Felsefede diller değişir. Hangi felsefeye ağırlık veriyorsanız, onun diline intisap etmeniz lazım. Eski Çağ felsefesiyle uğraşıyorsanız Yunanca bileceksiniz, İslam felsefesiyle uğraşıyorsanız tabiatıyla Arapça göreceksiniz. Orta Çağ Hıristiyan fel-

sefesi Latinceyi gerektirir. Felsefenin dört ana dili var: Yunanca, Latince, Arapça, Almanca. Çünkü bunlar felsefede dört ana yoldur, gelenektir. Hangisini seçiyorsanız, onun diline intisap etmeniz lazım. Tabii bugün yazının-çizimin yüzde 80'i İngilizce, bu bakımdan asıl metinlerinizin dışında okumanız gereken yazılar İngilizce olacağından İngilizce de biliyor olmanız lazım. Türk tarihiyle uğraşacak olanlarla da benzer bir zorunluluk var. Eski Türk tarihine değinenlerin Çince bilmesi kaçınılmaz, arkasından 8. yüzyıldan sonraki tarihimize bakanlar Farsçayı bilmek zorundalar. İslami devirlerle uğraşanlar tabii ki Arapça bilmek zorundadırlar. Bir de tabii Türkçenin değişik dönemlerdeki çeşitleri var. En eski Türkçe Göktürkçe, Uygurca, orta Türkçe ve geç dönem Selçuklu, Osmanlı Türkçeleri söz konusudur. Gerçi Selçuklu Türkçesi yok, Selçukluların resmi dili Farsçaydı ve yerden yere vurduğumuz Osmanlı olmasaydı bugün Türkçe konuşmayacaktık. Türkçe Selçuklu'ya kalaydık bitmişti. Bunun yanında Türkçeyle en fazla uğraşmış olan kültürler Almanlar, Ruslar; bu sebeple Rusça ve Almanca şart, bunun yanında tabii İngilizce var.

SALONDAN- Farslardan bahsettiniz, Hârezmî Arapça yazmıştı. Kendisi Fars mıydı, Türk müydü?

TEOMAN DURALI- Fars. Biz çok duygusal insanlar olduğumuzdan herkesi Türkleştiriyoruz. Cengiz Türktür, Atilla Türktür, Birunî Türktür, İbn Sina Türktür ve aklınıza kim gelirse... bana kalırsa Birunî, İbn Sina Türk olsun da Cengiz niye Türk olsun, Atilla niye Türk olsun? Kelle kesen, uçuran adamlardır bunlar, ikisinin de böyle övünülecek bir tarafı yok. İç içe yaşadığımız, bize en yakın millet Farslardır. Benim özel bir bağlantım yok ama nesnel olarak baktığımızda bize en yakın olan millettir. İşte Yunanlılarla biz bu kadar iç içeyiz, patlıcan musakkaymış, bilmem ne hikâye, bizim en iç içe olduğumuz, bütünleştiğimiz... seviştiklerimiz diyemem, zaten ne kadar yakın olursanız o kadar düşman oluyorsunuz.

SALONDAN- Aynı şey Mısır için de söz konusu olabilir mi?

TEOMAN DURALI- Hayır. Birincisi, Mısırlılar olağanüstü derecede sevimli insanlardır, insan adamlardır. Misafir eder, yedirir

içirir, hiçbir şeyi yoksa ekmeğini ikiye böler verir. Genelde Araplarda vardır bu, çöl Arapları dışında, yani Bedeviler daha serttirler, daha diktirler, Mısırlılar köylüdürler, fellah ve onun verdiği bir yumuşaklık vardır. Yumuşaktırlar, dövüşmeye pek istidatları yoktur. Kızlar, bağırırlar çağırırlar falan filan, çok da gırtlaktan konuşurlar ama oradan bir kan çıkmaz. Kabadayılıkları yoktur. Türkün en önemli özelliği, çok eski savaşçılığının kabadayılık olarak devam etmesidir. Yani bu bizim yürüyüşümüze bile intikal eder. Yengeç yürüyüşü, kayboluyor tabii, günümüzde artık Avrupa'laştığımız ölçüde bunlar siliniyor ama benim gençliğimin en önemli olayı kabadayı olmaktı. Kabadayı olmak bir ülküydü bizim için, Mısır'da bu yok, İran'da da yok bu, hatta İran'ın Acem kesiminden Türk kesimine Azerbaycan'a geçtiğinizde ilk gözüne çarpacak olan budur. 1970'te ben Tahran'dan Tebriz'e gelirken arabanın nerede durduğunu bilmiyordum. Bir çay evine girdim, tenhaydı, soramadım da burası Azerbaycan mıdır, değil midir? Şah dönemi, zaten çok da korkuyordum. Her tarafta Savak ajanlarını bekliyordum. Kapı açıldı, iki adam girdi içeri, yumurta topuk, top ense, ceketleri sağ omzuna atmış ve tespih çekerek geliyorlardı. Tamam dedim, Azerbaycan'dayım. Bir-iki adım attılar, Azeri Türkçesi konuştuklarını işittim ve gönlüme su serpildi. Demek ki Tebriz'e yaklaşıyoruz dedim.

Mısır'ı yönettik. Mumluklular yahut Kölemenler Türktüler. Daha sonra Osmanlılar geldi ama Mısır'la bizim çok içli dışlı olma durumumuz yoktu. Çünkü biz Orta Asya'dan buraya gelirken Türkistan dediğimiz yer Farslılarıdır, onlardan aldık biz burayı ve 1000 yıl boyunca Anadolu'ya intikal edinceye değin iç içe yaşadık, bir kısmımız yine buralarda kaldı. Ufacık bir yerin dışında burayı tamamıyla Türkleştirdiler. İran'da da bugün 80 milyon nüfusun yanlış hatırlamıyorsam 24-25 milyonu Azeri'dir ve 2-3 milyon da Türkmen vardır. Yani İran'ın neresine giderseniz gidin Türkçeyle anlaşıyorsunuz. Tavır, tutum itibarıyla de bu böyledir. Diller çok iç içe geçmiştir. Çok büyük bir benzerlik ortaya çıkmıştır. Gramer olarak değil ama kelime itibarıyla biz Arapçadan çok daha fazla Farsça almışızdır dilimize, Arapça daha ziyade yüksek seviyedekilerin kelime hazinesinde kalmıştır.

Farsça kelimeler gündelik konuşmalarımızda fazladır: Pencere, cam, zemin, çap, namaz, oruç hep Farsçadan gelen şeylerdir. O anlamda ben kendi yaşantımdan hareketle söylüyorum, Mısır'da kendimi o kadar evimde hissetmedim İran'da hissettiğim kadar, tek orada terslik Şah zamanında Şiiliğin ısırganlığıydı. Camiye gireceksiniz, Şii misin diye sorarlar, tabii benim tipim de aykırı olduğu için hemen durduruyorlardı. Bugün o da kalkmış gözü-küyor. Humeynî on yıl daha yaşasaydı sanıyorum bu tefrik büyük ölçüde kalkacaktı. Zaten ne olur ilan et, gaip imam sen ol demişler. Estağfurullah demiş. Benim bu tabii görüşüm, bilmiyorum ne kadar doğru, ne kadar yanlış, kılık kıyafet açısından da çok benzeşiyoruz İran'la. Mısır çok farklı, tabii erkeklerin çöllük bir memlekette entari giymeleri normal. Başka, buyurun.

SALONDAN- Hocam, Tao dininden bahsettiniz ama peygamberi yok, Allah'ı, Tanrısı yok. İnanç sistemi diyoruz ona, inanç sistemine nasıl din diyoruz?

TEOMAN DURALI- Onu söyledim, maneviyatı var, manevi güçlere olağanüstü derecede inanılıyor. Mesela, tanrısal olmayan Budacılığın da tanrısı yoktur ama Gautama Siddhattha öldükten sonra onu Tanrı ilan ettiler. Yani Taoculuk zaten pek yerleşmedi. Zihniyet olarak evet ama din olarak yayılmadı. Ne oldu? Hint'ten gelen Budacılıkla Taoculuk karşılaştığında mecz olundular ve Zen Budacılığı ortaya çıktı. Yine Zen Budacılığında da açık bizim anladığımız anlamda bir Tanrı yok ama bir tanrısallık anlayışı var. Çin'de o kadar açık değil ama mesela Zen Budacı olan Japonlarda o Tanrı'nın temsilcisi imparatorudur ve imparatora bundan yetmiş yıl öncesine değin bakılamazdı. Japonya yenilince İkinci Dünya Savaşında Missouri gemisinde barış anlaşması imzalıyorlar, teslim oluyorlar yani, Amerikalılar Japonlara bilakaydüşart bütün şartları kabul ettiriyorlar, imparatoru tasfiye edeceksiniz dedikleri anda Japon temsilciler kalkıyorlar ayağa: *"Hayır, Japonya'yı zaten yerle bir ettiniz, daha da edin isterseniz ama biz bunu kabul etmiyoruz"* dediler. Bunun üzerine Amerikalıların kumandanı MacArthur *"İlahi kudretinden soyunacaktır"* diyor. Japonlar tekrar yerlerinde oturmuyorlar, nasıl olsa biz bunu

yapmayacağız diyerek peki diyorlar ama imparator zaten Japon ordularına “*Teslim olunuz, silahlarınızı bırakınız*” diye radyoda ilk defa tarihte hitap edince tanrısallığından soyunmuş oldu. Gerçi o hitabını kimse anlamadı, tercüme ettiler. Nasıl ki bizde çok ağdalı bir Osmanlı Türkçesiyle bir şey söylene anlamayacaksa orada da ağdalı bir Japoncayla seslendi. Bütün büyük dillerde iki yön vardır: Bir üst edebi dil vardır, bir de avam dili vardır. Bizde Osmanlıca başka bir dildi diye çamur atarlar, hayır efendim, her dilde, Latince de, Almancada da, Arapçada da, Japoncada da öyledir. İmparatorun sesini radyodan işiten Japonlar şok oldular ve bir kısmı harakiri yaparak korkunç şerefsizliği yediremediler kendilerine. Sorunuza dönecek olursak, bizdeki Tanrı görüşü istisnaidir: Sadece yaratan bir Tanrı değil bu, aynı zamanda idare ediyor, sürekli müdahil, Rahman, Rahim ve Rab. Bunu başka dinlerde, başka kültürlerde bu şekilde göremiyorsunuz; ilk defa Yahudilikte, İbrahim dininde ortaya çıkıyor. Musa’yla birlikte bu tecsim oluyor ve çok tuhaf bir biçimde hiç yeri yokken Eflatun’da da bu Tanrı görüşü vardır. Tanrı’nın varlığı değil, rablığı ve rahmeti üzerinde tartışıyorlar. Bu Tanrı rahimdir, Rab’dır; buna benzer Yunancada birtakım terimler sıralıyorlar. Tanrı’nın bu sıfatlarını inkâr edenler kaç kere idam edilecek? Çok sert adamdır Eflatun’umuzun şakaya gelir yanı yok.

SALONDAN- Hocam, Hz. İbrahim’in Mezopotamya bölgesine aslında Hindistan’dan gelme bir Brahman olduğu iddia ediliyor.

TEOMAN DURALI- Hindistan değil. Sümerlilerin kıyısında yaşıyordu İbraniler, Yahudilik yoktu. Din adıdır Yahudilik. Varsa Yahudi vatandaşımız şimdi özür dileyerek söyleyeyim, yine burada da hır çıkarmış olmaları gerekir ki buradan kovulmuşlar ve Hz. İbrahim’in önderliğinde batıya geliyorlar. Çok uzun yıllar çöllerde dolana dolana Filistin’e varıyorlar. Bu MÖ 2000 küsurlarda cereyan eden bir olay, Hz. Musa’nın 1300’lerde dünyaya geldiği söylenir. Tabii geç bir tarih bu, o tarihlerde Yahudiler gene buradan da kovulmuşlar, Mısır’da ikamet ediyorlardı. Mısır’daki sürgünleri 200 küsur yıl sürdü ve Musa’nın önderliğinde tekrar Fi-

listin'e dönüyorlar. Buradan Sümerliler mi, başka Sami boylar mı kovdu bilmiyoruz ama Filistin'den kovanlar Kenanlardır. Onlar nereden gelmiş belli değil, denizden geldiklerini söyleyenler var, kuzeyden indiklerini söyleyenler var. Bu Kenanlarla kapışıyorlar ve Kenanlar onları sürüyor. İsrail'den çıkıp Mısır'a sığınıyorlar ve ondan sonra bildiğiniz hadiseler cereyan ediyor. Özellikle Mısır'da kendisine Allah'ın dini geldikten sonra Hz. Musa Firavun'la çatışıyor. Firavun'u döndürmek istiyor. Firavun da diyor ki: "Ben burada tanrırım, sana ne oluyor? Sen bana nereden yeni Tanrı çıkarıyorsun?" Bütün çok tanrılı dinlerde Tek Tanrılı dinin karşılaştığı durum budur. Roma'da da bu böyle olmuştur, Hıristiyanlık geldiğinde buranın Tanrıları var, ne oluyor size demişlerdir ve işte güya aslanlara filan atmışlar. Benzeri biliyorsunuz Hz. Peygamber'in döneminde Mekke'de oldu, kısacası Hint'ten geldiğine ilişkin ben bir şey bilmiyorum.

SALONDAN- Dil olarak da benziyor Hocam, Brahman-İbrahim...

TEOMAN DURALI- Kelimelerin benzerliğinden hareket etmek yanlış bir iş olur. Hiç benzemeyen dillerde benzer kelimeler çıkabiliyor. Hindistan konusunu bilmiyorum. Hz. İbrahim'in bağlı bulunduğu millet, İbrani toplumu Sami'ydi ve Hintliler Hint-Avrupa'ydılar. Yani farklı ırklar.

SALONDAN- Hocam, medeniyetle ilgili bir soru sormak istiyorum. Siz daha evvelden İslam öncesi Türk tarihini bir ölçüde Çin medeniyetiyle irtibatlamıştınız. Her şeyden önce Türk medeniyetinden mi söz edebiliriz, Osmanlı medeniyetinden mi ya da İslam medeniyetinden mi?

TEOMAN DURALI- İslam medeniyeti.

SALONDAN- Normalde bir medeniyeti söyleyebilir miyiz? Bir konu daha söyleyeceğim müsaade ederseniz, şimdi daha evvelden Osmanlı döneminde bir İslam milleti kavramı vardı; yani *nation*, millet kavramı. Daha sonra en azından Türklerin kabul ettiği bir kavram. Bu konuyu da açıklarsanız sevinirim.

TEOMAN DURALI- Milletten başlayalım. Milletin bizdeki tarihi anlamı çok farklıdır. İslam lügatinde, jargonunda *millet* dini bir topluluktur. İslam'da Avrupa'da gördüğünüz *nation* anlamında millet yoktur. O *nation* anlamındaki millet bize II. Meşrutiyet'ten sonra gelmiştir, 1908-1909'larda başlar. Daha önce gerçi şu anlamda var: Abdülhamid zamanında Almanya'dan mebzul miktarda subay getirilir. Bunlar harp okulunda hoca olacaktır. Bizim harp okulundaki talebelere milliyet fikrini aşılarlar. Prusya Almanya'sında milliyet çok güçlü bir olaydı. Bunu bizim harp okullarında Alman subayları talebelere işlemeye başlarlar ve milletin bizdeki geleneksel manası değişmeye başlar, *nation* anlamına gelir. Alman milliyetçiliğinde *nation*, aynı kandan gelen insanların teşkil ettiği bir büyük topluluktur. Kültür milliyetçiliği değil, kan milliyetçiliği vardı. Kültür milliyetçiliği Fransa'dadır. Fransız milliyetçiliği kültüre dayanır. Nereden gelirsiniz gelin Fransız kültürünü benimsemişseniz, Fransızca konuşursanız siz Fransızsiniz. Le Pen gibi ırkçı milliyetçiler çıkıyorsa bu Almanya'nın etkisiyle gördüğümüz adamlardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda yenilip Almanya'nın işgaline uğrayınca oranın çok etkisinde kalıyorlar: Alman milliyetçiliği nasyonal sosyalizme, Fransız milliyetçiliğinin özü kültüre dayanır. Zaten bizde milliyet diye bir şey yoktur, bizim has dönemlerimizde Türk, Arap, Kürt ayrımı yoktu, böyle bir bilinç yoktu; insanियetimizden değil, böyle bir bilinç yoktu ortada. Müslim-gayrimüslim, darülharp ve darüislam tefriki var. Milliyet olayı Tanzimat'la birlikte başlar, çünkü Fransız okul etkisi baş gösterir ve burada demin dediğim gibi kültür baskındır, kültüre önem verilir. Orada da karar veremezler bir türlü, İslam esaslı Osmanlı kültürü mü, yoksa yeni yeni uyanmaya başlayan belli belirsiz bir Türklük duygusu mu? Türklük duygusu da nereden çıkıyor? Bize tabi olan milletlerin, özellikle Yunanlıların milliyetçilik taslamalarından ortaya çıkıyor. Fakat Abdülhamid yeniden Tanzimat öncesine dönmek istiyor. Ümmet fikrini yerleştirmeye çalışıyor. II. Meşrutiyet'le birlikte İttihat Terakkinin başa gelmesiyle birlikte biraz önce söylediğim o Alman etkisi kendini gösteriyor, çok belirgin bir biçimde karşımıza çıkıyor. Okullardan çıkan insanlar Alman milliyetçiliğini

savunur; mesela, Mustafa Kemal'de de var: "*Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur.*" Söylemek caiz mi, değil mi bilmiyorum, bu müthiş bir nasyonal sosyalizm etkisidir. Ne kadar bilincindeydi, ne kadar değildi bilmiyorum ama büyük ölçüde o gördüğü öğrenimin etkisini taşıyordu. Benzerini öbürlerinde, Enver Paşa'da, Cemal Paşa'da da görüyoruz. Mesela, şu sıralarda çok ilgi çekici bir dizi film var TRT1'de: Kûtü'l-Amâre, o günün zihniyetini yansıtmaya bakımından son derece önemli bir belgedir, iyi incelemişler o günün belgelerini. Yani milletin aslı dini topluluk demektir. Cumhuriyet'le birlikte nation için Moğolcadan ithal edilmiş *ulusu* kullanmaya başlamışlardır. Moğolcada *ulus* Türkçedeki *budun* karşılığıdır.

SALONDAN- İslam medeniyeti, Türk medeniyetiyle Osmanlı medeniyeti tabirleri...

TEOMAN DURALI- Yanlıştır efendim onlar, Osmanlı medeniyeti diye bir şey yoktur, Türk kültürü vardır. Osmanlı Türk kültürü diyebiliriz. Nereye bağlıydı bu? İslam medeniyetine mensup Fars kültürü, Arap kültürü, Hint kültürü vardır. Bunlar hepsi İslam medeniyetinin içindedir. Medeniyeti bir nevi kültürler federasyonu olarak görebilirsiniz. Müstakil kültürler var, bunların teşkil ettiği topluluk bir medeniyettir. Bizim içinde yer aldığımız medeniyet İslam medeniyetidir.

Kültürler arasında fark var mı? Var tabii. Mısır da İslam medeniyetinin bir kültürüdür, biz de öyleyiz ama farkımız var. Daha hemen bakar bakmaz bu farkları görebiliyorsunuz ama heyeti mecmuuyla aynı medeniyete mensubuz. Dinden kaynaklanıyor evet ama dinden ibaret değil. İslam medeniyeti İslam dini demek değil. İslam medeniyetinin çerçevesinde yaşamış yığınla gayrimüslim var, tamamıyla İslam medeniyetinin biçiminde kılığıyla, kıyafetiyle, yemesiyle içmesiyle o medeniyete mensup ama ayrı bir dinden, Hıristiyandır, Yahudidir. İbn Meymûn tamamıyla İslam medeniyetinin çerçevesinde yer alır. Hatta ben bir İslam filozofu olarak görürüm İbn Meymûn'u ama Sefaradi Yahudisidir tavizsizce.

SALONDAN- Hocam, matematik, din, ahlâk kavramları idealdir, işaret edilemez demiştiniz. Sanıyorum matematik kavramları bizim haricimizdeki evren tarafından çağrıştırılıyorlar. Acaba dinin Tanrı kavramı da Durkheim'in topluma Tanrı demesi veya Freud'un babayı çocuklukta Tanrıyla benzeştirmesi gibi ben acaba dini kavramları da matematik gibi dışımızdaki, haricimizdeki dünyada çağrıştırma yoluyla hissedilebilir mi?

TEOMAN DURALI- Bir esin kaynağı olabilir. En çok üstünde durduğum, en çok araştırdığım, incelediğim kimselerden biri Eflatun'dur, Platon'dur. Öyle yatıp kumlara göğü, yıldızları seyrederek ah bu düzen, vah bu düzen, demek ki bunu bir kudretli güç idare ediyor, vs. demek; bu imkânsız bir şey. Ne kadar dâhi olursa olsun... tabiatı seyrederek, düşünerek sadece bir müelli-fi olabilir dersin. Acaba bütün bunları belirleyen bir kudret, bir güç var mıdır dersin ama o kudreti, o gücü ayrıntılı şahıslaştırma yapamazsın. Bu, özellikle Yahudilikte ve Müslümanlıkta vardır. Bir kişidir Tanrı, Allah bir kavram değildir, bir addır. Yahudilikte de *YHV* diye yazıyorlar, nasıl okunduğunu kendileri de bilmiyorlar, yasaktır çünkü. Ad anıldığı vakit özü ifade eder, Tanrı'nın özünü bilmemiz imkânsızdır. O sebeple Yahudiler Tanrı'yı hep üçüncü tekil şahısla adlandırırlar, *hu* derler, bizim tarikatlara da bu geçmiştir. İbrancada *hu* Arapçada olduğu gibi üçüncü tekil şahıstır. O şekilde anarlar Tanrı'yı, Allah'ı ama onun özel bir adı var. Aynen Arapça gibi İbrancada sessiz harflerle yazılır. Yahova diyenler var, Yahveh diyenler var, bilmiyoruz. Hahamlar bunun telaffuzunu yasaklamışlar, bunu Yahudilerin kendilerinden dinledim, işittim. Her neyse, Tanrı'yı kişilik özellikleriyle belirlemeye imkânımız yok. Platon bunu nereden bildirmiş? Benim tahminim Mısır'dayken karşılaştığı Yahudi din adamlarından almış olması lazım. Çünkü onun kadar Yunan'da Tanrı'yı belirleyen ikinci bir adam yoktur ve başta Farabî olmak üzere İslam felsefe tarihçileri onu peygamber olarak görürler ki olmadığını kendisi söyler. Timaios'ta Tanrı'yı alabildiğine açıklar, anlatır, sonra çevresindekilere der ki: "*Bunu sakın dışarıda tekrarlamayın, bunlar sırdır*" ve kendisi dışarıda yeniden çok Tanrılı dinin kuralları-

na, âdetine uyar, hiçbir zaman Tek Tanrı dinini yaymaz. Benim tahminim peygamber olmadığını bildiği için kendisine böyle bir vazife çıkarmıyor. Başkaları hocası Sokrates'in başına gelenden ürktüğü için bunu yapmadığını söylüyorlar. Ben sanmıyorum, üç kere ihtilal ordularına önderlik etmiş bir adamın kalkıp da böyle bir şeyden tırsacağına ihtimal vermiyorum. Tarihte iki filozof var eylemci: Biri Eflatun, öbürü de Lenin. Başka hiç eylemci filozof görmedim eylemlere bizzat katılmış.

SALONDAN- Hocam, cesareti cüretten ayıran fark nedir?

TEOMAN DURALI- Gene Eflatun veriyor onun cevabını, Sokrates diyorlar ama Sokrates var mıydı, yok muydu bilmiyorum. Talebesi Eflatun konuşturuyor, kendisi konuşmuyor hiçbir şey. Şöyle bir örnek veriyor: Arazide yürüyorsun, bir yerden imdat çığılığı geliyor. Dönüp bakıyorsun, kuyuya çocuk düşmüş, yardım diye bağıyor. Yüzme bilip atlıyorsan çocuğu kurtarıyorsan cesursun, yok yüzme bilmeden atlıyorsan çocukla birlikte sen de boğulacaksın, bu da cürettir.

SALONDAN- Hangisini yapmak doğru?

TEOMAN DURALI- Birincisini yapmak doğrudur. İkincisinde sen de boğulacaksın. Çocuğa yararı yok, o boğulacak nasıl olsa, sen de gidiyorsun.

Galiba bu kadardı bugün, tekrar teşekkür ediyorum, sağ olun, var olun.

Medeniyetlerin Coğrafi Sınırları

TEOMAN DURALI- Çin medeniyetine bakıyorduk, onunla meşguldük. Çin medeniyetinin etkin sahası şu muntıkayı¹ içine almaktadır. Ancak MÖ 1. yüzyıldan itibaren Hint medeniyeti kuzeye doğru etki sahasını genişletmeye başlıyor. Özellikle de Budacılığın ortaya çıkmasıyla birlikte Budacılık kuzeye ve güneye yayılmaktadır. Kuzeye yayılan Budacılık Çin etki sahasındaki Tibet'i ele geçiriyor. Bununla da kalmıyor Hint medeniyeti, Çin'i de önemli ölçüde etkilemeye başlıyor. Çünkü Budacılık bir süre sonra Çin'de etkisini gösteriyor. Öncelikle Taoculukla etkileşmesi sonucunda Çin'de *Zen Budacılığı* ortaya çıkıyor. Zen Budacılığı doğuya doğru yayılıyor ve Japonya'yı etkiliyor ama Japonların Çin etkisindeki dinlerinin dışında atalarından kalan bir dinleri de var. Bu atalarının diniyle çok eski kadim Türklerin dini arasında önemli bir benzerlik var. Ona Çin medeniyetini bitirdikten sonra bugün temas etmeye çalışacağım, o medeniyetin etki sahasındaki eski Türkler ve onların da atası olan Hunlardan kısaca size bahsedeceğim.

Şu hâlde Çin medeniyeti Güneydoğu Asya'da Vietnam ve Kamboçya, eski adıyla Kimer bölgelerini etkilemektedir. Doğuda Kore, Japonya bu etki sahası içine giriyor. Paleontolojide *primer* denilen, Türkçeye *ilk* diye tercüme edebileceğimiz Kuzeydeki çok eski ormanlar, kutup ormanlarıdır: *Boreal* diyorlar buna, Türkçeye *Kutup ormanları* diye tercüme edebiliriz. Bir de ekvator ormanları, ilk ormanlar olarak anılırlar. Bunların bir başka ifadesi de *balta girmemiş ormanlardır*. Ama ne yazık ki bayağı balta girmiş bütün bu muntikalara, bu ormanlık sahanın kuzeyinde bitkisiz bir yöre var. Bunun adı *tundra*, kutup bölgesinde çok cılız

1 Teoman Duralı'nın konuşmaları sırasında işaret ettiği dünya haritası için kitap kapağına bakılabilir.

bitkiler ortaya çıkıyor, bitiyor. İlkbaharda aşağı yukarı yarım metreye kadar biten, büyüyen bitkiler var. Onun ötesine geçmiyor. Neden? Çünkü köklerini uzatamıyorlar. Yaklaşık 1.5 metre sonrası donmuş bir tabakadır. Buna *permafrost* deniliyor. Bu durum bütün kuzey bölgesinde hâkim; Amerika'nın en kuzey bölgelelerinden Kuzey Avrupa'ya ve Sibirya'ya kadar geliyor. Bu tundra bölgesinin kuzeyi buz çölüdür. Şu deniz yakın bir geçmişe değin kışın yaklaşık beş ay boyunca donardı. Günümüzde bu küresel ısınmayla donma çok kısa sürüyor, bir aya ancak tekabül ediyor oranın donması. Amerika tarafında da -ne yazık ki o haritamız elimizde değil- Baffin Yarımadası'na dek donardı. Şimdi bilmiyorum, orası da belki donmuyordur artık, düşünün ki bundan otuz yıl öncesine değin Azak Denizinin kuzey kıyıları ve Baltık denizinin kuzeyindeki Botni Körfezi donardı. Botni demişken başımdan geçen bir olaydan bahsedeyim. Buradan çoluk çocuk, genç yaşlı hopluyorlar, zıplıyorlar denize giriyorlardı. Hava da gayet boz bulanık iğrenç bir hava, su da çamur gibi kahverengi bir su, tabii gök mavi olmayınca su da mavi olmuyor. Bana da "*Sen de girsene, ne güzel ılık su, yüzelim*", ayağımı şöyle bir uzattım, uzatmamla çekmem bir oldu. Sanki sırtımdan bıçak sokmuşlar gibi öyle bir soğuktu. Herhâlde 5-6 derece filandı sıcaklığı, bakıyorlar bakıyorlar, peki nesi var bu suyun? Hiçbir şeyi yok, bana çok sıcak geliyor, ben buna giremeyeceğim dedim ve bir daha bu halide teşebbüs etmedim suya girmeye, ağustosta bile buz gibi bir su, çünkü dediğim gibi kış boyu bu körfez donuyordu. Şimdi şu sıralar artık öyle değil sanıyorum, burası donmuyor efendim, Meksika Körfezi'nden başlayarak Avrupa kıyılarını yalayan Gulf Stream dedikleri akıntı Novaya Zemlya'ya dek bu kıyıları buzdan uzak tutmaktadır, buzdan arındırmaktadır ve bu yolla Rusya'nın kuzey limanları yıl boyu açık kalmaktadır, donma tehlikesi yok. Bu çöl mıntikasının, Grönland'ın biraz güneyinde kalan Tundra bölgesinde baharda son derece cılız bir bitki örtüsü, onun altında da sık muazzam bir orman tabakası var. Orman Çukçi Yarımadası'ndan başlar, Avrupa'nın kuzeybatısına dek sürerdi. Yaklaşık 18. yüzyıla değin bu ormanın varlığından haberdarız. 18. yüzyıldan itibaren Avrupa tarafındaki orman gittikçe seyrelemiştir, azal-

mıştır. Bugün Kuzeybatı Avrupa'daki son kalıntısı Almanya'nın güneybatısındaki Kara Ormanlardır. Bunun dışında Avrupa'da bu ilk orman tabakasından eser kalmamıştır, Rusya'da da yaklaşık olarak şu bölgeye dek uzanmaktadır bu orman, o ormanın altında da Ohotsk Denizi kıyılarından başlayarak Karadeniz'in kuzeyine dek uzanan çok geniş bir bozkır saha var. Bu bozkır sahanın merkezini Kazakistan teşkil eder. Onun altında da çöl ve yeryüzünün eşsiz dağları, en yüksek dağ silsileleri ve çok yüksek yaylalar var. Tibet yaylasının irtifası yaklaşık 6000 metredir. Onun yanında da Afganistan'ın yaylaları İran'a doğru uzanmakta, son yüksek yayla Orta Anadolu yaylasıdır. Bu coğrafya yaklaşık Doğu Asya'dan eski Yugoslavya'nın orta kesimlerine dek uzanmaktadır. Çok belirgin özgün bir coğrafya ve bu coğrafyanın insanları benzeşiyorlar. Orta Avrupa'ya bu hattı taşıyan Osmanlı olmuştur. Benim yaşıma yakın olanlar ancak hatırlar, Yugoslavya'nın Sırbistan'la Slovenya arasındaki sınırı doğuyla batının sınırındadır. Slovenya'ya dek Osmanlı hakimiyetini görüyoruz ve biz ne kadar takla atarsak atalım doğuluyuz ve götürdüğümüz kültür malzemesi, kültür serveti doğulu olmuştur. Slovenya'ya dek Osmanlı hakimiyetini görüyoruz. Slovenya'dan itibaren, Alman etkisini görüyoruz. Almanya, Avusturya aynı şey, yani ondan sonra Avrupa başlıyor; manzarasıyla, insanların tipiyle, yaşayışlarıyla, her şeyleriyle apayrı, bambaşka bir dünya başlamaktaydı. Şimdi tabii ki geçmiş olabilir. Zaten dünya Doksanların başlarından bu yana tanınmayacak bir hâle girmiştir. Sadece bu coğrafya değil, bütün dünyada küreselleşme dediğimiz hadise damgasını her yere basmaktadır. Günümüzde Stockholm'den Singapur'a kadar gidin, üç aşağı beş yukarı aynı manzaralarla karşılaşılırsunuz. Uzun süre farklı bir manzara sunan İstanbul da bu rezil şehirler silsilesine katılmaya başlamıştır. Gökdelenleri, çok özlediğimiz çirkin yapılaşmayı öncelikle arkası olmayan, gerisi olmayan tarihten kopmuş şehirlerde görüyorum. Pekin de böyledir, gökdelenlerle donanmaya başlamıştır. Geleneksel Çin mimarisi yerini bunlara terk etmeye başlamıştır. Buraya bence en uymayan, en muhafazakâr kalan şehirler Londra, Stockholm, Oslo, Kopenhag gibi kuzey şehirleridir. Almanya'yı zaten katamayız bunun içine,

çünkü Almanya baştan ayağa yerle bir edilmişti ve her şeyi Amerika'ya göre inşa etmeye başlamıştı.

Çin medeniyetinden bahsediyorduk, niye buralara girdik? Bu coğrafyayı anlatmak için... Çin medeniyetinin etki alanı İç Asya'dır. Dillere pelesenk olan acayip rezil bir deyim var: Yakın Doğu, Orta Doğu, Uzak Doğu. Bu bize göre değil, bu deyimlendirmeler Londra'ya göre. Orası da Londra'ya göre tabiatıyla Uzak Doğu. Biz üstünde yaşadığımız şu coğrafyaya nasıl Yakın Doğu yahut Orta Doğu diyebiliriz? Saçma bir şey değil mi? Olsa olsa burası biraz önce andığım gibi Batı Asya'dır, biz Batı Asya'dayız, kendimize göre Orta Doğu'da değiliz. Bizim açımızdan bu bölge Uzak Asya mıdır bilmiyorum, Nâzım Hikmet'in o güzel şiirindeki gibi *"Dört nal gelip Uzak Asya'dan, Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan"* dersiniz evet, olabilir. Çünkü Uzak Asya hakikaten Türklerin çıkış yeri ve burası bugünkü yaşadığımız yöreye bayağı da uzaktır. Çok ilgi çekici, Çin medeniyetinin etki alanı İç Asya'nın güney bölgelerine dek uzanmaktadır. Doğu'yu çok etkilemiştir. Çin'in güneydoğusunu nispeten daha az bir biçimde etkilemiştir.

Gelelim İç Asya'ya ve oradaki Çin etkisinin derecesine; burada kendimizden bahsedeceğiz. İç Asya doğuyla batı arasında, çok sevdiğimiz bir deyişle, köprü konumundadır. Kesintisiz bir geçiş vardır. Burada doğal engel ve engebe yoktur. Yani tabanınıza güveniyorsanız Orta Avrupa'dan çıkıp yürüye yürüye Ohotsk Denizinin kıyılarına varabilirsiniz. Sizi fazlaca engelleyecek hiçbir şey yok. Ural Dağları zaten yüksek değildir, en yüksek yerleri belki 1000 küsur metre ve arada geçitler var. Ormana girmediğiniz takdirde, ormanla bozkırın sınırından rahatça yürüebilirsiniz. Artık kaç yıl sürer, onu bilmiyorum. Tahminime göre 7-8 bin km uzunluğundaki bu yöre Avrasya'nın merkezi, kalbi konumundadır. Çin'in kuzeyinde kalan bu yörede konargöçer boyları görüyoruz. Konargöçer kavimler bu yörede yaşamışlardır. Bunlar çok çeşitlidirler. Şu veya bu kavmin, şu veya bu boyun tekelinde değildir. Bu civarda ve tabii İran'da ve Hindistan'da Hint-Avrupalı Arî boyları vardır, Moğol ırkıdan gelen boylar vardır, bir de arîlerle Moğolilerin karışımından ortaya çıkmış Turaniler vardır.

Türkler Turani ırkıdan gelen bir boydur. Mütecanis bir kavim değildir, karışıktır ama önemli ölçüde Turani'dir. 3. Binin sonu, 2. Binin başlarında yine son derece önemli bir kavimler göçüne sahne oluyor Avrasya, batıdan doğuya Arifler yahut Hint-Avrupalılar hareket etmektedirler. Kuzeydoğuda, ormanlarda ve deniz kıyısında yaşayan *Xiongnu* büyük ihtimalle Çince Hiung-nu/Hun demek. Ben Çinceyi bir türlü beceremiyorum. Onların çok farklı müzikli bir telaffuzu var, bizim dilimiz de küt olmasından ötürü benim dilim dönmüyor öyle müzikli dillere, böyle yuvarlanarak yürüyor. İngiltere İngilizcesi bilenlerimiz varsa aramızda onlar bunu daha iyi becerebilirler. İngilizce de çünkü böyle müzikli bir dildir. Bunlar Ohotsk Denzinin kıyılarından içeri doğru, İç Asya'ya doğru hareketleniyorlar. Zaten önceleri de konargöçerler, yerleşik değildiler. Konargöçerlik efendim, ikiye ayrılır: Kısa yol konargöçer, uzun yol konargöçer. Kısa yol konargöçer mevsimlik göçtür. Çok yakın dönemlere değin Türkiye'de, ülkemizde de kısa yol göçerlik bulunuyordu. Kendim gördüm ve yaşadım aralarında, Güneydoğu, Güneybatı Anadolu'da Türkmenlerin bir kısmı, Yörük adı verilen bir Türkmen kolu mevsim içinde göçer-diler. Kışın ovaya inerler, yazın mart ortalarında yaylaya çıkmaya başlarlar. Mevsimine göre yer değiştiriyor bu insanlar, buna kısa yol denir. Hayvancılıkla geçinirler. Hayvanları besleyebilecekleri, otatabilecekleri yörelere intikal ederler ve çoğunlukla çadırda otururlar. Oturdukları yerler, konutları çadırıdır. Bizimkiler kıl çadırda -keçi kılından- otururlardı. Bütün Türk boyları benzer bir yaşama tarzına sahiptiler. Yani bizim burada Yörükleri gözlemlediğimiz takdirde Kazakların, Kırgızların, Altayların da yaşama tarzını gözlemlemiş olursunuz. Çadırların şekli biraz farklı olarak genellikle kubbe biçimindedir ve bana kalırsa bizim cami mimarimizdeki kubbe Bizans'tan değil, eski Türk konut tipi olan çadırdan gelmektedir. Özellikle Koca Sinan'ın mimarisinin... Mimarlık tarihi konusunda bir şey diyemem, cahilim ama kendi gözlemlerimden hareketle bu kadarını sanıyorum söyleyebilirim. Sinan Kayseriliydi, yanlış hatırlamıyorsam Ağırnas köyündendi. Ermeni asıllı olduğu iddiası vardır. Ben o kanıda değilim. Oğuzlardan çok önce Anadolu'ya bir başka Türk boyu olan

Peçenekler gelmişlerdir. Kumanlar ve Peçenekler batıya hareket eder, MS 1. yüzyılda Karadeniz'in kuzeyine intikal ederler. Bulgarlar da bunlardandır, Bizanslıların avucuna düşerler. Bizans, yani Doğu Roma Ortodokstur. Bunlardan Kumanlar Katolikliğe geçerler, Katolik Hıristiyanlığına ait çok ünlü Türkçe yazılmış eserleri vardır. *Codex Cumanicus* adını taşıyan bu eserleri Katolikliğin ana hatlarını çizer. Peçeneklerse -Bulgarlar da öyle- Ortodoks olurlar ve Doğu Roma -isterseniz Bizans diyelim-onların bir kısmını Anadolu'ya taşır ve Karaman dediğimiz yöreye yerleştirir. Bir kısım Peçenek de Akdeniz'i aşar, Mısır'a intikal eder. O Akdeniz'i aşıp Mısır'a intikal etmiş olan Peçenekler daha sonra Müslüman olup Fatımi Devletini yıkarlar ve yerine Kölemen Devletini -Arapçasıyla Memluk- kurarlar. Çünkü Türkler asker olmaktan gayri bir işe yaramıyorlar. Her gittikleri yerlerde devletler bunlara el koyar, asker kırlarlar, asker köle olurlar. Becerileriyle yükselirler, kumandan olurlar ve kumandan olununca da biliyorsunuz darbe yapıp başa geçilir. Onun için ben de çok hayıflanıyorum, keşke ben de askeri okula gitseydim, aramızda sır olsun bu, herhâlde darbe yapıp başa geçerdim. Her neyse şakası bir tarafa Peçeneklerin dediğim gibi bir kısmı Mısır'da zamanla Kölemen Devletini kuruyorlar, öbürleri Karaman'a yerleştirilip Hıristiyanlaştırılır. İncilleri Rum harfleriyle Türkçedir ve Cumhuriyet kurulduktan sonra yapılan korkunç işlemlerden biri bu adamlar Rumdur diye alınıp Yunanistan'a atılır. Ağlaya ağlaya, dövüle dövüle gönderilirler. Yunanistan'da yapmadıklarını bırakmamışlar bu Karamanlılara. İşte kanaatimce Mimar Sinan da bu Karamanlılardan biridir. Hıristiyan olmasından ötürü devşirilmiştir. Özellikle Anadolu'daki devşirmeler zorla değil, ailenin kendisi veriyor. Nasıl ki bugün çocuklarımızı paralı okullara veriyoruz, İngiliz, Amerikan, Fransız, vs. okullarına veriyorsak, işte o günlerde de aileler Balkanlar'da olsun, Anadolu'da olsun çocuğum adam olsun diye Osmanlı'ya veriyorlardı ve orada yükseliyordu, başbakanlığa kadar geliyorlardı. Birçok veziriazam devşirmelerden çıkmıştır.

Niye batıya doğru kayıyorlar, bir de ona bakalım. Yani bu mevsimlik göçerliğin dışında bir de uzun yol göçerliği var. Türk-

ler tarihte uzun yol göçerliği şampiyonudurlar. Fetih amacıyla çıkılan sefer değil, uzun yol göç; yerinizden memnun değilsiniz, yeni bir yurt aramak peşindediniz. Büyük ihtimalle Buzul Çağlarından biri olan 3. Binde küçük Buzul Çağı bitiyor ve daha sıcak bir dönem başlıyor. Bu sıcak dönemin başlamasıyla birlikte ot varlığı çoğalıyor. Hiung-nu Çinceye kuzeyli köle demektir, hakaretimiz bir laftır. "Hun" Huncada -Hun dili ön Türkçedir, proto-Türk dili olduğu söyleniyor- insan demektir. Bu çok genel ve geniş bir sahada boylar kendi içlerine kapalıydılar. Aynı soydan gelen kandaş insanlar bir boy teşkil etmektedir. Bu boyların daha ufak parçaları obadır. Onların da ufak parçası otağdır. Akrabayı taallukat, akraba ve nihayet aile, aynı soydan gelen insanların oluşturdukları topluluklardır. Bu çok uzun sürmüş bir gelenektir. Yer yer günümüze değin sürmüş bir gelenektir. Hatta soydaşlık o kadar etkili olmuştur ki 20. yüzyılda bir felsefe sistematığı, ideoloji dediğimiz nasyonal sosyalizm, çok eski kandaşlık fikri üzerine inşa edilmiş bir felsefe sistemidir.

En eski dini itikatlardan biri Şamanlıktır; Türklere mahsus değil, çok yaygındır, her yerde vardır. Türkçesi *Kam*, Şaman Moğolcadır. Nedir Kam yahut Şaman? Benim beden yapım biricik gerçekliğimdir ve gördüğüm, tuttuğum bu bedenimin arkasında bedenimi tutan, destekleyen görünmez bir güç olan *ruh* vardır. Ruh, görünmez güçtür ve öteden beri bir fikir olarak her zaman vardır insanda. Ölüm insan için dehşet vericidir; çünkü hakkında hiçbir şey bilmediğimiz bir olaydır. Bilgimiz sıfırdır ölüm hakkında, bilmediklerimize inanırız. Hz. Peygamber'in harikulade bir belirlemesi vardır: "*Gördüklerime inanırım, görmediklerimi Allah'a havale ederim.*" Bu lafı bilgi felsefesine çevirirsek "*gördüklerimi bilirim, görmediklerime inanırım*" manasına geliyor. Görmediğimiz, duyumlamadığımız ne varsa ruha atfediyoruz. O kadar uzağa gitmeyin, bugün sabahtan akşama eğilip kalktığımız, secde ettiğimiz tıbbı bakmak yeterli. Hafiften bir yerimiz ağrıdığına rahibe koşar gibi hekime gidiyoruz, bakıyor, işin içinden çıkamadığında "*Efendim, bu psişik bir olaydır*" diyor. Psişik bir çöp kutusu gibidir. Ne bilmiyorsak oraya atıyoruz. İşte o ruh. Ölümü insanlar ruhla kapatmaya çalışmışlardır. Bu bedenin

ortadan kalktığını görüyorlar çünkü, nalları dikti bitti, gömüyor, yakıyor, vs. Geriye bir şey kalsın istiyor. Otuz-kırk yılda değer mi bunca acıya, ıstıraba? O yaşamaya devam ediyor diye ona inanıyor insan. Tabii eskiden otuz-kırk yıldır, şimdi yüz-yüz elli yıla çıktı çok şükür ömürler ama yine de en sonunda bitiyor. Ne kalıyor? Ruh kalıyor. O ruhun tıpkı kan gibi atadan evlada intikal ettiğine inanıyordu. Henüz ahiret inancı yoktu. O ruh sürekliliğe yaşayan nesillerde devam etmekteydi. Tarihi değerlendirdiğimizde bu noktaya çok dikkat etmemiz lazım. Ben bizzat Yeni Gine'de gördüm; ölen kişinin bir tarafını pişiriyorlar ve yiyorlar. Böylelikle onun ruhu yaşayanlara geçiyor.

Şamanlık çok gerilerde ilkel kalmış bir şey değil, yaşayan büyük medeniyetlerde de bugün var. Çinlilerde ataya ihanet çok önemli bir yer tutar. Ölenin cesedini yakıyorlar, külünü evlerinde kavanozda saklıyorlar ve zaman zaman karşısına geçip ibadet ediyorlar, saygı gösteriyorlar diyelim. Bunlar Taocu olabilir, Zen Budacı olabilir, vs. hepsinde bu ortak bir yandır. Budist mabedine gidiyorlar, orada ölene para yatırıyorlar. O nerede yeniden can bulmuşsa ihtiyaç duyacaktır, parayı kullanacaktır yahut yiyecek bırakıyorlar. Mesela, Meksika'da da gördüm bunu, ölüm gününde mezarlara gidiliyor, mezarın başına türlü çeşitli yiyecekler bırakıyorlar. Ruh gelip onları tüketecek. Tüketiliyor da zaten ama ruh gelip tüketmiyor tabii, yabancı hayvanlar geliyor yiyor onları ve bunu ruhun tükettiğine inanıyordu.

Şimdi, buzul çağlardan dolayı daha ılık iklimlere göçen hayvanların, öncelikle de geyiklerin peşinden gidiyorlar ama bir olay daha var. Boylar dinlerine göre iki çeşit evliliğe taliptirler: Topluluk içi evlilik, topluluk dışı evlilik. Buna antropolojide *egzogami*, *endogami* adı veriliyor. İç evlilik, aşağı yukarı akraba evliliği dediğimiz olay. İç evliliğin yasak olduğu boylar dışarı çıkmak mecburiyetindedirler, dışarıdan kız alırlar. Bir ihtimal Hunlar ama onların hâlefi durumunda olan Türkler kesin ve kesin olarak dış evliliğe bağlıydılar, dışarıdan evlenmek zorundaydılar. Bozkurdun soyundan geldiklerine inanıyordu ve içeriden evlendikleri takdirde kardeş evliliği sayılıyordu. Sadece bu Ya-

hudulikten, Müslümanlıktan ortaya çıkan bir olay değil, birkaç istisnaya birlikte bütün toplumlarda kardeş evliliği yasaktır. Çok az istisnası var, mesela, Mısır'da Firavun ailesi kardeş evliliğine bağlıydı. Bu sayılıdır, parmakla sayabilirsiniz tarihte, hep yasak edilmiştir. Çünkü din insanın yaşamasıyla iç içedir. Biyolojimizin izin vermediğine din de izin vermez, özellikle de İslam, son derece biyolojik bir olay. Genetik anlamda en zararlı şey biraz önce söylediğim, artık tekrarlamak istemiyorum bana çok aykırı gelen bir laf o çeşit evlilikler. Buna Frenkçede *incest* demişlerdir. Obanın içinden evlenmeyi bu kadim dönemdeki Türkler ensest gibi görmüşler, telakki etmişlerdir. İyilikle alamadıklarında zorla toplamışlar hanımları, kaçırmışlar ve bu çok köklü bir gelenek hâline gelmiştir. Dil bir kültürün birinci derecede aynasıdır. Bu sebeple de zaten kelime katlinden nefret ederim. Kelimeyi öldürdünüz mü o kültür dalını yok ediyorsunuz. Onunla bütün bir geleneği ortadan kaldırılıyorsunuz. Söz kökleri olağanüstü derecede önemlidir kültür tarihi bakımından, bunun bir örneği "*gelin*"dir. Gelmekten çıkar, dışarıdan gelen, hep dışarıdan almıştır. En yakın ve güzel örneklerinden biri Osmanlı hanedanıdır. Birkaç istisna dışında kadın tarafı hep Türk olmayandır. O istisnalarda da aynı obadan evlenilmiyor, yine farklı obalardan evleniliyor ama Türktür. Onun dışında hemen hemen otuz altı padişah var, otuz altının aşağı yukarı otuz dördünün annesi Türk değildir. Orada da seçilir. Rakip olabilecek kavimlerden gelin alınmaz. Çok istisnai durumlar vardır. Bir tek galiba II. Mahmud'un annesi Fransızdır, başka böyle güçlü kavimlerden gelin alınmamıştır. Acem, Arap, Rus, Ukraynalı, Polonyalı, öncelikle de Çerkes gibi tehlikeye teşkil etmeyecek kavimlerden alınır. Evlenen erkek güveydir, damat Farsçadır. Güvey nereden geliyor? Güvenmekten geliyor, güvenilen, dayanılan, dışarıdan getirilen kadının dayanacağı, güvенеceği, sırtını dayayacağı kocasıdır. Bu kelimelerde böyle bir anlayışın yansıması mevcut.

Hiung-nular güneybatıya doğru kayıyor. Bu olağanüstü gölün, Baykal Gölü'nün derinliği yer yer 1000 metreyi aşar. Bunun kuzeyinde ve batı kıyılarında Arîlerle karşılaşılıyorlar. İlk büyük ihtimalle dövüşüyorlar, ondan sonra da sevişiyorlar ve bu seviş-

menin sonunda biraz önce bahsettiğim Turani ırk ortaya çıkıyor. Bu hikâyeyi Çinlilerden öğreniyoruz, onlar bize bunları naklediyorlar. Çinlilerin tuttuğu kayıtlar, öncelikle de büyük Çin tarihçisi Sima Tsyen'in kayıtlarından öğreniyoruz. Ayrıca bunları bize kazandıran Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde ders veren Alman tarihçi Eberhard olmuştur. Eseri: *Çin'in Şimal Komşuları*. Eberhard çok önemli bir kişidir. Çin kayıtlarını öncelikle Almancaya tercüme ettiler. Doğrudan resmi hocam olmadı ama ben onu hep hocam olarak görürüm, son zamanlarda tanıma şerefine nail oldum İbrahim Kafesoğlu (Allah rahmet eylesin) bana onların Almanca tercümelerini lütfetmişti. Çok çok yararlandığım kaynaklardır bunlar, size bunları aktarıyorum. Bu birleşmelerin, evlenmelerin sonucunda -Çinlilere göre- ortanın üstünde uzunca boylu ince endamli, yer yer sarışın, kızıl saçlı, mavi yahut yeşil gözlü, badem gözlü tip ortaya çıkar. Moğoli ırk çekik gözlüdür, Turanilerde badem göz vardır. Elmacık kemiği çıkıktır. Kafatası Moğolilerde yuvarlaktır. Beşer biliminde buna brakisefal denilir. Turanilerde ve Arilerde biraz daha uzundur. Dolikosefal derler buna, hatta Türk olmayan iç Asya kavimlerinde de bu tiplerle karşılaşıldığı söylenilir. Yahudi asıllı, büyük bir Fars tarihçisi Raşidüddin'in söylediğine kulak verirsek Cengiz Han da boylu poslu, sarışın, yeşil gözlü bir zatımuhteremmiş. Kendisi görmüyor ama işitmiş, haber almış Raşidüddin. Hiung-nular ikiye ayrılıyor: Turanileşenler, Moğoli kalanlar. Bu Turanileşenlerden ortaya çıkan bir boy Türklerdir. Türük adındadır bunlar, Türük çok ilgi çekici, Macarcada da Türke Török derler. Türkler birkaç boya ayrılıyor: Kırgızlar, Oğuzlar, Peçenekler ve Bulgarlar, vs. Bugünkü Bulgarlarla karıştırmayın, bunların addan başka hiç alakası yok. Hiung-nular aşağı yukarı MÖ 3. yüzyılda devlet kuruyorlar, devletleşiyorlar. Bu çok ilgi çekici bir olay. Şimdi, Hiung-nuları, Türkleri bir yana bırakalım, şimdi devlet felsefesini deşelim.

Bizi çok yakından ilgilendiren bir olaydır: devlet nedir, nasıl devlet olunur? Daha önce bahsettim sanıyorum, devlet 4. Binin sonlarında, 3. Binin başlarında yeryüzünün üç noktasında vücut bulmuştur: Sümer Devleti Şattülarap'la Zağros Dağları arasında, Mohenjo-daro Devleti İndus Irmağının denize döküldüğü yere

yakın ortaya çıkıyor ve nihayet Sarı Irmak'ın denize döküldüğü bölgede de Çin'in kurulduğunu görüyoruz. Aşağı yukarı aynı dönemlerde bir dördüncü devlet de bugünkü Kamboçya'nın batısında Tayland-Kamboçya arasında ortaya çıkıyor. Bugün son derece turistik bir yer olmuştur, çok büyük bir harabeler vardır. Daha sonra Budacıların önemli bir merkezi olacaktır orası, orada da bir devletin kurulduğunu görüyoruz. Devlet kısaca insanın en üstün teşkilatlanma örneğidir. Devletin kuruluşuna değin kandaş topluluklar hâlinde yaşanmaktaydı. Bu kandaş topluluklarda örf söz konusudur. Belirlenmiş, tespit edilmiş kurallar yoktur. Gelenek, görenek şeklinde yürür, geleneğe göreneğe aykırı davranırsanız başınıza ne geleceği belli değildir. Cezalandırma ayıplanmadan başlar, topluluktan atılmaya dek gidebilir. Kuralların tespit edilmesi ve kuralların çiğnenmesi sonucunda başa gelecek derdin ne çeşit olduğunu belirleyen düsturlar kanunlardır ve kanunlar devlet çerçevesi içinde ortaya çıkmıştır. Devlete omuz veren, devleti ayakta tutan üç kurum vardır: İktisat, hukuk, siyaset. Devletin oluşmasıyla birlikte işbölümü ve sınıflaşma baş göstermektedir. Devletten önceki topluluklarda sınıf ve cinsiyet ayrımı yoktur. Yine bunu Yörüklerin arasında görüyoruz. Erkek-kadın iş ayrımı yok, neredeyse herkes aynı işi görür. Bir eğilim vardır, kadınlar daha ziyade akşamları keçileri sağıyorlardı ama bu bir kural değildi. Erkekler de pekâlâ sağıyordu ama daha ziyade bunu kadınlar yapıyordu. Erkek yine daha ziyade topluluğu korumakla görevliydi. Fakat kadınlar da benzeri bir iş görüyorlardı.

Devlet kuruyorlar. Devlet yerleşik toplumun işidir. Hareket etme yoktur devlette, belli bir merkezi vardır. Yerleşik hareket eden tek devlet örneği Türklerdir. Buna bir deyim buldum: "*Seyyar devlet*". Seyyar devlet geleneğine bağlıdırlar. Her devletin bir merkezi, başşehri vardır. Türk devletlerinin başşehri hakanın bulunduğu yerdir. Sürekli o yer değiştirdikçe merkez değişir. Bu durum bütün medeniyet değiştirmelerine rağmen tarih boyunca değişmemiştir. Hakanın, hükümdarın otağını çaktığı yer devletin merkezi olmuştur. Bu geleneğin son örneği Kanunî Sultan Süleyman'dır. II. Selim'den bu yana devlet merkezidir, yerleşiktir, artık bir yere oynamamaktadır. Bir IV. Murad istisnadır, o bir daha

sefere çıkıyor ama onu da fazla kaale almaya lüzum yok. Bir daha kesinlikle yerinden oynamıyor devletin başı olan kişi.

Türk Devletinin öbür özelliği silme asker olmalarıdır. Asker olmayla savaşçılık bir ve aynı şey değildir. Bu İç Asya'daki kornargöçer boylar ister Arî, ister Moğoli, ister Turani olsun, bunlar savaşçıdırlar, hep savaşçıydılar. Germenler savaşçıydı, İskitliler savaşçıydı, Moğollar savaşçıydı, Japonlar savaşçıydı. Asker savaşçılığı içerir, mantık terimleriyle söylersek asker kaplan, savaşçılık içlemlerden biridir. Nedir fark? Askerlik savaşçılıkta görmediğimiz bir teşkilatlanmadır. O teşkilatlanma beraberinde sıkı disiplini getirir. Savaşçılık önemli ölçüde başıbozukluktur. Mesela Osmanlı'da Akıncılar başıbozuk adamlardı. Öyle teşkilatlı adamlar değildirler. Oysa ordunun kendisi dehşet derecede disiplinlidir. Zaten asker demek disiplin demektir. Disiplin ne demektir? Aklın hareketlerimize kesin hakimiyeti demektir. Nerede sıkı düzen görürseniz orada aklın kendini gösterdiğini görürsünüz. Sıkı düzen sadece rap rap rap yürümekten, yat-kalk emirlerinden ibaret değildir. Eski emekli askerlere bakın, ayrı bir tiptir onlar, ayakkabısı pasparlaktır. Adam ordudan çıkalı yirmi yıl olmuş mesela, hâlâ üstü başı tertiplidir. Hiçbir aksama yoktur, yaşaması da öyledir. Sabah belli bir saatte uyanır, kalkar, kahvaltısını eder, tıraş olur, giyinir kuşanır, bir yere gideceği yoktur. Pazara gider, alışveriş eder gelir. Belli bir saatte yatar, hayatı belli bir kalıba oturtulmuştur ama kendiliğinden olan bir olaydır. Zorlamayla değil, ben bunu askerde gördüm. Bize dediler ki kapalı yere girdiğinizde kasketlerinizi çıkaracaksınız. Yüzde 99'umuz buna uyamıyordu, bir türlü ayak uyduramıyorduk. Ne cezalar alınırdı. Yatağı böyle yapacaksınız derlerdi, mümkün değil yapamıyorduk. Ben yapıyor muydum? Yapıyordum. Ben hiç ceza almadan Türkiye'nin en disiplinli asker okulu Polatlı'dan çıktım. Çok akıllı olduğumdan değil, öyle alıştırmışım. Alışmış kudurmuştan beter ama akli kullanmak da bir alışma meselesidir. Aklınızı kullanmanız kendiliğinden olan bir olay değildir. Öyle olsaydı mesela, felsefe öğrenimine hacet kalmazdı. Halbuki çok zorlu bir öğretimdir. Aklın kullanılması yollarına yöntem diyoruz ve askerlik buna dayanır. Türk devletleri askeri teşkilatlanma

esas ı ızzerinedir. Burada emir-komuta işliyor ama bu emir-komuta istibdat anlamına gelmiyor. Her zaman için bir danışma mekânizması vardır. Toy dediğimiz bir danışma olayı var; Meclis, toy, Moğolcada kurultaydır. Çin bunun tam tersidir. Çin'de istibdat vardır. Danışma Meclisi, toy yahut kurultay yok. Sima Tsyandan size bunu aktarıyorum, ona dayanarak söylüyorum. Çin'de keskin bir istibdattan söz ediyoruz. Çin medeniyetinin dairesi içinde yer alıyorlardı ama ondan çok saptıkları yerler var. İşte şimdi söyledim, Çinliler sivil bir toplumdur. Asker-sivil ayrımı var. Burada asker-sivil ayrımı yoktur. Çin'de ruhban sınıfı vardır, burada ruhban yoktur. şamanlar var ama şamanlığın ilahi yetkileri, ilahi güçleri yoktur. Ruhban ilahi güç sahibi adamdır. Çin hükümdarı göğün yeryüzündeki yansımasıdır. Türklerde de bu var; tien gök, en üstün ilke demek.

SALONDAN- Hocam, Tanrı'yla bir ilişkisi var mı, Tanrı kelimesiyle bir ilişkisi var mı?

TEOMAN DURALI- Tanrı'nın eski Türkçesi Tengri, Oğuzcada, bizim konuştuğumuz dilde Tanrı olmuştur. Türkçede Cumhuriyet'le birlikte kaybettiğimiz çok güzel seslerden biri *nazal n'*dir. Bunun gibi birçok başka ses iptal edilmiştir, kalın K vardı mesela. Derler ki Kadıköy şivesi alınmıştır ve Kadıköy'deki Nazeninlerin gırtladı tabii bu seslere elverişli olmadığından bunlar iptal edilmiştir. Kalın H vardır, eski Türkçede üstü noktalı H, öz be öz Türkçe olan hanım öyle mesela, hanım öz be öz Türkçedir. O da iptal edildi, Moğolcadan bayan alındı. Nedendir bilmiyorum, bayanın hanımla ilgisi yok, zengin demektir bayan, demek ki hanımlar zengin olmak zorunda. Böyle saçma sapan şeyler var. Her neyse, ruhban ve ruhban olmayan ayrımı olmadığı gibi asker-sivil ayrımı yoktur. Devlet sürekli olarak yer değiştirebiliyor.

Son olarak şunu da belirterek kalanını önümüzdeki derse nakledeyim: Devletin -çok önemli bir nokta- hükümlan olduğu sınırlı topraklara vatan diyoruz. Devletin hükümlan olduğu, hâkim olduğu toprak parçası vatandır. Doğup büyüdüğümüz atalarımızın yaşadığı topraklar yurttur. Yurtla vatan aynı şey değildir. Yurt daha manevi bir topraktır, vatan siyasidir. Diyelim ki Türki-

ye'de doğdunuz büyüdünüz, atanız, büyük atanız, onun atası buranın insanı, yurdunuz burasıdır. Kanada'ya göçtünüz, Kanada vatandaşı oldunuz, vatanınız Kanada'dır ama yurdunuz burasıdır.

İkili bir anlamı da vardır, yurt ve ocak bize mahsus deyimlerdir ve ben bir tek Almandada bunun bir benzerini görüyorum, *heimat* bu tür bir kelimedir.

SALONDAN- Moğollar da yurt diyorlar ama Hocam.

TEOMAN DURALI- İyi bir şey söylediniz, Moğolların yurdu ve vatanı örtüşmüştür, değişmemiştir. Çinlilerin öyledir, Farsların öyledir, birçok milletin böyledir. Türkün yurdu olmamıştır, vatanları olmuştur. Mustafa Kemal'in ünlü bir lafı var. Bunu nasıl görmüş, ben hâlâ çözemedim, anlayamadım: "*Hattı müdafaa yok, sathı müdafaa var. O sathı vatandır.*" Yurt kavrayışı bulunmadığından yer-yurt dediği şeyi bulunduğu yerden ibaret saymıştır. Daha genel bir yurt kavrayışı olmamıştır.

Yurt ile, insan tipi de örtüşüyor. Zatialiniz Bosnalı olmanız hasebiyle mesela, Arı tipiniz var. Öz be öz Türkler ki bayağı da vardır Türkiye'de, bakmayın siz propagandalara Türkiye'de Türk kalmamıştır, hepten karışmıştır. Yok, ben bir antropolog gözüyle baktığım vakit, benim öğrenimlerimden biri antropolojidir, beşer bilimidir, gidip de kan örneği almama gerek yok, yüzlere baktığımda görüyorum. Baskın bir Turani tiplmesi vardır Türkiye'de, başka tipler gayet tabii ki var. Dediğim gibi bu sadece Osmanlı'dan gelen bir olay değil, oldum olası karışmıştır. Buna rağmen o kavmi özellik kendini kaybetmemiş. Mesela, sende var o Turani tip, beyefendide var. Tabii yanılıyor olabilirim, o ayrı bir konu ama ilk bakışta tespit edilebiliyor. Bundan daha önemlisi bu biraz önce saydığım çok baskın özelliklerin devam ettiğini görüyoruz. Hükümdarın ilahi yetkilerle donanmış olma özelliği Osmanlı'nın son padişahı Abdülhamid'e kadar geliyor. *Zillullah* İslami bir şey değildir, hiç alakası yok. Çünkü Müslümanlıkta Allah apayrıdır, yaratık apayrıdır. Arada bir bağ yoktur şahıs anlamında, kişi anlamında, Japonlarda görüyoruz bunu, görüyorduk tabii, artık değil. Bunlar İç Asya'nın Çin'den aldığı özelliklerdir. Aldıkları var, almadıkları var.

Çin medeniyetinin temel gıdası, besini pirinç, Türkler arasında yer etmiş değildir, çünkü Çin surlarının kuzeyi pirinç ekimine elverişli bir yer değil. Sulak sıcak bir arazi değildir. Tarım fazla yer etmemiştir; sebze, yemiş, vs, bahçe tarımı vardır. Yüzde 80 ölçüsünde hayvancılık yapılmış ve et yenmiştir. Et yiyeceklerinin çok büyük bir kısmı İç Asya'dan gelmektedir. Pastırma, sucuk, bastırılmış yoğurt, dondurulmuş yoğurt, vs. Mesela yoğurdu hep başkaları kapmağa çalışır. Bir ara ders verdiğimde Bulgar talebem vardı. *"İşte yoğurt bizden gelme"* dedi. Bulgarca yoğurt ne manaya gelir? Hiçbir manası yok ama Türkçede var, yoğurmak-tan gelir dedim. Aynı şey Yunanistan'dan bir kişi yine bir yemek toplantısında dolma gelmişti. Dôlma, dôlma dedi. Dôlma dôlma değil, o dolmadır dedim. *"Yunanca ne manaya gelir?"* dedim. Manası yok dedi. Var, *"doldurmak"*tan gelir dedim. O anlamda etle beslenme çok esastır. Bu askerlik, devlet kurma konusunda İslam Türklere çok uygun düşmüştür. Her ne kadar günümüzde *"barış dinidir"* gibi palavralar sıkılıyorsa da bir savaş dinidir aynı zamanda, güzelliği de oradadır.

Savaşçı özellik, çok uygun düşmüştür Türklere. Uygurlar, daha önce de Göktürkler Budacılığa geçiyorlardı, Türk tarihinin en büyük devlet adamlarından Tonyukuk hiddet ve şiddetle uyarır: *"Sakın, o bizi miskinliğe götürür, aman ha Budacılığa geçilmesin."* İslam'ın dışında hemen hemen bütün dinleri almışızdır ve o dinleri kabul eden bütün Türk boyları silinmiştir, hiçbirisi ayakta kalmamıştır. Azınlık-çoğunluk meselesi değil, yan gelip yatmaya geldiği anda bitiyor. İyi bir şey mi, kötü bir şey mi bilmiyorum, ben size bir tasvir sunuyorum. Yargısı size düşer.

Efendim, bu konuyla ilgili kalan birkaç unsur daha var, onları artık bundan sonraki dersimize saklayalım ve daha sonra da Hint medeniyetine kısaca bakalım. Hint medeniyeti mart, nisan doludur sanıyorum. Mayısı açıkta bıraktığımız neler varsa onları ele alıp bitirmeye gayret ederiz.

SALONDAN- Eflatun *"ben felsefe yapmadım"* diyor. Onu başka bir şekilde mi tanımlamalıyız?

TEOMAN DURALI- Eflatun Batı medeniyetleri camiasının su-

başdır, en önemli adamıdır. İki ana yolun, güzergahın çıkışıdır: Tasavvuf ve felsefe-bilim. Tasavvuf dini hayatın en üst zirvesidir ve felsefe-bilimin zıddıdır. Tasavvuf duyguya dayanır, din bir duygu işidir. Onun için tasavvufun merkezi olarak gönlü alırız. Felsefe-bilim safi akıldır, aklın dışında hiçbir şeyi alamayız. Bu yaşatır, yaşamanızı belirler, yaşamamıza yol verir. Aklın burada yeri yok demiyorum, duygular hakimdir, akıl duygulara şekil verir. Buna Türkçede makullük diyoruz. Felsefe-bilimde salt akıl hakimdir, buna aklilik, Frenkçede rasyonalite denilir. Eflatun'un gönlü tasavvuftadır. Peki, felsefe-bilimi niye deşiyor? Bir ihtiyaç sonucu, âdeta tasavvuftan tamamıyla farklı ne var sorusunun cevabını getirmeye çalışıyor. Tasavvufa göre yaşayacağımızı söylüyor, Felsefe-bilime göre değil ve çok garip işler yapıyor Eflatun, çok tanrılı dinin tümüyle hâkim olduğu bir dünyada sadece Tek Tanrıdan, vahdetten bahsetmiyor, Tanrı'nın bizim çok yakından tanıdığımız sıfatlarından bahsediyor. Son eseri *Kanunlar*'da şöyle bir söyleşi geçer: Artık Sokrates yoktur orada, onu konuşturmuyor. Atinalı bir başkasına diyor ki: "*Rahman ve Rahim olmayan Tanrı'dan bahsedeni ne yapalım?*" Öbürü de cevap veriyor: "*İdam edelim*" diyor. "*Kaç kere idam edelim?*" diyor. Bir süre bunun tartışmasını yapıyorlar iki kere mi, üç kere mi, nasıl idam ediyorsa iki-üç kere. Son derece akli bir mecrada götürdüğü felsefi söyleşilerinden dine geldiğimizde birdenbire başkalaşılıyor. Beklenmedik bir sertliğe bürünüyor. Bu yüzden yüzeysel adamlar "*faşizmin kurucusu*" deyip dururlar Eflatun'a, özel mülkiyeti idareci sınıftan yasakladığından ötürü de komünist diyenler var. Yani yönetici sınıfın kesinlikle mülkü, bırakın mülkü, malı olmaz. Üstündeki elbisesinin dışında hiçbir şey ona ait değildir. Bir başka kesim daha vardır malsız-mülsüz, onlar da askerlerdir. Burada bahsetmedik, belki gelecek derste biraz değiniriz. Bizim yeniçeriler âdeta Eflatun'un devletinde tasarladığı askerin izdüşümüdür. Kimse bugüne değin bizde bunu araştırmamıştır. Bu öyle gelişigüzel köle asker manasına gelmez. İslam tarihinde *gulam* denilen tip değildir bizim yeniçeri, bambaşka bir yapısı vardır. Tamamıyla Eflatunîdir, Platoniktir ama hiçbir Osmanlı kaydında, belgesinde, kaynağında Eflatun'dan bu anlamda söz edilmez. En çok nerede bahsedil-

lir? Farabî'nin peygamber olarak görmesinde ama Eflatun kendisi dehasıyla öngörmüştür ve kesinlikle peygamber olmadığını söyler. Onu da başka bir gün ele alırız, bunun şimdi ayrıntısına girmeyeyim. Peygamberlikle alakasının olmadığını bize bildirir. Araştırmacı tarihçilerimiz varsa yemesinler içmesinler, Yeniçerilikle Eflatun'un devleti arasında bağlantı kursunlar. Hiçbir belge-miz yok, hiçbir şey bundan bahsetmiyor. Yeniçeri teşkilatı olağanüstü bir teşkilattır. Her defasında yeniden şaşıyorum ben oraya göz attığımda, hayretler içinde kalıyorum. Osmanlı'nın sadece yeniçerisi yok, biraz önce bahsettiğim Akıncılar çok ilgi çekicidir. Size burada bir şey daha söyleyeyim, büyük ihtimalle Almanlar bunu taklit ettiler. Schutzstaffel SS Akıncıları çok andırmaktadır. Tabii Osmanlı'nın asla bir ırkçılığı yok, bırakın ırkçılığı ırk kavrayışı yok, kavmiyet yok. Öyle bir anlayış yok, o çok yenidir. Yani 1910'larda ortaya çıkmış bir şeydir o kavmiyet; biraz önce dediğim gibi, uzun yol göçlerde, yerleştikleri yerden ayrılmıyorlar, orayı yurt tutuyorlar, yurt ediniyorlar ve yurt edindikleri her yerde Türk olmayanlar Türkiye diyor. Yunanlılarla başlar, Yunanlılar *Tourkia*, Latince *Turchia* diyorlar, Arapçaya *Türkiye* diye geçiyor. Farslar *Türkistan* diyorlar. Kölemenlerin idare ettiği Mısır'a Türkiye denilmiştir. Babür'ün idare ettiği Hindistan'a bir zamanlar Türkiye denilmiştir. İrani bir coğrafya olan Orta Asya'ya 9. yüzyıldan itibaren *Türkistan* denilmiştir ve nihayet buraya da Türkiye denilmiştir.

SALONDAN- Hocam, benim gördüğüm kadarıyla Sokrates iki çeşit okumayla geliyor bize: Yanılmıyorsam Bertrand Russell onu felsefeyi bitiren adam olarak görür. Öbür tarzda da belki biraz dindarlar onu çok büyük bir adam olarak görür. Hatta Antik Çağ felsefesini de Sokrat'tan önce ve Sokrat'tan sonra olarak ayırıyorlar. Buna düz bir şekilde yaklaştığımızda Sokrat Nietzsche ve Russell gibi felsefeyi bitiren biri olarak mı, yoksa çığır açmış bir adam olarak mı görülür?

TEOMAN DURALI- Felsefenin annesi bilgeliktir. *Filosofía* hikmeti sevme manasına geliyor. Eflatun *hikmeti* Tanrı'yı sevmek (*theófilía*) manasında alıyor. Eflatun *filosofía* ve *theófilía'yı*

birleştiriyor ve bu dünyevi bilgelik anlamını aşıyor, ilahilik işin içine giriyor. Eflatun'un talebesi Aristoteles tamamıyla dinden koparır. Dine düşman, dine karşı değil, dinden bağımsız bir olay hâline getiriyor. Seküler, dünyevi, akla dayalı bir olay olarak ele alıyor. Sokrates'in ne dediğini bilmiyoruz, çünkü yazılı hiçbir Şey yok. Sokrates adına ne deniliyorsa, Eflatun'da çıkmış. Eflatun kendi ağzıyla konuşmuyor, hep Sokrates'in, hocasının, ustasının ağzından konuşuyor. Bu da işte tasavvufi bir gelenektir, mistik bir olaydır. İşlam'daki mistikliğe tasavvuf diyoruz. Benliği ortaya ıkarmayacaksın. Zaten Eflatun, bütün eserlerimi yakın diye vasiyet ediyor. Allah'tan yakmıyorlar, tam tersi oluyor ilahi bir tecelli herhâlde, hiçbir eseri kaybolmuyor, hepsi elimizde bugün, birkaç mektubu dışında tüm o mektuplar tabii gittikleri kişilerin elinde kalmış, onlar da kayboluyorlar. Talebelerin tuttuğu notlar ayrı, kendi kaleminden çıkan bütün eserleri elimizde olduğu gibi. Bir tek Őiirlerini kendisi yakıyor, onları bırakmıyor, vasiyet etmiyor, kendisi ömrünün sonlarında yakıyor onları, çünkü -çok tuhaf bir Şey- Şiire ve askeri olmayan bütün musikilere karşı. Felsefi anlayışının merkezinde siyaset, devlet idaresi var; o bakımdan felsefe, yani metafizikle uğraşıyorum demek istiyor. Metafiziğin ayırt edilmesi, Aristoteles'le başlıyor; gerçi Eflatun temelleri verir. Bildiğimiz, tanıdığımız ne varsa Batı medeniyetleri camiasında -İşlam da bunun bir parçasıdır- hepsi Eflatun'un başından çıkıyor.

SALONDAN- Eflatun'da metafizik yok mu?

TEOMAN DURALI- Eflatun'da var, Eflatun'da her Şey var ama sistemleştirmiyor. Binayı çatısıyla, duvarlarıyla, her Şeyiyle ortaya koyan Aristoteles'tir. Bu sebeple mutasavvıflar, mistikler hiç sevmezler Aristoteles'i, Eflatuncudurlar. İşlam düşüncesi başlangıçta Aristocudur, Gazzâlî'den Eflatunculuğa döner. Avrupa'daki düşünce geleneğinin başında Eflatun vardır. 11. yüzyıldan itibaren Eflatun terk ediliyor, Aristoculuğa geçiliyor ve kilise Aristonn üzerine bina ediliyor. Kilisenin (Vatikan'ı kastediyorum) stnde en etkin olan kişilerden biri Gazzâlî'dir. Vatikan'ın nefret ettiği adam İbn Rüşd'dr. Avrupa'nın ruhban olmayan kesimi, yani laik

kesimi Rüşdçüdür ve Gazzâlî'den nefret eder. Gazzâlî'nin eserlerini Vatikan Latinceye tercüme eder, bir yerde hile yapar. Nerede Allah'ın sıfatlarından bahsediyorsa, tercümelerinde vasıf hâline getirirler. Sıfatla vasıf ilahiyat bakımından çok tartışılmıştır. Hıristiyanlıkta Tanrı'nın vasıfları vardır, bizde yoktur. Rahim oluşu, Rab oluşu, Gafur oluşu, vs. hep onun sıfatlarıdır. Vasıf dediği, siyasi kavramla, özerk gibi bir şey oluyor. Yani neredeyse ayrı bir varlık, çünkü orada ata, oğul, Rûhulkudüs var. Sıfat üstünüzdeki elbise gibidir, teninizin rengi gibidir. Güneşe çıkarsınız, kararsınız. Kış gelir, açılırsınız. Vasıf değişmez, vasıf aynıdır.

SALONDAN- Vasıflar kendi başına Tanrı gibi midir?

TEOMAN DURALI- Değildir diyorlar ama öyledir bana kalırsa ve o tarafıyla zaten Hıristiyanlık Yahudiliği inkâr etmiştir. Çünkü Hıristiyanlığı inşa eden adam Hz. İsa değil, Pavlus'la Petrus'tur ve bunlar da Romalıdırlar. O anlayışa uygun yapmışlardır. Hz. İsa'dan pek az bir şey kalmıştır. İncil'de birtakım düsturları var ama Hıristiyanlık geneliyle Petrus ve Pavlus'un inşasıdır.

Efendim, çok sağ olun, teşekkür ederim, eksik olmayın.

İslam Öncesi Türk Kültürü

TEOMAN DURALI- Bütün araştırmalarda, çalışmalarda Türklerin Hunlara dayandığı görüşü ağır basmaktadır. Bu tabii kesin bir şey değil, çünkü tarihten bahsettiğimizde kesinlemelerde bulunmamız imkânsızdır. Kesinlemeyi olsa olsa klasik fizikte görüyoruz. Vuku bulan bir olayı alıp tekrarlayabiliyorsunuz. Geçmişte olup bitmiş bir olayın tekrarı mümkün değil, orada ancak tarihi devirlere giriyorsa, metinlere, yazılı kalıntılara bakmak mümkün. Yazılı belge yoksa işimiz yaş, orada ancak kazılarla, arkeolojik araştırmalarla bir yerlere varmak tam mümkün olmasa bile aşağı yukarı mümkün oluyor. Türklerin en eski belgeleri, ünlü Orhun ve Yenisey Yazıtları MS 8. yüzyıla tarihlenmektedir. Bundan önce büyük ölçüde Çin kaynaklarına muhtacız. Çinliler aşağı yukarı MÖ 5. yüzyıldan beri yazıyorlar. Çok eskiye dayanan yazıları var ve bugün yaşayan en eski devlettir. Bir canlı fosil gibi görebilirsiniz. 4000 yıllık bir geçmişleri var devlet olarak, yerlerinden oynamamışlardır. Onların zıttı Türklerdir. Türkler en oynak toplum olmuştur. Hiçbir zaman yerlerinde duramamışlar, sürekli hareket hâlinde olmuşlardır. Bunun sebeplerinden bahsetmiş olmalıyım. Üç etkenden söz edebiliriz: Birincisi, iklim şartları; yaşadıkları bölgelerde meydana gelen aşırı iklim değişimleri onları yerlerinden ediyor. İkincisi, yaşama tarzları; göçer ve avcı topluluklar hâlinde yaşıyorlar. Yaklaşık MÖ 4. yüzyıldan itibaren büyük çapta hayvancılıkla uğraşmışlardır. Onların bu hayat tarzı, bu yaşayışı hayrete mucip, o günden aşağı yukarı düne kadar devam etmiştir. Ben tanık oldum, Yörüklerin arasında bulundum. Metinlerde gördüğüm birçok şeyi maalesef ben okumadan önce tecrübe ettim. İsim sonradan gelsin misali, sonradan okuyunca yaşadıklarımı anlamlandırma durumunda kaldım ama okumadan önce yaşarsanız, tecrübe ederseniz birçok şeyi de anlayamıyorsunuz, kapalı kalıyor. O dediğim yaşama tarzları, o yaşama biçimleri

Seksenli yılların ortalarına değin, Anadolu'da sürmüştür. Orta Asya'da daha önce bu yaşama tarzı kapanmıştır. Orta Asya'da Rus boyunduruğuna girip arkasından komünizm gelince konar-göçer yaşama tarzı sona erdirilmiştir, yerleşik hâle gelmişlerdir. Anadolu'daysa Selçuklu ve Osmanlı ne kadar uğraşmışsa, bunları yerleştirmeye çaba harcamışsa da başaramamıştır. Burada Selçuklunun, özellikle de Osmanlı'nın gevşek davrandığını, yumuşak davrandığını söyleyebilirim. Birçok başka devlet tarzına baktığımızda, onlarla karşılaştığımızda Osmanlı'nın son derece yumuşak davrandığını görüyoruz. Zaman zaman istisnalar ortaya çıkıyor. Mesela, Yavuz Sultan Selim devri, IV. Murad devri çok serttir ama 600 küsur yıllık bir süreçte böyle kesintiler önem arz etmiyor. Fazla bir değişikliğe yol açmıyor. Dolayısıyla iç ve orta Asya'dan getirdikleri yaşama tarzını Cumhuriyet'in en azından ilk yarısına değin sürdürebilmişlerdir. Tabii o eski uzun mesafe göçerliği ortadan kalkmış, kısa göçerlikler var. Mevsimlere göre değişen göç durumları var ama hareket tarzı olağanüstü derecede ilgi çekicidir. Mart sonu havalar hafif tertip ısınmaya başlayınca göç ediyorlar. Güney Anadolu'da Adana, Çukurova civarında, Güneydoğu Anadolu'da Beritan aşiretinde uzunca sayılabilecek bir süre gözlem yapabildim. Çünkü ben o sıralarda Elazığ'da, Diyarbakır ve Malatya'da aynı zaman kesitinde ders okutuyordum. Harcadığım çaba bakımından çok zorlu bir zamandı ve o arada o havalıyı, doğu ve güneydoğu Anadolu'yu karış karış dolaşma imkânını buldum ve bu meyanda Beritanlar arasında da kaldım. Türkün en önemli özelliklerini yansıtıyorlardı, göçer durumdaydılar. Ancak 12 Eylül'den sonra askeri idare bunları yerleşmeye zorladı. Evler inşa edildi ve dehşet mutsuzdular. Çadırlarını terk edip abuk sabuk konutlara yerleşmek onlara son derece ağır geldi.

Türkün diline sadakatsizliği ve saygısızlığı, bu çok önemli bir özelliğimiz. Doğu'da ve Güneydoğu'da Türk asıllı olup dillerini unutan ve oranın dillerine intisap etmiş pek çok toplulukla karşılaştım. Öncelikle Kürtçeye, mesela Beritanlar da Kürtçe konuşuyorlar. Tunceli havalisi bir karma dili var. Onu da orada bir seyahatimde tesadüfen 1970'lerdeki siyasi kargaşalara karışmış, içeri

atılmış ben otobüsle giderken yanımda bulunma saadetini bana yaşatmış Ali Rıza'dan öğrenmiştim. Bu ülkenin öyle gerçeklikleri var ki insanın akli hayali durur ve Fransız olarak yaşıyoruz burada, onu da söyleyeyim. Gerçekliğimiz hakkında bir fikrimiz yok. Ondan aldığım bilgiyle Dersim dedikleri yörede karma bir dil konuşulduğunu öğrendim. Zazaca, Kırmançça, Türkçe karması bir dil ama asılları Türktür. Hatta bir ara Halk Partisinin Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu Bey "*Biz Oğuz asıllıyız.*" dediğinde bazı gazeteciler dalgasını geçmişlerdi. Doğrudur, Tunceli havalisi öyledir. Kırmanç pek yok ama arada Zazalar da var. Yeni yeni okullaşmalarla, üniversiteyle vs. Türkçe belki yeni yeni uyanıyor. Yoksa benim ilk gittiğim yıllarda, 1970'lerde özellikle kadınlar arasında Türkçe bilenine pek rastlayamazdınız. Erkekler çoğunlukla askerde öğreniyorlar.

Bir de esas konumuza geçmeden şunu da hemen belirteyim: Dillerden yayılmacı, yayılmaya yatkın hâkim diller vardır, çekinik diller vardır. Türkçe o çekinik dillerdendir ve bunu öncelikle kadınlarda görüyorsunuz. Kadın bir kültürün ilk ve son omuzlayıcısıdır. Bir toplum çökme emaresi gösterdiğinde ilk bel verenler erkeklerdir, ortadan kaybolur, çöker gider. Kadın ayaktaysa, o kültür kurtulur. Kültürün en önemli etkeni, unsuru dildir ve kadın dile sahipse, o dil yaşıyor. Öncelikle ve özellikle ecnebiyle evlenen kadının çocuklarına, yani kendi toplumundan, milletinden olmayan bir erkekle evlenen kadın çocuğuna dilini öğretiyor mu, öğretmiyor mu, ona bakarım. Doğuda ve batıda nereye gitmişsem Türk olmayanla evlenen Türk kadını çocuğuna hiçbir zaman Türkçe öğretmemiştir. 1967'de Ürdün'e gittiğimde tanıştığım yedi ailenin kocaları Filistinli, burada ODTÜ'de okumuşlar, hanımlar Türk, hiçbirinin çocuğunun Türkçenin t'sinden haberi yok. Benzeri bir olayı Avrupa ve Amerika'da görebilirsiniz. Buna karşılık Çinli, Fars, Rus, Fransız, İtalyan, Arap, matematik kesinlikle söyleyebilirim, çocuklarına dilini öğretiyor. Kürtçe de öyledir, onu da unutmadan söyleyeyim. Tanıdığım Türkle evli Kürt hanımların çocukları Kürtçe bilirler. Zazalar öyle değil, Zazaca ölen bir dildir. Çerkesler öyle değil, Adigece de ölen bir dil, Lazlar aynı şekilde çekiniktir, gidiyor. Türkçe öyle ölmediyse, bunun

fazileti yerden yere vurduğumuz, sürekli kötülediğimiz Osmanlı'dan gelir. Osmanlı olmasaydı bugün Türkçe yoktu. İyi mi olurdu, kötü mü onu bilmem, o ayrı bir konu, çünkü Selçuklu açık ve seçik bir biçimde Farsçayı benimsemiştir. Resmi yazışma dili Farsçaydı.

Bu şartlarda 3000 yıllık olağanüstü hareketli bir geçmişe sahip Türke baktığımızda sadece dili değil, elbise değiştirir gibi medeniyeti de değiştirmiştir. Geleceğiz ona, kısaca temas edeceğiz. Şaşırtıcı derecede bir devlet geleneğini takip etmiş ve sürdürmüştür. Çin kaynaklarından ve kazılardan edindiğimiz kırık dökük malumatla Türklerin ilk devletinin Büyük Hun İmparatorluğu olduğunu görüyoruz. Muazzam geniş bir imparatorluk; Büyük Okyanus'un kuzeybatı kıyılarından, Ohotsk Denizi kıyılarından çıkmış olmaları lazım, esas kayıtların tutulduğu bildiğimiz anayurdun burası olduğu düşünülmektedir. Burası bugün Rusya'nın doğu kısmıdır, Rusya'nın Büyük Okyanus'a açılan limanı Vladivostok var burada, Amur Irmağı buradan denize dökülür. Güneyinde Kuzey Kore ve Güney Kore, batısında Çin Halk Cumhuriyeti vardır. Öz Türkçe yahut da Hunca *Hun* insan, beşer demek; Çinliler *Hiung-nu*, kuzeyli vahşiler, barbarlar adını veriyorlar. Niye buradan hareket ediyorlar? Birincisi, tahminlere göre 1000'lerde hava son defa çok soğuyor, bir buzul çağına giriyor, avlandıkları hayvan sürüleri, ren geyikleri güneybatıya doğru kayıyorlar. Onlar da peşlerinden gidiyorlar ve bugün Moğolistan'ın kuzeydoğusu, Mançurya'nın batısına denk düşen bölgeye geliyorlar. Ötüken diye bir yeri merkez alarak coğrafyada İç Asya, ilerisi de Orta Asya, tabir ediliyor. Efsaneye göre Asena adlı dişi bir kurt ayakta kalan çocuğu emziriyor ve o daha sonra başka kişileri boyunduruğuna alarak bir toplum meydana getiriyor. Buradan iki şeyi anlıyoruz: Birincisi, kurdun bir totem oluşudur; bu da çok ilgi çekici bir husus, konargöçer avcılıkla iştil eden toplumlar kurdu çok yüceltirler. Çünkü kurt son derece zeki bir hayvan, topluluk hâlinde yaşar, etoburdur. Topluluk hâlinde yaşamasından türü birbirine bağlanır, insanca bir duygunuzu ona yönlendiririz: vefa, sadakat. Bunlar hayvanlarda yoktur, bir tek insanda vardır ama öyleymiş gibi görürüz. Bağlan-

dıklarından birbirlerine bunlar sadık varlıklardır deriz. Niye öyle değildirler? Çünkü hayvanlar içgüdüleriyle yaşarlar. Türlerinin genetik özelliklerine bağlı olarak yaşarlar. Mesela, erkek leylek bir defanın dışında bir araya gelmez dişiyle, “*Ne kadar faziletli, iffetli hayvanlar, ne kadar sadık ve eşi öldüğünde de başka bir eş bulamaz*”. Bu onun yapısında olan bir şeydir. Leylek türü kaç milyon yıldır varsa bu hareket tarzı hiç değişmemiştir, her zaman olmuştur. İçgüdüsel olmayan olaylar değişmeye mahkumdurlar. O yüzden insanda tolumdan topluma, çağdan çağa ve bireyden bireye her şey her zaman değişir; bu sebeple sadık insan vardır, sadık olmayan insan vardır, vefakâr vardır, vefakâr olmayan vardır ama kurdun vefalı ve vefasız olmaz. İnsan açısından yapılan yanlış değerlendirmelerdir bunlar. Kurt bu saydığım ve saymadığım bir sürü özelliğinden ötürü göçer insana çok yakın gelmiştir; kurtla doğanın bağrında yaşayan, doğayla iç içe olan konargöçer insan yaşam ortaklığı kurmuştur. Yunancada *symbiosis* dedikleri ortak yaşam, biyolojide çok önemli bir kavramdır, karşılıklı menfaate dayanır. O sizi korur, koku alma gücü çok fazladır, sizi uyarır düşmana karşı, siz de onu beslersiniz, yiyeceğini verirsiniz. Kurdun sayısız kabiliyetleri vardır. Ehlileştikçe dönüştürüp köpek olmuştur. Çünkü ehlileştirmede ve sonra da evcilleştirmede insan yönlendirmektedir. Gerek bitkilerde, gerekse hayvanlarda insan ehlileştirdiğinde ve evcilleştirdiğinde -ehlileştirmeye evcilleştirme bir ve aynı şey değildir- ayıklama meydana gelir. İyi ürün alınan, verimi yüksek olan bitki veya hayvanı bir kenara alır ve çiftleştirirler. Bunu daha sonra biyolojinin evrim bilimi kendiliğinden oluyor anlayışıyla, yani bunun bir müellifi yoktur şeklinde düşünmüş ve İngilizcede *natural selection* demişlerdir. Ama Türkçede çok daha güzel bir deyim buldum: *Doğal ayıklanma*. Ayıklanma dediğimizde onun müellifi yoktur. O “n” ortacı onun yapıcısı, edicisinin olmadığını söylüyor. Darwinci evrim görüşü de yapıcı, edici bir mercii reddediyor zaten. Ayıklanan o kurtlardan özel olarak yetiştirilen, çiftleştirilen kurtlar zamanla bize köpek olarak dönmüşlerdir. Bu arada şunu da hemen size belirtiyim: Dile saygısızlığımızdan ötürü Türkçenin olağanüstü zenginliğini hor görmüşüzdür. Köpeğin Türkçesi, affınıza sığını-

rım, "it"tir, tabii başlangıçta bir hakaret görüyor, çok doğal bir laftı. Köpek itin erkeği, kancık dişisidir. Her ne kerametse bilmiyorum, it çok ayıp sayılmıştır ama Orta Asya Türkçelerinde, Azerbaycan Türkçesinde de *it* gayet doğal, meşru bir laf olarak devam ediyor. Türkiye'deki Türkçede çok ayıp sayılıyor ve erkek iti köpeğin yerine koymuşuz. Her neyse şimdi bu bir tarafa, demek ki bu adamların totemi kurttur. O coğrafyanın kurdu boz renkli olduğundan bozkurt olmuştur totem ve ondan geldiklerine inanmışlar. Bu sebeple topluluk içi evlenmeyi yasaklamışlar. Aile içi evlenme nasıl yasaksa, sonra biraz genişleyerek obanın içinde evlenmeniz de yasak, çünkü oba da aynı soydan gelen insanların topluluğudur, kandaştırılar. Obanın içinden evlenemeyince dışarı yönelmek zorunda kalmışlardır. Topluluk dışı evlenme zorunluluğu ortaya çıkıyor. Çok sağlıklı bir şey aslında, bunun tersi toplum içi evlenme zorunluluğunu koşan toplumlar var. Orada çok yakın evlenmeler söz konusudur. Sadece av hayvanı peşinde koşmuyor, kadın bulmak için de açılıyorlar, göçmek zorunda kalıyorlar. Demek ki iklim değişikliği, hayvanların kovalanması ve bu evlenme meselesi Hunları dışarı sevk etmeye başlıyor. O ilk yurtlarından ayrıldıklarında denizi tanıyorlardı. MÖ 1000'lerden MS 1000'lere değin Türklerin denizle teması olmuyor; iç ve orta Asya'da denizden uzak kalıyorlar. 500'lerde, yani 6. yüzyılda Göktürkler Hazar'a ve Karadeniz'e ulaşıyorlar. Bunun etkilerini pek bilmiyoruz, kaydı kuydu yok.

MS 1000 küsurlarda Selçuklular Anadolu'ya giriyorlar. İşte ilk defa denizle Türkün karşılaşması buradadır. 1080'lerde Akdeniz'e ulaşıyorlar ve sanki denizi dün bırakmışlar gibi denizcilik ve gemi inşaat zanaatına geçiyorlar. Alanya'da tersane kuruyorlar ama daha önemlisi bu kadar uzun süre denizden uzak kalmakla birlikte Türkçede deniz ve denizcilik tabirleri yaşıyor. Deniz, talay, gemi, tekne, bunlar öz Türkçedir. Denizle teması hiç olmamış İç Asya milletleri var; Moğollar, deniz sözünü Türkçeden almıştır, denizin aslı tengizdir. Burundan gelen bir "n" sesi tengiz ve tengizden türetilmiş Cengiz; ulu Deniz, evrensel olan, Temuçin'in unvanı Cengiz Han. Tibetliler denizi tanımıyorlar ve Türkçede ulu deniz, büyük deniz, umman, okyanus demek olan

talayı alıyorlar. Tibetlilerin tanrı hükümdarı *Dalay Lama*; *lama* bilge, *dalay* ise ulu deniz demektir. Talay dalay olmuştur, bütün değişiklik bu. Denizle çok fazla bağlantısı olmayan milletlerde deniz, göl, ırmak ayrımı açık değildir. Farsçada göle de, denize de, ırmağa da derya diyorlar ki olağanüstü zengin bir dildir Farsça. Ayrıca bunların terimleri var ama eski Farsçada üçüne de bu tek kelime karşılık geliyor: derya. Türkçede talay, deniz, göl, ırmak, dere var. Nehir Arapça ve lüzumsuzdur. Zaten o kadar çok lüzumsuz işler yapmışız ki *od* gibi bir kelime dururken onu atmış, ateşi almışız. Gayet tuhaf bir şey, *içi* diye bir kelime dururken onu atmış, biraderi almış. Bunun gibi bir sürü örnek getirilebilir.

Hun Devleti'nin ne zaman devletleştiği tam olarak bilinmiyor. Çin kaynaklarına göre adaşım Teoman Han MÖ 220'de bu devleti inşa ediyor. Ondan önce devleti yok muydu bilmiyoruz, Çin kaynaklarının söylediği bu. Yaptığı nedir? Göçer boyları bir çatı altında topluyor, ittifaklar birliği kuruyor. Bugün Frenkçe bir kelime kullanıyoruz bunun yerine, konfederasyon diyoruz. Bir boylar konfederasyonu, boylar ittifaklar birliği tesis ediyor. Belirli bir merkezi yok, buna ben bir terim uydurdum: Seyyar asker devleti. Çünkü bütün toplum a'dan z'ye asker ama içinde hukuk var, iktisat var, siyaset var, çeşitli meslek öbekleri, zanaatkârlar ve özellikle de demirciler, madenleri işleyen adamlar var, hayvancılıkla meşgul olanlar var ama herkes kadınlar dâhil askerlik çerçevesinde görülüyorlar. Bu asker milletin adı Ordu; ordu sadece askerden ibaret değil. Asker anlamındaki ordu "sü"dür ama topyekûn bütün bir asker toplumdan bahsediliyorsa, ona ordu deniliyor. Başka asker toplumlar var mı tarihte? Yunanlıların Spartalıları baştan ayağa askerdirler ve bir ihtimal Almanların Prusya kesimi de örnek gösterilebilir. Ancak Türklerde bu saydıklarımın farklı olarak konargöçer vaziyetler.

Hunlar bir süre sonra taht kavgalarıyla bölünüyorlar. Bu da Türk tarihinin değişmez bir kaderidir. "Türkün dostu Türkür" derler, tam tersi Türkün bir tek düşmanı vardır, o da Türktür. Kaç devlet kuruldu ise bütün devletleri yıkan gene Türklerdir ve hep bu taht kavgalarındandır. En uzun ömürlüsü Büyük Selçuklular

olmuştur. Daha sonra Anadolu Selçuklularında gene sen-ben kavgası yüzünden paldır küldür gitmiştir. Ne Haçlılar, ne Moğollar, ne Eyyubiler yıkmıştır, kendileri yıktılar Selçuklu Devletini. Bazıları Fatih'i hor görüyor, değil mi? Basın yayında, televizyonda Fatih'e dil uzatanlar varmış. Fatih, bir dâhiydi. Sadece İstanbul'u fethinden dolayı değil, Türkün en önemli hastalığına karşı devleti ayakta tutmanın yolunu bulduğu için. Çünkü yine çok tuhaf bir özellik, devleti inşa eden belirli bir halk grubu değil, tepedeki belirli bir zümredir. Yani önce devlet var ve sonra devlet milletini oluşturmaktadır. Bu yüzden devlete dehşet bir bağlılık vardır. Bugün de sürüyor bu, hâlâ olur olmaz her yerde devletin bekası denir, marazi bir şeydir. Fatih Türk tarihini içleştirmiş, sindirmiş bir adam ve Türk devletlerinin neden, nasıl yıkıldıklarını gören bir adam ve çok yakınında büyük büyük babası Bayezid'in Timur'a yenilmesiyle ortaya çıkan faciayı da yakından biliyor. Fetret Devri henüz hafızalarda taze, devleti kurtarmak amacıyla Allah'ın koyduğu buyruğu çiğniyor. Dini bütün bir adamdır, öyle böyle sallantılı bir adam değil Fatih, Vatikan'ın, Papa'nın bütün göz alıcı tekliflerine rağmen asla Hıristiyanlığa yaklaşmıyor, yerinde gayet sabit, taviz vermiyor ama bu adam Kur'an'da çok açık seçik bildirilen bir yasağı çiğniyor. Bir masumu öldüren insanlığı öldürmüş sayılır. Feci bir şey, korkunç bir şey, o insanlık bugün yaşayan insanlardan ibaret değil, Adem'den bu yana gelmiş ne kadar insan varsa hepsini katletmiş sayılırsın. Bunu çiğniyor Fatih, evlat ve kardeş katlini kural olarak koyuyor. Niye? Devleti kurtarmak için, Türkün makus talihini yenmek için, şakası yok. Devlet çöktü mü hepimiz mahvoluruz, perişan oluruz. Uzağa gitmeyelim, yanı başımızda Suriye'de, Irak'ta, daha dün Yugoslavya'da, biraz daha öteye geçerse 1947'de Hindistan'da olanlara bakalım. O günden itibaren Osmanlı Türk tarihinin en uzun süreli devleti hâline gelmiştir. Şakası yok, yeni zamanlarda, Yeni Çağda, modern dönemde 600 küsur yıl yaşamış. Emperyalizme kurban gitmiş bir dünyada bir ada olarak kalmıştır. Onların buyruğuna girmemiş bir tek Osmanlı Devleti vardır. Bunu Fatih'e borçluyuz. Fatih kendini kurban etmiştir. Kim bilir ne ceza görmüştür öbür tarafta veyahut da görecek. Tabii Allah'ın aklını

yorumlamak, yargılamak elimizde olan bir şey değil, bilmiyoruz. Yasak olan bir şeyi çiğnıyor, o açık ama ondan sonra ceza mı görür, görmez mi bilemiyoruz. Ona bir şey söyleyemeyiz.

Neyse dönelim tekrar, burada birkaç özelliğten bahsettik. Başta devlet en önemli olay ve bu devlet (Hunlar) çok farklı toplulukları uhdesinde topluyor, şemsiyesi altında topluyor ve o topluluklar kültürlerin yaşamalarını, yaşama tarzlarını, inançlarını sürdürebiliyorlar. Çin kaynaklarına, Sima Tsyen adındaki Çin tarihçisine göre, merkezîyetçi ama müstebit olmayan bir devlet. Çin’le Hunlar ve Türkler arasında en büyük fark Çinlilerin istibdatçı oluşu, öbürlerinin istibdatçı olmamaları gözüküyor. Türklerde hakanın etrafında *toy* dedikleri bir meclis var. Daha sonra Moğollar bunu taklit ediyorlar, Cengiz Han’ın *kurultayı* vardır. Toy kanunları çıkarıyor. “Kanun”un Türkçesi *tüzedir*, yasa değil; yasa da Moğolca. Tüzenin şümülü, bizim bugün hukuk dediğimiz *töredir*. Törenin içerisinde yer alan değişik olaylara verilen hükümler tüzelerdir. Bunların dayandığı temel ilke köniklik/adalettir. Köniliği yönetici, hakan Tengri’den almaktadır. Ne vakit köniklikten saparsa, Tengri onu aforoz eder, işi biter. Bütün taht kavgalarının sığındığı gerekçe başta bulunan adamın adaletten saptığı suçlamasıdır. Adaletten sapıyorsan bir başkaldırma söz konusudur. Ondan sonra ortalık karışıyor ve devlet bölünüyor. Hunlar da bu şekilde kuzey ve güney olmak üzere bölünüyorlar. Güney Hunları Çinliler yiyip bitiriyorlar. Çinlilerin ve Farşlıların böyle bir özelliği var. İranlı demiyorum, Fars diyorum. Çünkü İran geniş bir deyimdir, içinde Türkü, Arabı vs. vardır. O devletin nüvesi Fars’tır. *Acem* bir tür aşığılama terimi. Kim kime dahil etmişse Çin onu soğurmuş, kendileştirmiştir. Benzerini Fars’ta da görüyoruz. Fars da Çinli gibi yerini 1000-2000 yıl değiştir-memişler, aynı yerde kalmışlar. Biraz daha geniş bir coğrafyadaydı. Bugün Türkistan dediğimiz yer de Farşlılarındı, Türkler İç Asya’dan batıya doğru kaydıkça Farşlıları itmişler ve orası Türkistan olmuştur. Büyük ihtimalle Türk Hunların çerçevesinde bir hanedandı. Bu arada Teoman’ın oğlu ve hâlefi Mete Han -yine efsaneyle karışık bir şey- Oğuz diye bir başka boyla dövüşüyor, savaşıyor, yeniyor, içinde soğuruyor. Türklerde *Kamlık* dediğimiz

Şamanlıkta ruh yaşamaya devam eder. Beden ölür, ruh yaşamaya devam eder. Öldürdüğünüz bedenin ruhunu içinize almazsınız, o yarın bir gün gelip sizi çarpar, oç alır. Büyük ihtimalle Mete, Oğuz adını, yendiği boyun adını alıyor. Benzerini Moğollarda görüyoruz. Cengiz atasını öldüren annesini kaçırarak Tatarlardan oç alıyor. Tatarları kılıçtan geçiriyor. Ruhları oç almasın diye Tatar adını alıyor. Moğollar nereye gitmişlerse, kendilerini Tatar diye tanıtmışlardır. Ruslar, Lehler, vs. Moğolları hep Tatar diye nitelerler. Tatar diye bir şey yok, Volga Tatarları, Kırım Tatarları, bunlar Türktürler. Bir ölçüde Moğollarla karışmışlardır ama azdır. Çünkü Moğollar Türklerin tersine içeriden evlenen adamlardır. İçeriden evlendiklerinden kurdukları imparatorluk kısa ömürlü olmuş, tez elden evlenebilmek için yurtlarına dönmüşlerdir. Türkler gittikleri yerlere yerleşmişlerdir, yurt edinmişlerdir. Çok ilgi çekici bir şey, Göktürklerin dışında kendilerine hiçbir zaman Türk dememişlerdir. Hep başkaları onları Türk diye nitelemiştir. Bu da bir başka özelliktir. Babür'le birlikte kuzey Hindistan'ı ele geçirirler ve kuzey Hindistan'a *Türk yurdu* denilir. Aslında Fars olan Orta Asya'ya Türkistan denmiştir. *Tourkia* Yunancadır, oradan Latinceye, oradan da Arapçaya *Türkiye* olarak geçmiştir. Mısır'a, Cezire'ye, gene Irak, Suriye havalisine Türkiye denilmiştir ve nihayet buraya denilmiştir. Hep başkaları Türkiye diyorlardı, Göktürler hariç biz demiyorduk. Kuzey Hunlarda Türk hanedanı ele geçirmeye başladıkça ilk Türk devleti Göktürkler vücut bulmaya başlar. Kuzey Hunlar Miladi 300'lerde batıya doğru yönelirler. Bu da Türklerin bir başka hastalığıdır. Hep batı, hep batı, hep batı... neden bilinmiyor ve onların ünlü hakanı Atilla'dır. Fransa'nın ortalarına kadar gelir Atilla, nüfusu kalmaz. Hunlar çok azalınca o devletin savaş yönünü götürecek bir ahali kalmaz. En önemli yanları askerlik ve asker Türkten alınır. Selçukluda da, Osmanlı'da da asker Türklerden alınır. Ne Araptan, ne Kürtten... Hıristiyanlar zaten alınmıyor. Yeniçerileri örnek olarak getirmeyin, çünkü o çok küçük bir öbektir ve padişahın hassa alanıdır. Asıl savaşan sipahiler Türk asıllılardır. II. Mahmud bunu kurallaştırmıştır. Daha önce kurallaştırılmış bir olay değildi, bir gelenektir. II. Mahmud'la birlikte bu kural hâline gelir ve -bu da çok ilgi

çekicidir- Türklerin dışında yeni dönemlerde tek istisna Çerkes, Kürt ve Arnavuttur, yani 1830'lardan itibaren asla başkaları alınmıyor. Evlenen kadınlar da böyle, çok dikkati çekecek milletlerden kadınlarla evlenilmiyor. Çok enderdir, Osmanlı hanedanına bakın, dikkati çeken bir tek evlilik vardır. II. Mahmud'un annesi Fransızdır. Fransız, Rus, Alman, İngiliz, Arap, Acem gelin yoktur. Çerkesler gibi daha mütevazı, devleti olmayan, hak iddiası olmayan milletlerden evleniyorlar. Harem değişik toplumlardan gelen kadınlarla oluşturuluyor. Tek kadının uhdesine bırakılmıyor. Mesela, yanlış kanaatler vardır. Yahudiler çok azdır, mesela Hürrem Sultan için Yahudi derler, hayır, Hürrem Sultan Leh'tir. Polonyalı, belki de Ukraynalı ama bana kalırsa Leh'tir, çünkü babası Katolik papazdır. Ukraynalılar Ortodoksturlar ve o dönemlerde Protestanlık çıkıyor, Katolikler çok ezilenlerdendir. Hep bu siyasi oyunlar göz önünde tutuluyor, bunlar planlı programlı, devletin bekasına yönelik evlilikler.

Göktürklere, Uygurlara değin Türkler Çin medeniyetindediler. Mutlak anlamda değil, çok saptıkları noktalar var ama heyeti mecmuu Doğu medeniyetleri camiasından Çin medeniyetine mensuptular. Uygurlar Hint medeniyetine geçerler. Türk tarihinin en büyük devlet adamlarından biri Tonyukuk'tur. Kesif bir Budacılık akımı var, Budacılığa geçmek isteniyor. Tonyukuk Çin'de dünyaya gelip yetişmiş, orada öğrenim görmüş bir Göktürktür ve Bilge Kağan'ın veziriazamı olur. *"Kesinlikle Budacılıkla Taoculuğa geçilmeyecek. Bunlar yatalak dinlerdir, bizi miskinliğe sevk eder."* diyor. Her dine, en olmayacak dine bile girmişler, Hazarlar Yahudi olmuşlardır ki İbrani değilseniz Yahudi olamazsınız ama asıl intisap ettikleri Müslümanlık olmuştur. Bana öyle geliyor ki Müslümanlığın savaşı meşru addetmesindedir. Kim ne dersin desin öyle barış dini değildir. Cihat var işin içinde, bu çok celp etmiş onları. İçeriden evlenen sivil ve barışçı bir kültür olan Farslar hiçbir zaman İslam'ın askeri olamamışlardır. Bu yüzden de Türkler 1000 yıl boyu İslam medeniyetini sırtlamışlardır. 1000'den 1920'lere değin bu medeniyetin sırtlayıcısıdır. Selçukluların büyük hizmeti vardır, Haçlıları durdurmuşlardır. Daha sonra Moğollarla cebelleşmişlerdir. Selçukluların yanında

çok önemli iş gören bir başka Türk devleti de Memluklar yahut Kölemenlerdir ve daha sonra Osmanlı'ya geçen bir olaydır. Bu savaşçılığın sonucudur. Bunu yalnız ben tespit etmiyorum. *"Hitler'in Sofra Sohbetleri* diye çok ilgi çekici bir kitap var. *"Türklerin Müslümanlıkta gördüğü işi biz Hıristiyanlıkta göremedik"* diyor Almanlar için, niye? Soruyor etrafındakilere, bir sürü abuk sabuk cevap çıkıyor. *"Hayır, hiçbirisi doğru değil. İntisap ettiğimiz din yanlış da ondan, bize uygun bir din değil Hıristiyanlık, onlar gibi biz de bize uygun düşen dini seçseydik dinimizi ve ona dayalı medeniyeti kurtarırdık."* diyor.

Uygurlar kısmen Budacı oluyor ve Hint medeniyetine giriyorlar, yerleşiyorlar. Seyyar olma özelliğini kaybediyorlar ama onların dışında kalan Oğuzlar, Peçenekler, Kırgızlar devam ettiriyorlar. Oğuzların dışında kalan Türk boyları devlet kurmuyor, kuramıyorlar. Oğuzlar Uygurlularla birlikte Karahanlıları, Gaznelileri kuruyorlar ve ondan sonra da esas büyük Türk devleti Selçuklu Devleti karşımıza çıkıyor. Selçuklu Devleti Osmanlı'ya el vermiştir ve o Türk tarihinin zirvesini meydana getiriyor. Tarihte kurulmuş Çin, Roma ve İngiliz İmparatorluklarının yanında en büyük imparatorluktur. Hiç şüphesi yok bunun, en önemli imparatorluktur. Sadece yayıldığı saha itibariyle değil, olağanüstü özgünlüğü ve getirdiği büyük yeniliklerle en büyük imparatorluktur. Bunun devlet felsefesi yapılmamıştır. Devlet kurmada üstümüze yok ama iş felsefe-bilime gelince yerlerde sürünmüşüz, hiç oraya dokunmamışız. O olmayınca öz bilincimizi ortaya koyamamışızdır. Felsefemiz olmayınca kimiz, ne yaptık, nereye kadar götürdük sorularını cevaplayamıyorsunuz, niye felsefemiz olmadığı sorusuna hemen *"Bilmiyorum"* cevabını vereceğim.

SALONDAN- Yerleşik olmamak olabilir mi Hocam?

TEOMAN DURALI- Birinci sebebi o olabilir ama en azından Selçuklu ve Osmanlı döneminde bir felsefe binasını oluşturabilir-dik. Başta Farabî olmak üzere bölük pörçük filozofumuz var ama onun bize hiçbir etkisi olmamıştır. Filozof sayılır mı, sayılmaz mı, önemli bir düşünürlerimiz Yusuf Has Hacib'dir, Tonyukuk'tur. Ama dört dörtlük mufassal bir devlet felsefesi çıkmamıştır. Ziya

Gökalp buna teşebbüs eder ama o da akim kalır, olmaz.

SALONDAN- Ahmed Yesevi için diyebilir miyiz?

TEOMAN DURALI- O bir mutasavvıftır. Felsefe dinden çok farklı bir olay, çünkü felsefe yalın akla dayanır, duygular işin içine girmez. Felsefi görüşler tabii her zaman için ortaya atılır ama akli temellendirme olmadıkça bir sistem ortaya çıkmıyor. En önemli kaygımız Eflatun'un *Devlet*'te çizdiği bir teşkilat var: Asker teşkilatı. Bunun tıpkı basımı yeniçeri ocağıdır, tıpkı basımıdır ve bu eşsizdir. Nereden gelir bilmiyoruz, elimizde hiçbir kayıt Eflatun'a atıfta bulunmuyor. Sadece mukayeseden, bunu bunun bir izdüşümü gibi olduğunu görüyoruz. Bunun uzak boylu değerlendirmesine girmeyeceğim. Romalılarda ve İslam devletlerinde Arapların *gulam* dedikleri esirlerden oluşturulan ordular var ama Yeniçeri Teşkilatı hiç buna benzemez. Bir kere esir değildir o adamlar; birden çok oğlu olan Hıristiyan aileden oğulların en sağlamı, yakışıklısı, yapılısı ailenin rızasıyla alınıyor, kaçırılıyor değil. Verir mi aile? Gayet tabii verir, vermez olur mu? Adam olacağını biliyor. O çocuklar alınıyorlar, ortalıkta açık bir Türklük bilinci yok, bil-intizam Türk ailelerine veriliyor. Arada Türk soyundan gelenler de Hıristiyan ise devşirilmiştir. Örnek, Koca Sinan. Kayseri çevresinden bir Hıristiyan Türk ailesinden gelir. Çünkü orada Karamanlılar vardı ve Karamanlıların aslı Oğuz değil Peçeneklerdir. Oğuzlardan çok önce kuzey Karadeniz üzerinden Balkanlara gelmişler, Bizans bunları Hıristiyan kılmış ve asker olarak kullanmıştır. Başka bir işe de yaramamıştır Türk zaten, her tarafta asker olarak kullanılmıştır. Bunu İkinci Dünya Savaşında Almanlar bile yapmışlardır. Orta Asya'da ve Kırım'da topladıkları Türklerden SS birlikleri kurmuşlardır. Mükemmel savaşan adamlar, sadakat gösteriyor. Neyse, işte Sinan böyle bir Peçenek soyundan gelen Hıristiyandı. Bu seçilen adamlar elitist, harikulade okullarda yetişiyor ve kabiliyetleri doğrultusunda mimarlığa yönlendiriliyor ama herkes temelde asker olmasından ötürü mimarlığına rağmen bir yerde de askerdir aynı zamanda.

Asker demek savaşçıyla aynı düzlemde olmak demek değil. Savaşçılar asker değildirler ama askerler özde savaşçılardır. Afri-

ka'da, Amerika'da, Asya'da, Kızılderililerin arasında çok savaşı topluluklar vardır ama bunlar asker değildir. Askerliğin gerektirdiği şartlara haiz değildirler. Asker olmanız için her şeyden önce bir kere devletiniz olacak. Nasıl ki devleti olan topluma millet diyorsak, devleti olan savaşı da askerdir. Savaşçının topluluğu çetecedir, çeteler meydana getirirler. Asker topluluğu ordu oluşturur ve bu minval üzere 3000 yıllık bir geçmişi devirerek gelmişlerdir buraya kadar, Uzak Asya'dan kısarak başı gibi Akdeniz'e uzanmakla kalmamışlar. Nâzım ötesini görmemiş demek ki... Orta Avrupa'ya kadar uzanmışlardır, sadece Akdeniz'de kalmamışlar, Kuzey Afrika'ya girmişler. Hani deniliyor ya efendim, biz Avrupalıyız. Çünkü Avrupa'da 500-600 yıl bulunmuşuz. Bulunmamışız, kılıç sallamışız. Ona bakarsanız Afrikalı da sayılmamız gerekir. Afrika'da da hayli bir zaman kalmışız ama her şeyden önce Asyalıyız. Asya'dan gelmişiz ve büyük bir kısmı Asya'da hâlâ.

Efendim, uzatmayacağım dedim ama sizin varlığınıza dayanmadan ister istemez uzattım.

Bugün burada kesmek gereğini duyuyorum. Geldiğiniz için teşekkür ederim. Uzun boylu sorular için hâlim yok, anlayış gösterirseniz memnun olurum.

Türk Kültürü ve İslam Medeniyeti

TEOMAN DURALI- Türklerin devlet kurma, devletleşme sanatından, geleneğinden söz etmiştim ve bunu size anlatırken Türklerin İslam'dan öncesine vurgu yapmıştım. Henüz İslami dönemden bahsetmedik, öyle hatırlıyorum. Bu konu bir eksiklik, bundan söz edeceğim, artı devlet felsefesini dört başı mamur bir biçimde önümüze ilk çıkaran, aynı zamanda da felsefe-bilimin zeminini hazırlayan Eflatun'un devlet felsefesinden bahsetmek istiyorum. Çünkü bu hem genel olarak devlet anlayışının ana örneğini bize sunuyor, hem de şaşırtıcı derecede onun sunduğu resimle Türklerin devlet anlayışı arasında bir uyuma, benzeşme var. Baştan söyleyeyim, bu benzeşmenin belge yönü yoktur. Yani doğrudan doğruya falanca tarihte şu biçimde Türkler Eflatun'dan bu örneği almış ve uygulamışlardır dememizi mümkün kılacak herhangi bir belgemiz, delilimiz yoktur. Dolaylı olarak bundan söz edebiliriz. Eflatun'dan en fazla etkilenmiş büyük filozofumuz, belki de tek Türk filozofu Uzluk Oğlu Farabî'dir. Öncelikle devlet felsefesi babında Eflatun'dan çok etkilenmiştir. Farabî'den başka filozof değil ama iki büyük bilgemiz var. Türklerin bilgeleri İslam'dan önce ve İslam'dan hemen sonraki dönemde öncelikle devlete odaklanmışlardır. Tasavvufa kayan bilgilerimiz daha sonraki çağlardadır. Çünkü Türklüğün yüreğinde -öyle diyeyim- devlet ve askerlik olmuştur.

Eflatun'a geçmeden önce toplum yapısına tekrar bakalım; ilgi çekici bir toplum yapısı var ve bu toplum yapısı devletleşiyor. Size daha önceki konuşmalarında devletleşmenin tarihte nasıl cereyan etmiş olduğundan bahsetmiştim. Devlet öncesindeki toplum yapılarında kandaşlık var demiştim, hep kan bağına dayalı bir süreç yaşanmaktadır. Kadın-erkek cinsi ilişkisinin so-

nucunda çocuğun ortaya çıkışıyla aileden başlıyor; bir üçlülükten bahsettim size, insanların kafasındaki en önemli örnek bu üçlüdür.

Fransızların üç büyük filozofu -başka da bir filozofları var mı bilmiyorum- Descartes, Henri Bergson ve George Dumézil'dir. Hemen şunu belirteyim, her filozof aynı zamanda bir bilim adamıdır. Bilime dayanmayan bir felsefe sistemi mümkün değil, salt bir felsefe sistemi olmaz. Mutlaka bilimden hareket eder. Dumézil'in hareket ettiği bilim kültür tarihçiliği ve dil bilimciliğidir. Dil bilimi ve kültür tarihi bilimlerinden hareketle felsefesini kurmuştur. Şöyle bir tespitte bulunuyor: *"Hint-Avrupa kavimlerinde, Arîlerde üçlülük, üçlü bir tabakalaşma vardır. Buna karşılık Samiler tekçidirler. Bu sebeple Sami kavimlerinden sudur etmiş dinler Tek Tanrılıdır."* Yahudilikte gördüğümüz gibi din Tek Tanrılı, buna karşılık Arîlerden sudur eden dinler, inanışlar hep bir üçlülüğe yaslanırlar, Hıristiyanlıkta Rûhulkudüs-ata-oğul üçlüsünde gördüğümüz gibi. Önceleri gençlik yıllarında Dumézil'in bu görüşü beni çok etkilemişti, çarpmıştı ama gel zaman git zaman bazı konular yaşanmayı gerektiriyor. Genç yaşta filozof oldum iddiasında değilim ama dünyada en zor anlaşılınan olay felsefe sorunlarıdır ve felsefe sorunlarını açmakta, bunları anlamakta yaşın çok önemli bir etken olduğunu görmüştüm. Mesela, bir filmi birden fazla seyretmeye tahammülüm yoktur, zaten sevmem de görsel şeyleri, tiyatroyu, sinemayı, vs. Seyrettiğim filmleri ne kadar beğenirsem beğeneyim birden fazla seyretmeye mecalim yoktur, sıkılırım. Çoğu kere kitaplarda da böyledir. Birden fazla okuduğum metinler mecburiyet tahtındadır. Defalarca okuduğum metinler vardır, anlama babında mesleğim gereği, yoksa sıkılırım. Başka bir düşünce yazısını defalarca okuyup da her okuduğumda çağ atladığım iki metin vardır. Biri Kur'an-ı Kerim, öbürü Eflatun'un söyleşileri, diyaloglarıdır. Bu söyleşileri her okuyuşumda önümde yeni bir ufuk açılır. Müthiş bir şey, hani yürüyorsunuz da La Joconde tablosu hep size bakıyor, bir türlü gözü sizden ayrılmıyor gibi, Eflatun'un söyleşilerinde de böyledir. En azından bir yirmi yaşında filan başlarsınız okumaya, daha önce hiçbir şey söylemez, anlatmaz. Çünkü bir kavram kurgusuna sahip olmanız

gerekiyor. O da genç yaşta olmuyor. Bu yüzden liselere felsefe koymanın lüzumsuz, sakat olduğunu savunurum. Çok küçük sınıflara matematik koymak gibi felsefenin de ortaöğretimde gösterilmesi lüzumsuzdur. Çünkü salt bir kavram dokusu vardır ve insanın en zor duhul ettiği, girdiği kapı kavram kapısıdır. Çok genç yaşta mucit olan, kaşif olan, büyük şair olan kimseler var. Filozof olarak genç yaşta o mertebeye erişmiş bir tek Danimarkalı büyük filozof Soren Kierkegaard'ı tanıdım, başka genç yaşta yoktur. 42 yaşında ölür. Genellikle de filozoflar bayağı geç ölürlendi.

Yaşlandıkça sorunları anlamakta hayli yol aldım. Bu yol alışta çözdüğüm sorunlardan biri Dumézil'in iddia ettiği teknik ve üçlülük olayının Dumézil'in söylediği gibi olmadığıdır. Üçlülük her yerde her zaman olmuştur. Felsefenin f'sinin görülmediği Amerika Kızılderililerin bilgeliklerinde de bir üçlülük karşılıyor. Bildiğimiz dünyada çok ünlü bir üçlülük Çinlilerde var. Önceki yıllarda bahsetmiş olabilirim, yin yang karşıtlığı ve bunun birleşimi söz konusu. Hintlilerde de var. Diyeceksiniz ki Hintliler de Arî'dir, doğru ama Çinliler değildirler. İnsanın en açık ve seçik gördüğü işte hep bu üçlülük olmuştur. Sadece kadın-erkek-çocuktan da gelmiyor, doğadaki olaylar da bize bunu gösteriyor. Gece-gündüz ve gün; gün sentezi doğal olmaktan ziyade düşünseldir. Günü biz düşüncemizde ortaya koyuyoruz. Somut olan nedir, gözümüzün önünde olan nedir? Gündüzdür, gecedir. Yaz-kış ama yıl bizim düşüncemizin ürünü olarak karşımıza çıkıyor. Aile de böyle ve ailede çocuğun annenin-babanın evladı olduğu anlayışı çok geç bir çağda ortaya çıkmıştır. Kadın-erkek ilişkisinin verimi olduğu olayını insanlar 100 bin yıl sonra keşfetmişlerdir. Az buz bir zaman değil, insanlığın ortaya çıkışı daha önce bahsettim, 300 Bine geri götürülüyorsa bugünkü hesaplarda -yarın değişir- 200 Binde hatta 150 Binde bu olay ortaya çıkmaya başlıyor. O yüzden insanlığın erken dönemlerinde kadın kutsal görülürdü, mucizevi kabul edilirdi. Tek başına olan bir yaratık bir süre sonra bir bakıyorlar, yanında bir başkası, yavrusu var. Bunu hayvanlarda da böyle görüyorlardı. Önce zaten büyük hayvanların gözlemlenmesinde bozulmuştur. Oradaki süre daha kısa olduğundan bağ kurabiliyorlar ve oradan insana atladılar.

İnsanda kadının çocuğa nasıl sahip olduğu anlaşılmaya başlanınca büyü bozuldu. Dikkat ederseniz bütün erken dönemlerde tanrılar dişidirler, tanrıça da böyle, bütün coğrafyalarda Anadolu'da, Mezopotamya'da... Amerika'da o kadar değil, çünkü Amerika'ya insanlar geç bir çağda, 17. Binde geçmişlerdir. Bu çok geç bir çağ oluyor, atı alan Üsküdar'ı geçmiştir ama Avustralya'da yakın zamanlara değin dinlerinde Tanrıçalar vardı. Çünkü Avustralya'ya ve oradan Tasmanya'ya geçiş yaklaşık 60. Bindedir. Aynı resmi Türklerde görüyoruz. En temel topluluk ailedir. Nedense eski Türkçede bütün sözler var, söz dağı son derece zengin ama gel gör ki Türkler dillerine olağanüstü derecede nankördürler. *Uguş* dururken niye aileyi almış Arapçadan belli değil, *od* varken niye onu bırakıp *ateşi* almış? Aynı şey bugün devam ediyor, hiçbir şey değişmedi. Binlerce yıllık *bey* dururken sen kalk Moğolcadan zengin anlamına gelen *bayı* al, binlerce yıllık öz be öz Türkçe *hanım* dururken yine Moğolcadan zengin anlamına gelen *bayanı* al. Ne ilgisi var zengin beyle, hanımla? Onu ben kuramadım, size tevdi ediyorum, siz belki bu bağı kurarsınız. Demek ki temel topluluk *uruştur*, anne-baba ve çocuk topluluğu, buradan akrabaya genişler, oymak akrabasının genişlemiş halidir. Oradan obaya geçilir ve en geniş kandaş topluluğu boydur. Daha boya gelinirken öbür kavimlerde gördüğümüz kan Arılığı, kavmi Arılık Türklerde bozulmuştur. Uruş, oymak, obada bir kan beraberliği var ama boya geçtiğimizde bu kalmıyor. Yine daha önce size bahsettim, Türkler dışarıdan evlenmek zorundaydılar, yani oymağın, obanın içinden evlenemiyor. En azından başka bir oymaktan, obadan evlenmek zorunda, yani kadını mutlak dışarıdaki bir obadan almak zorunda; *gelinin* gelmekten geldiğini söylemiştim. Güvey güven kökünden gelmektedir, güvenilirindir. Dışarıdan gelen burada kimsesi bulunmayan kadın kime dayanmaktadır? Kocasına dayanmaktadır ve baskın bir çoğunlukla, kahir ekseriyetle tek kadındır bu, çok kadınla evlenme nadir görülen bir olaydır. Bu da çok önemli bir husus, Müslümanlığa geçtikten sonra da çok kadınla evlenme olayı yaygınlaşmıyor. Bizim toplum yapımızı büyük ölçüde kendi atalarımın çizgilerine bakarak tayin etmişimdir, orada da dört göbek ötesine kadar takip ede-

biliyorum ve hiçbirinde birden fazla kadınla evleneni görmedim. Üst makamlara tırmanmışlardı hepsi, denilir ki yükseldikçe bu çok kadınla evlenme genelleşir. Hayır, en azından benim ailemde gördüğüm, soyumda tek kadınla evlenilir. Çok kadınlı niye evlenmemişlerdir? Bu sorunun cevabı da basittir: Konargöçerdiler, yerleşik değiller. Konargöçerlik çok tehlikeli bir iştir. Yerleşiklik rahatlığı sağlar, güven verir, vaktiniz artar. Vakit arttıkça azıtma ihtimali de artar. İşsizlikten azıtmışlık doğar. Bu dün de öyleydi, bugün de öyle. Göçer vaziyette olan insanların boş vakti olmaz, sürekli olarak iş üstündedirler. Kondukları yerlerde bile göçe hazırlanmaları lazım, hazırlıklarını bitirmeleri gerekir. Bu bir, ikincisi iklim şartları son derece önemlidir. Öyle iklimler var ki armut piş ağzıma düş, sıcak bölgelerde her şeyi yere tükürseniz neredeyse tükürük ağacı bitecek çok verimli topraklar, mutedil her şey yerli yerinde. 95'teydi yanlış hatırlamıyorsam, Borneo'dan bu yarımadaya bir gemiyle geliyordum, güvertede oturuyordum. Karşımda da tipik bir İngiliz oturuyordu. Haki renkli kısa pantolonlu, sömürge askerlerinin belli bir üniforması vardı haki renk, toprak rengi asker pantolonlu, yaklaşık 70'li yaşlarında bir bey ve yanında da güzel giyimli zarif bir Malay hanımefendi oturuyordu. Nasıl olduysa lafa girdik. Ondan sonra bana Malayları anlatıyor. Daha çok eskiden sömürge döneminden başlayarak Malaylardan bahsediyor ve dedi ki: *"Kendinize dikkat edin, bu hanımlar çok düşküncüler bizim tiplerimize, paçayı kurtaramazsınız."* Karısına bakarak hafif de gülümseyerek söylüyordu. Dedim ki: *"Beni burada en çok çarpan insanların aşırı derecede barışsever, barışçıl ve kırgın oluşlarıdır"* Hatta yer yer zaman zaman ilk günlerde erkeklerin böyle fazla kırıtsıları benim çok dikkatimi çekmişti. Endişelendiriyordu, böyle tuhaf oluyordum. Hiç alışık değildim, hele benim yetiştiğim dönemlerde bizde erkek dedin mi ayı oluyordu. Başka bir şey, böyle bir dünyamız vardı. Tükürürdük, küfrederdik, jiletle, bıçakla, bilmem neyle dolaşırdık. Saçma sapan işler, bunlarda tam tersi. *"Evet, onlar öyledirler. Bunun da sebebi iklimin aşırı sıcak oluşu, insanlar laubalileşiyorlar. Soğuk iklimlere geçtiğimiz ölçüde sertleşirsiniz, disiplin diye bir şey ortaya çıkar."* Çünkü disiplin neden ileri geliyor? Tedbir alma gereği, bura-

da niye tedbir alasınız ki her şeyiniz var. Yakacak derdiniz yok, giyinme derdiniz yok, ısınma derdiniz yok, beslenme derdiniz yok. Yani “Niye kavga edesiniz ki” dedi. Hakikaten Malezya’da kavga edenler sadece Çinlilerdi. Malaylarda zerre kadar öyle bir şey yok. Türklerin tarihi yüzde seksen oranında sert, soğuk ve zorlu iklimlerde geçmiştir. Türkler, Germenler ve Slavlar soğuk iklimlerde yaşamışlardır. Bu şartlarda can yoldaşına ihtiyaç duyuyorsunuz. Zorlu hayat şartlarında birinci derecede ihtiyaç duyduğumuz şey can yoldaşdır. Can yoldaşının da sayısını arttıramazsınız. Her yönden güveneceğiniz insandır can yoldaşı, bu sebeple yerleşik şehir hayatına intikal edinceye değin büyük ölçüde tek kadınla yaşama gereğini duymuşlar. Çünkü ikisi birlikte mücadele etmektedirler. Bunu ben değişik Türk boylarında gözlemledim. Toroslar’da Yörüklerde, Pamir yaylasında Kırgızlarda, Doğu Anadolu’da Beritan aşiretinde hep tek kadınla yaşıyorlardı. Ancak biraz önce dediğim gibi belli bir medeniyete, öncelikle de İslam medeniyetine intikal edip yerleşme başlayınca rahata eriyorlar, ondan sonra eski alışkanlıklar toplumun belli kesimlerinde peyderpey kaybolmaya başlıyor.

Dışarıdan kadın alma, gelin alma geleneği boyda kendini çok bariz bir biçimde göstermekte ve boy kandaşlık olayından uzaklaşmaktadır. MÖ 3. yüzyılda Hunlarla devletin kurulduğunu görüyoruz. Orada boyların ittifakı var ve bu boylar belli bir soydan gelmiyorlar, değişik soylardan geliyorlar. Bir boylar ittifak birliği, Fransızcasıyla bir *konfederasyon* karşımıza çıkıyor. Her boy kendi başına bir siyasi birlik, bunların birliğini gözeten bir hakan var ama hakan boyların arasındaki bağlantıyı sağlamakla meşgul. Boylar kendi içlerinde özerktirler, hatta boyların içinde yer alan obalar ve obalarda yer alan oymaklar da boy kadar olmasa da özerktirler. Her birinin başında bir bey var. Bey sözü oradan geliyor; toplumun önderi, toplumun başı manasına gelmektedir, buna aynı zamanda ağa da denilmektedir. Bey gibi ağa da çok eski bir Türkçe kelimedir. Ağmaktan geliyor, yükselmek demektir. Bütün bu kişiler kutsal kişilerdir. Dünyevilik, kutsallık dışı anlayış henüz yok. Her şey kutsallıkla iç içe ve esas olan uçucu bir nesne gibi görülen ruhtur. Tın yahut tin uçucu bir şey de-

mektir. Türkçede bugün, kulaklarım çınlıyor dersiniz. Ses olarak *tın*dan gelmiştir, aslı tınlıyor, çınlıyor olmuştur. Tın, her şeyde var. Canlı-cansız ayrımı yok, her şey tınlıdır, canlıdır. Bazı tınlar uyku hâlinindedir. Kimi tınlar uyanmıştır, kimi tınlar üs bir mer-tebeye geçmiştir, insan olmuşlardır. Bunlarda bir üst seviyeye geçen tınlarda yeni bir aşamaya işaret eden *us* vardır. Şöyle diye-biliriz, *us* ruhtur, buna karşılık tını *nefs* olarak görebiliriz. Tın za-manla Farsçadan alınan bir kelimeyle ifade edilmiştir: Can. Can Farsçadır, tın demektir, Arapçası da nefstir, “*us*”un Arapçası ruhtur. En üstün *us* toplumların önderleri olan beylerdedir. En üst seviyedeki *us* beylerde ve boyların birliğini ifade eden budunun başındaki kişide tecelli etmektedir, bunun adı *melik*dir. “*Melik*”i bilge veya bilinç diye bugünkü Türkçeye tercüme edebiliriz. Me-liğin tecellisi, tezahürü toplum idare sanatıdır ve buna en önemli, en büyük bilgilerimizden Yusuf Has Hacib “*kutadgu bilig*” demiş. Kutadgu bilig, bilince ermenin getirdiği üstün saadettir, kut en üst seviyedeki kutsallıktır. En üst seviyedeki mukaddeslik, kutsal-lık devlettir. Bunun bilincini yaşayan kişi ise “*kutadgu bilig*”dir. İslam’dan önceki eski Türklerde toplumun önderliğine soyunan kişiler bilge olarak nitelenmektedirler, Bilge Kağan, Bilge Tonyukuk gibi. Bilgelerin bir danışma meclisi vardır. Bir araya gelirler, toplumun, devletin hayati meselelerini tartışır. Savaş kararları alırlar, göç kararı alırlar, nereye yerleşileceğine ilişkin kararlar alırlar. Bu danışma meclislerine *toy* adı verilir. Devletin oluşu-muyla birlikte gelenekler zayıflar, yerini *kanun* alır. Daha önce size söylemiştim, devletin üç sütunu vardır: Hukuk, iktisat, siya-set. Kanuna *tüze* demişlerdir. Gene bir sapıklık sonucu neden-dir bilmiyorum, Arapçadır diye kanun atılır, yerine Moğolcadan yasa alınır. Madem atıyorsun kanunu, niye tüzeyi almıyorsun, yasayı alıyorsun, ne lüzumu vardı? Herhâlde bu kanuna karşı çıkanlar çağdaşlarımız, ilericilerimiz İslam’dan dolayı Arapça-ya düşman olanlarımız ne yazık ki aslında kanunun Yunancadan geldiğini bilmiyorlardı. Bilselerdi belki kanun kalacaktı yerinde. Kanun sözü Yunancada “*kanon*”dan gelir. Kanon’dan Arapçaya geçmiş, kanun olmuş, oradan biz almışız. Öyle çok var ki Yunan-cadan Arapçaya geçip de oradan bize gelen kelimeler, bir tane-

si mesela namustur. Yunancası nomos'tur. Hatta Eflatun'un en büyük eserlerinden biri son eseri "*Nómoi*"-*Kanunlar'dır*. Nomos aynı zamanda ihlal edilmesi asla mümkün olmayan yüce kanun demektir.

Türkler toyları toplayarak karar alırlar. Bizim iki çeşit zevgeğimiz var: 1. Kendimizi olağanüstü düşük görme gayretinde olan şebelkler var, 2. Olağanüstü yüce göstermeye, haddinden fazla göklere çıkarmaya eğilimli kişilerimiz var. Bu toyların, danışma meclislerinin demokrasiyle uzaktan yakından alakası yoktur. Çünkü bu iddiayı getirir bu kişiler, bizde demokrasi vardı, efendim meclis vardı derler. Evet meclistir ama bütün halk kitlesinin katıldığı bir meclis değildir. Sadece ve sadece her toplumun, obanın, oymağın, boyun ve nihayet budunun bilgelerinin bir araya geldiği bir meclistir. Bu, Türklere mahsus değildir, hemen hemen bütün kadim toplumlarda karşılaştığımız bir manzardır. Germenlerde, İbranilerde, Araplarda da vardır. Çinlilerde yoktur, çünkü Çinliler baştan itibaren son derece muhkem, müstebit, merkezi bir devlete sahiptirler. Türklerin devleti merkezidir ama muhkem değildir. Çok mütecanis, homojen değildir. Birçok parçadan meydana gelir. Konfederatif, ittifaklara dayalı bir yapısı vardır. Bu sebeple de çok kolay dağılabiliyor. Selçukluya değin Türk devletleri kısa ömürlü olmuşlardır. seksen, yüz, yüz elli, en babası iki yüz yıl civarında yaşadı, bunu aşmıyor. Gerek Büyük Selçuklularda, gerekse Anadolu Selçuklularında ilk kez uzun ömürlü bir devlet yapısını görüyoruz, tabii en uzun süreyi Türk devlet geleneğinin şahikasını oluşturan Osmanlı'da görüyoruz ki altı yüz küsur yıllık bir devlet yapısına sahiptir.

Bu bahsettiğim toplumsal yapı ve ondan çıkan devlet kuruluşu kavmi açıdan mütecanis olmadığı gibi siyasi bakımdan da mütecanis değildir. Soya dayanıyor tabii, hanedanlar var ama hanedanların zincirleme görünüşü sırayla olmayabilir. Toy beyini, hakanı makamına layık görmediği takdirde indirebiliyor, alaşağı ediyor, değiştirebiliyor. Burada en önemli tutku, yani kutadgu bilig, adaletin tecellisidir. Türkçede *köni* adil, *köniklik* adalet demektir. Burada yönetici durumundaki kişi bir hata işlerse, o hata

ona ödetilir. Üst seviyedeki yöneticiler birbirleriyle çekişirler. Bunu biz Osmanlı'da bile görüyoruz. Oraya bakarak adalet görüşünü yargılayamayız. Adalet halka olan davranışlarda önemlidir. Halka verilen hak, biraz aşağılama anlamını taşır. *Kara budun*, geniş kitle manasına geliyor. *Karanın* Türkçede çok çeşitli anlamları var. Renk olduğu gibi belirsizlik, ayırt etme imkânının olmaması manasını taşır... Yine burada bir ara nağme olarak size belirtiyim; bütün Türkçelerde renk adları Türkçedir. Bir bizim buradaki Türkçemizde her ne kerametse Arapçadan ve Farsçadan almışızdır. Mesela, Türkçelerin hiçbirinde siyah, beyaz, kırmızı kullanılmaz. Tüm doğu Türkçelerinde, hatta Farsçanın son derece etkisinde olan Azerbaycan Türkçesinde de renkler salt Türkçedirler: Kızıl, kara, ak, al, boz gibi. Mesela, bozu niye kullanmayız bilmiyorum. Grinin düpedüz Türkçesi bozdur. Bozun ne kadar önemsendiğini bozkurttan görebiliriz.

Şu hâlde adalet baş tacı edilmiştir. Türk devlet anlayışının iki sütunu vardır: Savaş ve adalet. Savaş gelir elde etme imkânıdır. Maden işleme ve hayvancılığın dışında üretimleri yoktur. Geliri talanla elde ederler ve talanla elde edilen gelir bütün toplum arasında adaletle bölüşülür. Buna *ülüş* denilir. Son derece önemli bir deyimdir Türkçede, *ülüşü* toplumun değişik kesimlerine dağıtan toplumun başındaki kişilerdir, beylerdir. *Ülüşlere* bakılarak adaletleri derecelendirilir, yargılanır. Bu durum Osmanlı'da da devam etmiştir.

Devlet ve ülke aynı kelime ile ifade ediliyordu: *il*. Aynı zamanda *il*, barış demektir. *İlin* üç anlamı var: Devlet, ülke, barış. Demek ki barış istiyorsan devletleşeceksin. Devletleşmenin ana sütunu adalettir. Adaletin sağlanması temel ülküdür ve bu temel ülkünün adı *Kızılma*'dır. Her Türk Devletinin nihai gayesi *Kızılma* olmuştur. Bu yapı Müslüman olununcaya değin müphem kalmıştır. Bir hak savaşı, adalet vuruşması var. Bunu yapan, bunu üstlenen kişi *alptir*. Toplum üç -Dumézil'in üçlülüğü- seviyeden oluşmaktadır: Bilge kağan, alplar ve budundur. Burada herkes aslında *alptir*. Zaman zaman işleri gereği bazı alplar budunun işlerine soyunur; çobanlık eder, -en önemli meşgale-

lerden biri de madenciliktir- maden işler, silah imal eder. İmal edilen en dahice silah ok, İç Asya icadıdır. Nispeten geç çağlarda Yunan'a gelmiştir. Bahsettim mi bilmiyorum, Yunanlılar sevmezler oku, kalleşlik olarak görürler. Delikli demir icat edildi, mertlik öldü demesi gibi ok icat edildi, mertlik öldü demeye getiriyorlar. Oku uzak mesafeden atıyorsunuz. Aşağı yukarı MÖ 6. yüzyıldan önceki kadim Yunan'da, özellikle de Homeros destanlarından tanıdığımız Yunanlıda dövüş göz göze, göğüs göğse yapılır. Yunanlılar Truva'yı kuşattıklarında Yunanlı hükümdar, karısı güzel Helena'yı kaçırmış olan Truvalı şehzade Paris'i cenge çağırır, meydan okur. Haykırır: "Ey Paris, çık ortaya erkeksen!" İki şey göğüs göğse ve göz göze olur: Sevişme ve savaşıma. Sırtını çeviren kahpedir, kalleştir. O yüzden Yunanlıların bu en eski dönemlerinde, kadim Yunan'da atlıdan ziyade yaya askerliği vardır. *Hoplit* dedikleri yaya askerler vardır, mızrakla giderler, çok uzun kargıları vardır ve kılıçla dövüşürler. Bizde ağırlık taşıyan attır, atlıdır, buna *atlı sü* derler. Sü asker demek, *süvari* atlı süden gelmektedir, *vari* Farsça bir ektir. Bugün de yine her şeyde olduğu gibi çarpık çurpuk bir sentez ortaya çıkarılmıştır. Su'su Türkçedir, bay'ı da Moğolcadan getirilmiştir, neden bilmiyorum, *subay* denmektedir. Türkçe yapmak istiyorsanız *sübey* yahut *subey* olması gerekirdi ama bey istenmeyen, lanetlenen bir kelime olduğundan herhâlde getirilmiyor, Moğolcadan bay'ı almışlar, subay olmuş. Türkçedeki ses uyumunu da sağlamak için *sü*, *su* olmuştur. Neyse, bunları şimdi bir tarafa bırakalım. Askerlik ağırlıklı olarak süvari şeklindedir. Ok atar, yanında kılıç var, mızrak çok ender kullanılır. Mızrak hemen hemen yok gibi bir şeydir, geç tarihlerde mızrağa geçmişlerdir. Süvarilik ne zaman Yunan'a gelmiştir? MÖ 4. yüzyılda ilk defa İskender'in hatırı sayılır süvari birlikleri vardır. Ok atmaya başlamışlardır. Bu, Orta Asya'dan Avarlardan, İskitlerden aldıkları bir şeydir. Öbür büyük kavimlerde savaş arabaları vardır. Arabanın mucidi zaten Sümerlerdir. Mısırlılarda, Hititlilerde savaş arabası vardır, Türklerde yoktur, Yunanlılar da çok ender kullanırlar. Yunanlılar arabayı sadece yarışmada kullanırlar, araba yarışı yaparlar.

En çetin düşman Çin'dir. Yüzlerce yıl Çinlilerle boğuşmuşlar-

dır ve Çinliler bunların önünü kesmek için o meşhur Çin Seddi ni örmüşlerdir ama onu aşmışlardır. Devlet kurmada Eflatun'un devlet felsefesinin izleri vardır. Belki bu gece Eflatun'a geçemeyeceğiz, beceremeyeceğiz o işi. Ne kadar oradan esinlenmişlerse ki dediğim gibi esinlenmelerini belgeleyecek hiçbir şey yok ortada. Dolaylı olarak Farabî, ondan sonra Yusuf Has Hacib'i bir yana bırakırsak Tonyukuk'un hiç haberi yoktu Eflatun'dan, Tonyukuk büyük ihtimalle Konfüçyüs'ü biliyordu ama tabii Yusuf Has Hacib Eflatun'u tanımuş olmalı, özellikle de Farabî üzerinden, Farabî iyi biliyor.

Bir başka çok çarpıcı olay, anlattım mı hatırlamıyorum, askerlik ve savaş sanatının mucidi felsefe-bilimin kurucusu olan Aristoteles'tir. Büyük İskender'in babası II. Filip Aristoteles'in çocukluk arkadaşıdır ve Aristoteles bizim Asos'ta mukimken ona mektup yazar ve "*Hemen kalk gel Makedonya'ya, şehzadeyi, İskender'i sen yetiştireceksin*" der. Makedonya payitahtına 40-50 km uzaklıkta Mieza denilen küçük bir şehirde tarihin ilk askerlik okulu, askeri akademi, harp akademisi açılır. Burada Aristoteles İskender ve silah arkadaşlarını, yani Makedonya ordusunun kumandanlarını yetiştirir ve bu okulda savaş sanatı geliştirilir. Tıpkı bilimde olduğu gibi savaş sanatının iki ana dalı vardır. Bilimde teori ve pratik olduğu gibi savaş sanatında da strateji ve taktik vardır. Yunancada *stratigiki* savaş sanatı, *stratós* ordu demek. Stratejinin Arapçası *sevkülceş*; bir savaşın heyeti umumiyesi çıkarılır, nasıl yürütüleceği belirlenir. Nasıl bir kitabın kısımları varsa savaşın da bölümleri vardır. Bunlara Türkçesiyle vuruşma, Arapçasıyla muharebe diyoruz. Muharebe savaşın yürütülüşüdür, pratiğidir; savaşın yapılma şekli stratejide, teoride verilir ve buna taktik diyoruz. İkisi askerlik terimidir: Strateji ve taktik salt askerlik terimidir ve bunlar Aristoteles'te ortaya çıkmışlardır. İlk uygulayan İskender'dir. İskender'den önce savaş yoktu efendim, kavgalar vardı. Sizler bilmezsiniz ama benim çocukluğumda mahalle kavgaları vardı. O zaman İstanbul en büyük şehirdi, ilkokul 5. sınıfta sınava girdiğimde bana o soru geldiği için hâlâ hatırlıyorum, 1957'de İstanbul'un nüfusu 980 bin, Ankara'nın nüfusu 240 bindi. Bugün neredeyse iri kıyım bir kazamızın nüfusu. O

vakitler bu şehirlerde, Adana'da, Trabzon'da, Erzurum'da, Ankara, İstanbul, İzmir'de mahalleler arasında kavgalar olurdu. Yeni yetme bitirimler birbirleriyle kavgaya tutuşurlardı; taşla, sopayla, patlıcanla, domatesle, vs. mevsimine göre ne varsa, çünkü o vakit her tarafta bunlar bitiyorlardı, evler bahçeliydi, bostanlar vardı. Köyler arasında da böyle kavgalar çıkardı. İskender'den önce toplumlar, kabileler, aşiretler ve hatta devletler arasında kavgalar vardı. Başıbozuk kavgalar çıkıyordu. Kavgalarda tabii ki belirli birtakım planlar uygulanır ama her bakımdan hazırlanmış plan, program, tasarı yoktur. Strateji hazırlıyorsanız yalnızca savaşın ayrıntılarını öngörmüyorsunuz, ordunun nasıl naklolacağı, nasıl besleneceği, nerede yatıp nerede kalkacağı, hayvanlarını nasıl besleyeceği, vs, bütün bunları hesaplıyorsunuz. Hatta ve hatta Osmanlı gibi bir cihan devletinin muazzam ordusu askerden ibaret değildi. Askerlerin aileleri, karıları da yanlarında gidiyorlardı. 1994'te Viyana Üniversitesinde ders veriyorum. Viyana'dan belki 100-120 km güneyde Macaristan sınırına yakın bir ovada birdenbire külah gibi bir tepe çıkıyor ve o tepenin üstünde bir müstahkem mevki vardı; *demir şehir* anlamında Eisenstadt diye bir yer. Ovada yürüyorum, Ocak ayı olabilir, karşıdan kelli felli bir beyefendi geliyordu. Gencim o zaman, o bey 70'inde vardı. Selamlaştık, nereden geliyorsunuz, ne yapıyorsunuz, vs., ben de sordum. *"Ben burada lisede tarih hocasıyım"* dedi. Tabii orada liselerde tarih hocası olmak olağanüstü bir şeydir. En merak ettiğim ve en feci olarak kabul ettiğim hadise savaşlarda ırza geçme olayıdır. Dedim ki: *"Burası Türkleri de, Rusları da gördü. Bunlardan hangisi daha korkunçtu ırza geçme olayında?"* Gerçi daha korkuncu olmaz ya, yani sayıca hangisi daha fazlaydı demek istiyorum. Hayatımda en şaşırdığım cevaplardan biridir bu: *"Türkler hiç ırza geçmediler."* dedi. Adam Türk değil ki yalan söylesin, göklere çıkarsın. *"Nasıl hiç ırza geçmediler?"* dedim. *"İhtiyaçları yoktu. Osmanlı ordusu 1683 Viyana kuşatmasına aileleriyle geldiler"* dedi. Viyana yakınlarında Tuna kıyısında adını yine unuttuğum bir şehre -hatta ben oraya sonra gittim- kadınları yerleştirmişler. Viyana'nın hemen yanında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Kahlenberg Tepesine ordugah kuruluyor. Viyana'yı aldılar

alacaklar, arkadan Jan Sobieski kumandasında Haçlılar beklenmedik bir anda baskın veriyorlar ve Osmanlı ordusu dağılıyor. Viyana kuşatması akim kalıyor. Ordu apar topar Budin'e çekiliyor. Bütün ağırlıkları bırakıyorlar. Bıraktıkları ağırlıklar arasında kahve çuvalları -bununla Avrupa'da kahve geleneği doğacaktır- ve hanımlar vardı. O adını hatırlayamadığım şehirde oturan askerlerin karıları orada kalıyor. Bu hanımları alıyorlar Avusturyalı Hıristiyanlar, Eisenstadt'a getiriyorlar. Diyorlar ki: "Ya vaftiz olursunuz ya da kelleniz gider." Bunlar topluca vaftiz oluyorlar. Bilahare o civardan erkeklerle evlendiriliyorlar. Nitekim onların bu muhasara sırasında oturdukları şehirde kendilerini saklayan ama benim keşfettiğim üç-dört Türk asıllı aile vardı. Diyelim ki Lala Mustafa Paşa'nın ordusu 300 bin civarında olsun, 100-200 bin de hanım olsun orada, o 100-200 bin hanım oradaki erkeklerle evlendiriliyor. O zaman Avusturya'nın nüfusu taş çatlasa 1-1.5 milyon civarındadır, bugün 8 milyondur. Nüfusun yapısına bakın, bugün biz gelirsek Avrupa'nın nüfusu bozulmuş. Zaten bozulmuşsun sen, daha başka nasıl bozulursun? Oraya 1-1.5 milyonluk bir nüfusa 200 bin kadın eklenip, bunların çocukları olmuş, bunların soyu üremiş, artık ne kalır geriye? Nitekim Almanya'da Alman bölgesinde Türk soyadına çok rastlanır. Türke, von Türk gibi soyadları, hatta Hitler'in büyük generallerinden birinin soyadı da öyledir, *von Türke* diye geçer.

İskender'le birlikte başlayan o savaş bilimi çok tuhaf bir biçimde Türklerde var. Nereden nasıl geçmiş bilmiyoruz. Ordunun kurucusu Mete Han'dır ve Mete Han'ın strateji ve taktik uyguladığını Çin belgelerinde görüyoruz. Tekrar tekrar söylüyorum, belge yok efendim, ne kadar tarihçimiz varsa ki hiçbirisi bu size anlattıklarımla da ilgilenmiyor, o ayrı bir şey, bana tatmin edici bir cevap getirememiştir. Stratejiyle taktiğin Türk Silahlı Kuvvetlerinde var olduğunu, Hunlardan ve Göktürklerden bahseden Çin metinlerinde gördüm. Bu Çin metinlerini, yanlış hatırlamıyorsam 20. yüzyılın başlarında Almancaya tercüme etmişlerdi. Gerek size anlattığım devlet anlayışını, gerekse askerlik sanatının İslam'dan önceki kısmını o metinlerden öğrendik. Bunlar felsefe metni değil, düpedüz tasvirlerdir. Adamlar ne görmüşlerse, kaydetmişler.

Ben tarihçi değilim ama felsefeci olarak işim bir resmi ortaya çıkarmaktır. Tarihçi, olayları zamanlarına göre sıralar. Aralardaki bağları kurmak, neden-etki irtibatını tesis etme felsefecinin işidir. Size burada yapmaya çalıştığımız budur. Bunu da ilk defa yapıyorum, haberiniz olsun. Çünkü benim esas konum tarih felsefesi değil, medeniyetten buraya geldik.

Türkler baş düşmanları, kanlı canlı düşmanları Çinlilerden kaçımlardır. Türkler Çinlilerle birlikte değillerdi. Birlikteysen niye kalkıp da Talas ovasında kuzeye doğru çıkan Müslüman Arapların kucağına atlayasın? MS 751'de İran'ı fethetmiş olan Araplara "Aman bizi bu Çinli belasından kurtarın." diye cankurtaran simidi gibi yapışmışlardır ve o derece can havliyle atlamışlar ki günde birkaç bin Türk ihtida etmiş. Türkler kılıç zoruyla Müslüman kıldılar büyük bir yalandır. Evet, kılıç zoruyla Müslüman kılınmış Türkler var ama onlar Türkler tarafından yapıldı. Henüz Müslüman olmamış Türkleri kesen gene Müslüman olmuş olan Türklerdir. Bugün benzerini yine Irak'ta yaşadık. Sünni Türkler Şii Türkleri, Şii Türkler de Sünni Türkleri kesmişlerdir. Bunu da büyük bir iftirayla Acemlerin üstüne atarlar. Saddam'ın devrilmesinden sonra, Amerikan işgalinin son dönemlerinde IŞİD'in ortaya çıkışıyla birlikte büyük çatışmalar oluyor orada, Türkmenler birbirlerini mezhep ayrılıkları sebebiyle kesiyorlar. Benzerini İslam'ın başında da yapmışlardır. Türkleri kesen Araplar değildi. Can havliyle günde birkaç bin Türk ihtida ediyor. O kadar ki Arap kumandan hayretle bağırarak, "Türk iman" diye haykırmış, onun o haykırışı Farsçaya "Turkoman" diye geçiyor ve Turkoman Türkçeye *Türkmen* diye geçiyor. Türkmen diye bir boy yok. O boy yahut da budun Oğuzlardır. İlk dönemlerde Oğuzların Müslüman olanlarına bu Arap kumandanın nidasından mülhem Türkmen demişlerdir. Türkmen adı oradan geliyor. Zamanla bütün Oğuzlar Müslüman olurlar.

İslam'a geçişle birlikte biraz önce söylediğim kuvve hâlindeki ülkü yer değiştirmiş. Adalet savaşçısı olarak alp mücahittir, bilge kağan da halifedir. Kağanın tanrısal bir yanı vardır, kutadgu bilig sahibidir, halife de böyle görülmüştür. Halife Tanrı'nın yer-

yüzündeki yansıması olarak gösterilmiştir, İslam'daki halife anlayışı bu değil. Halife Hz. Peygamber'in siyasi hâfesi anlamındadır, bir kutsallığı yoktur. Osmanlı halifesine -daha önce Türklerde halife yok- bu tanrısal niteliği yükleyen Türkler olmuşlardır. Bahsettiğim yapı Osmanlı'nın yıkılışına değin sürmüştür. Osmanlı'nın ortadan kalkmasıyla sadece İslam medeniyeti son bulmaz, Türk tarihinin son derece belirgin omurgası da kırılır. Cumhuriyet'le birlikte yapı baştan ayağa değişir. Tarihte gördüğümüz en halis, en saf, lügat anlamıyla uygun devrim bizde cereyan etmiştir. Devrim bir geleneğin, bir silsilenin topyekûn ortadan kalkması ve her şeyin yeniden inşa edilmesidir. Sadece Müslümanlıkla ilgili olan taraflar atılmıyor, bize mahsus olan asker-sivil bütünlüğü, yani ordu geleneği de ortadan kalkıyor. Çünkü ilk defa Türk tarihinde Cumhuriyet'le birlikte sivil anlayış baş göstermektedir. Osmanlı'da buna bir gidiş var mıydı? Vardı ama boz bulanık, tam bir sivilleşme anlayışı henüz ortaya çıkmamıştı. Bunu da zaten bütün üst kademedeki zevatın askeri rütbe alışı, paşa olmalarında görüyoruz. Çok üstün tutulan husus savaşçılık, alplıktır, mücahitliktir. Sivilleşmeyle birlikte bu alplık bir anda silinmiyor. Gençliğimde yaşadığım, gördüğüm kabadayılık -bugün kabadayı bir küfür gibidir- hayran olduğum, hep olmak için can attığım bir şeydi ve benim gibi bütün yeniyetmeler de kabadayı olmak, savaşçı, dövüşçü adam olmak isterdi. Sivilleşme katmerleştikçe, yerleştikçe, savaşçılık silindikçe kabadayılık önce mafyozoya dönüştü, 1960'ların başlarında haydutluk, mafyalaşma baş gösterir Türkiye'de, kabadayıların bir kısmı oraya geçer. Daha sonra belli birtakım siyasi teşkilatlanmaların içinde dövüşçü olurlar, Doksanlardan itibaren de tamamıyla silinirler, kalıntısı kalmaz. Çünkü günümüz topluluğumuzda -çok şükür mü diyelim, ne yazık ki mi demek gerekir ama bir tasvir olarak söylüyorum- savaşçılık, savaşma damarı kurumuştur. Buna dayalı olarak bir ahlâk anlayışı da ortaya atılmıştır. Bugün benim yaşlardakilere sorduğunuz vakit gençlik çöktü, gençlik berbat, gençlik lime lime bir hâdedir, vs... alışık olmadığımız durumlarla karşılaştığımızda korkuya kapılırsınız. Gençliğin lime lime döküldüğü filan falan yok, sadece benim alışık olduğum manzara yok. Bu da ahlâkın çöktüğü,

gençliğin dağıldığı anlamına gelmez. Ben sürekli olarak gençlerle iç içeyim, birlikteyim. Öyle bir felaketle, bir faciayla karşı karşıya değiliz. Başka türlü bir dünya geldi. O dünyayı beğeniyor muyum? Beğenmiyorum o ayrı bir konu ama bir çöküntüden bahsedemeyiz. Sokrates *“Bizden sonra gelenlerle dünya batacak”* diyor. Düşünün, 3000 yıldır batıyoruz. O bakımdan üzölmeye, korkmaya, heyecanlanmaya mahal yok, it ürür kervan yürür diyorum, budur efendim.

Teşekkür ederim, gene çok sabır gösterdiniz. Bilmem sorularınız var mı?

SALONDAN- Hocam, hayatınızda yapmak isteyip de yapamadığınız şeyler nelerdir?

TEOMAN DURALI- Ohoooo

SALONDAN- Hocam, bu hafta Hint medeniyetinden bahsedecektik.

TEOMAN DURALI- Edecektik evet, demin dediğim gibi İslam’a geçişi koymalıydım. Bu sebeple bunu yapayım dedim. Biraz güç kaybım var. Toparlayabilirsem mayısta anlatmak istiyorum, toparlayamazsam beni bağışlayacaksınız, Hint medeniyeti başka bir bahara kalır. Ne yapmak istiyordum? En büyük ölküm kaptan olmaktı. Şimdiki gemilere baktıkça iyi ki olmamışım diyorum. Çünkü benim bildiğim, sevdiğim, tanıdığım gemilerden eser kalmadı. Bunlara gemi denilmez artık, bunlar hilkat garibeleri, böyle bir yerde de kaptan olmayı asla istemezdim. Her istediğiniz olmuyor işte, hatta belki de istediğiniz hiçbir şey olmayabilir. Felsefe okumak istiyordum, doğa bilimi okumak istiyordum. Çok şükür, Allah onları bana gerçekleştirdi. O bakımdan memnun olduğumu söyleyebilirim. Hocalık sadece zevkli değil, mukaddes bir meslek, din adamlığının artık olmadığı bir çağda belki de onun yerini tutan öğretici kişidir, eski dille bilimi mualim olan kişidir. Buyurun efendim, başka?

SALONDAN- Hocam, savaş sanatının Aristoteles’in Makedonya’da işte Büyük İskender’i yetiştirdiği akademide başladığını ve Türklerde de Mete Han’ın ilk savaş komutanı,

stratejisti olduğunu söylediniz. Bize yedek subay okulunda Çinli Kung Fu'nun kitabını okutmuşlardı. Bugün hâlâ tahmin ediyorum okutuyorlardır. Bizimkiler muhtemelen oradan almışlar diye düşünüyorum, doğru olabilir mi?

TEOMAN DURALI- Kung Fu bir filozof değildi, bir bilgeydi. Strateji ve taktik ikiliği yoktu onda, o bize dövüş sanatlarını aktarır. Bu sadece onda değil, bütün Çinli bilgelere vardır, Konfüçyüs'te de vardı. Bütün bu doğu bilgeliklerinde savunma sanatı diyebileceğimiz olaylar vardır. Savaş ve askerlik sanatı bunu aşar. Dövüş sanatı değildir o yalnızca, biraz önce söyledim size, bütün bir savaş senaryosu düşünülür, öngörülür. Orduyu nereden yürüteceksiniz, nasıl besleyeceksiniz, Osmanlı örneğinde gördüğümüz gibi aileleriyle mi götürürsünüz, götürürseniz o aileleri nerede barındırırsınız, nasıl yedirir içirirsiniz? Tarihçiler reddederler ama yine bildiğimiz kadarıyla büyük sayıda asker yürütülür. İskender Çanakkale Boğazı üzerinden 60000 kişiyi Anadolu'ya geçirir. Bu muazzam bir rakamdır. Bu adamların beslenmesi, yürütülmesi, yaşesi, lojistik ve onun yanında tabii taktik, yani doğrudan doğruya savaş sanatı, kim nereye yerleştirilecek; okçularıyla, piyadesiyle, süvarisiyle vs. Bunların arasında savaş sanatında en önemli ilham kaynağı, esin kaynağı satranç oyunlarıdır. Üç olay salt akla dayanır, duygu hiç karışmaz içine: Felsefe-bilim, savaş sanatı ve satranç. Felsefe-bilimde de tabii başı çeken en önemli zirve salt akılla kurulan mantık, matematiktir. Bu anlamda kavgadan tamamıyla farklı bir olaydır savaş, savaş ve ordu yeni bir olaydır. MÖ 4. yüzyılda başlar. Mete Han da zaten 2. yüzyıldadır. Bu dediğim yapıyı o Çinli bilgede görmüyoruz.

SALONDAN- Hocam, her yerde üçlü görüyorum demiştiniz, İslam'da bir üçlü görebiliyor musunuz?

TEOMAN DURALI- Hayır, görmüyoruz. İslam'da yok. İslam'da şaşırtıcı ve sarsıcı bir vahdet görüşü vardır. Müthiş bir şey, Yahudiliğin de hakkını yemeyelim, orada da öyledir. İslam'da decelenme var, toplum yapısı bakımından İslam çok özgündür. Tarihte ilk defa ruhbanı olmayan din Müslümanlıktır. Başka hiçbir din yoktur ruhansız. Tanrı'yla insan arasında ara istasyon

bulunmuyor. Bütün dinlerde bulunur. İyi midir, kötü müdür diye sormayın, bilmiyorum, bir şey söyleyemem. Zaman zaman bunun eksikliğini çok duyuyoruz. Bütün dinlerde insanlar kısıtlandıklarında, sıkıldıklarında bu ilahi kişilere sığınırılar. En yakından tanıdığımız Hıristiyanlıkta papaz, özellikle Katolik papazları Tanrısal bir kişidir. İslam'da böyle bir merci yok. Doğrudan doğruya Allah'la karşı karşıyasınız. Bu ihtiyacı karşılamak üzere, bu çok derin psişik bir ihtiyaç, suni bir şey yaratılmıştır; şihlar, tarikat şeyhleri asla Müslümanca bir şey değildir.

SALONDAN- Günümüzdeki tarikatların sosyolojisi nereden geliyor?

TEOMAN DURALI- Bu ihtiyacı karşılamaya yönelik, geçmişten geliyor. İslam pozitif bilim gibi bir olaydır. Süssüz, tabirimi mazur görün, kara kuru bir şeydir. Hiç böyle renkli, alacalı bulacalı bir tarafı yoktur ama bu muazzam psişik bir ihtiyaçtır. İki de bir bağırır çağırırlar: Efendim, İslam'da kandil yoktur. Yoktur, yapmak mecburiyetindedin. Yani bir renklendir ortalığı...

SALONDAN- Toplum müdahalesidir yani.

TEOMAN DURALI- Tabii, beyefendinin dediği gibi sosyopsişik bir olaydır. Bayramlar mesela, ben Araplarda kurban kestildiğini filan görmedim. Bu bizde vardır. Kandil de kutlamıyorlar. Yine mezar kültürü bize mahsus bir olaydır. Öldü, ruhu gitti, madde burada kaldı, beden çürüyüp gidecek; mezar başına gidip dua etmeler...

SALONDAN- Yedisi,, kırkı filan.

TEOMAN DURALI- Aynen ve şunu da söyleyeyim, onlar İsrailiyattır, Yahudilerden alınmadır. Kötülemek için söylemiyorum, bu bir ihtiyaç, atamazsınız. Allah niye bunu bize öngörmedi diyelim. Bilmiyoruz, Allah'ı sorgulamak bize düşmüyor.

SALONDAN- O zaman seküler diyebilir miyiz Hocam, hani inanç boyutunda?

TEOMAN DURALI- Şu anlamda, İslam'da kutsal ve kutsal olmayan ayrımı yoktur, her şey kutsaldır. Profan ve mukaddes ay-

rımı yapamazsınız. Nasıl ki Türklerde siville asker ayrımı yoktu, aynı şekilde ruhban ve ruhban olmayan ayrımı da yok, dolayısıyla da mukaddes ve mukaddes olmayan ayrımı da yok, her şey mukaddes.

SALONDAN- Hocam, şunu diyebilir miyiz? Hıristiyanlıkta ruhban olmazsa gerçek bir Hıristiyan olarak kabul edilmiyor mu?

TEOMAN DURALI- Edilmiyor.

TEOMAN DURALI- Laik denilen şey Yunanca *laós*'tan gelir. Laos aynen *kara budun* demektir. Bir şey bilmeyen körkütük adam. İlahi bir tarafı yok *laós*'un, Latince *laicus*, Fransızca *laik* diye geçmiş. Onun karşısında kutsal kişi var: *clericus*. Hıristiyan bir *laicus* olarak sen o *clericus*'a tabisin, ondan ayrılamazsın. Yani bir Hıristiyan, Katolik, Ortodoks aklına estiği gibi bir kiliseye gelip dua edemez, bağlı olduğu bir kilise vardır ve o kilisenin papazı vardır. Onlar da sırayla yükselerek Piskoposa bağlanır ve en yukarıda da İsa'nın dini anlamda mukaddes hâlefi Papa Hazretleri vardır.

SALONDAN- Sizin pratiğiniz açısından ben "İslam'da din kişinin anladığı kadardır" a vardım, ne dersiniz?

TEOMAN DURALI- Hayır. İslam zor anlaşılan ve bu yüzden çok yanlış yorumlanan bir olaydır. Kur'an'a göre İslam din demektir. "Hepiniz İslam üzere yaratıldınız" diyor, sonra "Annenizin-babanızın yolundan gidiyorsunuz" diyor. Yani o dinin parçalarından birine yöneliyorsunuz. Bizim yöneldiğimiz yol Peygamber'in gösterdiği yoldur. Peygamber'i kaale almadan Müslüman olunamıyor. İslam olabilirsiniz. Hani bugün çok moda bir laf vardır: Deizm. İslam'la Müslümanlık arasında bir ayrım koymamız lazım. Çünkü, Hıristiyanlığa, Yahudiliğe de İslam diyoruz. İslam Peygamberi İsa, Musa diyoruz. Ama Sünneti ve hadisi kaale almadığınız takdirde Müslümanca yaşayamazsınız. "Ne lüzum var Peygambere, işte Kur'an duruyor ya" derler. Halbuki Kur'an bütün ilahi metinleri kapsamaktadır. Şöyle düşünebiliriz, Tevrat da, Zebur da, İncil de -bozulmamış hâllerleriyle- Kur'an'ın cüzlerinden

sayılır. O sebeple mesela, Hıristiyana, Yahudiye kâfir değil, *ehl-i kitap* diyoruz. Salt Zebur'dan, Tevrat'tan ötürü değil, Kur'an'ın cüzleri olarak kabul edildiğinden; yani o dinleri hoşgörü icabı kabul etmiyoruz, -felsefi bir terim kullanayım- ontolojik olarak kabul ediyoruz. Bana vaktiyle bir talebem "*Hıristiyanı kesmek bize helal midir?*" diye sordu. Hümanist açıdan değil, tamamıyla Müslümanlık açısından hiç kimseyi kesemezsin dedim. Çünkü bütün insanlar İslam'a mensup kabul edilmektedirler. Onun neticesi bir masumun kanına girmek bütün insanlığı ortadan kaldırmakla eşit kılınır. Bunun bir başka tezahürü Peygamber'in Veda Haccındaki hutbesidir. Tekrar ediyorum, ben insancı, hümanist, aydınlanmış değilim. Tamamıyla size İslam'ın özünden hareketle bildiriyorum. Kendim tabii ki bir yorumum var ayrı mesele ama Kur'an'ın kendisine, bir de hadislere dayanarak söylüyorum.

SALONDAN- Hocam, o zaman İstanbul'un fethi, Ortodoks Bizans veya Doğu Roma İmparatorluğunun fethi savaş oluyor, kuşatma oluyor. Karşılıklı olarak bir...

TEOMAN DURALI- Size şunu söyleyeyim, tek meşru savaş İslam'da Hz. Peygamber'in savaşıdır. Onun dışındaki bütün savaşlara şüpheyle bakarsınız.

SALONDAN- Hocam, Hıristiyanlığı herhâlde biraz idealize ediyorsunuz anladığım kadarıyla, yani bu Pavlus'un inşa ettiği Hıristiyanlık değil sanırım bahsettiğiniz, yani Grekleşen, biraz Paganlaşan...

TEOMAN DURALI- Değil tabii, gayet tabii asli olan hakkında çok az fikrimiz var. Yani kabul edilmiş dört İncil'in bazı parçaları İslami'dir, her tarafı değildir. Onları da teşhis etmek o kadar zor bir iş değil, yani bilen, bu işin uzmanı olan kişiler onları pekâlâ ortaya çıkarabilir. Aynı şeyi Tevrat için de söyleyebiliriz. Bütün Tevrat İslami'dir diyemeyiz. Çünkü orada da çok çarpıtmalar ve sapırtmalar var.

SALONDAN- Kurultay, yasa, bay, bayan gibi Moğolca kelimeler ne zaman Türkçeye girdi?

TEOMAN DURALI- 1920'lerden sonra.

SALONDAN- Şahıs olarak kim bunları tasarladı, biliyor musunuz?

TEOMAN DURALI- Cumhuriyet'in önde gelen zevatının tasarısı bunlar, dille uğraşan kişiler mesela, bugünkü Türkçemizi, telaffuzumuzu Agop Dilaçar'a borçluyuz. Dilaçar neyi esas almıştır? Moda'daki Ermeni hanımefendilerinin konuşmalarını, telaffuzlarını. Mesela, bugünkü, buradaki Türkçede çok değerli sesleri kaybettik. Gırtlak h'sı, gırtlak k'sı, burun n'si çok önemli şeyler, o hanımefendiler bunlardan bihaber olmalarından ötürü biz de onu...

SALONDAN- Fakat Almancadan çok etkilenmişler herhâlde.

TEOMAN DURALI- Fransızcadan da etkilenmiş olduklarını sanıyorum. Bilmiyorum Almanca... çünkü Almancada gırtlak sesi vardır. Bugünkü gerçi çarpıtılmış Almancada o da kalmadı da, korkuyorlar Nazilikle suçlanırsın diye, o gırtlak seslerini onlar da temizlediler ama has Almancada vardır. Bana kalırsa daha çok Fransızca, zaten bizim bütün Monşerler Fransızcavari telaffuz etmeye bakarlardı. Şimdi azaldı o tabii, çocukluğumda çoktu Fransız okulu çıkışlılar, şimdi tabii daha da kötüsüne geldik: Amerikanca. Fransızcayı da pertavsızla arıyoruz artık, daha üstün bir kültürün dilleriydi bunlar.

Efendim, herhâlde başka soru yok, tekrar teşekkür ediyorum, iyi günler.

- 12 Eylül 514
II. Bayezid 234
II. Mahmud 334, 501, 522, 523
- A**
- ABD 9, 12, 126, 159, 160, 166, 168, 172, 333, 421, 443
Abdülhamid 234, 417, 418, 489, 506
Aborjin 436
Acem 306, 485, 501, 521, 523
Açe 164, 165, 464, 465
Adam Smith 200, 214, 224, 283, 398, 416, 446
Adana 329, 514, 538
Addis Ababa 326
Adem 82, 115, 118, 120, 365, 366, 367, 372, 376, 397, 404, 520
Adigece 515
Adnan Menderes 171, 192
Adolf Eichmann 120
Afganistan 12, 74, 148, 239, 304, 307, 315, 325, 328, 383, 413, 414, 495
Afrika 26, 48, 50, 87, 111, 121, 122, 123, 126, 139, 171, 209, 210, 211, 212, 213, 218, 222, 224, 238, 240, 245, 246, 247, 248, 257, 264, 265, 300, 318, 348, 354, 355, 357, 363, 383, 389, 396, 422, 429, 430, 436, 437, 446, 447, 455, 458, 459, 469, 470, 472, 473, 525, 526
agglutinative 318
Agop Dilaçar 547
Ahamenişler 317
Ahd-i Atik 37, 116, 368, 411
Ahd-i Cedit 116, 411
Ahmedi Nejat 208
Ahmed Yesevi 525
Ahmet Cevdet Paşa 438
Ahmet Refik 318
Ahura Mazda 481
Akademia 79, 223, 276, 277
Akadlar 77, 156, 300
Akhilleus 47, 158
Akropolis 152
Alanya 150, 518
Alevilik 130
Ali 47, 75, 84, 129, 131, 135, 158, 164, 253, 285, 304, 305, 319, 465, 515
Ali Reis 164
Almanya 141, 164, 179, 182, 195, 197, 198, 240, 252, 295, 325, 348, 384, 389, 394, 400, 409, 424, 489, 495, 496, 539
Alpler 325
Altay dilleri 140, 264
Altın Orda 176
Amazon 85, 240, 243, 406, 435
Amerigo Vespucci 307
Amerika 9, 50, 80, 87, 91, 93, 101, 108, 109, 111, 126, 139, 147, 153, 169, 172, 173, 181, 197, 207, 234, 238, 240, 247, 265, 308, 318, 325, 333, 348, 350, 354, 383, 384, 390, 401, 423, 432, 433, 435, 450, 452, 460, 469, 473, 494, 496, 515, 526, 529, 530
Amhara 461
Amuderya 423
Anadolu 44, 53, 64, 69, 91, 96, 97, 122, 123, 135, 140, 142, 143, 145, 147, 149, 150, 151, 153, 156, 160, 172, 212, 213, 214, 215, 239, 246, 259, 260, 261, 292, 306, 307, 308, 309, 311, 313, 319, 324, 325, 328, 329, 332, 355, 357, 358, 361, 363, 364, 385, 390, 400, 435, 442, 443, 449, 451, 465, 474, 485, 495, 497, 498, 514, 518, 520, 530, 532, 534, 543
Anatolia 311
Angıllar 383, 389
Anglikanlık 412, 413
Anglosakson 177, 344
Ankara 12, 54, 143, 184, 192, 360, 364, 384, 385, 502, 537, 538

- Ankara Üniversitesi 502
 Antalya 150
 Antropoloji 446
 Anzer 173
 Aragon 395
 Arap 71, 76, 81, 99, 103, 107, 112, 113,
 121, 130, 131, 218, 246, 258,
 264, 275, 281, 299, 307, 308,
 312, 313, 317, 320, 354, 422,
 458, 466, 489, 490, 501, 515,
 521, 522, 523, 540
 Arapça 32, 117, 130, 140, 261, 264, 291,
 308, 354, 397, 440, 466, 483,
 484, 485, 491, 519
 Ares 189
 Aristoteles 26, 53, 79, 109, 110, 168,
 169, 217, 219, 220, 221, 223,
 226, 227, 228, 232, 270, 271,
 272, 275, 276, 278, 282, 285,
 289, 290, 294, 315, 352, 442,
 510, 537, 542
 Arnavut 134, 135, 328, 364, 523
 Arthur Kosler 314
 Artvin 172
 Asena 248, 516
 Astek 111
 Asur 95, 400
 Asurca 140
 Asurlular 77, 122, 156, 313
 Asya 9, 12, 26, 44, 50, 74, 76, 92, 93,
 94, 113, 124, 126, 133, 134, 139,
 140, 144, 150, 155, 156, 163,
 178, 212, 218, 224, 238, 240,
 246, 257, 259, 261, 299, 302,
 303, 304, 305, 311, 318, 319,
 324, 325, 328, 331, 332, 345,
 348, 355, 400, 429, 432, 437,
 453, 469, 479, 482, 485, 493,
 495, 496, 497, 502, 504, 506,
 507, 509, 514, 516, 518, 521,
 522, 525, 526, 536
 Aşkenaz 313, 394
 Atilla 356, 388, 389, 484, 522
 Atina 26, 78, 96, 100, 101, 102, 147,
 151, 152, 155, 156, 157, 159,
 160, 161, 162, 166, 168, 181,
 182, 183, 184, 185, 186, 187,
 188, 189, 213, 214, 215, 223,
 225, 227, 278, 310, 314, 332,
 333, 369, 401
 Atlas Okyanusu 111
 Aton 353
 Attika 96, 142, 147, 151, 155, 213
 Avrasya 50, 77, 111, 139, 218, 238, 240,
 246, 247, 248, 257, 262, 264,
 303, 306, 331, 401, 470, 496, 497
 Avrupa 9, 23, 50, 53, 59, 68, 76, 79, 87,
 91, 92, 94, 96, 101, 105, 109,
 111, 114, 117, 118, 121, 122,
 123, 124, 125, 126, 127, 130,
 132, 133, 139, 141, 147, 152,
 154, 156, 161, 171, 176, 191,
 194, 195, 199, 202, 204, 212,
 224, 230, 231, 235, 240, 248,
 251, 255, 258, 261, 262, 263,
 275, 281, 295, 305, 306, 308,
 309, 311, 314, 318, 320, 323,
 324, 325, 327, 328, 330, 331,
 332, 333, 335, 336, 337, 338,
 339, 345, 346, 347, 348, 349,
 351, 354, 355, 356, 357, 358,
 359, 360, 363, 364, 366, 368,
 370, 372, 373, 374, 375, 376,
 379, 383, 384, 385, 387, 388,
 390, 391, 392, 393, 395, 396,
 397, 398, 399, 400, 401, 403,
 409, 411, 415, 417, 418, 422,
 423, 426, 429, 437, 446, 455,
 463, 469, 489, 494, 495, 496,
 510, 515, 526, 539
 Avustralya 50, 126, 212, 238, 240, 246,
 247, 252, 257, 261, 265, 349,
 426, 436, 437, 443, 449, 451,
 452, 453, 459, 530
 Ayetullah 75, 316, 340, 343
 Azerbaycan 65, 328, 485, 518, 535
 Aztekler 354, 460, 463
B
 Babil 108, 122, 313, 353, 470
 Babiller 156
 Babülmendep Boğazı 212, 437
 Bach 175
 Baffin 494
 Bağdat 410
 Balkan Dağları 325
 Balkanlar 96, 325, 345
 Bantu 48, 87, 222, 318
 Barselona 162
 Baskça 154, 331
 Basra Körfezi 307
 Baykal Gölü 260, 388, 501
 Beethoven 175
 Belçika 195, 346, 424
 Belucistan 74, 305
 Berberi 111, 112, 354
 Bergson 528
 Bering 153, 247, 318, 324, 437
 Beritan aşireti 44, 514, 532
 Berlin 171, 172, 196, 198, 295, 384

Beyaz Ruslar 332
Beyoğlu 29
Bilge Kağan 523, 533
Bilgi toplumu 36
Bill Clinton 171
Birmanya 304
Birunî 484
Biyoloji 12, 271, 429
Bizans 169, 329, 356, 357, 363, 383,
391, 497, 498, 525, 546
Bochum 356
Bodrum 97, 151, 160, 292
Boeotia 181
Boğaziçi Üniversitesi 171
Boğdan 135
Boreal 493
Borneo 45, 48, 246, 301, 403, 405, 436,
455, 456, 531
Botni Körfezi 325, 494
Boxer ihtilali 481
Brakisefal 299
Bretonya 330
Britanya 113, 177, 307, 347, 385
Budacılık 57, 76, 132, 218, 352, 403,
482, 493, 523
Budin 539
Buhûrizâde Mustafa İtrî 175
Bulgarlar 143, 332, 357, 498, 502
Burguntlar 121
Burma 257, 482
Büyük Okyanus 238, 257, 432, 470, 516

C

Castile 395
Castro 206
Celal Bayar 171
Cemal Abdünnasır 99, 354
Cemil Meriç 55, 199, 279, 280, 294
Cengiz Han 174, 264, 315, 455, 502, 518
Cern 34, 254
Cevat Şakir 97, 151
Chaucer 130, 309, 396
Chicago 205
Churchill 171
Clauson 176, 431
Coca Cola 413
Codex Cumanicus 498
Concilium 116, 373
Cumhuriyet 114, 204, 205, 264, 318,
349, 357, 359, 401, 404, 413, 498

Ç

Çamlıhemşin 173, 174
Çekler 332
Çemişkezek 384, 385
Çerkes 134, 135, 192, 260, 350, 501, 523
Çin 35, 63, 64, 70, 71, 74, 79, 81, 86, 94,
95, 96, 101, 103, 108, 111, 113,
114, 121, 126, 129, 139, 144,
145, 149, 155, 165, 166, 174,
211, 218, 225, 231, 234, 235,
257, 260, 261, 263, 264, 274,
290, 303, 304, 305, 306, 312,
315, 327, 331, 332, 379, 380,
384, 388, 390, 400, 401, 429,
434, 437, 465, 469, 470, 473,
478, 480, 481, 482, 483, 486,
488, 493, 495, 496, 502, 503,
505, 506, 507, 513, 516, 519,
521, 523, 524, 536, 537, 539
Çin medeniyeti 111, 114, 304, 469, 478,
482, 493
Çin Seddi 121, 263
Çolpan 21
Çukurova 245, 514

D

Daimon 225
Dalay Lama 519
Danca 346
Danimarka 245, 346, 389, 437
Darwin 251, 256, 432, 433, 435
de Gaulle 171, 347
Demeter 189
Demokrasi 165, 178, 213
Deng Şiaoping 171
Derî 328
Dersim 385, 515
Descartes 271, 398, 415, 419, 528
Deutsch 48, 222, 386
Dinar Dağları 325
Diyarbakır 172, 514
DNA 30, 149, 406
Doğal ayıklanma 256, 517
Doktor Jivago 104
Dolikosefal 502
Dorlar 96, 144, 145
Dostoyevski 74, 195
Dravidler 140, 262
Dumézil 192, 211
Durkheim 491

E

East India Company 175
Eberhard 502
Ecce homo 336, 370

- Eflak 135
Eflatun 79, 81, 82, 108, 128, 135, 168,
182, 217, 219, 220, 223, 226,
227, 228, 229, 269, 271, 274,
275, 276, 277, 339, 377, 451,
487, 491, 492, 507, 508, 509,
510, 525, 527, 528, 534, 537
ehl-i kitap 546
Ehrimen 481
Einstein 21, 26, 29, 57, 88, 233, 237,
271, 288, 291, 378, 474
Eisenstadt 538, 539
Ekklesia 101
Ekvator 240, 301, 339, 348, 349
Elazığ 172, 514
Emevi 112
Empirio Criticism 89
Enderun 172
Endonezya 35, 224, 238, 244, 257, 301,
465
Endülüs 53, 112, 395
Enver İbrahim 71
Enver Sedat 354, 460
Ermeni 117, 174, 317, 323, 466, 497,
547
Ermenice 142, 173, 329
Ernst Mach 89
Erzurum 166, 308, 355, 538
Eski Çağ 9, 91, 115, 155, 181, 380, 400,
402, 407, 415, 429, 469, 483
Estonya 123, 174, 314
Eş'ari 372, 376
Everest 239, 294, 325
Evrin 19, 25, 273
Eyyubiler 360, 520
Ezidiler 149
- F**
- Farabî 32, 90, 128
Fars 67, 71, 75, 86, 112, 113, 121, 129,
130, 131, 145, 156, 177, 192,
307, 308, 316, 397, 484, 490,
502, 515, 521, 522
Farsça 71, 87, 117, 130, 141, 156, 193,
307, 308, 309, 316, 319, 328,
330, 396, 397, 485, 486, 519, 536
Faşizm 251, 416, 419
Fatıma 338, 371
Fatih 171, 206, 207, 295, 311, 319, 359,
375, 387, 520
Fazlur Rahman 205
Felemenk 124, 224, 257, 389, 394, 396,
410, 412, 422, 424
Felsefe 12, 13, 31, 33, 74, 78, 79, 105,
154, 208, 209, 222, 223, 265,
267, 268, 272, 277, 280, 285,
287, 290, 292, 340, 352, 405,
415, 457, 477, 508, 525, 542, 543
Felsefe-bilim 31, 78, 79, 105, 222, 223,
267, 508, 543
Fenike 332
Fetret 520
Feuerbach 229, 281, 343
Fırat Üniversitesi 172
Filistin 114, 122, 123, 124, 212, 246,
307, 328, 337, 487, 488
Fince 154, 331
Firavun 84, 123, 202, 460, 466, 488
Firdevsî 130
Fizik 24, 25, 31, 220, 251
Flamanlar 424
Franklar 121, 383, 389
Fransa 111, 124, 125, 131, 141, 161,
163, 164, 173, 223, 231, 232,
234, 240, 276, 308, 325, 329,
330, 333, 346, 347, 348, 355,
383, 385, 389, 390, 395, 396,
397, 409, 410, 422, 424, 427,
443, 489, 522
Fransuva 344
Freud 132, 376, 491
Frigce 329
Frigler 96
Fuad Köprülü 130
Fû Hi 63, 73
Fu Xi 470, 474, 475, 477
- G**
- Galat 329
Galatasaray 29, 49, 164, 459
Galatlar 329, 385
Galilee 337, 368
Gandi 75, 423
Gauller 329, 385
Gautama Siddhartha 128, 129, 475
Gazneliler 524
Gazzâlî 82, 89, 120, 229, 275, 276, 280,
288, 289, 290, 291, 340, 341,
377, 510, 511
Geometri 277, 278
Germen 47, 48, 121, 122, 125, 130, 131,
133, 141, 153, 262, 263, 291,
329, 330, 332, 346, 347, 348,
350, 351, 356, 374, 383, 389,
390, 391, 392, 396, 397, 400, 409
Giambattista Vico 419
Girit 96, 142, 145, 261
Goethe 191, 195, 286
Gorbaçov 58, 225
Gotlar 356, 357, 383, 389

Göbeklitepe 152, 449, 451, 461
Gök Tanrı 31
Göktürk 356
Göktürkler 121, 507, 518, 522
Graham Bell 474
Grönland 245, 350, 390, 391, 437, 494
Gürcistan 422

H

Habermas 418
Habeşistan 123, 163, 240, 246, 313, 326, 461, 469
Haçlılar 520, 539
Hafız 193
Hami 111, 299, 300, 461, 465
Hammurabi 58
Han Çinlileri 139, 213, 257
Hartum 479
Havana Üniversitesi 208
Havva 82, 118, 397, 404
Hawaii 108, 257, 349, 390
Hazar 123, 314, 325, 328, 452, 518
Hegel 228, 232, 233, 284
Heidegger 221, 282, 283, 289, 418, 434
Hektor 158
Herakleitos 168, 228
Herodotos 106, 160, 215, 216, 217, 310
Heterodoks 93, 319
Hıristiyan 59, 92, 94, 111, 114, 120, 123, 127, 135, 156, 225, 235, 248, 283, 301, 308, 335, 337, 343, 345, 357, 364, 367, 373, 377, 379, 387, 396, 397, 399, 400, 401, 403, 404, 407, 409, 411, 415, 417, 458, 469, 483, 490, 498, 525, 545, 546
Hırvatlar 332
Hicaz 156, 274, 292
Hikmet Kıvılcımlı 55, 198
Himalaya 45, 239
Hindistan 75, 126, 140, 150, 175, 240, 246, 247, 262, 304, 317, 318, 330, 331, 339, 348, 465, 470, 487, 488, 496, 509, 520, 522
Hindu 75, 91, 123, 305
Hindukuş 239, 325
Hinduluk 76, 218, 262, 303, 352, 403
Hint 63, 64, 74, 79, 81, 86, 87, 91, 92, 94, 96, 108, 111, 112, 114, 129, 130, 140, 141, 142, 150, 153, 154, 155, 163, 164, 175, 192, 193, 204, 211, 212, 218, 224, 231, 235, 246, 247, 257, 260, 261, 262, 264, 290, 299, 300, 303, 304, 305, 307, 309, 316,

317, 318, 320, 323, 324, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 339, 379, 380, 388, 397, 401, 429, 461, 469, 470, 473, 481, 482, 486, 488, 490, 493, 496, 497, 507, 523, 524, 528, 542
Hint-Avrupa 87, 92, 96, 130, 140, 141, 142, 150, 153, 154, 192, 193, 257, 260, 261, 262, 264, 299, 309, 316, 318, 320, 324, 327, 328, 330, 331, 397, 461, 488, 528
Hint medeniyeti 91, 111, 112, 114, 303, 482, 493, 507, 542
Hippocrates 215, 216, 217
Historias 216
Hitit 96, 156, 261, 461, 536
Hititçe 329
Hitler 94, 197, 198, 283, 284, 314, 385, 412, 418, 419, 424, 524, 539
Hiung-nu 92, 150, 257, 299, 326, 388, 497, 499, 516
Hobbes 446
Hollanda 105, 127, 195, 224, 396, 424
Homeros 47, 147, 148, 182, 475, 536
Homo sapiens 83, 430
Horasan 121, 307, 350
Huiler 71
Humeyni 205, 230, 310, 470, 486
Hun 92, 150, 174, 263, 326, 356, 388, 497, 499, 516, 519
Hunlar 144, 248, 299, 356, 383, 387, 388, 500, 519, 521, 522
Hürmüz 481
Hürrem Sultan 523
Hüseyin 75, 131, 193, 316, 338
Hz. Aişe 317
Hz. Fatıma 338, 371
Hz. Hatice 338, 371
Hz. İsa 59, 84, 94, 106, 114, 115, 116, 127, 152, 153, 201, 274, 334, 338, 368, 370, 480, 511
Hz. Meryem 334, 368, 371
Hz. Muhammed 84, 152
Hz. Musa 83, 123, 129, 201, 202, 300, 353, 371, 487, 488

I

Irak 76, 313, 328, 358, 360, 361, 383, 520, 522, 540
Irian Jaya 456
İŞİD 35, 76, 230, 540

İ

- İbn Arabî 31, 335, 342
İbn Haldun 49
İbn Meymûn 32, 490
İbn Miskeveyh 32
İbn Rüşd 335, 510
İbn Sina 24, 484
İbrahim 26, 71, 129, 170, 318, 487, 488, 502
İbranca 140, 291
İbrani 82, 107, 123, 303, 313, 332, 353, 367, 368, 394, 407, 488, 523
İçgüdü 19, 436
İkinci Dünya Savaşı 141, 164, 192, 281, 295, 366, 416, 489
İlber Ortaylı 144, 171
İlk Çağ 91
İlyada 47, 147
İncil 59, 201, 357, 373, 376, 408, 511, 545, 546
İngiliz Yahudi medeniyeti 156, 359, 398, 417, 418, 420
İngiltere 26, 35, 67, 78, 101, 102, 126, 130, 141, 159, 161, 163, 164, 165, 166, 168, 175, 197, 207, 214, 224, 232, 308, 309, 325, 330, 346, 347, 385, 386, 389, 390, 391, 394, 395, 396, 397, 409, 410, 421, 422, 426, 433, 437, 443, 450, 497
İnka 111
İnuit 48, 222, 302, 386
İran 76, 86, 91, 94, 101, 112, 113, 114, 121, 130, 140, 144, 150, 155, 166, 170, 177, 192, 193, 205, 207, 208, 231, 233, 234, 239, 261, 262, 275, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 319, 320, 325, 328, 332, 339, 340, 350, 361, 396, 397, 419, 429, 469, 470, 481, 482, 485, 486, 495, 496, 521, 540
İsa 59, 84, 94, 106, 114, 115, 116, 117, 127, 129, 152, 153, 194, 195, 201, 231, 274, 292, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 364, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 385, 392, 394, 404, 408, 411, 449, 479, 480, 511, 545
İsfendiyar Dağları 325
İskandinavya 154, 325, 328, 383, 437
İskender 53, 96, 143, 148, 149, 158, 168, 169, 177, 214, 278, 315, 317, 332, 352, 400, 536, 537, 538, 539, 542, 543
İslam 10, 19, 24, 25, 32, 34, 35, 43, 53, 54, 57, 59, 60, 72, 79, 80, 81, 92, 101, 105, 108, 111, 112, 114, 115, 118, 120, 121, 129, 130, 131, 132, 144, 152, 156, 165, 167, 168, 189, 192, 193, 194, 202, 204, 205, 207, 218, 229, 230, 231, 233, 234, 259, 264, 267, 273, 275, 276, 283, 291, 292, 294, 297, 298, 303, 304, 306, 310, 311, 312, 315, 316, 332, 335, 338, 339, 340, 341, 344, 351, 352, 355, 361, 363, 365, 366, 367, 371, 372, 377, 379, 386, 387, 395, 404, 407, 408, 410, 417, 418, 426, 429, 435, 451, 463, 464, 469, 470, 483, 488, 489, 490, 491, 501, 507, 508, 510, 513, 523, 525, 527, 532, 533, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546
İslam medeniyeti 32, 53, 80, 92, 105, 111, 114, 156, 207, 229, 230, 291, 292, 407, 418, 488, 490, 541
İsmet Paşa 171
İspanya 47, 111, 112, 114, 122, 126, 162, 170, 224, 338, 347, 385, 389, 390, 392, 394, 395, 396, 409, 410, 422, 450, 457
İspanyol 292, 335, 394
İsrail 99, 100, 123, 201, 202, 308, 313, 336, 368, 421, 488
İsrail-Arap savaşı 99
İsrailiyat 442
İstanbul 7, 9, 12, 27, 35, 91, 99, 111, 117, 173, 192, 234, 239, 254, 292, 311, 314, 355, 363, 364, 383, 384, 387, 391, 400, 421, 424, 446, 464, 495, 520, 537, 538, 546
İstanbul Üniversitesi 7, 9, 12
İstanköy 215
İsviçre 177, 184, 254, 301, 325, 423, 424
İtalik 262
İtalya 81, 107, 114, 124, 125, 126, 169, 224, 251, 262, 311, 327, 355, 389, 390, 400, 409, 410, 419
İttihat ve Terakki 134
İyonya 96, 100, 107, 151, 261
İzlanda 350, 390, 391, 397, 436
İzmir 96, 150, 151, 384, 396, 538

J

Jamo Kenyatta 171
Jan Sobieski 539
Japon 95, 171, 172, 293, 482, 486, 487
Japonya 74, 76, 108, 324, 390, 486, 493
Juan Carlos 170
Jung 229
Jutlar 383
Jüpiter 21, 23

K

Kabil 82, 328, 365, 367, 404, 414
Kâfiristan 149, 315
Kafkaslar 309
Kafkasya 96, 313, 317, 328, 329, 348
Kahlenberg Tepesi 538
Kalahari 348
Kam 499
Kamboçya 127, 304, 482, 493, 503
Kanada 318, 350, 443, 452, 506
Kant 12, 13, 88, 120, 270, 282, 289, 376, 377, 378, 444
Kanunî 344, 464, 503
Kanunlar 74, 82, 128, 220, 508, 534
Kapitalizm 34, 273, 423
Kaptan Cousteau 406
Karadeniz 66, 160, 187, 213, 216, 217, 238, 239, 309, 325, 349, 391, 400, 452, 495, 498, 518, 525
Karahanlılar 524
Karaman 357, 498
Karayip 348
Karl Marx 52, 88, 159, 200, 214, 283, 380, 398, 416, 425, 445, 458
Katholikos 105, 117
Katolik 115, 116, 117, 338, 371, 374, 411, 412, 413, 426, 427, 498, 523, 544, 545
Kavim 44, 112, 323, 324, 331
Kayseri 329, 525
Kazak 94
Kazakistan 259, 307, 495
Kazan 455
Kelt 262, 263, 329, 330, 346, 347, 385, 386
Kemal Kılıçdaroğlu 515
Kenya 240, 469
Kerbela 320, 338
Khoisan dilleri 447
Kınalızade 36
Kıptî 117, 465, 466
Kırgız 94, 261
Kırgızistan 114, 144, 259
Kırım 123, 314, 455, 522, 525
Kırklareli 12, 239, 325, 433, 453

Kırman 328, 515
Kırmanca 141
Kızılderili 80, 93, 139, 222, 265, 318, 386
Kızilelma 133, 134, 535
Kierkegaard 529
Kiril 332
Kmer 257
Knidos 150
Komedia 194
Komünizm 113, 203, 219, 418
Konfüçyüs 128, 306, 480, 481, 482, 537, 543
Kopenhag 495
Koptik 465
Kore 74, 76, 179, 482, 493, 516
Korinthos 148
Kölemen 498
Kölemenler 485
köni 534
köniklik 521, 534
Köroğlu 165
Kristof Kolomb 125, 169, 350, 390
Kuantum 26, 29, 254
Kudüs 120, 122, 194, 313, 336, 337, 353, 368, 369, 410
Kuman 357
Kung-Fu-Tzu 480
Kur'an 30, 77, 78, 82, 84, 85, 94, 115, 116, 128, 193, 198, 199, 206, 270, 274, 275, 279, 281, 294, 308, 334, 340, 352, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 406, 415, 447, 462, 476, 520, 528, 545, 546
Kurultay 505, 546
Kutadgu Bilig 533
Küba 10, 12, 206, 208
Kürt 309, 313, 317, 328, 358, 360, 364, 489, 515, 522, 523
Kürtçe 141, 309, 313, 514, 515
Kwame Nkrumah 171

L

Laconia 213
Ladino 394
Lala Mustafa Paşa 539
Laos 304, 482, 545
Lao Tzu 128, 477, 478, 479, 480
La Paz 326
Laponya 154
Larousse 141
Latin 103, 115, 121, 125, 131, 141, 152, 263, 329, 330, 332, 392, 397, 423, 442

- Latince 50, 124, 132, 176, 216, 241, 364, 387, 408, 484
Laz 364
Lehistan 394
Lehler 332, 522
Leibniz 478
Lenin 89, 280, 492
Le Pen 489
Letonca 331
Levon Dabağyan 174
Lhasa 326
Libya 217
Lidce 329
Lidya 96, 98
Litvanya 314
Locke 289, 446
Londra 27, 157, 421, 443, 495, 496
Luther 125, 203, 225, 281, 289, 379, 411, 412
Lübnan 53, 124, 160, 320
Lykeion 79, 223, 278
- M**
- Macarca 154, 331
Macaristan 538
Macellan boğazı 433
Machu Picchu 449, 450
Maddecilik 58, 445
Magdalena 194, 195, 337, 338
Maginot hattı 424
Magna Carta 344, 395, 409
Makedonya 53, 155, 168, 169, 278, 352, 537, 542
Malakka 165
Malay 63, 70, 71, 240, 246, 257, 303, 324, 348, 475, 531
Malezya 9, 12, 63, 70, 71, 87, 162, 165, 205, 256, 292, 301, 302, 312, 327, 455, 475, 479, 532
Mali 111, 354, 472
Mançurya 516
Mao 35, 70, 166, 418, 481, 482
Maraka 70, 465
Marathon 184, 309
Marco Polo 169, 480
Mars 21, 237
Marx 52, 72, 88, 89, 107, 159, 200, 214, 229, 283, 380, 398, 416, 424, 425, 445, 446, 458, 459
Matematik 228, 277, 280, 457
Mâverâünnehir 307, 350
Maya 111
Mazdek 481
Mecusilik 218, 353
Medine 50, 53, 274, 400, 438
Medler 95, 140, 262, 307, 328
Mehmed Ali Paşa 135, 465
Mehmet Genç 358
Mekke 53, 274, 371, 488
Memluk 108, 498
Memluklular 207, 350
Merih 21, 23, 107, 237, 423
Merkür 21, 237
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 538
Mesih 364
Metafizik 220, 232, 269, 287
Mete Han 521, 539, 542, 543
Mevlânâ 77, 87, 288, 342, 406, 476
Mezopotamya 64, 78, 81, 91, 106, 114, 147, 155, 167, 212, 215, 219, 246, 290, 299, 332, 435, 474, 487, 530
Mısır 53, 77, 78, 80, 81, 82, 91, 100, 106, 108, 111, 112, 117, 121, 123, 124, 135, 147, 167, 204, 215, 216, 217, 218, 226, 234, 246, 261, 299, 307, 320, 328, 332, 350, 354, 357, 449, 450, 460, 461, 465, 466, 474, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 498, 501, 509, 522
Mısırlılar 156, 216, 299, 354, 465, 484, 485
Mieza 53, 168, 169, 278, 537
Miguel Asin Palacios 335
Mikenler 96, 142, 144
Mikronezya 147
Miletos 96, 100, 101, 150, 159, 214
Milletlerin Refahı 224
Moğoli 92, 94, 110, 150, 153, 257, 261, 265, 299, 300, 327, 388, 438, 502, 504
Moğolistan 9, 92, 150, 239, 273, 326, 384, 478, 482, 516
Moğollar 74, 257, 259, 299, 315, 319, 356, 388, 455, 482, 483, 504, 506, 518, 520, 521, 522
Mohenjo-daro 63
Molla Mustafa Barzani 313
Mongoloid 92
Mora 96, 141, 142, 162, 465
Mo Ti 482
Muaviye 317
Muhammed Ali Cinnah 75
Muhammed İkbâl 418
Murat 176, 465, 503, 514
Musiki 104
Mussolini 284, 419
Mustafa Kemal 67, 171, 490, 506
Mutezile 371, 372, 375, 376

Müslüman 32, 53, 61, 70, 71, 72, 75,
81, 111, 112, 113, 114, 123, 134,
144, 149, 155, 174, 177, 199,
273, 274, 279, 292, 301, 304,
309, 310, 312, 316, 317, 343,
361, 386, 387, 394, 395, 408,
412, 422, 462, 498, 535, 540, 545

Myanmar 482

N

Nakib el-Attas 205
Namık Kemal 438
Napolyon 232, 401
Nasyonal sosyalist 263, 459
Nasyonal sosyalizm 199, 283, 416
National Geographic 148
NATO 159, 181
natural selection 256, 517
Nâzım Hikmet 311, 446, 469, 496
Negroid 212
Nepal 174
Neptün 21
Newton 24, 25, 26, 28, 253, 271, 474
New York 333, 350, 421, 424
Nietzsche 204, 206, 271, 509
Niğde 329
Nijer 240
Norman 130, 396
Nubyalılar 299, 354
Nyassa 240

O

ODTÜ 515
Odyssea 72, 147
Oğuz 388, 515, 521, 522, 525
Ohotsk 150, 257, 324, 495, 496, 497,
516
Oidipus 191
Omurgasızlaştırılmış Türklük 144
On Emir 83, 201
Orhun 513
Orta Çağ 47, 91, 92, 111, 114, 127, 156,
201, 235, 248, 251, 263, 283,
317, 318, 335, 338, 345, 346,
365, 379, 383, 397, 398, 399,
400, 401, 403, 404, 407, 409,
410, 415, 417, 429, 469, 483
Orta Doğu 52, 294, 354, 496
Ortodoks 117, 130, 152, 231, 332, 357,
408, 458, 466, 498, 523, 545, 546
Osetçe 328
Oslo 495
Osmanlı 59, 95, 110, 112, 134, 165, 169,
170, 171, 176, 177, 186, 205,
206, 224, 232, 233, 234, 279,

305, 307, 318, 319, 333, 345,
355, 358, 359, 360, 361, 366,
380, 396, 408, 417, 418, 432,
458, 484, 487, 488, 489, 490,
495, 501, 508, 514, 516, 520,
523, 524, 538, 539, 541, 543

Osmanlı İmparatorluğu 95, 307

Ostrakismos 184

Ostrogotlar 121, 383

Ö

Ömer Şerif 104

Ötüken 516

Özal 172

Özbek 156

Özbekistan 196, 259

P

Padova 125

Pakistan 9, 52, 75, 204, 304, 305, 320,
328

Pamir yaylası 532

Panathenaic oyunları 102

Papa Francis 206

Paris 47, 101, 157, 223, 232, 384, 410,
536

Paris Komünü 232

Patagonya 247, 433

Pavlus 106, 115, 116, 152, 153, 334,
343, 373, 393, 511, 546

Peçenek 498, 525

Pekin 70, 264, 312, 495

Pella 168

Peloponnesos 141, 142, 144, 158, 162,
181, 214

Pencap 305, 465

Pers 96, 101, 112, 130, 214, 225, 307,
311, 317, 328, 380, 400, 453, 470

Persepolis 306

Petersburg 432

Petrus 106, 115, 116, 117, 152, 334,
343, 373, 393, 511

Philippos 168

Pigme 265

Piraeus 162

Piri Reis 164

Platon 110, 182, 217, 228, 232, 491

Plotinos 339

Polinezya 147, 257, 390

Polonya 103, 455, 458

Pontius Pilatus 336

Portekiz 112, 125, 164, 224, 338, 371,
385, 389, 390, 395, 409, 422

Poseidon 189

Postmodern 9, 417

Prof. Hart 252, 446
Protestan 105, 202, 412
Protestanlık 105, 125, 189, 201, 202,
203, 225, 411, 412, 523
Prusya 489, 519
Pythagoras 31, 106, 167, 215, 216, 217,
219, 226

R

Reşidüddin 502
Rauf Tamer 165
Redhouse 230
Remus 331
Rıza Şah Pehlevi 306, 470
Robinson Crusoe 51
Rodop 359
Roma 91, 94, 95, 115, 116, 117, 121,
124, 125, 133, 153, 156, 161,
169, 218, 224, 225, 263, 278,
308, 311, 315, 323, 329, 331,
332, 333, 334, 343, 345, 346,
347, 348, 350, 351, 354, 355,
356, 363, 364, 365, 370, 374,
383, 384, 385, 386, 387, 389,
391, 400, 401, 402, 488, 498,
524, 546
Roma lejyonları 351
Roman 48, 93, 104, 303
Romulus 248, 331
Rosenberg 283
Rousseau 289
Rönesans 107, 341, 383, 415
Rûhulkudüs 43, 116, 194, 480, 511, 528
Rumeli 363, 364, 374, 469
Rus 64, 67, 71, 101, 103, 104, 106, 113,
117, 141, 195, 196, 290, 307,
308, 309, 413, 466, 501, 514,
515, 523
Rusça 308, 330, 484
Ruslar 177, 273, 323, 332, 455, 484, 522
Russell 289, 509
Rusya 92, 101, 113, 123, 140, 147, 153,
176, 207, 213, 232, 260, 261,
307, 312, 324, 346, 349, 391,
394, 455, 494, 495, 516

S

Saddam 540
Sahel 348
Saksonlar 383, 389
Samanyolu 21, 23
Sami 77, 111, 129, 140, 154, 192, 263,
264, 300, 303, 320, 354, 474,
488, 528
Sanayi Devrimi 78

Sandakan 301
Santorini 96, 145
Saraybosna 396
Sarı Irmak 63, 331
Sasani 75, 131, 316, 317, 397
Sefarad 394
Selahaddin Eyyubi 360
Selanik 88, 396
Selçuklu 59, 205, 307, 308, 319, 396,
484, 514, 516, 520, 524
Selim 171, 207, 464, 465, 503, 514
Sermayecilik 159, 251, 412
Seylan 224, 274, 275
Sezar 333, 347
Shakespeare 191
Sırbistan 224, 495
Sırlar 332, 360
Sibirya 45, 318, 432, 452, 494
Sicilya 114, 355
Sima Tsyen 502, 505, 521
simbiyozis 66
Sina Kabağağaçı 97, 151
Sinan 497, 498, 525
Sina Yarımadası 246
Sind 305
Singapur 35, 495
Sinop 213
Sino-Tibet 87, 257, 263
Siriderya 423
Siyam 257, 304, 482
Slav 141, 262, 263, 329, 330, 332, 348,
355, 357
Slovaklar 332
Slovenler 332
Slovenya 495
Sofistes 103
Soğdaklar 94
Sokrates 128, 184, 185, 190, 217, 218,
219, 220, 225, 226, 227, 229,
492, 508, 509, 510, 542
Solon 332, 333
Somalice 461
Sorbonne 192
Sosyoloji 253
Sovyetler Birliği 159, 177, 196
Sparta 96, 147, 159, 162, 175, 181, 182,
183, 188, 213, 214, 310, 311
Spencer 251
Spengler 419
Spor 28, 102
Stalin 58, 90, 200, 234, 260, 312, 416,
418, 422, 423
Stalingrad 196
Stockholm 495
Stonehenge 450

Sudan 163, 217, 246, 299, 354, 479
Sumatra 164, 342, 455, 465
Sun Tzu 315
Sun Yat-sen 482
Suriye 124, 149, 320, 328, 329, 383,
520, 522
Süebiler 383
Süleyman Mabedi 336
Sümer 26, 64, 76, 78, 79, 86, 168, 331,
332, 473, 477, 502
Sümerler 156, 331, 438, 461, 474
symbiosis 517

Ş

Şah İsmail 312, 315, 319, 358, 361
Şaman 499
Şamanlık 500
Şattülarap 502
Şerif Mardin 46, 55
Şintoluk 218
Şiraz 193

T

Tacikçe 141, 328
Tahran 485
Tahtacılar 151
Takiyettin Mengüşoğlu 289
Talas 113, 121, 144, 260, 540
Tamiller 247, 328
Tanzanya 240
Tanzimat 334, 359, 489
Tao 479, 486
Taoculuk 218, 486
Tasavvuf 31, 288, 342, 344, 508
Tasmanya 247, 433, 437, 453, 454, 530
Taşhavuz 196
Tatarlar 261, 455
Tayga 349
Tayland 240, 304, 348, 503
Tebriz 485
Tengri 451, 478, 505, 521
Teoman 3, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 268, 289,
493, 519, 521
Tevfik Esenç 192
Tevfik Fikret 343
Tevrat 82, 84, 115, 118, 300, 301, 337,
366, 376, 404, 471, 545, 546
Thales 106, 167, 215, 216, 217, 218, 219
Themistokles 185
Theotókos 335
Tibet 87, 239, 257, 263, 294, 325, 326,
482, 493, 495
Tien-Şan 478
Timeos 82, 128
Timur 176, 360, 520

Titikaka Gölü 325
Tiyatro 166, 190, 191
Tokat 329
Tolstoy 195
Toltek 111
Toltekler 354
Tony Blair 171
Tonyukuk 507, 523, 524, 533, 537
Toroşlar 239, 325
Toy 157, 505, 521, 534
Toynbee 419, 483
Trabzon 143, 172, 173, 187, 213, 349,
538
Tragodia 192
Truva 155, 158, 311, 380, 536
Tuaregler 111, 354
T'u-cüeh 94
Tuna 217, 383, 538
Tunceli 385, 514, 515
Turani 257, 260, 261, 327, 389, 497,
502, 504, 506
Turkia 261, 363
Türk 9, 12, 67, 93, 94, 110, 113, 114,
117, 121, 130, 133, 134, 135,
140, 143, 150, 163, 174, 175,
176, 177, 196, 204, 259, 261,
267, 273, 307, 308, 310, 312,
313, 314, 318, 319, 327, 350,
351, 355, 356, 357, 358, 360,
388, 389, 394, 401, 419, 455,
458, 461, 470, 473, 483, 484,
485, 488, 489, 490, 497, 499,
501, 502, 503, 504, 506, 507,
509, 513, 514, 515, 518, 519,
520, 521, 522, 523, 524, 525,
527, 532, 534, 535, 538, 539,
540, 541
Türkistan 121, 261, 482, 485, 509, 521,
522
Türkiye 7, 10, 12, 27, 55, 56, 59, 109,
121, 141, 143, 150, 161, 163,
165, 172, 173, 204, 230, 234,
235, 252, 254, 255, 261, 285,
292, 308, 323, 328, 356, 363,
373, 384, 385, 389, 394, 401,
404, 408, 417, 443, 459, 469,
497, 504, 505, 506, 509, 518,
522, 541
Türkmen 93, 113, 130, 196, 197, 261,
312, 358, 360, 361, 388, 485,
497, 540
Türkmenistan 58, 196, 259

U

Ubihça 192
Uganda 240, 285, 469
Ukrayna 394
Ulan Batur 273, 384
Umay 478
Umman 274, 422, 437
Uygur 12, 71, 312, 432, 482

Ü

Üçlülük 116, 529
Üniversite 26, 103
Ürdün 135, 308, 309, 320, 515

V

Vahdettin 170
Van 172
Vandallar 121, 357, 383, 389, 409
Varşova Paktı 159
Vatikan 116, 117, 124, 374, 387, 410,
423, 510, 511, 520
Vedalar 461
Venüs 21, 23, 237
Vespuçi 169
Victor Hugo 374
Vietnam 257, 304, 348, 482, 493
Vikingler 350, 383, 390, 396, 460
Viktorya 240
Viyana 9, 12, 80, 538, 539
Viyana Üniversitesi 12
Vizigotlar 121, 383, 387
Vladivostok 432, 516

W

Weber 105, 202, 413

X

Xiongnu 497

Y

Yahudi 32, 58, 82, 101, 104, 106, 122,
123, 124, 126, 144, 153, 156,
161, 198, 199, 202, 207, 291,
300, 303, 313, 314, 335, 353,
359, 360, 366, 367, 368, 393,
394, 395, 396, 398, 401, 411,
412, 417, 418, 420, 421, 422,
425, 487, 490, 491, 502, 523, 546

Yahveh 201, 491

Yangtze 63

Yavuz Sultan Selim 207, 514

Yazının icadı 78

Yeltsin 307

Yeni Çağ 53, 91, 92, 101, 111, 125, 127,
132, 156, 258, 281, 344, 345,
346, 359, 360, 372, 374, 375,
376, 379, 397, 398, 399, 401,
415, 417, 429, 446, 462, 463

Yeniçeri 509

Yeni Gine 45, 243, 244, 246, 265, 302,
403, 435, 436, 455, 500

Yenisey 513

Yeni Zelanda 108, 126, 257, 349, 390

Yepylerli 246, 349, 436, 437, 449, 459

Yerçekimi 107

Yıldırım Bayezid 360

Yin Yang 211

Yozgat 329, 384

Yörükler 69, 130

Yugoslavya 183, 495, 520

Yunanca 103, 117, 142, 163, 188, 191,
193, 216, 268, 274, 334, 335,
369, 380, 391, 393, 408, 483,
484, 507, 545

Yunanistan 80, 96, 101, 135, 141, 142,
143, 147, 151, 160, 162, 186,
187, 261, 310, 357, 391, 400,
402, 465, 498, 507

Yunan medeniyeti 148, 152, 156, 181,
310, 380

Yusuf Has Hacib 524, 533, 537

Z

Zağros 358, 361, 502

Zambiya 354

Zazaca 141, 515

Zeamet 359

Zebur 545, 546

Zeki Müren 97, 151

Zeos 189

Zerdüştlük 218, 317

Zimbabve 111, 472

Ziya Gökalp 524

Ziya ül Hak 304, 305

Zonguldak 12, 345

Zülfikar Ali Butto 75, 304, 305

Teoman Durah çağımızın *filozof* payesini hak eden nadir ve kıymetli düşünürlerinden biridir. Uzmanlık alanı olan *biyoloji felsefesine* dair önemli çalışmalarına imza atarken bütüncül bir düşünce sistemi de inşa ettiği için çağdaş Türkiye’de filozof olarak anılan belli de yegâne isimdir.

Bu kitap Teoman Durah’ın 2015-2018 yılları arasında Zeytinburnu Kültür ve Sanat Merkezi’nde gerçekleştirdiği seminerler dizisinin video kayıtlarından elde edilen metinlerden oluşmaktadır. Bu sebeple Durah’ın kendisinin kaleme aldığı diğer metinlerin sistematik kurgusuna sahip değil; ancak bilimsel araştırma gezilerinin yanı sıra kişisel merakıyla gerçekleştirdiği seyahatlerde gözlediği kültür ve medeniyetlerden örnekler vererek çok çeşitli konuları sohbet sıcaklığında aktarıyor.

Canlılığın ortaya çıkışı, coğrafi koşullar ve kültürler çerçevesinde toplumların meydana gelmesi, kavimlerin göçlerinin şekillendirdiği toplumsal fay hatları, kültürden medeniyete geçiş gibi bilimsel konuları felsefi bir anlaşımla çerçevesi içinde okuyucunun tahayyülüne sunuyor. Doğu ve Batı medeniyetlerinin temel özelliklerini dinî düşüncenin ve felsefe-bilimin ortaya çıkma serüvenleri üzerinden değerlendirirken Türk kültürünün ve İslam medeniyetinin dünya medeniyetleri içindeki yerini de tayin ediyor.

Teoman Durah düşüncesinin yapı taşlarına vâkıf olmak için bu kitap temel bir başlangıç metni niteliğinde.

9 786057 664921